

VIRSMŲ KNYGA

Vestuvių virsmas
Gimties virsmas
Mirties virsmas

Kaunas 2013

UDK 39(474.5)
Pa358

Ši knyga – tai pastanga naujai pažvelgti į mūsų protėvių senovinę kultūrą, aprėpti ją kaip visumą. Įvade kalbama apie esmės ir formos sąvokas mūsų savimonėje, taip pat apie žodį ir kalbą, nes tyrinėjimuose visų pirma remiamasi būtent lietuvišku žodžiu, antroje vietoje paliekant palyginimus su kitomis kultūromis. Tai bandymas suvokti savąją kultūrą iš savęs. Esminė sąvoka čia yra virsmo samprata. Gimties virsmas, mirties virsmas ir vestuvių virsmas – tai vyksmai, kurių dar niekam nepavyko išvengti. Knygoje žmogaus virsmai yra lyginami su virsmais gamtoje, tuo būdu bandant atskleisti universaliąją virsmo gelmę, svarbią ir šiuolaikiniam žmogui.

2-oji papildyta laida

Redagavo Rasa Ambraziejienė ir Aleksandras Žarskus
Maketavo Rasa Ambraziejienė
Iliustracijų ir viršelio piešinio autorė Gintvilė Giedraitienė

© Algirdas Patackas, 2013
© Aleksandras Žarskus, 2013

ISBN 9955-9316-1-2

DĖKOJIMAI

Norime padėkoti visiems prisidėjusiems, tal-
kinusiems, padrašiniusiems, paraginusiems
bei patarusiems. Dėkojame tiems paskaitų
klausytojams, kurie pasidalino papročių kultū-
ros turtais iš savo šeimos ar giminės dvasinio
kraičio skrynių. Nors tik nedaugelio vardus
atsiminėme ir patalpinome į „Virsmų knygą“,
bet dėkojame visiems – už aprašytus ar papa-
sakotus, iš tėvų bei senelių girdėtus papročius
bei nuosavus atsiminimus, kurie padrašindavo
mus ir papildė „Virsmų knygą“. Dėkojame ir
tiems klausytojams, kurie savo aktyviu daly-
vavimu ir reikliais klausimais vertė mus dar gi-
liau žvelgti į senovinių papročių esmes. Jiems
esame dėkingi už daugelį šios knygos įžvalgų.
Dėkojame bibliotekų, o ypač Kauno Viešosios
bibliotekos darbuotojams, kurie labai mums
palengvindavo literatūros paieškas.

Ypatingai dėkojame Rasai ir Jūriui Ambrazie-
jams, tikralietuviams, be kurių kantraus idea-
listinio triūso, o taip pat vidinio dalyvavimo
bei nuolatinės pagalbos redagavimo, maketavi-
mo ir kituose su leidyba susijusiuose darbuose
ši knyga nebūtų išleista. Dėkojame Gintvilei
Giedraitienei, kurios piešiniai suteikė knygai
grėžės. Dėkojame Kauno tautinės kultūros
centrui, kurio svetingoje pastogėje brendo šios
knygos idėjos, kurias nuolat reikliai, bet gera-
noriškai tikrino šios pastogės lankytojai. Dė-
kojame ir visiems centro darbuotojams, tiesio-
giai ir netiesiogiai prisidėjusiems, kad „Virsmų
knyga“ išvystų dienos šviesą.

TURINYS

Įvadas

APIE ESA	13
ESMĖ IR SKVARMA	16
PRAEITIS IR DABARTIS	27
RĖDOS RATAS	30
APIE ŽODĮ	51
Istorinė apžvalga	51
Taisyklės	55
Pavyzdžiai	57
Virsmožodžiai	60
Priebalsių giminystė	63
Trinarės ir daugiau sistemos	64
Apie balses	65
Girduva ir akija	67
APIE KALBĄ	70
Pirmoji samprata	70
Antroji samprata	76
APIE VIRSMĄ	92
Pozityvizmas ir senųjų kultūrų sąmonė	92
Šeimos papročiai – dorinės kultūros pagrindas	94
Pagrindiniai žmogaus gyvenimo virsmai	96
Esmės ir formos virsmai	104
Pagrindiniai virsmo dėsningumai	106
Virsmi ir induizmas	113
Virsmi ir sinergija	114

Virsmas kasdienybėje	122
Prievartinis virsmas arba netekties išgyvenimas	126
Sąmoningas virsmas	130

I dalis

VESTUVIŲ VIRSMAS

Martavimas ir vestuvės	133
Bendros pastabos	139
ĮVEDIMAS Į VIRSMĄ	143
Marti, martas, martavimas	143
Martavimo grasa ir pavojai	144
Martavimo taisyklės	147
Įvardijimas	156
Salinimas – pasiruošimas	161
Piršlybos	164
Atsisveikinimas ir vidinė rimtis – roma	171
VESTUVĖS IR RŪTŲ VAINIKAS	179
Rūta ir lietuviškumas	179
Rūtų vainikas ir kūno branda	181
Vainikas ir jaunos nerūpestingos dienos	183
Rūtos ir skaista	187
VIRSMO VIRŠŪNĖ	196
Marčios marinimas	196
Tyla ir tiltas. Tiltininkai	199
Velnias ir lino kančia	203
Marti, martas ir martys	209
Pirmosios nakties išbandymai	211
Dainos ir sutuoktinių sugultuvės	222
Velnias ir kasos	224
Atskyrimas – vienuma	227
Grasa ir apsauga	236

IŠVEDIMAS IŠ VIRSMO	245
Nuotakos nugaubimas	245
Gyvasis vanduo – prisikėlimas	247
Tekėjimo žadinimas	249
Senos formos naikinimas	259
Marčios, laumės ir raganos	262
Martas, bubilas ir aitvaras	276
Kasos ir nuometas	280
Anyta ir marčios anavimas	284
Vedys ir vedimas. Susidorojimas	289
Seserystė ir mergystė	293
Moterystė ir mergystė	301
Literatūros sąrašas (įžangai ir vestuvių virsmui)	306

II dalis

GIMTIES VIRSMAS

Gimimas ir krikštytos	313
Bendros pastabos	319
ĮVEDIMAS Į VIRSMĄ	322
Vaikų laukimas ir naujos gyvybės pradėjimas	322
Tėvų dalis kūdikio prigimtyje	326
Atsisveikinimas ir vidinė rimtis – roma	333
VIRSMO VIRŠŪNĖ	336
Pribuvėja ir pasiruošimas	336
Sutikimas ir pasveikinimas	341
Išėjimas iš iščių. Gaubimas ir vienuma	344
Grasa ir apsauga	346
Viešosios prausynos – senasis krikštas	348
Kūdikių krikšto kilmė	350
Įvardijimas	355
Krikšto tėvai ir krikštatėvystė	359

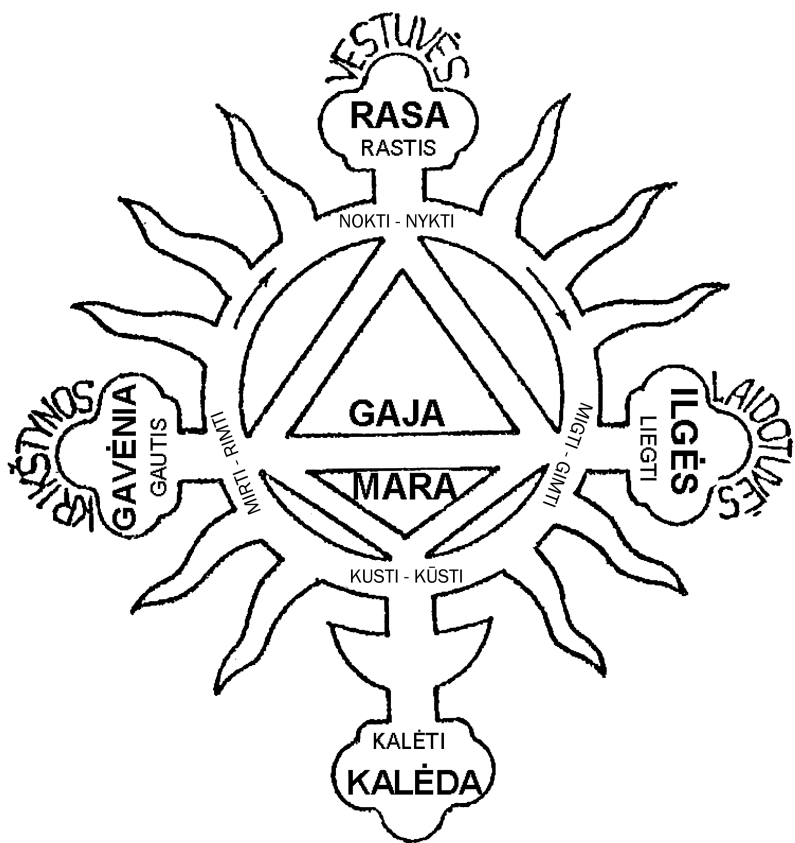
Tiltas ir tyla	369
Senos formos naikinimas	371
Krikštytos ir virsmo ženklas	373
 IŠVEDIMAS IŠ VIRSMO	 379
Įvedybos	379
Žadinimas – anavimas. Žindymas	384
Nujunkymas	392
Atžindas	395
Kaukas	399
Gimdyti ar radinti	409
 Literatūros sąrašas (gimties virsmui)	 417

III dalis

MIRTIES VIRSMAS

Mirtis ir lydėtuvės	421
Bendros pastabos	426
 ĮVEDIMAS Į VIRSMĄ	 443
Pasiruošimas mirčiai – nokinimas	443
Atsisveikinimas ir vidinė rimtis – roma	445
Įvardijimas	448
 VIRSMO VIRŠŪNĖ	 461
Grasa ir apsauga	461
Nulio taškas. Tyla ir mirusiojo gaubimas	467
Tiltas ir tiltininkai	474
Gyvasis vanduo ir senos formos naikinimas	476
Virsmo ženklas	478
Vėlė ir skaistykla	480
Grasos įsikūnijimas. Velionis ir velnias	488
Pagalba įstrigusiems	496

IŠVEDIMAS IŠ VIRSMO	503
Žadinimas ir anavimas. Raudos	503
Nujunkymas. Mirusiųjų paminėjimai	518
Sąmoningumas mirtyje	527
 Literatūros sąrašas (mirties virsmui)	 534
 UŽSKLANDA	 539
 Sutrumpinimai	 542
Iliustracijų sąrašas	542
Asmenvardžių rodyklė	543
Summary	547

IVADAS

Apie esą

Šios knygos puslapiuose dažnai sutiksime terminą *esà*, dažniausiai kaip priešpastatymą *esà – forma* (lietuviškai – *skvarma*).

Kas yra *esà*? Apie ją galima pasakyti tiek, kad *esòs* neįmanoma apibrėžti, nes apibrėžimas yra formos kategorija, ir apibrėžta *esa* būtų jau nebe *esa*. *Esà* yra tai, kas nenusakoma – kitaip ji nebūtų formos priešybė. Galbūt vienintelė žodžiais išsakyta jos formulė būtų – *esà yra tai, kas esti, èsi*. Primeną teologinę Dievo apibrėžtį, ar ne? (*Tas, kurs yra – arba, tiksliau, – Tas, kurs esti*). Bet apie teologinį *esòs* aspektą – kiek vèliau. Dabar padarykime „lyrinį nukrypimą“, nes, kaip žinia, kai neįstengia logika, mintis, gelbsti poezija.

...Kartą svetimame krašte, toli nuo Lietuvos, vèlų vakarą žiūrèta televizorių. Rodè pajūrio peizažą – ekrane matèsi tik dangus, debesyse jame ir jūra. Nei laivo, nei medžio, nei kranto linijos, vien gryna erdvė, perpus padalinta horizonto. Palaukite, bet juk tai ... Kuršių marios, Nida, – blykstelėjo nuojauta. Už kelių kadru – taip, Nida, Kurische Haff. Taigi atpažinta sava erdvė, savastis – svetimame krašte, kur niekas neprimena Lietuvos, kur pradeda atrodyti lyg Lietuvos ir nebūta. Kas nuostabiausia, nebuvo jokio orientyro, vien debesyse ir vandenys, gryna erdvė; ir dar šviesa, švytėjimas...

*Įmanoma atpažinti erdvę? Kaip, kokių būdu, per ką? Kas joje vertė virptelėti, kas blykstelėjo, kas joje ten ištirpusio, besiliejančio, èsinčio? Atsakymas būtų – turbūt *esà*, *esòs* ten esama, esima, todėl ir atpažįstama toji praforma, kuri glūdi mūsų genuose, mūsų prigimtineje atminty, mūsų òmėje. Tie vandens atspindžiai, toji besiliejanti šviesa – *esa*, tie debesyse („tik virš didžiulės tuštumos vis srūva kaip lietus šviesa“ – O. Milašius).*

*Debesys... dievesiai... pati pirminė forma, nuolat kintanti, dar ne forma, dar *esa*, kurioje tačiau jau vyksta formos rastis. Debesys mūsų planetoje tokie skirtingi, turintys žemės ir dangaus, iš kurių gimsta, įspaudą. Suplėšyti, draiskanoti tropikuose, atspindintys neramų tų kraštų charakterį; ir ròmūs, didingi, praplaukiantys lyg laivai lietuviškos vasaros dievesiai. Juose – jau individualybės dvelksmas, nuo-*

lat kintančios, nepastovios, efemeriškos, bet jau ryškėjančios. Esa, tyrantai ten ir glūdinti, per debesis išreiškia amžiną žemės ir dangaus dramą – audros debesis! – arba darną, vasarovydžio pilnatvės harmoniją; saulėlydžio aiską ir liūdesį ar saulėtekio pirmą pradį tyrumą...

Grįžkime prie teologinio esės lygmens. Esoje esama dieviškumo, esama kažko iš Šv. Dvasios. Taip, iš visų Švč. Trejybės hipostazių¹ esa artimiausia Šventosios Dvasios slėpiniui. Yra pasakyta: *Visos nuodėmės bus atleistos, bet prieš Šv. Dvasią nebus atleistos*. Nebus atleistos nuodėmės prieš esą, galima sakyti, prieš meilę, nes Šv. Dvasios esmė yra meilė. Juk esa ir meilė yra gyvybės pagrindas.

Esos dieviškumas pirmą pradį, jei taip galima pasakyti – ikikristinis, kai Dievuje dar nebuvo atbudęs, įgavęs žadą Žodis, būsimasis Kristus. Kristus Švč. Trejybėje globia formos sritį. Jau užsiminėme apie esos ir archajiškiausio Dievo apibrėžimo panašybę – *Tas, kurs yra judaizme bei krikščionybėje, ir – Tat tvam asi* Vedų tradicijoje. Gi Kristaus autografas – *Aš esu alfa ir omega, pradžia ir pabaiga* – yra nusakytas formos kalba, nes pradžia ir pabaiga, kaip ir *alfa* ir *omega* yra formos kategorijos.

Ką dar galima pasakyti apie esą, jos neprarasdinant?

Esà pirmiau nei forma.

Esa labiau dieviška, forma labiau žmogiška.

Esa yra, forma yra.

Esa esi forma yra ir su yra.

Esa glūdi, forma reiškiasi.

Esa liejasi, forma kristalizuojasi.

Esės daugiausia tyloje. Tyla – esės sinonimas.

Garsusis Heraklito *pantha rei* verčiamas ‘viskas teka, viskas keičiasi’. Tai aiškinimas, pagimdytas europietiškojo progresizmo, *vektorinio mąstymo* (O. Špengleris). Tačiau šį seniausią filosofijos sakinį galime verstti ir ‘visa liejasi’. Būtų tai seniausioji esės nuosaka.

¹ *Hipostazė* (gr. *hypostasis* ‘egzistavimas’) – abstrakčių sąvokų pavertimas savarankiška tikrove.

Pabaigai – esōs vedinių žodynėlis:

Esmė – esa per *m*¹, per medžiagą, materiją. Esa, glūdinti materijoje.

Estis, esatis – esa per *t*, per teigimą – teigiančioji esa.

Esinys – apribota esa, esa per *n*, per neigimą, neigianti esos būtiškumą [plg. *ašainė* (*sąmonė*) – Vydūnas].

Esva, esuvà – esa universume, absoliuto esa; galimas visuotinum, visybės sinonimas.

Esybė (plg. *asabà*) – labai jau apčiuopiama, esa grubiausia savo forma.

A. Maceina yra sakęs, kad lietuviškasis būties, egzistencinių terminų žodynas yra nelygstamas. Tokia pat gili, žodinga ir nelygstama yra esōs – formos žaismė, pagrindinis mūsų kultūros variklis.

¹ Apie garso ir prasmės ryšį žr. sk. *Apie žodį*.

Esmė ir skvarma

*Žmogus žodžiu tik vardą meta
Tuštybės žiedui, kurs apgaus,
Ir tik tylėjimas mus veda
Tenai, kur nežengta žmogaus...*

J. Baltrušaitis

Esmės¹ ir formos santykis yra bet kokios kultūros pagrindas. Ir ne tik – tai pagrindas viso to, kas yra. Nuo šio santykio priklauso kokia yra kultūra – sena ar jauna, gyvybinga ar mirštant, išorinė ar vidinė, dorovinga ar amorali, širdies ar proto.

Kai formos, pavidalų, išorės per daug, esmės pojūtis išnyksta ir ji pamirštama. Be formos mes negyvename, net ir didžiausias asketas naudoja formos dalykais – turi kažkokį prieglobstį, ašutinę ar nors raištį ant strėnų. Indijoje kai kas atsisako visų drabužių, tačiau forma vis tiek lieka, kol yra kūnas.

Kuo daugiau esmės, tuo daugiau žmonių gyvenime gaivumo, skaistos ir doros. Ir, priešingai, kuo mažiau esmės, tuo daugiau išoriškumo ir tuo įkyresnės, reksmingesnės tampa gyvenimo apraiškos. Bręstant kultūrai forma užgožia esmę, kultūra virsta civilizacija ir artėja į savo dėsningą pabaigą – suirimą. *Bręsti, nokti*, kaip sako senolių išmintis, reiškia *pūti, nykti*: *Rąstai sukrauti lauke, bręsta. Senas žmogus noks, noks be jokios ligos, kaip obuolys, ir nunoks* (LKŽ). Pasak O. Milašiaus: *Liūdna prabanga – subręsti*².

Gyvybė yra esūs ir formos junginys – jų tarpusavio sąveika. Esa amžina, o forma laikina. Todėl gyvybė yra visą laiką kintanti, t. y.

¹ Šiame skyriuje vartojami du žodžiai: *esmė* ir *esà*. Jie nėra lygiaverčiai, bet abu yra aptarti ankstesniame skyrelyje. Kur naudoti vieną ar kitą, tepasako mums gilesnė nuojauta. Galbūt skaitytojo nuomonė nevisada sutaps su autorių.

² Visame tekste citatos ir tyrinėjami žodžiai bei sąvokos spausdinami pasviru šriftu (kursyvu), o tai, ką pabrėžia, išryškina patys autoriai – pastorintu kursyvu.

keičianti pavidalus, formą. Esa yra silpnoji (moteriškoji) būties pusė, tačiau silpnumo išsaugojimas virsta stiprybe.

Galbūt esa ir yra Dievas ta prasme, kad Jo neįmanoma nei nuskaidyti, nei pavaizduoti? Ar ne todėl yra Dievo įsakymas (kuris dažnai apeinamas tyloomis): *Nedirbsi sau drožinio nei jokio paveikslo, panašaus į tai, kas yra aukštai danguje ir kas yra čia, žemėje, ir kas yra vandenyse po žeme* (Iš 20, 4). Kas Dievą suvokia kaip esą, Jo neapibūdina ir nevaizduoja, o kas Dievą apibūdina ar vaizduoja, bando Jį suvokti per formą. Galima pasakyti ir taip: kas Dievą vaizduoja, tas Jo nepažįsta, o kas nevaizduoja, – pažįsta geriau. Ar ne todėl senovės aiščiau beveik nepaliko Dievą vaizduojančių statų?

Senovės filosofinėse sistemose ir religijose esà ir esmė užima reikšmingą vietą. Kuo daugiau dėmesio religijoje skiriama esmei, tuo ji gilesnė. Ir atvirkščiai, nykstant esmės suvokimui, religijos seklėja – jose vis daugiau formų, ritualų, apeigų.

Formai nuskaidyti jau įpratome vartoti tarptautiniu tapusį lotyniškąjį žodį. Tačiau primiršome ar pamiršome lietuvišką žodį *skvarma*, reiškiantį tą patį, ką ir svetimžodis *forma*.

Skvarma: 1. liejimo forma: *Plytas dirba su skvarmomis; Supilk tešlą į skvarmą; Aš ir sviestui skvarmą pasidirbinau pats*; 2. pavidalas: *Kanklės pavėdžios par savo skvarmą į cimbolus*; 3. linksniuotė: *Daiktavardžiai ne visi vienaip kaitos, todėl nevienokios yra ir jų linkuotinės, arba skvarmos* (LKŽ).

Dabar naudojamas žodis *skulptorius* yra sulietuvintas lotyniškasis *sculptor*, kilęs iš veiksmazodžio *sculpo* – ‘drožinėti, raižyti, kalti’. Paėmė drožėjas medžio gabalą, *paskvarbė* ir atsirado statulėlė. Lietuviškai būtų *skvarbytojas* ar tiesiog *skvarbius*, tai yra tas, kuris rasdina, pašaukia į buvimą esoję glūdintį pavidalą.

Daiktavardis *skvarma* yra kilęs iš veiksmazodžio *skverbti*. Turbūt atrodo keista, nes tokia samprata nebesiderina su dabartine pasaulėžiūra. Gal dėl to ir pamiršome šį žodį? Bet prisiminkime veiksmazodį *rastis*, kurį dabar dažnai neteisingai vartojame: *Jonas randasi kambaryje*. Tokio pasakymo senovės lietuvis nesuprastų. Jonas gali tik būti kambaryje, o randasi grybai ar žolė pavasarį. Štai tokia – dygimo, susidarymo, *skverbimosi*, atsiradimo iš esės, tarsi iš niekur prasme vartojamas žodis *rastis*. Taip atsiranda visi daiktai ir reiškiniai, turintys daugiau ar mažiau pastovų pavidalą – *skvarmą*.

Kad *daiktai prasiskverbia iš esės* sako ir mūsų vartojamas lotynų k. žodis *egzistencija* (*exsistentia*), kilęs iš veiksmazodžio *exsisto* kuris reiškia ‘išstoti, pasirodyti, pasigirsti, išsikišti, išaugti, atsirasti, tapti, kilti, sekti, ištekti, pasirodyti’. Priešdėlis *ex* reiškia *iš*.

Jau pats žodis daiktas, – rašė Vydūnas, – *primena ne daikto esimą, bet jo pasidarymą, jo dygimą* (183; 376). Daiktavardis *daiktas* kilęs iš veiksmazodžio *dygti* ir turėtų būti rašomas *daigtas* – kaip ir *daigas*. Tokia šio žodžio rašyba labiau atlieptų tautos pasaulėjautą. Vaikai taip ir rašo, bet juos išmoko rašyti pagal gramatikos taisykles. Taigi *daiktai dygsta, prasiskverbia* į mūsų tikrovę. Tačiau dabartiniu suvokimu daiktas yra kažkas kieta, tvirta, pastovu. O štai senovės lietuviui *daiktas* reiškė ir vietą, erdvę, tuštumą: *Mano pilnas vežimas nėra daikto dėl tave; Katram daikte tu padėjai kirvį?; Kad sudėjom vežimą, tai arkliai nėra iš daikto; Jo trobesiai ant gražaus daiktelio stovi.* (LKŽ)

Taigi erdvė, tuštuma, lietuviškai sakant, *esà* yra pilna daiktų, tik vieni yra prasiskverbę iš tuštumos, o kiti tebeglūdi esoje. Šią, iš praeities per kalbos žodžius atėjusią išmintį patvirtino naujausi fizikų atradimai ir praktiniai eksperimentai. Toji „viršgamtinė“, mistinė arba magiška būseną, iš kurios kyla ir į kurią sugrįžta visos formos ir reiškiniai, yra pavadinta *entangled state*, pažodžiui išvertus – *supainiota būseną*. Ar ši būseną nėra tai, kas lietuviškai gali būti nusakyta vienu žodžiu *esa*?

Su kvantinio supainiojimo būseną neatsiejamai susieta *dekoherencijos* sąvoka. *Dekoherencija* (lot. *de + cohaerentia* = iš + ‘susijęs’, ‘esąs sąryšyje’) – tai procesas, kai sistemai sąveikaujant su aplinka pažeidžiama kvantinio supainiojimo būseną. Dekoherencijos metu mažėja kvantinis supainiojimas, išyra visiška vienovė ir išnyksta harmonija, kuri buvo labiausiai supainiojoje būsenoje. To pasėkoje sistemos dalys pradeda atsiskyrinėti viena nuo kitos iki visiškos nepriklausomybės. Tuo pačiu atskiros dalys *lokalizuojasi*, t. y. įsivietina, įsiterdina, kitaip sakant, kiekviena sistemos dalis įgyja atskirą, matomą pavidalą – skvarmą ir tankų kūną.

Formai reikšti turime ir kitą žodį – *kastà*. LKŽ aiškina, kad tai – uždara profesinė, luominė grupė. Tačiau *luomas* taipogi yra forma, ką patvirtina ir anglų kalbos senžodis *cast*, be kita ko, reiškiantis *forma*. Žodis *kasta* matyt yra kilęs iš veiksmazodžio *kąsti*. *Kąsti, atkąsti*

reiškia 'atskirti, formuoti'. *Kąsti* reiškia ir dažyti': *Kokie čia darylai* (dažai), *kad vilnų nekanda* (dažyti = formuoti); *Nusipirkau darylos – darysiu siūlus* (LKŽ).

Vadinasi, turime du nuosavus žodžius formai reikšti: *skvarma* ir *kasta*. Bet jų reikšmės skiriasi. *Kasta* – tai, kas atskirta, atkašta mintimis, protu, o *skvarma* – tai, kas padaryta, iškalta, išskvarbyta rankomis. Taigi formuoti galima ne tik rankomis ir įrankiais, bet protu, mintimis.

Yra ir trečias lietuviškas žodis, reiškiantis pavidalą, išvaizdą – tai *lytis*. Tačiau šio žodžio vartojimo sritis siauresnė. Jis yra kaip pagalbinis žodis jau esamiems tam tikros rūšies pavidalų skirtumams nuskaidyti, pavyzdžiui, tam tikros žodžio lytys, žmogaus lytis, darbų lytys, teisės lytys, debesų ar ledo lytys ir t. t. Dabar vietoje žodžio *lytis* dažniausiai vartojame žodį *rūšis*.

Atitinkamai yra ir du lietuvių kalbos veiksmažodžiai – *būti* ir *esėti*, – reiškiantys skirtingą buvimą. *Būti* reiškia *skvarmos*, pavidalo buvimą – iš čia ir žodis *būtis*, *O esėti* reiškia *esės*, *esmės* esimą, t. y. buvimą to, kas nematoma, ir tai yra *es(a)tis*. Tai, kas matoma, yra *būtis*, o tai, kas nematoma, – *es(a)tis*. Abu šie veiksmažodžiai yra savarankiški ir turi visas gramatines formas.

Primiršę veiksmažodį *esėti*, painiojame jį su veiksmažodžiu *būti*. Jis netgi neįtrauktas į LKŽ, nors jame yra kai kurios veiksmažodžio *esėti* formos, pavyzdžiui, *esimas*, *esybė*.

Būti – *būtybė*, *būtis*; *esėti* – *esybė*, *es(a)tis*. Žodis *es(a)tis* yra pamirštas, o *esybė* beveik nebevartojamas arba laikomas tapačiu *būtybei*. *Būtybė* – tai ta, kuri turi apčiuopiamą pavidalą, o *esybės* pavidalo žmogaus jauslės neapčiuopia. Sakome *dangaus būtybės*, o reiktų sakyti *dangaus esybės*, – juk jų nematome.

Ir asmenuodami esamuoju laiku, jau nepastebėdami, painiojame tuos du veiksmažodžius, nors jų prasmės skirtingos:

Esamasis laikas:

Būti – *aš būnu, tu būni, jis būna* (yra), *mes būname, jūs būnate, jie būna* (yra).

Esėti – *aš esu, tu esi, jis esti* (yra); *mes esame, jūs esate, jie esti* (yra).

Žodis *yra*, kurį galima ištarti dvejopai, yra ypatingas. Jis savyje talpina ir *esą*, ir *skvarmą*. Todėl esamuoju laiku, keičiant kirtį, jį ga-

lima naudoti ir kaip vieno (*esėti*), ir kaip kito (*būti*) veiksmazodžio formą. Neįmanomas ištarti žodis *įrą* su dviem kirčiais gerai išreiškia esmės ir skvarmos prieštarą ir kartu jų vienybę¹.

Būtas laikas:

Būti – aš buvau, tu buvai, jis buvo, mes buvome, jūs buvote, jie buvo.

Esėti – aš esėjau, tu esėjai, jis esėjo, mes esėjome, jūs esėjote, jie esėjo.

Būsimasis laikas:

Būti – aš būsiu, tu būsi, jis bus, mes būsime, jūs būsite, jie bus.

Esėti – aš esėsiu, tu esėsi, jis esės, mes esėsime, jūs esėsite, jie esės.

Šitie du veiksmazodžiai suteikia ypatingas galimybes filosofuoti, mąstyti apie tai, kas yra žmogus, apie gyvenimą ir būtį iš esmės.

¹ Jaunas menininkas Arnas Anskaitis žodį *įrą* su dviem kirčiais iškalė granite, – toks buvo jo bakalauroinis darbas (<http://www.artnews.lt/bakalauro-baigiamuju-darbugynimai-vilniaus-dailes-akademijoje-11614>).

Veiksmazodis *būti*, reiškiantis formos buvimą, tinka, kuomet kalbama apie medžiaginio žmogaus apraiškas, o *esėti* vartotinas kalbant apie žmogaus esmę – sielą. Tokios galimybės neturi kitos indoeuropiečių tautos, kurių kalbose veiksmazodis *esėti* yra visai išnykęs, o *būti* yra likęs tik kaip pagalbinis.

Pamiršę šiuos du skirtingus veiksmazodžius ir skirtingus buvimo būdus, *pamiršome ir kas esame*. Tačiau mes iki šiol savąja kalba galime pasakyti: žmogus *būna* arba *įra*, o siela *esti* arba *įra*. Kalbos gelmė atveria pasaulio gelmę, – jame yra ne tik *būtis*, bet ir *estis*, *esatis*. Galime pasakyti: *Vienas Dievas įra (esti), o visa kita įra (būna)*. Kiek laiko reiktų tylėti, kad suvoktum šio sakinio prasminę gelmę?...

Kuo labiau žmogus nutolsta nuo esos ir pasineria į buvimą, tuo stipriau jis pamiršta, kas jis iš tiesų yra. Praradęs veiksmazodį *esėti*, žmogus praranda gelmės matmenį ir savo buvimą suvokia tik per pavidalus ir daiktų turėjimą. Buvimas virsta turėjimu, veiksmazodis *būti* tampa pagalbiniu, o veiksmazodžiai vis dažniau virsta daiktavardžiais.

Tik taip labai į išorę orientuotoje Vakarų kultūroje galėjo atsirasti JAV filosofo A. Uotso (Alan Watts) „Knyga apie draudimą žinoti, kas mes esame“ (188). Be abejo, žinoti niekas neuždraudė, – mes tik pamiršome, kas esame. Remdamasis daugiausia Rytų filosofine tradicija, Uotsas bando parodyti būties gelmes. Nors anglų kalboje veiksmazodis *būti* yra tik pagalbinis, norėdamas parodyti gyvybės vieningumą ir jos radimąsi, skverbimąsi iš gelmių, iš esos, Uotsas taip pat naudoja kalbos galimybes. *Mes ne atiname į šį pasaulį, – rašo jis, – mes randamės iš jo, kaip lapai ant medžių. Visata žmoniujasi panašiai, kaip vandenynas banguojasi* (188; 18).

Nuolat glumina šventraščių paradoksai, kurie dažniausiai taip ir lieka giliau nesuprasti. Būties gelmes praveriantys lietuviški veiksmazodžiai *esėti* ir *būti* padeda juos geriau suprasti. Pavyzdžiui, keista Jėzaus ištarmė: *Kas nori išgelbėti savo gyvybę, tas ją praras, o kas pražudo gyvybę dėl manęs, tas ją atras* (Mt 16, 25). Čia Jėzus kalba apie dvi skirtingas gyvybes. Pasinaudojant dviem veiksmazodžiais, galima pasakyti: tas, kuris tik *būna*, to laukia pražuva, o tas, kuris šalia buvimo dar ir *esti*, – tikrai mirs, persikeis (galima pasakyti – neragaus mirties).

Semantikos kūrėjas A. Kožybskis (Alfred Korzybski) savo stu-

dentams sakydavo: *Whatever you say it is, it is not* – ‘Ką tu besakytum, kad taip yra, taip nėra’. Tokios ribotos yra šiuolaikinės anglų kalbos galimybės. Jis siūlė nenaudoti anglų kalboje veiksmažodžio *būti* (*to be*) atpažinimo ir sutapatinimo formų (*is of identity*)¹, t. y. nenaudoti vienareikšmiškų teiginių, tokių kaip, pavyzdžiui, *Džonas yra nevykėlis*; *Visata yra didžiulė mašina* ir pan.

Lietuvių kalboje tokių semantinių (prasminių) sunkumų galėtume išvengti, jei sugebėtume tinkamai naudotis minėtų veiksmažodžių *būti* ir *esėti* lytimis: *yrà* ir *įra*. Žodis *yrà* yra sutapatinantis, kita jo lytis *įra* nusako tik laikiną padėtį ar buvimą. Todėl galėtume sakyti, kad Jonas *įra* socialistas, nes po kiek laiko gal nebebus. Arba fotonas *įra* banga, nes naudojant kitą stebėjimo įrangą, jis jau pasireikš kaip dalelė. Lytį *yrà* reikia naudoti tik kaip jungtuką ir nekintantiems, amžiniems dalykams nusakyti, pavyzdžiui, – *Dievas yrà* arba *žmogaus siela yrà nemirtinga*.

Mūsų kalba, – rašė A. Maceina, – *yra atviras kelias į mūsų filosofiją. Ar mes juo eisime, ar pasuksime sustabarėjusiu svetimybių keliu, priklausys nuo mūsų įžvalgos, kad savas mąstymas yra nusakomas tik sava kalba* (180; 329). Ar dar pajėgiame, ar sugebėsime vartoti savo kalbą taip, kaip darė mūsų senoliai? Pastanga sunki, bet gausiai apdovanojanti.

ESĖTI (REGĖTI) IR BŪTI (VEIKTI)

Koks yra skirtumas tarp esėjimo ir buvimo? Ar galime mes, šiuolaikiniai žmonės, jį suvokti ir patirti?

Esėjimas buvo senovės aisčių gyvenimo būdas, kurį Vaižgantas pavadino glūdėjimu (*Glūdėti – bene bus pats tinkamiausias terminas lietuvių būdui išreikšti*, – Vaižgantas). Šiais laikais dauguma mūsų jau tik būname. Kartu su glūdėjimo nykimu, pamiršome ir veiksmažodį *esėti*. Esėjimą pakeitė buvimas, o buvimas tapo veikimu. Koks

¹ 1949 m. Borlandas (D. Bourland) jaunesnysis pasiūlė uždrausti visas veiksmažodžio *būti* formas ir naudotis kalba, pavadinta *English-Prime*, kurioje visai nebūtų sutapatinimų (*isness*), o tapatinantį veiksmažodį *yra* pakeisti aprašomąja kalba. Tokiu atveju sakiny: *Fotonas yra banga* pasikeistų į: *Fotonas elgiasi kaip banga, jei jį sustabdysime tam tikrais būdais*.

skirtumas tarp esėjimo ir buvimo arba, naudojant naujesnius žodžius, – tarp buvimo ir veikimo? Galbūt tinkamiausiai tai galima parodyti pasitelkiant tą pasaulio suvokimą, kuris ateina per akis. Tai, kad akys yra ypatinga pasaulio suvokimo juslė (per akis, pasak tyrinėtojų, mes gauname apytikriai 75% visos priimamos informacijos) rodo ir kalba. Yra net penki veiksmazodžiai, nusakantys tai, ką galima patirti akimis ar kaip galima jas panaudoti: *žiūrėti* (*žvelgti*), *domėti(s)*, *matyti*, *regėti* ir *vydėti*. Žiūrėjimas yra tik vyksmo apibūdinimas. Tam, kad galėtum *matyti*, reikia į kažką atidžiai žiūrėti, t. y. *domėtis*. *Regėti* ir *vydėti* – reiškia matyti daugiau, negu tik tam tikrą daiktą, bet išvysti jį visumoje ir sąryšyje su kitais bei suvokti jo esmę.

Būti reiškia *regėti* (*vydėti*), t. y. suvokti aplinką visa akies tinklaine, nesutelkiant žvilgsnio į ką nors vieną, likusių dalykų sąskaita. Būnančiojo regėjimas yra visa aprėpiantis, į nieką nesutelktas (periferinis), – visų į jo akiratį patenkančių daiktų ryškumas vienodas. Per akis būnantysis su pasauliu yra susijungęs geriausiu būdu.

Tam, kad galėtum veikti, žiūrėti reikia sutelktai, dėmesingai. Kuomet žmogus į kažką žiūri, jis domisi, galvoja, tyrinėja apžiūrinėjamo daikto detales, jo dėmesys susiaurėja. Tada žmogus *mato*. Toks matymas vadinamas fovealiniu¹ arba duobutiniu.

Regėjimas yra pasyvus, o matymas – aktyvus vyksmas. Todėl regintysis būna, o matantysis veikia. Matantysis savo gyvenimą surikiuoja į tam tikrą seką, nukreiptą į veiklą ir pasiekimus, t. y. į tai, kas turi būti padaryta. Jis yra užimtas veiklos planais, jo žvilgsnis pasaulį tarsi surikiuoja, o aplinka pavaldi tokiam žvilgsniui. Regėjimo ir matymo skirtumus oftalmogas R. Kaplanas (Roberto Kaplan) aprašė knygoje „Sąmoningas žiūrėjimas“ (190).

Ką reiškia *regėti* (*vydėti*)? Matome ar regime dėka šviesos, patenkančios į akies tinklainę. Tinklainė šviesą paverčia cheminiais signalais ir perduoda į regėjimo centrą, esantį smegenyse, kuris, būdamas susietas su kitomis smegenų dalimis, kuria regimą vaizdą. Šia prasme regėjimas yra ne tiek aiškumas ir ryškumas, kiek sužadėjimas tų sąmonės sričių, kurios vadinamos intuicija, jausmais, vaizduote. Regėti

¹ *Fovea centralis* – pati jautriausia šviesai tinklainės dalis, esanti geltonosios dėmės centre; lot. *fovea* – ‘duobutė’.

reiškia *jausti* tai, ką suvokiame, bet ne mayti daiktą ar žmogų. Regėjimas, nors išoriškai atrodo pasyvus, tačiau vidiniai yra aktyvi veikla įvairiuose vidinio žmogaus lygiuose.

Regėti reiškia būti arba, vartojant pamirštąjį žodį, – esėti. Vaikų žiūrėjimas yra visa aprėpiantis (periferinis), ir todėl jie yra regintys. Mokydamiesi skaityti, vaikai mokosi matyti, t. y. sutelkti savo žiūrėjimą į atskirą daiktą. Taip jie įpranta prie duobutinio (fovealinio) matymo. Išaugdami iš vaikystės vaikai, kaip ir senovės aisčiai, pamažu persikelia iš esėjimo į buvimą. Toks yra ne tik aisčių, bet ir visos žmonijos kelias. Šį kelią praėjo visos Europos tautos, tik lietuviai ilgiausiai glūdėjo savo sengirėje. Gerai prisimenantys savo vaikystę, lengviau gali įsivaizduoti perėjimą iš buvimo (regėjimo) į veikimą (matymą). Skaitymo sunkumai (disleksija), kuriuos patiria per anksti iš vaikystės išvaromi vaikai, didžia dalimi yra susiję su nesugebėjimu nuo regėjimo pereiti prie matymo.

Šiuolaikinėje visuomenėje yra vertinami matantieji, skatinami jų sugebėjimai susikaupti sprendžiant uždavinius ir pradėjus baigti iki galo. Apie tokius sakoma, kad jie gyvenime daug pasiekia. Žiūrėjimo būdą, kuriame vyrauja matymas, mes linkę susieti su sėkmingu gyvenimu. O štai sugebėjimas regėti yra dailininkų, muzikantų, poetų bei įvairių rūšių marginalų savybė. Tai žmonės, kuriuos šiuolaikinė visuomenė pakenčia, tačiau jie sunkiai pritampa prie gyvenimo, nukreipto į matomus išorinius pasiekimus.

Akivaizdu, kad dabartinė Europa yra matančiųjų civilizacija. Kuomet įsivyrąja vienas žiūrėjimo būdas, susiaurėja žmogaus sąmonė. Kuo labiau žmonių gyvenime įsigali matymas, tuo labiau siaurėja jų sąmonėje suvokiamas pasaulio vaizdas. To pasekoje mokslas, kuriame vyrauja tai, kas matoma, išmatuojama ir pasveriamą, vis labiau išstumia intuityvų – religinį pasaulio suvokimą. Intuiciją užtemdo pažintiniai (kognityviniai) proto teiginiai.

Išėjimas iš glūdėjimo sengirėje buvo lėtas perėjimas nuo esėjimo į buvimą arba, kalbant šiandien labiau įprastomis sąvokomis, – nuo buvimo į veikimą, nuo plataus žvilgsnio – regėjimo į siaurą žvilgsnį – matymą. Taip žmogus pamažu prarado ryšį su aplinkiniu pasauliu, su gamta, su Dievu, vis labiau sureikšmindamas savąjį „aš“. Polis Gogenas (P. Gauguin) sakydavo: *Aš užsimerkiu, kad regėčiau*.

Iš veiksmažodžių *regėti* ir *vydėti* yra kilę pavadinimai žmonių,

geriau valdančių regėjimo-vydėjimo meną: *regenius*, *raganius*, *regena*, *ragana*, *regėtojas*, *regėtoja* ir *vydūnas*, *vydūnė*. Kuo skyrėsi regenius nuo vydūno, dabar galime tik spėlioti, bet matyt ne esmiškai, nes yra išlikęs pavadinimas, sujungiantis abu šiuos žiūrėjimą nusakančius būdus – *vydraga*. Nors Lietuvių kalbos žodyne šį žodį aiškinantys sakiniai išryškina neigiamas prasmes, tačiau įdėtas ir J. Jablonskio aiškinimas: *Vydraga, kuri į vidų regi, vis nori žinoti, regėti*. V. Storosta, pasirinkdamas slapyvardį Vydūnas, ne tik žinojo, ką jis reiškia, bet ir pats buvo *vydūnas*. Bene reikšmingiausios, bet mažiausiai suprastos savo knygos „Sąmonė“ pratarinėje jis rašė: *Seniai man būdavo sakoma, kad aš reiškėsis dažniau iš regėjimo, kaip iš protavimo. Todėl paprastai galvojančiams tūli mano aiškinimai ne tuojau bus įmanomi* (183; 363).

Supratimas, kad regėjimas yra kitoks suvokimas nei matymas, paaiškina kodėl lietuviai pavidalą nusako žodžiu *skvarma*, kuris, kaip minėta, kilęs iš veiksmažodžio *skverbtis*. Reginčiamam, kuris aprėpia daiktų ir reiškinių ryšius ir suvokia jų esmę, daiktai yra labiau pasidarantys, o ne padaromi. Reginčiamam Vydūnui akivaizdu, kad: *Kas matere vadinama, – ar tai būtų auksas, ar ledas, – nėra daiktingas, būvęs dalykas, bet vyksmas* (183; 374).

Kai senovės aisčiai pamažu iš savo glūdėjimo sengirėje buvo įtraukti į istorijos vyksmą, buvimas vis labiau virto veikimu, o matymas vis labiau išstūmė regėjimą – vydėjimą. Tuos, kuriuos nenorėjo, nesugebėjo ar nespėjo prisitaikyti prie besikeičiančių gyvenimo aplinkybių, pradėta laikyti ypatingais ar keistuoliais. Vėliau *raganiams*–*regeniams*, o ypač *raganoms*–*regenoms* priskirti neigiami bruožai, o žodžiai *vydūnas*, *vydūnė* buvo beveik pamiršti. Panašiai atsitiko ir su veiksmažodžiu *esėti*, kuris tarsi nebevartojamas, tačiau išliko esamojo laiko formos, bet jau siejamos su veiksmažodžiu *būti*.

Nuo to, kaip žmogus žvelgia į aplinką, priklauso jo pasaulio suvokimas, gyvenimo būdas. Žiūrint galima tik matyti arba regėti (vydėti), kaip ir gyvenant galima būti arba veikti. Tačiau geresnis atvejis yra derinti abu šiuos skirtingus žiūrėjimo, suvokimo bei gyvenimo būdus. Kaip pavidalas negali būti be esos, taip matymas labai nukenčia be regėjimo. Sugebėjimas regėti yra intuityvus, jis labai naudingas, derinant jį su mokėjimu ryškiai matyti atskirus daiktus ar reiškinius. Darna tarp sugebėjimo regėti ir mokėjimo matyti yra sąmoningas su-

vokimas, sujungiant abu žiūrėjimo sandus. Taip ir sugebėjimas esėti (glūdėti) ir tuo pačiu mokėjimas būti (veikti) yra visapusiškesnis ir pilnesnis buvimo būdas. Tačiau būna ir tokie gyvenimo tarpsniai, kai tiktai glūdima arba tik veikiama. Glūdėti galima labai ilgai. Tačiau ilgiau trunkantis vien tik veikimas yra pavojingas išlikimo prasme. Tai akivaizdu, žvelgiant į šiuolaikinę civilizaciją.

Praeitis ir dabartis

Praeitis – Lietuvos šaknys, jos stiprybė. Iš praeities – mūsų tūkstantmetė patirtis. Naujo radimasis, rasti prasideda atsigręžimu į praeitį. Praeities žinojimas subrandina *homo historicus*, sluoksnį žmonių su istorine atmintimi, kurie tautai ir jos namams – valstybei – padeda išlaikyti tęstinumą, neleidžia pranykti istorijos ūkuose.

Tačiau mums, lietuviams, gal pati svarbiausioji praeities dovana yra tai, kad per ją galime išvysti, **vydėti** esmę, gaivinti savyje esmiškumą, kuris savo ruožtu padeda įgyti visuminį būties suvokimą. Formų pasaulis mums svetimas, jame jaučiamės nejaukiai, tuo tarpu esmė, esà, vydūniškoji *ašainė sąmonė* yra mūsų savastis. Esmė būtų tarsi gležnoji, silpnoji būties pusė, bet be jos nebūtų apraiškų pasaulio, formų vaivorykštės, *vaivos* karalystės. Tad atsigręžti į lietuviškąją praeitį mums tolygu panirti į esą, esmiškumą. Prisiminkime Vaižgantą: *lietuvio esmė yra glūdėjime*. Lietuviškas būdas egzistuoti yra glūdėti, o juk glūdėjimas, būtis be ryškios apraiškos yra skendėjimas esmiškume. Tai būtis, artimiausia ėsai.

Taigi, pažinti praeitį mums – atgauti esmiškumą, o tai reiškia **atsiminti**. Atsiminti tuos glaudžius gyvybinius ryšius, darniai siejančius visa kas yra ir yra. Jau Platonas yra sakęs, kad bet kokios žinios yra *atsiminimas atpažįstant*. Tiesiausias kelias į šitai – mūsų senųjų papročių ir mūsų kalbos žodžiuose glūdinčių prasmų tyrimas. Laimei, jie tebėra išlikę tiek, kad neprarado savo sistemiškumo, t. y. juos galima atkurti kaip sistemą, sanderbę, kaip darnią visumą, apimančią visą žmogaus būtį per tris svarbiausius virsmus – **gimtį, vestuves ir lydėtuves – laidotuves**.

Tačiau įprastinė metodika čia netinka. Įprastinė – reiškia per palyginimą, lyginamoji, atsižvelgianti į kitų, giminingų ir ne, tautų papročius. Turint omenyje mūsų kultūros svarbiausiąją savybę – esmiškumą, eisime kitu keliu – bandysime **suvokti, atspėti, atminti senovinio papročio esmę**. Juk jei stengtumės lyginti, primestume sau kito savastį, prievartautume savąją esmę. Be abejo, palyginimai yra reikalingi, nes padeda aptikti bendratį – tai, kas sieja esmes ir iš jų iš-

plaukiančias formas. Bendratis taip pat yra vertybė, tačiau paskesnė, antrinė – po to, kai suvokiama savastis, esmiškumas.

Kaip jos, savasties, bus ieškoma? Būdas labai paprastas (ir kartu mums, XXI amžiaus būtininkams, jau nelengvas). Ieškosime per patį žodį, per žodžio žadą, pažadinantį mumyse esmės, esės skonį ir kvapną.

Senoji baltų¹ kultūra paliko mums rodos tiek nedaug – dainas, padavimus, pasakas, juostų raštus, papročius, kalbą... Tačiau, priimant širdimi ir žvelgiant dvasios akimis, ji mums paliko labai daug – silpnąją, tačiau gyvastingąją būties pusę. Savo skirtingu nei kitų tautų buvimu, *glūdėjimu* ji tarsi rado kitą, mažiau pastebimą gyvenimo būdą, padėjusį įveikti amžių negandas. Aistiškosios būties versmė, nors ir gerokai nusilpusi, išliko. Ji ir dabar tebėra gyva mumyse. Ir šiandien dažnas savyje tebesinešiojame, pasak O. Milašiaus, rusenančią Amžinąją Ugnį, kartais net nežinodami, kad ją turime.

Mes, lietuviai, nesame atėję iš niekur, nesame iš pradingusių istorinės nežinios glūdumose. Kaip ir kiekviena sena tauta, turime savo paskirtį, esame sukūrę savo pasaulį, savąją civilizaciją. Praplaukdami niūrius Ragainės mūrus, atsiminkime – čia, ant Nemuno krantų, susidūrė dvi kultūros, du pasauliai: militariškai stiprus, tačiau etiškai – tamsuolis, barbaras kryžiuotis ir senės dorinės kultūros aisčių žmogus, iki tol beveik nežinojęs ginklo. Tragedija buvo tai, kad pirmasis žygiavo su Kristaus vardu lūpose. Aistiją jam tesivaideno kaip kraštas tamsių, prietaringų pagonių, kuriuos reikia arba apkrikštyti, arba sunaikinti. Kultūros istorikas A. Toinbis (Arnold Toynbee) teigė, kad didžiųjų civilizacijų žlugimo pradinė priežastis būdavo barbarų antpuoliai. Paradoksalu, bet ikimindauginės Lietuvos atžvilgiu tokie barbarai buvo kryžiuočiai.

¹ Knygoje, kalbant apie mūsų protėvius, lygia greta bus naudojami du pavadinimai – baltai ir aisčiai. Labiau žinomas tarptautiniu mastu yra *baltų* terminas, tačiau jis yra nukaltas mokslininkų ir nėra senas. *Aisčiai* (*aistis*, *Aistija*) yra vertingesis, nes yra savivardis – taip mūsų protėviai vadino save (greičiausiai, rištinis su *esti* (*esėti*, *esantysis*), kuris yra užrašytas Tacito (*aesti*). Tačiau jis labiau vartojamas kalbant apie Vakarų, Baltijos pajūrio baltus; be to, jį yra „nusavinę“ estai. Mūsų supratimu, plačiąja, populiariąja prasme vartotinas yra *baltai*, o *aisčiai* labiau tinka poetiniam ar beletristiniam kontekstui.

Suvėluoto (?) Lietuvos krikšto paslaptis tebėra neišpėta. Tai nėra istorinė lemtis, bet vienas iš lietuviškos savimonės slėpinių. Senovinės mūsų kultūros pažinimas – ne smalsavimas, bet būtinybė, jei norime kad nenutrūktų lietuviškosios savimonės tęstinumas. Giliau pažinti savo šaknis – tai būti gilesniu krikščionimi. Ypatingai tai svarbu vidinės kultūros tautoms.

Imanuelis Kantas (jo gyslose gal būta ir lietuviško kraujo) yra pasakęs: *Man kelia nuostabą tik du dalykai – tai žvaigždėtas dangus virš manęs ir moralės dėsnis manyje*. Aisčių kultūra ir yra šio moralės dėsnio reiškėja. Tai klasikinė *vidinės* krypties, **ethoso** (gr. *ethos* – ‘papatys, įprotis, būdas’ – visuomenėje priimtų normų, nustatančių ir tvarkančių jos narių elgesį, visumą) kultūra, tyrinėjanti *vidinę* žmogaus visatą, jo esatį. Priešingai, **logoso** (*logos* – gr. žodis, turintis virš trisdešimties prasmų; pakanka prisiminti, kad jis pasirinktas visiems mokslams pažymėti), *išorinės* krypties kultūrų pastanga nukreipta į išorės pasaulio pažinimą, į žvaigždėtojo dangaus beribę. Abi šios kultūros, kad ir priešingos, vis dėlto turi ir susikirtimo tašką. Tai – Kristus, visatos ir istorijos prasmė, visų priešybių lydžios taškas.

Rėdos Ratas

*Praėjusiais amžiais Jis buvo leidęs
visoms tautoms eiti savais keliais.*

Apd 14, 16

Aisčių žmogaus savimonę lemia *doros* samprata. Tai vienas iš neišverčiamų į kitas kalbas, taigi esminių žodžių. Dora lietuviui yra daugiau nei moralinė vertybė. Dora yra dieviškosios rodės, dieviškojo įsakmaus gėrio įspaudas žmoguje. Šitai per sąmonę – omenį – atsispindi net ir pačioje kalboje kaip invertas, pervarta: *dor-a / rod-a*.

Tačiau nereikia manyti, kad išorinis pasaulis, jo darma nebuvo permąstyti. Dieviškoji rėda¹, jos nuovoka baltų žmogaus mentoje išryškėja per kalendorines šventes, jų metinį ciklą. Atidus žvilgsnis leis šiame margumyne įžvelgti tris sutankėjimo sritis.

Tai – Rasa, Ilgės ir Užgavėnės.

Baltų, tuo pačiu ir archajinio Indoeuropos žmogaus pasaulis buvo atremtas į augalo gyvenimą: nokstantį–nykstantį, ramų ir slėpiningą. Pavasarį augmenija atbunda, atgimsta iš žiemos miego (*mig-ti / gim-ti*). Prasideda augimo laikotarpis.

Iš rūščiojo Hado požemių sugrįžta Kora į žemės–motinos Demetros (Persefonės) glėbį. Tai UŽGAVĖNĖS, pati linksmoji metų šventė. Kaip sako pats pavadinimas (turbūt nuo *gauti(s)*, *gyvėti*, *gaivėti*), ji yra atgajos, gaivos, įžengimo į Gajos pasaulį šventė.

Vis kaitrėjanti saulė brandina žolynus, vis sunkyn svyra javų varpos. Ir štai po keturių mėnesių, birželio pabaigoje pasiekiamas kupės taškas. Tai lūžis augalo gyvenime, atsispindintis lietuvių kalboje kaip vadinamasis *nokti* – *nykti* dėsni (38; 56–100); apie jį – kiek vėliau. Augalas subręsta tiek, kad jau gali pradėti, rasdinti naują gyvastį. Rasos rugiai – virš lauko plūko žiedadulkių debesis. RASA – tai atsira-

¹ Plg. sanskrito *rīta*, Avestos *arta*, graik. *rythmos*, lot. *ritus*; lėkštejančia eile išrikiuota indoeuropiškoji kosminės darnos santvarka kildintina iš *rėdos*, kurios subtili poetinė versija yra *rytas*.

dimo, rastiės, prasidėjimo, pradžios misterija. Kartu ji yra kosminės dramos kulminacija. Saulės spinduliai nuo šiol vis mažiau bešildys žemę, dienos trauksis, o naktys ilgės, kol ateis Ilgės. Atlikusi savo didžiąją paskirtį – davusi naują gyvybę, augalo būtis palinksta į marės pusę. ILGĖS yra vartai į *marės* pasaulį, amžinąją rimtį (*rim-ti* / *mir-ti*), kur paliege, pasiligoję būties šešėliai lūgoja, ilgisi būtosios saulės šviesos, gajės gaivesio. Tamsa vis tirštėja, pasaulis smenga pragarmėn, kol didysis Rėdos Ratas (žr. 3 pav., p. 111) pasiekia žemiausiąją tašką. Tai KALĖDOS, didžiausio gamtos nusikalėjimo, nuovargio taškas, *marės* pergalės valanda. Būtent šitokioje būklėje pasaulį išvydo atėjęs kūdikėlis Jėzus – jo žemiausiame taške, duobėje. *Kalėda*, *kalėdos* gali būti kilę iš *kalėti* ‘nuvargti’, ‘nykti’; ‘stelbti’, ‘gožti’: *Piktžolės javus nukalėjo* (LKŽ). Palyginkime *kalėjimas* (*kalėjas*), taip pat pavardes – pravardes *Kalenda*, *Kalanta*. Tad ikikristinės Kalėdos – nusikalėjimo, visuotinio – gamtos ir žmogaus – nuovargio taškas. Kildinimas iš lotyniškosios *calendae* (pirmoji kiekvieno mėnesio diena senovės romėnų kalendoriuje) etimologine prasme būtų antrinis. Bet Kalėdos – ir vilties pradžia. Prakartėlės jaukumoje glūdintis pažadas, *salvator*, išgelbėtojas, įsuka Rėdos Ratą aukštyr.

Kaip tik Kūčių vakarą įvyksta didysis lūžis (plg. *kūsti* ‘liesėti’ ir *kusti* ‘atkusti’, ‘atgyti’) – aukštyr, į šviesą, į viltį. Tačiau baltiškiosios ikikristinės Kalėdos tėra tik repeticija, tik atkartojimas to, kas dar bus. Atkutęs, atgavęs žalią galią daigas laužia sniego plutą, šlaituose vėl žybčioja mėlyni žibučių žybsniai. Ir vėl iš pradžios – Gavėnia, atgaja, gaiva. Gyvybės ratas sukasi.

O kaip yra su žmogaus būtimi, įsukta į šį ratą, į karmos spąstus? Ar žmogus – tik gamtos dalis? Ar negali žmogiškoji įstanga atlikti žygdarbį – ištrūkti iš šio užburto rato, rasti priešpriešos *nokti* – *nykti* viršsprendinį?

Rasos taške žmogiškoji būtybė, susikaudama šventintame rate su blogiu akis į akį, kartais laimėdavo šią kovą. Pražysdavo paparčio žiedas ir vydūnas – epoptas¹ įgydavo *výdą* vieną iš dieviškumo matmenų. Ar tai būdavo *marės* pergalėjimas?

¹ *Epoptas* – aukščiausio laipsnio pašvęstasis Eleuzijaus misterijų – eleuzinių, Rasos graikiškojo varianto, šventėje; gr. *opteyo* – ‘žiūrėti, žvelgti’, *epopteia* – ‘įžvalga, vyda’; tad *epoptas* ‘žiūrįs’, ‘vydįs’, ‘vydūnas’.

Skaistōs liepsnoje išsilydydavo ugnies–vandens prieštara ir amžinybės kvapsnis iš stebuklinga, nedeginančia liepsna žėruojančio paparčio žiedo įžiebdavo viltį. Bet ši viltis taip ir pasilikdavo *esōj*, neįgydama formos, neišbūtindama. Iš čia – *aisà*, *esōs* liūdesys, kurio tiek daug pirmapradėje gamtoje.

Ir tik žaibo kirtis virš Golgotos, tik sukruvintų lūpų šnabždesys: *Atlikta!* – pirmą kartą visatos istorijoje pralaužė karmos kaukolę, mirtinai ją sužeisdamas. *Atlikta!* – ir Rasos nakties pažadas įgyja kūną, formą, būtį. Ispausta į Atpirkimo skvarmą, Rasos esa pavirsta mažu baltu skritulėliu, kurį kiekvienas krikščionis kasdien gali ragauti.

Tokia būtų universalioji, kosminė Rėdos Rato rida. Žmogaus plotmėje Užgavėnės, Rasa ir Ilgės atsispindi kaip gimimas (krikštynos), vestuvės (santuoka) ir mirtis (laidotuvės). Tai trys svarbiausi virsmo taškai žmogaus gyvenime, apsprendžiantys visą žmogiškąją būtį, apimantys visą regimąją jos skalę. Todėl tokia svarbi yra **virsmo** samprata.

Žmogaus gyvenimas yra seka virsmų, kuriuos jungia ilgi, palyginti pastovūs laikotarpiai, tokie kaip vaikystė, seserystė, moterystė. Šie statiški gyvenimo tarpsniai yra palyginus mažai pavojingi etine prasme, nes prateka papročių nustatyta ir saugoma dorinės kultūros vaga. Tačiau virsmo taške asmuo atsiranda akis į akį su chaosu. Žmogus čia lieka vienas ir **pats** turi pasirinkti tarp gėrio ir blogio. Todėl ir iškyla chaoso grėsmė. Kad nedarna neišiveržtų į bendruomenės būtį, virsmo sritis žmogaus gyvenime būdavo griežtai tvarkoma ir apribojama. Tai esminis doros kultūros uždavinys. Griežtai kalbant, galima tarti, kad doros kultūra ir yra mokymas įveikti virsmus. Ritualo prasme visi trys virsmo taškai žmogaus gyvenime – krikštynos, vestuvės ir laidotuvės – yra tapatūs. Visuose juose rasime *lango*, kaip įėjimo į virsmo sritį, *suolo*, kaip pasiruošimo tylai, *tilto*, kaip jungties čia–anapus įvaizdžius. Jie visi trys susideda iš pasiruošimo virsmui, jo viršūnės (kulminacijos) ir palaipsnio išėjimo iš virsmo srities; panašumai tiek būdingi, kad trūkstamus etapus galime atspėti.

VESTUVĖS

Pradėkime nuo vestuvių. Kaip niekur kitur, baltiškos vestuvės yra išlaikiusios ne tik svarbiausias ritualines nuostatas, bet ir esmės slėpinį. Kodėl mūsų vestuvės yra tokios liūdnos? Kodėl jose verkia ne tik

nuotaka, jaunoji, bet ir jaunasis? *Ir jaunikis, išvažiuodamas iš savo namų, vis dėlto atsisveikina ne tik su tėvais, bet ir su visais kitais, dideliais ir mažais. Kartais gal ir ašarą kokią išspaudžia.* (9; 213)

*Verkė seselė, / Verkė jaunoji / Per aslelę eidama / Į suolelį sėsda-
ma // Verkė brolelis, / Verkė jaunasis / Per aslelę eidamas / Į suolelį
sėsdamas.*

Jei jaunosios ašaras galima bent psichologiškai paaiškinti, tai jaunojo, bernelio ašaros mums jau nebesuprantamos. Juk klajoklių, vyriškų tautų vestuvės tėra linksma puota. Todėl taip svarbu yra įsigilinti į aistiškųjų vestuvių esmę, į šią *gajōs* ir *marōs*, *lūžio nokti* – *nykti* dramą. Vestuvės yra aisčių kultūros vainikas, piramidės viršūnė, jos didysis kūrinys, *opera magnum*. Šis įspūdingas gyvenimo vaidinimas vykdavo dalyvaujant visiems kaimo – kiemo – šeimos žmonėms. Pagrindiniai veikėjai buvo ne tik vaidmenų atlikėjai, bet ir čia pat, kaimo akivaizdoje sprendė egzistencinį uždavinį – *marōs* nugalėjimą, būti ar nebūti. Iš esmės vestuvės yra Rasos šventės formulės – *sena ugnis gesinama švariu vandeniu ir šventu būdu kuriama nauja ugnis* – apraiška žmogaus plotmėje. Metafizinis liūdesys lietuviškose vestuvėse yra nenoras palikti gaivės sritį, amžino žalumo šalį, nenoras pražysti, žydėti, nes *žydėti* yra kartu ir *žiedėti*, džiūti. Iš esmės, tai prarasto rojaus ilgesys, kurį nusako tėvelio dvaro įvaizdis, kur taip gražu, kur *pōva* vaikšto, rojaus paukštis, ir kursai regimas tarsi iš ilgesingų aukštumų, pro pušų viršūnes. Tai tas pats Oskaro Milašiaus, metafizinio lietuvio, giliai įžvelgtas nenoras *prabangos liūdnos* – *subręsti*. Tai *aisà*, *esōs* liūdesys, formos, kaip artėjimo į marą, baimė...

MARTAVIMAS

Išteka vyresnioji sesuo ir jaunesnioji sodinama į marčių suolą. Tai – įžanga į virsmo sritį, į *martavimą*. Marčios sąvoka dabar jau išblukusi ir tereikia sūnaus žmoną. Iš tikro martavimas prasidėdavo *lalavimo* apeigomis, pakėlimu, pagarsinimu į marčias (*lalėti* reiškia ‘garsiai kalbėti’, ‘klegėti’) arba ištekęjus vyresniąjai seseriai. Baigdavosi martavimas pagimdžius pirmąjį kūdikį (tiksliau, pravodijimu arba įvedybomis, įvesdinimu bažnyčion). Lalavimo apeigose ypač ryški *lango* semantika.

LANGAS

Tai įžengimo į virsmo sritis simbolis. Jo atitikmuo Rasos šventėje, per vestuves ar krikštynas būtų dabunami *vartai* (palyginkime su veiksmazodžiu *virsti*): *Gaspadorius atsidarė langą ir kiek čia lalau-ninkų buvo, tai jis jiems po alvą brangvynio ir štukelį pyrago išdavė per langą* (59; 370). Tas pat ir krikštynose: *Kūdikį nešančioji kūma su juo (kūdikiu) prie vežimo eina ne pro duris, bet išeina iš trobos be kūdikio ir ateina prie lango, pro kurį jai paduodamas kūdikis* [59; 141]). Taip pat ir laidotuvėse galima aptikti šio papročio likučių: an-tai, vandenį, kuriuo buvo apiplautas numirėlis, galima išpilti tik per langą, bet jokių būdu neleidžiama išnešti indą pro duris. Langas yra archetipinis visos žmonijos įvaizdis ir mitologų aiškinamas kaip *realizuojantis semantines opozicijas vidinis – išorinis, matomas – nema-tomas* (143; 250). Palyginkime: *...nes mirtis įeina per mūsų langus* (Jer 9, 21). Lietuviškasis langas svarbus tuo, kad pačiame žodyje yra išlikusi nuoroda į sakralinę paskirtį, t. y. jo „nuosavas“ veiksmazodis *linkti* greičiausiai nieko bendro neturi su pagaminimo technologija ar ūkine lango paskirtimi ir yra susijęs su gyvenimo vingio, linkio sąvoka (palyginkime su semantiškai artimu *slenksčio* įvaizdžiu). Iš lietuviškų medinių bažnytelių frontonų dažnai žvelgia į mus iš ana-ps, pro trikampį langelį, Dievo Apvaizdos akis.

Karūnavojamas, pakeliamas į *martus* ir bernelis, nors vyrišką li-niją sunkiau atsekti, kaip ir dera moteriškojo prado, matricentrinėje aiščių kultūroje. Marti ir martas sodinami ant *suolelio*. Ankštas yra marčių suolas – jaunesnioji sesuo negali būti pakelta, pagarsinta į mar-čias, kol neišteka vyresnioji. Šitai galima laikyti viena iš martavimo reglamentavimo priemonių: be ekonominių tikslų, ši priemonė turėjo riboti šeimoje ir bendruomenėje potencialaus chaoso židinį, nes mar-tavimas yra savotiškas įžengimas į pavojaus sritį. Tai – žirklys tarp kūniškosios ir etinės brandos, kurias padeda įveikti griežti martavimo rėmai. Patys žodžiai *marti*, *martas* yra nuoroda į apmarinimą, apval-dymą. Martavimas yra senosios indoeuropiškos išminties liekana. Jis susišaukia su kitos, taip pat gilios etinės kultūros tradicija: tai Vedų terminas *brahmačarija*, nusakantis vieną iš žmogaus gyvenimo tarps-nių, kurio pagrindinis tikslas yra bręstant sukilusios jausmų–geismų ugnies apvaldymas ir su kultūrinimas gana griežtomis priemonėmis. Martavimą reikėtų skirti į du tarpsnius – iki virsmo, t. y. vestuvių, ir

poviršminį. Pirmąjį galima būtų pavadinti *nokinimu* arba *sālinimu*, t. y. subtiliu, neprievartiniu paruošimo virsmui laikotarpiu. Čia reikia atversti *suolo* bylą, kaip pasakytą A. J. Greimas.

SUOLAS

Jis yra visuose trijuose virsmuose. Per krikštynas, *kai visa paruošta, kūmai atsisėda greta ant suolo – truputį atsilsėti, didelėn kelionėn pasirengę* (51; 41). Apie marčių suolą jau rašėme. Vestuvėse, taipogi per gaubtuves *jaunavedžiai sodinami ant suolo arba į papuoštą kėdę* (74; 47). Apie vėlių suolelį laidotuvėse užsimena seni šaltiniai: ant jo sėdėjusios vėlės, laukdamos, kol baltu (širmu) žirgu bus perkeltos anapus, į dausas. [Ar nebus šis dausų raitelis, tarpininkas, Vyties prafenomenu, o Vytis jo kovinguoju variantu?]. Štai kaip autentiškose raudose išvardijami atskiri virsmo tarpsniai: *O atkelkite vėlių vartelius, o atdarykite vėlių dureles, o pasodinkite į vėlių suolelį!* (varteliai, durys yra *lango* variantai). Ką galėtų reikšti sodinimas ant suolo? Pats tikriausias ieškojimo kelias yra kreiptis tiesiog į žodį. Įdomu, jog vienintelis *suolui* tinkamas veiksmazodis yra *salti* (*sāla, sālo*), nieko bendro su sėdėjimu neturįs. Jo reikšmių skalę pagal LKŽ galima suskirstyti į du srautus: 1. ‘darytis saldžiam’: *Salykla sāla, nepraveizėk*; 2. ‘silpti, alpėti’ (sinonimai *tižti, leistis*). Tad *salti* – ‘saldžiai alpėti’, t. y. pereiti į savotišką euforinę būseną. Kaip tik šitokia ir turi būti priešviršminė jausena. Todėl *suolas* – tai vieta, kur *sālama* (plg. gulti – guolis; vieta, kur gulime, – guolis, vieta, kur sālama, – suolas), nokstama, ruošiamasi virsmui, ėjimui per tylos tiltą. Prielaidą sustiprina rusų priežodis: *Присядем и помолчим перед дорогой* – ‘Prisėskim ir patylėkim prieš kelionę’ (palyginkime su kūmų prisėdimu ant suolo *prieš didžią kelionėlę*). Vėl susiduriame su įstabia aisčių senovės gelme: paprasčiausias, kasdieninis buities rakandas pasirodo beturįs ne tik sakralių paskirtį, bet ir savo pavadinime ją įslaptinęs. [Archajinis suolo protėvis ar tik nebus akmuo: motina, norėdama atjunkyti kūdikį (išėjimas iš virsmo srities), sėdasi ant akmenėlio. *Ant to kalno / ant aukštojo / guli pilkas akmenėlis / ant to pilko akmenėlio / sėdi tėvas motinėlė / sėdėdami gailiai verkia / sa sūnelį karėn rengia*. Akmens šalta rimtis ir statika – tinkami salimo būsenos palydovai.]

ROMA

Būtina pasiruošimo virsmui sąlyga yra vidinė rimtis, susitaikymas. Per *palankynas*, t. y. naujagimio motinos lankymą, *lankyti eisdavo kiekviena; kuri neateina, laikoma supykusia ar „unarauna“ /.../; lankyti reikia būtinai, nežiūrint kokie santykiai* (47; 223). Per vestuves, prieš išvažiuodama į bažnyčią, nuotaka *atsideivoja, atsiprašo, atsisveikina su namiškiais, puldama po kojų tėvams, giminėms ir žėdnam svečiui ir namiškiams kloniojasi su ašaromis* (45; 330). Trečiajame virsme – iš *gajos* į *marą* – ypatingai ryškus ir dvelkiantis prigimtiniu krikščioniškumu (Tertulianas: lot. *anima naturaliter christiana* – ‘siela, iš prigimties krikščioniška’), paskutinio patepimo provaizdžiu, yra ligonių lankymo paprotys, T. Lepnerio aprašytas kaip *mirties alus* (*sterbe-Allus*). Dar Gvagninis 1578 m. aprašė, kad lietuviai, prūsai ir žemaičiai, jausdami artėjančią mirtį, sukviesdavo artimuosius bičiulius bei kaimynus *ant šviežio alaus*, atsiprašydavo kiekvieno, su visais susitaikydavo, atsiteisdavo, juos palaimindavo. Vidinė rimtis, roma – tai etinė tyła, kuri pasiekama per *lydą* (plg. *tyla* / *lyd-a*), visuotinę atleidimą.

VIENUMA

Artėja virsmo viršūnė, kulminacija. Kaip ir Getsemanės sodo vienišasai, virsiantysis turi pasitraukti į vienumą, atsiskirti. Niekas negalės jam padėti, nes pasirinkime tarp gėrio ir blogio žmogus turi likti vienas; jo „taip“ arba „netarnausiu“ turi būti ištartas absoliučios vienumos pilnatvėje, visiškoje nepriklausomybėje. Tai – izoliacija, atsispyrimas nuo *profanum* (lot. ‘esąs už šventyklos ribų’, t. y. ne pašventintoje, ne *sacrum* erdvėje). Rasos šventėje šitai įvykdoma šventinta žvake ar šermukšnio lazda apibrėžiant aplink save ratą, *sacrum* (iš lot. *sacer* ‘šventenybė, šventumas, šventė, šventimas’) sritį, iš kurios nevalia išeiti. Vestuvėse tai atitinka *gobtuvių* ritualą: *Rytprūsių Lietuvoje dar XIX a. pirmoje pusėje per vestuvių apeigas, giedant giesmę, vesdavo nuotaką į gėlių darželį, čia ją, atsiklaupusią ant rūtų lysvės, artimas giminaitis irgi apsiausdavo didele balto audeklo skara* (55; 161) [rūta (vestuvėse) = papartis (Rasoje); šventintas gobtuvas = ratas]. Gobtuvas, krikšto marškinėliai, baltoji laidotuvių drobulė – tai vis atsiribojimo (izoliacijos), žengimo į vienumės šalį simboliai. To reliktas yra kai kur išlikęs karsto gaubimas baltu audeklu. Dar pa-

lyginkime: *Jei kūdikėlis miršta, įkapėms apvelkami krikšto marškinėliai* (76; 97). Šermukšnio vytele *apraižoma* (apibrėžiamas ratas) aplink lopšį, surikus kūdikiui (76; 91) – tai Rasos rato atitikmuo. Kartu šis baltas audeklas, kaip ir ratas, buvo šventa sritis, saugojusi nuo pikto jėgų.

Išdėmėtina, kad oracijose, sakomose prieš gaubimą, per jaunavedžių susikeitimą vainikais, yra minimas Marijos vardas: *Liaukitės kalbėti, griežti, šokti, nutilkit nors Marijos minutėlę...* (45; 325). Marijos minutėlė (*adynėlė*) minima ir kituose tautosakos šaltiniuose (79; 172, 175), (24; 222). Merkinės apylinkėse vestuvinininkams atėjus į bažnyčią, jaunosios pulkelis atsiskiria ir pirmiausia klaupiasi prie Švč. Mergelės Marijos altoriaus (102; 213). Ar tai atsitiktinumas? Dirbtinis intarpas ar natūralios nuojautos pašnibždėta gili krikščioniškųjų slėpinių nuovoka?

SKAISTA

Mūsų kalboje galioja įstabus dėsniumas: *visi lietuviški vešluma – brandą reiškiantys žodžiai turi savo dyvnius – priešpriešas* (38): *nokti – nykti, tarpti – tirpti, kūpėti – keipti, lapoti – leipti, gyvėti – geibti, kermėti ‘vešėti’ – kirmyti, kusti ‘gyvėti’ – kūsti ‘liesėti’, dygti – daigoti ‘naikinti’, stiebtis, stypti – stipti, žydėti – žiedėti ‘džiūti’, krešėti ‘žydėti’ – kriošti, vešėti – vysti, želti – žilti* (sudėtingesnis atvejis: *augti – ižti, eižėti, ingti ‘plikti’*). Labai svarbu, kad šis dėsniumas (pavadinome jį **nokti – nykti** dėsniu), kurio kitose indoeuropiečių (ide.) kalbose yra išlikę tik fragmentai, nuolaužos, lietuvių kalboje galioja absoliučiai, t. y. be jokių išimčių – nerasime nė vieno kupojimą, vešėjimą reiškiančio žodžio be savo priešpriešos. Šitai dar kartą rodo lietuvių (aisčių) kalbos skirtybę nuo visų kitų ide. kalbų darnos – chaoso, centro – periferijos prasme.

Ką tai galėtų reikšti? Tame pačiame priebalsiniame skelete sugyvena *gyvėti* ir *geibti*, *gyvybė* ir *mirtis*. Šitaip mūsų kalboje yra įrėžta giliausia gajōs tragika: *gyvybė*, pasiekusi aukščiausią *gajōs* laipsnį – *kupōs* tašką – pradeda naują gyvastį ir tuo pačiu pasirašo sau mirties nuosprendį, palinksta *marōs* pusėn.

Ar yra išeitis iš šio nevilties rato, iš *maros* gniaužtų? Jotvingiai, šitie baltų iranėnai, sukaupę savo istorijoje visą baltų vyro tragizmą – žūti, pasiaukoti, kad išliktų matricentrinė aistiškoji dvasia – vadi-

no žmogų *mardos*, t. y. *mirtingasai* (palyginkime su iranėnų Avestos žmogaus pavadinimu *gaya–martan*, t. y. ‘mirtinga gaja’). Paminėsi-me vieną giliausių naujųjų laikų baltų kultūros paminklų – karių ka-pines, „Brėlu kapi“ Rygos pakraštyje, jų metafizinį didingumą, kurį sukuria mirę ar mirties miegu miegantys – raiteliai ant mirusių žirgų. Čia mirtis – kaip milžinkapio karžygio sapnas, gilus ir taurus, o ne germaniškojo *bersero*¹ ruvinas *trink blut*² šėlas ar ispaniškoji despe-ratiška vyriškumo fiesta. Mūsų gyvybės–mirties priešprieša greičiau suvokiama kaip sąsajos, darnos nuojauta, sprendinio viltis. Baltų žmogui mirtis nėra chaosas ar juoda nebūtis, bet kažkas kita, šviesu ir liūdna. Todėl mūsų gedulo spalva yra balta, o ne juoda. Todėl ta pati baltoji drobulė dengia ir mažą kūdikį per krikštą, ir nuotaką per gaubtuves, ir mirusįjį. Tad kaip *gajōs* – *marōs* viršsprendinio ieškojo baltų žmogus?

Atsakymo į šį klausimą ieškokime Rasoje. Rasos šventės esmė slypi paparčio žiedo pražydėjime, *prasidėjimo per skaistą*, skaitės misterijoje. *Skaista yra amžinas žydėjimas*. Tik skaistos žaizdre pra-žydusi meilė yra nemirtinga – taip atsiveria šis slėpinys Rasos šven-tėjams, todėl skaista ir yra *gajōs–marōs* priešpriešos viršsprendinys, įgalinantis ištrūkti Rasos taške iš Rėdos Rato nelaisvės. Rasos žynys – vydūnas įgyja ne tik gėrio ir blogio įžvalgą, bet ir tam tikrą ne-mirtingumo, amžinybės kvapną. Panašiai krikščionių šventasis, dar gyvas būdamas, savaip jau gyvena Dangaus Karalystėje (...*neieško-kite ir nevarkite* – *Dangaus karalystė yra jumyse*...). Nors ir jiems galioja fizinės mirties dėsnis, tačiau transcendentine prasme *marōs* pradas jau esti palaužtas, nors tikrąją pergalę prieš mirtį paskelbs tik Velykų ryto varpai. Tad skaistoje galima įžvelgti būsimos Kristaus pergalės pažadą. Užtat tokia svarbi yra skaitės kultūrų patirtis. Lo-goso žmogui etiką atstoja draudimas, tabu, todėl tabuistinės kultūros tesugeba drausti, neleisti ir neigti (arba, geriausiu atveju, įslaptinti, paversti ezoteriniu mokymu). Skaista jam nesuprantama ir net kenks-minga, smerktina – neturima net tokio žodžio. Visa Logoso žmogaus

¹ *Berseras* – skandinavų epe kautynių įkarštyje beveik išprotėjęs, įėjęs į transą karys, nekreipiąs dėmesio į žaizdas ir todėl nenugalimas.

² *Vok. gerk kraują* – užrašas ant germaniško kalavijo.

kūrybinė energija nukreipta į išorinio pasaulio pažinimą, todėl jo etinė kultūra perdėm formali, skurdi ir vienašališka; negatyvi, nes kaip metodą taiko draudimą. Puoselėti ir gaivinti dorės daigą žmoguje temoka skaisios kultūra. Deja, krikščionybėje dar daug tabuistinio mentaliteto, atsinešto iš Logoso kultūrų tėvynės – Viduržemio jūros pakraščių. Bet, kita vertus, katalikiškoji celibato nuostata, atrodo, yra susiformavusi krikščionybei plintant į Ethoso kultūrų sritį, į miškus *į šiaurę nuo Alpių* (H. Krahe). Ortodoksijoje celibatas liko gyvuoti ne tokia griežta forma ir buvo paneigtas vyriškojo prado, paviršutiniškai „logosizuotoje“ germanų kultūroje. Gi matricentrinė lotyniškoji *Lati-jaus*, ikiimperinės Romos, dvasia gerai išlaikė visą skaisybės – *castitas* – vaivorykštę: *castus* tai ne tik ‘skaistus, švarus, nekaltas’, bet ir ‘ištikimas, kilnus, nesavanaudis, teisingas’, netgi ‘dievotas’ ir ‘šventas’; *castimonia* – ‘ritualinė kūno švara, pasninkas, dora’. Lietuviškąjį *skaistus* (*skaistrus*) galima permąstyti per pačią žodžio sandarą, jo skerspjūvį: *aisa*, metafizinis būties liūdesys, drastiško, tragiškojo *tr* (jo sklaida – *trokšti, trikti, trenkti* ir t. t.) yra paverčiamas *aistra*; *k*, šis suketijęs *s* (*satem* ‘šimtas’ – lot. *centum*; *kardia* – ‘širdis’) įkalina, išaldo, sutramdo aistros liepsną, uždaro ją *kaitros* (*aitra* – žemas potraukis, kūno lygmuo, *aistra* – jausmų lygmuo) kiau, kurią sakrališkai *s* galutinai perkeičia ir sudvasina, išskaidrina iki *skaistōs*. Ugnies ir vandens priešprieša šiame įstabiaame mūsų kultūros žodyje įgyja tokią darną, kad *skaistus* tinka ir pirmajam trapiam ledui, *tyrōs* įvaizdžiui – *skaistledis*, ir rausviems, drovumo ugnies nutvilkytiems mergaitės skruostams: *Žiūrėsim martelei in akeles / ar skaistų veidelių ar raudonų*.

Vestuvės, kaip minėta, yra Rasos projekcija į žmogaus plotmę. Ar *skaistōs* nuostata galioja ir vestuvėms? Paminėkime vieną paslaptinę ir užmirštą vestuvių veikėją, kadaise atlikdavusį jose pagrindinį vaidmenį. Senųjų lietuviškų vestuvių aprašymuose sutinkamas *marčelga* (*maršalga, maršelga, maršalka*) vėliau supainiojamas su piršliu (kartais *kviesliu, suolsėdžiu*), kol dviprasmiškas piršlio vaidmuo visai marčelgą išstumia. Žodį *marčelga* turbūt galima atstatyti kaip *martyś* (*vertelga* – *verteiva; kareivis* – *karys*, tad *marčelga* = *martyś*?). Kiek galima spręsti iš senųjų šaltinių, marčelga, *martyś* yra buvęs vestuvių tvarkdariu, savotišku ceremonmeisteriu. Palyginkime su *maršalka* bažnyčioje, taip pat su europiniu *maršalu*. Ar nebus jie vediniai iš *martyś*?

Bet ar tik šitokia buvusi jo paskirtis? Lietuviškose pasakose dažnai yra sutinkamas veikėjas, apibūdinamas įvairiai – *senukas, šventasis, ištikimas tarnas, kuris pirmąją vestuvių naktį išvaro iš merginos velnius, iškrato bjaurybes (žalčius, gyvates, rupūžes), užmuša jaunavedžių miegamajame pasislėpusį slibiną, žaltį ir pan., ir tik po to prasideda laimingas sutuoktinių gyvenimas* (107; 152). Ar nebus tai tikroji marčelgos paskirtis, t. y. mokymas išvengti chaoso, išlaikyti skaisią. Tai patvirtintų ir induizmo tradicija – Rigvedose aprašomos sugultuvės, trukdavusios net keturias naktis; tris pirmąsias naktis būdavo mokoma skaisios – neįsileisti geismo kūniškoje jungtyje. Deivė Visvavasū (sanskrit. – Visur esanti; atnešanti pasveikimą, gydanti) saugojo jaunuosius nuo intymų santykių, kol jie doriškai nesubręsdavo kūniškai jungčiai. Taip, matyt, ir lietuviškųjų vestuvių marčelgos pareigos buvo pamokyti jaunuosius dorinės kultūros pagrindų jungtinių naktį. Tokios pat gal buvusios ir *maršalkinės svočios* pareigos. Tad marčelga–martys įsirašo šalia marčios ir marto kaip martavimo semantinės sklaidos garbingiausias narys, pažadintų jausmų–geismų sutvarkymo, su kultūrinimo žinovas ir mokytojas. Sprendžiant iš apibūdinimų (senelis, šventas žmogus), tai turėjęs būti aukštos doros vyresnio amžiaus žmogus, suvokiąs savo atsakomybę. Kaip matysime vėliau, martys priklauso garbingam *tiltininkų*, jovaro žmonių, virsmo žinovų luomui. Martys, *draugas teisybės* (45; 325), turėjo gerai žinoti doros kultūros paslaptis.

...ir papūtė šiaurus vėjas / ir nupūtė raselę nuo rūtytelių...

Jei rūtų vainikas yra skaisybės ženklas, tai rasa, kurią nuo vainikėlio nukrečia šiaurus vėjas, yra pati *tyrą*, neliestybė, lot. *immaculata*. Skaisybė išlieka, nors rasą šiaurus moteriškosios nedalios vėjas nukrečia, nupurto. Koks gaivalingas yra tasai nenoras išeiti iš amžinosios žalumos, iš gaivės šalies, *seserystės* (sanskrit. *šaišavos*) sodų, kur tvyro pirmąsios tyrumos rojus; iš tėvelio dvaro, matomo tarsi iš aukštai, iš kažkokio pakylėto taško, pro pušų viršūnes – lyg tolina ir tolstanti, lyg niekada nebegrįžtanti laimės sala... Tasai *aisos* liūdesys, skundas, toji amžina baltų moters gėla – viena iš archetipinių visos žmonijos gelmių.

Tyra negrįžta, skaisa išlieka. Kad tai nėra mokytojų mandravojiimas, rodo dar visai neseni dalykai – antai vienos paskaitų klausytojos liudijimu, 1986 m. Panevėžio apylinkėse moteriškė, dešimties vaikų

motina, prašėsi palaidojama su rūtų vainiku.

Natūrali nuojauta leido sieti senąją, baltišką skaistos nuovoką su Nekalto Prasidėjimo slėpiniu – mergaitę *prasidėsiant pirmoms mėnesinėms, nusivesdavo Nekalto Prasidėjimo šventėje į bažnyčią ir, jei nežinant, motina melsdavosi ir prašydavo elgetas pasimelsti ta intencija* (47; 205). Gobtuvų apeigoje jaunajai į dešinę ranką paduodama uždegta žvakė, į kairiąją – balta, skarelė, *už katros paėmęs piršlys veda į seklyčią, ir visi eina giedodami: Marija, būk pagarbinta* (giesmė, užbaigianti pirmąją, džiaugsmingąją giedamojo Mergelės Marijos rožyno dalį) (45; 368). Apie merginą, neprižiūrinčią ir nepuoselėjančią rūtų darželio, sakoma, kad ji *nemyli Marijos* (85; 26). Dar prisiminkime jau minėtą tylos minutę vestuvėse, „Marijos adynėlė“, kai nuotaka taip primena Nekaltai Pradėtąją, mūsų *rosa mystica*. Viso to fone nesunku suabejoti vien semitiška *Marijos* vardo kilme (*marti*, latvių folkloro dievybė *Mara* ir t. t.), tuo labiau, jei prisiminsime iš apokrifinių šaltinių žinomus Marijos aplinkos ryšius su esėjais, neabejotinai patyrusiais stiprią Indoeuropos įtaką tiek etinėje srityje, tiek genetiškai. Tad *Mar-* šaknies kilmę galima aiškinti ir iš *nostratinių*¹ kalbų pozicijų. Jei skaistybė būdavo užlaikoma ir po vestuvių, tai nestebina ir nuometo panašumas į vienuolės gobtuvą (iš kurio pastarasis turbūt ir kilęs). Kaip vienuolės, Kristaus sužadėtinės gobtuvas, taip ir nuometas turėjęs būti be dėmelės, net ir dirbant buities darbus. Jis lydėjęs moterį lig mirties. Taip ir gailestingoji sesuo – vienuolė, dirbdama pačius nešvariausius darbus ligoninėje, išlaikydavo gobtuvą baltą ir nesuteptą, visada švarų ir iškrakmolytą. Kaip vienuolės, taip ir moters–motinos veidas, tarsi balta drobe įrėmintas altorius, švytėdavo visoje jos sunkioje kasdienybėje. Tokios ir būta jo prasmės – pakylėti, atskirti bent iš dalies nuo kasdienybės, nuo *profanum*.

TYLA IR TILTAS

Artėjant virsmo viršūnei susiduriame su *tyla*. *Kai veža krikštyti, važiuojantieji laikosi pritinkančios tylos ir rimties, kaip bažnyčioj /.../; stuboj, kur daromi pasiruošimai priimti grįžtantiems, svečiai su-*

¹ Nuo lot. *nostras* – mūsų šalis, hipotetinė šiaurinių kalbų makrošeima, apimanti indoeuropiečių, kartvelų, semitų-chamitų, Uralo, Altajaus, dravidų kalbas.

sirenka netardami nė žodžio, netgi pasisveikina tylomis. Šitoji tyla trunka tol, kol nešančioji kūma /.../ padeda kūdikį į gimdyvės lovą. Tik dabar svečiai sveikinas su kūdikio tėvais ir savo tarpe (59; 144). Apie tylą, tylos minutę vestuvėse jau kalbėjome. Laidotuvėse, mirties akimirka ir po jos namuose *vengiama bet kokio triukšmo – stengiamasi nekapoti malkų, tyliai tarpusavyje kalbėtis, tyliai darinėjamos durys* (112; 135). Virsmo akimirka, pats virsmas yra *transcensas*, ėjimas iš čia į anapus, per nulio tašką. Virsmo akimirką viskas verčiasi, keičiasi, viskas pereina į kitą koordinacių sistemą, tad nulio taškas, tyla yra būtini – veiksmo, jausmo, minties tyla, netgi sąžinės. Kad būtų įeita į tylos būklę, reikalingas ilgas pasiruošimas – sàlinimas, marinimas, toliau visapusiškas atskirtumas, izoliacija, kol pakimba nebūties taške – ant *tilto* tarp dviejų krantų, perėjimo taško, tylos viešpatijoje (krikščionis šią gilią ir taurią tylą patiria per Pakylėjimą, didžiojo Virsmo – duonos į kūną, vyno į kraują – akimirką). Todėl neturėtų stebinti *tilto* kildinimas iš *tilti*, *tylėti*. Tiesiog čia vėl susiduriame su vienu iš šventų lietuviškų žodžių, tokių kaip *vartai*, *langas*, *suolas*, *duona*, kurie, būdami kasdieniai ir įprasti, buitiniai, tuo pat metu yra kilę iš sakralaus pobūdžio veiksmazodžių (kitose ide. kalbose šių žodžių kilmė daugiausia technologinė, t. y. pagal padarymo būdą ar paskirtį). Iš tiesų, vienintelis „tinkamas“ *tiltui* veiksmazodis yra *tilti* (plg. *gulėti – gultas*, t. y. kur *gulima*; atitinkamai *tiltas* – kur *nutylama*, *tylima*). Tai mums paaiškina paslaptį *tiltininkų*, žinomų pas senovės prūsus (143; 176), jovaro žmonių¹ paskirtį. Tai – tiltų per virsmo sritį, per bedugnę tarp čia ir anapus statytojai. Atrodo, kad pats Romos popiežius yra paveldėjęs iš senojo Latijaus² tiltininkų savąjį *Pontifex maximus* – Didžiojo tiltų statytojo – titulą (plg. *pontifikalinės* mišios; *Pontifex minoris* – vyskupas, ‘mažasis tiltininkas’). Šitaip susišaukia Lietuvos – Letijos (pagal Henriką Latvij, tai senasis Latvijos pavadinimas) ir Latijaus senovė – beveik palemonišku aidu. Ta pati semantinė vaivorykštė randama ir mūsų dainose – jovaro tiltas ar lieptas, per kurį ridinamas žiedas (dar neįspėta alegorija), laivelis

¹ Plg. *jovaro tiltas*, slav. *яворовы люди*. Jovaras (ievaras) – šventas medis, mėgsta drėgmę, paupius. Tad jovaro tiltas – tai du palinkę ar sujungti medžiai, tarnaujantys kaip tilto arkos (?); ar tiesiog palūžęs medis?

² Lot. *Latium* – sritis vidurio Italijoje su sostine Roma, lotynų lopšys.

(plg. *pontonas* – plaukiojančio tilto sudėtinė dalis), o gal net ir ledas. Tai vis jungtys tarp čia ir ten, vieno kranto su kitu.

VIRSMO NEGRĮŽTAMUMAS

Nė vienas, kuris prideda ranką prie arklo ir žvalgosi atgal, netinka Dievo karalystei (Lk 9, 62). Virsmui atlikti būtinas ryžtas. Ateitis baugina, praeitis traukia ir vilioja. Tačiau kelio atgal nėra – senoji forma, senasis gyvenimas turi būti atmesti. Kad šitai būtų negrįžtama, reikia ***sudeginti paskui save tiltus, sunaikinti senąją formą, kad nebūtų kur sugrįžti.***

Krikštynose, kai visa jau paruošta, kūmai atsisėda greta ant suolo *truputį atsilsėti, didelėn kelionėlėn pasirengę*. Tėvas pavaišina juos alaus stikline, kurią alų išgėrę kūmai sudaužo į grindis: *Jei stiklinė sudužta į smulkius gabalėlius, reiškia laimingai klosis kūdikio gyvenimas, jei į didesnes, sunkesnis bus jo gyvenimo kelias. Jei stiklinės visai nesudužtų ar nors viena jų, būtų labai blogas ženklas – vargti jam lemta visas gyvenimas* (51; 43). Taip pat ir vestuvėse daugoma taurė: *išleidžiant į vyro pusę, svotas viešai meta į aslą qsoți, puodą arba dubenį, kad sudužtų į daug šukių* (47; 205), pajauniai sulaužo *palagą* – vežimą, kuriuo buvo atvežta nuotaka. Laidotuvėse Prūsijos Lietuvoje po vežimo ratais būdavo metamas puodas, kuriame buvo numirėlio prausynų vanduo. Taip išaiškėja paplitusio posakio – *šukės laimę neša* – prasmė, šiaip jau nebesuprantama. Senosios formos naikinimas – tai atsisveikinimas su praeitimi, tiltų į ją sudeginimas, virsmo negrįžtamumo laiduotojas. Priešingu atveju kyla chaoso grėsmė – atkritimo į sėna pavojus.

JAUNŲJŲ LOVA

Įdomi ir svarbi yra sugultuvių lovos vieta bei gamybos būdas. Ji buvo statoma būtinai klėtyje, ne troboje (klėtis – gausdės, kupdės motyvas?). Pati lova buvo savotiška, „vienakojinė“ vadinama. *Vienas lovos šonas ir galas įleistas klėties sienon, o kitas laikosi ant vienos labai drūtos kojos, kuri stovi vidury klėties* (9; 261, – išryškinta mūsų). Šitokia „ašinė“ sugultuvių lovos padėtis kelia mintį, ar tik nebus ji centruota *axis mundi*, pasaulio ašies, kurią ir simbolizuoja drūtoji koja, atžvilgiu? Atrodo, lygiai taip centruotas būdavo ir kars-tas – viduryje kambario. Šitaip su tiltininkų – kūmų, marčio, laidotu-

vių veikėjų *ligashones* ir *tulisones*, žinomų iš senųjų raštų (plg. *liga*, *liginti*, *slaugyti* – *ligintojai*?; *tyla* – *tiltininkai*, „*tylintojai*“? – pagalba būdavo įveikiama perėja, virsmo taškas.

PRAUSYNOS

Tuoj po kulminacijos sekdamas prausynos – prausiasi jaunieji, prausiamas ir kūdikis, mazgojamas velionis. Prausynoms, kaip pašventinimui, pakrikštijimui naujam gyvenimui buvo skiriamas didelis dėmesys. Ypatingas yra ir prausynų vanduo, vanduo *baltųjų marių* (slavų *белые воды* – Šambalos, šventos ir paslaptingos išminčių dvasinės valstybės Himalajuose, sinonimai). Todėl jame pamerkiama šermukšnio šakelė, įmetamas sidabro pinigais ar tiesiog įpilama švęsto vandens, taip paverčiant jį tekančiu, gyvu. Numazgojus prausynų vandens negalima pilti bet kur – tik *ant kryžkelės arba kryžiatakio* (47; 217); numazgojus lavoną, indas su vandeniu išnešamas būtinai per langą. Išties, iki šiol išsilaikęs lavono mazgojimas neturi jokios higieninės ar kitos prasmės; tai, kad jo tvirtai laikomasi, rodo ritualo svarbą, nors ir nebežinant jo reikšmės. Rasoje gi krikštijimas naujam gyvenimo ciklui – tai prausimasis rytine rasa.

Neblėsta nuojauta, kad mūsų prausynos, šv. Jono¹ krikštas Jordano vandeniu ir krikščioniškasis kūdikio krikštas – tai sudėtingo Indoeuropos kultūrinio vingio į Palestinos sankryžą ir atgal atskiri etapai. Seniau *pribuvėjos tuoj gimusius, ypač silpnos prigimties kūdikius krikštijo iš vandens /.../, kad piktos dvasios neturėtų ant kūdikio galios /.../. Jei gimdymas buvo sunkus ir kūdikis gimdamas galėjo mirti, pribuvėja krikštijo iš vandens, kai tik paliesdavo gimstančiojo bet kokį sąnarią /.../. Ir kunigas, krikštydamas kūdikį bažnyčioj, nebekeičia iš vandens krikštijant duotojo vardo* (76; 98). Neapleidžia mintis, kad krikščioniškieji krikšto, moterystės, ligonių patepimo sakramentai – tai kažkas jau būta, bet kartu ir nauja – pakylėta, perkeista Eucharistijos, to didžiojo Virsmo.

¹ Šv. Jono Krikštytojo artimumas Indoeuropos kultūrai, tiksliau zoroastrizmui, nekelia abejonių: dualistinė šviesos–tamsos priešprieša, skaistybės papročių gynimas, kainavęs jam gyvybę ir t. t. Kaip joks kitas šventasis, šv. Jonas Krikštytojas tinka būti Rasos globotoju.

TARPSNIAI	UŽGAVĖNĖS <i>ginti // mgti</i>		RASA <i>nokti // nykti</i>		ILGĖS <i>mirti // rimti</i>	
	KRIKŠTYNOS		VESTUVĖS		LAIDOTUVĖS	
V I R S M O P R A D Ž I A <i>(ėjimas per slenkstį, vartus, langą)</i>						
Salimas ant suolo	Kūmai ant suolo		Marčios suolas		Vėlių suolelis	
Romà, susitaikymas	Gimdyvėsėjimas per kaimą atsiprašant.		Jaunųjų atsisveikinimas ir susitaikymas.		Ligonio lankymas ir susitaikymas	
Atsiskyrimas	Krikšto marškinėliai		Gobtuvės		Laidotuvių drobulė	
V I R S M O K U L M I N A C I J A <i>(ėjimas per tiltą)</i>						
Tyla	Tyla belaukiant kūmų		Marijos adynėlė		Tyla mirštant	
Tiltininkai	Krikšto tėvai		Martys (marčelga)		Ligashones, tulisones (ligintojai?, tylintojai?)	
V I R S M O B A I G A						
Prausynos	Kūdikio prausynos		Jaunavedžių prausynos		Lavono mazgojimas	
Budà, žadinimas	Kūdikio žadinimas		Marčios juokinimas		Vėlionio užmarštis	
Vірsmo pabaiga	Nujunkymas		Įvedybos		Metinės	
C H A O S O V A R I A N T A I						
	Kaukas, atžindas		Laumė geroji, laumė slogutis, gegutė, aitvaras, boba, bubilas		Vėluokas, vaidulys	

1 pav. Pagrindinių virsmo įvykių sąvadas.

ŽADINIMAS

Tai tolesnis, poviršminis laikotarpis, išėjimas iš *transo*, apmirimo, apsalimo būsenos, kėlimasis naujam gyvenimui. Prie kūdikio kiekvienam kyla natūralus noras jį prakalbinti, prajuokinti. *Pradedantį augti vaiką veikia kiekvienas, jei dar jis nemiega, priešęs žadina – kalbina /.../, kad vaikas juoktųsi, šypsotųsi* (47; 229.). Tai labai seno ritualo atgarsiai; toks kūdikio juokinimas taip ir buvo vadinamas – *žadinimu*. Peršasi verta dėmesio žodžio *žodis* etimologija. *Atgauti žadą* – ‘atbusti’. „Pradžioje buvo Žodis“ – atbudimas Dievuje pirmojo kūrybinio impulso, pradžių pradžia. Juk gimęs kūdikis yra tarsi užmigęs (plg. *gim-ti / mig-ti*) ir jį reikia žadinti, budinti jo jausmus, pojūčius. Lygiai tokia pati yra marčios juokinimo prasmė po prausynų, – ir didelė garbė būdavo tam, kas sugebėdavo prajuokinti pirmasis. Painesnis yra laidotuvių atvejis: netikėta, bet tik iš pirmo žvilgsnio, kad gyvieji mirusiam gali padėti tik mažiau jo gailėdami, užmiršdami, nes *gailestis neduoda mirusiajam ramybės* (112; 148), trukdo negrįžtamai atlikti virsmą. Velionis, kurio pernelyg ilgai gailaujama, gali virsti *vėluoku, vaiduliu*, t. y. vienu iš atkritimo variantų. Neįtikėtina šitai tik paviršutiniškai žiūrint, mūsų sulėkštėjusios pasaulėjautos požiūriu (ši pasaulėjauta pasireiškia antkapių marmurais kapinėse ir pažadais ant jų; tikrose lietuviškose kapinėse turi stovėti medis, bet ne akmuo). Iš tiesų, užmarštis yra atvirkščias veiksmas žadinimui, visai logiškas marės zonoje. Užmarštis būtinumą simbolizuoja ir sauja (ar trys) žemių, beriamos ant karsto. *Žemių išbėrimas ant kapo yra sena magiška priemonė, kuria mirusysis buvo išvejamas iš gyvųjų tarpo* (112; 152). Šis ir panašūs seno mūsų papročio aiškinimai mirusiųjų baime – klasikinis pavyzdys pažodinio, kalkinio tabuistinės kultūros sampratų perkėlimo į mūsų kultūrą. Su velioniu atsisveikinama būdavo ilgai, bet palaipsniui ir negrįžtamai. Dabartinė sistema tokia: šermenys, ketvirtynos (keturnedėlis), metinės (112; 155). Senovėje mirusysis būdavo minimas dažniau – trečią, devintą, dvidešimtą, keturiasdešimtą dieną, po pusės metų ir per metines.

Tad *kūdikio žadinimas, marčios juokinimas ir velionio užmarštis yra tolygūs*. Jų prasmė – išvesti iš viršminės *transo* būklės, pabudinti naujai būčiai.

Poviršminiame laikotarpyje naudojamos ir griežtesnės priemonės: kūdikis prievarta atjunkomas nuo motinos pieno, marti anuojama

(*anuoti* – ‘sunkiai, vargiai dirbti’, plg. *anyta*), stengiamasi nugalėti velionio gailestį, taip žmogiškus jausmus palenkiant nenumaldomam Rėdos Ratui. Baltų žmogus mokėjo puoselėti ir pestyti, bet nevengdavo ir griežtumo; kitaip neišvengti nedarnos.

Virsmo sritis artėja į pabaigą, apmažta chaoso pavojus; naujoji būtis vis labiau įeina į savo vėžes; virsmo linkis pereina į tiesiąją. Artėja virsmo pabaiga. Gimus vaikui tai – kūdikio nujunkymas. Tam skirta daug dėmesio, ypatingai būdavo vengiama atžindymo (kai nujunkytą kūdikį vėl pradeda žindyti – dėl ligos, įnorio ir t. t.) – kodėl, pamatysime. Vestuvėse virsmo srities, martavimo, pabaiga yra įvedybos (*pravodijimas*): po kūdikio gimimo motina eina į bažnyčią ir laukia *bobinčiuje*, kol kunigas ją su žvake rankoje įves į bažnyčią. Kai kas, remdamasis Senuoju Įstatymu, žydų tradicija, aiškina šį ritualą gimdyvės laikymu nešvaria. Baltų kultūros požiūriu tai tėra martavimo pabaiga, niekaip nežeminanti moters; atvirkščiai, ją pašventinanti (žvakė!) moterystei. Anoji samprata yra tabuistinio mąstymo primesta. Laidotuvių virsmo pabaiga yra metinių paminėjimas, kurio metu mirusysis apeigomis atskiriamas nuo gyvųjų (našlė gali tekėti, o našlys – vesti).

Apžvelgėme visą mūsų protėvių ypatingos išminties reiškinį – virsmą. Kokia logiška įžvalga, kiek šviesios būties gelmių nuovokos reikėjo turėti, kad būtų išlaviruota per grasos slenksčius, chaoso pragarę! Todėl baltų kultūra ir yra klasikinė vydijs, vidinė, Ethoso kultūra.

Prisiminkime: baigiasi stabilusis gyvenimo tarpsnis, artėja virsmas ar linkis¹, įžengiama į pavojaus sritį. Tai įžanga – *vartai, langas, slenkstis*. Palaipsniui atsijungiama nuo senosios aplinkos – tai *salimas* (suolas), įėjimo į virsmo transą priemonė. Toliau seka apšalavimas, sąžinės tyla – *romos* būklė, *lydà* visiems, susitaikymas. Būtina atsiskirti, atsiriboti nuo buitškos kasdienybės, kad įeitum į virsmo

¹ Iš tiesų, reikėtų skirti *virsmą* nuo *linkio*, jo varianto. Rėdos Rate (žr. 3 pav. p. 111) yra du virsmai, t. y. perėjimai iš *gajos* į *marą* ir atvirkščiai – tai *Užgavėnės* (gimimas, *gim-ti* / *mig-ti*) ir *Ilgės* (laidotuvės, *mir-ti* / *rim-ti*) bei du linkiai – *Rasa* (*nok-ti*, linkis į *nyk-ti*) ir *Kalėdos* (*kūs-ti* į *kus-ti*).

šventumą, tylos šalį. Sukaupiamas ryžtas negrižti, atmetama, laužoma senoji forma. Pagaliau viršūnė, nulinis taškas, kulminacija – *tiltas*. Anapus gyvasis *prausynų vanduo* atgaivina ir pašvenčia naujai būčiai. Kūdikio *nujunkymas* padeda atbusti ir išeiti iš transo būklės (ar bent netrukdo prisirišimu, kaip laidotuvių atveju). Pasirašoma „taikos sutartis“ su naująja aplinka – tai *dovanų dalybos* (ir marčios šokdinimas) vestuvėse, jaunojo pusėje. *Nujunkymu, įvedybomis ir metinėmis* žmogus ar jo vėlė įvedami į naują tiesę, į naujos būties krantus, anapusinius. Būtina dar kartą pabrėžti dorės kultūros nedalomumą: doros, virsmo mokymas būdavo perduodamas ne tik per tautosaką, tiltininkus, bet ir per pačią kalbą: virsmo ir linkio sąvokos yra įbūntintos kalbos žodžio sandaroje. Virsmą atitinka priebalsių inversija, perstatymas, virsmas žodžio šaknyje (apie tai bus kalbama plačiau), nusakantis santykį *dieviška – žmogiška*: *Diev-as – veid-as, meil-ė – laim-ė, dor-a – rod-a, tyr-a – ryt-as, rėd-a – der-a, tyl-a – lyd-a*; taip pat *čia – anapus*: *mir-ti – rim-ti, gim-ti – mig-ti; erdvė – plokštuma: talp-us – plat-us; vertikalu – horizontalu: gyl-is – lyg-is* ir t. t. Linkį atspindi *nokti – nykti* dėsnis: tų pačių priebalsių rėmuose balsės ar kirčio pagalba įslaptintas *gajōs* linkis *marōs* pusėn (*nokti – nykti*) per Rasą ir atvirkščiai (*kūsti – kusti*) – per Kalėdas. Kad turime reikalą ne su gramatika, bet su sakralia esme, rodo tai, jog buitiniams žodžiams šie virsmai negalioja. Sekantis žingsnis būtų suvokti garso – prasmės ryšį lietuvių kalboje.

VIRSMO GRASA

Blieka aptarti tuos atvejus, kai laimi chaosas. Pirmieji krikščioninių dvasininkai, atvykę daugiausia iš svetur, buvo priblokšti daugybės laumų, aitvarų, kaukų, žemėpačių ir kitokių dievybių, kuriais baltų žmogus, jų nuomone, buvo apgyvendinęs visus kiek slėpiningesnius pašalius. Ar iš tikrųjų taip?

Kaukas, laumė geroji ir laumė slogutė, aitvaras, gegutė, boba ir bubilas, vėluokas, vaidulys – visa tai yra dorinio chaoso variantai, o ne politeistinės dievybės. Jas pagimdo blogai atliktas virsmas: tai etinės pražangos, gėrio pralaimėjimo padariniai, bet ne religiniai objektai. Tiktai vėliau, palaipsniui užmirštant tikrąją jų kilmę, ritualui virstant prietaru, šie visai realūs žmogiškos sielos luošiai virsta pamėklėmis, dvasiomis (nulūžtant, išsigimstant dorinei kultūrai

– gal net ir religiniais objektais; ypač tai liečia slavų pasaulį). Miręs įsčiose kūdikis yra mažas *kaukelis*, kažkas beformio, neišreikšto, embrioniško. *Laumė geroji* – tai moteris, dėl nepriklausančių nuo jos aplinkybių neišgalinti teikti, tekėti, neturinti kur dėti sukaupta ir todėl vagianti svetimus vaikus savajam perkaupiam moteriškumui išlieti. *Laumė slogutė* – tai erotizuotas nedarnos variantas – marti, neišlaiskusi skaidrės išbandymo. Ji vaizduojama palaidais plaukais (*išpinti kasas – paleisti velnią*), kimbanti prie vyrų, prisisapnuojanti kaip *succubus* – demonas, įgaunantis gražios moters pavidalą ir sapnuose suviliojantis vyrus. Aitrūs varomas – *aitvaras* – vyriškas variantas šioje srityje, nerandęs sau vietos dėl pažadintos jame ugnies; tačiau įkinkius gali nešti turtus. Moteris, sąmoningai nenorinti teikti, o vien kaupianti – *boba*, išbubėjusi nuo sukaupto. Jai atataria senbernis – *bubilas*, nerealizuota vyriška jėga.

Atskirai reikia aptarti atkritėlius. Gimties virsme tai *atžindas* – nujunkytas ir vėl pradėtas žindyti kūdikis. Toksai užaugęs turi „blogą akį“, visokių ydų, – senieji mūsų kaimo klebonai tai žinojo ir drausdavo jaunamartes: *Už atžindus bardavosi net kunigai, nes žmogų padaro visą gyvenimą nelaimingą* (47; 225). Atžindas „gydomas“ šitaip: motina paima jį po pažastimi, atsistoja ant slenksčio (galvute laukan) ir papurškia vandeniu iš burnos; t. y. simboliškai grąžinama atgal ir virsmo eiga pakartojama (36; 202). Vestuvėse atkritėlė yra ir *gegutė*, parlekianti į tėvelio durį (*Aš pas tavy, motinėle / gegutėla sugrįšiu*), perėjusi virsmą apsimestinai arba vėliau atkritusi; gegutės kompleksu galima paaiškinti daugelį šiuolaikinių skyrybų, kur aktyvioji pusė yra moteris. Toksai atkritėlis mirties virsme, tiksliau niekaip neišeinąs iš virsmo zonos, likęs tarpinėje būsenoje, yra *vėluokas*, *vaiduoklis*, „dūšia be vietos“. Visiems jiems būdingi nesąmoningi, beprasmiai veiksmai, rodą tebesimą transo būsenoje: laumės dirba beprasmiskus, neturinčius pabaigos darbus; tokia yra ir vaiduoklio veikla.

Visa tai patarlių, pasakų, sakmių pavidalu per sąmonę, omenį būdavo perduodama jaunajai kartai, tokiu būdu persergėjant ją nuo blogo virsmo pavojų, mokant teisingai peržengti slenksčius – iš nebūties į būtį, iš nokimo į nykimą, iš gajės į marš karaliją. Eilinis kaimo žmogus visko gal ir nežinojo, tai ir nebuvo būtina, užteko sekti paprotine morale, laikytis bendruomeninio gyvenimo rėmų pastoviam gyvenimo tarpsnyje. Pavojaus taškuose budėta *tiltininkų*, išmanančių

žmonių – tai krikšto tėvai, *kūmai*, tai vestuvių *marty*s, o laidotuvių *ligashones* ir *tulison*es.

Dora, doros kultūra iš esmės, giliausiąją prasme yra virsmo kultūra, mokymas atlikti virsmą, įveikti linkį. Čia paprotinė dora priartėja prie asmeninės moralės. Jau esame keletą šios kultūrinio tęstinumo grandinės grandžių pametę. Ar perims naujieji mūsų tiltininkai – katalikų dvasininkai – šią senovės išmintį? Ar bus atgaivinta krikščioniškojo krikšto rasa, senoji etinė mūsų kultūra, dora taip, kad pasitarnautų naujajai Lietuvai? Ar nepadarys jie klaidos, statydami abstraktų krikščionybės rūmą be pamatų, ant smėlio? Norisi kirste įkirsti vieną mintį: bepigū buvo seniesiems mūsų kunigams statyti krikščionybę ant tebegyvų lietuviškojo kaimo dorinės kultūros pamatų. Tada buvo galima jos ir nevertinti, nepaisyti. Dabar kaimo jau nebėra. Tad ant ko statysime?

Vietoj atsakymo pateikiame ištrauką iš (tuomet dar studento) S. Šalkauskio laiško kunigui J. Tumui: *Pasakysiu ir apie tikriausią mūsų būsimąjo darbo įrankį. Jis galima išreikšti dvejais žodžiais – tautinis protinimas. Tautinėje mūsų kultūroje esama net tam tikro pamato: yra tai... rūtų darželis. Čia turime ieškoti tikro mūsų prisikėlimo pradžios. Jei išlikome kiek gyvi per paskutinius amžius, tik vien todėl, kad turėjome savo rūtų darželį. Ir ateityje ne žemės platumu, ne tvirtovių stiprumu ir ne turtų gausumu gyvi būsime. Mes būsime gyvi, turtingi ir tvirti, kol turėsime savo rūtų darželį, nes čia tikras gyvybės šaltinis – doros brangumynas. Jis mums apsako, jog tik doros skaistybėje esama laisvės, jog grožyje tikras žmogaus džiaugsmas ir jog dora ir dailė – tai viena. Juk ir mūsų atgimimui auštant Iš rūtų darželio / Saulėlė užtekėjo, / O iš vainikėlio / Spindulėliai ėjo. Taigi pritaikyti visą mūsų auklėjimą prie šito aukšto idealo, pasodinti visur, kur galima, rūtų darželį ir ugdyti jame geriausias tautines gėles – štai tinkamas naujiems mūsų pedagogams uždavinys. Nuo jo vykdymo pareina visa mūsų ateitis: jei jo nepajėgsime įvykdyti, neišvysime tikro nepriklausomos Lietuvos prisikėlimo. (189; 532)*

Apie žodį

*Visa žemė turėjo vieną kalbą
ir tuos pačius žodžius*

Pr 11, 1

Paprastai moksluose apie tautas pagrindinis tyrimo įrankis ir priemonė yra papročiai, apeigos, tradicijos. Kalba laikoma pagalbine. Bet labai gali būti, kad „lietuviškuoju“ atveju yra kitaip – čia kalba, žodis gali tapti pagrindiniu etnologijos ir ne tik jos instrumentu. *Kalba yra geresnis praeities liudytojas, negu visi raštai* (Vydūnas). Tai, kas viduje patirta, suvokta, žmogus išreiškia savo kalba. Iš kalbos galima pažinti, kaip tauta suvokia gamtos ir visos būties slėpinius.

Ištabus lietuvių (baltų) kalbos archajiškumas leidžia savaip spręsti *garso ir prasmės* santykio žodyje mįslę. Gali būti, kad rašto atsiradimas, kuris, be abejo, yra civilizacijos pasiekimas, kartu yra ir kultūros nuosmukis, kuomet buvo prarasta garso ir prasmės dermė. Pačios seniausios kultūros, tokios kaip Indijos, nepasitiki raštu ir tęsinumui užtikrinti laikosi sakytinės tradicijos, garso kultūros.

ISTORINĖ APŽVALGA

Antikos filosofai kalbos radimąsi siejo su paties žmogaus kilme. Kodėl daiktas, reiškinys yra vadinamas būtent taip, o ne kitaip, kodėl obuolys vadinamas obuoliu, o ne kriaušė? Ar daikto pavadinimas yra lemtas jo kilmės (*physei* teorija), ar yra sutartinis, laisvai pasirinktas (*thesei* teorija)? Iškart išsiskyrė materialistinė ir idealistinė kryptys. Aristotelis atstovavo materialistinei linijai (*gamta neduoda vardų*), priešingą požiūrį gynė Heraklitas iš Efeso bei stoikai. Sutaikyti šias priešpriešas bandė Platonas, teigdamas, kad „teisinga“ kalba gali egzistuoti tik kaip idėja. Pats jis buvo linkęs manyti (kaip galima spręsti iš gan painaus jam priskiriamo teksto „Kratilas arba apie vardų teisingumą“), kad kalboje glūdi gilus vidinis tikslingumas, o ne savivalė ar užgaida.

Vėliau, jau viduramžiais, aristotelininkui Tomui Akviniečiui kalbos ženklai tėra sąlyginės dirbtinės reikšmės (*significantia artificiali-*

ter), skirtos paženklininti (*ad significandum*), bet pačios iš savęs nieko nereiškiančios.

Naujaisiais laikais, Europos kultūros klestėjimo „aukso amžiaus“ laikotarpiu, garso prasmingumo klausimą kėlė žymieji to meto Europos mąstytojai – universalai. J. G. Herderis (Herder) kalbos kilmę rišo su mąstymo istorija: kalbos dėka žmonija mokėsi mąstyti ir dėka mąstymo mokėsi kalbėti. V. Humboltas (Wilhelm Humboldt) teigė: *kalba yra nenutrūkstama dvasios veikla, siekianti paversti garsą minties išraiška* (išryškinta mūsų); *kalba yra tarsi išorinė tautos dvasios apraiška; tautos kalba yra jos dvasia, ir tautos dvasia yra jos kalba – sunku įsivaizduoti ką nors tapatesnio*. Kalba, anot V. Humbolto, yra tarsi tarpinis pasaulis (*zwischenwelt*) tarp tautos ir ją supančios objektyvios tikrovės: *kiekviena kalba apibrėžia ratą aplink tą tautą, kuriai priklauso, iš kurio ribų galima išeiti tik tuo atveju, jei pereisi į kitą ratą*. Tad kalba išorinį pasaulį perkeičia į tautos dvasinę nuosavybę, *verbalizuoja pasaulį*, anot L. Weisgerberio (Weisgerber), Humbolto pasekėjo. Humboltas itin pabrėžia kalbos gyvastingumą, suvokdamas ją visų pirma kaip nuolatinį vystymąsi, o ne kaip negyvą mechanizmą: *kalba yra ne veiklos produktas (ergon), o pati veikla (energeia)*. Kad žodis taptų žodžiu, jis turi ne tik įgauti garsinį apvalkalą, bet tapti darniu garso ir prasmės dariniu.

V. Humboltas pabrėždavo asmeninės kalbos individualumą, ragindamas tyrinėti tiek gyvą kasdienę kalbą, tiek atskiro individo kalbėjimą. Ši nuostata vėliau buvo hiperbolizuota taip vadinamų „jaunagramatikų“, kurie, pripažindami vien individualią kalbą, beveik neigė patį kalbos egzistavimą: *pasaulyje yra tiek kalbų, kiek yra individų* (H. Polis (Paul)).

V. Humbolto mąstyme apie kalbą vyravo pesimistinė, o gal tiesiog geniali nuojauta, jog suvokti visą kalbos visatą mums neduota (turbūt neapseita be I. Kanto mokymo apie daiktų nepažinumą itakos). Humboltas daug pastangų skyrė mokymui apie garsą. Skirtinai nuo gyvūnų, žmogaus skleidžiami garsai yra artikuliuoti. Jei garsas gimsta „iš poreikio reikštis“, jei jis įgauna pavidalą, t. y. patiria minties poveikį, tai tuomet kalba tampa artikuliuota, turinti tam tikrą funkciją, reiškianti, įženklinanti.

Artimas pažiūromis Humboltui buvo žymus slavistas ukrainietis Aleksandras Potebnia, vystęs jo idėjas slavų kultūros terpėje. Kalbos

pagrindu jis laikė garso ir prasmės ryšį. Berods A. Potebnia pirmasis į kalbotyrą įvedė *poetinio mąstymo* (bei jo atšakos – mitologinio mąstymo) terminą, kuris labai pravers mums, aptariant archajinę poetiką lietuvių kalboje, ypač vandenų varduose.

Vėliau kalbotyra nukrypsta į garsų pasaulį, palaipsniui pamiršdama prasmės dėmenį, – taip pasireiškia tolydinis XIX a. mokslo materialėjimas. Juk garsų pasaulis, fonetika, yra labiau materialus, apčiuopiamas, jam bandoma taikyti gamtos dėsnius. *Savo laboratorijoje mokslininkai – empirikai suskaldė garsinės kalbos priemones į daugelį mikroskopinių dalelių, kurias paskui uoliai matavo, sąmoningai užmiršdami jų paskirtį, jų egzistavimo tikslą* – ironiškai rašė R. Jakobsonas (Роман Якобсон). Tačiau net ir Bodueno de Kurtenė (J. Baudouin de Courtenay) itin painiame racionalistiniame mokyme apie fonemas pastebime nuolatinį grįžimą prie prasmės dalykų.

Ištabu, kai prasmioieškos atgimimas prasideda nuo poezijos. Antai R. Jakobsonas savo studiją „Garsas ir reikšmė“ pradeda nuo garsiosios E. A. Po (Edgar Allan Poe) poemos „The Raven“ („Varnas“), aliteracijų šedevro, nagrinėjimo: *Čia susiduriama su minties slėpiniu, glūdinčiu garsinėje materijoje, su mįsle žodžio, kalbinio simbolio, logoso; su paslaptimi, kurią reikia atskleisti.*

Prisiminkime:

*But the Raven, sitting lonely on the placid bust, spoke only
That one word, as it his soul in that one word he did outpour.
Nothing further then he uttered – not a feather the he fluttered –
Till I scarcely more than muttered,
„Other friends have flown before –
On the morrow he will leave me, as my Hopes have flown before.
The the bird said, „Nevermore“.*

Poetas rašo: *Aš atidžiai sekiau, kad mano mintys nenutrūkstamai sektų viena paskui kitą. Aš stengiausi suprasti, ką nori išreikšti savuoju riksmu, savo Nevermore! (Niekada!) šis senas senovinis paukštis, šis rūstus, bjaurus, niūrus, perkaręs, nukaršęs senovės laikų paukštis! Taip sėdėjau aš, klejodamas po svajas ir nuojautas... aš norėjau suprasti...*

Kalbininkas gi nagrinėja: *...įvairios garsinės kalbos priemonės, tokios kaip kalbos intensyvumas ir tempas, atskirų garsų atspalviai ir moduliacijos bei jų sąskambiai – visos šios įvairiausios priemonės*

vienaip ar kitaip leidžia kiekybiškai bei kokybiškai įtakoti emocionalią žodžio reikšmę. R. Jakobsono darbuose dėmesys poezijai apskritai buvo neatskiriamas nuo lingvistikos studijų – pradedant nuo rusų sektantų glosolalijų, maginių užkeikimų analizės ir baigiant kūrybine draugyste su V. Chlebnikovu ir S. Malarmė (Stephane Mallarme), kurio eilutė – *Idant tokie garsai reikštų būtent šitai (Qui tels sons significient celi)* – jis pasirinko epigrafu savo studijai apie garsą ir prasmę.

Tokia tad būtų apžvalga kelių bei klystkelių, ieškant kalbotyros šventojo Gralio, garso ir prasmės slėpinio. Klampynė, kurią tenka bristi kalbos mąstytojams nuo Heraklito iki šių laikų, rodo į ontologinį problemos pobūdį iš vienos pusės ir į eschatologinį – iš kitos; turime omenyje Babelio bokšto katastrofą: ...*O Viešpats nužengė pamatyti miesto ir bokšto, kurį mirtingieji buvo pastatę. Ir Viešpats tarė: „Žiūrėk! Jie yra viena tauta ir visi kalba ta pačia kalba. Tai tik jų užmanymų pradžia. Ką tik užsimos daryti, nieko nebus jiems negalimo. Eime, nuženkime ir sumaišykime jų kalbą, kad nesuprastų ką sako vienas kitam. Taip tad Viešpats išsklaidė juos iš ten po visą žemės paviršių, ir jie metė statę miestą. Tada jis buvo pavadintas Babeliu* (Pr 11, 6–9).

Tačiau galgi ne visos tautos buvo šitaip griežtai „pakorotos“; juk, jeigu bausta buvo už puikybę, „užsimanymus“, tai drovesniems gal teko bausmė mažesnė bei švelnesnė?...

Kalbant rimta mina, galima prisiminti šių laikų baltisto V. Šmito (W. P. Schmidt) hipotezę – patikslintą A. Šleicherio (Schleicher) ide. radimosi medį, kur vietoj „išmislytos“ arba, kaip dabar sakytume, virtualios ide. prokalbės siūloma įrašyti tiesiog baltų kalbas, patalpinant jas centre, o kitas, jų tarpe lotynų ir sanskritą, išdėstant koncentriniais ratais pagal archajiškumo laipsnį (tai vadinamasis *koncentrinių ratų* modelis). Išplėtojus šią hipotezę ir kitoms kalbinėms šeimoms, galima būtų tikėtis, jog „motininėse“ ar branduolinėse atskirų kalbinių šeimų kalbose garso ir prasmės ryšys yra mažiausiai iškreiptas, mažiausiai paliestas Babelio bausmės. Šis dieviškas antausis žmogaus puikybei turėjo ir savaip teigiamų pasekmių – atsirado, buvo priverstas atsirasti raštas. Tačiau raštas, būdamas, be abejo, civilizacijos rodikliu, špengleriškąją prasmę gali būti laikomas kultūros, kaip jaunystės sinonimu, nuosmukiu, civilizaciją suprantant kaip senatvę. Archajinės, gilią šaknį turinčios kultūros yra išlaikiusios instinktyvų

nepasitikėjimą raštu – vedinėje kultūroje lygia greta rašto tęstinumui užtikrinti puoselėjama garso, oralinė kultūra, sakytinė tradicija.

Gal iš tiesų *motininėse, branduolinėse kiekvienos kalbų šeimos kalbose, dar tebeesančiose porojinėje būklėje, iki Babelio katastrofos, garsas turi prasmę, o prasmė – nuosavą garsą?* Jei taip, tai lietuvių kalba – pirmoji pretendentė ide. šeimoje. Labai gali būti, kad *mūsų kalboje garsas reiškia, o prasmė – girdisi*, tik mes šito jau nebežinome. Gali būti, kad mūsų kalboje glūdi *paslaptis minties, įkūnytų garso materijoje* (173; 31).

Jeigu taip, tai Platono mintis, kuria pradėjome šią apžvalgą, – apie „teisingą“ kalbą, kurioje garsas ir mintis sutaria, tačiau kuri esti tik kaip idėja, yra tikslintina: tokia „teisinga“ kalba gyvuoja, egzistuoja išties, o ne vien kaip idėja. Juk Platonas vargu ar galėjo girdėti apie tolimą tautą, skendėjančią Hiperborėjų ūkuos, anapus *oikumenos*...

Žodis lietuvių kalboje – visraktis į viską, kas vadinama pasaulėjauta. Ištarti žodį – atgauti žadą, pasižadinti, atsibusti. Šitaip lietuviškoji kalbinė kultūra įgytų neįkainojamą galimybę, nelygstamą pranašumą – *per žodį, garsą eiti tiesiai prie prasmės*. Būtų intelektualinė nuodėmė nepadaryti tokios pastangos.

Suveskime šią pastangą į keletą labai paprastų taisyklių. Šauningai naudosimės dabartine, kasdiene lietuvių kalba, vengdami platesnės kalbotyrinės apžvalgos, norėdami tuo parodyti, kad esmiškas, giluminis atsigręžimas į savo kalbą, atsibudimas yra galimas ir be didelių mokslų, remiantis natūralia gimtosios kalbos pajauta bei sveika nuovoka, ypač iššūkių mūsų kalbai akivaizdoje. Mūsų tikslas – kad atsimintume, kad atsibustume ir galėtume naudotis atspėtu slėpiniu kasdien – darbe ir troleibuse, nuo vaiko iki suaugusio. Naudotis kiekvienas savaip, pagal savo prigimtį, tokie, kokie esame sukurti – nepanašūs ir savaime vertingi.

TAISYKLĖS

Siūlome keletą labai paprastų taisyklių, kaip šitai padaryti, kaip atstatyti galimą garso ir prasmės ryšį. Tam užtenka dabartinės, kasdienės kalbos žinių.

1. Priebalsiai yra žodžio forma, skeletas. Balsės atstovauja esmei,

esmiškumui. Žodis yra formos ir esmės, priebalsių ir balsių dermė. Priebalsis reiškia(si), balsė esti.

2. Priebalsio prasmė ryškiausia žodžiuose, turinčiuose tik vieną šį priebalsį.

Pavyzdžiui, *l* – *uola*, *yla*, *eilė*, *ola*. Ypač naudingi žodžiai, kurių priebalsė kartojasi, pavyzdžiui, *lėlė*. Juos galima laikyti priebalsio reikšminėmis apraiškomis, prasmės skelbėjais. Ypatingai verti dėmesio vaikų kalbos žodžiai – *kūdikiai dar moka paukščių*, t. y. *rojaus kalbą*. Tokie garsažodžiai kaip *lėlė*, *kaka*, *caca*, ypač *mama*, *tėtė* (*papa*), *dėdė*, *nenia* (auklė), *baubas* (baisus) ir t. t. bet kuriam indoeuropiečių vaikui suprantami ir reiškia tą patį¹. 1974 m. Bostono Universitete tyrėjai V. Kondonas (William F. Condon) ir L. Senderis (Louis Sander) išspausdino tyrimą apie vadinamuosius atsitiktinius naujagimių judesius. Pasirodė, jog tie judesiai priklauso nuo kalbos, kurią girdi naujagimis, – kartojant tą pačią frazę, vaiko judesiai tiksliai pasikartodavo. Vėliau, pasitelkus kompiuterius buvo nustatyta, kad kiekvienas kūdikis turi tam tikrą raumenų judesio atitikmenį kiekvienam savo tėvų kalbos prasminiam vienetui. Buvo tiriami vyresni vaikai ir suaugusieji. Pastebėta, kad ir suaugę daro tokius pat judesius, tik labai nežymius. Juos gali pastebėti tik aparatūra, bet vis dėl to jie aiškiai yra ir niekuo nesiskiria nuo kūdikių judesių. Buvo viena išimtis – tai vaikai autistai (185; 43).

3. Sąveika tarp dviejų žodžio priebalsių vyksta taip: pirmasis priebalsis reiškiasi per antrąjį, t. y. pirmasis atstovauja formai, o antrasis tarsi (pirmojo atžvilgiu) esmei, yra pasyvus.

Tokiu būdu pasiekama sudėtingesnė formų sąveika. Žodis tuomet yra aktyviojo (pirmojo) ir pasyviojo (antrojo) priebalsių reikšmių dermė, kur aktyvusis reiškiasi per pasyvųjį.

Tokios būtų trys pagrindinės taisyklės:

- priebalsiai yra žodžio reikšmė, o balsės muzika;
- geriausiai raidės reikšmę žino vaikai;

¹ Psicholingvistikoje tai nusakoma *genetinio tinklelio* įvaizdžiu. Vaikui, kuriančiam „savo“ kalbą, tenka derinti savo asmeninę raišką su įgimtu, genetiškai užkoduotu „tinklu“, ir tik tie individualūs atradimai, kurie „prasispraudžia“ pro šį tinklą, yra įtvirtinami.

– dviejų priebalsių pora yra jų reikšmių derinys, sanderinė, suteikianti galimybę būties įvairovei aprėpti.

PAVYZDŽIAI

1. Pradėkime nuo paprastų žodžių, pavyzdžiui, *linas*. Kas nežino lino! Tiek buityje, tiek tautosakoje ir poezijoje tai viena lietuviškiausių mūsų savasčių (*lingavo linai – mėlynai, mėlynai*, – J. Mekas). Tačiau spėdami lino paslaptį, šalia intuicijos, nuojautos įjunkime ir protą, *ratio*. Priebalsinis skeletas yra *l – n*. Ką reiškia garsas *l*? *Uola, yla, lėlė*: turbūt sutiksime, kad *l* – tai tikriausiai individualybė, atskirybė, išsiskirianti iš aplinkos (uola, ola), chaoso (eilė); kažkas kitas, nei *aš* (lėlė). Kas gali būti labiau asmeniška, jei ne *siela, dalia* ir *valia*? Ir visi trys asmeniškumo požymiai yra išreikšti per *l* (tą patį regime ir rusų kalboje: *доля, воля, сила*). Tuo tarpu *n*: *nel!*; *niūnyti* ‘skursti, vargingai gyventi’; *anuoti* – 1. ‘sunkiai vargstant daryti, taisyti, mokyti’; 2. ‘valyti, šveisti’; 3. ‘gadinti, naikinti’ (LKŽ). Taigi raidė *n* reiškia ne tik neigimą, bet ir taisymą, mokymą, naujų savybių įgijimą. Pavyzdžiui, *anyta marčių anuoja*, t. y. auklėja, paneigdamą buvusias savybes ir ugdo naujas; *ynis* (šerkšnas) – šalčio paveiktas rūkas įgyja kitokį pavidalą; *anas* – ne *aš*, o *kitas*, tai reiškia kitoks nei *aš*.

Tad *l – n* formulė būtų individualybės darymas, tobulinimas per neigimą, panaudojant ir prievartą. Kaip čia neprisiminti „lino kančios“, kol iš augalo, gamtos darinio pagaminamas civilizacijos elementas – lino pluoštas, siūlas, drobė. Palyginkime: *liaunėti, lėnas; lėnas* – ‘lėtas, ramus’, bet ir ‘silpnas’, nes romybė pasiekama neigiamu būdu, per pasyvumą; kai pasyvumo per daug, gauname *liūną*.

2. Imkime kitą priebalsinį skeletą, – kur *l* atsiduria antrojo priebalsio, pasyviojo, vaidmenyje. Tegul tai bus *g – l*. Kas yra *g*? *Uoga, auga, ūgis*. Tikriausiai *g* reiškia gamtą, jos lygmenis ir jos galias – visa, kas *auga*, kas virsta *uoga*. *Jėga* (*j* yra artima *g*: *joti / goti*) išreiškia gamtos gaivališkumą; *gogas* (*guga*) – ‘arklio ar gyvulio aukščiausia vieta, gūbrys tarp menčių’; *gogė* ‘galva’ (juokaujamai); *guga* ‘pakilimas, kalnelis, kalva’.

Taigi formulė *g – l* būtų gamtos jėgų pasireiškimas per *l*, individualybę. *Galia* ir *galas*. Abiejų žodžių priebalsių skeletai formaliai tapatūs, – per juos reiškiasi ta pati gamtos galia, tačiau priešinga krypti-

mi. *Galia* – ‘galėjimas, stiprybė, jėga, pajėgumas; galybė’: *Vyrai pūtė trimitus iš visos galios*. O *galas* reiškia ‘pabaiga’: *Artėja metų galas*; ir ‘žuvimas, mirtis, dvėsimas’: *Rėkia kaip galą daromas*. Gamtos galių reiškiamasis aiškiausiai matomas per atskirynes – atskirus augalus, medžius ar gyvius. Tačiau gamtos galia per atskirumą (**g** – **l**) reiškiasi dvejopai – augimu ir žuvimu (*dygti* – *daigoti*; *augti* – *ižti*). *Galas, gėla, gelti, gula, galuoti* – gamtoje glūdinčios mirties pasireiškimas per atskirumą (individualybę), o *galia, galėti, galioti, galva* – augimo, vešėjimo galių išraiška, vėlgi per atskirumą. Kaip visuma gamta nei didėja, nei mažėja.

3. Dabar imkimės sudėtingesnio atvejo: **s** – **l**. Tegul tai bus *siela*. Ką apie *sielą* gali pasakyti dabartinė kalbotyra? *Lietuvių kalboje* siela *sietina su sielis (vandenį plukdomi rąstai), gal ir seilės. Vokiečių die seele taip pat siejama su see – ‘jūra, ežeras’*. *Vargu ar tai būtų skoliniai, veikiau už šių žodžių slypi kokia nors mitologinė – filologinė realija, sielą jungianti su pirmapradžių vandenų mitologema. Dar viena įmanoma sielos etimologija nuo sieti (191; 167)*. Taigi paaiškina ne ypač. Ką duotų mūsų metodika?

Pradėkime nuo **s**. Tai sakrali, gal pati švenčiausia lietuvių raidyno raidė, tarsi pašventinanti daugumą mūsų žodžių, daiktų, sąvokų – jų pabaigoje, juos jau pagimdžius, ištarus, tarsi apgaubianti juos *sacrum*. Pirmiausia tai neologizmas *esà* – esmės, esmiškumo distiliatas. Tai *aš* (ir *ašis*). Tai ir *ausis*, dieviškasis organas, daug svarbesnis už akį, matančią vien kietą tikrovę (lietuviška ausis girdi ir supranta, ką šlama paslaptینگasis *uosis*, ką *siesti* visos tos *šyšos, šešupės* ir *siesartys*.) Tai *auš-* (*auš-ti, aušà*), stebuklingas visa ko pradžios vyksmas, pasikartojantis kasryt. Tai ir *aisus* – ‘graudus, gūdus, gailus’: *Tavo panytelė aukštajam svirnely, užsirėmus ant kraitelio, aisiai, gailiai verkia. Aisà* – pirmapradė, metafizinė gėla, norint ją pajusti, reikia pasėdėti ant *Aiseto* kranto: *Jis vėl pajuto ilgesį gyvenimo aisumo*. Šio *aisumo* perteklius turbūt *susina sielą (susà, sausà)*. Ir pagaliau *asys (esai)* – asiūklis, pirmapradis ir amžinas kaip *esa* augalas, šiurkštus gamtiškas *esos* atitikmuo. O kas yra *sesuo*, lietuviškai sielai nereikia aiškinti. Tai tas pats, kaip *aš*, tik dvigubai stipriau, *esiau*.

Tad **s** – *esos* raidė. Kas gi yra *siela*? Formulė būtų: *siela* yra *esos* pasaulio, šventumo (*sacrum*) pasireiškimas per **l**, asmenį, kaip ir gamtinis lygmuo – *saulė*. Tegul čia bus ir *seilė* – paslaptینگiausia or-

ganizmo išskyrą, *Dievo skreplelis*, ir *sula* – augalo esmiškumas. O kas yra *suolas*? Jau esame rašę, kad šis žodis kilęs iš *salti*, saldžiai alpėti sėdint ant marčių ar vėlių suolelio, belaukiant savo eilės virsmui. O kas būtų *sala*? Esos sutirštėjimas. *Sielis* – tik plaukiantis rąstas, maža *sala* – iš čia ir vandens mitologema.

Ir pats paslaptینگiausias – *šešėlis* (*š* – *š* – *l* arba *s* – *s* – *l*). Tai jau trinarė sistema; pradžioje *s* pasireiškimas per *s*, dviguba *s* apraiška, ir šio „super-*s*“ pasireiškimas per *l*, individualybę. Todėl *šešėlis* toks paslaptingas, susijęs su anapusybe.

Kuri metodika vaisingesnė, tegul sprendžia skaitytojas. Nuo savęs pasakysime, kad raktas į mūsų žodį yra mumyse pačiuose. Jis įgalina mus nesidairyti aplink („lyginamoji kalbotyra“), o eiti tiesiai prie esmės.

Tačiau čia reikia paminėti vieną labai svarbią aplinkybę. Dalykas tas – turbūt tai jau pajutome, – kad kiekvienas mūsų yra *l*, bet labai skirtingas. Todėl kiekvienas mūsų jausime, suprasime garsą *savaip*, o taip pat ir prasmę išgirsime *savaip*. Tad žodžio žadinimas – menas, kur kiekvienas mūsų yra menininkas. Ir dėl to čia negali būti griežtų taisyklių – taip ir tik taip! Todėl, pagal kiekvieno mūsų gebėjimą, girdėsime ir suprasime kiekvienas kažkiek *savaip*. Taigi, prieš kiekvieną aiškinimą, kiekvieną interpretaciją turėtų būti santrumpa – g. b. – „galbūt“. Ar tai blogai? Jokių būdu ne. Tai užtikrins tokią įvairovę, kuri gebės suderinti asmens skirtybę su visatos universalumu į vieningą, dievišką kūrybišką ŽODŽIO darną.

4. Imkime pagaliau patį sudėtingiausią variantą, kai abu sandai ne gamtinio lygmens, abu yra abstrakčios atitrauktinės sąvokos. Tegul tai bus *r* – *s*. *R* – *oras* (plg. *aura*), *yrà* (*yra* – *esti* pakaitalas; kitas variantas – nuo *irti*, *aižėti*); dar *aure*! Turbūt *r* bus apraiškos, raiškos, objektyvacijos raidė: aš *esu*, tu *esi*, bet jis – *yra*. T. y. aš žinau, kad aš *esu*, kaip ir man etiškai artimas *tu*, bet apie *jį*, svetimąjį, aš žinau tik tiek, kad jis, *aure*, *yra*! Kad *jis* pasireiškia. Tas pat ir su *oru* – aš jo nematau, bet žinau, kad jis *yra*. Tačiau raiška neamžina – kas pasireiškia, yra neamžinas, mirtingas, žrantis, nes tik *esà* yra amžina, o bet kuri skvarma (forma), raiškà pasmerkta suirti, būti suarta (*orė*).

Jei taip, tai ką duos, rasdins metafizinis duetas *r* – *s*? Ogi *rasq*. Jau apie ją rašėme: *rasa* nuo *rastis*, *atsirasti* iš esės iš dieviškojo esmiškumo, trokštant apsireikšti, *rastis* bei *rasdinti*, *gimdyti*. Iš savęs, nes

Dievas irgi trokšta mylėti ir būti mylimas, Jis ir yra Meilė, o Meilei reikalinga kas nors kiek kita, nei aš, nors Meilės įtampas lanke visa vėl tampa viena, susilieja. Jau rašėme apie sanskritiškąsias *rāsas* – atskirų meno rūšių dieviškojo įkvėpimo šaltinius, *śalinančius* savo *śalsvą sulą* į menininko sielą. Apraiškos pasireiškimas per *s*, *esq*, iš *esōs* – tai *rasa*.

VIRSMAŽODŽIAI

Dabar aiškėja virsmažodžių (arba vertinių, invertų) mįslė. Virsmažodžiai – tai žodžiai, kurių šaknį skaitant iš galo, atvirkščiai, prasmės susišaukia. Apie tai jau esame rašę (77) ir (38), tuomet dar nesuprasdami, kaip ir kodėl šitai vyksta.

1. *Diev*–*as* // *veid*–*as*

Šie virsmažodžiai būtų tarsi Pradžios knygos eilučių apie žmogaus sukūrimą iliustracija: *Padarykime žmogų pagal mūsų atvaizdą ir mūsų panašumą* (Pr 1, 26). Veidas – kaip žmogiškosios individualybės kūniškas atspindys; jokia kita kūno dalis neturi tiek asmeniškumo – plg. su graikų *eidōs*, kuris, pradžioje reiškęs pavidalą, išvaizdą, pas Platoną jau virsta forma (77; 52 ir 38; 108).

Bet pritaikykime mūsų taisykles. Pradžioje išgirskime priebalsius *d* ir *v*. *D* ypatinga raidė, visų pirma ji „dieviška“: *didis*, *duoda* (*duodimas*, *davimas*), *dedà* (*dėslumas*): *Geros dedós buvo ta višta* (LKŽ). Sena indoeuropietiška šaknis *die* reiškia ‘skaisčiai žibėti, šviesti’. Dievas iš tiesų yra didis: Jis ne tik duoda, bet ir atima. Todėl *dėti* reiškia ne tik ‘didinti’, bet ir ‘mažinti, pragaišinti, mušti’: *Aš dirbu, dedu sveikatą, o jis tinginiauja; Kur dėjai (išleidai) pinigų? Kai tik dėjau su mietu, taip ir sukrito*. O *duoti* reiškia ir ‘mušti, lupti’: *Duodu į snukį ir baigta!* Žodis *dėdė*, kuriame *d* pasikartoja du kartus, reiškia žmogų. Žmoguje, nors jis ir yra Dievo paveikslas, pasireiškia ne tik dieviškos, bet ir neigiamos savybės. Žmogiškos, t. y. priešingos dieviškosioms raidės *d* prasmės išreikštos ir žodžiuose *yda*, *ūdyti*, *ūdà* – ‘tas, kuris ūdija’. Žodis *auda*, kaip ir *duoti* ar *dėti*, apjungia savyje priešingas savybes. Jis reiškia ne tik audimą, bet ir ‘mušimą, tvatijimą’: *Kad pareisi namie, gausi nuo tėvo audos* (LKŽ).

V gi yra *ovis*. Kiek netikėta, kaip rodo LKŽ, yra *vaivos* reikšmė. Šiaip šis žodis mums surištas tik su *vaivorykste* ir mitologiniu per-

sonažu *Vaiva*. Tuo tarpu LKŽ nurodo dar vieną reikšmę – tai tiesiog *šviesa* (*vaivinti* ‘šviesti’). Bet ir *vaivorykštės* antrasis sandas, *rykštė* reiškia ne vien ‘rykštę’, bet ir – *rykšti*: 1. ‘darytis raišiam’, 2. ‘pasirodyti’, 3. ‘skleisti’: *Reik palikti augmės spakainiam augimui, leidant joms savo šakas rykšti kur tinkant*. 4. ‘pasireikšti, išryškėti’: *Tadag tiesa išryško išg žemės, tad teisybė pavyzdėjo išg dangaus* (LKŽ). Tad gal vaivorykštė – didinga šviesos apraiška; monumentalus, švytintis viseto, universumo, absoliuto pasireiškimas (*va!*). Tada *d* – *v* būtų dieviškojo didingumo pasireiškimas universe. Atitinkamai *v* – *d* būtų absoliuto pasireiškimas per dieviškumą, galbūt įsamenintą (*dėdė* – 2. ‘kiekvienas senesnis žmogus’ – LKŽ).

Dar turime ir *dyv*–*as* // *vyd*–*a*, t. y. nuostaba, stebuklas (*dyvas*) ir ypatingas įžvalgumas (*vyda*), plg. *pa*–*vyd*–*as*. Taigi, Dievas *dyvija*, žmogus *vydi*.

2. *rim*–*ti* // *mir*–*ti* (*rim*–*tis* // *mir*–*tis*; *ram*–*us* // *mar*–*us*). Turbūt didelių paaiškinimų nereikia (plg. laidojimo įstaigos Kaune pavadinimą „Rimtis“, instinktyviai tobulai pasirinktą). Tačiau visgi pritaikykime taisykles: *r* jau aptarėme – tai, ko gero, bus raiškos raidė. Tuo tarpu *m* yra vienas paslaptingiausių priebalsių. Viena vertus, tarsi aišku: *omė*, *aumuo*, *amas* ‘intuicija, nuojauta’; *mama*. Taigi *m* – moteriškumo, moteriškosios intuicijos ir motinystės raidė. Bet kodėl *m* – *r*, moteriškumo apraiška, yra *maras* ir *mirtis*?

Nejaugi moteriškume, tame pirmapradės gyvybės, šilumos pasaulyje yra mirties kertė? Skaldančiam mąstymui atrodo nelogiška, bet vienijančiam žvilgsniui akivaizdu, kad kas gimdo ir augina gyvybę, tas turi galią ir ją marinti. Kodėl jaunoji, nuotaka yra *marti*? Tai bus aiškinamasi *Vestuvių virsme*, tačiau dabar apsiribokime teiginiu, jog *m*, *moterijos* raidė yra ir *materijos* raidė, gamtinės, prigimtinės žmogaus dalies raidė, o materijoje visada slypi mirtis, kaip kad gyvybės tvenkinio pakraščius gožia *maurai*. Prisiminkime pamotes, blogąsias laumes, latvių moterišką dievybę *Marą* ar indų deivę Kali, vadinamą pasaulio motina, kuri įkūnija aklą motiniškąjį pradą, skatinantį vaisingumą ir gyvybę, bet kartu nešantį mirtį, sukeliantį nelaimes, badą ir marą. Gal marčios marinimas ir naikindavo šią tamsiąją, mirtį nešančiąją moteriškumo pusę?

3. *ryt*–*as* // *tyr*–*as*. *Rytas* – *rīta*, vedų arijų visuotinės darnos, sklindančios iš vieno centro, visuotinio gėrio dėsnis. Ypatingai tą pa-

junti saulei tekant, kai viskas atbunda – pirmykščio, tyro, vaikiško, vaižgantiško džiugesio žvilgsniu. Graikų *rythmos* ‘taktas, ritmas’ – visuotinės darnos nuojauta jau stipriau formalizuota, matematizuota. Romėnų *ritus* – jau tik ‘ritualas, tikinė apeiga’.

Pasekime: *rytas, rīta, rythmos, ritus*. Pirmasis – *kūrybinio intuityvizmo* (B. Kročė (Crocce)), pažinimo per stiprų lyrinį – poetinį išgyvenimą, kūdikis. Antrasis – *intelektualinio intuityvizmo* (H. Bergsonas) išdava. Kreivė užlūžta – *rythmos* jau logizuota, matematizuota visuotinės darnos išraiška, bet be vidinio turinio. Ir romėnų *ritus* – jau apeiga be gyvybės, ritualas, prisiminimas per sustingusį, sakralizuotą gestą bei judesių kodą.

<i>jaunystė</i>	<i>branda</i>	<i>senatvė</i>	<i>mirtis</i>
<i>kultūra</i>	<i>civilizacija</i>	<i>formų sąstingis</i>	<i>žlugimas</i>

Tik baltų tradicijoje: *tyr–a, tyrumas, skaista* – kaip esmingiausias, hierarchiškai nelygstamas visuotinės darnos įspaudas žmoguje. Tai svarbu – būtent tyrumas, skaistybė (*Kultūra – tai gimties dalykų sutvarkymas*, – Vydūnas). Kitur tik atšėšėliai (lot. *tyros* ‘naujokas, nepripyręs’, *tiro* ‘paleistas vergas’). Pabandykime atsekti ryšį tarp *nepripyręs* ir *ritualas*! (77; 53 ir 38; 109–110).

Galėtume pridurti tik tiek, kad *r – t* poroje *t* yra, jei taip galima pasakyti, žemiška *d* (*Diev–as // tėv–as*). Turbūt galima teigti, kad *t* yra sakraliosios *d* žemiškasis lygmuo: *tėtė; tauta; tu; deda* ir *dėt–is* (*kur pas paukščius ar žuvis susidaro kiaušiniai* – LKŽ). *T* yra teigimo, pozityvumo raidė (*dieg–ti // teig–ti*). *Dievas diegia, žmogus teigia. Ryto ratas yra taurus ir tyras*.

Skaitytojų valiai ir kūrybai paliekame *dor–a // rod–a* (roda: 1. ‘tvarka, darna’, 2. ‘patarimas’: *Velnias bėdą, Dievas rodą* – LKŽ); *meil–ė // laim–ė, gaj–a // jėg–a, siel–a // leis–ti* (2. ‘sukurti’: *Dievas leido svietą*, – LKŽ); *gyl–is // lyg–is* (vertikalu / horizontalu); *plat–us // talp–us* ir t. t. Taip išsisprendžia virsmažodžių mįslė: keičiantis aktyviajam ir pasyviajam priebalsiams vietomis, susikeičia ir prasmės. Tai, kad virsmažodžiuose žodžio prasmė taip akivaizdžiai „apvirsta“, yra stiprus argumentas byloje dėl garso ir prasmės harmonijos mūsų senkalbėje.

PRIEBALSIŲ GIMINYSTĖ

Aptarėme pagrindinius iš apytikriai dvylikos mūsų raštijos priebalsių. Šie dvylika garsažodžių aprėpia visą būties įvairovę. Tyrinėjome prasmiskiausius priebalsius: **d**, **v**, **s** – šventąją trejybę; individualistę **l**, raiškiają **r**, paslaptinę **m**, gamtinę **g**, teigiančiąją **t**.

Anie dvylika „apaštalų“ nėra lygiaverčiai; galima apčiuopti tarp jų esant giminystės ir hierarchinių ryšių. Juk yra panašių garsų, todėl natūralu, kad yra ir panašių raidžių, taigi ir **prasmių** (jei kalbėsime apie priebalsius), ir **esmių** (jei kalbėsime apie balse). Pavyzdžiui, **b** ir **p** garsai yra panašūs tiek, kad kartais sunku atskirti, todėl lauktina ir jų prasmių panašumo.

Aptarsime šias „giminystes“ labai paprastai ir apytikriai. Gal aki-vaizdžiausia yra **s**, **š** ir **ž** giminystė: sakralu – žemiška – chtoniška. **Sies**–artis, **Šeš**–upė, **Žiž**–ma; **ses**–ula – **žiež**–ula; **sal**–ti ir **šal**–ti; **oš**–ti ir **ūž**–ti; **siaur**–as, at–**šiaur**–us ir **žiaur**–us ir t. t. Panašus hierarchinis ryšys yra, matyt, tarp **v** – **b** – **p**: sakralu – buitiška – komiška(?); didingas – didelis – storas; **vaiva** (latv. *baiba*) – **bubas** (1. ‘koks nors apskritas daiktas; obuolys, bulvė, kiaušinis vaikų kalboje’ – LKŽ); **pupa**. Apie **d** – **t** jau kalbėta. Tokią „giminystę“ galima vadinti vertybine arba hierarchine – kai prasmės sakralumas žemiškėja, darosi buitiškesnis.

Kitos jungtys yra sudėtingesnės. Pasitenkinsime teigdami, kad įmanomas ryšys tarp **v** ir **l** (absoliuto „sustandėjimas“ iki individo?). Sudėtingas ir keistas yra **s** ir **k** ryšys, panašesnis į priešpriešą (**k** – su-kietėjusi **s**?). *Kėdė* nuo *sėdėti*? (*sėdė*?); *šauk*–ti // *kauk*–ti; *kus*–ti ir *kuk*–ti. Reikėtų leisti į sateminių ir kentuminių kalbų tankmes, ir gal paaiškėtų, kad lietuvių kalba nėra *satemizuota kentuminė*, o tiesiog jai toks skirstymas neegzistuoja, nes tinka tik kalboms po Babelio katastrofos. Tačiau turbūt neginčytina, kad yra įmanomas vertybinis požiūris į raides, tuos žymgarius: vienos jų pagrindinės, kitos – palydovės ar net priešingybės; visos jos tačiau yra aukštai vertingos pažinimo, žinijės požiūriu.

Nors žadėjome, paprastumo ir aiškumo dėlei, apsiriboti dviejų priebalsių struktūros nagrinėjimu, tačiau gal verta pabandyti eiti iki galo, t. y. rasti visuotinę, universalią lietuviško žodžio darybos formulę.

Imkime jau ne dvinarę, bet trinarę sąrangą. Tegul tai bus *v – s – m*; *visuma*. Paimkime *v – s*; *visa*; *v* – absoliuto pasireiškimas per *s* – esmiškumą. Jei šitą naujai gautą prasmę (*v – s*) reikšime per *m*, moteriškumo, materijos raidę, tai gausime vėl naują prasmės lydalą, maždaug tokį: *absoliuto esmiškumo materiali apraiška*. Griozdiška, bet ką darysi – tokia dabartinė mūsų menta; protėviai pasakytų paprastai – *visuma*.

Paimkime kitą pavyzdį: *v – l – n*; *velionis*, *velinas* (*velnias*), *velėna*. Pradžioje *v – l*; *vėlė*, mirusiojo pasireiškimas per individualybę. Apribokime šią gan abstrakčią prasmę „griežtąją“ *n* ir gausime konkretų „darinį“ – *velionį*, t. y. *vėlę*, įspraustą, patalpintą į jai tinkamą vietą (plg. *vėlė be vietos*). Tas pats su *vėlinu*, pavirtusiu vėliau į *velnią* (N. Vėlius). Dar prisiminkime virsmažodį *vel–ionis* / *lav–onas* – kad viskas sustotų į savo vietas.

O kaip yra tuo atveju, jei tarp priebalsių nėra balsių, t. y. jie yra susilieję? Tuomet turbūt šių priebalsių prasmės susilydo į vieną, o jų aktyvumas yra, ko gero, toks pat. Paimkime dvinarį *sv*. Šventybės (*sacrum*) lydalas su visetu turi duoti kažką ypatingo, – išties, indoeuropietiškame kontekste *sv* (*su*) suteikia žodžiui ar sąvokai absoliučiai aukščiausią kokybės laipsnį; bendraeuropietiškajame fone *su* reiškia teigiamą, teigiamą požiūrį (*положительное отношение*, – V. Ivanovas (Иванов В. Бc.)). Iš tiesų, sanskrite *sv–asti* – ‘palaima, laimė; aukščiausia būties pakopa’. Sunku rasti lietuvių kalboje „blogą“ žodį su *sv* (*šv*): *šv–iesa*, *šv–itė* ‘aušra’, *šv–entas*, *šv–arus*, *šv–elnus*, *šv–iežias*, *šv–ankus*; *sv–eikas*, *sv–arbus*, *sv–aja*, *sv–aimė* ‘nuovoka’ ir t. t.

Dabar pažvelkime į *kr* – kieto, negyvo *k* apraiška per *r* duoda dramatiškas prasmes *kr–ikti*, *kr–iokti*, *kr–aupus*, *kr–aujas*, *kr–isti*. Palyginkime *rėkti* ir *kriokti* – *k* čia sustiprina dramatizmą.

bl – įdomi pora; atrodo, kad visa, kas *blaga*, prasideda šiuo dviraidžiu: *bl–ogis*; *bl–yškus*; *bl–ausus*; *bl–ankus*; *bl–ėdis* ‘klaida’, *bl–ūdas*; *bl–iauti*, nekalbant jau apie keiksmožodžius. Kodėl? Ogi *b* nėra jau tokia nekalta raidė: *bubas* vaikiškai, bet ir *boba*, ir ypač *baubas*; *b*,

„sulieta“ su individualybe (*I*), be galo išbujuoja. Iš čia, matyt, ir baltiškoji blogio semantika, gan naivi ir paviršinė, bet tuo geriau. Blogis, ačiū Dievui, buvo blogai pažinus, už tai atsigriebiame dabar...

Tad universali žodžio žadinimo formulė būtų: *aktyvusis (pirmasis) priebalsis ar jų grupė reiškiasi per pasyvųjį (antrąjį); ši nauja prasmė, jau kaip aktyvioji, reiškiasi per trečiąjį, pasyvųjį priebalsį; ši naujai gauta prasmė – per ketvirtąjį priebalsį ir t. t.* Be abejo, kalbama apie žodžio šaknį. Šitaip, pritaikę visraktį, įeiname į žodžio pilį, artėjame prie septyniais užraktais paslėptos žodžio sielos.

APIE BALSES

Liko pats giliausias, galbūt iš esmės neįmanomas slėpinys – tai *balsės*. Jų poveikis kartais labai akivaizdus (*šilta* // *šalta*, *tyluma* // *toluma*) ir neabejotinas, tačiau kur baigiasi jų ir „kietųjų“ sandų – priebalsių tarpusavio įtaka, gajūs, energijos laukai? Ar mūsų *ausis* ir mūsų *mentà* gebės išgirsti visą visatos mandalos muziką, ošimą ir perprasti joje esinčią, rasojančią mintį? Galima ausimi išgirsti esős ošimą, siesą, bet kaip ją persakyti, objektyvuoti nenumarinant? Juk *apreikšta esà – nebe esà*, užrašytas eilėraštis yra jau tarsi miręs. Kaip aiškinti tai, kas iš esmės yra nepaaiškinama, o paaiškinus jau nesama? Yra orkestras ir gaidos, muzikantai ir kompozitorius, bet muzikos kūrinio materija gimsta tik Dirigento mostu.

Priebalsius aptarėme kaip formos, *skvarmės* atstovus lietuviškajame žodyje, bandėme įspėti, ką jie ar jų tarpusavio sąveika reiškia. O ką reiškia balsė (kodėl naudojama moteriška giminė, paaiškės vėliau)?

Slėpinys ir yra, kad *balsė nieko nereiškia*. Balsės (*vocales*) *yra grynas garsas*, garsas pats iš savęs, vienas, savaime, lot. *per se*¹.

Balsės paskirtis visai kita – suteikti gyvybę, esmę, pagaliau emociją žodžio konstrukcijai, žodžio skeletui. Priebalsiai yra griaučiai,

¹ Šitai atsispindi tiek mokyklinėse gramatikose – *garsas, kurio pagrindą sudaro muzikiniai tonai ir šiek tiek šlamesių* (LK žinynas, Kaunas, 2003), tiek senovinėse enciklopedijose – *visu balsu, išžiota burna tariamieji garsai a, e, i, o, u* (LE). Labai jau „nemoksliški“ apibrėžimai, ...bet kitaip ir nepasakysi.

balsės – tai, kas griaučius paverčia gyva būtybe. Vien priebalsinė sąranga yra prasminga, bet negyva, ji neturi vertybinio matmens – *gerai* ar *blogai*, *šil-ta* ar *šal-ta*. Balsė ją padaro esminga, tai yra gaivina, teikia gyvastį. Priebalsis ir balsė – du skirtingi pasauliai. Pirmasis – skvarmų, reikšmių pasaulis, *óvio*, akies karalystė. Antrasis – *esōs*, ausies viešpatija. Ir tegul bus atleista, kad teksto pavadinime yra *balsės*, o ne *balsiai* – mat moteriškumas labiau atliepia jų esmiškumui ir dera į porą vyriškam priebalsiui (lietuvių raštijoje naudojami abu terminai – tiek *balsiai*, tiek *balsės*; balsė – raidė, balsis – garsas).

Ypač šitai ryšku jau minėtame dėsnyje *nykti–nokti*, visoje gyvybės–mirties skalėje (*žydėti / žiedėti; kupti / keipti; visti / vysti; kusti / kūsti; tarpti / tirpti* ir t. t.). Pati priebalsinė sąranga, priebalsių pora čia nieko nesako, nenurodo, į kurią pusę vyksta vyksmas. *Kryptį suteikia balsės*. Per jas, jų „šlamesius ir ūžesius“ išryškėja, kurlink plaukia priebalsių laivė – į gyvybę ar į mirtį. Tik balsių muzika žodžių polifonijai suteikia gyvastį, pažadina ir gaivina sielą. Ir todėl *muzika nereikia nieko ir tuo pačiu reiškia viską* – džiaugsmą ir liūdesį, susimąstymą ir įniršį, meilę, gyvybę ir mirtį. Balsių muzikos, balsių stebuklo dėka *buitis* virsta *būtimi*, o tuščia erdvė, *ruimas* – *rūmais*. Todėl muzika yra tai, ko nėra *ovyje*, ko negalima nusakyti per formą, per raišką.

Mikalojus Konstantinas Čiurlionis – galbūt pats lietuviškiausias lietuvis – patyrė šią dramą tarp formos ir esmės, akies ir ausies, tapybos ir muzikos egzistenciškai – svyravo tarp muzikos ir tapybos, kol gležna prigimtis neatlaikė šių iš esmės skirtingų talentų įtampos.

Būtent todėl europietiškas *ratio* pateko į akligatvį kalbotyroje. Susidūrę su balsėmis, mokslininkai griebėsi fonetikos. Ir ko tik nebuvo prigalvota – pradedant garso technika ir baigiant matematika – visais tais Helvago (Ch. F. Hellwag) trikampiais, V. Džounso (W. Jones) balsių kampainiais ir dendrogramomis. Buvo išaiškinta, kaip padaromas garsas, kaip kas taria garsus, tačiau net nekeltas klausimas: o kas iš to? Žodis, jo vidinis kosmosas taip ir nebuvo išslaptintas anei išgirstas...

Mūsų kalboje šitoji muzika dar gyva. *Aš mąstau apie tolumės ir tylumės buvimą sykiu* – sakė M. Heidegeris. Ką vokiečiui tenka išmąstyti, lietuviui akivaizdu – *tōliai* ir *tyla*, *tolti* ir *tilti*, *tōlumos* ir

tylumà yra poetiniai ir metafiziniai dvyniai. Esame tikri, kad pasklaidę mūsų poeziją dažnai rastume šiuos žodžius – dvynius sykiu.

būt-is ir buit-is es-à ir ais-à	metafizinis lygmuo
-----	-----
tvark-a ir tvirk-a švank-us ir švink-ti draus-ti ir drįs-ti klaus(y)-ti ir klys-ti myluo-ti ir meluo-ti	moralė, dora
-----	-----
šalt-a ir šilt-a	gamtinis lygmuo ir t. t.

GIRDUVÀ IR AKIJÀ

Lietuvių kalba nepaliauja stebinti net, atrodo, ją pažįstančius ir mylinčius. Autoriai prisipažįsta, kad nieko iki šiol apie ją neišmano, lygiai kaip ir tie 99% lietuvių, kurie nors ir kalba lietuviškai, bet jos nepažįsta (pažinti čia reiškia vartoti ją sąmoningai, esmiškai, ne vien susižinojimui). Ar galite patikėti, kad lietuvių senkalbėje, kaimo žmonių šnekoje, galima išgirsti ne tik garsą, bet ir

šaltį – kai apsivelku storai, tai šalčio negirdžiu;

skausmą – rodos nei ligotas, nei ko, o vis girdis ir girdis (skausmas) ; Jau kaip ir sugijo, ale vis dar toj vietoj girdis sopėjimas;

kvapą – aš labai mėgstu, kai dešroj biskį česnako girdėt;

skoniį – viralas – nors ant šunies pilk – sūrumos negirdėt (LKŽ).

Todėl nenuostabu, kad galima išgirsti ir prasmę, ką ir teigia LKŽ: *girdėti* (*girdi* (*girdžia*), *-ėjo*) – 1. ‘ausimis suvokti garsus’ (beje, tą patį teigia ir senovinė rusų kalba – V. Dalio žodynas).

Taigi, ausis – universalus instrumentas visoms juslėms atpažinti – skausmui, šalčiui ar šilimai, kvapui, skoniui. Visoms joms tinka tas pats – išgirsti, girdėti. Tik ne akiai.

Nes akis, *akijà* – visai kita karalystė. Čia kiekvienai akies gālios pakopai – atskiras pavadinimas, pradedant nuo tiesmuko *žiūrėti* (nusakomas pats veiksmas); toliau *domėti*, *įsi-dėmėti* (koncentruoti žvilgsnį); *matyti* (žvilgsnis darosi sąmoningesnis), *regėti* (praregiu, prasiveržiu pro materijos luobą); ir, pagaliau, *vydėti* – išvysti esmę bei ūvį. Šis gebėjimas, vydà yra jau anapus fizinio – gamtinio pasaulio, yra jau transcendentinis lygmuo, ir būtent čia akis, *akijà* susilieja su ausimi, girduvà.

	vydėti – <i>girdėti</i>
.....	<i>transcensus</i>
	regėti <i>kvapą</i>
matyti	<i>skoni</i>
domėti	<i>šaltį</i>
žiūrėti	<i>skausmą</i>

Giliausiu lygmeniu ausis ir akis pasiekia santarvę, darną; girduvà susilieja su *akijà*. Vydūnas (vydėtojas), Rasos *epoptas*, ne tik įžvelgia, bet ir girdi VISA – *visa, kas yrà (esti) ir kas yra (būna)*.

Įdomu, kad šioje penkių veiksmazodžių, nusakančių skirtingą žiūrėjimo pajėgumą, eilėje išsidėsto visos penkios balsės: **u, o, a, e, i**. Ši balsių grandinėlė žinoma senosiose kultūrose ir kalbotyroje. Ji yra tarsi muzikinė oktava. Ir oktavoje, ir balsių grandinėlėje garsai išsidėstę pagal virpesių dažnį – nuo žemiausių iki aukščiausių: **u, o** yra „tamsiosios“ balsės; **e, i** – „šviesiosios“, o **a** yra vidurinioji arba širdies balsė. Šios balsės senosiose kultūrose yra susietos su žmogaus psichofizine struktūra ir išdėstytos nuo stuburo apačios iki viršugalvio: **u** pačioje apačioje, **a** per vidurį, susieta su širdies centru, o **i** viršugalvyje.

Nors pradžioje buvo sakyta, kad balsės nieko nereiškia, tačiau jos turi tokią pačią prasmę, kaip ir muzikoje aukšti bei žemi garsai. Žemieji arba tamsieji garsai išreiškia bendrumą ir gelmių slėpinius, o aukštieji arba šviesieji – aiškumą, atskirumą, protavimą, na o širdies balsė **a** juos apjungia. Galbūt hipotetiškai balsės galima taip suskirstyti: **u** – esos (jausmų), **a** – širdies (jausmų ir proto jungtis), **i** – proto balsė. Likusios – **o** ir **e** – yra tarpinės. Šį spėjimą patvirtina tam tikri mūsų kalbos dėsniniai, pavyzdžiui:

a	i
tvarka	tvirka
tvarkti?	tvirkti
tvarkyti, tvardyti	tvirkinti
sutvarkyti	ištvirkinti
susitvardyti	ištvirkti
sutvarkymas	ištvirkinimas
susitvarkymas	ištvirkimas
tvarkingas	ištvirkęs
tvarkytojas	tvirkintojas
tvarkdarys	tvirkdarys
tvarkykla	tvirkykla
tvarkymas	tvirkinimas
tvarkus	tvirkus

Tai, kad toks dėsningumas yra lietuvių kalboje, patvirtina ir kita, jau minėta žodžių pora: *švankus, švankinti* ‘daryti padoresnį, tinkamesnį’ ir *švinkti, švinkis: Nuo tvarto sklido švinkis* (LKŽ). Iš širdies kyla *meilė, gerumas, tvarka, dora, dieviškumas*, o iš proto – *agresija, ištvirkimas ir egoizmas* su visomis iš to išplaukiančiomis pasekmėmis. Tvarkos ir ištvirkimo santykis apsprendžia, kiek tautos kultūra yra pastovi.

Tačiau pats laikas sustoti. Turbūt pajutome, kad vėl grįžtame, patys to nepastebėdami, prie smalsiojo „Ką tai reiškia?“ Gali būti, kad mūsų senkalbėje šių akivaizdybių buvo dar daugiau, nei dabartinėje lietuvių kalboje. Tačiau tai nėra labai svarbu. Svarbiau yra ***pakeisti mąstymą***. Ne tiek stengtis suvokti, kiek stengtis pajusti. Ne tik suprasti žodį, bet ir jį išgirsti, jo skambesį, jo balsą. Ne tik garsą. Juk kuo skiriasi garsas nuo balso? ***Balsas – tai suasmenintas garsas, mano garsas, iš manęs***. Priebalsio garsas yra tiktai garsas; balsės garsas yra ir balsas. Tad ir žodis – ne vien slaptažodis ar spėjiny, o mano kūrinys. Kaip jį išstarsiu, taip ir turėsiu. Virš dėsnių esu Aš, kaip Dievo kūrinys, kaip sukurta kurti būtybė, kuriai kūryba yra priesakas ir laimė. Tad neužsisklęskime dėsniuose ir prasmėse, mokėkime išgirsti ir įgarsinti, įbalsinti, grįžkime prie ***pirmapradžio*** santykio ne tik su Dievu, ne tik su artimu savo, bet ir su dieviškuoju „Pradžioje buvo žodis...“

Apie kalbą

Jau aptarėme tai, kad kiekvienas mūsų savaip girdi ir todėl supranta garsą (ir atvirkščiai – savaip supranta, todėl savaip ir girdi); ir tai nėra blogai, nes šis subjektyvumas suteikia galimybę aprėpti visą būties įvairovę. Be to, tai daro mus žodžio menininkais, ugdo individualią kalbą, asmens kūrybiškumą, ir kadangi egzistuoja tam tikros genetinės „virštaisyklės“, sukuria naują kokybę – tautos kalbą. Ta pati kūrybos laisvė, kuri tinka žodžiui, tinka ir kalbai. Todėl ne tik raidės, bet ir kalbos dalykų aiškinimas yra šališkas, subjektyvus. Šis subjektyvumas gali virsti arba chaosu – jei nepaisoma virštaisyklių, arba kalbos kūrybiškumu – jei sugebama *ego* suderinti su genetiniu kalbos paveldu.

Norime tai parodyti. Tolimesniame tekste bus pateiktos dvi sampratos, du variantai, kurie remiasi tais pačiais, beveik neginčijamais, lietuvių kalbos faktais. Šie variantai remiasi į kiek skirtingas pasaulėžiūras, į ausies ir mentės skirtingumus, tačiau buvo ryžtasi pateikti taip kaip yra, idant paskatinus mūsų gimtosios kalbos kūrybiškumą ir laisvę. Svarbu ne kieno variantas yra „teisingas“, svarbu, kad į mūsų kalbos duotybes būtų įvelgiama su dieviška kibirkšte – aišku, kiek kiekvienas įžvelgia.

PIRMOJI SAMPRATA

NOKTI – NYKTI DĖSNIS

Jau buvo užsiminta, kad lietuvių kalboje galima aptikti įstabią savybę – beveik visi augimo – vešėjimo – brandumo sklaidos žodžiai tame pačiame priebalsiniame skelete turi ir priešpriešą (antipodą) – *nokti* ir *nykti*, *želti* ir *žilti* ir t. t.:

žydėti / *žiedėti* (duona sužiedėja, t. y. sukietėja);

kupėti, *kupti* / *keipti*;

gyvėti / *geibti*;

lapoti / *leipti*;

kusti ‘stiprėti, taisytis’ / *kūsti* ‘liesėti’;

dygti / daigoti ‘mušti, naikinti, galabyti’;
stiebtis(s) / stipti;
visti, veistis, vešėti / vysti;
tarpti, stirpti / tirpti;
trąšus ‘vešlus’ / *(su)tręšęs*;
kermėti ‘tankiai, vešliai augti’ / *kirmyti*;
derėti / dirti (kailį); *dyruoti* ‘skursti, vargti’: *Šiaip taip dyruojam*,
– LKŽ;

bręsti ‘nokti’ / *bręsti* ‘pūti’: *Šlapi maišai greit subręsta*, – LKŽ;
įsidėmėtina, kad skiriasi kirtis;

keroti / kerėti: *Pušelės kera baloj*, – LKŽ;
bergžti ‘būti be vaisiaus’ / *bergžti, berkšti* ‘brandinti, nokti’: *Žirniai jau berkšti*, – LKŽ;

(įsi)*galėti / galuotis*;
augti / aižėti, eizėti, ižti.

Kalbos pavyzdžių tiek gausu, kad galima teigti, jog šis dėsnių lietuvių kalboje galioja be išimčių. Jau pavadiname jį **nokti** – **nykti** dėsniu.

Ką jis reiškia? Jau Rasos šventės misterijoje susiduriame su šia gyvybės ir mirties prieštara, t. y. kupōs taškas, didžiausio suvešėjimo laikas, kai augalas gali pradėti naują gyvybę, kartu yra ir posūkio taškas į *nykti*, į mirtį. Taigi, lietuvių kalboje yra užkoduota amžina gajōs / mirties priešprieša. Tad mūsų kalboje yra atskleista, kad žydėjimas, aukščiausia gajā, kupā yra ir virsmo iš gyvybės į mirtį slenkstis. Gyvybė subrendo tiek, kad gali duoti naują gyvybę, ir todėl gamtiškai ji jau yra išsisėmusi, nebereikalinga. Meilės ir mirties artybę I. Buninas (И. Бунин) aprašė savo kūryboje. Tik dvasinėse ir sakralinėse dauso-se meilė išsivaduoja iš šios grėsmingos kaimynystės, mirties šešėlio (38; 71, taipogi A. Patackas. *Rasa // Krantai*, 1990, Nr. 6, p. 70–77 ir Nr. 7/8, p. 89–94).

Kitose ide. kalbose taip pat galima atsekti šio dėsnių „lūženas“, tačiau lietuvių kalboje jis galioja beveik absoliučiai. „Rasoje“ teigė-me, kad galima įžvelgti ir metafizinę, ne vien biologinę šios taisyklės plotmę (*mylėti* – *mirti*: **l** virsta į **r**). Užaštrinta ir kraštutinė, šita gyvybės / mirties priešprieša vėliau, Logoso terpėje, pagimdė zoroastrinę, dualistinę (*gėris* / *blogis*, *šviesa* / *tamsa*) pasaulėžiūrą ir liguistą jos atžalą pseudokrikščioniškoje dirvoje – manicheizmą, o vėliau bogo-

milus, katarus (albigiečius) ir t. t. (38; 70–71). Tačiau šis nukrypimas, atrodo, yra per toli siekiantis. Lietuvių kalboje *nokti* / *nykti* dėsnis liečia labiau gamtiškąją esaties pusę.

NUOPUOLIO ĮSPAUDAI KALBOJE

Dar vienas mūsų kalbos paradoksas išryškėja lyginant su kitomis kalbomis. Štai rusų kalboje, be abejo, giminingoje lietuvių, kaip ir kitos ide. kalbos, mūsų *blogis* virsta *благо*, t. y. ‘gėriu’; *drąsus* virsta *мрyс* ‘bailys’, ir t. t. Šitai tiek kyšo paviršiuje, kad nereikia jokių lingvistinių mandrybių, o užtenka kasdienės kalbos. Jau sakėme, kad naudsimės dabartinės kalbos faktais, kasdienine kalba, norėdami parodyti, kad esmiškas, giluminis atsigręžimas į savo kalbą, atsibudimas kalbai yra galimas ir be didelių mokslų, remiantis natūraliu gimtosios kalbos instinktu bei sveika nuovoka. Taigi:

blogis / *благо*;

drąsus / *мрyс*; ir atvirkščiai, *smilus* ‘landus, įkyrus’ / *смелый*;

lėtas / *лютый* ‘nuožmus, žiaurus; plėšrus, smarkus, pašėlęs’ – „Rusų – lietuvių kalbos žodynas“ (RLKŽ);

orus / *ярый* ‘aršus, įnirtingas, smarkus; aistringas, karštas’ (RLKŽ);

dosnus / *тесный* ‘ankštas, siauras’; *теснить* ‘spausti, slėgti’ (RLKŽ);

godus / *(при)гожий* ‘tinkamas, gražus; pravartus’;

mandras / *мудрый* ‘išmintingas’;

darnus / *дурной, дурень* ‘prastas, netikęs’;

darna / *дрянь* ‘šlamštas’;

dora / *дурь* ‘kvailybė’;

lūgoti (senžodis ‘melsti, prašyti; linkėti’: *Viso ko gero lūgoja* – LKŽ) / *лгать* ‘meluoti’;

blūsti ‘eiti iš proto’ (plg. *pablūdęs*, – LKŽ; taip pat *plūsti* ‘keiktis’) / *блюсти* (*порядок, закон*) – ‘saugoti’ (tvarką), ‘laikytis’ (įstatymo);

ir pagaliau –

gražus, grožis / *грязный* ‘purvinas’, *грязь* ‘purvas’.

Abejotini:

geras / *ярый* ‘aršus’; tačiau senoviškai – ‘grynas, žibantis, tviskantis’;

žvalus / *шваль* ‘šlamštas, pašlemėkai’.

Ką tai galėtų reikšti? Kodėl šitokia keista, griežta ir nesutaikoma priešprieša: *благословен* / *blogis*? Atkreipkime dėmesį – visos šios priešpriešos – virtiniaĩ yra iš dorinės, etinės srities. Nerasime nei vieno iš buitinės ar kitokios plotmės. Atsako reikia ieškoti Rasoje. Esame rašę apie lietuviškos Rasos šventės svarbiausią, esminį bruožą – orgialikos, *palaidumo nebuvimą*. Visoje Europoje kalendorines šventes lydėjo orgialiniai, palaidi papročiai. Jei Bažnyčia šią negerovę buvo išnaikinusi papročiuose, tai jos pėdsakai išlikdavo tautosakoje – atvirai arba dviprasmišku, paslėptu pavidalu. Pavyzdžiui, slavų (rusų) folklore dažnai sutinkamas iš pažiūros nekaltas motyvas – tai kupolinių dainų gėlytė *Ivan–da–Marja*, dvispalvio, geltonai mėlyno žiedo augalėlis. Tuo tarpu jis simbolizuoja incestą – neleistinus kraujomaišos ryšius tarp brolio ir sesers (geltona – vyriška, mėlyna – moteriška spalvos; plg. *marichuana*: *Marija* + *Chuanas* (*Jonas*) – taip pat reiškianti tą patį, o orgialikoje naudota svaiginimuisi). *Tuo tarpu lietuviškoje Rasos šventėje erotikos, palaidų papročių pėdsakų nėra* (38; 63). Tačiau kaimyniniame slavų pasaulyje ši šventė buvo ne tik virtusi orgialine, bet ir pagimdžiusi mitinį personažą – *Jarilą* (*юрь* ‘geismas, gašlumas’). Baltiškoji Rasa tuo tarpu neatsiejama nuo skaistos, ji yra rasties, prasidėjimo *per se*, prasidėjimo iš nebūties, dieviškojo prasidėjimo skaistoje, per skaistą misterija. Buitiniame (profaniniame) lygmenyje – tai vaisingumo šventė, o perversiniame, iškreiptame – jau orgialinė, palaida.

Tad slavų pasaulyje įvykęs iškrypimas, etinis nuopuolis paliko įspaudą ir kalboje. Psichologijoje tai vadinama inversija – kai asmuo, nepajėgdamas kovoti su kaltės jausmu, pervadina (dažnai pasąmonėje) bloga geru ir atvirkščiai. Šitaip blogis virsta gėriu, drąsa – bailumu, dora – kvailumu ir t. t. Turbūt taip įvyksta neiškart – pradžioje teigiama etiška vertybė yra nuvertinama, suprastinama (*skaistus* – *чистый*, t. y. tik ‘švarus’; *taurus* – *добрый*, t. y. tik ‘geras’), o vėliau ir pervarta. Pavyzdžiui, XIX a. V. Dalio žodyne ne tik šiuolaikinėje, bet jau ir senovinėje bažnytinėje kalboje *благуй* reiškė ‘geras, dorybingas’, ir tik paprastų žmonių kalboje dar buvo išlikusi senoji reikšmė ‘piktas, blogas’.

Ypač akivaizdus šis vyksmas darbo semantikoje: *труд*, *трудиться* ‘dirbti’ įtartinai giminiuojasi su *трудно* ‘sunku’; panašiai ir *работа* ‘darbas’ – su *рабство* ‘vergija’. Dar prisiminkime dar-

bymečio pavadinimą – *страда* (plg. *страдание* ‘kančia’). Galima sukurpti netgi sakinį: *Трудиться трудно: работа – это рабство, а страда – это страдание* – ‘Dirbti sunku: darbas – tai vergija, o darbymetis – tai kančia’. Tad nenuostabu, kad elementarų žodį *darbštus* rusams tenka nusakyti sudurtiniais žodžiais – *трудоспособный, работоспособный*. Tuo tarpu *plušėti* tampa *плошать* ‘žioplinėti’. Lietuviškoji talka, reiškianti geranorišką, kaimynišką, bendruomenišką darbą, baltarusių kalboje (*толока*) dar išlaikė tą pačią prasmę; tačiau rusiškai *толкаться* reiškia tik ‘stumdytis, šlaistytis’ (iš čia *толкучка*). Matyt todėl *šventė* tampa *праздник*; jei *šventė* nuo *švesti*, tai *праздник* nuo *праздный* ‘dykinėjantis, tingus, nedirbantis; tuščias, bevaisis, nenaudingas’. Etinė destrukcija virsta buitine.

Gali kilti klausimas, kodėl *blogis* būtinai reiškia *blogai*, t. y. vertybių prasme gal baltiškoji pusė, o ne slaviškoji, yra patyrusi inversiją, kitaip sakant, – ar priebalsinė sąranga *bl* yra etine prasme teigiama ar neigiama? Peržiūrėkime kasdieninės lietuvių kalbos žodžius, prasidedančius *bl* ir bent kiek surištus su etika ar estetika. Štai ką randame „Dabartinės lietuvių kalbos žodyne“ abėcėlės tvarka: *blaivas, blandus* ‘tamsus, apsiblausęs’, *blausus, blėsti, blevyzgoti, blykčioti* ‘žvairai žiūrėti, skersakiuoti’, *blykšti, bliūkšti, blogti, blukti* (atskirą grupę sudaro garsažodžiai, t. y. žodžiai, tiesiogiai, betarpiškai mėgdžiojantys garsą – *bliauti, bliovoti, bliūvauti, blerbti, bliurbėti* ir t. t., tad jų neliesime). Matome, kad beveik visus juos galime apibūdinti kaip etine prasme neigiamus (jau nekalbant apie menkinamuosius žodžius, *pejoratyvus*). Išskyrus du – *blaivėti* ir *blizgėti*.

Kai dėl pirmojo, tai nori nenori teks išsiaiškinti iš esmės: para-doksalu, bet lietuvių kalboje žodis *blaivus* yra greičiau neigiantis. Tenenusiğąsta blaivininkai – galų gale paaiškės, kad mūsų kalboje *blai-vumo* sąvoka yra daug gilesnė. Dalykas tas, kad priešprieša *blaivėti / svaigti* yra rakinama taip: *svaigti* yra teigiama, nes kaip jau esame rašę (38; 100), dauguma *sv-* ir *šv-* prasidedančių žodžių lietuvių kalboje yra šventi, (sakralūs) ar bent teigiami, kaip ir ide. priesaga *su(sv)*: *šventas, šviesus, švelnus, šviežias, švitrus (žvitrus), svambus (svarus), sveikas, svaja, svaimė* ‘nuovoka, protas’. Plg. *svaiginti, svaiginėti* ‘eiti, lėkti kojom neliečiant žemės’. Žodžiu, *svaigti* yra apsvaigti, bet kartu būti pakylėtam virš kasdienybės, t. y. bent trumpam atsiplėšti nuo buities. Atskiras klausimas – kaip? Ar mechaniškai įmirkant

smegenis alkoholiu, ar, pavyzdžiui, svajojant, svaiginantis muzika, poezija bei pan.

Tuo tarpu *blaivas* tėra 'išblukęs'. Pavyzdžiui, *blaivus dangus* te-reiškia, kad nėra apsiniaukęs. LKŽ aiškina, kad *blaivus* gali būti *giedras*, *skaidrus* sinonimas. Tai yra riktas, nes *blaivus dangus* yra joks – be debesų, tačiau bespalvis. Jokių būdų ne *žydras* (*žydras* – *giedras* yra sinonimai; anglų *blue* ir vokiečių *blau* 'mėlynas' terodo kalbos jausmo „išblukimą“, deja, prasidėjusį ir pas mus). *Blaivas* reiškia 1. 'balsvas, pabalęs, išblukęs': *Blaivus veidas* – *išbalęs*, *be barvos* (spalvos) *veidas*; *Jos visos skepetos yra blaivos* (nusišėrusios) – *suknelę dėvėjo mėlyno išblaivėjusio* (išblukusio) *šilko* (LKŽ). Tad *blaivas*, pervedus į etikos sritį, – tik tiek, kad negirtas, tačiau, kaip čia pasakius, ...*išblukęs*. Teneišižeidžia blaivininkai (ir vienas iš ypatų, rašiusių šią knygą, tokiu save laiko), tačiau blaivuoklis dažnai būna kad ir negeriantis, bet labai jau nuobodus, *išblukėlis*. Šitame fone *svaiguolis* – *svajoklis* išrodo patraukliau.

Kai dėl *blizgėti*, matyt, bus panašiai – *blizgėti* reiškia 'švytėti atmušama šviesa': *Vanduo prieš saulę blizga* (LKŽ). Taigi *blizgėti* – tik atspindėti šviesą ir ne daugiau; tai tik fizinis reiškiny, dažniausiai negyvosios gamtos. Tuo tarpu *spindėti* ir ypač *švytėti* reiškia skleisti šviesą iš savęs. Perkeltine prasme – kas nori išrodyti, *blizginasi* ir *blizga*; kas iš vidaus šviesus – tas *spindi*, *žėruoja*, *švyti*.

Tad *blogas* byla spręstina vienareikšmiškai: baltiškai savimonei *blogis* yra blogas. Todėl slaviškasis *blago* yra invertas, 'išvirkščias'. Taip turbūt yra ir su kitomis baltiškai – slaviškomis inversijomis. Aišku, tai liečia ne vien slavus – beveik visoje Europoje Joninės iki sandūros su krikščionybe buvo apimtos iškrypimo. Sakysim, Anglijoje Bažnyčia kovojo su palaidais, orgialiniais papročiais iki XVIII a. (vadinamųjų *gegužės vaikų* problema). Anglų *bless* 1. 'palaiminti, pašventinti' įtartinai kertasi su 2. 'prakeikti': *I'm blessed* – 'Po velnių!; tebūnie aš prakeiktas!', nors šitai aiškinama kaip eufemizmas (plg. *blasphemy* 'Dievo, šventybės niekinimas').

Tačiau baltų ir slavų priešingumas yra ypač ryškus. Būdami giminingi lingvistiniu atžvilgiu tiek, kad praeities kalbininkai Šleicherio medyje įvardydavo šias kalbas kaip baltų – slavų šaką (V. Toporovas, V. Ivanovas: *Slavų kalbos yra kilusios iš periferinių baltų dialektų*), kultūriniu – etiniu požiūriu šie du etnosai yra tam tikra priešprieša.

Galima netgi teigti, kad slavų radimasis yra ne tiek susiliejo (asimiliacinis), kiek etinis–moralinis vyksmas, baltiškojo ethoso išvirtimo, inversijos padarinys. Įsidėmėtina, kad baltarusiškai (gudiškai) *благословен* dar yra *blogis* – panašių išimčių galima rasti ir daugiau. Šitai paaiškinti galima tuo, kad gudai yra tarpinė baltų – slavų paribio tauta, iki šiol išlikusi amorfiška (substratas – pagrindas aiškiai yra baltiškas). Kitais žodžiais, baltarusis etine prasme dar ne slavas, o lingvistine jau ne lietuvis.

Jau esame rašę, kad baltų kultūrai, – kuri buvo esmiškai etinė, t. y. kurioje vyravo etiniai, dorūs dalykai, ethoso moralinė plotmė, kultūrinio pajėgumo raiška būtent per etiką, – tokiai kultūrai dorinis nuosmukis buvo pavojingas ne tik *etiškai*, bet ir *etniškai* bei *egzistenciškai*. Nedoras vokiečių yra tik nedoras vokiečių, nedoras lietuvis yra ne lietuvis, t. y. tautos ethoso lūžis doros srityje mums yra irimas ir žūtis.

Aišku, visa tai yra taikoma idealiam būviui, t. y. tam tikrai abstrakcijai (pavyzdžiui, kaip fizikoje yra idealių ir realių dujų būvio lygtys). Galbūt galima skirstyti baltai (aisčiai) / lietuviai, bet naujieji laikai akivaizdžiai rodo lietuviybės tirpsmą būtent per doros sritį; išplovus šitai, iš lietuviybės lieka tik kiautas, „naujalietuvystė“. Drastiškai tariant, *dvasinė savinaika virsta fizine*; silpniesiems išsižudžius, tauta arba išliks, arba virs kita, kuriai jau reikės ieškoti kito vardo.

Baltų priešistorė rodo, kad slavams baltų ovalą, senovinių girių pasaulį perskėlus (palei Dnieprą) į Rytų ir Vakarų baltus, nepaprastai greitą slavėjimą, ypač Rytų baltų, vien užkariavimu ir etniniu supanašėjimu sunku paaiškinti. Vadinasi, būta ir kito, labiau esminio vyksmo, – ką ir rodo įspaudai kalbose.

ANTROJI SAMPRATA

NOKTI – NYKTI DĖSNIS

Pirmoji samprata apima tik baltų – slavų kalbų santykius, antrąją norima parodyti platesnius procesus ir pasikeitimus, vykstančius visose kalbose, visose kultūrose, kuriuos galima pavadinti sekuliarizacija arba pasaulėjimu. Sekuliarizacija čia suprantama pačia plačiaja prasme – kaip nutolimas nuo Pirminio Šaltinio, o kalbamu atveju – nuo prokalbės, kurią mini Šv. Raštas Pradžios knygoje (Pr 11, 1). Pa-

saulėjimą bendriausia prasme geriausiai apibūdina jau minėta sąvoka dekoherencija (lot. *de + cohaerentia* = iš + ‘susijęs, esąs sąryšyje’; plačiau žr. skyriuje *Esmė ir forma*). Taigi dekoherencija arba pasaulėjimas reiškia išsivienijimą, skeldėjimą, pirminių ryšių praradimą, daugėjimą, – mūsų aptariamam atveju, kalbos žodžių daugėjimą.

Pirmykščių žmonių mąstymas, kaip ir vaikų, buvo ne loginis, bet vaizdinis, simbolinis, – žmonės kalbėjo viena kalba, kurioje buvo mažai žodžių, tačiau jie buvo daugiaprasmiai arba *homonimai* (gr. *homonymos* – bendravardis; *homos* ‘vienodas’ + *onoma* ‘vardas’). Trumpai sakant, ne logika, bet vaizdiniai lėmė kalbos žodžių vartojimą. Lietuvių kalboje tai išliko iki šių laikų, ypač kaimo žmonių kalboje.

Pirmojoje sampratoje priešingas prasmės turinčių žodžių poros yra vėlyvesnės ir skeldėjimo (dekoherencijos) paveiktos labiau, nei šioje sampratoje pateiktos prieštarų poros. Jei pirmiau pateiktuose pavyzdžiuose prieštarų žodžiai skiriasi ir tarimu, ir rašyba, tai žemiau pateikiamų prieštarų žodžių nei rašyba, nei tarimas nesiskiria. Tai tikrieji *homonimai*. Yra keletas prieštarų pavyzdžių, kurių žodžiai rašomi vienodai, bet skiriasi tarimu – tai vadinamieji *homografai* (grafiniai *homonimai*), pavyzdžiui, *bręsti* ir *bręsti*. Jie, kaip tarpinė grandis, tinka ir pirmai, ir antrai sampratoms.

Visos prasmės ir aiškinamieji sakiniai yra iš LKŽ:

bręsti ‘nokti’ // *bręsti* ‘pūti’: *Padžiauk maišus, ba, šlapi stovėdami bręsta;*

bergžti ‘būti be vaisiaus’ // *bergžti* ‘brandinti, nokti’: *Nekoki šiemet žirniai – vieni jau bergžda, kiti dar žydi;*

sirpti ‘nokti, bręsti’ // *sirpti* ‘džiūti’: *Kad ir yra pašalo, bet pavirš jau sirpsta;*

keipti ‘sumenkinti, nunykinti’: *Jau bobelė visai keipsta // keipti* ‘atsigauti’: *Šiaip taip išsikeipėjau; Sūnelis, žiūriu, jau pradeda atkeipti po ligos;*

kermėti ‘vešliai augti’: *Po lietaus javai geriau kermėja // kermėti* ‘kirmyti’: *Kas tavo per grybai – tik sukermėję lepšės;*

kerėti ‘plačiai augti, stiprėti’: *Mano rūtelės gražiai kerėja į devynias šakeles // kerėti* ‘skursti’: *Pušelės kera baloj;*

nokti ‘bręsti, įgyti reikiamų savybių’ // *nokti* ‘silpti, menkti’: *Krisdamas nuo stogo susimušė ir pradėjo nuo to nokt; Noks, noks i nunoks (numirs);*

visti ‘veistis, daugintis’ // *visti* ‘išnykti’: *Pas mus dilgėlė jau visai išviso*;

daigyti ‘dygti’: *Šiltas lietus kviečius daigo* // *daigyti* ‘diegti, skaudėti’: *Diegliai nugarą daigo*;

kalti(s) ‘mušti, kapoti, kirsti’ // *kalti(s)* ‘dygti, sprogti, risti’: *Viščiukai jau kalasi*;

tarpus ‘greitai augantis, vešlus’ // *tarpus* ‘greit nykstantis, tirpus’: *Tos kiaulės lašiniai tarpūs*; *Tarpūs vandenyje ...skysčiai*;

tirpti ‘lydytis, leistis’ // *tirpti* ‘apmirti, stingti’: *Mano koja besėdint tirpsta*;

trąšus ‘sultingas’: *Trąšus obuolys* // *trąšus* ‘trapus, lengvai byrantis’;

brėkšti ‘aušti’: *Tuojau saulė tekės, jau brėkšta* // *brėkšti* ‘temti’: *Vakaras, jau pradeda brėkšti*;

tinti ‘dalgį plakti, ploninti’: *Šienaut moku, ale dalgės tint nemoku* // *tinti* ‘plėstis, brinkti’: *Koja tinsta*;

nerti ‘staigiai lįsti į vandenį, gramzdinti’ // *nerti* ‘rodytis, kilti į viršų’: *Žemė nērėsi iš rūko*.

O tarp trisdešimties *rinkti* prasių yra net trys prieštaros:

rinkti ‘imti po kiek ir dėti į vieną vietą’: *Akmenų kaip nusėta, tik rink ir dėk į vežimą* // *rinkti* ‘atiminėti’: *Rinko arklius niemčiai*;

rinkti ‘burti į vieną vietą, telkti draugėn’: *Pirkia didelė, tai ten rinkos daugiau* // *rinkti* ‘skirstytis’: *Patalkis renkas lauk, maž tebuvo šnapsės*;

rinkti ‘dvėsti, baigtis’: *Jau mūsų Juodis dėl dusulio rinksis* // *rinkti* ‘pradėti augti, taisytis’: *Pomidorai buvo prasti, o rudenio pusėn jėmė rinktis*.

Suminėtieji žodžiai daugiausiai yra iš gamtos (augimo – vešėjimo) plotmės, kurioje šių prieštarų vienovė yra labiau pastebima ir racionaliam mąstymui. Tačiau tokių žodžių – prieštarų yra ir kitose srityse: kultūrinėje, religinėje, etinėje. Su kai kuriomis iš jų šiuolaikinis intelektas jau nenoriai sutinka:

kurti ‘ką nors naują padaryti’ // *kurti* ‘padegti, užpulti, sunaikinti, apimti ligos procesui’: *O ir užkūrė sausą liepelę iš pašaknėlių*; *Kad užsikūrė akis, kad ėmė skaudėti*;

tverti ‘daryti, statyti, formuoti’: *Varnos tveria lizdus* // *tverti* ‘naiškinti’: *Ugnis išsimušė ir taip smarkiai apie save tvėrė, kad visai ne-*

galima buvo čia esančius tavorus gelbėti; Liga vis macniau apninka, tveria;

dvasinti ‘įkvėpti, inspiruoti, suteikti gyvybę’: *Paganinis medžio gabalą gali paversti įdvasintu instrumentu // dvasinti* ‘dvėsinti, badu marinti’: *Uždarė gyvuliukus ir dvasina badu*;

tausti ‘darytis tautos nariu, tautiškai susiprasti’: *Sugudėję lietuviai gali vietomis dar atatausti // tausti* ‘netekti tautinių savybių’: *Ta apylinkė tik nebaigusi tausti*;

anuoti ‘taisyti, auklėti’: *Kūdikį anuoti // anuoti* ‘gadinti, naikinti’: *Mergelė klumpes visai nuanavo*;

vergti ‘daryti vergu, spausti, engti’ // *vergti* ‘traukti, žavėti’: *Juo dirbo, juo darbas vergė visą jo sielą*.

Natūralu manyti, kad etinės srities žodžiai anksčiausiai suskilo į tariamai nesutaikomas prieštaras. Tačiau lietuvių kalboje ir šioje srityje dar išliko vienodai tariamų poliarinių prieštarų:

valia ‘gebėjimas apsispręsti, pasirinkti ir siekti tikslo’ // *valia* ‘laisvas pasirinkimas, laisvė’: *Neбайд dukters, ale davė valią, ir stjos negerai*;

vilti ‘tikėti, laukti’: *Ir jie viliasi daug laimėti // vilti* ‘teikti nepamatotą tikėjimą kuo, klastingai žadėti’: *Jei nemylėjai kam vylei?*;

taurinti ‘daryti taurų, kilnų’: *Graži aplinka žmogų taurina, auklėja // taurinti* ‘sakyti apie kitą ką blogą, šmeižti’: *Ką an Amilijos ta Ona taurina, gali drąsiai nevieryt, ba jos supykę*;

godėti ‘būti godžiam’: *Vaikai jo dideliai godėjos turtų // godėti* ‘vaišinti, mylėti svečių’: *Godėk svečių*;

širdingas ‘geros širdies, maloningas’ // *širdingas* ‘greit supykstantis, įpykęs’: *Saugokis jo – jis labai širdingas*;

mandrybė ‘išdidumas, puikumas’ // *mandrybė* ‘išmintis, gudrybė’: *Nieks negal apsakyti mandrybės bitelių*;

riktas ‘klaida, apsirikimas’: *Klaidos ir riktai bjaurina stilių // riktas* ‘tvarka’: *Daryk visa pagal riktą kaip reik, tvarkingai; Visam ūky mano riktas*;

Panašių pavyzdžių galima pririnkti ir daugiau, bet svarbiausia, kad jų yra visose ide. kalbose (tik senesnėse jų išlikę daugiau).

Anglų kalbos žodis *let* reiškia ‘leisti, palikti’ ir priešingai – ‘trukdyti’; žodis *blessed* reiškia ‘švelnus, palaimintas’ ir priešingai – ‘praieiktas’. Vokiečių k. žodis *entkeimen* reiškia ‘pašalinti pumpurus ar

ūglius, sterilizuoti' ir priešingai – 'išleisti ūglius ar pumpurus'. Prancūzų k. žodis *carriere* reiškia 'naudingų iškaskenų kasimas atviruoju būdu žemyn' ir priešingai – 'kilimas tarnybos laiptais aukštyn'.

Rusų k. žodžiai *благий*, *благо* V. Dalio žodyne reiškia priešingas savybes: 'geras, naudingas, dorybingas' (bažn. kalboje), o liaudyje tie patys žodžiai reiškia 'piktas, blogas': *Лошадь благая, берегись, убьет* – 'Arklys piktas, saugokis, užmuš'. Nors šiuolaikinėje rusų kalboje žodžiai *благо*, *благий* dažniau vartojami teigiama prasme, tačiau kai kurie šių žodžių vadiniai reiškia neigiamas savybes: pavyzdžiui, *блажить* (*ж* = *з*) reiškia 'kvailioti, ožius varinėti'; *блажной* 'papaikęs, padūkęs', o *блаженный*, kaip ir anglų k. žodis *blessed*, reiškia priešingas savybes – ir 'palaimintas, palaimingas', ir 'pakvaišėlis'. Taip pat ir žodžiai *(со)блазнить*, *(со)блазн* (senoviškai *блазнить*, *блазн* arba *блазнь*) reiškia 'gundyti, gundymas, nuodėmė', t. y. atspindi neigiamas savybes. Paskutiniai žodžiai rodo, kad ir bažnytinėje kalboje šių žodžių prasmės buvo priešingos. Rusų kalbos žodis *мудрость* reiškia 'išmintis', bet veiksmažodis *мудрить* reiškia 'gudrauti, griebtis gudrybių; tyčiotis, juoktis' (iš ko nors), o *мудрец* reiškia ir 'išminčius', ir 'gudročius, gudruolis'. Šitoji (kaip ir kitos) prieštaros yra tik išorinės. Vidiniai šie, tariamai priešingi, reiškiniai (žodžiai) neperskiriama: išmintingasis lengvai pasikelia į puikybę, išdidumą (mandrumą), o išpuikęs (mandras) gali virsti (ir kada nors virsta) išmintingu.

Tarptautiniai žodžiai *profanas*, *profanuoti*, *profanacija*, kuriuos mes naudojame tik neigiama prasme, yra kilę iš lotynų k. veiksmažodžio *profano*, kuris reiškė 'išniekinti, suteršti, nušventinti', bet ir priešingai – 'pašvęsti, paaukoti'. Taipogi ir lotyniškasis *sacer*, iš kurio kilęs tarptautinis žodis *sakralus* (*sacrum*) reiškia ir 'pašvęstas, šventas', ir 'prakeiktas, pasibjaurėtinas'. Akivaizdus panašumas, netgi tapatumas su ką tik minėtais anglų k. žodžiu *blessed* ir rusų k. *блаженный*. Įdomu, kad lotynų k. žodžio *profanum* daryba yra: *pro+fanum*, kas reiškia 'prieš' + 'šventovė': ir prieš šventovę ar šventovėje galima pasielgti ir vienaip, ir kitaip. Priešingos to paties žodžio prasmės rodo, kad žmogus *visada gali rinktis*.

Natūralu, kad kalbos medžiui (prokalbei) šakojantis į atskiras šakas (kalbas) ir pamažu nykstant žodžių daugiaprasmiškumui, kai kurios priešingos tų pačių žodžių prasmės liko giminingose kalbo-

se: pavyzdžiui, *gift* angliškai reiškia ‘dovana’, o vokiškai ‘nuodai’; *урод, уродина* rusiškai reiškia ‘luošys, išsigimėlis’, o lenkiškai *uroda* – ‘grožis’; *novyti* lietuviškai – ‘naikinti’: *Mūsų katinas pradėjo ančiukus novyti*, o rusiškai *новеть* – ‘naujinti’; *linti, linoti* lietuviškai – ‘augti, derėti’: *Gal anam velnias padeda linti*, o rusiškai *лунять* reiškia ‘šertis, blukti’.

Neretai pasitaiko, kad vienoje kalboje lieka abi prieštaros prasmės, o kitoje (kitose) tik viena. Lietuvių žodis *riktas* (*rikti, apsirikti*, iš čia *rikiuoti* ir *rykis* ‘valdovas’) reiškia ir ‘klaida’, ir ‘tvarka’; o angliškai *right, all-right*, vokiškai *richten, recht*, rusiškai *руководить* reiškia jau tik ‘tiesa, taisymas, valdymas’. Jau išnykusi priešingoji, su klaida susijusi prasmė, teigianti, kad ir taisant, darant tvarką ar valdant, taipogi galima apsirikti, kad vienu požiūriu tai bus klaida, o kitu – tvarka ar tiesa. Panašiai yra ir su minėtais žodžiais *блазуй* ir *блазой*, kurių priešingos prasmės rusų kalboje, kaip buvo parodyta, išliko iki šių dienų. O lietuviškai *blogis* išlikęs beveik tik neigiama prasme, tačiau į LKŽ dar pateko ir teigiamos prasmės žodis *blungti, nublungti* – ‘gerėti’: *Kaimynas vakar sunkiai sirgo, šiandien truputį nublungo, gal pasveiks*.

Giminingoms kalboms vis labiau atitolstant ir svetimėjant, natūralu, kad aižėjančių daugiaprasmių žodžių atskiros prasmės pamažu tapo atskirais žodžiais, o atskirose kalbose tapatūs, bet dažniausiai jau kažkiek pakitę žodžiai įgavo priešingas prasmes. Šie motininės kalbos arba prokalbės aižėjimo padariniai būtent ir buvo parodyti pirmojoje sampratoje, sugretinant artimai giminingas baltų – slavų kalbas. Pasitelkę vaizduotę, lengvai matome tariamai nesutaikomų prieštarų gelminį ryšį. Jis atsispindi ir įvairių tautų patarlėse, ir žymių žmonių ištarse bei keistuose posakiuose. Pavyzdžių yra labai daug, paminėsime tik keletą: *Negirk dienos be vakaro; Kas nenori blogo, tas neturės nei gero; Sau blogo nepadaręs, kitam gero nepadarysi; Iš tos pačios burnos ir šilta, ir šalta. Ешь горькое, доберешься и до сладкого* – ‘Valgyk kartų, ateis eilė ir saldžiam’; *Всему бывает мена да перемена* – ‘Viskas kinta ir keičiasi’; *Утро вечера мудренее* – ‘Rytas už vakarą protingesnis’; *Kas tau užtveria kelią, tas tave stumia pirmyn* (kinų patarlė). Šias ir panašias patarles apibendrina semantikos kūrėjo A. Kozybskio (Alfred Korzybski) posakis, kurį jis mėgda-

vo sakyti savo studentams: *Whatever you say it is, it is not* – ‘Ką tu besakytum, kad taip yra, taip nėra’.

Įdomu, kad ir vėlesni tos pačios darybos žodžiai skirtingose kalbose kartais turi priešingas prasmes. Pavyzdžiui, žodis *išmintis* yra sudarytas iš priešdėlio ir šaknies: *iš+mintis* (plg. *iš+mīslē* = *išmislas*; *iš+malda* = *išmalda*). Panašiai sudarytas žodis yra ir rusų kalboje: *из+умление* (*из+умиться*). V. Dalio žodyne *изумлять*, *изумить* reiškia ir ‘išvesti iš proto’, ir ‘nustebinti’; *изумление*, *изумье* reiškia ir ‘beprotybė’, ir ‘ypatingas nustebimas’. O šiuolaikinėje rusų kalboje šie žodžiai reiškia tik ‘nustebimas’ ir ‘nuostaba’; kita prasmė jau prarasta. Minėtieji, taip pat sudaryti žodžiai (kalkės), lietuvių kalboje – ‘išėjimas iš minties (proto)’ yra *išmintis*, o senesnėje rusų kalboje ‘išėjimas iš proto’ – *изумление*, *изумье* reiškia ‘beprotystė’, t. y. prasmės priešingos. Šiandien *изумление* reiškia tik ‘nuostaba’, bet nuostaba ir išmintis iš esmės tapatūs dalykai. Reikia išeiti iš minties (proto), kad galėtum kaip reikiant nustebti. Gera žinoma, kad išmintis ribojasi su išprotėjimu, o kartais neatskiriama nuo beprotystės. Ir anksčiau, ir dabar šventuosius, mistikus, išminčius dažnai vadiname „bepročiais“, nes jie iš tiesų yra išėję iš minties (proto), t. y. *kitaip* mąsto. Kitaip mąstantys arba išėję iš minties (proto) yra ir bepročiai, ir nustebusieji.

SUVOKIMO ATSPINDŽIAI KALBOJE

Kalboje išreikštos būties prieštaros atspindi ankstesnę žmogaus sąmonę ir jos suvokiamą pasaulį. Prieštaros išreiškia pasaulio vienovę ir jos suskaldymą (sąmonėje) į atskirus reiškinius. Vienas ir tas pats skirtingų prasmių žodis išreiškia reiškinių suskaldymą, jų atskirumą, o skirtingos prasmės viename žodyje – *vidinę visų reiškinių vienovę*. Toks požiūris šiuolaikiniam racionaliai mąstančiam žmogui menkai arba visiškai nepriimtinas.

Nuo XX a. istorikų dėmesys vis labiau krypsta į žmogaus sąmonės tyrinėjimą. Žymiausi XVIII–XIX a. istorikai buvo įsitikinę, kad žmogiškoji prigimtis ir sąmonė visos istorijos eigoje yra nekintama. Savo „Pasaulinių istorinių apmąstymų“ išeities tašku J. Burkhardas pasirinko žmogų *koks jis yra, visada buvo ir turėtų būti*. Tuo tarpu šiuolaikinis istorikas A. Gurevičius pabrėžia, kad *viduramžių kultūra vėl ir vėl iškyla prieš mus kaip neįmanomas, atrodytu, priešybių deri-*

nys. /.../ ...mes nuolat matome paradoksaliai susipynusias poliarines priešybes – sublimuotas ir žemas, dvasiškas ir šiurkščiai kūniškas, niūrias ir komiškas, gyvenimą ir mirtį. Šis istorikas pabrėžia ir ypatingą viduramžių žmogaus kalbos polisemantiškumą. Visi svarbiausi jo kultūros reiškiniai yra daugiareikšmiai ir įvairiuose kontekstuose įgyja specifinę prasmę /.../ ir kad nagrinėjant viduramžius taikyti vienovės principą yra absoliučiai būtina (176; 20–25;).

LKŽ rasime daugybę daugiaprasmių žodžių: yra 92 *leisti* prasmės; *važiuoti* – 37; *rinkti* – 30; *velti* – 17; *vesti* – 26; *kalti* – 14; *tempti* – 28; *kristi* – 22; *krikštyti* – 5; *krikštas* – 5; *kunigas* – 4; *eiti* – 42; *mušti* – 29; *mirti* – 7; *nešti* – 26 ir t. t. Iš tos pačios šaknies išauga didelis panašių žodžių krūmas, kurio visos prasmės išsiskleidžia tarp pagrindinių poliarinių prieštarų.

Jeigu, kaip buvo rašyta, iki Babelio žlugimo garsas ir prasmė turėjo dar ir dabar lietuvių kalboje atsekamą ryšį, tai dar akivaizdžiau, kad rojinės kalbos (prokalbės) žodžiai, kuriais kalbėjo kitaip pasaulį matantis ir suvokiantis (kitokios sąmonės) žmogus, buvo **daugiaprasmiai**. Juose atsispindėjo tuo žodžiu nusakomo reiškinio prasmių sklaida, kurioje tilpo ir priešingos prasmės. Kitaip sakant, tuo metu žmonių sąmonėje vyravo **vaizdinis, aprėpiantis visumą** mąstymas. Besivystantis kairiojo smegenų pusrutulio loginis, skaldantis reiškinį į prieštaras mąstymas buvusį vieningą žodį suskaldė į atskiras, tarsi neturinčias ryšio prasmes ir įvardijo jas atskirais žodžiais. Kitaip sakant, *žodžiai, kurie iš pradžių buvo simboliai, tolydžio virto ženklais*.

Panašūs pokyčiai lengvai pastebimi ir rašto atsiradime – nuo pirmųjų rašybos vienetų iki šiuolaikinių raidžių. Pirmieji rašto vienetai – hieroglifai taipogi buvo daugiaprasmiai simboliai, kurie pamažu pavirto šių laikų rašybos ženklais – raidėmis.

Pagrįstai galima teigti, kad kuo senesnė kalba, tuo joje mažiau žodžių. Tas pats žodis kitame kontekste dabartiniam mūsų racionaliam mąstymui reiškia ką kitą, o senovinė kalba ir vaizdinis mąstymas visas prasmes aprėpdavo viename ir tame pačiame žodyje. Senųjų kalbų žodžiai buvo simboliai. O simbolis yra **daugiaprasmis** bei visada **neščias** ta prasmę, kurią jis turi pagimdyti klausančiojo ar skaitančiojo sąmonėje. Daugiaprasmis žodis yra tarsi gyvas. Patekęs į tam tikrą kontekstą jis sušvinta vis kitomis savojo spektro spalvomis. Da-

bartinių kalbų vienaprasmiai žodžiai jau yra tapę negyvais sutartiniais ženklais, terminais.

Pirmieji žodynai buvo gana paprasti: vieną žodį atitiko viena reikšmė. Vėliau žodynai, kaip sakoma, tobulejo. Žodžius imta skaidyti į atskiras prasmes. Tai reiškia, kad šiandienine kalba mes galime pasakyti tiksliau, apibrėžčiau, bet senovine – žymiau giliau. Senovinėse kalbose nėra tikslumo, bet yra gelmė, kuriai suvokti reikia vaizdinio mąstymo, kurio ir pritrūksta šiuolaikiniam racionalumui. Panašiai yra ir poezijoje. Poetiniu žodžiu, kurio daugiareikšmiškumas nepaklūsta vienaprasmei kairiojo smegenų pusrutulio logikai ir suteikia poezijai gelmę, išsakoma ne viena reikšmė.

Senovės mitai simboliškai pasakoja apie pirmųjų žmonių nuopuolį. Šis nuopuolis reiškia sąmonės pasikeitimą, kuris atsispindėjo pasaulio ir savęs suvokime: žmogus atsiskyrė nuo aplinkos. Iki nuopuolio žmogus nesuvokė savo atskirtumo nuo aplinkos. Jis gyveno vienybėje ir darnoje su gamta ir su Dievu, nepažino abstraktaus, t. y. vien tik prote esančio gėrio ir blogio. Gera ir bloga buvo tik tai, ką esamuojų laiku žmogus konkrečiai patirdavo savo jauslėmis, nes abstraktaus gėrio ir blogio pažinimui arba atskyrimui būtinas skaldantis (diskursyvinis) loginis mąstymas. Išvaymo iš Rojaus mitas simboliškai pasakoja apie žmogaus sąmonės vystymosi šuolį: loginio, skaldančiojo mąstymo atsiradimą.

Loginio mąstymo dėka žmogus pasijuto atskirtas nuo aplinkos, nuo Dievo ir pradėjo mokytis pažinti kas gera ir kas bloga (šis pažinimas, kaip rodo žmonijos istorija, tebesitęsia iki šiolei) bei tapo mirtingas. Suskaldęs pasaulį į atskirus reiškinius, žmogus pasijuto *atskiras* ir tuo pačiu *mirtingas*. Kaip nemirtinga yra visuma, taip ir žmogus, jausdamasis vieningas su visuma, buvo nemirtingas. Vadinamasis nuopuolis yra pasaulio suskaldymas žmogaus sąmonėje į atskiras dalis, reiškinius, lygius.

Tai, kad „išėjimas iš Rojaus“ buvo dėsninga ir būtina sąmonės vystymosi pasekmė, rodo ir kalba. Loginį kairiojo smegenų pusrutulio mąstymą, kuris, vaizdžiai tariant, „išvarė žmogų iš Rojaus“, mes vadiname dešiniuojų, nes jis valdo dešiniąją ranką, o *dešinė* daugelyje indoeuropiečių kalbų reiškia teisingumą, tiesumą, laimingumą, tinkamumą, gerumą, ištikimybę. Ir Kristus sėdi Dievo Tėvo *dešinėje*.

Loginis arba dešinysis mąstymas labiausiai pasireiškė indoeuropiečių tautose. Jo dėka ir buvo sukurta baltosios rasės civilizacija.

Kadangi nuopuolis visų pirma yra vyksmas žmogaus sąmonėje, tai jis neatsiejamas nuo kalbos. Nuopuolį galima palyginti su nusileidimu į žemę iš aukštybių. Būdami aukštai matome plačiai, matome visumą, neišskirdami atskirų dalių. Leidžiantis žemyn pasaulis mažėja, detalės ryškėja, o nusileidus (nupuolus) ant žemės visumos vaizdas dingsta ir matomos tik atskiros dalys bei vienetai, kurie atrodo tarpusavyje nesusiję.

Mitas apie Babelio bokšto statybą papasakoja, kas atsitiko su kalba. Buvusi vieninga žmonių kalba po šio simbolinio įvykio suskilo į daugelį kalbų taip, kad žmonės nebesusikalbėjo. Šis simbolinis pasakojimas atskleidžia tolesnį žmonijos sąmonės vystymąsi ir jos atspindžius kalboje. Nuopuolis kalboje yra ne tik garso prasmės praradimas (žr. sk. *Apie žodį*), bet ir *daugiaprasmių* žodžių suskilimas į *atskiras* prasmes bei vidiniai vieningų reiškinių įvardijimas skirtingais sutartiniais ženklais. Tai daugelį amžių trukęs ir tebevykstas žmonijos sąmonės bei pasaulio suvokimo vystymasis, atsispindintis ir kalboje.

Pasinaudodami LKŽ pažvelkime, kaip *blogio* sąvoka kito baltiškoje sąmonėje. Apžvelgę žodžius, prasidedančius priebalsėmis **bl** – *blėsti*, *blykšti*, *bliūkšti*, *blankti*, *blaivyti*, *blaivuoti*, *blaškyti* ir *blogti*, kuris reiškia ‘prastėti, liesėti, silpti’, – matysime, kad jie visi reiškia kažko *mažėjimą*, kažkokių savybių *netekimą*. O kiti panašūs žodžiai su **bl** – *bliungti* ‘pursti, pampti, brinkti’, *bliurkti* ‘pursti, tinti’, *bliurti* ‘šlapti, tižti’, *blaustis*, *blukis* ‘kaladė’, *blokas* (*plakas*), *blokuoti* (*plakuoti b=p*), latv. *blakis* ‘krūva, šūsnis’, – priešingai, reiškia kažko *didėjimą*, tam tikrų savybių įsigijimą. Svarbiausia, kad kai kurie žodžiai su **bl** vienu metu reiškia ir didėjimą, ir mažėjimą: pavyzdžiui, *blanduoti* reiškia ‘niauktis’ (daugėja debesų): *Panašu an lietu – jau blandos dangus*; ir ‘giedrytis’ (mažėja debesų): *Jau blandos – galės vėl šieną vežti*. Žodis *blandus* reiškia ‘tamsus, apsiblausęs’: *Toks blandus dangus, teip kelmuotas visas, panašu ant lietu*; bet ir ‘giedras, blaivus’: *Blandus dangus, kad netur debesų*.

Nesunku pastebėti, kad priebalsių junginys **bl** reiškia arba kažko didėjimą, kažkokių savybių įsigijimą arba kažko mažėjimą, savybių netekimą. Raidė **b**, kuri reiškia gausumą ar didumą (plg. *baubas*, *bubas*, *boba*, *bubilas*), paveikta individualiosios **l**, gali ir išdidėti, ir

sumažėti. Suprantama, kad vienu atveju kažko trūkumas yra blogai, o kitu atveju – gerai; ir priešingai – kažko atsiradimas yra blogai, o kitu atveju – gerai. Tai kas tada yra blogis: ar tai, kas didėja, ar tai, kas mažėja? Į šį klausimą galima atsakyti tik žinant konkrečias aplinkybes, t. y. – kas didėja arba mažėja ir ko man dabar reikia. Todėl ir sakoma: *Nėra to blogo, kas neišeitų į gerą*, arba: *Nedaryk kitam gero, jei nenori būti blogas*.

Iš LKŽ matyti, kad *blogis* kaip atsaji arba abstrakti sąvoka seniau nebuvo vartojamas. Tai – mūsų laikų naujadaras. Blogiu buvo laikoma tik tai, kas konkrečiu, apčiuopiama, kas yra dabar: karvė liešėja (*blogsta*) – *blogis*; rugiai prastai auga – *blogi*; dangus blanduoja (niaukstosi): jei reikia šieną vežti – *blogai*, o jei daržai laukia lietaus – *gerai*. Bet ir vienu, ir kitu atveju būdavo sakoma, kad dangus *blandos*, *blanduoja*. Toks *konkretus* buvo senovės žmogaus mąstymas, kurį jis ir išreiškė savo kalboje. Atsaji blogio kaip idėjos sąvoka senovės lietuvių ir apskritai ankstyvojoje arba pirmykštėje sąmonėje dar nebuvo susiformavusi.

Dešiniuoju smegenų pusrutuliu neįmanoma mąstyti atsietai nuo konkrečių, dabar esančių sąlygų ar aplinkybių. Eksperimentai rodo, kad laikinai išjungus kairįjį pusrutulį, žmogus *netenka sugebėjimo suprasti abstrakčias sąvokas: sveikata, pyktis, religija, gėris, džiaugsmas ir pan., bet gerai supranta konkrečių daiktų pavadinimus* (187; 46).

Pirmųjų žmonių suvokimą, kuriame vyravo dešinysis, vientisais vaizdiniais mąstantis pusrutulis, galima pavadinti konkrečiu ir belaidžiu. Konkretus mąstymas yra vientisas. Jis neatsiejamas ne tik nuo esamų aplinkybių, bet ir nuo veiksmų ar kūno judesių. Taip mąstė ir tebemašto pirmykščių kultūrų žmonės. XIX a. JAV etnologas F. Kašingas (Cushing), kuris keturis su puse metų gyveno tarp indėnų, straipsnyje „Mąstymas rankomis“ („Manual concepts“) aprašė indėnus, kurie moka mąstyti ir rankomis taip, kaip šiuolaikinis žmogus kartais gali galvoti garsiai. Autorius ir pats išmoko susieti rankas su protu taip, kad jos iš tiesų tapo proto dalimi. Režisierius S. Eizenšteinas, perskaitęs šį straipsnį, pabandė pakartoti F. Kašingo bandymą. Patirtus pojūčius, kai *judesys yra kartu ir mąstymas, o mintis – tuo pačiu metu ir erdvinis veiksmas*, jis aprašė savo užrašuose.

Taip mąsto ir vaikai. Vaikas, kaip ir rojinės būsenos žmogus, yra vientisas, ir jo mąstymas susietas su veiksmu. Todėl vaikas, kaip ir pirmą kartą suvokiantis žmogus, gyvena konkrečiu esamuoju momentu. Tai akivaizdžiai patvirtina faktas, kad senųjų kalbų veiksmazodžiai neturėjo tiek laikų, kiek yra dabartinėse kalbose, kadangi suvokimui praeities ir ateities, kurios yra abstrakcijos, reikia loginio mąstymo. Pavyzdžiui, hebrajų kalboje yra tik dvi veiksmazodžio formos: atlik-tinė ir neatlik-tinė. Veiksmazodžių laikai yra vėlesnės, labiau į loginį mąstymą linkusios sąmonės padarinys.

Vidinis, atskirtas nuo išorės, t. y. abstraktus, atsietas nuo konkrečios dabarties akimirkos mąstymas pamažu pradeda atsirasti vaikystės pabaigoje, vystantis dvejetaini logikai, kuri istoriškai yra vėlesnė. Sąmonėjimo požiūriu kiekvienas mūsų, kaip ir pirmieji žmonės (žmonija), buvome „išvaryti“ iš vaikystės rojaus. Išėjimas iš „rojaus“ ar vaikystės yra aiškių ribų neturintis vyksmas, kurio dažniausiai nepastebime, tačiau skirtumai išryškėja lyginant pirmųjų žmonių (vaiko) ir šiuolaikinių žmonių (suaugusiojo) pasaulėvokų bei mąstymo skirtumus.

Loginio mąstymo vystymasis „išvarė“ pirmuosius žmones iš konkretaus, vientiso, bėlaikio pasaulio (galima sakyti „išvarė“ iš konkretaus mąstymo) ir „įvedė“ į abstrakčių, atsietų nuo konkrečios situacijos ir laiko sąvokų pasaulį bei į loginį mąstymą, kuris vientisą pasaulį suskaldė į atskirus reiškinius, dalis bei lygius. Atsajos sąvokos mums tapo tokios tikros, jog mes dažnai nebesutariame, kas abstraktu ir kas konkretu, t. y. kas tikra ir kas netikra, kas iš tiesų yra, o kas yra tik abstrakčios, egzistuojančios vien žmogaus sąmonėje sąvokos. Be jų nebeapsieiname, tačiau tapome tiek priklausomi nuo atsajų sąvokų, tarsi jos iš tiesų egzistuotų konkrečiu, apčiuopiamu pavidalu.

Nors vardindami lietuviškas prieštara ir atskyrėme gamtos plotmę nuo etinės plotmės, tačiau tas atskyrimas neturi tvirto pagrindo, kadangi jis egzistuoja tik dabartinio racionaliai mąstančio žmogaus sąmonėje. Žodžiai *dora*, *doras*, *taurus*, *blogis*, *gėris* mums jau tapo abstrakčiomis etinėmis sąvokomis, kurias priskiriame tik žmogui. Tačiau LKŽ surinkta medžiaga rodo, jog ankstesnė lietuvių sąmonė šių plotmių neskyrė. Mūsų protėviai šiais žodžiais nusakydavo visus – ir gamtos (augimo – vešėjimo), ir žmogaus – pasireiškimus. *Dora*, tauri buvo ir žemė, ir augalai, ir gyvuliai, ir žmogus. Tai reiškia, kad pra-

dinis mąstymas buvo konkretus. Toks suvokimas tebėra iki šių dienų išlikusiose pirmąkart kultūrose. Štai keletas aiškinamųjų sakinių iš LKŽ, kurie mums mažai suprantami: *Juodajai žemei daugiau dorės prideda smiltys už mėšlą. Nebus doros ir rytoj* (oras nepasitaisys). *Čia doro pagalio nerasi namuose. Jis pats taurauja ir viskas* (gyvuliai, medžiai, javai) *jo taurauja. Nė kiaulių taurai nepagano. Man toks blogis užėjo*. Šiame sakinyje *blogis* yra aiškiai jaučiamas ir konkretus, tai, ką šiandien vadiname *blogumu*, nes mums *blogis* jau yra tapęs abstrakcija. Taip pat yra ir su *gėriu*: *Gira yra drūtas gėris per rugpjūtį*. Šiandien sakytume ne *gėris*, o *gėrimas*. Ir *gėris*, kaip ir *blogis* buvo aiškiai jaučiamas *dabar, šiuo metu* ir konkretus.

Gamtos lygmens poliarinės prieštaros: *nokti – nykti, lapoti – leipti, dygti – daigoti* palyginti yra gana akivaizdžios. Kitų mūsų minėtų ir nemintų prieštarų vieningumas nėra toks akivaizdus. Racionalus mąstymas nelinkęs įžvelgti jose vidinę vienybę. Be to, jos dažnai išreikštos visai skirtingais žodžiais, pavyzdžiui, *tamsa / šviesa, mirtis / gimimas, blogis / gėris*¹ ir pan.

Visos tariamos prieštaros arba dvejetainės logikos priešpastatyti reiškiniai egzistuoja tik tarpusavio vienybėje: *vidiniai tos prieštaros yra neperskiriamos*. Kaip negali būti vešėjimo be vytimo ar dygimo be daigojimo, taip negali būti tamsos be šviesos ar mirties be gimimo. Šitokių reiškinų vartimą savo prieštaromis senovės graikai vadino *enantiodromija* (gr. *enantios* ‘priešingas’ + *dromos* ‘bėgimas’; pažodžiui – ‘bėgimas priešpriešais’). Tai visos būties dėsningumas, reiškiantis, kad viskas anksčiau ar vėliau virsta savo priešybe. Tamsa virsta šviesa, jaunas – senas, mirtis virsta gimimu, blogis – gėriu, matomas – nematomas, nematomas – matomas ir pan. Šis dėsnis išreiškia ne tik pasikartojimą ir ciklišumą, bet ir tai, kad gyvenimo pilnatvė įmanoma tik *sujungiant* abi neperskiriamų prieštarų puses. Šia prasme šis dėsnis jau tapo šiuolaikinės analitinės – gelminės psicholo-

¹ Turimas omenyje ne abstraktus racionalių mąstymo sukurtas gėris arba blogis, bet konkretus, apčiuopiamas, dabar esantis gėris arba blogis, kaip jį suprato ankstesnio, labiau vaizdinio mąstymo žmonės ir kuris, kaip matėme, atspindi LKŽ. Abstraktus gėris arba blogis, kuris egzistuoja tik žmogaus sąmonėje, į savo priešybę gali virsti tik tada, kai žmogus su tuo sutinka, o konkretus gėris arba blogis į savo priešybę anksčiau ar vėliau išvirsta visada.

gijos pagrindiniu principu. Taip senovinės žinios prisikelia naujam gyvenimui kitokiu pavidalu.

Senovės kiniečiai enantiodromijos dėsnį išreiškė dviejų visaapi-
mančių būties pradų *jan* ir *jin* sąveika. Nors šie pradai – *jan* (šviesa,
vyriškumas, gėris, judėjimas, dvasia ir pan.) ir *jin* (tamsa, mote-
riškumas, blogis, inercija, medžiaga ir pan.) – yra priešingi, tačiau
priklausomi vienas nuo kito. *Jan* ir *jin* neperskiriamumą bei jų tar-
pusavio sąveiką vaizduoja į dvi lygias dalis lenkta linija
padalintas apskritimas, kurio viena pusė juoda, o kita
– balta, tačiau juodoje pusėje yra baltas taškas, o balto-
je – juodas. Tai reiškia, kad ilgainiui baltoji pusė pavirs
juoda, o juodoji – balta.

Lietuvių kalboje esančios minėtos ir neminėtos prieštaros yra iš-
minties perlai, kuriuos senovės kiniečių išminčius Lao Cžė užrašė
žodžiais: *Nusižeminęs išlieka, sulenkta – išsitiesia, gilus – prisipil-
do, senas – atsinaujina, mažai turintis – gauna, daug trokštantis –
nusivilia* (141; 57). Šią lietuvių kalboje įrašytą išmintį paaiškinsime
dar vienu pavyzdžiu. Senžodžiai *novyti*, *novė*, reiškiantys ‘mirti’ ir
‘mirtis’, kartu reiškia ir atsinaujinimą. *Novyti* / *naujinti*, *naujas* yra
to paties priebalsinio skeleto žodžiai (*u = v*), kuriuos reikėtų įrašyti
prie žodžių, išreiškiančių *nokti* / *nykti* dėsnį (plg. ir sen. slavų žodžius
навѣ, *навей*, kurie reiškia ‘numirėlis’, bei *новеть*, *новыѣ* – ‘atnaujin-
ti, naujas’). Ši kalboje įrašyta priešara sako, kad *mirtis yra gyvenimo
atnaujintoja*. Todėl dėsningas yra ir kitoks buvęs lietuvių požiūris į
mirtį, kuris bus nagrinėjamas vėliau – dalyje *Mirties virsmas*.

Žmonijos išmintis, kaip ir lietuviškų žodžių prieštaros, taip pat
teigia: tas pats reiškiny yra ir geras, ir blogas; ir teisingas, ir neteisin-
gas; ir skaudus, ir malonus; mirtis reiškia ir gimimą, o gimimas reiškia
ir mirtį; naktis prasideda vidurdienį, o diena prasideda vidurnaktį ir
t. t. Tai sinerginė arba *vienijanti* logika, kuria vadovavosi pirmąsias
sąmonės žmogus. Ji pagrįsta jungiančiuoju žodeliu *ir*: tas pats reiški-
nys yra ir toks, ir kitoks. Racionalios sąmonės žmogus vadovaujasi
skaldančia ir supriešinančia logika, kuri pagrįsta skiriančiuoju žode-
liu *arba*: reiškiny yra arba vienas, arba kitoks. Ši logika pagimdė
dualistinę pasaulėvoką ir įvairiausių lygių žmonijos susipriešinimą,

kurio pasekmes mes patiriame. Tačiau jos dėka žmogus įgijo didžiulę galią, kuri graso sunaikinti ir jį patį.

Šiuolaikinis žmogus teorinės fizikos atradimų dėka vėl nebežino aiškaus atsakymo, kas yra fotonas ar elektronas – dalelė tai ar banga. Gelminės psichologijos atradimų dėka jis nebežino, ar žmogus yra geras ar blogas, o reiškiny – malonus ar skaudus. Tokia paradoksali yra ir evangelinė etika. Racionaliai sąmonei toks nežinojimas atrodo absurdiškas, bet tikslųjų mokslų eksperimentai verčia keisti požiūrį. Kai po ilgų ginčų su N. Boru fizikas teoretikas V. Heizenbergas išeidavo pasivaikščioti po parką, jis nuolat savęs klausdavo: *Ar gali gamta būti tokia absurdiška, kokia ji mums atrodo atominiuose eksperimentuose?* (135; 13). Dažnai ir mes absurdiškais prietarais pavadiname savo protėvių pasaulėvoką, tačiau V. Heizenbergo **neapibrėžtumo** principas, kuris giliausia savo prasme išreiškia visatos vieningumą ir tarpusavio ryšius, ir N. Boro **papildomumo** dėsnis, teigiantis, jog priešingos savybės ar reiškiniai yra vienas kitą papildantys, tampa ir naujos, besiformuojančios integralinės sąmonės kartiniais akmenimis.

Nebūtina gilintis į elementarių dalelių fiziką, kad atrastum visuotinius neapibrėžtumo ir papildymo dėsningumus. Apie juos šiame skyriuje jau rašėme, bet pavadinome kitais žodžiais. Kalbėdami apie žodžių daugiaprasmiškumą ar apie žodį kaip simbolį, tuo pačiu kalbėjome apie neapibrėžtumo principą kalboje, kuris buvo labai ryškus senosiose kalbose. Kalbėdami apie žodžius prieštaras, aptarėme papildymo dėsni, buvusį akivaizdžiu ankstyvajai žmogaus sąmonei, kurioje vyravo vaizdiniais mąstantis dešinysis smegenų pusrutulis.

Matome, kad ne tik protėvių išmintis, bet ir teorinė fizika teigia, jog visi reiškiniai yra neapibrėžti ir yra prieštaringos (dualios) prigimties. Todėl, remiantis ne vien kalba, bet ir teorine fizika, drąsiai galima teigti, kad ne tik žodžiai, bet ir **raidės yra daugiaprasmės** ir turi arba gali turėti priešingas prasmes, kas iš dalies, bet dar nedrąsiai buvo sakyta skyriuje *Apie žodį*. Nagrinėtų priebalsių **n** ir **d** priešingos prasmės yra akivaizdus to patvirtinimas. Taip ir turi būti, nes pasaulis sudarytas iš prieštarų. Nėra atskirų raidžių geriems dalykams ir atskirų – blogiems. Iš tų pačių raidžių sudarome visus – ir gerus, ir blogus – dalykus reiškiančius žodžius. Tuo labiau, kad, kaip buvo bandyta parodyti, patys reiškiniai ar dalykai yra neutralūs, o gerais ar blogais jie pavirsta žmogaus sąmonėje. Senose kultūrose, kol suvokiama

būdavo daugiau per omę (pasąmonę), negu omeniu (sąmonę), raidės buvo prasmingos, nes pasąmonėje nėra prietarų. Sąmonėi pamažu tampant pagrindiniu suvokimo instrumentu, raidžių prasmės, aižėdamos į priešybes, ėmė nykti.

Taip yra ir su pagrindinių būties prietarų gėris – blogis, gyvybė – mirtis ir t. t. suvokimu. Dvejetainėje logikoje prietaros tampa nesutaikomomis. Todėl niekaip nesutariame, kas yra gera ir kas yra bloga, nerandame visiems priimtino sprendinio, nors tam tikrų sąlyčio taškų esama. Panašiai yra ir su raidėmis: jų prasmes atrasime tiek, kiek pajėgsime išvelgti pagrindinių būties prietarų priešingumą ir jų vienybę. *Virsmų knyga* ir yra bandymas tai daryti. Nors gėrio ir blogio vienybė silpniau išreikšta, tačiau ***neperskiriama mirties ir gyvenimo vienybė bei jų priešybė*** raudona gija eina per visą *Virsmų knygą*. Tokiam suvokimui atsiskleisti labai padėjo ir išvelgtos raidžių reikšmės bei per jas suvoktos žodžių prasmės.

Tiriamas raidžių reikšmių prieštaringumas ar dviprasmiškumas, ko gero, ir yra didžiausia kliūtis balsei ir priebalsei prasmingumui suvokti. Civilizuoto žmogaus sąmonėje raidžių reikšmės išsiskaidė į priešybes, kurias suvokiame kaip atskirybes. Galbūt todėl taip sunku tas prasmes atsiminti, o jų suvokimas gali ir skirtis.

Apie virsmą

POZITYVIZMAS IR SENŲJŲ KULTŪRŲ SĄMONĖ

Ne tik mūsų, bet ir praėjusių amžių tautosakos rinkėjai jau buvo išaugę iš savo tėvų ir senelių kultūros. Nors dažnas jų buvo užaugęs toje pačioje kultūroje, tačiau dainas, pasakas, papročius jie rinko kaip nykstančias senienas, kurių greitai nebeliks. Tas, kuris tikrai yra susijęs su savo kultūra, jos nerinks, nes ji jame tebėra gyva. 1930 metais V. Krėvė–Mickevičius rašė: *Jau mūsų inteligentijai, bent žymiai jos daliai, toji liaudies siela yra devyniais užraktais užrakinta, o toliau ji bus dar labiau paslaptina, nes inteligentija vis labiau tolsta nuo liaudies, vis labiau persisunkia kosmopolitinės kultūros dvasia. Girdime, kad nuolat kalbama apie tautinį meną, tautinę literatūrą, bet iki šiol dar niekas nėra apibūdinęs, nurodęs, kame tas meno ir literatūros tautiškumas glūdi* (177; 14).

Dar tolimesni baltiškajai kultūrai buvo svetimšaliai tautosakos rinkėjai ir papročių tyrinėtojai. Tačiau būtent jie ir buvo pirmieji mūsų religijos, kultūros ir papročių vertintojai. Pažymėtinas kai kurių iš jų neigiamas požiūris į lietuvių kultūrą, paniekinamai vadintą „pagoniška“. Tik vėliau, XIX a. buvo pradėti bešališkesni, moksliniai baltų kultūros tyrimai. Tačiau jie rėmėsi materialistine pasaulėžiūra bei evoliucijos teorija, mechanškai pritaikyta religijos bei kultūros sričiai. Į kultūrinius reiškinius buvo žiūrima kaip į besivystančius nuo paprastų iki sudėtingų, o XX a. pr. tautosakos tyrinėjimas buvo labai racionalizuotas ir persmelktas pozityvizmo¹ dvasia.

Į savo kultūros tyrinėjimą vėliau įsitraukę mūsų tautiečiai taikė jau pripažintus mokslinius metodus. Tyrimo būdai keitėsi, atsirado semiotika ir struktūralizmas, bet esmė išliko ta pati – persunkta pozityvizmo dvasios ir pagrįsta civilizuoto žmogaus materialistine pasaulėvoka. Toks kultūros tyrimas yra žiūrėjimas į ją iš išorės ir verti-

¹ Pozityvizmas – filosofijos kryptis, pagrįsta tiksliais tyrimo metodais, atsisakant bet kokios metafizikos.

nimas per racionalaus mąstymo prizmę, atskleidžiantis ne tiek pačią tiriamąją kultūrą, kiek pozityvistinės mąstysenos nepajėgumą suvokti dvasinės kultūros reiškinius.

Betgi mūsų tautos papročiai ir apeigos yra sukurti žmonių, suvokusių save kaip dvasinę esybę, iškilusią virš laiko ir erdvės. Aisčių matristinė kultūra kūrė gyvybingą pasaulio suvokimą su moters dvasiai būdinga etine pažinimo nuostata. Jų jausena ir mąstysena buvo *kitokia*, nei jos tyrinėtojų.

Apie senosioms kultūroms priklausiusių žmonių kitokį mąstymą ir suvokimą yra rašęs ne vienas tyrinėtojas. Etnopsichologas L. Levi-Briulis (Lucien Levy-Bruhl) pavadino jį *partipation mystique* ‘mistinis dalyvavimas’. Mistinis dalyvavimas čia apibrėžiamas kaip mažai sąmoningas, bet gilus visuotinių ryšių ir gyvybės vieningumo suvokimas. Sociokultūrinės kaitos tyrinėtojas J. Gebseris (Jean Gebser) žmonijos sąmonės raidą suskirstė į penkias pakopas: *archajinį, maginį, mitinį, mentalinį* ir *integralinį* suvokimą. J. Gebseris sąmoningumo pokyčius siejo su ekonominės ir techninės revoliucijos pakopomis. Archajinis suvokimas siejamas su maisto rinkėjais, maginis – su medžiotojų ir piemenų gentimis, mitinis – su žemdirbyste, mentalinis – su išvystytais amatais, o integralinis yra ateities dalykas.

Paprastumo dėlei tris pirmąsias J. Gebserio sąmoningumo raidos pakopas apjungsime į vieną ir pavadinsime *pirmąją* sąmone arba, pagal L. Levi-Briulį, – *mistiniu dalyvavimu*. Šiais pavadinimais apibūdinsime savo protėvių ir kitų senųjų kultūrų žmonių suvokimą. Mentalinį mąstymą, kuris vientisą būtį suskaldė į atskirus reiškinius, galima pavadinti dabar gyvenančių žmonių sąmone, o integralinis suvokimas – tai besivystanti sąmoningumo pakopa, vėl jungianti visus būties reiškinius, tačiau nauju, platesniu žvilgsniu.

Lietuvio dvasiai nerūpėjo tiksliai apibrėžti sąvoką ar reiškinį, nes šitai slypėjo pačioje kalboje. Išorinės kultūros formos – dainos, pasakos, padavimai, papročiai, juostų raštai – tai tik kultūros esmės palydovai. Apskritai senųjų kultūrų apraiškos nėra ryškios, joms būdingas *daugiasluoksnis* simbolizmas, todėl racionaliai jas paaiškinti sunku, net neįmanoma, arba galima tik buitiniame – *profanum* lygmenyje.

Tik dabar pradėdame suvokti, jog kraštutinė mentalinės sąmonės apraiška – pozityvizmas išgujo šventumą, nuvertino visas senąsias vertybes. Naujo požiūrio į tautosaką reikalingumą pabrėžė ir A. Grei-

mas. Pasak jo, būtina pajusti, koks buvo vienos ar kitos kultūros ritmas, jos *šventasis alsavimas* (40; 33).

Visų, plačiau tyrinėjusių aisčių kultūrą, tarpe bene vienintelis Vydūnas žvelgė į ją iš vidaus. Tokį požiūrį jis, matyt, paveldėjo iš savo motinos M. Ašmantaitės, kilusios, pasak Vydūno kilmę tyrinėjusio mokytojo A. Krauso, iš žynių giminės, kurios šaknys siekė tuos laikus, kai Lietuvoje dar kūrenosi Amžinoji Ugnis. Nepriskirdamas mūsų kultūrai siaurai suvokto ir mechaniskai į religijos sritį perkeltos evoliucionizmo bei pragmatinės (derlumo, vaisingumo, apsaugos ir pan.) paskirties, Vydūnas, tarsi atsimindamas senąją aisčių religiją ir kultūrą, žvelgė į ją išminties sklidiniu vidiniu žvilgsniu (115). Tačiau jo mintys liko beveik neišgirstos, nes buvo užgožtos perdėto XX amžiaus racionalumo.

Baltų kultūra būtent ir yra viena iš tų kitokių senųjų žmonijos kultūrų, kurias norint suprasti, būtina išgirsti jas iš *vidaus*, pajusti atskirų dalių ryšį bei vientisos visumos darną. Juk kultūra nėra mokslas, o gyvenimas. Todėl tiriant ją negalima vadovautis vien *ratio*, sprauti vien į loginio metodo rėmus. Eikime į savąją kultūrą atviromis akimis, viską priimdami ir pradžioje nieko neatmesdami, vienaip ar kitaip „prisimindami“, širdimi pajusdami tradicijos esmę, tąją kultūrą gyvenusių žmonių sielos virpesius. Kultūros gelmes neretai geriau atskleidžia menininko perteiktas gyvenimo vaizdelis, nei tikslus tautosakininko užrašas ar kruopštus mokslinis nagrinėjimas.

Ir visų svarbiausia – prie tautosakos ir papročių tyrinėjimo turime artintis su nuostaba ir šventumo nuojauta, tarsi įžengdami į šventąją girią, šventą tautos erdvę. Tai juk yra atsiminimas pirminio rojaus, dieviškojo Apreiškimo, duoto žmonijai jos atsiradimo metu. O jo atgarsiai bene ilgiausiai bus išlikę dorinėse kultūrose.

ŠEIMOS PAPROČIAI – DORINĖS KULTŪROS PAGRINDAS

Baltų kultūra – ne tik viena seniausių, bet ir viena, o gal vienintelė, iš tebeesinčių indoeuropietiškiųjų kultūrų. Ji yra čia pat, greta mūsų. Iki I-ojo Pasaulinio karo ji dar gyvavo Lietuvoje, kurią V. Toporovas prasmingai pavadino *senienų sandėliu* (165; 3). Todėl nebūtina persikelti į žilą senovę anei vykti į tolimas egzotiškas šalis. Keliauki-

me po savąją tėvynę, vidiniai persikeltume į dainomis ir pasakojimais apipintą senąją sodžių, margąją tėvelio dvarą, aistiškosios kultūros ir lietuviškojo gyvastingumo versmę – šeimą. Bet svarbiausia, kad toji kelionė būtų *į save*. Tai turėtų būti pažinimas per prisiminimą to, kas pamiršta, kas išnyko ir tebenyksta, nors vis dar tebeaidi mūsų sielose, mūsų kalboje ir padavimuose, kas tebesrūva su motinos pienu bei krauju, kas tebegyvuoja, nors ir stančiu ir prietarais virstančiu pavidalu.

Šeimoje bene geriausiai patiriamos būties gelmės ir gyvybės slėpinys. Šeimos gyvenimo įvykiai atveria mums vartus į šį nuostabų esmių ir daiktų pasaulį. Joje prabėga šviesiausi kūdikystės metai ir subręstama vedyboms. Šeima palydi mus ir į Anapilį. Gimimas, vestuvės ir mirtis – tai tie įvykiai, kuriems senoji kultūra skyrė ypatingą dėmesį. Tai ne tik slėpiniausiai, bet ir visą likusį gyvenimą lemiantys įvykiai.

Mirtis anuomet nekeldavo baimės. Priešingai – ji buvo gamtiškas ir šventas įvykis, paradoksaliu būdu prilygsta atsinaujinimui, gimimui. Vienoje gretoje su gimimu ir mirtimi lygiavosi ir didysis gyvenimo įvykis – vestuvės, lietuvių kultūros *opera magnum*. Nepasitenkindami esamais vestuvių, gimtųjų ir laidotuvių apeigų bei papročių aiškinimais, ieškokime gilesnės jų prasmės. Klausime savęs to, ko esamuose lietuvių kultūros tyrimuose paprastai neklausoma arba kas aiškinama labai paviršutiniškai.

Labiau vidinės nuojautos vedami, ieškokime atsakymo, kodėl lietuviškose vestuvėse buvo ne tik linksminamasi, bet ir verkiama, o laidotuvėse ne tik liūdima, bet ir šokama, žaidžiama? Kodėl lietuvių daina yra *pirmykštis liūdesys, begalinis ilgesys, neišnykęs skausmas su anos būties tyliu atspindžiu* (A. Maceina, – 66; 36)? Ką reiškė lietuvių sielai liūdesys, kuris dažnai lyg nuojauta persmelkia visą baltiškąją kultūrą? *Nejautrumo logika* – taip įvertina virkdinimo dainas vestuvėse D. Sauka (87; 372). Tokia išvada, daroma remiantis tik šiuolaikiška pažiūra į moterį, atspindi vien dabartinį požiūrį į vestuves ir rodo, jog verksmas vestuvėse mums jau yra tapęs slėpiniu – esmė užmiršta ir nebesuprantama. Ir jeigu anksčiau vestuvėse verkavo, o šiandien – ne, ir jei net nebežinoma, kodėl buvo verkiama, vadinasi, mes praradome kažką labai svarbaus, kame slėpėjo giliausia vestuvių esmė. Juk būdavo verkiama ir kaimyninių šalių vestuvėse,

panašūs ir kitų tautų vestuvių papročiai. Tai nieko nuostabaus, nes, net ir nežiūrint tautų giminystės ryšių, vestuvės, kaip ir mirtis bei gimimas, yra įvykiai, iš esmės paliečiantys visų tautų žmonių gyvenimus. Todėl vestuvių, lydėtuvių ir naujos gyvybės atsiradimo apeigose atsiveria tokios būties gelmės, kur susitinka visos tautos ir kultūros.

Kuo giliau pasineriame į kultūrą, tuo labiau mums atsiskleidžia apeigų ir papročių esmė bei prasmė, ir tuo mažiau randame skirtumų tarp įvairių tautų kultūrų. Galima sakyti, kad visose kultūrose yra ar buvo toks gelminis sluoksnis, kur visų tautų ir kultūrų apraiškos susilieja į vientisą nedalomą būties gyvybinę tėkmę. Suvokti ir pajusti gaivinančią gyvybės vandens vėsą mums trukdo skirtumus pabrėžianti mentalinė sąmonė. Tuo tarpu mūsų protėvių mąstysena ir pasaulėvoka buvo visaapimanti. Mes matome tik būties visumos dalį, o senoliai regėjo ir suvokė visus būties reiškinius susietai, nors galbūt jų žvilgsnis ir nebuvo toks aštrus, kaip sakysim šiuolaikinių fizikų, kurie, sutelkę dėmesį į vieną tašką, pastebi net elementariąsias materijos daleles. Kitaip sakant, senovės kultūrų žmonės sugebėjo visus gamtos gyvenimo ir žmogaus būties reiškinius susieti į vientisą esaties sumą, kurioje tai, ką mes laikome atskirais dalykais ar dalimis, susilieja į susipynusių saitų prasmingą raštą.

PAGRINDINIAI ŽMOGAUS GYVENIMO VIRSMAI

*Menka, ką tu vien protu žymi –
Būtį reikia minti širdimi...
Kas dar skiria gymį nuo mirties,
Neįžengs į pokylį būties...
J. Baltrušaitis*

Dzūkijoje į vestuves senuosius kviesdavo *nuotaką išlydėti, o jaunus bernelius ir mergeles seserėles – vakaronėse paliūdėti* (50; 40, – išryškinta mūsų). Kupiškio krašte, jei nuotaka, kviesdama į vestuves, neverkdavo, *tai prašomasai neis* (9; 209). Šiaurės Rusijoje nuo piršlybų pabaigos nuotaka pradėdavo raudoti vestuvines raudas, o dramatiškos priešvestuvinės dienos buvo vadinamos *плаканье* – nuo žodžio *плакать* ‘verkti’ (145; 20). Jaunosios vestuviniai marškiniai Archangelsko gubernijoje vadinti *убивальница* – nuo žodžio *убивать* ‘užmušti’ (145; 32). S. Paulaharju 1916 m. rašė, kad kare-

lų vestuvėse verkiama bene daugiau nei laidotuvėse (136; 237). O žemaičių vestuvių daina tarsi apibendrina minėtus papročius: *Verks tavęs matušė, / Iš suolo duodama, / Verks tavęs seselės, / Šalyj sėdėdamos. / Verks tavęs tėtušėlis, Dalelę atskirdamas, / Verks tavęs broterėliai, / Žirgelius balnodami. / Verks tavęs susiedėliai, / Pro vartus išleisdami, / Verks sodos berneliai, / Ūlyčiomis lydėdami* (ŽT, 127, plg. ir ŽT, 105).

Jau rašėme, kad lietuvių vestuvėse verkdamo ne tik mergelė (nuotaka), bet ir bernelis (jaunasis). Nors užrašytų papročių apie jaunojo verkimą vestuvėse yra nedaug, tačiau senesnėse dainose piršlybų meto sulaukęs brolelis liūdnas, o ruošdamasis piršlyboms net ir pravirksta.

Dainose, išlaikiusiose abi linijas – ir bernelio, ir mergelės – skirtumo nėra, vienodai verkia abu jaunieji: *Raudojo mergelė / Rūtelių daržely, / O jaunasis bernelis / Naujoje stainelėj. / Raudojo mergelė / Vainiką pindama, / O jaunasis bernelis / Žirgą balnodamas. / Raudojo mergelė / Rūteles skindama, / O jaunasis bernelis / Žirgelį šerdamas. / Raudojo mergelė / Vainiką segdama, / O jaunasis bernelis / Ant žirgo sėsdamas* (89; 223).

Akivaizdu, kad senovinių vestuvių verksme slypi kažkas labai svarbaus, esminio ir nesuprasto. Jau esame atkreipę dėmesį į panašumą tarp vestuvių ir laidotuvių. Visi senųjų papročių tyrinėtojai pripažįsta, kad vestuvės ir laidotuvės labai panašios ne tik forma, bet ir apeigų pavadinimais. Tiek laidotuvių, tiek ir vestuvių raudose gausu panašių motyvų. Liaudies dainose mirtis nusakoma vestuvių įvaizdžiu: *Rašau laišką mylimai mergelei, / Kad su kitu ženijaus. / Kad ženijaus su kitu mergelu, / Su šautuvo kulkela.*

Karelijoje nuotaką vestuvių išvakarėse guldėdavo į tą pačią vietą, kur šarvodavo mirusiuosius. Kasas išpindavo ne tik nuotakai, bet ir gedinčiai moteriai (145; 98). Vestuvininkai išeidavo pro tas pačias duris ar vartus, pro kuriuos išlydėdavo ir velionį. Kodėl vestuvių ir laidotuvių apeigos panašios, vieningos nuomonės nėra. Vieni aiškina, kad laidotuvės buvo įsivaizduojamos kaip vestuvės su mirusiųjų pasaulio gyventojais – vėlėmis (107; 191), kiti – kad į vestuvių apeigas pateko kai kurios jaunimo brandos (iniciacijos) apeigos (160; 249) ar dar kitaip.

Tačiau jei teigsime, kad vestuvėse tik verkiama, kad jos vien tik

liūdnos, tebus pusė tiesos. Antroji vestuvių dalis yra linksma. Joje aidai džiaugsmingi prisikėlimo motyvai. Giedama giesmė *Iš verksmo stojos linksmybė, mirtis pražydo gyvybe* (9; 268), o nuotaka yra juokinama. Taip mūsų vestuvių papročiai persiskiria į dvi dalis: liūdnos apeigos iki didžiausios įtampos – vestuvių kulminacijos ir linksmos – po jos. Tokių apeigų suskirstymą vaizdžiai rodo vestuvinių raudų raudojimas tik jaunosios namuose ir vestuvinių drabužių kaita.

Rusų nuotakos drabužiai prieš jungtuves ir po jų ryškiai skirdavosi. Iki jungtinių nuotaka vilkėdavo gedulingus, be papuošalų drabužius, o juos pasikeisdavo tik grįžusi iš cerkvės (145; 31). Karelių nuotaka raudas raudodavo tik apsirengusi *verkavimo drabužiais* (136; 241). Liūdnosios vestuvių dalies perėjimas į linksmą pažymimas ir kitomis apeigomis. Rusų vestuvėse nuotaka pakeliui į svetimą šalį išmeta raudų skarelę (155; 98).

Kai kuriuose vestuvių aprašymuose minima juoda nuotakos skarelė ar drabužiai. Juoda spalva minima ir vestuvių dainose. Supranta, jog juoda spalva, ženklinanti jaunų dienų netektį, galėjo būti tik liūdnoje vestuvių dalyje, jauniesiems atsisveikinant su jaunyste.

Šitoks ryškus vestuvių apeigų suskirstymas į liūdnąją ir linksmąją dalis padeda atskleisti mirties ir vestuvių ryšį, pamatyti tą jų esminį bendrumą, kuriuo yra pagrįstas, rodos, tokių išoriškai skirtingų įvykių – vestuvių ir mirties – apeigų panašumas. Neretai vestuvės ir mirtis suvokiamos kaip pereinamasis laikotarpis. Iš tikrųjų, tiek tuokiantis, tiek mirstant atsitinka kažkas labai svarbaus. Vyksta esminis žmogiškosios būties perversmas. Vestuvėse žmogus negrįžtamai pereina iš vieno luomo arba gyvenimo tarpsnio į kitą, o mirdamas – į anapusinio gyvenimo būvį.

Greta vestuvių ir mirties rikiuojasi dar vienas labai svarbus ir į juos panašus įvykis – tai naujos gyvybės atsiradimas bei krikštynų apeigos. Gimtuvės, vestuvės ir lydėtuvės – svarbiausieji gyvenimo įvykiai, iš esmės keičiantys žmogiškąjį būvį. Tyrinėtojai retai tepastebi mirties ir gimimo apeigų panašumą (118; 66). Tačiau jei atidžiai peržvelgsime gimimo – krikštynų, vestuvių ir mirties – laidotuvių papročius, pastebėsime jų lygiagretumą ir netgi tapatumą. Galima drąsiai teigti: ***jei paprotys ar apeiga yra vestuvėse, tai panašų ar net tapatų paprotį būtinai rasime ir gimtųjų bei laidotuvių apeigose***. Iš pirmo žvilgsnio tai atrodo keista ir nelengvai pastebima, nes tas pa-

našumas labiau prasminis nei išorinis. Mes jau nebeįžvelgiame ryšio tarp tokių, iš pažiūros skirtingų, net vienas kitą paneigiančių įvykių, kaip gimimas ir mirtis. Tačiau mūsų protėviams tai buvo panašios būklės, kuriose atsiduriama pereinant kritinius būties taškus.

Šitokias būsenas įvardijome žodžiu *virsmas*. Kitaip sakant, mirtis ir gimimas yra neperskiriami įvykiai, kurie gali būti tik dėka vienas kito, ką akivaizdžiai liudija senieji lietuvių papročiai. ***Virsmas yra vyksmas, kuris prasideda seno naikinimu – mirtimi ir baigiasi naujo atsiradimu – gimimu.***

Ta permaina, kurią gimtuvės, vestuvės ir lydėtuvės įvykdo žmogaus gyvenime, pagrindžia ne tik šių gyvenimo įvykių, bet ir pagrindinių kalendorinių švenčių, atspindinčių lemiamas gamtos permainas, papročių bei apeigų lygiagretumą.

Minėtus svarbiausius žmogaus gyvenimo įvykius – gimtuves, vestuves ir laidotuves – pavadinome virsmais, o laikotarpius, susijusius su vienu ar kitu virsmu, – virsmine būsena. Tai labai paprasta, tačiau visas senosios kultūros apraiškas persmelkianti sąvoka, kuri (kaip matysime vėliau) slypi mūsų kalbos žodžiuose. Virsmą galima įžvelgti ne tik svarbiausiuose žmogaus gyvenimo įvykiuose bei kalendorinėse šventėse, bet ir žemės ūkio darbų cikle – arime, sėjoje, pjūtyje, lino „kančioje“, bei namų apyvokos darbuose – audime, duonos kepime ar sviesto mušime. Virsmo suvokimu, leidžiančiu visus gamtos ir žmogaus būties įvykius išgyventi kaip vientisą tarpusavyje susijusių vyksmų grandinę, buvo pagrįsta visa senoji baltų kultūra. Visa tai buvo neatsiejama nuo žmogaus elgesio ir veiklos – tai buvo jo gyvenimo būdas. Bet visų svarbiausia, kad virsmas yra ir dorinės lietuvių kultūros pagrindas, paaiškinantis daugumą svarbiausių senosios etikos bruožų.

Vykstanti permaina – virsmas lemiamuose gamtos metinio ciklo taškuose yra kalendorinių švenčių pagrindas. V. Propo nuomone, atskiros kalendorinės šventės prasmė galės būti teisingai suprasta tik tada, kai bus ištirtas visas jų metinis ciklas. Jis pastebėjo, kad aprėpus visas kalendorines šventes, nepaisant išorinio jų skirtingumo, nesunkiai atpažįstamas aiškus jų panašumas. Apeigų pasikartojimas buvo įžvelgtas ir anksčiau, tik nekreipta į tai dėmesio. Pasak V. Propo, tų sutapimų reikšmė didžiulė (149; 12). Apie pasikartojimus šeimos gyvenimo (gimimo, vestuvių ir mirties) papročiuose bei apeigose jau

kalbėjome. Jis yra toks svarbus, kad be jo neišmanoma pajusti senųjų aisčių pasaulėvokos. Todėl į bendrą visumą būtina įtraukti ir pagrindines kalendorines šventes, kurios švenčiamos augalijos gyvybinio ciklo lemiamuose lūžio taškuose. Tik bendra visų švenčių ir šeimos papročių bei apeigų dermė atskleidžia, kad ir kalendorinės šventės savo giliausia prasme yra virsmai arba, kitaip sakant, svarbiausių žmogaus gyvenimo įvykių, atitinkančių gamtos metinio ciklo lemiamus virsmus, metafizinis pergyvenimas (185; 47–64).

Jau esame pateikę (sk. *Rėdos Ratas*) įvadinę, pagrindinių virsmo įvykių sąvadą. Dabar pereisime prie išsamesnės bei sudėtingesnės. Popieriaus lapą dalijame į tris skiltis – gimtųjų, vestuvių bei lydetuvių apeigoms – ir grupuojame papročių aprašymus, įrašydami juos į atitinkamą skiltį. Atskirus virsmo etapus ar virsmą apibūdinančias būsenas teks įvardinti – atsiminti senus ar duoti naujus pavadinimus. Atrastuosius dėsningumus išskeldami į sąmonės šviesą, gal prisiminsime tebeglūdinčią mummyse protėvių pasaulėvoką. Taip atkursime bendrąją virsmo eigą.

Bendroji virsmo eiga gerai tinka ne tik gimtuvėms, vestuvėms ar lydetuvėms, bet (kiek siauresne prasme) ir pagrindinėms kalendorinėms šventėms (2 pav.). Virsmo eiga padalinta į tris būsenas ar tarpsnius, o šie kiekvienas savo ruožtu susideda iš smulkesnių dalių. Pirmoji būsena ar tarpsnis – parengiamasis. Tai įvedimas į virsmą. Jį sudaro papročiai ir apeigos, atskiriantys nuo jau išgyvento būties laikotarpio. Antrasis – viršūnė, kulminacinis arba perėjimo tarpsnis – pats virsmas. Ir trečiasis – išvedimas iš virsmo, apimantis papročius, įvedančius į būsimą naujos kokybės gyvenimo tarpsnį. Atskiros virsmo dalys bei virsmą apibūdinančios būsenos yra įvardintos, tačiau dar ne visi pavadinimai tobuli. Pavadinimai *žadinimas, nujunkymas, tiltas, anavimas* gerai išreiškia atitinkamo vyksmo prasmę, nes jie – iš gyvosios kalbos. Kiti – *sužadinta būsena, gėrio ir blogio sankirta* – yra sugalvoti, ir juos galima keisti, jei bus rasti tinkamesni.

Be šių, brėžinyje išvardytų bendrybių, būdingų visiems virsmams, kiekvienas virsmas pasižymi ir skirtybėmis – tik jam būdingomis ypatybėmis. Sekant tomis skirtybėmis, vestuvėms, gimtuvėms ir lydetuvėms galima sudaryti dar ir atskirus brėžinius. Vaizdžiausias ir pilniausias yra vestuvių virsmas, išreikštas martavimo papročiais ir apeigomis.

Vestuvių virsmo tarpsnius (6 pav., p. 154) palyginkime su bendrąja virsmo eiga (2 pav.). Vidurinė horizontali linija, pertraukta vertikaliais užrašais, žyminčiais vestuvių virsmo pradžią ir pabaigą bei atskirus jo tarpsnius, vaizduoja žmogaus gyvenimo tėkmę. Panašiai galima nubrėžti mirties ir gimties virsmų ribines linijas. Taip kiekvienam virsmui tenka du brėžiniai – bendrosios eigos, tinkančios visiems virsmams, ir konkretaus virsmo tarpsnių sąvado, skirto tik jam vienam.

Du kiekvieną virsmą aprašantys brėžiniai – lentelės rodo, jog virsmas yra sudėtingas vyksmas. Atidžiau įsisižūrėję į šias dvi lenteles ir jas lygindami pastebėsime, jog jos atspindi du vienalaikius, tačiau skirtingus įvykius. Vestuvių virsmo tarpsniai (6 pav.) atspindi *išorinius* arba horizontalius pokyčius *erdvėje ir laike*, o bendroji virsmo eiga (2 pav.) atspindi *vidinį* arba vertikalųjį vyksmą žmogaus *sąmonėje*. Kitaip sakant, vertikalus judesys atspindi dvasinius išgyvenimus, o horizontalus – socialinius bei kultūrinius pokyčius.

Tik tyrinėjant visą vestuvių aprašą ir aprėpiant jas vienu žvilgsniu, galima suvokti vestuvių misterijos didingumą ir dramatiškumą. Misterija yra susijusi su žmogaus dvasiniais pokyčiais, su nauja jo sąmonės būseną. Tuos dvasinius pokyčius ir atspindi bendroji virsmo eiga, kurioje nesunku pastebėti pagrindinius senųjų misterijų elementus – mirtį ir atgimimą. Misterija perkeisdavo visą žmogaus gyvenimą.

Dar prieš I-ąjį Pasaulinį karą visi, kas tik dalyvaudavo vestuvėse, ne tik žinojo visas apeigas, bet ir suvokė jų prasmę. Vestuvininkai ir svečiai sudarydavo nedalomą visumą: čia nebuvo žiūrovų, vyraudavo bendrumo nuojauta ir įvykio svarbos supratimas bei suvokimas, kad jų akivaizdoje vyksta dviejų žmonių permaina – virsmas, o jie visi yra to virsmo vykdytojai ir dalyviai. Ypač didelį poveikį bendrai nuotaikai darė vestuvininkų ir svečių dainuojamos apeiginės dainos. Vestuvių apeigos, atliktos visos giminės ir kaimynų akivaizdoje, psichologiškai stipriai veikė jaunuosius. Ir jų gyvenimas iš tiesų virsdavo – persikeisdavo ne tik jo išorė, bet ir jų vidinio gyvenimo esmė.

Horizontalus – erdvėje ir laike vykstantis visuomeninis–kultūrinis vyksmas lengvai pastebimas, nes jis atspindi išorinę vestuvių pusę. Todėl jį nesudėtinga rasti visų tautų vestuvėse ir kituose virsmuose. Tačiau *vertikalusis* – *dvasinis matmuo* būdingas tik toms

UNIVERSALI	UŽGAVĖNĖS <i>gautis</i>	RASA <i>raštis</i>	ILGĖS <i>liegti</i>
ŽMOGAUS	GIMTUVĖS <i>gimti -> migtį</i>	VESTUVĖS <i>nokti -> nykti</i>	LYDĖTUVĖS <i>mirti -> rimti</i>
ATSKYRIMAS ĮVEDIMAS Į VIRSMO SRITĮ	Į RAMUTIS, RAMUTĖ SALINIMAS ANT SUOLO - PASIRUOŠIMAS Kūmai ant suolo SUSITAIKYMAS, VIDINĖ RIMTIS - ROMA Nėščiosios susitaikymas prieš gimtuves AT S I S V E I K I N I M A S Su namiškiais prieš kūdikio atėjimą	Į V A R D I J I M A S Martas, marti Mirties patalė gulintojo atsisveikinimas	Velionis, velionė Vėlių suolelis Ligonio lankymas ir susitaikymas su mirštančiuoju
	VIRSMO Kūdikio gaubimas GRASA - GĖRIO IR BLOGIO Pradėjimo ir nėštumo taisyklės BŪSENOS Kūdikio saugojimas iki krikšto ĮSIKŪNIJUSIOS GRASOS PA Kaukas, atžindas	R A T A S - V I E N I U M A Nuotakos gaubimas Martavimo taisyklės Nuotakos saugojimas nuo sugertuvių iki vedybų Laumė, slogutė, gegutė, bubilas, aivaras	Lavono gaubimas SANKIRTA Ruošimasis išėjimui - mirčiai A P S A U G A Budėjimas prie mirštančiojo ir mirusiojo V E L N I A I Vėlnias, vėlinas, vėluokas, ledokas

2 pav. Bendroji virsmo eiga.

PERVEDIMAS VIRSMO KULMINACIJA	N U L I N I S Tyla kūdikiui gimstant ir laukiant kūmų T I Pribuvėja, kūmai G Y V A S I S Kūdikio prausynos S E N O S Kūmas daug puodą ar stiklinę V I R Gimusiems krikšto marškiniai	T A Š K A S - T Y L A Tyla paduodant vainiką ir prieš nuometavimą L T I N I N K A I Pršlys, martys (martelga) V A N D U O - P R I S I K Ė L I M A S Jaunavedžių prausynos F O R M O S D A U Ž Y M A S Palago, indų daužymas, apėigos su šiaudais S M O Ž E K L A S Jaunosios nuometas ir jaunojo kepurė	T I L T A S Tyla prie mirštančiojo Tulishones, ligashones (tylusonys, ligusonys) Lavono plovimas Indų daužymas, mirusiojo daiktų naikinimas Mažiems - krikšto marškiniai ištekejusioms - nuometas, vedusiems - kepurė
I J U N G I M A S IŠVEDIMAS IŠ VIRSMO	P A S Kūdikio pasveikinimas per pirmąsias prausynas ir patekynas Ž A D Kūdikio juokinimas A Kūdikio anavimas, lopšinės V I R Nujunkymas	V E I K I N I M A S Jaunųjų sveikinimas; pirmo sutiktojo pasveikinimas I N I M A S - B U D A Marčios juokinimas N A V I M A S Marčios anavimas S M O P A B A I G A Ivedybos Metinės	Pirmo sutiktojo pasveikinimas išlydint Skambinimas varpais ir mirusiųjų pamėnėjimai Pamąstymų raudos

tautoms, kur gyva **doros** kultūra. Vidinį (vertikalųjį) vyksmą sunkiau pastebėti, nes tam reikia išbaigto vestuvių vaizdo ir kitokio suvokimo. Suprantama, kad anksčiau vidinis vyksmas būdavo ryškesnis, bet dabar jį atsekti trukdo pirmųjų vestuvių aprašų neišbaigtumas. Be to, ir vestuvės dažniausiai tyrinėjamos nagrinėjant atskiras jų dalis ar veikėjus. Taip pametamas dalių ryšys, dingsta jų sąsajumas, tarpusavio priklausomybė. Ir vestuvės iš vieningo ir gyvo vyksmo tampa negyvu atskirų dalių rinkiniu. Nepastebint gyvenimo pasikeitimo, įvykstančio vestuvių metu, lieka nepastebėtas ir dvasinis vyksmas – žmogaus sąmonės virsmas.

Virsmų panašumas užkoduotas ir kalboje. Vestuvių dainoje dainuojama: *Nėr man motulės šarveliui krauti*. Šarvelis čia yra kraitis. Tačiau mirusįjį taip pat *šarvoja*, t. y. rengia ir deda įkapes, o ateinanti nauja gyvybė motinos iščiose irgi apsupta *šarvais* (*šarvai* – ‘nuovalos, ploviniai po gimdymo’: *Šarvai išeina* – LKŽ). Visuose virsmuose žmogus aprūpinamas būtiniausiais reikmenimis, t. y. apšarvojamas, kad sėkmingai galėtų įveikti pavojingą ir nepastovų virsmo laikotarpį. Gimimo, vestuvių ir mirties svarbą bei panašumą glaustai išreiškia ir latvių ktureilis: *Aš per savąjį amžėlį / Tris kartus alų padarau: / Gimdamas, numirdamas, / Mergužėlę vesdamas* (18; 34).

ESMĖS IR FORMOS VIRSMAI

Virsmas nėra lygiaverčiai. Jų skirtumai atsispindi ir kalboje. Rėdos Rate (3 pav., p. 111), kuris sudarytas remiantis minėtu kalendorinių švenčių bei pagrindinių žmogaus gyvenimo įvykių panašumu, surašytos virsmo formulės. Virsmų nelygiavertiškumą formulėse išreiškia skirtinga balsių ir priebalsių paskirtis. Jau sakėme, kad priebalsiai – tai kietoji žodžio forma, o balsės – gyvybingoji esmė.

Pagrindinė baltų kalendorinė šventė Rasa švenčiama birželio pabaigoje. Dažniausiai jos laikas siejamas su vasaros saulėgrįža (solsticija), t. y. ilgiausia diena ir trumpiausia naktimi. Tačiau yra kita, svarbesnė, nors sunkiau pastebima priežastis: Rasa švenčiama, kai rasoja (žydi) rugiai. Tai aukščiausias augalijos suvešėjimo taškas – *kupà*, kai augalas subręsta naujai gyvybei pradėti. Mūsų platumose augalijos *kupà* sutampa su vasarvidžio naktimi.

Didžiausio suvešėjimo – *kupos* taškas kartu yra ir slenkstis tarp gyvėjimo ir nykimo. Atlikęs esminę paskirtį – pratęsti gyvybę, augalas tampa nebereikalingas. Po apvaisinimo gamtinės gyvybės kreivė palinksta myriop. Kadangi žmogus taip pat paklūsta gamtos dėsniams, tai panašų gyvybės ir mirties slenkstį peržengia ir jis. Augalas negali tos priešpriešos išspręsti. Jis, nokindamas naują gyvybę, sunyksta pats (*nokti* – *nykti*). Tačiau žmogus, būdamas gyvas ne vien biologiškai, gali ieškoti ir surasti mirties ir gyvybės priešpriešos *viršsprendinį*, pakildamas į dvasinę plotmę. Taikus minėtos prieštaro užkodavimas lietuvių kalbos žodžiuose rodo, jog mūsų protėviai turėjo šio viršsprendinio raktą. Giliausia savo prasme Rasos šventė – *visa ko sutvėrimo pradžios* (Daukantas), o kartu ir metafizinio vestuvių virsmo šventė – ir buvo raktas, atrakinantis didžiausio būties slėpinio – gyvybės ir mirties priešpriešos – duris.

Panaši į vestuvių (Rasos) virsmą yra ir priešpriešais esanti kalėdinio virsmo formulė *kūs-ti* – *kus-ti*. Šių virsmų formulėse (*nok-ti* – *nyk-ti* ir *kūs-ti* – *kus-ti*) išorę atstovaujantys priebalsiai lieka nepakitę, bet keičiasi esmę išreiškiančios balsės. Tai *esmės* virsmai, o tiksliau sakant, *linkiai* arba *lūžiai*. Kaip ir pati esmė, šie linkiai yra sunkiai pastebimi. Ir prieš Rasos šventę, ir po jos augalai žaliuoja ir žydi taip pat, akis nepastebi pasikeitimų, tačiau lūžis jau įvyko – aukštyrų kilusi gyvybės kreivė palinko žemyn, rudeniop, myriop.

Kiti du virsmai – gimtuvės (Užgavėnės) ir lydėtuvės (Ilgės) – yra *išorės*, *formos* virsmai. Jeigu vestuvių (Rasos) ir kalėdinį virsmus pavadinome *esmės* linkiu, tai mirštant ir gimstant susiduriama su tikrais *formos* virsmais, kai naikinamas buvęs gyvenimo pavidalas – indas, į kurį buvo nuleista gyvybės esmė – siela. Šių virsmų formulėse *mir-ti* – *rim-ti* ir *gim-ti* – *mig-ti* kinta priebalsių skeletai, o nepakitusi išlieka esmės nešėja – balsė. Šiose virsmo formulėse priebalsiai paklūsta minėtam veidrodinio atspindžio dėsniui: *m* – *r* virsta *r* – *m*, o *g* – *m* virsta *m* – *g*. Šie virsmai, naikinantys seną ir kuriantys naują pavidalą, yra aiškiai matomi ir skaudūs. Gimties ir mirties virsmai tokie aki-vaizdūs, visa lemiantys ir apsprendžiantys, jog dažnai juos laikome gyvenimo pradžia ir pabaiga – tokia yra regimybė.

Patekęs į formos virsmus, žmogus savo esme išlieka nepakitęs (kaip ir priebalsinės sąrangos viduje esanti balsė *i*), tačiau, pereidamas iš vienos egzistencijos į kitą, keičia pavidalą. Formos ir esmės

virsmi eina pakaitomis – taip susidaro pasikartojantis ciklas – rėdos ratas.

Kalendorinės šventės sudaro darnią visumą, apimančią svarbiausius tiek gamtos, tiek ir žmogaus būties įvykius. Apie pagrindines kalendorines šventes grupavosi visas būrys mažesnių, kurios, kaip ir žmogaus gyvenimo įvykiuose – virsmuose, įvesdavo į pagrindines šventes – virsmus ir išvesdavo iš jų. Augalijos gyvybinio ritmo kritiniai taškai yra senųjų kalendorinių švenčių pagrindas. Tačiau švenčių šventumą lemia pagrindinių **žmogiškosios būties įvykių – virsmų pergyvenimas**. Baltiškųjų švenčių ašis buvo ne tik gamtos galios ar buitiniai rūpesčiai (derlingumas, vaisingumas ir pan.), bet ir amžini, sakralūs žmogaus būties klausimai. Ypač svarbu, kad senoji kultūra neatsiejama nuo kalbos. Virsmo formulės, kuriose užkoduoti esminiai žmogaus ir gamtos būties įvykiai, net ir sąmoningai nesuvokiant, veikia sąmonę per omę arba pasąmonę.

Nesunku pastebėti virsmo reiškinių visuotinumą. Rėdos Ratą apėmia įvairios trukmės ciklus: metų rato gamtos kaitą ir ją atitinkančias kalendorines šventes, žmogaus gyvenimą – gimimą, vestuves ir mirtį; apima jis ir paros ciklą – rytą, vidurdienį, vakarą, vidurnaktį. Nuodugniau įsigilindami į pasaulio sąrangą pastebėsime, kad virsmo reiškinių pagrįsti įvairiausios trukmės gamtos ir visatos ciklai.

Virsmo ir linkio (žmogaus atžvilgiu – tapsmo) pakartotinės sekos yra visoje gamtoje ir visuose lygiuose vykstančios nuolatinės kaitės, visų permainų pagrindas. Šią visą apimančią kaitą regime pradedant mikropasaulio virpesiais ir baigiant milžiniškais makrokosmoso pasikeitimais, vykstančiais pagal tą patį visuotinį virsmo modelį. Jį žinojo kone visos senosios kultūros.

PAGRINDINIAI VIRSMO DĖSNINGUMAI

Gyvenimas nėra tolygus vyksmas. Ramią ir tolygią būties tėkmę pertraukia lemiami gyvenimo pokyčiai – virsmai. Senoji protėvių išmintis sako, kad po virsmo sekantis kitas būties tarpsnis nėra vien tik buvusiojo tąsa. Jis yra kitoks iš pagrindų. Tai jau naujas, aukštesnės kokybės gyvenimo laikotarpis. Tiksliau, kiekvienas virsmas turėtų žmogų pakelti į naują kokybę, tačiau būtina sėkmingai jį atlikti. Nuo virsmo priklausė tolesnio žmogaus gyvenimo sėkmė ir prasmė.

Mūsų protėviai tai žinojo ir labai rūpinosi žmogiškosios būties persikeitimais. Kiekvieną virsmą tvarkė apeigos ir papročiai. Šiuo požiūriu dorinę lietuvių kultūrą galima pavadinti **virsmo kultūra**. Suirus seniesiems papročiams, šiandien jau būtina kalbėti apie individualų, sąmoningą virsmo suvokimą ir jo įveikimą.

Ypač svarbu suvokti, kad visi virsmai yra, tiksliau, turėtų būti negrįžtami. Virsmų negrįžtamumas atskleidžia kosminės raidos dėsnį, pagrindžia žmogaus gyvenimo darną bei prasmingumą. Dorinėje lietuvių kultūroje buvo papročių, pabrėžiančių virsmo negrįžtamumą. Mūsų protėviai griežtai prižiūrėjo, kad nebūtų *atžindy*, t. y. atkritėlių – sugrįžusių ar bandančių grįžti į jau pabaigtą gyvenimo tarpsnį. Tie griežtieji, mūsų požiūriu, papročiai liudijo atsakomybę už kitą žmogų, rūpinimąsi gyvenimo prasmingumu. Apeigos, susijusios su galvos dangos keitimu virsmuose, buvo tarsi žmogaus sutvirtinimas naujam gyvenimo tarpsniui.

Kadangi virsmas veda į naują, aukštesnę kokybę ir yra negrįžtamas, tai laikas įgyja etinį atspalvį. Dorinė lietuvių kultūra nedviprasmiškai primena, kad žmogus atsakingas už pragyventą laiką. *Laikas yra piktas*, – skaitome Šventajame Rašte.

Virsmas doros, etine prasme yra *grasos* sritis. Sužadinta ir nepastovi virsmo būseną pažadina visas, tamsiąsias ir šviesiąsias, galias – susiremia blogis ir gėris, padidėja asmeninė atsakomybė. Grasai įveikti reikia didžiausių dvasinių pastangų. Dauguma žmogaus ir visuomenės gyvenimo bėdų kyla dėl nesėkmingo virsmo, – įstringama virsme arba sugrįžtama, atkrintama ir tampama *atžindu* – atkritėliu. Todėl **virsmo negrįžtamumas yra būtina gyvenimo darnos sąlyga**. Ta prasme doros kultūra yra mokymas įveikti virsmus, kad netaptume virsme tykančios grasos aukomis. Sekant Kristumi, taipogi nevalia dairytis atgal – grįžti: *Nė vienas, kuris prideda ranką prie arklo ir žvalgosi atgal, netinka Dievo karalystei* (Lk 9, 62).

Virsmo grasa leidžia kitu požiūriu pažvelgti į daugumą lietuviškųjų dievybių. Kaukai, barzdukarai, aitvarai, bubilai, laumės, raganos, vėlinai (velniai), vaiduliai, vėluokai ir pan. yra nedarnos, chaoso, kitaip sakant, nesėkmingo virsmo pasekmės arba virsmo grasos įsikūnijimo apraiškos. Tai įstrigusiuoju ir atkritėliu iš dalies mitologizuoti pavidalai arba žmogaus, kaip nuolatinėje raidoje esančios esybės, klystkeliai. Dorinė lietuvių kultūra gerai pažinojo visas virsmo grasas

įsikūnijimo (žmogiškojo chaoso) apraiškas, jas įvardijo ir pasakomis, padavimais bei legendomis nuo mažens auklėjo, diegė į vaiko bei suaugusiojo sąmonę tinkamo elgesio modelius.

Virsmo negrįžtamumas ir tai, kad tolesnis gyvenimo tarpsnis turėtų būti kažkas iš esmės naujo, pagrindžia gyvenimo prasmę. *Negrįžtami procesai yra darnos šaltinis, gimdantis naują, aukštesnę kokybę* (148; 25). Šį visumos dėsni, šiuolaikinio mokslo atrastą negyvojoje gamtoje vykstančiuose procesuose, mūsų protėviai žinojo prieš tūkstančius metų ir juo grindė savo doros kultūrą. Todėl jų gyvenimas buvo darni, prasminga visuma.

Būties rėda ir virsmo sąvoka primena rytietiškas sielų persikūnijimo teorijas. Susidomėjimą reinkarnacija dažniausiai skatina natūralus, tačiau klaidingas noras pratęsti žmogiškąją egzistenciją taip, lyg naujai gimęs žmogus būtų anksčiau mirusio tęsinys. Tokios inkarnacijos negali būti, nes tam prieštarauja virsmo negrįžtamumas. *Žmonėms skirta vieną kartą mirti ir stoti į teismą*, – sako apaštalas šv. Paulius (Žyd 9, 27). Virsmo negrįžtamumą ir tuo pačiu žmogaus gyvenimo nepakartojamumą lietuviškoji savimonė išreiškia ir vardo keitimu virsmuose bei draudimu minėti mirusiojo vardą. Yra liaudies dainų, kuriose ieškoma patvirtinimo tikėjimui, kad atgimstama kitu pavidalu: *Ai nekirskie, tikras tėveli, šone kelio berželio, / Nesisemkie, tikra motule, iš versmės vandenėlio, / Nešienaukie, tikras broleli, pabalėliais šienelio, / Nesraškykie, tikra sesule, iš daržo žolynėlio. / Šone kelio berželis – aš pati ten jaunutė, / Iš versmės vandenėlis – gailiosios ašarėlės, / Pabalyje šienelis – geltonieji plaukeliai, / Iš daržo žolynėlis – šviesiosios akelės* (užrašyta 1923 m. Tverečiaus parapijoje).

Šie ir panašūs posmai tėra žmogaus kūno suirimo ir pasklidimo gamtoje (berželyje, vandenėlyje, žolėje ar darželio gėlėje) gražus poetinis įvaizdis. Kita vertus, šios eilės – tai ir poetinė išraiška visumos jausmo, leidžiančio pajusti (tai jau ir mokslas pripažįsta), jog visa yra gyva ir tarpusavyje susiję. Todėl be reikalo nekirsk medelio ar nelaužk beržo šakelės, neteršk šaltinėlio, neskink žolynėlio ar gėlės.

Kalbėdami apie reinkarnaciją, mes vartojame tarptautinius žodžius. Svetimžodžiai apie perėjimą iš Šiapus į Anapus ir atvirkščiai nieko giliau nepasako, bet tik temdo sąmonės šviesą. Tačiau jei vartosime gimtosios kalbos žodžius, tai virsmo formulėse (*mirti / rimti*;

migti / gimti; nokti / nykti ir kūsti / kusti) rasime nusakytą atskirų virsmų esmę. Kalbančiajam prigimtąja kalba lengviau atsiveria gyvenimo ir būties slėpiniai.

Įveikusi mirties virsmą siela, vis labiau skaistėdama, kyla į dvasinę būtį. Šiame tarpsnyje ji vis labiau rimsta, grįžta į savo esmę, į ramuvą, Dievop – iki paties tyriausio skaidrumo. Paprotinė baltų kultūra tyli apie tai, kas vyksta žemiausiame Rėdos Rato linkyje – kalėdiniam virsme. Etinė senųjų tautų kultūra pagrįsta istoriškai anksčiau dešiniojo smegenų pusrutulio empiriniu mąstymu, gyvenimo patirtimi. Suprantama, kad, nesant gyvenimiškos patirties, dorinė lietuvių kultūra ir senieji tikėjimai tyli apie tai, ar siela, perėjusi kalėdinį linkį, vėl artėja prie gimties virsmo, ar kalėdinis virsmas yra tas posūkis, kur baigiasi žmogaus kelionė Rėdos Ratu ir pereinama į kitą matmenį. Telioka tai slaptimi ir mums.

Senovės lietuviai nekūrė abstrakčių, gyvenimo patirtimi neparemtų teorijų, kaip darome mes, bet gyveno gamtos ritmu ir, atlikdami gyvenimo priedermes, pakludavo prasmingajai Dieviškos Kūrybos tvarkomai pasaulio rėdai. Jausdami visumą, jie dalyvavo visa apimančios Amžinosios Kūrybos vyksme. Praradus visumos jausmą, prarandama ir minties gyvybė – išmintis, o žmogus protaudamas skaldo visumą ir kuria atsajas sąvokas bei esmę temdančias teorijas. Senovės lietuviuose tebuvo gyva visuma – visų dėsnių pradžia, visetas.

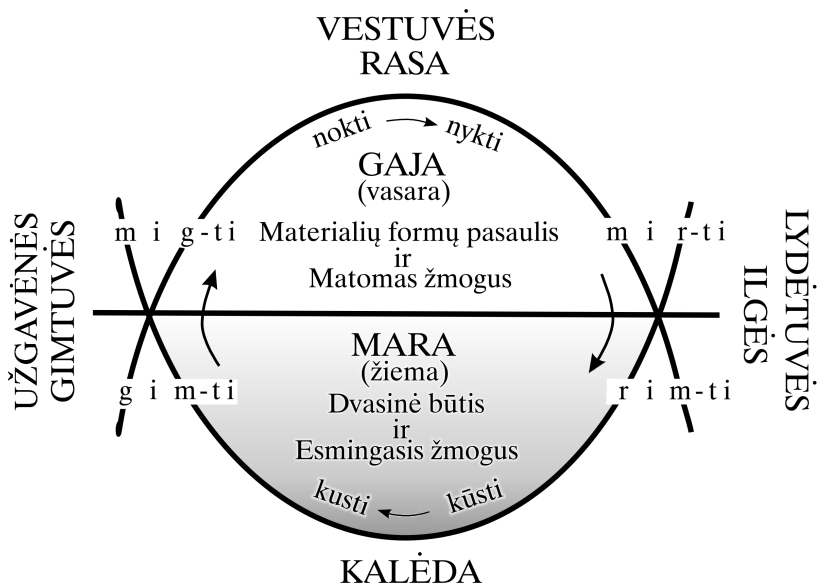
Būties rėda ir virsmo dėsningumai išreiškia besivystančio pasaulio ir būties raidą. Ištinę gyvenimo liniją virsmai tarsi padalija į atskiras dalis. Tarp ilgų, pastovių tiek gyvosios, tiek ir negyvosios gamtos vystymosi laikotarpių ar žmogaus gyvenimo tarpsnių įsiterpia neapibrėžtos, nepastovios (chaoso) būsenos, kuriose lemiamu tampa atsitiktinumas arba (sąmoningai būtybei) – kryptinga pastanga. Taigi, gyvenimo tikrovę sudaro dvi besikaitaliojančios ir viena su kita glaudžiai susijusios būsenos – **buvojimo** (ilgi, ramūs ir pastovūs gamtos laikotarpiai ar žmogaus gyvenimo tarpsniai) ir **tapsmo** (virsmo sritys). Ilguoju, pastoviuoju buvimo tarpsniu gamtos ar žmogaus gyvenimas yra apibrėžtas ir sąlygotas veikiančių dėsnių bei gyvenimo normų, todėl vystymasis yra tolygus, o pasikeitimai lėti, nepakeičiantys esmės; juos galima lyginti su *mikro* evoliucija. Pereinamuoju – virsmo (tapsmo) laikotarpiu, kai nebegalioja įprasti dėsniai, o neapibrėžtumas ir atsitiktinumas arba sąmoningos bei kryptingos pastangos įgyja

didžiausią galią, vyksta esminiai pokyčiai, vedantys į iš esmės naują kokybę. Tokia viršminė padėtis yra tapsmas, kurį vadiname *makro* (šuolinės) evoliucijos vardu (4 pav.). Makroevoliucinio vyksmo – virsmo negrįžtamumas yra ne tik darnos šaltinis, bet pagrindžia ir besivystančio (evoliucinio) pasaulio modelį (paradigmą). Sąmoningai būtybei – žmogui negrįžtamumas įgauna dar gilesnę prasmę. Čia jis neatsiejamas nuo doros ir gyvenimo prasmingumo.

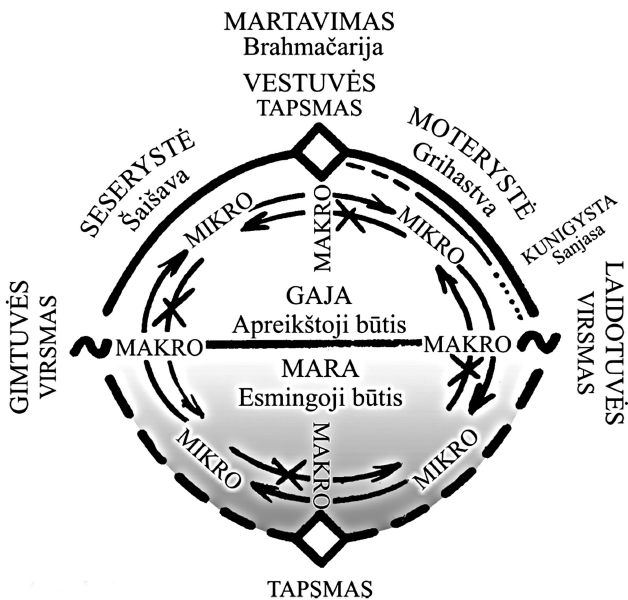
Materija ir nesąmoninga gyvybė virsmui nesipriešina. Ji besąlygiškai paklūsta Kūrybos dėsniams, o žmogus, turėdamas laisvą valią, gali priešintis tapsmui. Mirties, o ypač vestuvių ir gimties virsmuose žmogus gali sąmoningai ar dėl nežinojimo priešintis virsmui, nes virsmas susijęs su buvusios formos laužymu, t. y. su netektimi, skausmu ir auka. Geismingai mąstantis žmogus vengia netekties ir aukos. Priešindamasis virsmui (įstrigdamas jame arba tapdamas atkritėliu – atžindu), jis virsta įsikūnijusios virsmo grąšos auka ir, stabdydamas prasmingąjį būties vyksmą, kenkia sau ir ardo visuomenės darną.

Virsmo eiga ir ypač Rėdos Ratas (3 pav.) tarsi reikalauja ciklinio laiko modelio, kuriame viskas pavaldus pasikartojamumui, o raida – tik santykinė sąvoka. Tuo tarpu nūdienos civilizacija nukreipta į linijinį laiko tėkmės suvokimą. Tokį požiūrį ypač skatino mechaninė pasaulio vystymosi samprata: nuo paprasto prie sudėtingo, palaipsniui aukštesnė kylančia linija. Kultūrų istorija rodo, kad tiek laiko, tiek geografiniu požiūriu pasaulyje vyraavo ciklinis laiko suvokimas. Žvelgdami iš pasaulio centru save laikančios civilizacijos „aukštumų“, mes linkę manyti, kad linijinė laiko samprata, *vektorinis mąstymas* (O. Špengleris) yra visuomenės išaugimo, tobulėjimo požymis.

Vėl susiduriame su prieštara, tik šį kartą – su laiko suvokimo prieštara. Gamtoje pastebimos dvi laiko tėkmės – ciklinė ir linijinė. Kuri samprata išreiškia aukštesnį suvokimo laipsnį? Prieštaros viršsprendinį, kuriame nėra pralaimėjusių, mes jau turime, – Rėdos Ratas išreiškia ciklinę laiko tėkmę, o virsmo negrįžtamumas bei nauja poviršminės būties kokybė į ciklinę laiko tėkmę įveda linijinę kryptį. Iš tiesų, vežimo ratas sukasi apskritimu, tačiau vežimas, pasak kultūros istoriko A. Toinbio, juda į priekį. Taigi Rėdos Ratas tėra gražus įvaizdis, neatspindintis visos tikrovės, o visatos laiko tėkmė yra sudėtinga eiga, jungianti savyje ir cikliškumą, ir tiesiaeigį judesį. Lietuvių doros kultūra, pasižymėjusi griežtais virsmo negrįžtamumą sąlygojančiais

3 pav. Rėdos Ratas.

4 pav. Virsmas ir vystymasis.

papročiais, sugebėjo sujungti prieštarigus laiko tėkmės suvokimo būdus ir dalyvauti visa apimančioje Amžinoje Kūryboje.

Minėtas evoliucinis pasaulio modelis ne tik suteikia etinį atspalvį laikui, bet ir mokslinė kalba pagrindžia dorą. Svarbiausias veiksnys, nuo kurio priklauso aukštesnės, sąmoningesnės gyvybės atsiradimas, yra *dora*. Šis teiginys gali pasirodyti nepagrįstas, tačiau taip nėra. Galbūt jis šiek tiek per ankstyvas. Jau ne už kalnų tas laikas, kai sąvokos ‘mokslinis požiūris’ ir ‘etinė nuostata’ arba ‘mokslinis pažinimas’ ir ‘etinis pažinimas’ bus tapačios. Nauji mokslo atradimai iš esmės keičia padėtį, *buvęs išankstinis mokslinių ir etinių vertybių atskyrimas daugiau nepriimtinas* (148; 386) ir pamažu nyksta.

Sąmoningos gyvybės – žmogaus gyvenime etinė–dorovinė nuostata yra lemiamas veiksnys, užtikrinantis, kad nepastoviamo virsme įvyktų lemtingas šuolis į iš esmės naują kokybę ir kad jis būtų negrįžtamas. Galima daryti išvadą: doros reikia laikytis ne todėl, kad kažkas prisakė, nurodė, o *savo labui*. Jeigu suvoksime, kad Dievo įsakymai taip pat išreiškia būties dėsnius, tai nuodėmė bus ne nusižengimas įsakymus davusiam Dievui, bet priešprieša gyvybės reišimosi dėsniams – *kenkimas sau pačiam*. Todėl dora pagrįstą amžinosios Kūrybos dėsnių ar Dievo įsakymų laikymasis yra esmingiausias savęs teigimas, atveriantis aukštesnės, pilnavertiškesnės būties akiračius.

Virsmas – tai kelionė iš vieno būties tarpsnio į kitą. Tarp to gyvenimo kranto, kurį paliekam, ir tos šalies, kurią norime pasiekti, yra niekieno žemė, kur viešpatauja netikrumas ir chaosas. Esantysis virsme privalo ištverti bandymų laikotarpį, atlikti pavojingą žygį ir nugalėti įvairius tykančius grasos pavidalus. Tai kelionė pagal anksčiau minėtas dvasines gaires. Kad sugebėtum jų laikytis, būtina sąmonės šviesa. Šiai kelionei senovės lietuviai ruošdavosi ir apsišarvuodavo dorinės kultūros rasa – *skaista*.

Skaista – tai būseną, kai žmogus netapatina savęs nei su kūnu, nei su jausmais (pykčiu, džiaugsmu ir pan.), nei su mintimis ar veikseną. Skaista – esmės sąvoka, sujungianti atskiras žmogiškosios būties dalis į bendrą visumą. Ji – sąmonės šviesa, lemiamomis ir pavojingomis persilaužimo akimirkomis padėdavusi sėkmingai pasiekti šviesesnės būties krantą.

VIRSMAI IR INDUIZMAS

Tai, kas pasakyta, nėra vien mūsų protėvių aisčių išmintis. Tai senovinė visos Indoeuropos išmintis, tik ne visur ji vienodai išlikusi, dažniausiai yra įgavusi kitokią, formalesnę išraišką.

Palyginkime senuosius lietuvių gyvenimo tarpsnius su induizmo papročiais. Čia žinomi keturi žmogaus gyvenimo laikotarpiai – *ašramai*, kurie atitinka atskirus mūsų Rėdos Rato tarpsnius. Pirmasis laikotarpis – tai baltiškoji *seserystė*, o Vedose jis vadinamas *šaišava* (4 pav.). Antrasis laikotarpis – *brahmačarija* (mokymosi, jausmų sutvarkymo, skaistos laikotarpis). Jis atitinka mūsų vestuvių virsmą – *martavimą*, t. y. pasiruošimą tapti motina ar tėvu. Po jų seka trečiasis, vaisių nešantis laikotarpis – šeimyninis gyvenimas. Induizme tai *grihasta*, o mūsųose – *moterystė* (vyrystė). Ketvirtasis, šventumo tarpsnis – žmogaus pasiruošimas mirčiai, mirties virsmui. Tai *sanjasa* (154; 26). Pas mus šis laikotarpis labiausiai suiręs, tačiau nesunkiai atkuriamas, remiantis A. J. Greimo jau dalinai atstatytu kunigų – ubagų luomu ir laidojimo bei mirusiųjų minėjimo papročiais. Priešmirtinis nuskaistėjimo tarpsnis lietuviškai buvo vadinamas *kunigyste* (plačiau *Mirties virsme*).

Vėlesniame induizme šie laikotarpiai jau pakitę. Pirmasis yra *brahmačarijos* ašramas. Jo aprašyme jaučiamas dirbtinumasis – įvedimas į *brahmačariją* vyksta du kartus: vaikystėje (6–8 metų) ir sulaukus jaunuolio amžiaus (18–20 metų). Susidaro įspūdis, kad į vieną iniciacijos apeigą sujungtos dvi, kadaise buvusios savarankiškos apeigos. Matyt, tai yra atgarsiai išnykusios *šaišavos* (seserystės) ašramo, kuriame žmogus, augdamas didžiojoje kelių kartų šeimoje, *margam tėvo dvarely*, visa esybe, visais pojūčiais „siurbia“ į save jį supančią kultūrinę tradiciją. Toliau seka *grihasta*, o *sanjasos* ašramas jau suskilęs į du laikotarpius – *vanaprastha* ir *sanjasa*. Jų turinys labai panašus, o riba tarp jų atrodo dirbtinė ir nepažymėta apeiginiu ritualu (189; 79).

Induizme žmogaus elgesį ir gyvenimo būdą minėtaisiais gyvenimo tarpsniais nustato privalomos taisyklės ir apeigos. Lietuvių doros kultūroje visa tai buvo esminga, gyva žmonių papročiuose bei apeigose, o gyvenimo tarpsnių kaita buvo natūrali, derinama su žmogaus gyvybinių galių pakilimu, suvešėjimu ir atoslūgiu. Tai būdingas *esos*

kultūros bruožas. Šiuo atžvilgiu Indijos kultūra yra vėlesnė, išoriškesnė, linkstanti į tai, ką O. Špengleris vadina civilizacija. Tad indiškąją kultūrą derėtų vadinti *etine civilizacija*. O baltų kultūra yra išsaugojusi esmę, – jos jaunystė amžinai gyva tuo esmės gaiviesiu, kai, pasak kinų išminčiaus Lao Czė, silpnumo (esmės) išsaugojimas virsta stiprybe.

Lietuvių doros kultūra turėjo trapų lukštą, esmės apsaugą – papročius. Išnykus senajai gyvenimui ir papročiams (iš dalies jau tapusiems formaliais), esmė liko be apsaugos ir nyksta kaip rytmečio vėsa. Todėl šiandien mūsų dėmesys turėtų krypti į dvasinę (silpnąją) pusę – esmę. Ją privalome iškelti į sąmonės šviesą ir apsaugoti savo širdimi. Bergždžios bus mūsų pastangos, jeigu stengsimės išsaugoti tik išorinę (negyvąją) apeigų pusę, pamiršdami jų prasmę. Tačiau jeigu, gaivindami apeigų dvasią, atsiminsime jų prasmę, tuomet apeigos rasis savaime, galbūt kitokios, tačiau kilusios iš mūsų vidinės gyvybės ir pritaikytos šių dienų gyvenimo sąlygoms. Tokiu keliu eidami, ne tik išsaugosime esmę, bet pakelsime ją į aukštesnį – sąmoningos doros kultūros lygį.

VIRSMAI IR SINERGIJA

Amžinos tiesos nepersiduoda mechaniškai, bet kiekvienoje epochoje jos gimsta naujai iš žmogaus dvasios.

K. G. Jungas

Virsmą, kurį čia nagrinėjome, trumpai ir iš esmės galima apibūdinti kaip tvarkos ir chaoso sąveiką. Tvarka ir chaosas – tai seniausios pasaulėdaros charakteristikos. Visose mitologijose ir šventraščiuose pasaulio sukūrimas – tvarka prasideda nuo chaoso. Tai reiškiniiai, su kuriais kiekvienas žmogus nuolat susiduria tvarkydamas savo gyvenimą ir santykius su aplinka, bandydamas suprasti savo dvasinę būseną ir įvairovę pasaulio, kuriame jis gyvena.

Tvarkos ir chaoso pasireiškimus jaučia kiekvienas žmogus: matome juos gamtoje, tarpusavio santykiuose, muzikoje, tapyboje, poezijoje, architektūroje... Tačiau į klausimą, kas yra chaosas ir kokia jo bei tvarkos tarpusavio sąveika, mažai kas gali atsakyti. Tvarkos ir chaoso sąveiką bei jų reikšmę ne tik žmogaus gyvenimui, bet ir visai gamtos bei kosminei rėdai (tvarkai) senųjų kultūrų žmonės patirda-

vo daugiau per sąmonę nei sąmoningai. Civilizuotas žmogus tokį tvarkos ir chaoso pojūtį daugiau ar mažiau prarado, tačiau tvarkos ir chaoso slėpinius atrado jau sąmoningai – moksliniais eksperimentais. XX a. 7-e dešimtmetyje atsirado nauja, visas mokslo šakas jungianti mokslo kryptis – *sinergija*¹. Jos tikslas – visuotinių saviorganizacijos (savikūros) ir savaiminės tvarkos atsiradimo dėsningumų, būdingų įvairios prigimties sistemoms, taip pat ir visuomeninėms, tyrimas. Paprasčiau sakant, sinergija nagrinėja tvarkos ir chaoso sąveiką – virsmus.

Tolesni lietuvių ir kitų tautų papročių bei apeigų – virsmų tyrimai, mūsų nuomone, vis labiau sietini su sinergijos atradimais ir sinerginiu pasaulėvaizdžiu. Jau pirmajame *Vestuvių virsmo* leidime nekartą pabrėžėme sinergijos ir aiškių pasaulėvokos bendrumą. Čia trumpai apžvelgsime pagrindinius naujai kuriamo pasaulio vaizdo principus ir palyginsime juos su paprotinėmis ir dorovinėmis senųjų kultūrų nuostatomis.

Sinergija atskleidžia naują požiūrį į visa, kas vyksta, t. y. kitokį pasaulio vaizdą, iš esmės besiskiriantį nuo esamo, ar, galima sakyti, – nuo buvusio mokslinio pasaulėvaizdžio. *Mes buvome iškreipto mokslo aukos* (153; 32). *Šiandien labai svarbu, jog su sinergetika susipažintų kiekvienas apsišvietęs žmogus ir kad ji taptų jo pasaulėvokos dalimi* (140; 3). Taip ir panašiai teigia žinomi mokslininkai. Keisti požiūrį verčia gresianti ekologinė ir kultūrinė katastrofa, kurią ir sukėlė mentalinės sąmonės žmogus bei jo pasaulėvoka. Sinergijos dėsniai, kuriuos dabar atranda mokslas, iš esmės išreiškia tuos pačius virsmo dėsningumus, kuriais buvo pagrįsti senoviniai lietuvių šeimos papročiai. Tačiau mokslas apie juos byloja kitokia, jam būdinga kalba. Mokykimės po įvairiais pavadinimais ar formomis pastebėti besislepiančią tą pačią esmę. Atrasti sinergijos arba virsmo dėsningumai iš pagrindų keičia buvusią gamtos, žmogaus ir visuomenės vystymosi sampratą.

¹ *Sinergija* (gr. *syn* ‘kartu’ + *ergos* ‘darbas’) pažodžiui reiškia ‘bendrai veikiantis’; dažniau vartojama kita sąvoka – *saviorganizacija*. Kalbant apie žmogų tinka ir žodis *savikūra*.

Prieš mokslininkų akis pamažu atsiveria vieningas įvykių vaizdas, jų esminis bendrumas, atrodytų, visiškai nelygintinose srityse vykstančių procesų panašumas. Turbūt jau pastebėjome, kad vieningumas ir esminis bendrumas yra pagrindinis senosios lietuvių kultūros bruožas. Vaizdžiausia to bendrumo išraiška yra *Rėdos Ratas* (3 pav.) ir *Bendroji virsmo eiga* (2 pav.). Panašiai buvo bene visose senose kultūrose. Pasak M. Eliadės, *archajinis žmogus nežino veiksmų, kurie nebūtų buvę anksčiau kažkieno atlikti ar pergyventi. Tai, ką jis daro, jau buvo daryta. Jo gyvenimas – nenutrūkstamas jau atrastų veiksmų kartojimas. [...] Veiksmas įgyja prasmę ir realumą tik tiek, kiek jis atnauja kažkurį proveiksmį* (172; 33). Šias mintis patvirtina mokslinių bandymų duomenys ir sinergijos dėsniai.

Sinergija grąžina mus prie senovinių kultūrų idėjų. Senąjį laikmetį ji sujungia su naujausiais mokslo pasiekimais, sutaiko rytietišką ir vakarietišką požiūrius į pasaulį. Iš senųjų kultūrų sinergetika perima ir toliau vysto visybinį pasaulio suvokimą, bendro dėsnio (plg. kinų *Dao*), kuriam paklūsta žmogus ir visas pasaulis, idėją. O iš Vakarų ji perima skaldymo (analizės) ir bandymų metodus bei skaičiavimo technikos galimybes.

Sinergija atskleidė, kad pasaulis yra atviras, t. y. ne sukurtas, bet tebekuriamas, ne rimtyje ir pusiausvyroje, bet besivystantis, tiksliau, pats save tveriantis ir tvarkantis. Jis vystosi ne pagal linijinius dėsnius, o jo raida kupina netikėtų posūkių, kuriuose pasirenkamas tolesnis vystymosi kelias. ***Netiesiškumas suteikia gyvybės požymių***¹. Netiesinės sistemos elgiasi kaip gyvos, nes jų atliepa į išorinius poveikius labiau priklauso nuo vidinių sistemos savybių, negu nuo poveikio dydžio. Mokslininkai pastebi fiziniams ar cheminiams procesams būdingas savybes, pavyzdžiui, savaiminio papildymo, atsistatymo, kryptingumo, kurios anksčiau buvo priskiriamos tik gyvajai gamtai. Sinergija atmeta dirbtinį gamtos skirstymą į gyvąją ir negyvąją. Per fizinius procesus ir chemines reakcijas netiesinės sistemos *tarsi atgyja: jos gimsta, patiria kryptingus negrįžtamus pokyčius, suyra ir miršta* (140; 11). Bet juk būtent toks yra ir virsmo apibūdinimas.

¹ Vertėtų susipažinti su kun. Č. Kavaliausko mintimis apie netiesinę teologiją (58; 19-22).

Mus supantis išorinis ir mūsų vidinis pasauliai artėja vienas prie kito (konverguoja). Nebėra bedugnės tarp šių pasaulių, o tai reiškia, kad virsmo – sinergijos dėsniai apima visus pasaulyje esančius reiškinius.

Klasikinės mechanikos ir kvantinį pasaulį galima palyginti su muziejumi, kuriame išlieka kiekvienas informacijos vienetas. Sinerginis – virsmo pasaulėvaizdis yra procesų erdvė, kurioje informacija bei pavidalas (struktūra) *ir suyra, ir išlieka*. Tačiau virsta kitu pavidalu.

Suyra ir išlieka, ir taip, ir ne, ir yra, ir nėra, ir geras, ir blogas. Šitoks virsminis (sinerginis) pasaulio ir įvairių reiškinių suvokimas, kurį mes, vartodami visai kitokias sąvokas, vadinome prieštaringu, dvilypiu, kaip esminė gija driekiasi per visą senąją aisčių kultūrą. Štai prikeltuvių dainoje, sakoma: *nėra vainikėlio*, o mergelė atsako: *tebėr vainikėlis*. Tai yra pažodinis šio pagrindinio virsminio (sinerginio arba savikūros) dėsnio pavyzdys. Šį dėsni išreiškia senovinis jaunosios vadinimas: *marti – nuotaka*; laumei priskiriami geri bei blogi bruožai, *nokti – nykti* dėsnis bei žodžiai prieštaros, reiškiantys ir taip, ir priešingai. Taipogi vestuvių, gimties ir mirties virsmų papročiai bei apeigos, kuriuos išsamiai nagrinėsime, yra sinerginės prigimties ir vienaip ar kitaip simboliškai atspindi vykstantį perkeitimą – virsmą.

Laiko poveikis klasikinio mokslo pasaulyje prilygsta pavidalus griaušančiam viesuliui. Jo išsklaidytos pavidalų dalys ir toliau tebeesiti, iš jų, turint pakankamai išradingumo, galima vėl surinkti sugriautuosius pavidalus. Negrįžtamumu pagrįstas virsminis – sinerginis pasaulio vaizdas panašus į sklindančias bangas, kurias sukelia vandenin mestas akmuo. Į pasaulį jau negalime žiūrėti kaip į muziejų, kuriame išlieka visa informacija, bet kaip į *nenutrūkstamą griovimo ir kūrimo procesų kaitos* (vadinasi, virsmų, – mūsų past.) *seką* (153; 35). Taigi, gyvenimo tikrovę, kaip jau minėta, sudaro vienas po kito einančių buvimo (ramaus, pastovaus meto) ir virsmo (chaoso) tarpinių seka (žr. 5 pav.).

Sinerginį pasaulio vaizdą, kuris, kaip ir senoji kultūra, yra kito kio mąstymo bei suvokimo išraiška, apibūdina penkios pagrindinės nuostatos:

1. *visybiškumas*, išreiškiantis bendrus visų objektų ir visų lygių medžiaginio bei dvasinio vystymosi dėsningumus;

2. *atvirumas*, pažymintis nuolatinį pasaulio tapsmą;

3. *netiesiškumas*, nurodantis vyksmų įvairialypiškumą ir negrįžtamumą;

4. *savikūra* (saviorganizacija), kuri pabrėžia vidinių sistemos savybių reikšmę;

5. gelminis *chaoso* (atsitiktinumo) ir *tvarkos* (būtinumo) tarpusavio ryšys.

Virsmo – sinerginiai dėsniai pasaulio raidą ir ypač žmogaus savikūrą (tapsmą) pagrindžia doros (etikos) nuostatomis ir dėsniais. Sinerginio pasaulio etiškumą atskleidžia išvardytųjų nuostatų savybės. Visų pirma, tai negrįžtamumas, kurio etinė išraiška tokia: žmogus atsakingas už praleistą laiką. Atvirumas reiškia, kad nė vienas žmogus doriniu požiūriu nelieka nuošalyje, jis visada dalyvauja vienokioje ar kitokioje savikūroje, nuo kurios priklauso visos visuomenės gerovė. Etinį atspalvį turi ir penktoji nuostata, pabrėžianti ypatingą atsitiktinumo reikšmę. Virsmo metu, kai esti didžiausias chaosas ir kuomet žmogus (sistema) praranda pastovumą ir tampa sužadinta, atsitiktinumas (fliuktuacija), t. y. nors ir nedidelis poveikis, gali nulemti asmens (sistemos) likimą. Sąvoka „atsitiktinumas“ gali klaidinti. Iš vienos pusės, ji tinkama, nes atsitiktinių poveikių yra daug, o iš kitos – netinkama, kadangi tik tas atsitiktinis poveikis pajėgs įtakoti sistemą, kuris atitinka *vidines* sistemos savybes. Žmogaus atveju, chaoso ir tvarkos sąveikoje dalyvauja ir laisvoji valia, – ji arba vidinis apsisprendimas nulemia virsmo kryptį ir žmogaus likimą. Atsitiktinumas tik išryškina laisvos valios reikšmę, – jis tik tada nulemia žmogaus ar sistemos virsmą, kai atsitiktinumas atitinka vidines asmens (sistemos) savybes. Taip išryškėja žmogaus atsakomybė už pasirinkimą arba, tiksliau, – už savo dvasinę būseną.

Virsminė – sinerginė pasaulėvoka skatina sąmoningą žmogaus veiklumą ir reikalauja turėti matą vertybių atrankai. Atsitiktinumo reikšmė arba sužadinta virsmo būseną (žr. 2 pav.) leidžia teigti, kad bendruomenės raidoje, skirtingai nei gamtinėje, žmogus gali elgtis sąmoningai ir kryptingai. *Mes tam tikra prasme galime pasirinkti evoliucijos eigą* (153; 37).

Kalbant apie žmogų (socialinę evoliuciją), būsenos nepastovumas yra vidinis, todėl jis išreiškiamas apeigine (simboline) nedarna. Vestuvėse tai yra plaukų paleidimas, važiavimas į jungtuves palaidais raiščiais, atsegiotais drabužiais, įvairios svečių išdaigos. Tuo išreiš-

5 pav. Virsmų ir sinergijos ryšys.

kiamas virsmo dėsningumas: nėra tvarkos be netvarkos (chaoso).

Bene pastoviausia ir dažniausiai pasitaikanti nedarnos (chaoso) išraiška yra apeiginis daiktų vogimas (sumaišymas). Kad tai iš tiesų yra sumaišymas, matyti iš to, kad pavogtus daiktus nešdavo į kaimynų kiemą, į gatvę, į upę, į kapines, užkeldavo ant stogo ir pan. (167; 13). Apeiginis išdaigų (vogimo) pobūdis ryškiau išlikęs kalendorinėse šventėse – per Rasas (Jonines), Ilges, Kalėdas, Užgavėnes. S. Tolstaja šį apeiginį (simbolinį) chaosą vadina ritualine betvarke (*ритуальные бесчинства*) ir pastebi, kad *ritualinė netvarka* lygėdavo ne tik kalendorines šventes, bet ir šeimos apeigas – vestuves, išlydėjamą į kariuomenę arba apskritai nebuvo susieta su kokia nors apeiga (167; 12). Šis pastebėjimas, kuris atspindi tik pastarųjų laikų padėtį, yra anksčiau cituotų M. Eliadės žodžių patvirtinimas.

Sinerginiai – virsmo dėsniai atskleidžia, jog norint, kad atsitiktinumas iš mikro lygio galėtų prasiskverbti į makro lygį arba, paprasčiau, kad atsitiktinumas galėtų paveikti visą sistemą, struktūra turi būti ypatingu būdu paruošta. Ji turi būti sužadinata, kitaip sakant, – nepastovi. Nepastovumas reiškia jautrumą mažoms įtakoms (fliktuacijoms), nes tik jautri sistema gali vystytis. Įvedimo į virsmus papročiai bei apeigos yra sistemos, o mūsų atveju, žmogaus paruošimas ir sužadinimas.

Nepastovumas turi aiškų etinį atspalvį. Žmogaus virsmas dorinę prasmę įgauna dėl grasos – gėrio ir blogio jėgų suaktyvėjimo (žr. 2 pav.). Griežtas papročių laikymasis saugodavo mūsų protėvius nuo neigiamų įtakų ir virsmo grasos. Šiuolaikiniam žmogui, kuris jau išaugo iš papročių lygio ir nori būti savarankiškas, reikia sąmoningo virsmo dėsningumų suvokimo.

Sinergijoje žinomi *deginantys* arba *pasirinktinai gesinantys atsitiktinimai* (*fliktuacijos*), kurie visa, kas nereikalinga nukerta, naikina. Taip griovimas tampa kūrimu. *Chaosas stato griaudamas* (140; 122). Jis kuria naują sąrangą atmesdamas, griaudamas senąją formą – visa, kas nereikalinga. Kūrybinį chaoso pasireiškimą griauant senoji kultūra išreiškė apeiginiu senos formos naikinimu (žr. 2 pav.), kuriam mūsų protėvių kultūra skirdavo daug dėmesio. Sinergija taip pat atrado jautriuosius laikotarpius, kuriuos išnaudodavo senųjų kultūrų žmonės (plačiau – *Vestuvių virsme*).

Sulyginome tik ryškiausius, esminius senosios virsmo kultūros ir

sinergijos atitikmenis. Tuo vien užrašėme gaires tolesniems tyrimams.

Sinergija byloja savo kalba, kurioje vartojamos tarptautinės sąvokos – *atraktorius, bifurkacija, fraktalijos, determinuotas chaosas, dissipatyvinė struktūra* ir kita. Kad visos šios sąvokos taptų suprantamos kiekvienam, jas reikia išversti į šiandienos kultūrinių įvaizdžių kalbą. Tai filosofų, sociologų ir kultūrologų uždavinys.

Savo ruožtu, senoji kultūra taip pat vartojo savitą virsmo (sinerginių) sąvokų kalbą. Didžiąją dalį tų sąvokų mes jau pamiršome arba nebesuvokiame. Nepaisant mąstymo skirtumų, kai kurie išvardyti sinergetiniai tarmenys (terminai) lengvai pakeičiami labai vaizdžiomis senosios kultūros sąvokomis. Toks yra *bifurkacijos* (*bifurcus* lot. ‘dvišakas’) – pažodžiui – dvišakumo tarmuo. Fizinė dvišakumo prasmė tokia: bifurkacijos taškas – tai vystymosi kelių išsišakojimas. Dvišakumo pavyzdžių gausu, bet suprantamiausi jie yra pasakose. Kai pasakos veikėjas prieina kryžkelę ir susimąsto, kuriuo keliu pasukti, regime bene vaizdžiausią žmogaus gyvenimo *bifurkaciją* – kryžkelę. Net jaunųjų ar kūmų sodinimas krikštasuolėje¹ ar lavono šarvojimas krikštakampyje yra ne vien tik pagarbos ženklas, bet turi virsminę – sinerginę prasmę: tai *naujo pradžios – kryžkelės* (bifurkacijos) ženklinimas.

Kitas sinergines sąvokas aptarti sudėtingiau. Senoji lietuvių kultūra mums siūlo daug gyvenimiškų žmogaus, patekusio į virsmą ar pasirinkusio ne tą tolesnės raidos kelią, pavadinimų, kaip antai: *marti, velionis, velnias, kaukas, laumė, aitvaras, atžindas* ir kt., kurių, dvasinę žmogaus prigimtį atmetęs ir etikos nepaisantis, mokslas negali pateikti. Visų šių, naujų ir senų, sąvokų išvertimas į visiems suprantamą šiuolaikinių kultūros ženklų, įvaizdinių, simbolių kalbą reikštų ne tik seno ir naujo dermę, bet ir naują mūsų sąmoningumo bei doros lygį. Tai uždavinys, nuo kurio sėkmingo sprendimo priklausys prasmingą tikslą pametusios šiuolaikinės mūsų kultūros likimas.

¹ Palyginkime ir su *krikštakelė* ‘vieta, kur kertasi keliai’; *krikšto kelias* ‘kryžkelė’ (LKŽ), nes kryžkelė yra naujo kelio pradžia. Plačiau žodžius *krikštyti, krikštas* aptarsime *Gimties virsme*.

VIRSMAS KASDIENYBĖJE

Virsmas – tai reiškiny, su kuriuo nuolat susiduriame kasdienybėje ir esame taip prie to pripratę, kad jo nė nepastebime. Virsmas yra bendras ir visa apimantis reiškiny. Mūsų protėviai jį pastebėdavo visuose gamtos ir žmogaus gyvenimo reiškiniuose bei buities darbuose. Kiekvienas virsmas, kokio masto jis bebūtų, yra didžiojo virsmo – Pasaulio Sukūrimo atkartojimas.

Žodis *virsmas* priklauso dideliame prasminiam žodžių krūmui. Šio krūmo pagrindiniai veiksmažodžiai yra *ver–ti*, *vers–ti*, *vir–ti*, *virs–ti*. Šiam krūmui priklauso priebalsinio skeleto *v – r* žodžiai: *ver–ti*, *vir–ti*, *ver–tė*, *vyr–iai...*, bet dauguma žodžių prie skeleto priebalsės *r* yra prisijungę dar po vieną ar dvi priebalses: *vers–ti*, *versl–as*, *virs–ti*, *vard–as*, *verp–ti*, *varp–as*. Šiam prasminiam žodžių krūmui priklauso visi su verslu susiję žodžiai: *verteiva*, *vertelga*, *verslininkas*, *verteivystė*, *verslovė*, *verslus*, *verslinis*, *versmas*: *Versmu visokiu žydai vertėsi* (LKŽ). Bet koks verslas pagrįstas nuolatiniu virsmu: pinigai verčiami į prekes, o pagaminti gaminiai, išgautos verslovėje iškase nos, užauginti vaisiai ar bet kokios kitos prekės verčiamos į pinigus. Nuo apyvartos greičio priklauso bet kokio verslo sėkmė. Taip žvelgiant išryškėja *virsmo* ir *vertės* sąsaja. Vertinga tai, kas lengvai virsta. Todėl minėtam prasminiam žodžių krūmui priklauso ir vertę išreiškiantys žodžiai: *vertingas*, *vertybė*, *vertumas*, *vertė* ir kt. Virsmo ryšį su vertumu tiesiogiai nurodo pati kalba: ***vertinga tai, kas gali virsti***. Rugių želmenys varpoja, t. y. virsta į varpas, kuriose subręsta grūdai. Ir šiuolaikinis žmogus dažnai ką nors vertina, mintyje turėdamas įvyksiantį virsmą. Pinigai vertingi tiek, kiek jie virsta daiktais. Žiedai gražūs, bet jie tampa vertingi, kai virsta vaisiais. Vaikas vertingas tuo, kad jis virsta suaugusiu. Maistas vertingas tiek, kiek jis virsta mūsų kūnu. Žmogaus gyvenimas vertinamas tiek, kiek jis virsta gėriu, sąmoningumu ar išmintimi.

Virsmą galima įvairiai apibūdinti, tačiau vienas labai sudėtingo reiškinio apibrėžimas viso jo neatskleidžia. Kuo bendresnis apibrėžimas, tuo mažiau tikslus. Gamtoje, buityje ar versle vykstančius virsmus galima apibūdinti labai paprastai: ***virsmas – tai apykaita arba keitimasis***. Gamtos kaita ir vystymasis yra savaiminiai ir didesnių nesklaidumų nesukelia. Žmogaus virsmai, kaip matėme ir matysime,

gali sukelti ir sukelia didesnes ar mažesnes problemas. Virsmai yra skaudūs, o žmogus, trokšdamas pastovumo ir tikrumo bei nesuvokdamas pasikeitimo prasmės, dažnai priešinasi virsmui. Todėl žmogaus virsmai buvo įrėminti sudėtingomis apeigomis ir paprotinėmis tradicijomis.

Žmogaus virsmus taip pat galima trumpai apibrėžti, išryškinant vieną ar kitą bruožą. Tokie trumpi apibrėžimai gali būti labai įtaigūs. Pavyzdžiui: *virsmas – tai grąša*. Arba: *virsmas – tai mirtis ir prisikėlimas*. Arba kitaip: *virsmas – tai atsivertimas ir naujo sutikimas*. Galima pasakyti ir taip: *virsmas – tai netektis ir atradimas*; *virsmas – tai praradimas, kuris virsta laimėjimu*. Arba šitaip: *virsmas – tai kelionė be sugrįžimo*; *virsmas – taiėjimas per niekieno žemę*. Galima net tarti: *depresija – tai užsitęsęs virsmas, kuriame pasireiškia virsmo grąša*. Arba, kaip byloja pranašas Izaijas, ... *kūdikiai atėjo iki iščių vartų, o išeiti (gimti) nėra jėgų* (Iz 37, 3). Virsmas – tai pagrindinis augimo, vystymosi dėsnis (principas), kurį apibrėžti galima ir taip: ***tai, kas buvo reikalinga, tampa kliūtimi***.

Virsmo apibrėžimų vargu ar kur nors įmanoma rasti, nors iš tiesų apie jį rašo įvairūs skirtingų laikų autoriai. Dažniausiai aprašomas ne virsmas apskritai, bet tik vienas ar kitas jo dėsningumas, bruožas ar principas, o bendroji virsmo prasmė lieka nesuprasta. Tiesą sakant, virsmą sunkiai suvokia tik mūsų skaidantis protas, nes virsmas nepripažįsta skaldančios logikos arba, galima sakyti, kad jo logika paradoksali. Tačiau pasąmonė, kurioje veikia vaizdiniai, virsmą suvokia mums to net nežinant.

Virsmai yra dažna ir šventraščių tema. Visa Senojo Testamento Koheleto knyga skirta gamtos ir žmogaus gyvenimo nepastovumui aprašyti. Joje labai ryški nusivylimo būties nepastovumu gaida: *viskas praeina kaip rūkas* arba *yra tuštybių tuštybė*, tačiau pasigendame gilesnio pasikeitimų prasmės suvokimo. Evangeliniai pamokymai dažnai ir tiesiogiai, ir netiesiogiai, per įvaizdžius, ragina žmogų keistis. Pagrindinis Kristaus raginimas yra – *atsiverskite!* Prieraišus mąstymas Kristaus pamokymus priima sunkiai. Jaunuoliui, klausiančiam: *Ką turiu daryti, kad laimėčiau amžinąjį gyvenimą?*, Jėzus atsako: ... *eik, parduok ką turi, išdalyk vargšams, tai turėsi lobį danguje* (Mt 19, 21). Jaunuoliui tai per sunku, nes turi daug turto, prie kurio yra prisirišęs. Ne tik šiam jaunuoliui, kuris nuliūdęs nuėjo šalin, yra neleng-

va prarasti. Dažniausiai tai labai sunku ir mums. Knygos „Kristaus sekimas“ autoriai tą patį pasako tokiais trumpais sakiniiais, kad juos galima laikyti virsmo apibrėžimais: *Atiduok viską, kad gautum viską* arba *Palik viską ir viską rasi*. Tokia pati ir Kristaus palyginimų apie paslėptą lobį (Mt 13, 44) bei brangų perlą (Mt 13, 45–46) prasmė. Žmogus, radęs dirvoje paslėptą lobį ar brangų perlą, parduoda visa, ką turi, ir perkasi tą dirvą. Labai artimas lietuviškai savimonei yra evangelisto Jono užrašytas Kristaus palyginimas apie kviečių grūdą: *Iš tiesų, iš tiesų sakau jums: jei kviečių grūdas nekris į žemę ir neapmirs, jis pasiliks vienas, o jei apmirs, jis duos gausių vaisių* (Jn 12, 24). Šiuos Jėzaus žodžius mūsų protėviai visuose virsmuose simboliškai įvykdydavo barstydami grūdus. Sekančioje Evangelijos pagal Joną eilutėje tas pat pasakyta jau nuogais, palyginimu neapdengtais ir todėl mūsų egoistinį ‘aš’ žeidžiančiais žodžiais: *Kas myli savo gyvybę – ją pradžudys, o kas nekenčia savo gyvybės šiame pasaulyje, išsaugos ją amžinajam gyvenimui* (Jn 12, 25). Šie Evangelijos žodžiai tinka bet kuriam virsmui, nes visuose virsmuose yra ir mirtis, ir prisikėlimas.

Aprašydami pasikeitimus, kurie vyksta vidiniame žmogaus gyvenime, virsmo įvaizdžius naudoja ir mistikai. Bažnyčios daktarė šv. Jėzaus Teresė iš Avilos knygoje „Sielos pilis“ pasikeitimus, įvykstančius vidiniame gyvenime žmogui įžengus į penktąją buveinę, palygina su pokyčiais šilkverpio lervos vystymesi, kai ji palieka savąją kokoną. Anksčiau buvęs neišvaizdus ir lapus graužiantis vikšras staiga pavirsta nuostabia balta dangaus žydrynėje skraidančia ir gėlių nektaru mintančia peteliške. Vestuvių įvaizdis, kuris dažnai minimas Evangelijose, Teresės iš Avilos ir kitų mistikų raštuose yra toji ašis, apie kurią klostosi visi žmogaus gyvenimo įvykiai.

Galima tvirtinti, jog visa mistika yra pagrįsta perkeitimu. Etika, kuri remiasi transcendentiniu būties ir žmogaus suvokimu, taip pat pagrįsta virsmu. Pasak N. Berdiajevo, tai paradoksalioji etika, kuri vis labiau įsitvirtina ir šių dienų mokslinėje psichologijoje. Tačiau psichologijoje ypač daug nesusipratimų ir painiavos, nes įvairūs autoriai, vertindami tuos pačius reiškinius kitu požiūriu, pavadina juos skirtingais vardais: *energinė etika, dinaminė psichologija, sublimacija, transformacija, nušvitimas, atgimimas*, – tai tik keletas to paties perkeitimo arba virsmo vardų.

Vadovėliuose ir mokslo knygose apie virsmus rašoma dažnai, ta-

čiau retai įvardijant tai kaip visa apimančią reiškinį. Nesiejami jie ir su žmogaus gyvenimu. Fizikos vadovėliuose dažniausiai aprašomi energijos virsmai ir medžiagos agregatinio būvio kitimai. Chemijos mokslas aprašo vienos medžiagos pavertimą kita medžiaga. Vargu ar rasime tokį gamtos mokslą, kur nebūtų aprašomi virsmai.

Be virsmo neapsieina ir filosofai. Ne filosofijos profesoriai, bet tie, kuriems filosofija yra gyvenimo būdas. *Mes bijomės pabaigos*, – sako Krišnamurti, – *bet argi be pabaigos gali būti kas nors nauja? Ar gali būti gyvenimas be mirties? Ir kiek mažai mes težinome apie vieną ir kitą. /.../ Mirtis tai nauja, o besitęsiantis gyvenimas – tik atmintis, beprasmis dalykas. Tik nauja ir mirtį, ir gyvenimą apjungia į vienvę.* Šiais žodžiais filosofas išsako savo troškimą gyventi ant gyvybės bangos keteros, t. y. nuolatiniame virsme. Tokia, pasak A. Maceinos, yra krikščionybė. Ji yra ne mirties ir ne gyvenimo religija, bet **prisi-kėlimo** religija. Apaštalas šv. Paulius sako: *Mums, gyviesiems, dėl Jėzaus nuolat gresia mirtis, kad Jėzaus gyvybė pasirodytų mūsų mirtingame kūne.* N. Berdiajevas tą patį kalba ir apie kūrybą: *Kūrybinis aktas yra šio pasaulio pabaiga ir naujo pasaulio pradžia.*

Viduramžių alchemikai ieškojo filosofinio akmens, kuriuo palietus bet kokį daiktą, šis turėjęs virsti auksu. Šių dienų teleseriai tarsi be pabaigos tęsiasi šimtus ar net tūkstančius serijų, kuriose kartojami panašūs įvykiai. O senos pasakos trumpos, jos turi pabaigą. Serialai nesibaigia, nes juose nėra virsmo, nėra perėjimo į kitą lygį. Tuo tarpu pasakos baigiasi virsmu, baigiasi veikėjų perkeitimu. Gal todėl mūsų gyvenime tiek daug nedarnos, kad mūsų virsmai pernelyg užsitęsę.

Ilgoje pavyzdžių apie virsmus virtinėje paskutinis žodis – poetams:

O, taip – nustebę,

pamatome, kad išsiauginom stabą,

kurio jau nepajėgiame užmiršti.

Yra tik vienas būdas: reikia mirti.

– Bet žemės augalas: iš kur jis žino,

kad reikia laukti savo sugrįžimo,

kaip susivokia pumpuras ar daigas,

kad jis yra gyvybė, o ne daiktas,

ir kad pavasarį jam reikia grįžti

vėl į save – bet jau ne vakarykštį? (Just. Marcinkevičius)

PRIEVARTINIS VIRSMAS ARBA NETEKTIES IŠGYVENIMAS

Virsmo prasmės suvokimas išplečia sąmonę, pagerina žmogaus psichologinę sveikatą ir padeda jam ramiai priimti visus, net ir skaudžiausius gyvenimo įvykius bei netikėtumus. Dėkingi turime būti savo protėviams, jų vaizdiniam mąstymui ir visaapimančiai pasaulėvokai, pajėgiančiai atskirus gyvenimo reiškinius sujungti į prasmingų įvykių grandinę. Mes dažniausiai jau nebeturime jiems būdingo, įgimto gyvenimo prasmės ir viltingos saugos jausmo. Mums jau tenka mokytis to, kas jiems buvo savaime suprantama. Ir vis tik yra skirtumas tarp išmoktos, suvoktos protu bei prigimtos, kartu su motinos krauju ir pienu gautos pasaulėvokos, kurią žmogus tiesiog jaučia kiekviena savo kūno ląstele ir nervų skaidula.

Šiuolaikinis, naujausia technika apsiginklavęs žmogus susikūrė lengvas, patogias, net ištaigingas gyvenimo sąlygas ir gerokai prailgino savo amžių. Todėl nenuostabu, kad pasikeitė ir jo psichologinės nuostatos bei požiūris į gyvenimą. Civilizuotas žmogus, dažnai matydamas vien medžiaginę gyvenimo reiškinį pusę, mėgina stabdyti būties tėkmę. Todėl jis vis lengvina savo buities sąlygas ir yra pasišovęs be galo ilginti savo gyvenimo trukmę.

Nors mūsų požiūris į gyvenimą ir vidinė psichologinė nuostata pasikeitė, tačiau pagrindiniai būties dėsningumai, norim mes to ar nenorim, išlieka tie patys. Požiūrio į gyvenimą pasikeitimas ir yra ta svarbiausioji priežastis, dėl kurios šiuolaikišką žmogų taip skaudžiai žeidžia su virsmu neatsiejamai susijusi netektis. Virsmuose, kaip pamine, visada reikia su kažkuo atsisveikinti, kažką prarasti ar netekti. Virsme sunkiausia susitaikyti su netektimi, nes to kažko, kas tavęs laukia, dar nėra. Pirmiausia reikia atsisveikinti, apverkti, prarasti, o tik po to gyvenimo perkeitimas – virsmas atneša savo dovanas. Kiekviename virsme reikia pereiti per „niekieno žemę“, kurioje žmogus jau yra kažką praradęs, bet dar nieko naujo negavęs. Mūsų protėviai atsisveikinimą ir netektį priimdavo kaip neišvengiamą ir net būtiną gyvenimo dramą, o mes dažniausiai ją priimame kaip tragediją. Todėl įvairūs praradimai ar gyvenimo pasikeitimai, bendrai tariant – virsminės būklės šiuolaikiniam žmogui dažnai sukelia depresiją arba prislėgto, ilgalaikio liūdesio būseną.

Mūsų dienų žmogaus psichiką žeidžia du priešingi veiksniai. Vienas – tai šiuolaikinės galimybės suteikti nepaprastai patogų gyvenimą (ir vis naujesnių galimybių pasiūla). Tačiau, kita vertus, nepaisant didelėmis pastangomis susikurto patogaus gyvenimo bei ilgesnio amžiaus, šiuolaikinio žmogaus (kaip ir ankstesniųjų kultūrų atstovo) vis vien laukia gyvenimo tėkmės atnešami praradimai ir netektys. Ir juo didesnis prisirišimas (kurį sąlygoja ilgesnis amžius) prie buvusios padėties, gyvenimo būdo ar medžiaginių dalykų, tuo skaudesnė netektis. Virsmai vis tiek vyksta, o šiuolaikinis žmogus jiems nepasiruošęs. Todėl galima kalbėti apie prievartinį virsmą, kuris smarkiai sužeidžia, o kartais net sužlugdo asmenybę.

Psichologinis civilizuoto žmogaus nepasiruošimas gyvenimo permainoms buvo toks ryškus, jog prireikė skubios pagalbos. Psichologų pagalba ir patarimai tapo tokie dažni ir įprasti, kad Vakarų civilizacija kartais vadinama psichologine kultūra. Mokslinė psichologija, tyrinėdama pasimetimą ar depresijas, kurias šiuolaikiniam žmogui sukelia netektis, padarė didelių atradimų. Šie atradimai svarbūs dar ir todėl, kad jie patvirtina pagrindinius virsmo dėsningumus.

*aš perplaukiau per liūdesio marias
tenai šviesa mėnulio, ledas, šaltis
į kitą krantą kelia juoda valtis
aš perplaukiau, bet neradau tavęs (Lucas)*

Netekties įveikimą psichologai pavadino *kelione per liūdesį*. Vaizdžiai tariant, netektis – tai tarsi siautulingas audros debesis, gėnantis pasimetusį žmogų šlaitu vis gilyn į žiojėjančią prarajos dugną. Tik pasiekus dugną ir visiškoje neviltyje išgyvenus mirtį, prasideda kilimo ir savivokos tarpsnis. Palengva kylantį ir vis nuslystantį atgal žmogų sutinka iš po tamsių audros debesų nušvitusi saulė.

Prievartinį virsmą arba *kelionę per liūdesį*, anot psichologų, galima suskirstyti į šešias būsenas ar tarpsnius. Pirmoji būsena tai – *netektis*, kuri dažniausiai mus užklumpa nelauktai ir gali būti labai įvairi: tai ir dvasinis, ir materialus praradimas arba žinia (pavyzdžiui, artimo žmogaus mirtis, nesveiko vaiko gimimas, darbo praradimas ir pan.), sukelianti mums neviltį. Nors tai yra įvadas į virsmą, tačiau jis panašus į gaivališką nelaimę:

*nutolsta rudenio žvaigždė
į šaltą nebūtį, į melį*

*ir niekas jau nebeateis
ir niekas net nepasivėlins...
ir niekas jau nebepaguos
tik virptels paskutinis lapas
ir prasivers lyg tuščias kapas
būtis neturinti prasmės... (Lucus)*

Antra kelionės stotis arba būseną – *pasipriešinimas*. Kylantis priešinimasis rodo visišką arba nepakankamą žmogaus pasiruošimą netekčiai. Pasipriešinimas, pasak psichologų, pasireiškia įvairiai: šoku, sustingimu, sumišimu, pykčiu, kaltės jausmu ir net ligos simptomais.

Lygindami netektį išgyvenančio šiuolaikinio žmogaus psichologinę būseną su sudarytąja pagal senųjų lietuvių papročius virsmo eiga (2 pav.), matome visišką priešybę. Virsmas visada prasideda praradimu ar netektimi. Vestuvėse negrįžtamai prarandamos jaunos dienos, mirštant – kūnas ir žemiškojo gyvenimo gėrybės, tapus luošu – sveikata ir pan. Tačiau senovinė ar, sakytume, sąmoninga virsmo eiga atspindi visiškai priešingą psichologinę žmogaus būseną. Perkeitimui žmogus būdavo paruoštas ar pasiruošęs. Visų pirma, jis susitaikydavo su praradimu, atleisdavo ir atsisveikindavo su turėtomis, o dabar prarandamomis vienokiomis ar kitokiomis vertybėmis. *Atleisti* – tai ne tik dovanoti, bet ir *paleisti*. Gilesnė atleidimo ir atsisveikinimo prasmė slypi rusų k. sąvokoje *простить* arba *прощать*, kuri reiškia ir ‘atleisti’, ir ‘atsisveikinti’. *Простить* kilęs iš *простать* ‘tuštinti’; *простою* ‘tuščias, niekuo neužimtas’ (129, III; 512). Pravėrę žodžio „duris“ matome, kad atsisveikinti ir atleisti reiškia tapti laisvu nuo praeities ir tuo pačiu **tuščiu**, kad galėtum priimti tai, ką atneša virsmas ir apskritai gyvenimas.

Atsisveikinimas išreiškia tai, kad netektis ne atstumama, o primama kaip būtinas ir net reikalingas gyvenimo įvykis. Todėl vietoj pykčio ar prislėgtos būsenos, kuri neretai mus ištinka, jį lydėdavo ar bent turėjo lydėti šiam nepaprastam ir skausmingam įvykiui ypač reikalingas vidinės rimties jausmas. Be abejo, būdavo ir liūdesys bei verksmas, kuris yra savaime suprantamas skausmingose gyvenimo akimirkose, tačiau jis būdavo trumpalaikis. Vidinė rimtis nulemdavo visą tolesnę virsmo eigą.

Trečioji stotis – *ieškojimas*, kurio išraiškos gali būti neramumas, susirūpinimas, nedarna šeimoje ar darbe, savęs nuvertinimas. Apibendrintai visas šias būsenas galima pavadinti vienu žodžiu – *nepastovumas*. Nepastovumas arba sužadinta būsena būdinga visiems virsmams. Tai būtina perkeitimo sąlyga, kuri atveria vienodas galimybes ir gėriui, ir blogiui pasireikšti. Kas nugalės – gėris ar blogis – vėlgi priklauso nuo vidinių sistemos ar žmogaus savybių, jo sąmoningumo ir pasiruošimo.

Žemiausioji slydimo į liūdesį vieta – *neviltis*, kurią lydi depresija, beprasmybės jausmas, merdėjimas, prislėgtumas ir vienuma:

*ruduo ruduo per širdį
lietus lietus į stogą
kai niekas nebegirdi
kai nieko nebesopa
kai viskas tarsi dūmas
čia buvo čia išnyko
tas vakaro gaudumas
ta rudeninė nyka* (Lucas)

Tai, galima sakyti, tas pats nulinis taškas virsme, kai žmogus tarsi pakimba tarp dangaus ir žemės. Lygindami vėl matome, jog pagrindiniai virsmo dėsningumai nekinta. Ir šiuolaikinis žmogus neišvengia kiekvienam perkeitimui būtinų agonijos bei vienumos. Psichologiškai neparuoštiems yra žymiai sunkiau išgyventi mirtį vienumoje, nes juos lydi dar ir beprasmybės jausmas ar prislėgta būsena, ko senovės žmogus dažniausiai išvengdavo, nes kaip tik pavojingiausioje kelio vietoje virsmui vadovaujantys tiltininkai statydavo nutrūkusios būties krantus sujungiantį tiltą, kuriuo persikeldavo per pavojingiausią virsmo vietą.

Penktoji būsena – *pertvarkymas*. Jį lydintys požymiai vėl rodo kryptingos ir sąmoningos veiklos trūkumą. Energijos proveržiai kaitaliojasi su besikeičiančiu susidomėjimu, abejingumu, atsitraukimu, nuovargiu.

„Kelionė per liūdesį“ turėtų baigtis *atsinaujinimu* – naujo žmogaus gimimu, naujos tapatybės radimusi. Tai rodo ir šeštosios kelionės stoties arba būsenos pavadinimas. Taip turėtų būti. Kitas klausimas – kaip toji kelionė baigiasi iš tikrųjų.

SĄMONINGAS VIRSMAS

Apeigos ir papročiai, tvarkiusieji virsmų eigą, negrįžtamai išnyko. Forma suiro, o esmė liko ta pati. Šiandien mums reikia sąmoningescnio suvokimo, sinerginio mąstymo ir kitokios formos, kuri atitiktų šiuolaikinio gyvenimo sąlygas ir sąmoningumo lygį. Naujoji sąmoningo virsmo eiga turėtų būti trumpesnė ir tikslingesnė. Ji galėtų būti, pavyzdžiui, tokia:

1. netekties ar praradimo priėmimas;
2. atleidimas, atsisveikinimas;
3. sužadinta būseną ir vidinė rimtis;
4. vienuma ir egoistinio 'aš' mirtis;
5. chaoso – gėrio ir blogio prieštaros – įveikimas;
6. prisikėlimas ir naujo žmogaus gimimas;

Lygindami prievartinio ir sąmoningo virsmų eigas nesunkiai galime suprasti, kiek mes sau galime pakenkti arba padėti, priklausomai nuo to, kaip būsime pasiruošę būties tėkmei. Žinodami savo psichologinį pasiruošimą, galime numatyti, kas laukia mūsų netekties atveju – *kelionė per liūdesį* (o, griežčiau sakant, prievartinis perkeitimas) ar sąmoningas virsmas.

Aiškiai pastebimi mūsų laikų žmogaus pasimetimas, padėties nevaldymas ir betikslis jėgų, sveikatos eikvojimas bei blaškymasis. Praradimo vengimas, bėgimas nuo jo ar kokie nors bandymai jį atitaisyti nepadės arba pagelbės tik laikinai. Mums būtina mokytis **netekties meno**. Būties dėsningumai nenumaldomi. Jie netektį išgyvenantį žmogų stumia link naujos padėties ar naujo suvokimo, tačiau keliu, kuris būtinai eina per agoniją, per seno sunaikinimą, per savanaudiškojo 'ego' mirtį. Tokia virsmo eiga, kad ir kokia ji mums būtų nemaloni ar net nepriimtina, yra neišvengiama, nes nauja atsiranda ar gimsta tik iš suirstančios senos formos ar būsenos. Kol įsikibę laikysimės praeities ir nenorėsime jos paleisti (atleisti), tol būsime nelaisvi ir negalėsime lemti savojo likimo. Tai, kas iki virsmo buvo reikalinga, tolesniam žmogaus augimui tampa kliūtimi. Taip būna ne tik didžiųjų žmogaus gyvenimo virsmų – mirties ar gimimo – metu, bet ir kitais gyvenimo atvejais, kuomet mus ištinka kad ir nedidelė netekties ar praradimas.

Nesunku suprasti, kiek sutaupytume laiko ir jėgų, jei būtume ge-

rai psichologiškai pasiruošę netekti ir priimti tą naująją lemtį, kurią mums atneša būties tėkmė. Būties dėsningumų suvokimas ir psichologinis pasiruošimas panaikintų daugybę gyvenimo nesklandumų, padarydamas jį žymiai malonesniu ir panašesniu į nuotykingą kelionę, nei į nuolatinę kovą dėl būvio. Žinodami, jog mirusiojo laukia gimimas ir naujos galimybės, senovės aisčiai net ir lydėtuvėse ne tik liūdėdavo, bet šokdavo ir žaisdavo ritualinius žaidimus, o vestuvėse ne tik džiaugdavosi, bet ir verkdavo. Tuo tarpu šiais laikais mirtis yra tik nepataisomas pradėmas, o vestuvės – tik džiaugsmingas įvykis. Praradome tai, ką žinojo mūsų protėviai.

Kaip vėl atgauti ar įsigyti pasaulio vienovės jausmą? Kaip įveikti netekties, mirties, išnykimo baimę? Kaip išmokti keistis, lengvai atiduodant visus regimojo pasaulio siūlomus turtus bei jo grožybes ir priimti naują patirtį? Kaip, neprarandant savęs, numarinti savanau-diškąjį ‘aš’ ir atsiduoti tėkmei būties, kurioje visi pavidalai atsiranda, gimsta, buvoja, o po to suyra, miršta ir išnyksta? Kaip išlikti gyvenime, kurio pastovumą nuolat suardo maži ir dideli virsmai?

Miršta medžiai, žmonės, idėjos, kalnai ir visatos. Ir gimsta nauji medžiai, žmonės, idėjos, kalnai ir visatos. Niekas reiškinių ir formų pasaulyje negali gyventi amžinai, kitaip sustotų būties tėkmė. Suirimas, netekties arba, kaip esame įpratę sakyti, – mirtis maitina gyvenimą ir naujo radimąsi. Žiema ir vasara, diena ir naktis, jaunas ir senas pakeičia vienas kitą. Viskas nuolatos kinta.

Keičiamės ir mes. Pažvelkime į savo vaikystės dienų nuotrauką. Argi tai šiandieninis aš?... Gyvenimas – tarsi nuolat tekanti upė, į kurios tuos pačius vandenį neįmanoma dukart įbristi. Būties tėkmė – tai vyksmas, panašus į vandenyno bangą, kuri pakyla ir vėl prasmenga, palikdama tuštumą, iš kurios vėl kyla nauja banga. Pakilimai ir nusileidimai, gavimai ir netektys, gimimai ir mirtys užpildo gyvenimo tėkmę ir nepalaujamą jo vyksmą.

*Žvaigždė prie grumsto – grūdas. Po lietaus
ištrūksta jo dvasia – gyvybė – daigas,
ir kaip visų stebuklingiausias daiktas,
į mirtį atsispyręs ima augti.
O šalia jo – žmogus, atsimenantis viską,
tik nesuprantantis pradžios ir pabaigos.*

*Pagrok, daigeli gležnas, jam pagrok,
kaip niekieno neraginamas vyksta
gyvenimas, kaip dygsta, žydi, vysta
prie niekad nesibaigiančios vagos. (Just. Marcinkevičius)*

Taip mąstydami galime sakyti, kad nėra pastovios būties, nėra stovėjimo, nėra sąstingio. Bet stebėdami akmenį vėlgi galėtume teigti, kad nėra tapsmo, nėra vyksmo, nėra virsmo. Ir tam tikra prasme būtume teisūs. Tačiau po tūkstančio metų ir akmuo pasikeičia, o po šimtų tūkstančių metų jo nebelieka. Nors ir labai lėtai, tačiau keičiasi viskas, suyra seni ir gimsta nauji pavidalai. Kodėl tad vienus gamtos ar pasaulio reiškinius mes vadiname gyvais, o kitus negyvais? Kas juos skiria?

*Kodėl gamta yra amžina?
– Kad visada jauna.
Kodėl gamta visada jauna?
– Todėl, kad nuolatos gimsta.
Kodėl ji nuolatos gimsta?
– Todėl, kad nuolatos miršta.*

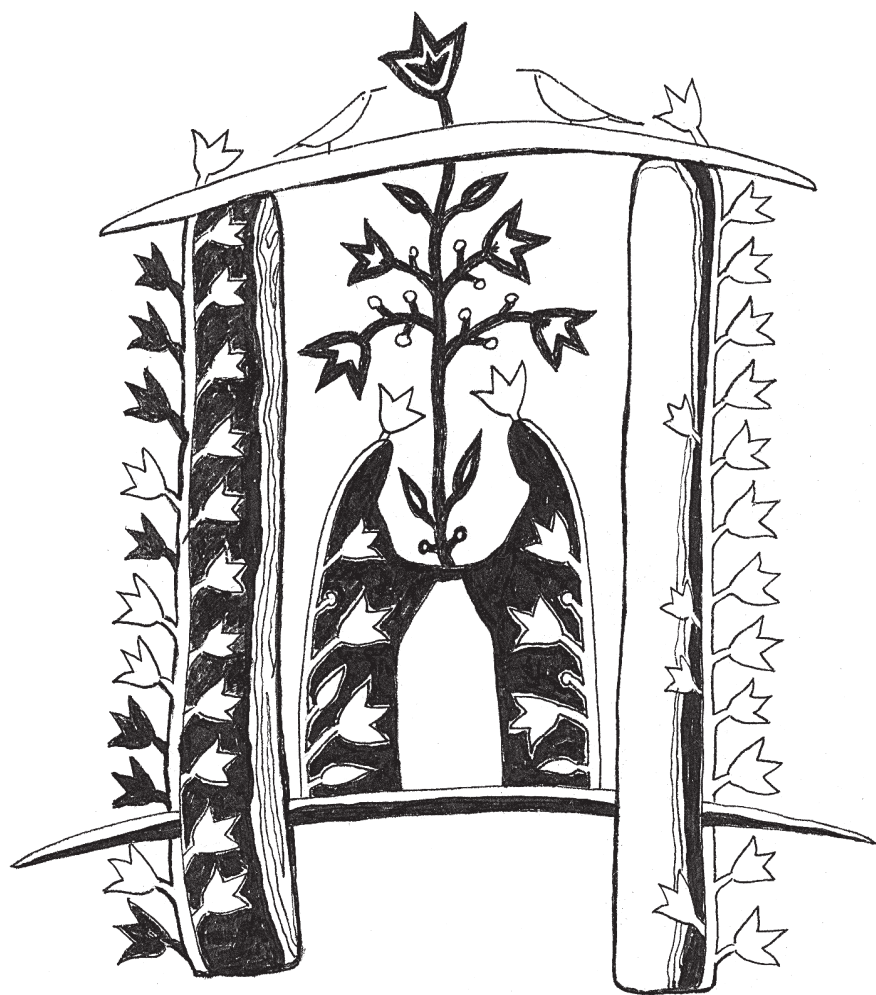
I dalis

VESTUVIŲ VIRSMAS

martavimas ir vestuvės

Mylēkit viens kitā,
bet meilēs nepaverskite pančiais:
Geriau tebūna jīnai jūra,
skalaujanti jūsu sielų krantus. /.../
Ir būkit greta,
bet ne per arti vienas kito:
Nes jūk šventos kolonos stovi atskirai,
O ažuolas ir liepa neauga vienas kito šešėlyje.

Kahlīlis Džibranas

...Vestuvės – didysis būties slėpinys, kūrybos misterija. Iš visų trijų žmogaus gyvenimo virsmų vestuvinis bene svarbiausias, nes vestuvės yra naujos šeimos pradžia. Būtent šeimoje, kuri yra tautos gyvybingumo pagrindas, vyksta pati svarbiausia žmogiškoji kūryba – naujos gyvybės rasdinimas, – be kurios bet kokia kita žmogaus veikla praranda prasmę. Šioje kūryboje žmogus labiausiai atspindi Dievą kaip kūrėją, yra arčiausiai Jo paveikslo.

Vestuvių virsmo aukščiausiam taške (kulminacijoje) susitinka gyvastis ir mirtis. Iš tiesų tai – tikroji šių dviejų priešpriešų įtampos viršūnė. *Vestuvėse gyvasties galia pasireiškia tikriausiai nei gimime, bet ir mirties nuojauta tragiškesnė nei laidotuvėse, kurios tėra fizinis perėjimas.*

Lietuvių vestuvės šiuo atžvilgiu yra nepaprastai tikros. Papročių audinys ne tik nesuiręs, bet ir išlaikęs nesunkiai įspėjamus loginius metmenis bei prasminius ataudus. Dar visai neseniai jos iš tiesų būdavo išgyvenamos kaip egzistencinis lūžis – prisiminkime prūsų etnografo Gizevijaus liudijimą apie nuotakos – marčios alpėjimą vestuvių kulminacijoje. Didingoje vestuvių misterijoje dalyvaudavo visas sodžius, nuo mažo iki seno, bet ne kaip statistai, o kaip gyvi žmonės, perkeičiančio vyksmo dalyviai, kurių kiekvieną paliesdavo slėpinio švytėjimas, – prisiminkime nuotakos kaip saulės atitekėjimą, atskleistą Vaižganto. Vestuvių papročių gyvybingumas leidžia jas skirti nebe etnografijai, bet pačiai mūsų etinės kultūros dar tebegyvai sielai. Kiek tai vidujai gilu, parodo toks nesenas prisiminimas. Vienas jaunuolis, būsimas klierikas, paprašė draugų, kad su juo būtų atsisveikinta kaip jaunojo ar nuotakos palydose – taip jam būsią lengviau apsispręsti negrįžtamumui. Kaip tai buvo gražu ir tikra.

Iš tiesų, nė vienam žmogui nelemta išvengti, nepatirti vestuvių plačiąja prasme – kaip brandos slenksčio, kaip savęs pratęsimo, jei ne tiesiogine, tai perkeista pra-

sme. Net mirusi mergelė būdavo šarvojama kaip vestuvėse – su nuotakos rūbais ir vainiku.

Kiekvienas mūsų kažką po savęs paliekam – tai, ko nevaliotų jokia kita siela pasaulyje, nei iki mūsų, nei po mūsų. Tai – gal pati didžiausia Dievo dovana žmogui. Bet tik nuo žmogaus, nuo jo laisvybės priklauso, kaip ši dovana bus panaudota – gėriui ar blogiui. Tobulai atliktas vestuvių virsmas turi lemiamą įtaką visam likusiam žmogaus gyvenimui ir yra tam tikras amžinybės dėmuo. Amžinybės vartus praveriančio gyvenimo meno moko mūsų protėvių išmintis ir patirtis.

BENDROS PASTABOS

Gimtuvės, vestuvės ir lydetuvės – tai tie ypatingieji žmogaus gyvenimo įvykiai, kurie pertraukdavo ramią senovės lietuvių kasdieniškos būties tėkmę. Sprendžiant pagal išlikusius papročius ir tautosaką, pats reikšmingiausias iš jų, galima sakyti, aiškių kultūros ašis, buvo vestuvės. Didesnė pusė visų liaudies dainų (apie 80%) – vestuvinės arba, tiksliau, dainos apie vestuves (87; 144). Vestuvių papročių aprašymai ilgiausi ir jiems skiriama daugiausiai dėmesio. Nevedęs arba netekėjusi, pasak patarlės, – tai tik pusė žmogaus, o Tverečiaus apylinkėje sakydavo, kad nesusituokusių net dangun nepriima (6; 101). Telšių apylinkėje (galbūt ir juokais) sakydavo, kad senmergės prašančios Dievo leisti joms ištekti nors trims valandoms prieš mirtį (5; 102). Šeima buvo dorinio gyvenimo atrama, papročių saugotoja ir ūkinės veiklos centras. Nuo šeimos darnos priklausė visos bendruomenės darna, ji – ne tik tautos ir valstybės, bet ir pasaulio sąrangos atrama. Tad savaime suprantama, kad šeimos kūrimui – vestuvėms būdavo skiriama tiek dėmesio.

Sumenkinę šeimos vaidmenį, primiršome ir vestuvių reikšmę asmenybei, jų prasmę žmogaus dvasinei esmei. Nors vestuvių reikšmė dvasiniam žmogaus augimui papročiuose mažiau atsispindėjo, o vestuvių tyrinėtojai dažnai jos nepastebėdavo (ypač tuo laikotarpiu, kai į viską buvo žiūrima tik per ūkinius ir visuomeninius santykius), mums ją primena senosios lietuvių vestuvinės dainos. Dažniausiai perkeltinė prasme, veikiant labiau sąmonę ir jausmus, jose išsakoma vestuvių reikšmė gyvenimo įprasminimui ir dvasiniam žmogaus augimui. Tik ar besuvokiame tokią taurią ir subtiliai perteiktą dainos žinią?

Neretai gerai žinoma daina nustebina savo minties gelme, nors joje nėra tiesioginio išsakymo, o atsispindi tik poetiniais vaizdais išreikšta, nerūši, labiau vidumi pajaučiama esmė. Sąmoningam žinojimui ji visada atsiveria netikėtai, dažniausiai – suvokus vestuvių virsmo visumą. Tokia yra raginanti obelėlė žydėti, o mergelę tekėti mergvakario daina: *Oi, žydėk, žydėk, / Sausa obelėle, / Oi, žydėk, žydėk, / Sausa be lapelių. / Oi, tekėk, tekėk, / Jauna mergužėle, / Oi, tekėk, tekėk, / Jauna be tėvelių.*

Iš tiesų, netekanti mergelė – tai lyg nepažystanti obelėlė. Obelėlei žydėti, o mergelei tekėti reikia būtinai, nors, rodos, tam ir nėra

sąlygų: *Kas man išsprogdis / Žaliuosius lapelius, / Oi, kas man sukraus / Raudonus žiedelius / Oi, kas gi man duos / Didį pasogėlį, / Oi, kas man sukraus / Didelį kraitelį?*

Žydėjimas arba vestuvės yra paklusimas visa apimančiam, universaliam pasaulio raidos dėsniui. Todėl jam pildyti palankios visos gamtos galios: *Vėjelis supūs / Žaliuosius lapelius, / Saulutė sukraus / Raudonus žiedelius, / Mėnulis duos / Didį pasogėlį, / Saulutė sukraus / Didelį kraitelį.* (LLD V, 164)

Šios dainos, kuri neretai jau priskiriama varguolių ar net siratų (apie siratų dainų prasmę žr. sk. *Gaubimas ir vienuma*) dainoms, gelminė mintis yra vestuvių virsmo (žydėjimo) būtinumas gyvybės atsinaujinimui ir jo reikšmė dvasinei žmogaus brandai. Santuokos dvasinė reikšmė asmens pilnatvei sunkiau pastebima, todėl ir dainų palyginimai tokie subtilūs: *Akmuo be kraujo, / Vanduo be sparnų, / Papartis be žiedelių. / O kaip aš, o kaip aš, / Jaunas bernuželis, / Be jaunos pjovėjėlės. / Parduosiu žirgą / Ir aukso balną – / Samdysiu pjovėjėlę. / Akmuo be kraujo, / Vanduo be sparnų, / Papartis be žiedelių / O kaip aš, o kaip aš, / Jauna mergelė, / Be jauno artojėlio. / Parduosiu žiedą / Parduosiu žiedą / Ir vainikėlį – / Samdysiu artojėlį.* (TD IV, 38)

Dar aiškiau šią mintį išreiškia piršlybų daina: – *Mergela mano, / Jaunoji mano, / Užmysiu dyvną mįslę: / Akmuo be kraujo, / Vanduo be sparnų, / Papartis be žiedelių. / – Berneli mano, / Raiteli mano, / Atmysiu dyvną mįslę: / Vai, sunku, sunku, / Tau, papartėliui, / Be geltono žiedelio. / Oi, tai taip sunku / Tau, berneli, / Be jaunosios mergelės.*

Akmuo ir be kraujo yra akmuo, vanduo ir be sparnų yra vanduo, o papartis ir be žiedo yra papartis. Taip ir bernelis be mergelės yra bernelis ar mergelė be bernelio yra mergelė. Tačiau, pasak dainos, vanduo gali turėti sparnus, akmenyje gali sruventi kraujas, o papartis gali sukrauti žiedą. Bet tam būtini sąskambis, įtampa, atsirandantys tarp dviejų pradų – mergelės ir bernelio. Todėl bernelis, pajutęs širdies šauksmą, atsako: *Neparduok žiedo, / Nei vainikėlio, / Aš būsiu artojėlis* (TD IV, 38).

Yra dar viena vestuvių virsmui skirta didžiausio dėmesingumo priežastis. Ji susijusi su žmogaus sąmoningumu virsmo metu. Nuo vestuvių virsmo sąmoningumo priklauso kitų – gimties ir mirties – virsmų kokybė. Kartais manome, kad svarbiausias yra mirties virs-

mas, kad jam reikia gerai pasirengti, nes per jį iškeliaujame Anapus... Iš dalies taip ir yra, tačiau vestuvės yra vienintelis virsmas, kuriame kiekvienas žmogus gali (pabrėžiamo – gali) *sąmoningai* dalyvauti. Sąmoningumas čia suprantamas kaip vestuvių virsmo prasmės ir jo reikšmės tolimesniam gyvenimui supratimas, iš to kylančios atsakomybės už savo veiksmus suvokimas. Teisingai suvoktas vestuvių virsmas yra *mirtis* ir kartu *prisikėlimas* naujam gyvenimui. Senovėje pagal visas apeigas atlikta vestuvių misterija, o šiais laikais sąmoningas vestuvių virsmo atlikimas, buvo ir yra ne tik pagrindas darniai šeimai sukurti, bet kartu tikras susidūrimas su mirties išgyvenimu. Taip vestuvių virsmas netikėtai tampa kartu ir pasirengimu mirties virsmui, kuriame kur kas sunkiau išlaikyti sąmonės tęstinumą, ypač pomirtinėje būklėje.

Kita vertus, vestuvės neatsiejamos nuo naujos gyvybės pradėjimo. Vestuvių virsmas įveda jaunuosius į Didžiąją Būtį – gyvybės atsiradimo – slaptį. Sutuoktiniai tampa tarsi gyvybės medžiu – vertikalioju tiltu, kuriuo į žemę nusileidžia nauja gyvybė. Taigi vestuvės glaudžiai susietos su gimties virsmu, kuris ypatingas tuo, kad naujas žmogus negali be mūsų pagalbos ateiti į šį erdvės ir laiko pasaulį. Gyvybės pradėjimui, tam nuostabiausiam gyvenimo įvykiui, Dievas kviečia bendradarbiauti žmogų. Kitais žodžiais tariant, vaikai ateina ne iš mūsų, o tik per mus, t. y. tėvai Dievo leistą sielą tik apvelka žemiškuoju rūbu – kūnu. Ši vestuvių ir gimties virsmų sąsaja reikalauja sąmoningai išgyventi vestuvinį perkeitimą. Nuo sėkmingo vestuvių virsmo įveikimo priklauso ne tik atskiros šeimos, bet ir visos tautos gyvybė bei klestėjimas.

Gyvybės medis vešliai žaliuoja tik tada, kai sąmoningas vestuvių virsmas iš esmės pakeičia žmogaus gyvenimą.

Vestuvės, įprasminančios asmens gyvenimą, yra dvasinis tapsmas. Mūsų protėviams jos buvo virsmas – misterija, apimanti ir mirtį, ir prisikėlimą (gimimą), keičianti visą tolesnį žmogaus gyvenimą. Ši mums dažnai jau nebesuvokiama išmintis slypi ir rusų patarlėse: *Жениться – перемениться*; *Жениться – переродиться* ‘Situuoti – tai pasikeisti’ arba ‘Susituoti – tai naujai atgimti’ (129; 228). Aprangos ir vardų keitimas vestuvėse buvo išorinis antrojo gimimo požymis papročių kultūroje.

Įvade ypač pabrėžėme jaunųjų liūdesį ir verksmą vestuvėse. Ta-

čiau vestuvės būdavo ir visos šeimos liūdesio priežastis. Mergvakario daina piešia tokį priešvestuvinį vaizdą. Eidama per kiemą, nuotaka klausia alutį darančio, midutį košančio tėvelio: *Ir alutį darai, / Ir midutį koši, / Sakyk gi man, tėtušėli, / Ko teip gaudžiai verki?*

Svirnelyje radusi nuometus sklaidančią, drobeles raižančią motinėle, klausia ir jos: *Ir nuometus sklaidai, / Ir drobeles raižai, / Sakyk gi man, motinėle, / Ko teip gaudžiai verki?* Liūdi vainiką pindamos sesutytės ir pentinus šveičiantys broleliai: *Ir rūteles skinat, / Vainikėlį pinat, / Sakykit man, sesutytės, / Ko teip gaudžiai verkiat? / Ir žirgelius šeriat, / Ir pentinus šveičiat, / Sakykit man, brolučiai, / Ko teip gaudžiai verkiat?* (ŽT, 105) O vedančio brolelio ir ištekančios seselės ašaros su niekuo nepalyginamos – jų ašarų net žemužė nekelia: *O kur mūsų brolelis sėdėjo, / O kur mūsų jaunas rymojo. / Ten išdygo žal's diemedėlis / Ašaružių žemužė nekėlė. / O kur mūsų seselė sėdėjo, / O kur mūsų jaunoji rymojo, / Ten išdygo balta lelijėlė, / Ašaružių žemužė nekėlė.* (SDŽ XVII)

Kokia liūdesio vestuvėse priežastis? Verkimą vestuvių tyrinėtojai tik pamini ar pasitenkina lėkštu paaiškinimu, kad apverkiama sunki ištekęsios moters dalia. Pasaulėžiūra, viską grindžianti ūkiniais ir visuomeniniais santykiais, ne tik deramai neatsako į šį klausimą, bet nepaaiškina ir daugelio kitų mūsų dorinės kultūros apeigų bei papročių. Tai savaime suprantama, – juk tuos papročius ir apeigas kūrė dvasinės pasaulėvokos žmogus, gyvai jautęs būties tėkmę ir priklausomybę amžinajai kūrybinei Išminčiai. Būties nepastovumo sukeltas liūdesys yra kultūros brandos ir jos gelmių apraiška.

Liūdesys vestuvėse jau tapo mums slaptimi. Kartu su liūdesio prasmės užmarštimi pametėme ir raktą įminti didžiajai slapčiajai – vestuvėms. Jeigu šiandien mes ne tik nebeverkiame, bet ir nežinome, kodėl vestuvėse būdavo liūdima, vadinasi praradome kažką labai svarbaus, esminio, ką žinojo mūsų protėviai ir kas slypėjo papročiuose bei apeigose. Kiekvienas toks išnykęs ir jokio dvasinio atgarsio nebepalikęs paprotys ar apeiga nusineša dalelę mūsų pačių, mūsų lietuviškos savimonės.

Įvedimas į virsmą

MARTI, MAĖTAS, MARTAVIMAS

Nykstant vestuvinių apeigų prasmei, sulėkštėjo ir žodžio *marti* prasmė, kuri senovėje iš esmės skyrėsi nuo šiandieninės. Apnešti laiko dulkėmis ir martavimo papročiai. Dabar dažniausiai sakome, kad *marti* – tai sūnaus žmona. Tačiau Lietuvių kalbos žodyne (LKŽ) randame senesnes to žodžio prasmes. Visų pirma, *marti* – tai subrendusi, tinkanti tekėti mergelė, būsimoji nuotaka: *Kad mes buvom jaunos marčios; Labai bagotas karalius savo sūnui marčių ieškojo*. Sužadėtinė ir nuotaka taip pat buvo vadinama marčia: *Su marčia šiandien susivenčiasim*. Marčios padėtis – martavimas – tęsdavosi iki sulaukiant pirmo kūdikio: *Tebesu marti, neturiu vaikų*.

LKŽ randame ir jau nebevartojамą žodį *mařtas*. J. Juškos aiškinimu, tai – žentas. Mums labai svarbus paaiškinamasis sakiny s iš LKŽ – *Juodu dar martauja, vaikų neturi* – rodo, jog martaudavo ne tik ji (*marti*), bet ir jis (*martas*). Panašūs martavimo papročiai buvo ir kito se tautose. Suomų tautosakininko R. Nįrvi duomenimis, sąvoka *briha* (viengungis arba mūsų bernaujantis brolelis) buvo taikoma ne tik viengungiui, bet ir vedusiajam iki sulaukiant pirmojo kūdikio (156; 43). Panašiais į mūsų papročiais karelai įvesdavo mergelę į moterys tės luomą (156; 196). T. Bernštamo nuomone, pereinamąjį laikotarpį žyminčius žodžius turėjo ir slavai, tačiau jų prasmė nusitrynė gerokai anksčiau (118; 32).

Marti, martas – taip įvardindavo vestuvių virsme esančius mergelę ir bernelį. Vestuvių virsmas apima martavimo laikotarpį, besitęsiantį nuo kūniškosios brandos iki pirmojo kūdikio gimimo. Vestuvių virsmas – tai tapsmo, dvasinio brendimo metas, kuriame baigiasi nerūpestinga jaunystė ir ruošiamasi naujam, jau vaisių nešančiam gyvenimo tarpsniui. Kitaip sakant, martavimas yra tarpinė, neapibrėžta padėtis tiek bendruomenės požiūriu, tiek ir martaujančiojo (kaip žmogaus, esančio gyvenimo kryžkelėje) vidinės ir išorinės darnos atžvilgiu.

Mūsų protėvių, gyvenusių Europos sengirėje, pasaulėjauta buvo pagrįsta visa apimančia, kosmine, būties rėda. Vaizdžiausias jos atspindys girių gyventojams buvo metų laikų kaita ir augalo gyvybinis ciklas. Svarbiausi pasaulėvokos bruožai įprasminėti kalboje. Metiniame augalijos cikle yra keletas persilaužimo (kritinių) laikotarpių. Vienas jų – augalo suvešėjimas, kupà. Lietuvių kalboje visi augimo, vešėjimo, tarpimo sinonimai turi to paties priebalsinio skeleto prieštaras, reiškiančias mirimą, nykimą (38; 70–71). Jas (pavyzdžiui, *lapoti – leipti*; *vešėti – vysti*; *tarpti – tirpti*; *kupti – keipti*; *žydėti – ziedėti*; *nokti – nykti*) plačiau nagrinėjome *Ivade*, o dabar pažiūrėkime, kaip šio, biologinę gyvybę valdančio ir kalboje užkoduoto dėsniu suvokimas atsispindėjo paprotinėje kultūroje. Šio dėsningumo veikimą trumpai galima nusakyti taip: gyvybės (biologinės) suvešėjimas – **kupa** kartu yra ir **slenkstis** iš gyvėjimo į nykimą. Kupos metu augalas tiek subręsta, kad gali pradėti naują gyvybę. Šiame persilaužime įvyksta augalo vestuvės – vaisiaus užmezgimas. Užmezgus vaisių, prasideda naujas tarpsnis – sukauptų gyvybinių galių eikvojimas vaisiui nokinti, pasibaigiantis paties augalo sunykimu. Apibendrintai šį biologinės gyvybės dėsningumą, atsispindintį lietuvių kalbos žodžiuose, pavadiname **nokti – nykti** dėsniu.

Žmogaus gyvenime lūžio **nokti – nykti** dėsningumui, su visa jame slypinčia grasa, pavaldus martavimo (brandos) laikotarpis. Iš tiesų, kaip sakoma Šv. Rašte, žmogaus kūno gyvenimas panašus į augalo: *Kiekvienas kūnas – tartum žolynas, ir visa jo garbė – tarsi žolyno žiedas. Žolynas nudžiūsta, ir žiedas nubyra, tik Viešpaties žodis išlieka per amžius* (1Pt 1, 23–24).

Nokti – nykti dėsnis išreiškia ilgo martavimo pavojingumą. Iš tiesų, kadangi martaujama baigiant bręsti ar subrendus, tai ilgiau užsitęsęs martavimas yra nokimas ir kartu nykimas, puvimas; plg.: *Jis* (senas žmogus) *noks, noks be jokios ligos, kaip obuolys ir nunoks* (LKŽ). Suprantama, kad subręsti reikia, tačiau bręstantysis patenka į **nokti – nykti** dėsniu veikimo sritį ir todėl brendimas, ypač užsitęsęs, yra etiškai pavojingas. Ilgas martavimas arba brendimas neauginant vaisiaus pažeidžia gyvenimo prasmingumą. Bernelis, kalbindamas motušę, kad leistų už jo dukterį, prikiša ilgą martavimą: *Leiski, moti-*

nėle, / Leiski, širdužėle: / Padyvys kaimynužėliai / Taip ilgai martaujančių (JSD, 281).

Tad gyvenimas *margame tėvelio dvare*, kuriame prabėgo vaikystė ir gražiausi jaunystės metai, subrendus tampa kliūtimi įprasminti žmogaus gyvenimą.

Martavimo amžius ir jo trukmė priklauso nuo geografinės platumos (Šiaurės kraštuose branda ateina kiek vėliau) bei paprotinių taisyklių, tačiau martavimo laikas paprastai neilgas. Pavyzdžiui, pagal N. Zorino apskaičiavimus, Vidurio Pavolgyje gyvenusių slavų martavimas (XIX a. pab.) merginoms trukdavo ketverius metus (nuo 16 m. iki 20 m.), o jaunuoliams – dvejus metus (nuo 18 m. iki 20 m.) (118; 43).

Yra dar ir kita, paslėpta martavimo priklausomybės nuo amžiaus priežastis, susijusi su žmogaus kūno ir dvasios vystymosi dėsniniais. Pasirodo, kad naujų savybių įgijimas Amžinosios Kūrybos vyksme yra tarsi užprogramuotas. Palankiausios sąlygos naujoms savybėms įgyti (kokybiniam virsmui) yra jautrieji (virsmo) tarpsniai, kada žmogaus prigimtis būna tam palanki, tarsi ugnies įkaitinta geležis, kurią tereikia kalti, kol nespėjo ataušti. Jautrumo laikotarpiai, kurie asmenį vertė veikti taip, lyg jis būtų stumiamas nenugalimos jėgos, praeina, palikdami tik tuos pakitimus, kuriems atsirasti jie buvo skirti. Jeigu jautrusis tarpsnis lieka neišnaudotas, būna sunku, o kartais ir neįmanoma pasiekti tai, kam pati prigimtis buvo sukilusi.

Augančio žmogaus jautriuosius laikotarpius, kuriuos pastebėjo ir aprašė garsi pedagogė M. Montesori (71; 213), gerai paaiškina pavyzdys iš bičių gyvenimo. Toji bitė, iš kurios išaugs motinėle, pradžioje niekuo nesiskiria nuo kitų bičių darbininkių. Tačiau tam tikru laikotarpiu jai kyla nepaprastas apetitas, kuris trunka visą jautrųjį (virsmo) periodą. Bitės darbininkės ją maitina bičių pieneliu. Maitinama ji auga ir virsta motinėle. Tyrimai rodo, kad jei jautriojo tarpsnio metu auganti bitė negaus tam tikro maisto, jam praėjus ji jau nebegalės tapti bičių motinėle. Net jeigu vėliau ji bus maitinama bičių pieneliu, jos apetitas bus menkas, kūnas neaugs, ir ji motinėle netaps.

Jautrumo laikotarpiai paaiškina mūsų laikams labai neįprastą vestuvių paprotį, kai vienu metu vykdavo daugelio porų piršlybos ir sužadėtuvių. Suvažiavę apylinkės martai ir marčios miestelio aikštėje piršdavosi ir susižadėdavo. Toks paprotys dar XIX a. gyvavo Slovakijoje. Šis paprotys, matyt, ir kilo iš siekio kuo geriau išnaudoti jautru-

mo metą. Panašaus papročio būta ir Lietuvoje. Turėtoje medžiagoje autoriai nerado tiesioginio liudijimo, tačiau apie tai galima spręsti iš turgaus ypatingu pavadinimu – *skaistaturgis*. Tai būdavo paskutinis turgus prieš Kalėdas, į kurį susirinkdavo visas apylinkės jaunimas: *Skaistaturgin suvažiuodavo visi bernai ir mergos; Kaip gi nevažiuosi skaistaturgin jaunimėlio pažiūrėti!* (LKŽ). Ketinantys vesti Šiaurės ir Rytų Rusijos gubernijų jaunikaičiai ir piršlių laukiančios mergelės į apylinkių centrus suvažiuodavo per Trijų Karalių šventę (arba Apsireišimą, stačiatikių – *Богоявление* arba *Крещение*). Pasipuošusios merginos išsirikiuodavo prie šventoriaus tvoros, o vaikinai rinkdavosi sau nuotakas. Merginos būdavo apsivilkusios 4–5 eilėm marškinių, sijonų bei prijuosčių. Iškėjęs moteris, pasirinkta jaunių, praskleisdavo merginų kailinių skvernus, parodydama jiems marškinius ir prijuostes, o vaikinai spręsdavo apie nuotakos mokėjimą austi, siūti ir siuvinėti (137; 83).

Apie palankaus meto išnaudojimą liudija vokiškas ir lenkiškas vestuvių pavadinimai: *hochzeit* (vok.) – pažodžiui ‘pats tinkamiausias laikas’; *gody* (lenk.), kurio kita prasmė yra ‘gyvulių ruja’; sietinas su žodžiais *godny, godzič* ‘tinkamas, taikyti’; *godzina* ‘valanda’.

Palankiausią metą išnaudoti svarbu dar ir todėl, kad jei sukilusi augimo galia nepanaudojama tinkamai arba jei jai kliudoma, ji dažnai tampa griaušančiąja. Rusų tautinė kultūra merginos brendimo jautraus laikotarpio pabaigą įvardijo daugeliu pavadinimų: *перегодница* ‘likusi mergauti iki kitų metų’; *посиделка, посидок* ‘užsisėdėjusi’; *косник* ‘mergina, kurios vakarėlyje jau nekviečia šokiui’ – nuo *коснеть*, t. y. ‘sustingti, likti toje pačioje būsenoje’; *пожитая, домовая, дохожалая* – jau nustojusi vaikščioti po vakarėlius ir sėdinti namuose. Persiritusios per pilnametystės viršūnę būdavo vadinamos *застарелая, перестарок, подстарок* (118; 29), plg. liet. *senmergė*.

Brandos viršūnė yra gyvybės ir mirties priešprieša. Jai įveikti reikalinga nauja kokybė. To paties lygio sprendinys tolygus vienos jų sunaikinimui. Augalų pasaulyje taip ir atsitinka. Nokindamas užmegztą vaisių, augalas kartu ir nyksta (*nokti–nykti*). Vaisiaus subrendimas yra augalo mirtis.

Žmogaus kūno gyvenimas panašus į augalo. Jam taip pat galioja *nokti – nykti* dėsnis. Pasiekęs kūniškosios brandos viršūnę žmogus,

kaip ir augalas, peržengia slenkstį iš gyvėjimo į mirimą. Šis tarpsnis žmogaus gyvenime yra persilaužimo arba kritinis: baigiasi augimo, brendimo laikotarpis, kuriame daugiausia buvo tik imama bei kaupiama gyvybinė energija, ir reikia pradėti naują, vaisingą gyvenimo tarpsnį. Žmogus jau subrendęs: jis noksta ir kartu nyksta. Jeigu augalas, nokdamas ir kartu nykdamas, brandina vaisių, tai žmogaus nokimas (nykimas) gali būti ir bevaisis. Tokiu būdu ilgame martavime slypi beprasmių, jokio vaisiaus nenešančio gyvenimo pavojus.

Kita vertus, žmogus yra ne tik kūniška, bet ir dvasinė būtybė. Jis, skirtingai nei augalas, gali ne tik subrandinti vaisių, bet, įprasmindamas savo gyvenimą, rasti gyvybės ir mirties priešpriešos viršsprendinį. Tam reikalinga sąmoninga martavimo pabaiga. Jei martavimo (virsmo) dėl vienokių ar kitokių priežasčių nepavyksta pabaigti, martaujančioji (-ysis) tampa virsmo grasos įsikūnijimu.

MARTAVIMO TAISYKLĖS

Biologinio kūno branda kartu yra ir gyvybinių galių – lytinės energijos suvešėjimas. Subrendusi gyvybė instinktyviai siekia save pratęsti. Martavimo trukmės ribojimas susijęs ne vien tik su minėtu dėsniu *nokti – nykti* veikimu, bet ir su lytinės energijos apvaldymu bei jos nukreipimu tinkama linkme. Nuo to, kiek suvaldyta ir kurlink bus nukreipta gyvybinė energija, priklauso tolesnis žmogaus likimas ir jo gyvenimo prasmingumas. Nors šiandieninė masinė kultūra ne tik nekalba apie lytinės energijos valdymą, bet ir tikina, kad tai nereikalinga, kenksminga ar net neįmanoma to padaryti, – gyvybinių galių valdymas, ko gero, yra vienas iš svarbiausių kiekvieno žmogaus gyvenimo uždavinių.

Pagrindiniai, senose kultūrose naudojami, lytinės energijos valdymo metodai buvo saugojimas ir draudimai. Nuo per ankstyvo žinojimo ir žalingo dauginimosi galių skatinimo netinkamais rėginiais vaikai ir paaugliai iki brandynų apeigų būdavo saugomi, martaujantys berniukai ir mergelės būdavo mokomi, o jų elgesys bei tarpusavio santykiai ribojami griežtomis taisyklėmis. Vakaronėse, gegužinėse, per šventes ir kitose jaunimo sambūrio vietose dainuojamos dainos, žaidžiami žaidimai, rateliai bei šokiai kaip tik ir buvo martaujančio jaunimo *santykiai tarp lyčių*, trumpiau sakant, lytiniai santykiai. Da-

bartiniu požiūriu tai skamba neįprastai, nes sąvoką *lytiniai santykiai* suvokiame labai siaurai, tik kaip kūnišką sueitį. Seniau ši lytinių santykių sritis būdavo atidedama iki vestuvių. Tačiau ėjimas ratu – rateiliai, šokiai, kurių metu priešingos lytys susiima už rankų, trumpam susiliečia ir vėl atsiskiria, kartu dainuojamos dainos, žaidimai taipogi yra lytiniai santykiai ir kartu mokymasis sudrausminti bei valdyti gyvybinę energiją. Suvaldyta ir mintimis tinkama linkme nukreipta dauginimosi galių energija persikeičia ir virsta kūno, proto bei būsimų palikuonių sveikata. Nes ji ir yra gyvybinė energija, kuri sulaikyta grįžta į kraują, nuolat jį atnaujindama (184; 221–224). Kuo labiau lytinė energija yra sulaikoma, tuo visokeriopai sveikesnis yra ir pats žmogus, ir jo palikuonys. Šiuolaikiniai specialistai pataria priešingai, tačiau, pasak Vydūno, jie yra tikri nežinėliai.

Sugebėjimas apsieiti su dauginimosi galių energija ir yra santykių tarp lyčių pagrindas. O santykių tarp lyčių reglamentavimas ir sutvarkymas yra bet kokios kultūros pagrindas, nes tik per juos kultūra gali būti pratęsta ir ilgalaikė. Tai akivaizdu, tačiau šiuolaikinis žmogus to nenori pripažinti. Be abejo, lytinei energijai suvaldyti reikia nemažai pastangų ir pasiaukojimo, bei laikytis daugybės draudimų. Tai natūralu, nes kas tikrai vertinga, pasiekama tik per pastangas ir triušą.

S. Daunys, tyrinėjęs mergaičių dorovinį auklėjimą, rašo: *Paprotnis auklėjimas prasidėdavo su paauglystės – mergiščios amžiumi ir tęsdavosi per visą mergystės laikotarpį, kol išteka mergaitė. Vyrinės moterys joms teikdavo reikiamų patarimų apie moterų higieną, elgesįirty ir kaimo moterų bendruomenėje, joms buvo diegiami papročiai, aiškinamos jų reikšmės, formuojant mergaičių tradicinę pasaulėžiūrą bei pasaulėjautą. Ypač daug dėmesio buvo skiriama doroviniam auklėjimui, pasiruošimui sėkmingai santuokai ir motinystei, kuri nebuvo atsieta nuo moters dorovinių savybių* (175; 93–94). Auklėdavo pagal vieningą ir nuoseklią istoriškai susiklosčiusią paprotinę dorovinių nuostatų sistemą.

Kažkiek apie martaujančių mokymą galima spręsti, lyginant jį su indų tradicijos *brahmačarijos* tarpsniu, kur šalia kitų mokslų jaunulis buvo mokomas ir skaistos, t. y. kūniškosios prigimties suvaldymo. Kiek toks auklėjimas buvo paveikus, galima spręsti ir iš šio pasvalietės pasakojimo (girdėtas 1993 m.) apie savo senelį, kuris ir po vestuvių dar keletą metų miegojo ant pavalkų, kad lengviau suval-

dytų gyvybines galias. Susilaikydavo todėl, kad vaikams atsirasti dar nebuvo tinkamų sąlygų. Tai rodo, kad gyvavo aiškus sueities paskirties suvokimas. Žymiai daugiau žinių išliko apie iniciacijų apeigas ir martavimo reglamentavimą, kuriuos pilnai galima atsekti.

Vestuvių virsmo, t. y. martavimo pradžia būdavo pažymima tam tikromis brandynų arba iniciacijos apeigomis. Išlikusieji lalavimo papročiai, jau sumišę (o tautosakininkų dar ir papildomai supainioti) su kiaušiniavimo papročiais, būtent ir yra pagarsinimo į martus ir į marčias (iniciacijos) apeigų likučiai. Plg.: *lalėti* ‘garsiai kalbėti, triukšmauti’, o *lalinti* ‘plačiai kalbėti, skelbti’ (LKŽ). Išsamiau neapardami lalavimo papročių, nurodysime tik apeigų požymius, patvirtinančius mūsų nuomonę.

Mažonoje Lietuvoje, kurios papročių senoviškumu netenka abejoti, lalautojai vaišinami per langą (59; 376). Veiksmažodis *linkti*, atrodo, yra artimiausias žodis *langui*, su kuriuo jis susijęs fonetiškai ir semantiškai. Plg.: *slinkti* – *slenkstis*, *linkti* – *lankas*, *langas*. Taigi langas susijęs su žmogaus gyvenimo linkiu arba lūžiu. Langas poetinėje – mitinėje visų tautų tradicijoje yra angos įvaizdis, reiškiantis perėjimą iš vienos padėties į kitą. Ir Dzūkijoje (4; 94), ir Mažonoje Lietuvoje (59; 376) atvykę lalauninkai prašydavo šeimininko leidimo laluoti. Lalauninkai – nevedę, dar bernaujantys vyrai (4; 95). Nors lalauninkai apeina visas trobas, tačiau ten, kur yra jaunų mergelių, laluojama skirtingai. Kur nėra mergelių, ten giedamos tik velykinės giesmės ir prašoma kiaušinių, o kur mergelių yra, joms atskirai sakomas pasveikinimas ir dainuojamos lalavimo dainos – lalinkos, kuriomis aukštinama mergelės jaunystė, jos vainikėlis ir žiedelis bei netiesiogiai linkima ištekėti (98; 95–96). Pasak A. Greimo, Velykos su lalavimu turi bendrą tik tiek, kad nuo jų prasideda naujas vestuvių metas (39; 281).

Lalavimo apeigų likučiai išliko ir arčiau Lietuvos esančiose senovinėse baltų žemėse (Baltarusijoje). Jau XIX a. nebežinota jų prasmė, tačiau apeigų atlikėjai dar buvo vadinami senovišku *lalautojų* (*лалынчыку*) arba jau pakitusiu *волочобники* vardu (159; 153). Slavų pakėlimo į marčias papročiai skyrėsi nuo lietuviškųjų, tačiau jų prasmė yra ta pati. Kalugos, Tulos, Orlovo, Černigovo gubernijose sulaukusią pilnametystės merginą aprengdavo suaugusios moters drabužiu ir, rogėmis arba valtimi (gelda) veždami po kaimą, klausda-

vo: *He надо ли, не надо ли?* ‘Ar nereikia?’ (145; 44). Ukrainiečiai, vežiodami po kaimą pilnametystės sulaukusią merginą, šaukdavo: *Поспела, поспела!* ‘Subrendo!’ (118; 90).

Martavimo pradžią žymėdavo ir įvesdinimas į tam tikrus vyriškus ar moteriškus darbus. Paminėsime *pirmosios* arba *marčios* duonos kepimą. Subrendus vyriausiajai dukrai, motina su apeigomis perduodavo jai duonos kepimo įrankius ir toji kepdavo pirmąją duoną. Iškepus būdavo sukviečiami artimiausieji kaimynai, kurie kartu su namiškiais vaišindavosi pirmąją marčios duona. Tėvas ant *suolelio* sėdinčią dukterį apsukdavo durų link. Tai reiškė, kad mergina jau gali tekėti. O vaikinai, pakėlę ją su *suoleliu*, išnešdavo pro duris – į *marteles*. Kai kur tą dieną tėvas paskirdavo dukrai dalį (27; 70).

Apie jaunuolių pakėlimo į martus (vyrus) papročių likučius papasakojo A. Gaška (Pandėlys):

Esu matęs priėmimą į vyrus Stenionių kaimo vestuvėse 1914 m. Vienas suaugęs jaunuolis – vedlys (pabrolys iš jaunojo pulko, – mūsų past.) atsistojo vidury gryčios ir garsiai sušuko:

– *Kas nori unt vyrus išeiti?*

Tada vienas ar du jaunuoliai išeina prieš jį ir sako garsiai:

– *Aš noriu! (arba – ‘Mes norime!’).*

– *Gerai, pasakykit, kokių akmenų jūroje daugiausia?*

– *Šlapių, – atsako jaunuoliai.*

– *O kokių medžių miške daugiausia?*

– *Šakotų.*

– *O kas girioj gimė, girioj augo ir girios nemato?*

– *Medžių šaknys.*

– *O su kuo galima užgesinti undenį?*

– *Unduo nedega. Jo uždegt ir gesint nereikia.*

– *Nu, gerai. Dabar pasakyk, ar moki dainuoti?*

– *Moku!*

– *Tai padainuok.*

Jaunuolis dainuoja. Porą punktų padainavusį vedlys sustabdo ir sako:

– *Užteks, o šokt ar moki?*

– *Moku!*

– *Tai pašok! Jei mergiotės ais su tavim šokti, tai paimsim unt vyrus!*

Dabar muzikantai užgroja polką, o jaunuolis išveda mergaitę šokt. Jiems truputį pašokus, vedlys sustabdo muzikantus ir sako šokėjui:

– Nu, dabar va – tikras vyras! Tai ir priimsim unt vyrus.

Pritaria ir kiti vyrai:

– *Priimti, priimti!* (pasakota 1978 m.)

Nepriimtas į martus arba, kaip čia pasakyta, į vyrus dar iki Pirmojo pasaulinio karo negalėdavo dalyvauti martaujančių susibūrimuose. Pusberniai (paaugliai) rinkdavosi atskirai.

Šeimomis gyvenančioje bendruomenėje marti ir martas neturi apibrėžtos savo vietos. Suaugę dukros ir sūnūs nebenori gyventi tėvų šeimoje, o savo šeimos jie dar nesukūrę, todėl martavimas yra tarpinė padėtis, nešanti netvarką į darnų bendruomenės gyvenimą. Siekiant palaikyti bendruomenės gyvenimo darną, martaujančiųjų skaičius būdavo ribojamas taip, kad būtų kuo mažesnis. Priešvestuviniai martavimo sutvarkymo papročiai iš vienos, kad ir didelės šeimos tuo pačiu metu mergauti ar bernauti leisdavo tik vyriausiajam broliui ir vyriausiajai seseriai. Jaunesnieji broliai ir seserys į martus ar marčias tam tikromis apeigomis būdavo pakeliami tik per vyresniųjų vestuves. Kupiškio apylinkėje jaunesniąją seserį per vyresniosios vestuves viena tetulių pasodindavo ant *suolelio*, o giminės, svečiai kelis kartus ją pakilodavo, šaukdami: *Karūnavojam ant vienu (ar daugiau) metų*. Tai reiškia, jog per tiek metų linkima ištekėti (9; 247). Motina atnešdavusi į rankšluostį įvyniotą degtinės butelį, jį atvyniodavusi ir užgerdavusi dukterį tardama: *Duktal, dabar atadarom tau kiemo vartus* (26; 310). Butelio išvyniojimas – tai ženklas, reiškiantis išlaisvinimą, t. y. martavimo pradžią ir vartų piršliams atidarymą. B. Buračas dar spėjo užrašyti ir jaunesniojo brolio pakėlimo į martus apeigas. *Po marčios dovanų dalijimo, jei yra nevedęs jaunikio jaunesnis brolis, tai jį karūnavoja, panašiai kaip karūnavojo marčios jaunesnę seserį. Pajauniai pasodina dieverį kėdėn, triskart pakelia aukštyn lig lubų, šaukdami: „Karūnavojam ant dvejų metų“. Suprask, linki jam per dvejus metus vestuves padaryti* (9; 273).

Martavimas būdavo perduodamas ir minėtų *marčios* duonos kepimo apeigų metu. Ištekėjus vyriausiajai dukrai, marčios duoną kepdavo jaunesnioji ir taipgi ant *suolelio* būdavo išnešama pro duris į *marteles* (27; 70).

Priešvestuvinio martavimo ribojimo papročiai buvo giliai įaugę į tautinę kultūrą. Nors ir nebetekęs prasmės, jaunesniosios sesers ar brolio pagarsinimas išliko ir šiuolaikinėse dzūkų bei aukštaičių vestuvėse. *Vestuvininkai sodina ant kėdės netekėjusią jaunosios seserį, o piršlys iškilmingai sulaužo virš jos galvos krepšį; tada mergina kilnojama tris kartus į viršų. Tai reiškia, kad ji „išlenda iš po krepšio“ ir turi teisę ištektėti. Panašiai jaunosios sesuo ar jaunikio brolis traukiamas „iš pasaulio“, „iš po kaladės“ (19; 90–91).*

Dar XX a. pradžioje tokių martavimo pradžios taisyklių buvo griežtai laikomasi. Kraičių kraudavo, puošdavo, į kūmus ar vestuves kviesdavo tik vyriausiąją dukterį. *Mergaudavo visada vyresnioji šeimoje, o kitos, nors ir nebejaunos, kol vyresnioji neišteka, mergauti negali – nevalia* (26; 308). Jeigu jaunesnioji sesuo sulaukdavo piršlių, būdavo gėda ne tik šeimai, bet ir visai giminei (26; 309).

Slavų kraštuose martavimo eiliškumo nesilaikyta. Martauti pradėdavo kiekviena pilnametystės sulaukusi ir tam tikromis apeigomis pakelta į marčias (*в невесты*) mergina. Pavyzdžiui, Penzos gubernijoje 18–20 metų merginą paskelbdavo nuotaka (*невестой*). Tačiau rusų bendruomenė netekėjusios merginos martavimo laiką ribodavo kitaip: būdavo pažymima ne tik pilnametystės (martavimo) pradžia, bet ir jos pabaiga.

Volgos aukštupio gubernijose XIX a. dar prisimindavo, kad perkopusią per brandos (kupos) viršūnę ir neištekėjusią dukterį tėvas vežiodavo po kaimą šaukdamas: *Надолба! Кому нужна надолба?* ‘Stulpas! Kam reikia stulpo?’ Taip vadindavo pernokusias merginas. *Надолба* – kelio ar vartų stulpas, t. y. likusi virsme (vartuose). Tokia martavimo pabaigos atžyma nebuvo vien ritualas. Po tokios apeigos pernokusį merginą nusirengdavo puošnų marčios apdarą ir nešiodavo tik kuklius drabužius (*смирненную одежду*): skarutę, uždarus, tamsius, be papuošalų rūbus ir marškinius be juostos. Nuo tada ji nebesilankydavo ir jaunimo vakarėliuose (118; 75).

Panašių į slaviškus papročius, kuriais laiku neištekėjusi mergina būtų viešai paskelbiama senmerge, lietuvių paprotinėje kultūroje iki šiol neradome. Matyt, jų ir nebuvo, nes tokie papročiai prieštarautų lietuvių kultūros seseriškumui (žr. sk. *Seserystė*). Lietuviška savimone, nors ir suprasdama, kad netekėjusios moters padėtis nenatūrali (žr. sk. *Marčios ir laumės. Raganos*), rado išeitį, labiau vidinę, mažiau į

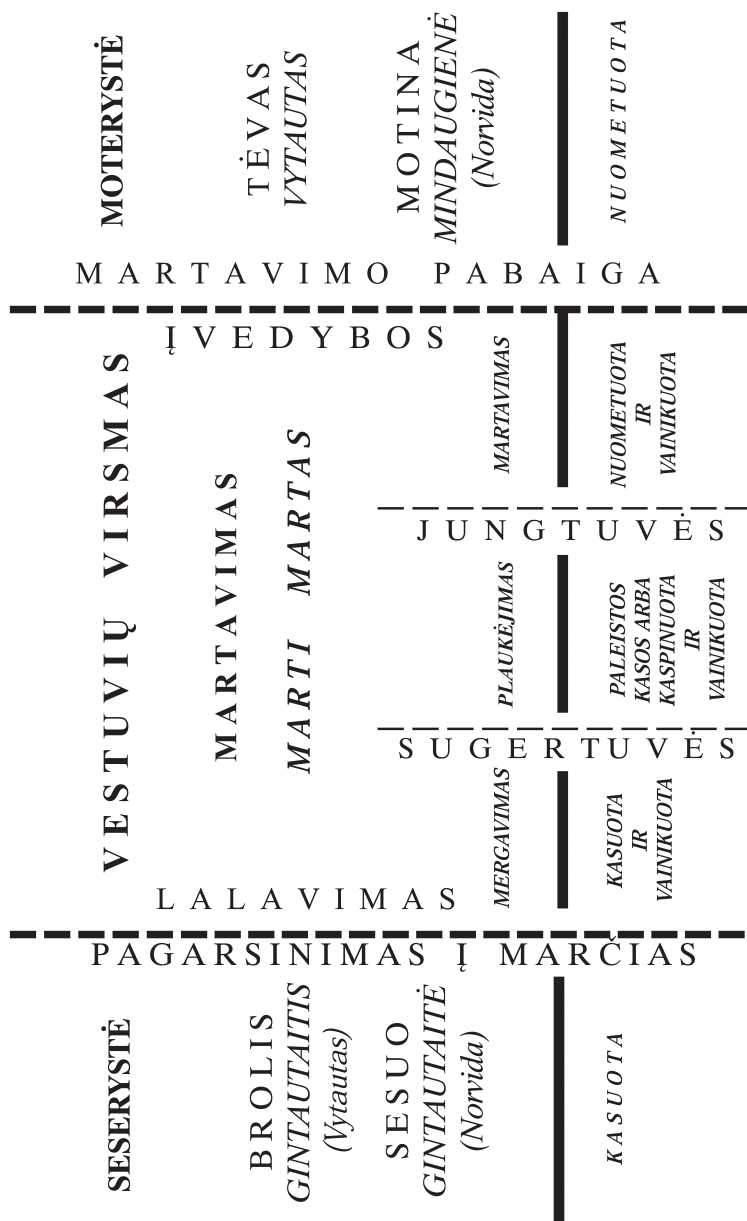
akis krintančią. Tai patvirtina ir nepaprasta pagarba mergystei, apie kurią S. Daukantas rašo: *Vyriškas ir moteriška nueiti į kapus su rūtų vainiku per didžią garbę sau turėjo* (25; 72). Pagarba mergystei pareiškiama ir vestuvių oracijoje. Čia ji iškeliamą aukščiau už moterystę: *Išnešiojai vainikų panystas, tai po smerčiai turėsi vainikų iš šimto žvaigždžių pintų. Jei sčeslyvai būsi stoni moterystas, tai po smerčiai užsitarnausi vainikų iš trijų dešimčių žvaigždžių pintų* (9; 219).

Tenka pripažinti, kad neskaitant to, ką Vaižgantas parašė apie Mykoliuką, labai mažai težinome apie papročius, tvarkydavusius nevedusiųjų ir netekėjusiųjų padėtį kaimo bendruomenėje. Tam reikėtų visapusiškesnio, išsamesnio tyrimo, juolab kad šis klausimas svarbus ir šiandien.

Martavimas buvo skirstomas į atskirus laikotarpius. Pirmasis, jau minėtas, tarpsnis – nuo pakėlimo į martus iki piršlybų pabaigos (sugertuvių arba sužadėtuvių) – turėjo atskirą pavadinimą – *mergavimas*, *bernavimas* (žr. 6 pav.). Nuo sugertuvių iki pačių vestuvių trunka sekantis martavimo tarpsnis – *plaukėjimas*. Tai atsimintas (mūsų pasidarytas) pavadinimas, plg.: *Rugiai išplaukėję, tuoj ima žydėti; Merga jau išplaukėjusi* (t. y. subrendusi – LKŽ). Akivaizdus panašumas su rugių plaukėjimu prieš žydėjimą. Paskutinis, trečias laikotarpis, trukdavęs nuo jungtuvių iki įvedybų, – tai tikrasis *martavimas* su marčios marinimo bei anavimo papročiais.

Visi minėtieji martavimo tarpsniai atspindėjo ir išorinėje kultūroje. Ypač ryškiai skyrėsi galvos danga. Vyro galvos dengimo kaitai atkurti nepakako turėtos medžiagos. Tačiau galima tvirtinti, kad ji vienokia buvo prieš vestuves ir kitokia po jų. Šią išvadą paremia tokie papročiai. Ištekęsias moteris laidodavo su nuometais, o vedusius vyrus – su kepurėmis (112; 128). Piršlybų dainose minima martaujančio bernelio kepurėlė, kurią mergelė žada nuimti (plg. JSD 49), o vestuvėse (Daugėliškio apyl.) jaunasis dėvėdavo kepurę (5; 127). Rusų vestuvėse jaunojo kepurei skirtas didelis dėmesys (145; 35). Tuo remdamasis T. Bernštas daro išvadą, kad *jaunojo kepurės apeiginė prasmė buvo ne mažiau svarbi, kaip nuotakos galvos danga* (118; 80). Latvių vestuvėse nuometuojant nuotaką kartu būdavo gaubiamas ir jaunasis (5; 57).

Atskirų moters gyvenimo tarpsnių galvos danga lengvai atkuriamą iš išlikusių papročių. Pagarsinta į marčias mergaujanti mergelė

6 pav. Vestuvių virsmo tarpsnių sąvadas

puošdavosi rūtų vainiku. Sužadėtine tapusiai marčiai nuo sugertuvių iki vestuvių, t. y. plaukėjimo tarpsniu, būdavo paleidžiamos kasos (14; 99). Šiuo priešvirsminiu laukimo ir didžiausios įtampos metu marti ir martas vaikščiodavo su varpeliais (117; 134 ir 7; 72). Vėliau kasų paleidimą pakeitė kaspiniai, o kasas išpindavo tik vestuvių išvakarėse. Varpelio nešiojimas išnyko, tačiau dar XIX a. pab. plaukėjančią marčią visur lydėdavo pamergė – *pauodegė* (45; 239 ir 5; 68). Vestuvių apeigose marčią gaubdavo nuometu, ir nuo tada ji dėvėdavo nuometą su rūtų vainiku arba vainiką vaizduojančiu papuošalu (25; 82). Paskutinį kartą galvos danga būdavo keičiama įvedybų apeigų metu. Po jų moteris gaubdavosi nuometu be vainiko ir papuošalų (59; 146). Vyrams paskutinį kartą galvos dangą, matyt, keisdavo per pirmąsias krikštynas. Tai rodo krikštynose išlikęs paprotys iš vyrų atiminėti kepurės. Plačiau apie tai žr. sk. *Krikštynos ir virsmo ženklas*.

Apibendrintai, tačiau išlaikant esmę, galvos dangos keitimas apdainuotas latvių ketureilyje: *Galvele, mano galvele, / Trijų dangų nešiojoja, / Pirma kykas, paskui kepurė, / Tarp jų – vainikėlis* (123; 169).

Iš tiesų, merginos iki martavimo pradžios ir martavimą jau baigusios moters – motinos galvos dangos labai skyrėsi. Tarpinio arba martavimo laikotarpio (*vidus laika*, kaip sakoma latvių ketureilyje) požymis buvo, kaip matyti iš vestuvių virsmo tarpsnių sąvado, vainiko nešiojimas. Panašūs buvo ir mūsų rytinių kaimynų papročiai. Baltarusių merginos vainikus nešiodavo nuo 10-ies metų, tačiau tikrąjį vainiką, kaip rašė N. Nikiforovskis, jos užsidėdavo tik sulaukusios vedybinio amžiaus (145; 50). Skyriuje *Grasa ir apsauga* yra aprašytas čia neminėtas galvos apdangalas – nuometėlis, kuris būdavo nešiojamas tarpiniu laikotarpiu martaujant. Suprantama, kad to paties tarpsnio galvos danga įvairavo ir Lietuvoje, ypač pastaraisiais amžiais, kai pradėjo irti papročiai. Tačiau galvos dangos kaitos esmė – perėjimo į naują padėtį išraiška – išliko iki naujausių laikų.

Įvedybų apeigos būdavo atliekamos, kai jaunieji susilaukdavo pirmojo kūdikio ir motina pirmą kartą (po šešių savaičių) viena, o kai kur ir su kūdikiu atvykdavo į bažnyčią. Tai tikroji vestuvių virsmo (martavimo) pabaiga – jaunieji tapo motina ir tėvu. Plačiau apie apeigas, susijusias su kūdikio gimimu, žr. *Gimties virsmas* sk. *Įvedybos*.

Centrinės Rusijos gubernijose XIX a. dar gyvavo ritualinės jau-

navedžių priėmimo į vedusiųjų luomą (martavimo pabaigos) apeigos, vadinamos *вьюнины*. Jos būdavo atliekamos Atvelykio sekmadienį visiems tais metais susituokusiems jauniems (155; 133). Išorinė jų forma beveik tapati lalavimo apeigoms. Lalaudavo lalautojai (*lalėti* ‘garsiai kalbėti, apskelbti’), o „vjuninkautojus“ vadindavo *оκληалы* (*окликать* ‘apskelbti’: *Сегодня в церкви окликали жениха с невестой* – ‘Šiandien cerkvėje paskelbė jaunikio ir nuotakos užsakus’). Lalaudavo martaujančios vyrai, kurie apskelbdavo naujų marčių ir martų priėmimą į savo būrį. Vjuninkauti (*окликать* ‘apskelbti’) rinkdavosi vedę vyrai ir ištekęsios moterys (dažnai atskirai); jie aplankydavo tais metais susituokusias poras (159; 134). Lalauti eidavo vėlai vakare (skelbiama nepilnametystės pabaiga), o apskelbti (*окликать*), rinkdavosi saulei tekant (skelbiama priėmimo į vedusiųjų bendruomenę pradžia) (155; 125). Apskelbėjai (*оκληалы*), kaip ir lalautojai, dainuodavo apeigines dainas (155; 128). Tas pats ir apeiginių dainų priedainis: *lalo* – lalautojų ir *лелю* – vjunininkų (155; 126). Papročiai reikalavo, kad jaunavedžiai (*вьюнец* ir *вьюница*) klausytųsi atliekamų dainų sėdėdami prie lango, o apeigų atlikėjus (*оκληальщиков*), kaip ir lalautojus, taip pat vaišintų per *langą* (155; 131). Kreipinys, kuriuo jaunamartė (*вьюница*) sutikdavo vjunininkus, patvirtina apeigos paskirtį: *Kaimynėlės, balandėlės, mane mylėkit, kvieskite, savo draugėn priimkite* (155; 136).

Tą dieną jaunavedžiai savo namuose ruošdavo paskutines – atsisveikinimo su kaimo jaunimu – vaišes ir nuo šiol bendraudavo tik su vedusiais.

Ryškus, išorėje regimas aprangos pasikeitimas buvo tarytum jau pasibaigusio gyvenimo tarpsnio įtvirtinimas. Senojo Lietuvos kaimo doros kultūra buvo darnos kultūra, t. y. esmė derėjo su forma. Vidinę žmogaus būseną ir jo padėtį skirtingais gyvenimo tarpsniais išreiškėdavo ir išorinė forma – apranga ir vardų, o dabar – pavardžių keitimas.

IVARDIJIMAS

Martavimas iš esmės skiriasi nuo kitų žmogaus gyvenimo tarpsnių. Martaujantieji yra tapsmo būsenoje. Todėl jie netenka savo tikrinių vardų ir įvardijami bendrinio *marčios* ar *marto* vardu. Tokį pat paprotį randame ir kituose svarbiausiuose žmogaus gyvenimo

įvykiuose – gimties ir mirties virsmuose. Panašiai kaip ir vestuvių virsme, juose netenkama tikrinio vardo. Tikrinio vardo praradimas – bendras virsmo būsenos požymis. Mirties virsmą išgyvenantieji įvardijami bendriniu *velionio* (-ės) vardu, o nekrikštytas kūdikis – bendriniu *ramučio* (-ės) ar *lėliuko* vardu (98; 33), įsigalėjus krikščionybei – *žyduku*, *pagoniuku* (47; 221). Vardo neturėjimas ar netekimas rodo neapibrėžtumą, virsmo būseną.

Lietuvių savimonei įvardijimas buvo ypatingai svarbus. Vardas yra kažkas nepaprasto. Vardo reikšmę įrodo vien tai, kad lietuviai seniau švėsdavo ne gimimo, o tik vardo dienas. Vardo suteikimas pabaičia ir įprasmina žmogaus atėjimą į šį regimąjį pasaulį; tai – dvasinis žmogaus gimimas. *Vardą turi vien daiktų dvasia*, – sako O. Milašius, – *jų materija bevardė* („Pažinimo giesmė“).

Vardo davimas susijęs su žmogaus gyvenimo pasikeitimu. *Tikėta, kad parinktuoju vardu vaikas seka augdamas ir išauga jei ne visai toks, koks buvo jo bendravardis, tai bent panašus į jį savo elgesiu ar būdu* (47; 220). Patarlė sako: *Vardą pakeisi – laimę pakeisi*. Papročio tęsinys – tai mūsų tautos senesniosios kartos poetų bei rašytojų pasirinkami vardai (slapyvardžiai). Vardo pasirinkimas būdavo prasmingas: pasirinktu vardu rašytojas ar poetas išreiškėdavo savąjį pašaukimą, pasirinktos veiklos prasmę.

Ši senoji išmintis atsispindi ir Šv. Rašte – Abraomo vardo pakeitime (Pr 17, 5). Šiandien šią tradiciją tęsia į dvasiškių luomą stojantys žmonės, kurie įšventimo metu keičia vardą. Vardu išreiškiama gimstančio ar pasikeitusio žmogaus esmė. Gimstant ypatingai žymioms asmenybėms, turėsiiančioms atlikti žemėje svarbią paskirtį (misiją), jų vardai būdavo pranešami iš Aukštybių. Tokie įvykiai minimi įvairių tautų šventraščiuose.

Yra daug lietuviškų padavimų, aiškinančių ežerų atsiradimą. Dažnai juose pasakojama apie dangumi plaukiantį debesį, kuris įspėjęs ir ištarus jo vardą, nukrenta ir tampa ežeru. Panašių pasakojimų esama ir kitose indoeuropiečių tautose. S. Kolupaila juos laiko *dirbtiniais ar pasiskolintais iš pasakų* (54; 117). Mūsų nuomone, įvardijimo prasmingumas paaiškina padavimų kilmę. Šių padavimų pagrindas yra virsmo samprata ir vardu užkoduota daikto esmė. Debesis – neapibrėžta, chaotiška (virsmo) padėtis, laukianti palankaus meto pereiti (virsti) į apibrėžtą būseną. Vardo, įvardijančio jo naują būvį atspė-

jimas bei ištarimas ir yra debesies virtimo ežeru priežastis. **Vardas įprasmina ir suteikia būčiai apibrėžtą formą.** Tą patį sako ir mįslė: *Be ko niekas nebūna?* (atsakymas: *Be vardo*).

Palyginkime tai su navajų genties indėnų išmintimi. *Keturis šventus vardus davė žmogui Kūrėjas. Tik keletui žmonių pasakė jis juos – tik tiems, kurie pakankamai buvo išmintingi, kad galėtų juos teisingai panaudoti. Nes šventieji vardai turi galios pakeisti žemės veidą* (84; 6).

Senieji mūsų vardai yra prasmingi. Varde slypi žinia apie žmogų. Su vardo prasmingumu susijęs ir draudimas tarti virsme esančio žmogaus tikrinį vardą. Vestuvių virsmo aukščiausiam taške taip pat buvo draudžiama tarti tikrinius marčios ar marto vardus (157; 102).

Prasmingas yra ir vestuvių virsme esančio žmogaus bendrinis vardas (martas arba marti). *Marti, martas* susiję su žodžiais *marinti, apsimarinti, apmarinti*. Šie žodžiai, matyt, yra buvusio ir jau pamiršto veiksmažodžio *mařti* vadiniai. Plg.: *sverti – svertas; karti – kartis; mařti – martas, marti; sverti – svarinti; karti – karinti; mařti – marinti, apmarinti, apsimarinti*. Tas, kuris *mařsta* (*apmarsta, apsimarina*), yra *martas, marti*. Matome, kad minėtasis marčios, marto vardas nusako vyksmą, t. y. vestuvių virsme esančio žmogaus viduje vykstantį dvasinį tapsmą. Naujas gyvenimo tarpsnis gali būti sėkmingas ir prasmingas tik tada, kai numarinamas (atsisakoma) jau praeito tarpsnio gyvenimo būdas. Čia ir yra viena svarbiausių priežasčių, kodėl mūsų vestuvėse verkiama – juk jose iš tikrųjų reikėdavo numirti sese-rystei, t. y. ***negrižtamai netekti jaunų nerūpestingų dienų.***

Vardo prasmingumas žadina mintį, kad skirtingi žmogaus gyvenimo tarpsniai būdavo įvardijami skirtingais vardais. Tai rodo ne tik išlikę papročiai, bet ir pats žodis *vardas*. Žodis *vardas* mūsų kalboje yra kilęs iš veiksmažodžio *virsti*. Plg.: *virsti – vardas, kirsti – kardas, žerti – žardas*. Virsmas atskiria iš esmės skirtingus žmogaus gyvenimo tarpsnius ir keičia (verčia) žmogaus vardą.

Ką apie tai byloja lietuvių vardai ir papročiai? Žinome, kad mes, kaip ir slavai, tik kita prasme, vartojome tėvavardžius (*Vytautaitis, Jonaitis, Petraitis, Mykolaitis*). Šiais laikais jų nebevartojame, tačiau kai kur dar ir šiandien kaimyno vaikus kaime vadina ne vardais, o tėvavardžiais, pavyzdžiui, *Jonaitukai – Jono vaikai, Petraitukai – Petro vaikai* ir pan. Šeduvietė, užrašinėjusi šeimos papročius, 1996 m. tarmiškai taip rašė: *Suaugusius vaikus, kol jie neženoti, vadindavo*

pavardėm (t. y. tėvavardžiais, – mūsų pastaba) – *Jonaičiukas, Petraičiukas, Kaziliniuke, Munčiauskiuke, kai paklausdavo katra, prided – Alziute, Petrute, Jonaičiukas Untans, Petraičiukas Jons* (75). Gedimino laikų lietuvis dabartinis lietuvis vardą ir pavardę – Jonas Raulinaitis ir Algė Vidmantaitė – suprastų taip, jog tai Raulyno sūnus Jonas ir Vidmanto duktė Algė. Vėliau tėvavardžiai tapo pavardėmis. Krikšto vardas dažniausiai būdavo vartojamas tarp savųjų, o šeimomis gyvenančioje bendruomenėje vaikai būdavo vadinami tėvavardžiais, pavyzdžiui, jei tėvas Vytautas, tai sūnus Vytautaitis, o duktė Vytautaitė; Mingaila – Mingailaitis, Mingailaitė. Vytautaitis, Vytautaitė – tai sūnaus ir dukros, gyvenančių margam tėvo dvarelyje, vardai. O jų krikšto vardai įgaus visą galią (kartu išnykstant tėvavardžiui) tik po vestuvių virsmo, t. y. kai sūnus taps tėvu, o dukra – motina. Moteriškos linijos vardų keitimas (virsmas) Lietuvoje ir šiandien dar išlaikytas. Tačiau dabar keičiami ne vardai, o pavardės. *Pakeisti pavardę*, – kaip neretai šiandien pasakoma, – reiškia prarasti *tėvavardinę* pavardę, o senovėje – *tėvavardį* ir pasivadinti vyro vardu su galūne *-ienė*. Kaimuose dar išlikęs paprotys žmoną vadinti vyro vardu – Petrienė, Kazimierienė ar pan. Šį indoeuropietiškosios kultūros bruožą dar yra išlaikę slavai ir indai (127; 54). Latvių tauta vardų keitimą vestuvėse jau baigia pamiršti.

Galime padaryti svarbią išvadą: gyvendami skirtingus gyvenimo tarpsnius, mūsų protėviai turėjo *skirtingus vardus*. Vardų keitimas vestuvių virsmo metu yra etiškumo išraiška ir kartu virsmo kultūros požymis.

Dabar galima atsakyti į klausimą, kodėl lietuviai sovietmečiu taip nenoriai priimdavo ir net priešinosi slaviškam įvardijimui vardu ir tėvavardžiu. Iš kur tas vidinis pasipriešinimas? Ką mūsų etinės kultūros šviesoje reiškia pavadinti žmogų vardu ir tėvavardžiu? Tai reiškia suplakti du skirtingus žmogaus gyvenimo tarpsnius į vieną, jų neskirti. Tai chaoso požymis, aistiškosios doros kultūros išdavystė. Todėl ir kyla nesąmoningas priešiškusas. Kita vertus, mes vardu ir tėvavardžiu vadiname netekėjusias moteris. Tai iš pirmo žvilgsnio keistas tvirtinimas, tačiau taip buvo ir tebėra. Jei, pavyzdžiui, Skaistės tėvo pavardė Baltrūnas, tai duktė – Skaistė Baltrūnaitė; Skaistė yra vardas, o Baltrūnaitė, ką mes laikome pavarde, iš tiesų yra padaryta senuoju tėvavardžių darybos būdu, tik jau ne iš vardo, o iš pavardės. Seno-

vėje, kol nebuvo pavardžių, ir nevedusius, ir netekėjusias vadindavo arba būdavo galima vadinti vardu ir tėvavardžiu, tačiau po vestuvių, kai tampama tėvu ar motina, tėvavardžiai savaime nebetenka prasmės, nes jaunieji patys tampa tėvais. Taigi vadinti vardu ir tėvavardžiu, neprasilenkiant su senąja indoeuropietiška tradicija, galima tik *nevedusius* ir *netekėjusias*.

Mūsų varduose glūdi dar viena slaptis. Senieji lietuvių vardai yra ne tik prasminiai, bet ir sudurtiniai, kurių sandai lengvai keičia (virsta) savo vietas: *Vytautas–Tautvydas*, *Vidmantas–Mantvydas*, *Vaišvila–Vilvaiša* ir t. t. Panašiai sudaryti prūsų (*Gayle–mine* ir *Mynne–gayle*) ir senieji slavų vardai (*Борислав–Славибор*)¹ (104; 16). Ši lietuviškų ir indoeuropietiškų vardų mįslė iki šiol nėra įmintą. Išdėstytieji samprotavimai priartina šios mįslės įminimą. Matyt, mūsų senieji sudurtiniai ir lengvai virstantys vardai (*virsti – vardas*) yra susiję su virsmu. Ne visai aiškus tik vardų virsmo pritaikymas. Tolesni svarstymai yra bandymas įminti šią mūsų senųjų vardų slaptį.

Įtikinamiausiai du aistiškųjų vardų sandus galima susieti su iniciacija. Gimęs kūdikiui, jam duoto vardo pirmasis sandas galbūt apibūdindavo jo prigimtį, atsineštą gimus, o antrasis – nurodydavo pageidaujamą kryptį, kuria ta prigimtis turėtų būti vystoma. Subrendus, per iniciaciją sandai būdavo sukeičiami vietomis: į pirmą vietą statomas asmenybės ugdymo kryptį žymintis sandas, o antroje vietoje atsidurdavo „prigimtinis“, atsineštasis ir jau sukultūrintas.

Pavyzdžiui, gimęs kūdikiui (prisiminkime, kad iki krikšto kūdikiai būdavo vadinami *ramutis* arba *ramutė*, t. y. tie, kurių prigimtis dar neišryškėjusi, mieganti, „rami“) ir pastebėjus, jog jis atrodo sumanus, būsiantis išmintingas ir norint jo gyvenimą nukreipti dvasiškąja, „vydūniškąja“, „bramaniškąja“ kryptimi, kūdikis krikštijamas *Mant-vydu*. Subrendus, jei lūkesčiai pasiteisindavo, per iniciaciją vardas *virsdavo* – asmuo gaudavo *Vyd-manto* vardą, kur jo *menta* jau

¹ Dalis indoeuropiečių tautų senųjų vardų tarsi pažodžiui išversti iš vienos kalbos į kitą (vadinamosios kalkės). Pavyzdžiui, lietuvių *Vir–butas* ir senovės indų *Vir–a–bhū* – ‘vyras ir būtis’, slavų *Владу–мур* ir lietuvių *Taut–valdas* – ‘tauta ir valdyti’, vokiečių *Got–lieb* ir slavų *Богъ–мил* – ‘Dievas ir mylėti’ (104; 15).

peraugusi išminties rėmus ir virtusi vyda, t. y. ypatinga, aukščiausia, vidinio slapčių regėjimo forma.

Taigi, vardo virsmas atrodytų taip: iki iniciacijos – *prigimtis* / *kryptis* (siektina ir vystoma); po iniciacijos – *kryptis* / *prigimtis*.

Aišku, tai tėra prielaida, kurią reikia tikrinti. Kai kurių duomenų yra: pavyzdžiui, grupė „kunigaikščių“ vardų – Jogaila, Skirgaila, Švitrigaila, Karigaila. Ko gero, antrasis jų sandas žymi prigimtinę, atsineštą *galią*. *Gailas* kai kurių kalbininkų yra suvokiamas kaip *galia*, t. y. ‘stiprus’ – plg. istorinius duomenis apie didelę Jogailos fizinę jėgą. Plg. *gailiai* – stipriai, aitariai kvepiantys augalai. Šis sandas, matyt, yra būdingas karių – kunigaikščių luomui, gal net genetiškai. Antrasis sandas rodytų norimą kryptį – ar *švytėti savo galia* (Švitrigaila), ar *panaudoti galią kare* (Karigaila). Dar prisiminkime lietuviškai – krikščionišką tradiciją būtinai duoti antrąjį vardą „šventą“, o pirmąjį – „tautinį“. Galima spėti čia slypint krikščionybės įtakotą tradiciją: pirmasis vardas yra tautiškas, prigimtinis, o antrasis – pageidaujamas ugdymas savojo patrono, krikščionių šventojo dvasia.

SĀLINIMAS – PASIRUOŠIMAS

Lietuvių tautosakoje dažnai sutinkami posakiai *marčių suolas*, *mergelių suolas*, *bernelių suolas*, *vėlių suolelis*. **Suolas** buvo vienas iš tų šventų (sakralių) namų apyvokos daiktų, kurie šeimos gyvenimo apeigose atlikdavo reikšmingą vaidmenį. Jį rasime visuose virsmuose, o ypač vestuvių. Pakelta į marčias mergaujanti mergelė sėdasi į marčių suolą: *Atsisėdai martelių suolely* (LKŽ). Ragaujant marčios duoną marti simboliškai sodinama ant *suolo* (27; 70). Jeigu pakeliama į marčias mergelė sodinama į *marčių suolą*, tai piršlybose, reiškančiose mergavimo pabaigą, *piršlė eina suolu nuo durų iki pečiaus, o jaunoji nušoka nuo suolo* (155; 105). Dzūkų nuotaka, raudodama vestuvines raudas, atsisveikindavo kreipdamasi į *ievaro suolelį, an katro jauna mergelė sėdėjau* (99; 169). Žemaičių vestuvių dainoje dainuojama: *Verks tavęs matušėlė, iš suolo duodama* (ŽT; 127).

Vyriškoji linija, kaip ir visur, silpniau išlikusi, tačiau dainuojama: *Linko palinko bernelių suolas; Verkė brolelis į suolelį sėsdamas* (JSD; 567), o *nuotakos namuose pabrolys vesdavo jaunikį suolu* (155; 105).

Žodis *suolas*, mūsų nuomone, gali būti kilęs iš veiksmazodžio

salti (plg. *kalti* – kuolas, *salti* – suolas). Veiksmazodis *salti* skleidžiasi trimis kryptimis: ‘darytis saldžiam’ – *Misa sãla*); ‘alpėti, silpti’ ir ‘labai norėti, geisti’ – *Vaikas net sãla uogas pamatęs* (LKŽ). Taigi *sėdėti ant suolo* ir *salti* reikštų saldžiai alpėti ir laukti, trokšti, kad su tavimi kažkas įvyks. Tai tarsi savotiška transo būseną, kuri ilgai tęstis negali, nes *salti* reiškia ir ‘silpti, blėsti’.

Sakralinis virsmo suolas, į kurį sėdamasi keičiantis žmogaus gyvenimui, – sena, bet jau beveik išnykusi indoeuropiečių tradicija. Sėdėjimas suole laukiant gyvenimo virsmo vaizdžiai išreiškiamas slavų posakiu: *Моя дочь сидела в девках до 24 года* – ‘*Mano duklė mergose sėdėjo iki 24 metų*’ (118; 102). O. Sabaliauskienės pateiktoji patarlė: *Mergų suolo nėra – reikia ištekti* (3; 279), mūsų nuomone, turėtų skambėti taip: *Mergų suolas trumpas – reikia ištekti*. Tokią išvadą patvirtina ne tik papročiai, bet ir kitos patarlės: *Toks mergai suolas, kad reikia tekėti* arba *Trokštu jauna tekėti, marčių suole sėdėti* (LKŽ). Kasdieninėje buityje suolas gali reikšti ir vienodo gyvenimo būdo, luomo ar amžiaus žmonių bendriją: *Tegul eina į mūsų suolą* (t. y. gyvenimo sąlygas), *aš – į jūsų* (LKŽ).

Ruošimasis vestuvėms būdavo ne tik jaunųjų, bet visos šeimos ir net visos kaimo bendruomenės rūpestis. Tam buvo skirta daugybė papročių ir apeigų. Kol mergaitė maža, tuo rūpindavosi motina. Šis rūpestis prasidėdavo kūdikystėje. Mergaitė krūtimi būdavo maitinama bent viena savaite ilgiau nei berniukai – *dėl stiprumo gimdant*. Nujunkyti (nuo maitinimo krūtimi) stengtasi sekmadienį (47; 205) – *daugiau bus vaikų*. Paūgėjusios mergaitės jau pačios pradėdavo ruošti vestuvėms. Dar ganydamos gyvulius jos mokydavosi vestuvinių – atsisveikinimo – raudų (99; 166). Ganydamos mergaitės išmokdavo verpti ir pinti bei austi margaraštes įvairiaspalves juostas, kurios būdavo dažniausia vestuvių dovana.

B. Buračas yra aprašęs Kupiškio apylinkių *rytagonių* papročius (98; 101–105). Sekminių rytą visi piemenys miega iki priešpiečių. Už juos *rytelio* paganyti karves išgena vedybinio amžiaus sulaukusios (martaujančios) merginos. Rytelio karvės genamos labai anksti, dar vieversėliui nepragydus. Viso kaimo mergaujančios mergelės išgena gyvulius laukan vienu metu, dainuodamos tam tikrą rytagonių dainą: *Unkti rytų keldama, / Par dvarelį aidama, / Girdėjau, regėjau – / Gegutala kukavo. / Ne geguta kukavo, / Motynala dūsavo – / Ugino,*

migdino / Savo mielų dukralį. / Unksti rytų keldama, / Par dvarelį aidama, / Girdėjau, regėjau – / Karvelis burkavo. / Ne karvelis burkavo, / Tėvelis dūsavo – / Ugino, migdino / Savo mielų sūnelį (98; 101).

Tai apeiginė daina. Joje dainuojama apie motulę (tėvelį), auginančią dukrelę (sūnelį), bet ir bedūsaujančią, nes į marčias išaugusi dukrelė palieka tėvų namus.

Nemiega Sekminių rytą ir kaimo bernai – jie ganančioms *rytelio* mergelėms ateina „padėti ganyti“. Išginusios gyvulius mergelės ir joms talkon atėję bernai karvių negano, bet kelia „vestuves“, žaidžia *snaudalę* ir *uošvelę*. Iš savo tarpo išrenka jaunąją bei jaunąjį ir žaidžia vestuves. Likęs jaunimas apsitaiso pamergėmis ir pabroliais, o apeigos atliekamos tokios, *kokios seniau būdavo tikrosios kupiškėnų vestuvės* (98; 103).

Ūkininkai tokiu ganymu nesidžiaugdavo, nes gyvuliai laisvai vaikščiodavo po visus laukus. Tačiau Sekminių rytą visi padaryti nuostoliai būdavo dovanojami – toks buvo senovės paprotys.

Pargindamos bandą rytelninkės prie kaimo garsiai uždainuodavo. Tada visi, garsiai šaukdami: *Rytelninkės parsivaro, liekit undeniu!*, puldavo mergaites laistyti vandeniu. Prieš išsiskirstydamos rytelninkės dar dainuodavo *rytelio* pabaigos dainą: *Aisma laukan pažiūrėtų, / Kurs vėjelis pučia. / Pučia rytų, pučia pietų, / Pučia vakarėlio. / Trijų valsčių bernuželiai / Vienu keliu jojo. / Kai prijogo prie darželio, / Strapt ir apsistojo. / Aisma, sasas į darželį, / Kur žalios rūtalas. / Žalias rūtas skinsma, / Vainikėlį pinsma, / Žalių rūtų vainikėlį / Unt galvalas dasma* (98;104).

Daina taip pat apeiginė, apie piršlybų pradžią, nes atvykę į piršlius bernuželiai savo žirgus rišdavo prie rūtų darželio (žr. sk. *Vainikas ir jaunos nerūpestingos dienos*).

Labai panašus paprotys yra užrašytas ir Bulgarijoje. Taip pat pavasarį visos vestuvinio amžiaus merginos, kaip ir rytelninkės, prieš patekant saulei susirinkdavo miške ar lauke. Prie jų, kaip ir Kupiškio apylinkėje, prisijungdavo visi kaimo bernai (139; 283). Ir lietuviškieji rytagonių, ir minėtieji bulgarų papročiai buvo susiję su pasiruošimu vestuvių virsmui.

Taip, dalyvaudami kalendorinių švenčių apeigose, martaujantieji ruošdavosi vestuvėms. Pažvelkime ir į rytagonių žaidimą *snaudalę*. Šį žaidimą rytiniai slavai vadina *dpěma* ‘snaudalius’ (*nuo dpematy*

‘snausti’). Žaidimo esmė visiškai atitinka tai, ką anksčiau kalbėjome apie apeiginį žodį *suolas* ir su juo susijusį veiksmažodį *salti* – būtent, kad martaujantis (sėdintis mergelių ar bernelių suole) yra saldžiame alpejime – savotiškoje transo būsenoje. Žaidžiant žaidimą jo centre esančiam žaidėjui sakoma, kad jis *snaudžia*, o kiek vėliau jam įsakoma pabusti ir išsirinkti sau porą (120; 28). Taip glaustai išreiškiamas martavimo būsenos ir martavimo tikslo – vestuvių santykis.

Grįžtančias iš rytagonių rytelninkes laistydavo vandeniu. Tai plačiai vartota žadinimo (praustuvių) apeiga, kurios tikslas panašus į pažadinimo žaidžiant *snaudalę*. Taip papročiai, apeigos, dainos ir žaidimai (galbūt labiau per pasąmonę) ruošdavo – žadindavo didžiajam žmogaus gyvenimo įvykiui – vestuvėms.

PIRŠLYBOS – SUTUOKTINIO PASIRINKIMAS

Piršlybos yra viena labiausiai suprastėjusių vestuvių apeigų. Apie piršlybas prikalbėta nepagrįstai daug blogo, vadinant jas sandėriu, pirkimo – pardavimo aktu ar pan. Suprantama, piršlybose buvo pakankamai ir to, kas vadinama *sandėriu*. Bet ar tai blogai? Kiekvienai visuomenės dalelei ir net atskiram žmogui, o juo labiau šeimai būtinas medžiaginis pagrindas. Negerai tik tai, jei ūkinė gyvenimo pusė ir apčiuopiamos vertybės persveria ar net visai užgožia dvasines. Kita vertus, kai piršlybose lemdavo vyresniųjų patarimas, o ne jaunųjų noras, paviršutiniškai žvelgiant atrodo, kad būdavo pažeidžiamas laisvas apsisprendimas ir kad yra geriau, kuomet tuokiamasi, kaip mes dabar sakome, *iš meilės*. Bet kas gi yra laisvė ir kas yra meilė? Ar laisvė yra tik linkimas ten, kur vėjai pučia, arba kiekvieno noro pildymas, o meilė – tik žemesniųjų žmogaus galių pasireiškimas? Laisvė yra galimybė tobulai atlikti savąjį pašaukimą, kitaip sakant, laisvė čia suprantama kaip palankiausios sąlygos žmogui augti kūnu ir bręsti dvasia. Tuo norima pasakyti, kad tikroji piršlybų esmė buvo ne vien medžiaginėmis vertybėmis grįstas sandėris, bet visapusiškai tinkamos bendram gyvenimui poros parinkimas. O meilė? Jei mylėdami mes norime mylimą asmenį turėti, tai toks jausmas yra ne meilė, o tik įsigėidimas. Tikroji meilė netrokšta ko nors turėti, pasisavinti. Priešingai – ji teikia, dalina, duoda. Dainų rinkėjai stebėdamiesi klausdavo jau bebaigiančių savo amžių susituokusių porų, kur jų gražaus ir

darnaus sugyvenimo paslaptis. Neretai atsakymas, nušviečiantis meilę kita šviesa, atskleisdavo jos esmę: *Mes vienas kitam tarnavome*. Šita prasme meilė yra tarnavimas.

Kuo senesni laikai, tuo mažiau piršlybose turtinių sandėrių. Nors kraitis ir buvo medžiaginė, ūkinė vertybė, tačiau dėl jo nesiderėdavo, – tai būdavo nuotakos vertumo ženklas. Derėdavosi tik dėl dalies, vadinamosios pasogos. Tačiau ir dalies skyrimas dukrai atsirado tik XIX a. viduryje (9; 207). Tai dėl ko derėdavosi anksčiau?

Iš piršlybų aprašymų matyti – kuo jie senesni, tuo daugiau vietos jose skiriama dvasinėms vertybėms. Vėliausiuose piršlybų aprašymuose atvykę piršliai apsimesdavo esą pirkliai ir teiraudavosi žaselės (5; 69), telyčaitės (22; 154) ar sakėsi paklydę ir klausė ko nors pirkti (48; 160). Pagal prasmę ir skambesį žodis *piršlys* sietinas su veiksmažodžiu *pirkti*. Plg.: *piršti* / *pirkti* – *piršlys* / *pirklys*. Todėl piršlių apsimetimas pirkliais nebuvo visai dirbtinis. Tačiau XIX a. viduryje veliuoniškių *piršlys* taip nusakydavo atvykimo tikslą: *Kloniojas šits jaunikis (vardas) tamstos dukrai (vardas) ir ieško sau gaspadinės viežlybos, apsigerbiančios, ugnies kūrėjos ir sergėtojos, verpėjos, audėjos, vingių rašėjos, žičkų rinkėjos, rugių pjovėjos ir rišėjos, malėjos, minkėjos, duonos kepėjos, ėdalo jovėjos, gyvulių šerėjos, kad ruoštų savo ruošą aplink ūkį ir liuobą žąsų ir vištų, kad mylėtų giminės būsimo vyro ir savo, kad mokėtų elgtis prie pečiaus ir prie svečio, ir su tokia tai nori sutogti ir susidoroti* (45; 290).

Kad turtas iš tiesų nebuvo pagrindinis pasirinkimą lemiantis veiksnys, matome iš daugybės dainų, papročių, patarlių, kuriose didžiausias dėmesys skiriamas nuotakos ir jaunikio darbštumui, valyvimui ir dvasinėms savybėms (plg. su patarlėmis: *Su žmogumi sviesto netepsi; Pačios gražumu sotus nebūsi* ir pan.). Žinome, kad atvykus piršliams mergelė slėpdavosi. Dažnai sakoma, – kad spėtų pasipuošti ar iš drovumo. Tačiau ne vien dėl to. *Ji taip daro iš drovumo ir iš baimės*, – aiškina L. Jucevičius, – *kad nerastų jos dykinėjančios, nes pirmoji kaimo merginos gera ypatybė yra darbštumas, o jaunikis retai kada paiso gražumo ir dalies, bet **doros ir darbštumo*** (46; 254, – išryškinta mūsų). Bėgdavo slėptis į kamara, kurioje merginos dažniausiai dirbdavo savo darbus. Darbščios merginos vardas garsėjo toli už parapijos ribų.

Latvių dainos pataria broleliui: *Žiūrēk, broli, nuotakelēs,/ Žiūrēk*

geros dainininkės, / Katra gera dainininkė, / Ta gera ir darbininkė (13; 91). Arba: *Kas iš liepos kuplumėlio, / Kad žiedeliai nežydėjo, / Kas iš mergos gražumėlio, / Kad darbelio nemokėjo* (13; 86).

Lietuvos mergelė atsako į piršlius atėjusiam berneliui, kad ji turinti bernelį: *Jis nežiūri gražumo / Nei veidelio skaistumo, / Tiktai jis žiūri rankelių darbelių / Ir mano razumėlio* (LLD II, 356).

Sumaniai mokėta išklausti apie merginos valyvumą ir kitas savybes:

Piršliai įėjo į gryčių ir sako:

– *Mūsų arklys susirgo. Gal rastų pas jus duoninės teslos, padžiūvusios apie alkūnes?*

– *Yra, yra, – atsiliepė mergina. – Anoj nedėlioj duoną minkiau, tai dar yra, tuoj prigramdysiu. Piršliai nebelaukė ir išvažiavo iš kermo.* (26; 324)

Rinkdavosi, žiūrėdavo ir jaunosios tėvai bei pati nuotaka. Tam būdavo skiriamos pražvalgos (9; 207), ūkvaizdžiai (74; 55) arba vadinamosios žvalgytuvės (45; 291). Nuotakos tėvai ir ji pati išklausineja apie jaunikį: *koks jo ūkis, kaip sekasi jam arba bent jo tėvams gyventi, ar nėra girtuoklis, laidokas, tinginys, keikūnas, sukčius – trumpai sakant, žiūri, kad būtų darbštus ir visur akuretnas* (74; 55). Mergelės pasirinkimas apdainuotas piršlybų dainose: *Nesirūpink, tėveli, / Nesirūpink, senasis, / Aš išrinkau savei bernelį, / Lankoj šienelį pjaunantį. / Kur šviesiausias dalgelis, / Plačiausia pradalgėlė, – / Mano bernelis darbininkėlis, / Šieno pjovėjėlis* (JSD; 449).

Arba kitoj dainoj sakoma: – *Ar jus žiūrot, ar nežiūrot, / Aš jumi neteksiu, / Aš cik teksiu tam berneliui, / Namų gospadoriui, / Kuris aria juodas dirvas, / Jauteliai bauboja, / Kuris sėja baltus linus / Dėl manį, mergelės, / Kuris sėja baltus linus / Dėl manį, mergelės. / Aš priausiu plonų drobių / Dėl jauno bernelio* (LLD II, 40).

Panašiai rinkdavosi bernelį ir latvių nuotakos: *Nežiūrėsiu aš, berneli, / Tavo šaunios kepurėlės. / Aš žiūrėsiu tavo darbo, / Tavo gaudraus razumėlio* (13; 102).

Abi pusės teiraudavosi apie nuotakos ir jaunojo giminę, tėvus. *Blogos giminės ir makarių* (nerimtų, pliuškių, – mūsų past.) *tėvų dukterų ar sūnų rimtieji jaunikiai ar nuotakos vengia, tiesiog bijo, nes ir priežodis tuo reikalu sako: ‘Kokie tėvai, tokie ir vaikai’* (74; 55).

Liaudies papročių žinovė E. Šimkūnaitė, rašydama apie liaudies

mediciną santuokos papročiuose pastebi, kad vienas svarbiausių santuokos reikalavimų buvo ilgai trunkąs rengimasis šeimai. Ji pateikia mergavimo, t. y. rengimosi santuokai papročius, kurie tęsdavosi keletą metų. Po to, kai bernelį teigiamai priimdavo *pasidabotos* mergelės namuose, merginos darželio pasižiūrėti apsilankydavo vaikino sesuo ar pusseserė. Jei viena kitai patikdavo, keisdavosi gėlių daigais, sėklomis, vėliau audinių raštais ir pan. Po to ateina eilė motinoms – daržovėmis, o paskui tėvams – sodu ar gyvuliu pasidomėti. Jei abi pusės nusprendžia, kad namų tvarka, turtas, jaunųjų būdas ir t. t. tinka, mergelė kviečiama į talką, vėliau – ir pasisvečiuoti. Taip praeina metai. Antrus metus besimerginantieji jau lankosi kartu vakarėliuose ir kituose pobūviuose, bet savieji vis būna kur nors greta. Jei šis laikotarpis sėkmingas, rimtų trūkumų nepastebėta ir iš žmonių apkalbų neišgirsta, tai antriems metams baigiantis važiuojama piršliuosna (96; 9). Nuotaką rinkdamasis *atverk akis ir atsikimšk ausis*, – sakydavo latviai (13; 85).

Didelis dėmesys, pasak E. Šimkūnaitės, būdavo skiriamas ir jaunųjų sveikatai, paveldimoms ligoms, kraujo grupei. *Kraujo grupės atitikimas buvo laikomas būtina sąlyga šeimos darnai* (96; 9). Ypač buvo rūpinamasi, kad ne tik patys besirengiantieji tuoktis nebūtų silpno kraujo (dabar sakytume – su rezus neigiamu faktoriumi), bet ir jų giminėje tokių nebūtų. Turėjo atitikti ir kraujo grupės, – kad nebūtų pavojaus palikuonių sveikatai.

Liaudies medicina mokėjo nustatyti kraujo grupes: iš žaizdos srūvant kraujui, būdavo įlašinama svetimo kraujo. Pirmos grupės kraujas svetimo nekrešina, tačiau jį krešina visų kitų grupių kraujas. Ketvirtos grupės kraujas krešina visų kitų grupių kraują, bet jo paties sukrešinti kitu krauju negalima – tai nekrašų, nuoširdžiausių kraujas. Antros grupės kraujas krešina pirmos ir trečios grupių kraują; jis laikytas šaltu krauju. O trečios grupės kraujas krešina pirmos ir antros grupės kraują; jis laikytas karštu krauju. (96; 9)

Žiūrėdavo, kad nebūtų pasirenkama pora iš šeimų, kur yra psichinių ligonių, nuomariu sergančių, vėžiu ir kitokiom *neatgaunamom* bei paveldimom ligom. Iš šių išlikusių mergavimo ir piršlybų papročių galima susidaryti vaizdą apie tai, kiek daug dėmesio būdavo skiriama darniai ir sveikai šeimai sukurti.

Pasitaikydavo ir anais laikais, – sako J. Mickevičius, – *visokių*

„buldarių“, kurie, darydami vestuves, nieko nesiteirauja. Jeigu tik nosis patinka, turi turtą, ir puola kaip į gaisrą tuoktis. Susituokus vyras pjauna žmoną, o žmona vyrą nuolat kremta – ir vargsta abu kaip pelės po išrūgas, kol grabo lenta juos perskiria. (74; 56) Jeigu tik nosis patinka, neklausiant senųjų patarimo ir nesiteiraujant apie kitos pusės tėvus bei giminę, – tai daugumos šių dienų jaunų žmonių pasirinkimo pagrindas. Kaip svarbu su išmanymu pasirinkti ir tinkamai suderinti besituokiančias poras, rodo skyrybų atsiradimas ir jų gausėjimas iki dabartinio lygio. Akivaizdu, kad pradėjus daugėti netinkamai parinktų ir „iš meilės“ susituokusiųjų šeimų, atsirado ir skyrybos, kurios atrodė būsiančios išeitis. Bet gyvenimas parodė, jog, pasak patarlės, nuo vilko pataikėme ant meškos. Iširusios šeimos atvėrė skaudesnes žmonių bendruomenės žaizdas. Reikia ne tik susigrąžinti vestuvių prasmę ir teisingą šeimos sampratą, bet ir tinkamai, su išmanymu parinkti besituokiančiųjų poras, kad šeima būtų užuovėja ir ramuva, o ne pragaras, iš kurio tektų bėgti. Pasimokykime ir iš liaudies patarlės: *Apsivedė negalvodamas – gyvens raudodamas*, o rusų patarlė sako: *Vienas susituokė – kaip švieson įpuolė, o kitas – su galva prapuolė* (129; 231).

Indijoje, kur jaunikius ir nuotakas, visai giminei dalyvaujant, parenka tėvai, šeimos yra tvirtos ir dažniausiai darnios. Jaunieji pirmą kartą artimiau susipažįsta tik po sužadėtuvių, kai jiems leidžiama keltą valandų pabūti drauge – pasivaikščioti po parką ir nueiti į teatrą. Tai šiokia tokia laisvė, palyginti su tais laikais, kai jaunieji vienas kitą pamatydavo tik po sutuoktuvių (127; 52). Sunku net patikėti, kad ten iš tūkstančio santuokų išyra tik viena ir dažniausia toji, kuri susikūrė „iš meilės“, prieš tėvų valią (116; 17). Taip buvo dar XX a. pabaigoje, tačiau jau ir Indija suka civilizacijos keliu.

Nors lemiamas žodis priklausydavo seniesiems, tačiau piršlybose būdavo ganėtinai vietos ir laisvam besituokiančiųjų apsisprendimui. Štai džiukų papročiu piršlys ant stalo statydavo rūtomis užkimštą butelį. Mergelė turėdavo prieiti, atkimšti butelį, įpilti taurelę sau ir pripilti bernui. Jeigu ji prašoma to nedarydavo, vadinasi, už to berno netekės, ir tuo piršlybos pasibaigdavo (50; 20). Pagal veliuoniškių piršlybų papročius, *jeigu nuotakos tėvams tinka jaunikaitis, tada, suieškoję mergą, atvesdavo ją į seklyčią prie vedžio* (jaunojo, – mūsų past.), *ir tėvai klausia josios: ‘Ar dabojies tą jaunikį? Ar mėgsti juo-*

mi? *Ar eitum, ar tekėtum už jojo?*’ (45; 291). Žemaičių piršlybose pats piršlys dažnai koku nors būdu išklausia nuotaką, ar patinka jai jaunikis. Patyręs, kad jaunas jai nemielas, jis duoda ženklą jauni-kaičiui, ir abu palieka namus, nes žemaičių patarlė sako: *Prievarta bučiuojant – dvasia smirda* (74; 55).

Permės gubernijoje nuotaka taip pareikšdavo savo sutikimą. At-vesta prie piršlių, ji užšokdavo ant suolo ir vaikščiodama po jį saky-davo: *Noriu šoksiu, noriu – ne!*, o pirslė prieš ją laikydavo sarafaną apačia į viršų. Išreikšdama savo sutikimą, nuotaka šokdavo nuo suolo į sarafaną, o jei ne – piršliai išvažiuodavo nieko nepešę (145; 45).

Jaunųjų ir jų tėvų žmogiškosioms savybėms tiek reikšmės teikia-ma buvo todėl, kad šeimos būdavo sudaromos ne vienai dienai ar metams, bet, pasak dainos, *visam amželiui*. Darniai šeimai sukurti bū-tinas išmanančiųjų patarimas, nes jaunieji, kad pajęgtų įkvėpti vienas kitą eiti sunkiu gyvenimo ir tarnavimo vienas kitam keliu, turi tikti vienas kitam ne tik psichofizinėmis, bet ir dvasinėmis savybėmis. Ga-lima rasti užuominų, kad piršliu galėjo būti ne bet koks žmogus. Ge-ras piršlys, t. y. toks, kurio supirštos šeimos būdavo darnios, garsėjo per kelias parapijas.

Sunku ką nors tikslaus pasakyti apie piršlių, išmanančių dviejų skirtingų pradų – bernelio ir mergelės – parinkimo meną, darbo me-todus. Užaugusi šiaurės Rusijos miškuose ir perėmusi žiniuonės už-kalbėtojos išmintį, šių laikų „vydūnė“ (*ведунья*) P. Rožnova mano, kad pirslės (ne piršliai) poras parinkdavusios pagal gimimo dieną (125; 58). Galima tik spėti, kad tie žmonės priklausė žynių (dvasiš-kių) luomui. Pagal seniausius piršlybų aprašymus (T. Lepnerio, M. Pretorijaus), pirmuosius tris kartus piršlys eidavo vienas ir daugiausia bendraudavo su motina. Matyt, tuo metu būdavo aptariamai ir būsimos poros suderinamumo (sveikata, paveldimos ligos, kraujo grupė, dvasinės savybės) klausimai. Reikia manyti, kad tarp piršlių būdavo ir tokių, kurie galėjo tvirtai pasakyti, kiek darni yra viena ar kita pora.

Tada kyla klausimas: kodėl piršlys yra kariamas? Atidžiau paty-rinėję piršlio korimo papročius pastebėsime, jog tai nesena tradicija. Korimo papročiai plito nuo Žemaitijos. Jeigu Žemaitijoje piršlio kori-mą aprašo jau M. Valančius, tai Ignalinos krašte (48; 172), apie Šven-čionis (113; 206), Kernavės apylinkėje (21; 217) ir visoje Dzūkijoje šie papročiai tik dabar pradeda plisti. Pavyzdžiui, Dubičių apylinkėje

Kriokšlio kaime piršlį pirmą kartą korė 1971 m. (37; 178). Logiška manyti, kad piršlys pradėtas kurti tada, kai jis ėmė blogai atlikti savo pareigas.

Nykstant senajai išminčiai, piršlybos vis dažniau ėmė tapti turtiniu sandėriu, o piršlys tapo *melagiu*. Ilgainiui piršlybos visai sunyko, o piršlio korimo paprotys, XIX a. atsiradęs Žemaitijoje kaip linksmiausia vestuvių apeiga (seniausi šio papročio aprašymai yra iš XIX a.), išplito po visą Lietuvą. Panašiai apie piršlio korimą mano ir E. Šimkūnaitė, tik ji dar teigia, kad šis paprotys yra kadaise buvusios tikros bausmės piršliui už apgavystę (neretai pasibaigdavusios ir mirtimi) liekana (96; 10).

Yra dar ir kita piršlio korimo papročio priežastis. Tai užslėpto priešiško svetimam atėjūnui, *gotui* (plg. *svotas*) apraiška. Atvykęs į piršlius, t. y. sugrįžęs, gotas jau yra svotas, t. y. tam tikra prasme jau savas (plg. *svetimas* ir *svetys*, *svečias*). Tuo tarpu *gotas* (*gudas*) – gal nuo *goti* ‘skubiai eiti’ (joti?), – LKŽ. Piršliai (*svotai*) dažniausiai, ypač anksčiau, būdavo svetimi. Tai liudija dainos ir vestuvių raudos, ypač dzūkų (*iš svečios šalelės svoteliai*), jose jaunas ir jo pulko berneliai vadinami totorėliais ar pan. (99; 167).

Jaunojo (*svetimųjų*) pulko nedraugiškas sutikimas ir pašiepimas lotinėmis dainomis taip pat yra užslėpto priešiško svetimam pasireiškimas. Toks priešiško išreiškimo būdas paplitęs visoje Lietuvoje. Lotinės dainos – *корильные песни* (nuo *корить* ‘peikti, plūsti, keikti’) žinomos ir rytinių slavų vestuvių papročiuose.

Tai brolio, nenorinčio atiduoti sesers, elgsena. Prisiminkime brolių vaidmenį pasakoje „Eglė – žalčių karalienė“. Eglės jaunikis visai svetimas – ne to pasaulio gyventojas. Žilvine ji atpažįsta žmogų tik po to, kai pradeda rasti vaikai. O brolių priešiškus baigiasi atviru užpuolimu. Tokia brolio laikysena išliko iki mūsų laikų. Pagal užrašytus papročius sesers išvežimui ypač priešindavosi, bet ją ir išleisdavo (išlydėdavo) jauniausias brolis. Kuo papročiai senesni, tuo brolio vaidmuo sesers išlydėtuvėse į svetimą šalį svarbesnis.

Gyvenimas rodo, kad rimtai galvojantiems apie santuoką sunku be išmanančiųjų patarimo surasti sau tinkamą pusę. Vėl ieškoma piršlių. Išnykus seniesiems piršliams, pradėta kreiptis į laikraščio redakciją ar į vedybų biurą, o šiais laikais visu pajėgumu „piršliauja“ internetiniai pažinčių portalai.

Vestuvių išvakarėse, ruošdamiesi lemiama virsmo įvykiui – su-tuoktuvėms ir iš esmės naujam gyvenimui, marti ir martas atsisvei-kindavo su pasibaigusiu gyvenimo tarpsniu. Tai liūdnoji vestuvių dalis, į kurią taip ir kviesdavo: senuosius išlydėti, *o jaunus bernelius ir mergeles seserėles – vakaronėse paliūdėti* (50; 40). Apeigos prasi-dėdavo atsisveikinimo vakaru, kurį vadindavo *mergvakariu, pintuvių vakaru, žilvitvakariu*.

Žilvitvakaris ir *mergvakaris* – kas sieja šiuos vestuvių išvakarių pavadinimus? Žilvičio šakelė – tai *virbas, virgulė*. Merginą ir šakelę susieja lotynų k. žodis *virgo*, reiškiantis ir ‘mergelė’, ir ‘šakelė’. Vi-sad liauna šakelė (virbas) – tai užuomina į merginoje esantį amžinojo moteriškumo pradą.

Džukų mergvakaryje nuotaka su *rūtų vainiku, šilkiniais kaspi-nais, iki žemės ilgais, padabinta* atsisveikina su tėvu ir motina. Po to nuotaka verkdamą dėkoja *jaunoms seserėlėms, skaisčioms mergučė-lėms, kad laisvųjų dienelių paskutinį vakarėlį atėjo su ja, vargdienėle, paliūdėti, jaunąsias dieneles, laisvąją buitelę apraudoti*, nusilenkda-ma kiekvienai iš susirinkusių mergaičių (50; 39).

Taip paverkavusi, pamergių lydima nuotaka išeina į kaimą ir eina iš vienos pirkios kiton, nė vienos neaplenkdama. Kiekvienon pirkion įėjusi, sveikinasi su visais bendrai, o paskui, *pradėdama nuo seniau-sių, kiekvienam žemai lenkiasi ir senesniems bučiuoja ranką, o su jaunesniaisiais – į lūpas. Kai nuotaka nusilenkia, tasai, kuriam jinai lenkiasi, žegnoja ją – laimina, senesni ne tik kryžiumi laimina, bet ir žodžiais linki laimės* (50; 39). Šiam apeiginiam atsisveikinimui atlie-pia žemaičių *pintuvių vakaro* daina: *Sudiev tetušiai, / Sudiev matušei, / O, sudievu, o, sudievu / Mieliam senutėliam. / Sudievu brolaičiam, / Sudievu sesutėm, / O, sudievu, o, sudievu, / Cielai giminėlei. / Sudievu susiedams, / Susiedų berneliams, / O, sudievu, o, sudievu, / Visiem susiedėliam* (ŽT; 105).

Panašų atsisveikinimo vakarą suruošdavo ir jaunojo pusė. Vyriš-koji linija, kaip ir kitose vestuvių apeigose, taip ir čia, yra silpnesnė ir labiau pamiršta. Tačiau XIX a. antroje pusėje Gardino apylinkėje ir jaunas, panašiai kaip nuotaka, lydimas pabrolio apeidavo visas kaimo trobas ir visiems nusilenkdamas atsisveikindavo (19; 51). XX

a. pradžioje jaunasis per kaimą jau neidavo, tačiau atsisveikindavo su tėvais, broliais, seserimis, su giminėmis, jaunimu ir susirinkusiais kaimynais. Tuo metu dainuojama apeiginė daina: *Vai, berneli, mūsų broleli, / Lenk galvelę iki žemelės! / Vai berneli, mūsų broleli, / Lenk tėveliui, lenk motinėlei! / Mažiems broleliams ir sesutėlėms! / Savo visai garsiai giminėlei, / Ir artimiems savo kaimynėliams! / Ir visam jaunam jaunimėliui!* (50; 48)

Pagal XIX a. pradžios užrašymą Novgorodo gubernijoje jaunojo atsisveikinimas taip atrodė: *Visi šaukia: 'Telaimina Dievas!' Tada jaunasis atsisveikina su visais: žemai nusilenkia savo tėvui ir motinai, giminėms, pabroliams ir pamergėms, verkia, bučiuoja juos ir prašo atleidimo, tarsi jis ruoštųsi ne vestuvėms, o mirčiai* (132; 91).

Atsisveikinimą lydėdavo susitaikymas ir vidinė rintis – romà. Tai etinė virsmo sąlyga, be kurios neįmanomas joks virsmas. Todėl atsisveikinimas vestuvių išvakarėse buvo lyg priešmirtinis susitaikymas. *Jeigu kuris kaimynas, – pasakoja V. Krėvė – Mickevičius, – būtų ir didžiausias jaunosios tėvų ar josios pačios nedraugas, vis tiek šiuo metu pasielgs kaip ir visi kiti, su didžiausiu rimumu, neužgaus nuotakos nei žodžiu, nei žvilgsniu* (50; 38).

Visų vestuvių apeigų nuotakos pusėje metu vyraudavo liūdna nuotaika ir tokios pat liūdnos pamergių ir susirinkusio jaunimo dainuojamos mergvakario dainos, jaunosios raudamos vestuvių atsisveikinimo raudos. Mergvakario dainos vadintos jaunosios virkdinimo ar graudinimo dainomis ir jos, kaip pastebi V. Krėvė, *turi graudžių – „gūdžių“ melodiją* (50; 39). Vestuvių raudų raudojimas buvo vadinas *verkavimu, virkavimu, nuotakavimu*, o Dzūkijoje dar ir *kunigavimu*: *Kunigauna per veseilę jaunoji* (LKŽ). Kodėl nuotaka kunigauja, žr. *Mirties virsmas* sk. *Įvardijimas*.

Tautosakininkams nekelia abejonių vestuvių ir laidotuvių raudų kilmės ryšys. Pakanka pasakyti, kad vestuvių ir laidotuvių raudose dažnai skamba ta pati melodija, jose gausu tų pačių motyvų (160; 244). Iš tiesų, pirmoji vestuvių dalis (atsisveikinimo) daug kuo, ypač savo nuotaika, panaši į laidotuves (plačiau apie vestuvių ir laidotuvių ryšį žr. *Mirties virsmas* sk. *Virsmo ženklas*). Ir vestuvinės atsisveikinimo, ir laidotuvių apeigos būdavo palydimos graudžiomis raudomis. Prasmingas yra suomių tautosakininko U. Konkko pastebėjimas, jog raudos – tai *amžino išsiskyrimo poezija* (136; 243). Dažniausiai išsis-

kyrimo negrižtamumo nuojautą perteikia visa raudos nuotaika, o kai kur, pavyzdžiui, Vologdos gubernijoje raudamoje raudoje amžinas išsiskyrimas išreiškiamas širdį spaudžiančiais palyginimais: *Iš kareivių sugrižtama, / Iš kalėjimo išeinama, / Nors ir ilgos samdinių dienos, / Bet jos atlyginamos. / O jūs mane, jaunuolėlę, / Visam laikui nuskyrėte* (122; 35).

Šiaurės Rusijoje priešvestuvinį atsisveikinimą pradėdavo dar tebeesant piršliams – per sugertuves, kai rusų papročiu pasimeldę prie uždegtų žvakių prieš ikonas, sukirsdami rankomis (*рукобутье, запорыку*) sutvirtindavo sužadėtuves (piršlybų sandėrį). Tėvas ar ištekęs moteris paėmę už skarytės kampo ir pakėlę jį per viršugalvį tuojau pat uždengdavo (*завешивал*) nuotakos veidą jos dėvima skarute. Susirinkusios nuotakos draugės perrišdavo skarutę pagal paprotį – užtiesę ją ant pečių, po smakru surišę mazgą ir paėmę skarutę už dviejų likusių kampų užgaubdavo ja nuotakos veidą. Taip su ant veido užleista skarute, kurios nenusirišdavo net eidama gulti, nuotaka pradėdavo *причитывать* ‘verkauti’ ir *хлестаться* (*хлестаться* ‘pertis, vanotis, plaktis, čaižytis’; *хлестнуться* ‘paslydus išgriūti, šlepterti’): *Kad šlepterėjo vaikas nuo arklio, net sustenėjo* – LKŽ). Nuotaka tikra to žodžio prasme krisdavo ant žemės – prieš kiekvieną, kuriam buvo skiriamas verkavimas, šlepterėdavo ant kelių ir alkūnių. *Buvo baisoka*, – pasakoja užrašinėtoja, – *kai pamatėme, kaip ‘хлестнутся’*. *Viena iš moteriškių, apsirengusi nuotakos drabužiais, pradėjo verkauti ir staiga, sumosavusi rankomis, šlepterėjo ant grindų veidu žemyn, vienu metu ant kelių ir alkūnių. Ne veltui pasakoja, kad dažnai kelius ir alkūnes nuotakos nusidaužydavusios iki kraujo* (122; 372). Tai primena dzūkų nuotakos nusilenkimą – *kloniojimąsi*, su visais atsisveikinant (42; 165–166).

Raudas raudoti padėdavo visos kaimo merginos, o neretai ir samdyta raudotoja (nors labai buvo vertinamas pačios nuotakos sugebėjimas verkauti). Jaunoji pritardavo verksmu ir ašaromis, nuo kurių gaubianti veidą skarutė per savaitę net suragėdavo. Prieš kiekvieną, kuriam skirta rauda, nuotaka minėtuojų būdu krisdavo ant žemės (*хлесталась*). Per šią atsisveikinimo savaitę ji puldavo į kojas visoms ateinančioms, netgi nepažįstamoms moterims ir merginoms. *Kai viešnia įeina į trobą, jai nuotaka puola po kojų, paskui apkabina už kaklo ir verkauja* (122; 46). Nevietinė moteris – felčerė pasako-

jo, kaip ji mirtinai išsigando, pirmą kartą užėjusi į namus, kur buvo nuotaka: ši, garsiai raudodama, staiga puolė jai po kojų ir pradėjo verkauti (122; 372).

Visą šią atsisveikinimo savaitę susirinkusios į nuotakos namus kaimo merginos siūdavo vestuvių drabužius ir kartu su nuotaka verkaudavo. Taip ištisą savaitę, neretai vadinamą *девичником* (mergvakariu), nuotaka verkaudavo, į pabaigą net užkimdama. Tačiau pagrindinė tos savaitės apeiga buvo *хождение на угор* 'ėjimas į gatvę, kaimą' (prisiminkime dzūkų jaunojo ir nuotakos atsisveikinimą einant per kaimą). Pavakariais pulkas mergelių raudomis išlydėdavo nuotaką atsisveikinti su visu kaimu, kaimynais, giminėmis, laukais, sodais, rugiais (122; 49). Čia išsiskirdavo nuotakos ir merginų balsai. Nuotaka verkaudavo tuo pačiu balsu, tik garsiau (visai apylinkei) ir su pertrūkiais, o merginos – tęsiamais balsais. Net per šalčius nuotaka į gatvę eidavo be viršutinių drabužių. Į klausimą, ar ji nesusaldavo, moterys atsakiusios: *Kur tau, įkaidavo iki prakaito*. Išėjimas į gatvę pareikalaudavo visų jos jėgų, tokioje būsenoje persišaldyti neįmanoma. Neretai nuotaka taip įsijausdavo (*падала в иступление*), kad merginoms tekdavo ją sulaikyti nuo per dažno kritimo ant žemės ir jėga parvesti namo (122; 49). Tikrai sunku skirtis su jaunyste, su *laisvąja buitele*, ir net už mylimo eidamos mergelės priešindavosi apgaubiamos skarute ir nuoširdžiai apraudodavo laisvasias dieneles.

Visos dzūkų vestuvių apeigos nuotakos pusėje buvo apipintos raudomis. Verkaudavo nuotaka, išeidama į kaimą atsisveikinti ir sugrįždama. Verkaudavo prie rūtų darželio ir eidama nuo darželio, išpinant kasas, prieš segant vainiką, jį segant ir t. t. Raudose vyraudavo atsisveikinimo, jaunų dienų apgailėjimo motyvas, lydimas susitaikymo, romios nuotaikos. Važiuojant jungtuvėms į bažnyčią marti atsisveikindama taip rauda: *Vai, mano broleli, broleli sakalėli, paveyk, jaunasai, man galvelę palenkti visam jaunam jaunimėliui, kad man atleistų, kad man jaunai dovanotų, jei kada nors kam prakalbėjau šiurkštų žodelį, jei ką užgavau, dar kaselėje uliodama, dar rūtelę nešiodama, dar į skambias muzikėles vaikščiodama su jaunu jaunimėliu, su berneliais sakalėliais* (50; 62).

Nuotakos verkimas, kaip pastebi V. Krėvė, *ne vien tik apeigų atlikimas, bet veržiasi iš širdies gilumos kaip sujaudintos sielos pasireiškimas* (50; 39). Kupiškėnų atsisveikinimo raudoje (raudota apie

1880 m.) minima giltinė. *Jir negiatskirki, motynala, mani jaunuolas iš sesučių pulkelio. Stovi giltinala galu mono galvelių* (103; 310). Slavų nuotaka vestuvinėje raudoje mini savo motiną, kurios lūpose palaiminimas dukrai, o rankose baltos įkapės (132; 92). Remdamasi raudomis ir pasakomis V. Jeriomina (В. И. Еремина) mano, kad anksčiau nuotakai iš tiesų įteikdavo *mirties marškinius* (132; 92).

Ašaros, gaudi nuotaika ir nerūpestingos jaunystės apgailejimas buvo paprotinės kultūros tradicija, padedanti sėkmingai įveikti virsmą. Karelų vestuvėse kviestinė raudotoja, kuri buvo viena iš pagrindinių vestuvių veikėjų, vadinama 'verksmo sužadintoja' – *it-kettaja* (136; 237). Gaili – reiškia iš tiesų palieka jaunas dienas. Todėl kupiškėnų papročiu jaunoji ir kviesdama į vestuves turėdavo raudoti su ašaromis. *Jei prašydama neraudos, tai prašomasis neis* (9; 209). Jaunų dienų apgailejimo ir atsisveikinimo svarbą atspindi ir nuomonė, kad *anksčiau mergvakaris buvo reikšmingesnis už pačias vestuves* (5; 68).

Priešvestuvinis atsisveikinimas tapatus atsisveikinimui prieš mirtį. Vologdos gubernijoje nuotaka, atsisveikindama su koplytėle, prašydavo greitos mirties: *Užklupk mane, mirtele, čia, savoje pusėje* (122; 50). Panašiai ir Panevėžio apylinkėje nuotaka tarsi prieš mirtį atsisveikindavo su žeme nešiotojėle: *Sudie, juodoji žemele, mano nešiotojėle! Bėginėjau maža būdama, bučiavau tave rytas vakarėlis* (88; 80). Šių papročių atgarsius, jų simbolinę išraišką randame ir Vakarų Europos kultūroje. Feodalų pilyse būdavo atskiros durys, pro kurias išėjus nebegrįžtama. Pro tas duris išnešdavo karstus, pro jas išeidavo ir ištekanti nuotaka.

Sunkiau atsekama jaunojo linija, tačiau, kaip minėjome, lietuvių dainos ir išlikę papročių nuotrupos rodo buvus ją kur kas ryškesnę, gal net visai artimą toms apeigoms, kurios būdavo atliekamos vestuvių išvakarėse nuotakos pusėje. Panašios į plaukų paleidimo apeigas, kurios būdavo ženkli mergvakario apeigų dalis, dar XIX a. kai kur buvo atliekamos ir jaunajam. Šimtmetis tauragiškis senelis 1933 m. pasakojo, kad *po prikeltuvių svotas nukirpdavo jaunajam plaukų sruogą ir perkišdavo per žiedą* (5; 89). J. Balys šį pasakojimą laiko kiek fantastišku (5; 89), tačiau panašūs papročiai žinomi ir rusų vestuvėse. Tverės gubernijoje jaunajam kirpo, o Penzos gubernijoje šukuodavo plaukus (118; 117). T. Bernštamai, tyrinėjęs šiaurės Rusijos

vestuves, pastebi, kad *dabar beveik neįmanoma rasti vyro, kuris žino-
tų visas vestuvinio ritualo smulkmenas, tačiau XIX a. antroje pusėje
pagrindiniai vestuvinių apeigų žinovai buvo vyrai, buvo netgi vyrų
raudotojų* (119; 185). Tai, kas buvo pasakyta apie vyriškąją liniją ves-
tuvėse, bei ši T. Bernštamo pastaba leidžia spėti, kad galbūt panašiai
kaip nuotaka verkaudavo ir jaunasis. Juk žinoma, kad atsisveikinimo
vakare jaunajam pindavo vainiką taip pat, kaip ir nuotakai (42; 166).

Mūsų dienomis visas vestuvinių pulkas vestuves praleidžia
kartu. Anksčiau jaunoji surinkdavo savo seselių (pamergių) ir brolių
(pajaunių) pulką, o jaunasis – savąjį. Kol vykdavo vestuvės nuotakos
pusėje, jaunoji būdavo su savo pulku, tačiau išvykstant į svetimą šalį
(jaunojo pusę) nė viena pamergė nevažiuodavo. Iš tikrųjų, argi galėjo
jos kartu važiuoti, jeigu *seselių pulkas* (pamergės) būtent ir išreiškia
tą negrįžtamai paliekamą seserystę, tas jaunas nerūpestingas dienas,
kurioms amžinai apmarstama. Todėl vestuvės, tikriausiai – pirmoji jų da-
lis, yra liūdnos, kupinos ašarų.

Nuotaką išveždavo jaunojo pabroliai – vedžiai. Ją lydėdavo tik
brolis, o jo nesant – pabrolys iš nuotakos pulko. Nevažiuodavo net tė-
vai. Tik praėjus kelioms valandoms po nuotakos išvežimo, išvykdavo
jaunosios pusės pabroliai, vadinamieji pasekėjai. Jaunojo pusėje ves-
tuvių apeigos tęsdavosi jau be nuotakos seserystės draugių – *seselių
pulko*.

Jaunojo pabroliai – *vedžiai* (taip jie būdavo vadinami todėl, kad
išveždavo – *vedliavo* nuotaką) ir nuotakos pusės pabroliai – *pasekėjai*
skirdavosi ir išoriniais ženklais. Pasekėjams rūtų šakelė būdavo sega-
ma prie kepurės, o vedliams – prie švarko atlapo. Vėlesnis pasekėjų
išvykimas yra lyg nuotaką išvežusių vedlių vijimasis, kuris vaizdžiai
apdainuotas dainose. Ši įprastinė apeiga neretai vestuvių tyrinėtojams
žadina mintį, kad kadaise nuotakos būdavo grobiamos, o šis paprotys
yra *vogtinių vestuvių* liekana. Pasekėjai iš tiesų vydavosi nuotaką, bet
ne todėl, kad ji buvo pavogta.

Sunku skirtis su jaunyste iš tikrųjų, negrįžtamai prarasti *laisvą-
ją buitę*. Todėl nuotaka ne tik atsisveikindavo ir verkdam, bet ir
priešindavosi. Kai jungtinių rytą piršlys, suradęs nuotaką po maršką,
vesdavo ją užstalėn, jaunoji *nesiduoda, išneria savo ranką iš jo per
jėgą* (9; 215). Atėjus laikui važiuoti į svetimą šalį jaunoji kur nors
pasislėpdavo. Slėpdavosi taip, kad *sunkiau ją galėtų rasti* (9; 239).

Priešinimasis, kaip ir verkimas, buvo apeiga ir todėl priešindavosi visais atvejais, net ir už mylimo eidamos. Ypač ryškus rusų nuotakos pasipriešinimas. *Merginos sugriebia, ji nesiduoda, plėšia ir meta skarutę, kyla šurmulys. Nuo suolo nuotaka puldavo tiesiai ant grindų, kruvinai prasimušdama kelius ir, apkabinusi tėvui kojas, šaukdavo 'neatiduokit!'* (122; 94).

Nuotakai ir jos giminėms vis dar sunku susitaikyti su mintimi, kad atsisveikinama ir išvažiuojama visam laikui. Nuotakos jaunų dienų draugai, jos broliai ir seserys vis dar nenori jos paleisti, viliasi ją susigražinti. Ir motulė, išleidusi dukrą, nerimsta, kelia sūnaitėlius ir ragina seselės ieškoti: *Treji gaidžiai / Negiedojo, / Kai močiutė kėlė, / Atsikėlus / Uliavojo, / Sūnelius kilnojo: – Kelkit, kelkit, / Sūnytėliai, / Balnokit žirgelius; / Svirno durys / Atdarytos, – / Jau seselės nėra. / Pabalnokit / Šešis žirgus, / Visus šešis širmus, / O jūs jokit, / Jūs keliaukit / Seselės ieškoti* (JSD, 212).

Vydamiesi vedlius, broliai mato: kur sesutės nuvažiuota, ten rūtelės barstyta, jaunimėlio šokta, žirgeliai ganyti, seselė šokdinta, vainikas kabintas, kasnikai vėdinti. Prijoję uošvės dvarą, rado ir seselę už stalelio besėdinčią ir gaudžiai beverkiančią.

– Cit, neverk, / Seserėle, / Mes tave vaduosim, – ramina ją pasekėjai, tačiau nuotaka atsako: – *Jau ne čėsas, / Brolužėliai, / Mane atvaduoti: / Buvo atjot, / Brolužėliai / Vakar vakarėlį, / O jau dabar; / Brolužėliai, / Po juodu gobtūru, / Po juoduoju / Gobtūrėliu, / Po dymos ryšeliu* (JSD, 212).

Išvedliuotos (išvežtos) nuotakos vijimasis yra lyg jau apmirusių, nuslopintų jausmų aidas. Jie vėl sukykla, bet tik tam, kad dar kartą įsitikintų, jog negalima seselės gražinti. Šitą žinią pasekėjai parneša nuotakos pusėn vestuvinininkams. Grįžtantiems pasekėjams jaunamartė įduoda parvežti dovanų (74; 124).

Šioje dainoje apdainuojami įvykiai įtaigiai vaizduoja nuotakos tapimą kitu žmogumi arba perėjimą per nulinį virsmo tašką, iš kur nebegrįžtama. Slavų vestuvėse, pasak V. Jeriominos, *gimimas naujo žmogaus (ištekęjusios moters), įgavo specialią apeiginę išraišką, pavadintą 'jaunosios ieškojimas', kurios ieškodavo sekančią (kartais antrą ar trečią) dieną po vestuvių. Slavų jaunosios apeiginiame ieškojime dalyvaudavo visa jaunosios giminė* (132; 93). Pažymėtina, kad yra aprašyta ir dar seniau išnykusi numirėlio ieškojimo apeiga,

kurią atlikdavo prieš vaišes po laidotuvių. Apeidavo visas patalpas sakydami: *buvo ir nėra, buvo ir nėra* (132; 94).

Jaunosios pusėje likę tolimesnieji svečiai nesiskirstydavo, o artimesnieji kitą dieną vakarop susirinkdavo laukti sugrįžtančių pasekėjų ir jų nešamos žinios. Sugrįžusieji *parodo likusiems vestuviniukams marčios, kad ir menkas, dovanas* (74; 124). Dzūkijoje dar ilgai pokyliaudavo, dainuodami dainas, *vaizduojančias jaunosios svetimam krašte, tarp svetimųjų, likimą, josios ilgesį tėvo, motinėlės ir laisvųjų dienelių* (50; 93).

Išleidus nuotaką, motina su pamergėmis lėtu šoku eidamos ratelį dainuodavo: *Užteka saulužė, daulėliu lėliu, / Aplink dangužį, daulėliu. / – Apeiki, saulužė, daulėliu lėliu, / Aplink oružį, daulėliu. / Paskaityk, saulužė, daulėliu lėliu, / Ar visos žvaigždutės, daulėliu. / – Jau skaitau neskaitau, daulėliu lėliu, / Jau vienos ir nėra, daulėliu. / Šviesiausios žvaigždutės, daulėliu lėliu, / Kur anksti užtekėjo, daulėliu. / Kur anksti užtekėjo, daulėliu lėliu, / Ir vėlai nusileido, daulėliu.*

Užteka saulužė, daulėliu lėliu, / Aplinkui dangužį, daulėliu. / – Apeiki, motuše, daulėliu lėliu, / Aplinkui dvaružį, daulėliu. / Paskaityk, motuše, daulėliu lėliu, / Ar visos dukružės, daulėliu. / – Jau skaitau neskaitau, daulėliu lėliu, / Jau vienos ir nėra, daulėliu. / Vėriusios dukružės, daulėliu lėliu, / Kur anksti atsikėlė, daulėliu, / Kur anksti atsikėlė, daulėliu lėliu, / Ir vėlai atsigulė, daulėliu (JSD, 637).

Šioje apeiginėje dainoje sukaupta visą pirmąją vestuvių dalį permelkianti liūdna nuotaika ir įvykiai. Nors lietuvių vestuvės būdavo liūdnos ir jose buvo verkiama, tačiau tai, kad nuotaka negrįžtamai palieka jaunas, nerūpestingas dienas – seserystę, nepaverčia jų nepakeliamu skausmu (tragizmu). Moteriškojo prado persvara aisčių kultūroje leidžia lietuviškajai savimonei suvokti būti kaip susietą visumą ir pakilti virš atskiros skausmingo įvykio, aprėpiant visą žmogaus gyvenimo prieštarumą. Atskirai paimtas žmogaus gyvenimo įvykis (šiuo atveju – atsisveikinimas su jaunyste ir su tėvų namais) yra skaudus, bet jis išgyvenamas jaučiant visumą, suvokiant visus gyvenimo įvykius kaip vientisą, lemties skirtą gyvenimo kelią. Kelią, kuriuo kiekvienas gali eiti prieš Kūrėjo valią – priešindamasis būties dėsningumams, arba – jiems paklusdamas – darniai įsijungti į Amžinos Kūrybos vyksmą.

Vestuvės ir rūtų vainikas

RŪTA IR LIETUVIŠKUMAS

Gilinantį į lietuviškumo esmę, lietuvišką savimonę, dorinę aiščių kultūrą, anksčiau ar vėliau išryškėja rūtos įvaizdis, kaip tautos gyvas-tingumo šaknis ir versmė, iš kurios mūsų protėviai amžiais sėmėsi gyvojo vandens. Nepaprasta pagarba rūtai, jos išskirtinė vieta mūsų tautosakoje daug ką pasako. Rūta vienaip ar kitaip minima kas trečiojoje liaudies dainoje (87; 241). Dar XX a. pirmoje pusėje rūtomis darželyje būdavo skiriama garbingiausia vieta – *rūtų viena lovelė būdavusi pačiame darželio viduryje* (85; 306). Mergelės, eidamos į bažnyčią, būtinai nešdavosi gėlių puokštę, kurioje *pagrindinė gėlė, ypač iš kvietko pakraščių, būdavusi rūta* (85; 307).

Ką lietuviškai savimonei reiškia rūta? Kur slypi gležno rūtos lapelio nemarumas?

*O nemari tavo žalių šakelių, rūta,
Gležnuos lapelius slypinti galia...
Dėl to sesutės pasirinko tavo žalį
Pasidabint kasas, pagražinti darželį,
Kad tu gyvybės ženklas – kas bebūtų,
Ar šalnos kanda, sniegas dengia – vis žalia!* (J. Aistis)

Mūsų protėviai visa esybe juto amžinai žalios rūtos ir lietuviškumo tapatumą, todėl ją gerbė ir mylėjo. Mes to jau nebejaučiame. Šiuolaikiniam žmogui jau reikia aiškintis šio *gyvybės ženklo* slėpinį arba rūtos įvaizdžio prasmę.

Bene ryškiausiai rūtos įvaizdis atsiskleidžia liaudies dainose ir vestuvių papročiuose. Nors kaimyninių tautų vestuviniai papročiai daug kuo panašūs, tačiau rūtos ir rūtų vainikas yra tik lietuvių vestuvėms būdingas bruožas, labai ryškiai atspindintis lietuvišką savimonę ir tuo pačiu jos skirtingumą ne tik nuo kaimynų slavų, bet ir nuo artimiausių mūsų brolių latvių.

Latvių ir lietuvių tautosakos rinkėjas ir tyrinėtojas prof. E. Volteris pastebėjo, kad *rūta, lietuvių tautosakoje užimanti tokią reikšmingą vietą, nesutinkama latvių ir apskritai į šiaurę nuo Dauguvos gyvenu-*

sių tautų poezijoje (123; 151). Nors vainiko iš rūtų mūsų kaimynai nepindavo, tačiau ir jų vestuvėse vainikas – būtina jaunųjų aprangos dalis (plg. slaviškus vainiko ir tuoktuvių pavadinimus: *венки* ‘vainikas’ ir *венчание* ‘vainikavimas’ ir ‘sutuoktuvių apeigos cerkvėje’). Tuoktuvėms pravoslavų cerkvėje būtinai reikėjo trijų dalykų – patiesalo, ant kurio priimdami santuokos sakramentą stovėdavo jaunieji, sutuoktuvinių žiedų ir vainikų (145; 197). Tačiau XIX a. rusų (ypač šiaurinėse gubernijose) vainikai jau pinami iš žievės, pušies balanės, skardos ar žalvario (145; 199). Pietų Rusijos gubernijose pindavo medžiaginius vainikus, kuriuos puošdavo dirbtinėmis ir gyvomis gėlėmis (145; 52). Į pietryčius ir pietus nuo Lietuvos, Baltarusijoje ir šiaurės Ukrainoje, kur nuo seno gyventa baltų, vainikai nors ir puošiami gėlėmis bei dirbtiniais papuošalais, tačiau jų pagrindas yra amžinai žaliuojantis augalas. Dažniausiai minimas augalas – *барвинок* ‘žiemė’ (145; 52), o Polesės pelkių kaimuose, kur ilgiausiai išsilaikė senieji papročiai, vainiką pindavo iš žaliųjų rūtų (152; 268) ir apdai nuodavo jas savo dainose:

– *Ой чуты, чуты в зелёны руты, / Плакало Манічка, выночки выючи: / – Ой рутка моя, рутка зылёна, / Вже мыні с тыбе вынкыв не выты, / Вынкыв ны выты в ўіх ны ходыты, / Вже мыні в батынька довго ны буты* (152; 269).

– *Oi čiūta, čiūta žalioji rūta, / Verkė mergelė vainikėlį pindama: / Oi rūta mano, žalioji rūtele, / Jau tavęs neskinsiu, vainikėlio nepinsiu, / Vainikėlio nepinsiu ir jo nenešiosiu, / Jau man pas tėvelį ilgai nebūti.*

Tuo tarpu Latvijoje ar Rusijoje, kur vainikas jau „negyvas“, dainuojama apie *aukso vainikėlį*. Lietuviškų vestuvių vainikas būtinai iš rūtų. Kai kuriose Lietuvos vietovėse jau paminimas ir kitokių žolynų vainikas, bet tik neigiama prasme: *Jeį nuotaka eina į vestuves su mirtų vainiku, o ne su rūtų, tai sako, kad bus nelaiminga moterystė. Lietuvaitė turi mylėti ir dėvėti rūtų vainiką, o ne mirtų, nes mirtos ženklina puikybę, o rūtos – nekaltybę* (91; 38).

Rūtos, rūtų vainikėlio įvaizdis nėra vienaprasmis, kaip ir visa su žmogumi susijusi simbolika. Ji, kaip ir žmogus, daugiasluoksni, turinti gelminį matmenį, t. y. atspindi visas žmogaus raiškos plotmes: kūniškąją, kultūrinę bei dvasinę.

RŪTŲ VAINIKAS IR KŪNO BRANDA

Dažnai apie rūtų vainikėlio prasmę mes sprendžiame pagal visuo-
menėje plačiai paplitusius stereotipus. Akivaizdu, kad toks vertini-
mas atspindi šių dienų sąmonės lygį ir mąstymo būdą. Bet ar tai gali
būti teisinga ilgus šimtmečius gyvavusių, pagimdžiusių nuostabias
mūsų liaudies dainas tradicijų atžvilgiu? Bandydami atskleisti subtilų
rūtų vainikėlio įvaizdį, turime būti nešališki ir atmesti šiuolaikinio
mąstymo peršamas nuomones, įsijausti į daina perteikiamą jausmą
bei daugiau pasitikėti pačia daina, kalba, papročiais.

Nagrinėdamas lietuvių liaudies dainų poetiką, rūtų vainikėlio
simboliką yra aptaręs B. Sruoga, darydamas išvadą, jog *vainikas, vai-
nikėlis – nekaltybės simbolis* (89; 211). Šios pernelyg siauros išvados
jis laikėsi net susidūręs su akivaizdžiu nelogiškumu, kurį ir sukėlė
vienaprasmiškai suprastas vainikėlio įvaizdis. Minėtoje studijoje B.
Sruoga pateikia T. Brazio harmonizuotos dainos „Vai tu, diemed die-
medėli“ ištrauką:

– *Tu palikai vainikėlį / Už baltų skobnelių. / – Jau negrįšiu, mo-
tinėl, / Pas tave atgaliau, / Aš palikau vainikėlį / Jaunesnei seselei*
(89; 213).

*Kaip galima palikti vainikėlį jaunesnei seselei, – nesupranta B.
Sruoga, – jei jis – nekaltybės simbolis? Apkaltinami dainos kūrėjai:
Tik mergiškas samprotavimas gali taip nušnekėti: koku gi būdu ji
savo vainikėlį galėjo seseriai palikti? Aiškus dalykas: T. Brazys har-
monizavo kaip gryną pinigą suterliotą dainą* (89; 213).

Dainų, kur kalbama apie vainikėlio grąžinimą, yra ir daugiau (žr.
JSD; 901, ŽT; 164, TD III; 471). Mažonoje Lietuvoje išlikę dainų,
turinčių abi – bernelio ir mergelės – linijas, kuriose apdainuojamas
vainikėlio grąžinimas. Pasirodo, kad ne tik mergelė perduoda vaini-
kėlį, bet ir bernelis palieka pentinėlius jaunesniajam broleliui:

*Grijte nebsugrįšiu, / Slaugyt nebslaugysiu, / Parsiuntysiu penti-
nėlius / Mažiausiam broleliui. / Nešiok, brolutėli, / Mano pentinėlius,
/ O aš, jaunas bernelis, / Į vargus įpuoliau.*

*Grijte nebsugrįšiu, / Slaugyt nebslaugysiu, / Parsiuntysiu vaini-
kėlį / Mažiausiai seselei. / Nešiok, sesužėlė, / Mano vainikėlį, / O aš,
jaunoji mergelė, / Į vargus įpuoliau.* (TDVII; 18)

Pentinėliai, žirgelis, kepurėlė, kaip ir seselės vainikėlis, yra brole-

lio pagarsinimo (pakėlimo) į martus ar seselės – į marčias, t. y. brandynų arba iniciacijos išoriniai ženklai, kuriuos jis, kaip ir seselė vainikėlį, liūdėdamas palieka – perduoda jaunesniajam broliui.

Šiose dainose atsispindi aukščiau aprašytos martavimo taisyklės ir brandynų (iniciacijos) apeigos, kurios vykdavo vestuvių metu pagarsinant į martus ar marčias jaunojo jaunesnįjį brolių ir nuotakos jaunesniąją seserį. Šiose apeigose vainikėlį perduodavo tikrąja šio žodžio prasme.

B. Buračas taip aprašo šią apeigą. *Jaunąją užgaubus nuometu, didysis pamergys, išpirkęs jaunosios vainiką iš mitulio (vyriausiojo pajaunio, – mūsų past.), atiduoda jį jaunosios jaunesnei seselei, uždėdamas tą vainiką jai ant galvos. /.../ Jaunosios pajauniai – vedžiai pasodina apvainikuotą jaunosios seserį vidury gryčios kėdėn ar suolelin. Ji aprėdyta apeiginiais drabužiais, kaip ir jaunoji prieš gaubimą, su kalpoku ir su jaunosios rūtų vainiku ant galvos. Tuo metu aplink vainikuojamąją stovintieji šviečia pušinėmis balanomis ar lajinėmis žvakutėmis. Pajauniai – vedžiai, paėmę kėdę su sėdinčia joje mergaite, kelia ją aukštyn lig lubų šaukdami: 'karūnavojam ant vieno metų!' Jei mergaitė labai jauna, tai šaukia daugiau metų. Vadinasi, linki jai per tiek metų ištekti (9; 247).*

Dzūkų vestuvėse pati nuotaka, atsisveikindama su rūtų darželiu, perduoda rūtų vainikėlį jaunesniajai seseriai, palydėdama tokiais žodžiais: *Dovanosiu jai vainikėlį nuo savo glodnios galvelės, kad ji skaisti nešiotų, kad ji skaisti dėvėtų dieną vakarėlį, kad žaliai rūtelei nuvysti neleistų, kad mano gailias ašarėles parinktų, jomis žalią rūtelę palietų! – Čia sodelin įeina nuotakos sesuo, jei yra jaunesnė, ir priima iš jaunosios vainiką (50; 41).*

Ši apeiga apdainuojama ir Pakuonio apylinkėse mergvakario dainoje: *Auki, rūtele žalia, / Rūtele kvepiančioji, / Aš ištekęsiu, nebelūkėsiu / Tave žalią palikti. / Aš paliksiu rūtelę, / Aš paliksiu žaliąją, / O aš paliksiu žalią rūtelę / Jauniausiai seserėlei / Sesute jauniausioji / Sesute mylimoji, / Mokėki sėti ir apravėti / Mano žalią rūtelę (5; 132).*

Pasirodo, jog vainiką galima perduoti ir jaunesniajam broliui. *Kuri jaunoji neturi seserų, tai vieton sesers karūnavojamas jaunosios brolis, jaunesnis už vedusius brolius (9; 247).*

Atsisveikindama su seserimi nuotaka išsako žodžiais tai, kas buvo atlikta apeigomis: *Sasutyta, mano jaunolala, palieku tau dar-*

želį ir rūtų vainikėlį. Saugok mano rūtų darželį, gražiai užlaikyk rūtų vainikėlį (9; 257).

Šiose pagarsinimo į marčias ar martus apeigose į pirmą vietą rūtų vainikėlio simbolikoje iškyla biologinė – buitinė žmogaus gyvenimo plotmė – vainikėlis čia pirmiausia išreiškia seselės ir brolelio **kūniškąją brandą**, t. y. jų tinkamumą tekėti ar vesti.

Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad rūtų vainikėlio simbolika nedaloma kaip ir žmogus. Iškilus į pirmą vietą vienai iš įvaizdžio prasmų, kitos (šiuo atveju – aukštesniosios) prasmės išlieka paslėptos. Tai patvirtina ir minėtieji nuotakos žodžiai perduodant vainikėlį: *skaisti nešiotų, kad ji skaisti dėvėtų* (50; 41).

VAINIKAS IR JAUNOS NERŪPESTINGOS DIENOS

Kita, pagal svarbą jau aukštesnė žmogaus reikšimosi plotmė – kultūrinė. Jai iškilus į pirmą vietą, vainikėlio simbolikoje ima vyrauti jaunų nerūpestingų dienų – seserystės prasmė. Šis vainikėlio įvaizdis, kaip ir bendruomeninė – kultūrinė žmogaus raiška, dažniausiai sutinkamas vestuvių apeigose ir dainose: *Verk, sesele, iš tikros širdelės, / Pagailėjo žaliųjų rūtelių, / Pagailėjo žaliųjų rūtelių, / Pagailėjo jaunųjų dienelių* (JSD; 478); *Piršlys prie jos prieidamas, / Jai širdelę drąsindamas: / – Nesigailėk rūtelių / Nei jaunųjų dienelių: / Nepabūsi po rūtelėmis, / Reiks tau permainingi dieneles, / Reiks tau permainingi dieneles, / Reiks padėti rūteles* (JSD; 378).

Piršlybose, jeigu abi pusės sutardavo, mergelė įduodavo berneliui į skepetą įvyniotą rūtų puokštę, idant parvežtų būsimai anytai. Tai būdavo ženklas, kad mergelė ketina tekėti. Jeigu vėliau žvalgytuvėse piršlybos iširdavo, *tada jaunikis grąžindavo skarelę su rūtomis sakydamas: 'Aš grąžinu tavo dovaną ir jaunas dienas'* (88; 571).

Pavyzdžiai akivaizdžiai rodo, kad rūtelės, rūtų vainikėlis yra ir jaunų nerūpestingų dienų – seserystės įvaizdis. Su tuo sutinka ir „Lietuvių tautosakos apybraižos“ autoriai tvirtindami, kad *rūtų vainikėlis, rūtelės yra jaunų dienų simbolis* (61; 178), tačiau ir šioje knygoje rūtų vainikėlio įvaizdis suprantamas vienaprasmiškai.

Piršlybų dainose dažnai minimas žirgo pririšimas prie rūtų darželio, tvorelės išlaužimas ir žalios rūtelės išmindžiojimas. Su kuo tai sietina? Pasigilinkime į piršlybų papročius. *Piršliai prisirišdavo*

arklius prie rūtų darželio arba klėties pastogės, tuo duodami ženklą apie atvykimo tikslą (88; 570). Piršliai rišo arklius prie rūtų darželio! Piršlyboms pasisėkus, prarandamos rūtelės – jaunos dienos, tai vaizdžiai ir nusako rūtų darželio išmindžiojimas. Rūtelę mindo ne tik piršliuos atvykusio bernelio žirgas, bet ir ištekanči mergelė. Vestuvių išvakarėse nuotaka, eidama atsisveikinti su rūtų darželiu, raudodavo: *Pareinu jauna par tėvelio darželį, / Par motulės aukštų klėtelių, / Raselės nekrėsdama, žolelės nenumindama, / Ciktai pakrėsdama gailias ašarėlas, / O cik pamindama žaliųjų rūtelių...* (37; 180)

Svarbu pažymėti, kad piršlybose ne tik mergelė praranda jaunas dieneles – rūteles, bet kartu ir bernelis praranda jaunas dieneles – bėrą žirgą: *Oi sūnyti, tu jaunasis, / Kad nujosi prie mergelės, / Nedaryk falšėlę, / Neverk vartus iki galo, / Neduok žirgui visą valią, / Nemindyk rūtelės! / Išvilks tavo pilkus švarkus, / Atims tavo bėrą žirgą – Bus tau iškadėlė* (TD VII; 36).

Šiuo atveju bernelio žirgelis, kepurėlė ar pentinėliai, kaip ir mergelės vainikėlis, rūtelės, taip pat reiškia jaunas dienas. ***Ne tik bernelis nuima mergelei vainikėlį – jaunas dienas, bet ir mergelė, užkliuvus pentinėliams, nuima jaunas dienas – kepurėlę.*** Piršlybų dainoje dainuojama: *Ei užklius, užklius / Tavo pentinėliai – / Už naujųjų stakluželių, / Už naujųjų staklužių, / Už naujųjų staklelių, / Už plonų drobelių, / Nuimsiu kepuružėlę, / Nuimsiu kepuružę* (JSD; 49).

Berniokui kepurė – tas pat, kas ir mergiotei vainikas, – pastebi ir B. Sruoga (89; 217). Ypač tai ryšku dainose, išlaikiusiose abi – bernelio ir mergelės – linijas. Tiek bernelis, nulaužęs rūtų šakelę, praranda juodbėrėlį, tiek ir mergelė, nutvėrusi už kamanėlių, praranda vainikėlį – jaunas dieneles. Nors dar yra žirgelių tėvo stainelėje ir rūtelių darželyje, bet nebėra valužės: – Nelaužk, berneli, / Rūtų šakelę – / Nustoksi juodbėrėlį, / – Kad ir nustoksiu, / Ir kitą gausiu, / Dar yra tėvo strėjelė. / – Oi, kad ir būtų / Tėvo strėjelė, / Valužės nebturėsi. / – Netverk mergele, / Už kamanėlių – / Nustoksi vainikėlį, / – Kad ir nustoksiu, / Ir kitą gausiu, / Dar yra darže rūtelių. / – Oi, kad ir būtų / Darže rūtelių, / Valužės nebturėsi (TD VII; 45, plg. dar ŽT; 24).

Labai dažnai lalavimo ir piršlybų dainose minimas *šiaurus vėjas*, nupučiantis mergelei vainikėlį. Gyvą ir daugiasluoksnę vainiko simboliką suvedęs į sustingusį vienprasmįškumą, B. Sruoga nesupranta ir šio įvaizdžio. Ir vėl jis kaltina dainos kūrėjus. *Vadinas, vainikas,*

kaipo simbolis, nustoja savo prasmės, liaudies dainininkams darosi neberekalingas. Apie jį dainuojama inercijos būdu, nebenusimanant esmės. Todėl ir dainos motyvas apie vainikėlį pasidaro negyva abstrakcija (89; 216–217). Argi iš tikrųjų taip yra? Pamėginkime suprasti šį gyvą, poetišką dainos kūrėjų įvaizdį.

Margam tėvo dvarely tarp brolelių ir seselių auga mergužėlė. Nerūpestingos, tyros jaunystės metas – seserystė. Nelauktai ateina brandos metas – lemiamas, kritinis žmogaus gyvenimo tarpsnis. Laukia virsmas, susijęs su jaunų dienų praradimu ir perėjimu į naują visuomeninę padėtį – moterystę. Kaip gražiau išreikšti tą nežinią ir nerimą, kylantį gyvenimo kryžkelėje, jei ne šiaurais vėjo gūsiu? Pirmąjį šiaurais vėjo pūstelėjimą mergelė pajunta pagarsinant ją (brandos apeigose) į marčias, todėl lalavimo dainose minimas *šiaurus vėjelis*: *Vai ir užaugo žalia rūtelė, Vyneli vyno žaliasai, / Tai ji suskynė rūtų vainikėlį, Vyneli vyno žaliasai, / Ir užsidėjo sau ant galvelės, Vyneli vyno žaliasai, / Vai ir papūtė šiaurus vėjelis, Vyneli vyno žaliasai, / Vai ir nupūtė rūtų vainikėlį, Vyneli vyno žaliasai.*

Prie rūtų darželio pririšti piršlių arkliai – tai *šiaurus vėjas*, grašantis žaliajai rūtelei – jaunoms nerūpestingoms dienoms: *Man besemiant vandenėlį, / Ir ištiko šiaurus vėjas, / Ir nupūtė vainikėlį. / Į jūrelių gilumėlį* (JSD; 78).

Nors šiaurus vėjas – piršliai – nupūtė vainikėlį, tačiau atlėkęs gulbinėlis neša vėjo nupūstą vainiką, *kur močiutės daug dukrelių*, – nes reikės pagarsinti į marčias jaunesnę nuotakos seserį. Į tą dvarą, kur gulbinėlis atneša vainikėlį, *Susijojo daug bernelių / Pas tą vieną mergužėlę* (JSD; 78).

Vainikas paprastai nupučiamas į vandenį, o minėtoje dainoje – į *jūrelių gilumėlį*. D. Sauka, panašiai kaip ir B. Sruoga, mato šioje dainoje nenuoseklumą ir prieštarumą. Jo manymu, anoks ten ir vainikas, kurį vėjas kartą jau nupūtė, – būta kuo puikuotis ir gailėtis! (87; 247). Tai ne vien gražus įvaizdis, bet apdainuojamas realus senų papročių pagrįstas įvykis. Gyvavo paprotys ištraukti tyčiomis upėn įmestą pasidabotos mergelės vainiką. Ir tik ištraukęs iš vandens vainikėlį galėdavo jai pirštis (157; 84).

Bernelių pulko pribuvimas *pas tą vieną mergužėlę* reiškia, kad piršliai atvyko galutinėms sutartuvėms – sugertuvėms, nes dar XIX a. į piršlybų pabaigtuvių apeigas – sugertuves jaunas atjodavo su

palyda (liudininkais) (46; 255). Tai, kad šiaurus vėjas nupūtė vainikėlį, visai nereiškia, jog mergelė jį praranda – prarastos tik jaunos nerūpestingos dienos. Jį ant sparnelių atneša gulbinėlis – vainiko simbolika dar neišsemta ir, kaip matysime vėliau, su juo nesiskiriama net moterystėje.

Nors bernelis į piršlius įdavo savo noru, tačiau tai neturi reikšmės: šiaurus vėjelis – **piršlybos ir jam, kaip ir mergelei, pražudo jaunas dieneles** – nupučia pentinėlius į juodą purvynėlį: *Vėjeliui pučiant, / Šakelėms linkstant, / Nupučia pentinėlius / Į juodą purvynėlį. / Prapuolė mano jaunos dieneles, / Lai prapuol ir pentinėliai* (TD VII; 11).

Minėtieji papročiai ir dainos akivaizdžiai rodo, kad dainose dažnai minimi aprašytieji įvaizdžiai, mūsų dabar neretai suprantami kaip mergelės nuskriaudimas, težymi tik vestuvių virsmo pradžią – piršlybas. Žirgo pririšimas prie rūtų darželio, rūtelių išmindžiojimas, rūtų vainikėlio sušėrimas žirgui, vainikėlio nupūtimas iš tiesų **žymi netektį, bet ne mergelės nekaltybės, o jaunų nerūpestingų dienų**. Juo labiau, kad pentinėlių, kepurėlės ar žirgelio praradimas tą patį reiškia ir berneliui.

Iš senesnių (XIX a. vid.) vestuvių raudų matyti, kad ir slavų tautos vainiko praradimas būdavo siejamas tik su jungtuvėmis bažnyčioje ir jaunų dienų netektimi. Grįžusi iš bažnyčios po jungtvių nuotaka raudodavo: *Потеряла свой золотой веноч и русую косушкy и свою лaисвуžę* – ‘Praradau savąjį aukso vainikėlį, rusvąją kaselę ir savo laisvužę’ (155; 171).

Dainose dar minimas vainikėlio prauliojimas karčiamėlėj. Tai seno papročio likučiai. Paprotys buvo ypač paplitęs Dzūkijoje, kur bernelis, prieš pradėdamas piršlybas, užgerdavo mergelę karčiamoje. *Nusistatęs dėl vienos kurios, turi reikalo anksčiau, nei imti jai pirštis, ją užgerti. /.../ Užgeria paprastai šventadieniais, susekęs bažnytkaime ar miestely pasirinktą mergaitę, kviečia ją vieną ar su drauge smuklėn ir vaišina /.../. Užgėręs mergą, ten pat tariasi dėl piršlių atsiuntimo* (50; 17–18).

Iš senesnių žmonių žinome, kad lietuviai, sudarydami kokį nors sandėrį, visada užgerdavo. Šiandien mes tik „laistome“ ar „geriame magaryčias“. Tai yra tos pačios, kadaise gilią sakralinę prasmę turėjusios apeigos likutis, virtęs prietaru. Tačiau dar prieš gerą šimtmetį

šios apeigos prasmė buvo gyva žmonių sąmonėje. L. Jucevičius, aprašydamas baigiamąją piršlybų dalį – sugertuves, pastebi, kad *alaus sugėrimas yra kaip sutarties patvirtinimas. Užtat tuo atveju, jei katra pusė netesi sutarties, lietuviai sako: Išgėriau su juo indą, bet jis neišlaikė švenčiausios priesaikos* (46; 259, – išryškinta mūsų). Nors čia minimas alus, tačiau išlikę papročiai rodo, jog anksčiau sugertuvėse būdavo užgeriama tyru vandeniu (pavyzdžiui, Dzūkijoje dar išlikęs jaunųjų sutikimas su vandeniu (20; 247)). Todėl sugertuvėms, kaip minėta, jaunas atvykdavo su palyda – liudininkais, o nuotakos tėvai savo ruožtu kviesdavosi liudininkais kaimynus. Sukviestieji kaimynai, skirstydami ir dainuodami šūkalojo: *Jau pragėrėm mergelę, išleisim svetimom šalelėn* (50; 27). Matome, kad ir *vainikėlio prauliojimas* reiškia piršlybų pradžią arba, kaip šiuo atveju, sėkmingą piršlybų pabaigą, t. y. tų pačių jaunų nerūpestingų dienų praradimą.

Kupiškėnų papročiu vainiko prauliojimas minimas sutinkant grįžtančią nuotaką po jungtvių bažnyčioje. Jaunas ir jaunoji iš bažnyčios po jungtvių grįždavo atskirai į savo namus. Jaunoji, privažiavusi prie namų, nelipdama iš vežimo taip rauda: *Negi žinai, motinala, kur šių naktalį važinėjau, kur rūtų vainikėlį ir jaunas dėnalas prauliojau?* (9; 229). Kai nuotakos pasitikti išeina tėvas su motina, vestuvinininkai taip dainuoja: *Motūta išeidama, / Vartelius atkeldama, / Klausia mielių dukralį: / – Ar su visu, dukrala, / Ar su visu pagrižai? / Ne su visu, motūta. / Ne su visu, senuta, / Prauliojau vainikėlį / Par šį mielių vakarėlį* (9; 230).

RŪTOS IR SKAISTA

Prieš važiuojant į bažnyčią jaunieji pasikeisdavo rūtų vainikais. Šioje apeigoje būdavo sakoma vainiko padavimo oracija. Viena iš A. Juškos užrašytų vainiko padavimo oracijų prasideda kiek netikėtais žodžiais: *Liaukitės kalbėti, griežti, šokti, nutilkite nors Marijos minutėlę, klausykitės mano bylos* (45; 325, – išryškinta mūsų).

Marijos minutėlė (adynėlė) minima ir kitų tautosakos rinkėjų užrašytose oracijose (žr. 79; 172, 175 ir 24; 222). Kupiškėnai, vedant nuotaką už stalo vainiko padavimo apeigai, giedodavo „Marija, būk pagarbinta“, t. y. giedamojo Mergelės Marijos rožyno pirmosios dalies pabaigos giesmę (9; 216). Atvykusi į bažnyčią su savo pulkelio,

dzūkų nuotaka klaupdavosi prieš Švč. Mergelės altorių, o jaunasis nuo čia ją vesdavosi jungtuvėms prie didžiojo altoriaus (102; 213).

Matyt, tie paprasti, tačiau šviesūs Lietuvos kaimo žmonės regėjo ar bent nujautė tai, ko mes jau nebeatome, nejaučiame – šią valandėlę skaisti nuotaka labiausiai panaši į Mariją. Kartu tai yra pavyzdys (toli gražu ne vienintelis) krikščionybės ir lietuviybės esmių suaugimo. Šioje apeigoje į pirmą vietą iškyla dvasinė žmogaus raiškos plotmė, o vainikėlio simbolikoje visu garsumu suskamba *skaistos* motyvas.

Aiškumo dėlei, aptarsime skaistos ir nekaltybės sąvokas. Nekaltybės sąvoka nevertotina, kaip skolinys iš svetimos mums išorinės (formalios) kultūros. Jos nevartojo ir mūsų protėviai. Didžiajame lietuvių kalbos žodyne nepateikta nė vieno sakinio iš gyvosios kalbos *nekaltybės* sąvokai paaiškinti. Nebuvo ji vartojama ir vestuvių pralkbose. Keturiuose A. Juškos užrašytose vainiko padavimo oracijose nuotaka nė karto nepavadinta *nekalta*, užtat net dvylika kartų ji ar rūtų vainikas pagerbti žodžiu *skaistus*.

Be žodžio *skaistus*, tautosakoje dažnai vartojamas žodis *tyras* (*šaltas šaltinėlis*, *tyras vandenėlis*), kuris reiškia ne vien skaidrią švarą, perregimumą, bet dar ir tyrlaukį, neliestą pirmąpradę gamtą. Taigi *tyruma*, *tyra* reikštų pirmąpradę, natūralią skaistą seserystę. Panašią prasmę turi ir rusų k. žodis *девственный*, kuris reiškia ir ‘skaistus’, ir ‘neliestas’: *девственный лес* ‘nepaliestas, pirmąkštis miškas’. Savaimė suprantama, kad pereinant iš seserystės į moterystę pažeidžiama ši prigimtinė skaista – tyra. Tyros praradimas mūsų tautosakoje perteikiamas bene poetiškiausią metafora. Jeigu jaunų nerūpestingų dienų praradimą vaizduoja vėjo nupūstas vainikėlis, tai tyros netekimas nusakomas kaip rūtų vainikėlio gaivumos – rasos nukrėtimas: *Pučia vėjelis iš visų pusių, krečia rasytėlę nuo rūtytelių; Krenta rasele nuo rūtytelių; Pūtė vėjelis iš vakarėlių, krėtė rasele nuo rūtaitelių* (LKŽ). Tolesnis skaistos išlaikymas jau yra susijęs su tautos kultūra ir žmogaus dorine sąmone. ***Skaista yra sukultūrintoji tyra, – nauja, vidinėmis pastangomis pasiekta būseną.*** Ją, pasak O. Milašiaus, galima pavadinti antrąja nekaltybe arba sąmoninga tyra. Tyros santykis su skaista toks, koks prigimties (natūros) su kultūra.

Vainiko padavimo oracijose yra aukštos doros pamokymų, patvirtinančių rūtų vainikėlio skaistos prasmę. *Mes atnešame /.../ šitą gražų rūtų vainikėlį, kurį davinėsim iš rankų į rankas su slavinimu ir palai-*

minimu /.../. *Slavina tave, gražioji nuotaka, tas rūtų vainikėlis. Tu gali būti prilyginta žvaigždelei dangaus aukštybėse* (plg. Marijos įvaizdį – Aušros žvaigždė) /.../. *Imk iš pavierytų rankų mano, sek ant galvos savo, tegu rodo amžiną vienovę su paskirtu tavo širdžiai berneliu* /.../. *Vainikėlis patol neperstos kvėpėti, pakolei viežlyvai gyvensita judu. Ir aš atnešiau tą rūtų vainikėlį* /.../, *idant visiems šviestumėta savo gražiu elgimos, kaip rožės ir lelijos kad šviečia savo gražumu ir skaistumu visame darželyje* /.../. *Mylėkitaus judu ne tiktai prigimta ir kūniška meile, bet reikia mylėtis šventa ir dvasiška meile* (45; 361–364).

Senoje, dar S. Stanevičiaus užrašytoje vestuvių dainoje „Ko sėdi, broleli, ko rymai“, kuri dainuojama atsisveikinimo vakarą (per jaunų išleistuves ir mergvakaryje), pasiekiamą tikrai dramatiška įtampa: *O kur mūsų brolelis sėdėjo, / O kur mūsų jaunasis rymojo, / Ten išaugo žal's diamedėlis, / Ašaružių žemužė nekėlė. / O kur mūsų seselė sėdėjo, / O kur mūsų jaunoji rymojo, / Ten išdygo balta lelijėlė, / Ašaružių žemužė nekėlė* (SDŽ; XVII).

Bet tokia įtampa, – rašo D. Sauka, – yra per daug netikėta ir aštri, minėtos strofos organiškai nepritampa prie stereotipinės kompozicijos, o toliau vėl taip pat nesurandama tinkamo minties tęsinio: *pri-duriama kontaminuota pabaiga, iš tiesų prieštaraujanti visai dainos minčiai – brolelis (lyg niekur nieko!) klausia žirgužėlių, ar jį lydės, mergelė klausia vainikėlių*. (87; 254)

Dainos kompozicijoje D. Sauka neranda logikos. Kur kalbama apie dorinį – dvasinį vyksmą, protu, samprotavimais pagrįstos logikos nėra ir negali būti. Logika čia paradoksali, pagrįsta prieštaros sprendimu – *perėjimu į naują plotmę*, t. y. *kokybiniu virsmu*. ši daina, kurioje atsispindi vestuvių virsmas, yra labai ryškus *sinerginio* vyksmo atspindys. Vestuvės, kaip ir kiekvienas virsmas, yra netiesinis procesas, kuriam būdingi kokybiniai šuoliai. Dvasinių procesų netiesiškumas (sinerginis jų pobūdis), žinomas ir teologams (58; 20-25), buvo neatskiriama lietuviškos (virsmo) kultūros dalis.

Gražus šio vestuvėse vykstančio virsmo pavyzdys yra giesmė „Iš verksmo stojos linksmybė“, kurią mūsų protėviai, pažymėdami vykstantį skausmingą virsmą iš vienos kokybės į kitą (iš seserystės į moterystę), giedodavo vestuvinio lūžio metu (9; 245 ir 268). Tokį pat lūžį aprašo ir E. Gizevijus: *Verksmas pasiliovė, visos raudos baigėsi kaip kirste nukirstos, ir dabar iš visų akių tryško džiaugsmas* (59; 162).

Todėl nereikia kaltinti ką tik minėtos dainos kūrėjų, kad jos pabai-ga prieštariauja visai dainos minčiai, bet svarbu pastebėti (ką mes jau sunkiai besuprantame) tai, kas vyksta iš tiesų: *virsminį* arba *kokybinį šuolį*. Kokybinį šuolį atlieka ir rūtų vainikėlis.

Dainos pabaigoje, kaip pastebi D. Sauka, *lyg niekur nieko* (plg. iš *verksmo stojos linksmybė*) bernelis klausia žirgelio, o mergelė – vainikėlio: – *Žirgužėli, juodbėrėli mano, / Ar tu eisi su manim drauge? / – Vainikėli, žaliukėli mano, / Ar tu eisi su manim drauge?* (SDŽ; XVII)

Tiek berneliui žirgelis, simbolizuojantis jo taurų skaistumą, tiek mergelei vainikėlis, išreiškiantis jos šventą skaistą, žada lydėti juos ir po vestuvių: – *Aš papratęs su tavim eiti, / Aš papratęs kelių keliaut* (SDŽ; XVII, plg. JSD; 486).

Ta pati mintis išsakoma ir „Oracijoje brolio, vainikus paduodančio“: *Nuskink jaunam jaunikaičiui tą brangią rūtų šakelę arba aukso žiedą lelijos. Kaip šviesi saulė malonę rodyse, taip ir tu girsies ja iki smerčio savo* (79; 211).

A. Juškos aprašytose veliuoniškių vestuvėse svočiai keliant jaunuosius vestuvinininkai dainuoja: – *Kelkis, mergužėle, / Ilgai miegi, / Mano lelijėle, / Ilgai miegi: / Nėra vainikėlio / Ant galvelės, / Aukso žiedužėlių / Ant rankelės. / – Traukis, bernužėli, / Šalbierėli, / Tebėr vainikėlis / Ant galvelės. / Tebėr vainikėlis / Ant galvelės, / Aukso žiedužėliai, / Ant rankelės.*

– *Kelkis, bernužėli, / Ilgai miegi, / Mano dobilėli, / Ilgai miegi: / Nėra pentinėlių / Ant kojelių, / Kiaunių kepurėlės / Ant galvelės. / – Traukis, mergužėle, / Šalbierėle, / Tebėr pentinėliai / Ant kojelių. / Tebėr pentinėliai / Ant kojelių, / Kiaunių kepurėlė / Ant galvelės* (45; 337).

Vainikėlis nuimamas, bet ir pasilieka! Vainikėlio simbolika visa tai apima. Vainikėlis atlieka kokybinį šuolį. Tai *netiesiškumo* arba *sinergizmo* reiškiny s dorinėje lietuvių kultūroje. Nebėr vainikėlio kaip jaunų nerūpestingų dienų – seserystės įvaizdžio, bet jis pasilieka kaip doros kultūros kūriny s – kaip *skaista*, kaip *amžinas žaliavimas*.

Dainų žodžius, kad vainikėlis, kaip skaistos išraiška, pasilieka ir po vestuvių, t. y. moterystėje, patvirtina net paskutiniųjų, jau XX a. antroje pusėje vykusių etnografinių ekspedicijų užrašai. Varėnos apylinkėje į jungtuves nuotaka vykdavo su rūtų vainiku ant galvos ir

rūtų puokšte rankose, *po jungtvių puokštę padėdavo ant altoriaus, o nuo galvos nusegtą vainikėlį sutuoktinė laikydavo pakabintą ant sienos ar kraitskrynės prieskrynėje* (31; 236). Svarbiausioji vainikėlio saugojimo prasmė jau buvo primiršta, bet štai Panevėžio apylinkėje (apie 1960 m.) dar buvo žinoma, kad *kuri vainikėlį po vestuvių ilgiau išsaugodavo, tai apie tą kaimo žmonės kalbėdavo, kad 'žmogui gerai sekas, vainikėlį taip ilgai išlaikė'. Jei vainikėlis nebesaugomas, tai geriau jį sudeginti [...], nes jis šventas* (31; 236). Vestuvių vainiku gydydavę, ypač vaikus. Pateikėja E. Lankelienė (Varėnos apylinkėje) dar apie 1957 m. *šutino vaistams savo vestuvinį vainiką, išlaikytą skrynioje 53 metus* (31; 236). Pasvalio rajone gyvenusi E. Pakeliūnienė – Dauparaitė (g. 1893 m.) kraitskrynėje iki mirties saugojo rūtų vainiką ir nuometą; o kaunietė R. Szazanskienė – Kieraitė (g. 1954 m.) savo vestuvinį rūtų vainiką ir rūtas, kuriomis buvo apipintos jaunųjų vardų raidės, vien nuojautos vedama saugojo 26 metus – iki savo dukters vestuvių (paskaitų klausytojų pateiktos žinios).

Atidžiau patyrinėję vestuvių papročius ir su rūtų vainikėliu susijusią tautosaką, padarome iš pirmo žvilgsnio lyg ir netikėtą, tačiau nepaneigiamą išvadą: **vainiko nuėmimo apeigos senovinėse vestuvėse nebūdavo**. A. Juškos „Svodbinėje rėdoje“ neminima vainiko nuėmimo apeiga, tačiau jis jau bandomas nuimti per gaubtuvų apeigą. Bandomas nuimti, bet nenuimamas – nuotaka apgaubiamą kartu su vainiku (45; 367–368). XX a. pradžioje Biržų, Žagarės, Kupiškio apylinkėse jau buvo atsiradusi atskira vainiko, kaip **jaunų dienų** simbolio, nuėmimo apeiga, tačiau ji nebuvo siejama su sugultuvėmis (9; 244–246). J. Mickevičiaus „Žemaičių vestuvių“ apraše vainiko nuėmimas jau siejamas su sugultuvėmis, tačiau, kaip pažymi J. Mickevičius, seniau vainikus *nusegdavo tik po visų vestuvių apeigų [...], o šventintuosius bažnyčioje savo vainikus susituokusieji labai gerbdavo ir laikydavo dėžutėse iki mirties* (74; 88). Blėstant vainikėlio simbolikos prasmei, vainiko nuėmimo apeiga rutuliojosi toliau ir Užnemunėje atsirado naujas paprotys – vainiko deginimas (19; 37). Nors sudeginimas reiškia ne sunaikinimą, o sakralų veiksmą (plg. lavono, šventų daiktų deginimas), perkeičiant šventenybes ugnimi į kitą būvį ir taip jas išlaikant, tačiau toks sprendimas yra seklys. Tokia apeiga, nors ir išsaugodama sakralumą, paneigia vainiką kaip **gaivos, amžino žalum** įvaizdį. Todėl neretai vainiko

deginimas naujoje, šventumą praradusioje tautosakoje priartėja prie pašaipios dviprasmybės, lėkšto sąmojaus.

Papročiai, užrašyti Polesėje, atskleidžia kitokią vainiko deginimo prasmę, kuri gerai dera su kitais vestuvių papročiais ir virsmine pasaulėvoka. Laumių savaitės pabaigoje, kuri sutapdavo su vasarvidžiu – gamtos kupa, Polesės gyventojai išvarydavo laumę, kurią vaizduodavo žalumynais ir vainikais papuošta mergina (žr. sk. *Marčios ir laumės, raganos*). Kai kur pagal paprotį sukraudavo laužą, ir laumės išvarymo apeigoje dalyvaujančios merginos sudegindavo savo vainikus. Jeigu laumę varydavo į vandenį, tai *vainikus sumesdavo į upę ir dar smėliu apžerdavo* (124; 117). Taigi vainikų deginimas ar kitoks jų naikinimas vaizduoja ir virsmo lūžį, kai suvešėjusi gamtos galia turi virsti vaisių nešančia gyvybe, o marti (laumė), įprasmindama gyvenimą, turi tapti motina. Šia prasme vainiko deginimas yra tolygus laumės (marčios) išvarymui arba *marčios kraujo* gėrimui (žr. sk. *Marčios marinimas*). Matyt, vainiko deginimas buvo viena iš marčios marinimo apraiškų, kuri, pamiršus jos prasmę ir smunkant dorinei sąmonei, įgijo ironiškos dviprasmybės bruožų.

V. Krėvės – Mickevičiaus aprašytose (XX a. pr.) „Džukų vestuvėse“ (50) net užuominos neraskime apie vainiko nuėmimą. Vainiko nuėmimo nemini ir I. Čepienė, 1970 m. aprašiusi šiuolaikinės džukų vestuves (20), o pasak S. Daukanto, *ant galų galo jaunajai nusegė vainiką ir, kasas nukirpus, nuometu galvą aprutulo, kuri tačiaus vainiką ant nuometo dėvėjo iki sūnų pagimdanti* (25; 82). Nors vainiką pakeisdavo nuometas, tačiau kaip šventenybė vainikas būdavo išsaugomas visą gyvenimą.

Skaista moterystėje yra ir krikščioniškos santuokos idealas. Apie tai kalba popiežius Pijus IX enciklikoje „Casti conubii“ – „Skaisti santuoka“. II-ojo Vatikano Susirinkimo nutarimuose skelbiama, kad sutuoktinių skaistybės laikymasis susijęs su gyvybės pratęsimo atsakomybe (105; 162–163).

Mūsų tautoje, kiek galima spręsti vien iš paminėtų faktų, skais-ti santuoka buvo savaime suprantamas dalykas, o pavieniais atvejais toks požiūris į santuoką išlikęs ir dabar. Panevėžio apylinkėje mirusi 11-os vaikų motina prieš mirtį paprašė palaidoti ją su rūtomis, – kaip išlaikytos skaistos ženkle (1986 m. paskaitos metu gauta žinia).

Šiuolaikinių pažiūrų įtakoje gali atrodyti, kad skaistybė santuoko-

je yra neįmanoma ar kažkas labai ypatinga. Ištikimybė sutuoktiniui ir yra skaistus gyvenimas santuokoje. Tačiau tik formaliai. Jei sutuoktiniai yra ne tik ištikimi vienas kitam, bet dar rūpinasi ir minčių bei jausmų švara, – tada skaista ne tik formali, bet tikra iš esmės.

Apie tai, kaip vedybiniame gyvenime saugomas rūtų vainikėlis, t. y. skaista, galima numanyti kad ir iš šios sukeltuvių ir nuometavimo dainos: *Ne ugnužėj sudegė / Nei vandeny paskendo, / Nei kelių nu-bėgo, / – Tik bemužėlis nuėmė. / Tas mano vainikėlis / Aukso kubkoj laikomas, / Aukso kubkoj laikomas, / Rincku vynu mirkomas* (JSD; 665).

Vainikėlio saugojimas nebuvo beprasmis. Vainikėlis visą laiką gyvas: žaliuoja, vysta, pelija ar yra atgaivinamas vandeniu (plg. TD VII; 101).

Skaisti meilė *rasoja*, t. y. ji nuolat turi būti žmogaus esmės, jo sielos palaikoma, gaivinama. Skaistos rasa minima ir dainose. Kai ypač stiprus skaistos motyvas, dainuojama apie rūtelių sidabro rasą: *Eisim, seserėlės, / Į rūtų darželį, / Sidabro krint rasa, / Ant žalių rūtelių* (33; 259).

Skirtingų lyčių meilė reiškiasi visose žmogaus gyvenimo srityse: kūno, jausmų, minčių ir dvasios. Tačiau skaisčią ją išlaiko tik nepaliaujamai krintanti dvasinės gaivos rasa. Darna tarp visų žmogaus gyvenimo sričių ir vyresniškumo (hierarchijos) laikymasis, kai visoms asmenims apraiškoms vadovauja jo esmė – siela, skaistina žmogų. Skaistus žmogus tampa nepriklausančia nuo išorinių įtakų, save kuriančia asmenybe, kurios gyvenime vyrauja dvasinis – kūrybinis pradas. Vis labiau reiškiantis nemirtingajai žmogaus esmei – sielai, peržengiamos laiko ir erdvės ribos. Taip skaista yra būdas tapti asmenybe, kelias į nemirtingumą, o rūtų vainikas Lietuvoje, kaip tvirtina ir L. A. Jucevičius, *yra laikomas nemirtingumo, sielos ir gyvųjų ryšio su mirusiais simbolis* (46; 21).

Rūta dvarų inventorinėse knygose minima nuo 1561 metų. Jei remsimės tik istoriniais šaltiniais, tai rūta – atvežtinis augalas. Sunku patikėti, kad per tokį, palyginti trumpą laiką ji tapo *nacionaline lietuvių gėle* (178; 590) ar, kaip rašo kalbininkas A. Sabaliauskas, *pačia lietuviškiausia gėle* (181; 294). Kaip matyti iš dainų, sutartinių (*šalavija rūtele; lylio rūta lino; dobile čiūto, dobile rūto; kanape rūto, kanapėle čiūto*) ir kitos tautosakos (*Suveža šieną gražų, žalią kai rūta,*

– LKŽ), sąvoka *rūta* buvo taikoma tam, kas žalia, o ypač – amžinai žaliuojantiems augalams. E. Šimkūnaitė yra rašiusi, jog darželio rūta, kuri yra atvežtinė, nėra tikroji rūta, ir kad senieji lietuviai rūta vadindavę meškauogę, o D. Šeškauskaitė, plačiau tyrinėjusi rūtą, rašo, kad *senovėje rūtomis buvo vadinami įvairūs žaliuojantys ir žydyntys augalai* (182; 79-80). Iš tiesų kiekvienas žalias, o ypač amžinai žaliuojantis augalas gali būti vadinamas rūta kaip sąvokos, kurią mūsų protėviai įvardino žodžiu *rūta*, įprasmino jas. Darželio rūta taip gerai išreiškia sąvokos *rūta* esmę, kad net tapo jos pakaitalu.

Žodį *rūta*, atrodo, galima kildinti iš *rusti* ‘nykti žalumui, ruduoti’ (LKŽ). Tai gali būti netikėta prisiminus, jog rūta – amžino žaliavimo simbolis. Tačiau, pagal *nokti* – *nykti* dėsni, matyt būta ir panašaus ar net tapataus priešingos prasmės žodžio, t. y. ‘darytis žaliai, žaliuoti’. Tai rodo kita *rusti* prasmė – ‘pamažu degti, rusėti’: *Ugnis ką tik runsa, t. y. dega, kruta* (LKŽ). Amžinai žaliuojantis augalas taipogi pamažu runsa, rusta (*rūta*).

Beliaika pridurti, kad žodis *rūta* priklauso pačių abstrakčiausių žodžių grupei, kaip antai: *darna, dora, taura, skaista, skalsa, stoka, raida, rasa* ir pan., kuriais mūsų protėviai išsakydavo savąjį gyvenimo sampratą. Šiandien mes juos pavadintume filosofinėmis kategorijomis. Tai lietuvių kalbos gelmenys. Galima tik nujausti, kad *rūta*, panašiai kaip ir *skaista, taura, darna*, išreiškia *būseną*. Tai amžinai gaivaus ir darnaus žmogaus vidinio pasaulio išraiška. Galbūt netgi būdavo sakoma *rutus* žmogus (plg. *skaistus, taurus*). Ypač tą nuojautą patvirtina žodžio *rūta* naudojimas dainų ir sutartinių priedainiuose.

Amžinai žalia rūta reiškia nemirtingąją žmogaus esmę ir lietuviškumui būdingą dvasinę gaivastį, padėdavusią įveikti visas gyvenimo negandas. Rūta simbolizuoja gelminį, sunkiai pastebimą, lėtai vykstantį vidinį vyksmą – rusėjimą, apimantį visas asmens apraiškas. Rutus žmogus – tai toks, kuris ir sunkiausiuose gyvenimo įvykiuose įžvelgia vienijančią ir prasmingą būties giją.

Rūtų vainikėlio, rūtelės simbolika apima visus žmogaus raiškos lygmenis: kūniškąjį, kultūrinį ir dvasinį. Todėl rūtos simbolika gyva ir daugiasluoksnė. Joje, įvairiai persipindamos, stipriau ar silpniau suskambėdamos, vienu metu darniai reiškiasi visos trys rūtų vainikėlio įvaizdžio prasmės: *kūno brandos, jaunų dienų – seserystės* ir *tyros* arba *skaistos*.

Jeigu mūsų protėvių doros kultūroje žemesniosios rūtų įvaizdžio prasmės atskirais atvejais galėdavo susilpnėti ar visai išblėsti, tai **skaistos** motyvas visados išlikdavo.

Kai rūtų simbolikoje ima vyrauti dvasinis – kūrybinis žmogaus lygmuo – skaista, vainikas tampa **nemirtingumo**, **amžino žaliavimo** ženklu. Pastarojo meto vestuvių papročiuose regimas rūtų vainiko prasmės nušventėjimas (desakralizacija) rodo gyvos ir daugiasluoksnės vainiko simbolikos nykimą, dorinės sąmonės seklėjimą.

Rūtų vainikėlio prasmė atspindi tiek atskiro žmogaus, tiek žmonių bendruomenės dorovinės sąmonės lygį.

Virsmo viršūnė

MARČIOS MARINIMAS

Dar visai neseniai (XX a. 3-e dešimtmetyje) Klaipėdos krašte žemaitis, papasakojęs *marčios kraujo* gėrimo vestuvių metu apeigą, kaip niekur nieko paaiškino: *Tep bov marti papjaut* (100; 45). Mus šis sakinyss jau labai stebina, o jam tai buvo savaime suprantama.

E. Gizevijus aprašo apeigą, vadinamą *marčios ašarų* gėrimu. Žalumynais papuoštame dubenyje atnešamas apeiginis gėrimas – degtinė, virinta su medumi ir razinomis. Dubuo pastatomas prieš marčią, kuri jį perduoda toliau. Kiekvienas vestuvių dalyvis semia iš jo po šaukštą ir išgeria. Taip šis apeiginio gėrimo dubuo apkeliauja visus vestuvių dalyvius ir jau tuščias sugrįžta prie marčios. Tuomet vestuvinninkai pakyla nuo stalo ir *lėtu žingsniu, tarsi per laidotuves, patraukia klėties link. Eigastis, judesiai, visa elgsena, visiška tyła* skelbė stojus didžios svarbos momentą. /.../ Pasiekus stubos priebutį, dainininkės užveda raudą, kurią išgirdusi nuotaka ir visi ją lydintieji prapliupo ašaromis. /.../ Dabar atsivėrė klėties durys, ir ji graudžiai atsisveikino skyrium su kiekvienu ją apstojusiųjų. /.../ Tada ji nusvyravo prie durų ir, dar kartą atsigręždama į savo mieluosius, lyg amžinai nuo jų skirdamasi, sušuko jiems sudie ir baigė atsisveikinimą šiais žodžiais: **Paskutinį sykį mano jaunų dienų puikumėlyje atsisveikinu su jumis.** /.../ Vos tik palyda radosi aukštame klėties ruime, kaip tuojau visuotiniu verksmu ir raudojimu pratrūko ilgai slopintas skausmas, gavęs dabar visą valią: kelis sykį pradėta daina nuščiūdavo suspaustoje krūtinėje, ir skambėjo tiktai garsi dejonė ir rauda. Šiurpas ėmė matant, kaip su šalta rezignacija, žvelgdama apstulbusiu žvilgsniu, nuotaka atsisėdo į kėdę ir dabar sėdėjo palenkusi galvą, lyg laukdama kas valandėlę pakibusio ties ja **mirtino smūgio** (59; 160–161, – išryškinta mūsų).

Mirtinas smūgis – tai gaubimas nuometu, *be kurio moteriai nederia rodytis žmonėse* (59; 161). Paviršutiniškai žiūrint, pakeičiama tik marčios galvos danga, tačiau iš esmės nuometavimas reiškė galutinę ir negrįžtamą jaunų nerūpestingų dienų – seserystės pražūtį (plg. at-

sisveikinimo žodžius: *paskutinį kartą mano jaunų dienų puikumėlyje atsisveikinu su jumis*). Tačiau kiekvienas praradimas kartu yra ir atsiradimas, kiekvienas atsisveikinimas yra kartu ir pasisveikinimas, o kiekvienoje mirtyje slypi gimimas, naujo atsiradimas. **Marsta marti – keliasi nuotaka (tekuolė) tekėjimui.** Dabar jau apmaturiuotoji sėdėdama priėmė sveikinimus iš susirinkusiųjų klėtyje [...]. Verksmas pasiliovė, visos raudos baigėsi kaip kirste nukirstos, ir dabar iš visų akių tryško džiaugsmas (59; 162). Kupiškėnų vestuvėse panašiais lemiamaais momentais būdavo giedama giesmė „Iš verksmo stojos linksmybė, mirtis pražydo gyvybe“ (9; 245 ir 9; 268).

Ryškų mirties motyvą randame ir XIX a. aukštaičių vestuvėse. Vestuvinės raudos užrašytojas A. Miežinis paaiškina: *Ši rauda nuo Zarasų pašalio apima kone visą svotbą, ir tikrai tuo žodžiu* (t. y. rauda, – mūsų past.) *reiktų suprasti ir svotbą. Tame mano išraše to nerašai, nes idant tą pasiektum, reikia būti pačiam prie tų ceremonijų* (24; 187). Kai po sutuoktvių bažnyčioje (iš bažnyčios jaunas ir nuotaka atskirai su savo pulkais vyksta į savo namus) rytojaus dienos vakarą *atbraukia jaunas su viešnia* (t. y. svočia nuometuotoja, kuri raudoje vadinama mergele – mūsų past.) *ir savo pajauniais [...], jaunoji taip viešnią kolioja: Ko gi inėjo / Šita mergelė / Šį vakarėlį? / Ar kelelio klaustų, / Ar ugnelės imtų? / – Matau, mergele, / Ką tujei turi: / Vienoj rankelėj / Aštrių šoblelę, / Antroj rankelėj / Didį lauželį. / Nugi tesversi / Mano galvelę / Didžiu lauželiu, / Nugi tekirsi / Jaunas dieneles / Aštria šoblele* (24; 200).

Iš tikrųjų sukrečiantis vaizdas: vienoj svočios nuometuotojos rankoj *aštri šoblelė* (kardelis), kuria ji kirs jaunas dieneles, o antrojoj – *didis lauželis* – nuometas. *Stovi giltinala galu mono galveliu, pakels mono vainikėlį no gelsvų kaselių*, – verkavo ir Kupiškio apylinkės nuotaka (103; 310). Latvių vestuvėse, kaip rašo E. Volteris, *atnešdavo du nuogus kardus, kuriuos įsmeigdavo į sieną virš stalo – vieną virš jaunojo, o kitą virš jaunosios* (123; 163).

Marčios kraujo gėrimo apeiga prasidėdavo ilgas marčios apmarinimo – anavimo laikotarpis, trukdavęs iki marti tapdavo motina. Povestuvinis anavimas jau nėra apeiga. Tai – tiesioginė anytos pareiga. Už marčios **numarinimą** ir kuo greitesnį jos vartimą motina netiesioginė atsakomybė tenka ir visiems vestuvių dalyviams, nes jie tarpusavyje pasidalijo ir išgėrė *marčios kraują*. Atsakomybės

jausmas už marčios marinimą nėra pramanytas, kaip galėtų atrodyti neatidžiam žvilgsniui. Jis atsispindi marčios vadinime *žmonių mar-tele*, o latviškai *laudava* ‘jaunamartė’ (nuo *liaudis* ‘žmonės’), t. y. ta, kuri visiems „ant akių“ (plačiau žr. sk. *Anyta ir marčios anavimas*). Sąmoningą marčios marinimą regime ir literatūrinėje dainoje „Se-syt, tave nutrotysim“, kurios posmus dainuodavo pakaitomis (24; 416). Pajauniai gaili jaunosios, o kiti vestuvinininkai giria moterystės luomą: – *Sesyt, tave nutrotysim, / Rytoj marčią pamatysim. / Išbals tavo skaists veidelis, / Nukris nuo galvos kvietkelis. / – Neuvožok, panytėlė, jis gers bernelis, / Teip kaip ant lauko žyd gražiausias kvietkelis, / Dėl to linksma būsi, dėl to uliavosi, / Tik ant galvelės nuometą nešiosi* (ŽT; 398).

Marčios marinimo apeiga, kuri šiandien atrodo labai keista, anų laikų nuotakoms nebūdavo netikėta. Panašų, tačiau labiau gamtos lygmeniu, simbolinį marčios (laumės) marinimą (naikinimą, išvarymą) kaimo jaunimas išgyvendavo kiekvienais metais Rasos (Kupolės, Joninių) šventės metu. Slavų jaunimas maždaug šiuo laiku išvarydavo vainikais bei žalumynais papuoštą merginą (laumę, kupolę, marčią) ir nuplėšę pasidalindavo jos žalumynus (plačiau žr. sk. *Marčios, laumės ir raganos*), o lietuvaitės keletą dienų prieš Jonines vainikais, žolynais (kupolėmis) ir kaspinais aptaisytą kartį – kupolę iškeldavo prie rugių lauko ir saugodavo, kad vaikinai nepagrobtų. Išsaugotą kupolę (žolynus) merginos pasidalydavo tarpusavyje (28; 185). XX a. šis paprotys beliko tik bažnyčiose. Tai Devintinių berželiai kaimo bažnyčiose ir jų laužymas bei pasidalinimas paskutiniuosiuose mišparuose. Palyginimui prisiminkime slavų paprotį, kai vietoj merginos (laumės) puošdavo berželį, o po savaitės jį sunaikindavo (124; 125). Toks kupolės (berželio) naikinimas arba slavų papročiu laumės (marčios, berželio) išvarymas buvo gamtos bei žmogaus gyvenime būtino lūžio (virsmo) simbolinis išgyvenimas.

Atkreipkime dėmesį ir į apeigos lėkštėjimą, nušventėjimą (desakralizaciją). Klaipėdos krašto žemaičio pasakojime apeiginis gėrimas vadinamas *marčios krauju*, E. Gizevijaus aprašytas gėrimas vadinamas *marčios ašaromis*, o dar kiti šaltiniai tą patį apeiginį gėrimą jau vadina *marčios sriuba* (59; 19). Apeiginio gėrimo pavadinimai – *marčios kraujas, marčios ašaros, marčios sriuba* – yra tarsi marčios marinimo papročio vertikalusis pjūvis, atskleidžiantis apeigos lėkštė-

jimą. Paskutiniame pavadinime jau visiškai išnykusi pradinė apeigos prasmė. O prasmę praradusi apeiga virsta trapiu, negyvu lukštu, kuris nuo mažiausio išorinio poveikio greitai subyra.

TYLA IR TILTAS. TILTININKAI

Aukščiau aprašytoje vestuvių apeigoje E. Gizevijus mini stojusią *mirtiną tylą*. Tylos prašoma ir vestuvių oracijose. Vainiko padavimo oracija pradedama prašant tylos: *Liaukitės kalbėti, griežti, šokti, nutilkite nors Marijos minutėlę* (45; 325). B. Buračas, aprašydamas kupiškėnų vestuves, pastebi, kad jaunosios namuose vestuvių išvakarių – šeštadienio vakaras būdavęs liūdnas, o *vėlai vakare visi tylom išsiskirsto*. Jaunojo pusė *tą vakarą praleidžia taipgi be triukšmo ir linksmybių*, o rytojaus dienos rytas prieš jungtuves būdavęs *ne tik be muzikos, dainų ir šokių, bet šiaip labai tylus, be triukšmo* (9; 211). Išvažiuodami į jungtuves vestuvininkai taip pat *tylomis* tris kartus apėina stalą (9; 219). Varėnos apylinkėje jaunas, veždamas nuotaką į savo namus, *neturi kalbėti, kol neprivažiuoja savo lauko* (5; 61). **Tyla** vestuvėse! Su tyla susidursime ir gimties bei mirties virsmuose. Su kuo ji sietina?

Kiekviename virsme pereinamas nulio taškas. Tai virsmo viršūnė (kulminacija), pavojingiausias virsmo tarpsnis, kuriame žmogus sustingsta, apmarsta, tarsi pakimba tarp dangaus ir žemės. Tačiau apmirštant turi būti išsaugoma sąmonė. Tai **tilkties** (tylos, susikaupimo) būseną, kai žmogui kaupiantis dvasioje ir telkiant vidines galias nutilsta, nuščiūva visos išorinės joslės.

Šioje svarbiausioje ir kartu pavojingiausioje virsmo vietoje statomas tiltas, kuriuo ir pervedami jaunieji. *Tiltas*, susijęs su veiksmazodžiu *tilti* (*tilti – tyla – tiltas*, plg.: *(nu)vilti – viltis*), yra vienas iš šventų mūsų kalbos žodžių.

Žodžiai *tyla*, *tilti*, *tiltas* yra pagrįsti priebalsiniu dariniu **t – l**. Priebalsė **t** (*tas, tai, tu*) reiškia nurodymą į kažką, teigimą (plačiau žr. *Įvadas* sk. *Apie žodį*). Raidės **l** prasmė susijusi su individualybe, asmeniškumu. Tai matyti iš žodžių, sudarytų tik iš vienos priebalsės **l**: *yla, ola, uola, eilė* ir dusyk pakartotos **l**: *lėlė*.

Žodyje *tyla* **t** reiškiasi per **l**, kitaip sakant **t – l** yra teigimas per asmenybę. Tyloje žmogus nurimsta ir keliauja į savo vidų, kur ir vyksta

vertikalusis (dvasinis) virsmo judesys, pakeičiantis asmenį iš esmės. Todėl perėjimas per *tiltą* reiškia ne tiek išorinį marčios išvežimą į svetimą šalį, bet labiau vidinį – dvasinį jaunųjų pasikeitimą.

Mitinėje – poetinėje tradicijoje, – rašo V. Toporovas, – tiltas yra ryšio tarp atskirų sakralios erdvės taškų įvaizdis. Tiltas suvokiamas kaip dar nežinoma ir negarantuota kelio atkarpa. Jis paprastai statomas dalyvaujant pačiam keleiviui, pačiu aktualiausiu kelionės metu ir pačioje pavojingiausioje vietoje, kur kelias nutrauktas, kur akivaizdžiausia tamsiųjų galių grasa [...] Tiltas nutiesia kelią iš seno laiko ir erdvės į kitą. [...] Kartais jis ne horizontalus, o vertikalus ir jungia žemę su dangum, žmogų su Dievu, apačią su viršum. [...] Slavų folklore prie tilto sužinomas likimas. Pasakose dažnai herojus, nugalėjęs slibiną, pereina tiltą. (143; 176–177)

Tikro tilto vestuvių apeigose nerasime, tyrinėtojai dažniausiai jo nepastebi ir neaprašo, tačiau visos senųjų vestuvių apeigos ir buvo tas **perėjimas** arba simbolinis **tiltas**, kuriuo jaunieji būdavo pervedami į esmiškai naujo gyvenimo tarpsnį. Jo įvaizdis ryškus visuose virsmuose, o ypač vestuvių. Tiltą aptinkame ir Kūčių nakties būrimuose. Mergelė stato (iš balanų arba malkų) tiltą norėdama sužinoti, ar išteks (4; 16).

Tilto įvaizdį randame ir žaidime „Jievaro tiltas“. Panašios žaidimo atmainos ne tik plačiai paplitusios Europos šalyse, bet žinomos ir Afrikoje, Naujojoje Gvinėjoje, Birmoje, Indijoje (90; 247). Tilto įvaizdis – tai tos kultūrinės gelmės, kur susisiečia visos tautos ir kultūros. Tačiau jei kitose kultūrose *tilto* pavadinimas dažniausiai yra susijęs su jo technine paskirtimi (plg.: rus. *мост* iš *мостить* ‘grįsti’, vok. *brücke* iš *brücken* ‘grįsti’, angl. *bridge* iš *bridge* ‘statyti tiltą, perdengti’), tai lietuviškasis – tik su šventa (sakraliaja) jo paskirtimi.

Persikėlimo per upę – tilto įvaizdžių gausu ir slavų vestuvinėje poezijoje. Kitados perėjimo vaizdiniui tyrinėti A. Potebnia skyrė išsistą studiją „Persikėlimas per upę – santuokos įvaizdis“ (147). Sava ir svetima šalys, tarp kurių statomas tiltas, suvokiamos kaip **šitas** ir **anas** pasaulis. Svetimoje šalyje kiti žmonės, kiti papročiai ir našysta kitokia. Batai ir galvos danga anoje šalyje yra svarbiausios aprangos dalys. Bateliai būdavo privaloma jaunojo dovana nuotakai. Dovanojant batus prieš jungtuves bažnyčioje, nuotaka taip verkaudavo: *Sesutės broleliai mano, nepriimkit šitų kantaplėlių, ba šitieji kantaplėliai*

ne šiaučiaus siūti – iš juodo purvynėlio. Aš pas tėvulį kaip buvau, tai aukselio kantaplėlius avėjau, gailių raselę krėčiau, po purvynėlį nebraidžiojau (99; 168). Baltarusių vestuvėse jaunoji, išreikšdama nenorą palikti savąją šalį, mesdavo dovanojamus batukus jaunikiui atgal, tačiau piršlys ją perspėdavo sakydamas: *Mūsų pusėje žemė ne-lygi – prireiks!* (155; 92). Dar ryškesnis ženklas, kad nuotaka per-kelta į *aną* šalį, iš kurios negrįžtama, yra galvos dangos pakeitimas. Nuometavimo apeigoje apdainuojama (JSD, 682, var. 672, 673, 674), kaip pasekėjai *vejasi* vedžių išvežtą nuotaką. Pasekėjai, kurie išvyk-davo keliomis valandomis ar pusdienu vėliau, prijoja margą dvarą, kur jų seselė *gražiai parėdyta ir už stalo pasodinta: Grįžki, grįžki, / Sesužėle, / Grąžina močiutė*, – kalbina nuotaką jos pusės pabroliai – pasekėjai, tačiau nuotaka jiems atsako: *Jau netiesa, / Brolužėliai, / Nevierni žodeliai: / Vakar buvau / Su vainiku / Ir su kaspinėliais, / O jau šiandien, / Su šilkų gobtūru*.

Ir pasekėjai, matydami, kad jų seselė jau *anoje* pusėje, t. y. su nuometu, atsisveikina: *Sudiev, sudiev, / Sesužėle, / Balta lelijėle / Mes pranešim / Motinėlei / Didžių naujienėlę* (JSD, 682).

Tilto pirmavaizdis (archetipas) toks svarbus, kad išnykus seno-sioms vestuvių apeigoms, kuriomis kaip tiltu būdavo pervedama per pavojingiausią vestuvių virsmo tarpsnį, šiandienos vestuviniukams taip pat reikia tilto: jaunas neša nuotaką per tiltą arba visi vestuvi-ninkai važiuoja per devynis tiltus. Tačiau dabartinis paprotys, nors ir tikroviškas, tėra tik nušventėjusios tilto prasmės atšvaitas.

Rečiau, bet pasitaiko, kad tilto įvaizdis ir šiuolaikinėse vestuvėse įprasminamas lyg iš žilos senovės iškilusiais įvaizdžiais ir apeigomis. Paskaitų klausytoja papasakojo, kaip per dukros vestuves (2000 m.) nuotaka iš tėvų namų buvo išvesta ir į jaunojo namus įvesta *jievaro tiltu*. Šis tiltas – tai 369 cm ilgio rankšluostis, kuris buvo patiestas per namų slenkstį ir kuriuo jaunoji išėjo iš tėvų namų ir įėjo į *svetimą šalį* – jaunojo namus. Gimę vaikai į pasaulį ateina per tą patį *jievaro tiltą*: rankšluostis saugomas ir juo susupami gimę kūdikiai.

Tai prasminga apeiga, kurios tiksliai tokios neradome aprašytos šaltiniuose, tačiau įvairiuose vestuvių aprašuose yra minimas nuota-kos vedimas drobės taku (26; 323) arba tai, kaip stovėdama ant dro-bės patiesalo nuotaka atsisveikina su tėvais (19; 54), o ir jungtusių metu prie altoriaus jaunieji taipogi stovi ant patiestos drobės tako.

Senieji įvaizdžiai tebėra gyvi ir įvairiais pavidalais iškyla žmonių sąmonėje, ypač panašios temos pokalbių įtakoje. Tokios pat prasmės pavidalų įvairovė yra natūrali, nes, kaip matėme ir dar matysime, tą patį reiškiančios apeigos skirtingose apylinkėse būdavo atliekamos nevienodai. Svarbiausia yra esmės suvokimas. Tačiau kuomet prarandama esmė, netekusi savo prasmės forma savaime suyra.

Pabrėšime ir tilto naikinimo motyvą. Senovinėse vestuvėse sakralusis tiltas būdavo deginamas. Prisiminkime ir dabar tebevartojamą posakį – *sudeginti tiltus*. Tai griežtas apsisprendimas nebegrįžti atgal, grindžiantis sėkmingą virsmą ir grąšos išvengimą. Nes visų pavojingiausia yra įstrigti virsme. Prisiminkime kad ir biblinio Loto žmoną, kuri nepaisydama draudimo atsigrėžė ir pavirto druskos stulpu.

Tilto naikinimo motyvas – tai tautos kultūroje gyvavusi griežta nuostata negrįžti. Dzūkų vestuvių dainoje, nors nuotaka ir skundžiasi netikusiū berneliu, tačiau į retorinį kvietimą grįžti atsako: *Jau, motula, per vėlu, / Jau, širdele, per vėlu – / Jau surištos baltos rankos, / Sumainyti žiedeliai* (23; 126).

Ji grįžianti tik tada: *Kaip plūksnelė dugnan skįs, / Akmenėliai viršum plauks, / Tadu tadu, motinėla, / Aš pas tavi sugrįšiu* (23; 127).

Latvių ketureilyje negrįžimo nuostata įgauna kitą poetinę išraišką. Nuometas jame sulyginamas su baltu, niekad neištirpstančiu sniegu: *O mano Dieve, kas per sniegas! / Seselės galva pasipuošė sniegu, / Netirpstančiu nei saulėje, / Nei šiltoje troboje* (157; 159).

Apie ribą, kurią peržengus nebegrįžtama, dainuodavo ir slavai, ypač Šiaurės Rusijoje: *Ты зайдёшь черту невозвратную, / Из черты назад не возвратишься, / В девичий наряд не нарядишься, / Не цветут цветы после осени, / Не растёт трава зимой по снегу, / Не бывает молоде в красных девицах* (121; 117) – ‘Tu negrįžtamai peržengsi ribą, iš kurios nebegrįžtama, mergautiniais darbužiais nebesirėdysi, nežydi gėlės po rudens, neauga žolė žiemą ant sniego, nebebūsi tarp jaunų merginų’.

Tilto naikinimą, t. y. apsisprendimą negrįžti randame ir vestuvių papročiuose. Jaunasis, vykdamas vestuvėms pas nuotaką, išvažiuavęs už savo kaimo vartų išmesdavo visus vakaronėse gautus kitų mergelių palankumo ženklus: žiedus, nosinaites ir pan. (144; 98). Tilto naikinimo apeigoms priskirtina ir Dzūkijoje užrašyta šluotos virbų laužymo apeiga. Važiuojant į jungtuves svočia paduodavo nuotakai tris iš šluotos

ištrauktus virbus, kuriuos nuotaka, sėsdama į vežimą, sulaužydavo ir numesdavo vienus galus į vieną vežimo pusę, o kitus į kitą (5; 121). XIX a. I-e pusėje apsisprendimą negrįžti slavai pažymėdavo taip pat gana vaizdžiu papročiu: *Kai tik jaunieji peržengdavo namų slenkstį, tuoj pat užrakindavo spyną, o raktą įmesdavo į šaltinį* (145; 37).

Tokie papročiai ir nuotaika, sklindanti iš minėtųjų dainų, laidavo pavojingo vestuvių virsmo įveikimą, padėdavo išvengti virsme slypinčios grasos. Pagal Kristaus palyginimą, pridėjus ranką prie arklau jau neleistina dairytis atgal (plg. Lk 9, 62). Iš tiesų, senieji vestuvių papročiai tam ir buvo skirti.

Pavojingiausias kelio tarpsnis įveikiamas vadovaujant tiltininkams arba tiltų statytojams, tvarkydavusiems svarbiausias vestuvių apeigas. Tiltų statytojai, pasak V. Toporovo, *sudarė ne tik profesinę, bet ir konfesinę grupę, priklausančią žynių luomui (matyt, toks buvo tiltininkų statusas senojoje Prūsijoje)* (143; 176). **Tiltininkai** arba **jievaro žmonės** (tiltas gali būti auksinis, sidabrinis arba jievaro) buvo visų trijų žmogaus virsmų (krikštytųjų, vestuvių ir laidotuvių) apeigų vykdytojai.

Popiežiaus titulas *Pontifex maximus*, paveldėtas iš senovės Romos vyriausiojo žynio, atskleidžia ryšį tarp mūsų tiltininkų (jievaro žmonių) ir dabartinių dvasiškių. Pažodžiui išvertus (lot. *maximus* ‘didysis’, o *pontifex* ‘tiltų statytojas’), tai reiškia *didysis tiltų statytojas*. Kodėl Romos popiežius yra ‘didysis tiltininkas’, o *pontifex* yra tapęs dvasiškio sinonimu (plg. su vyskupo ir prelato titulu – *pontifex minor*, t. y. ‘mažesnis tiltų statytojas’), jau pamiršta, o štai aistiškųjų tiltininkų paskirtis ne tik padeda įminti šią mįslę, bet ir atskleidžia bendražmogiškas vertybes, nepripažįstančias jokių formalių apribojimų. Nors išoriškai daug kas pasikeitė, tačiau esminė dvasiškių paskirtis nepakito – kaip buvo tiltininkai, taip ir liko tiltų – tarp šiapus ir anapus – statytojai. Virsmuose – gimtuvėse, vestuvėse ar lydetuvėse – ir dabar be tilto statytojo neapseiname.

VELNIAS IR LINO KANČIA

Velnio sąvoka dažniausiai siejama su religija, ypač su krikščionyste. Senoji aisčių (lietuvių) kultūra blogio neįsimesino, nors slavų religijoje vienas trejų bėdų dievų *Velesas* (*Benec*) atstovauja požemio

(chtoniškąjį) pasaulį. Galima pritarti nuomonei, kad krikščioniškosios piktosios dvasios sampratos įtakoje iš *vėlės be vietos, velionio, vėlino, įstrigusios mirties virsme vėlės* sąvokų išsirutuliojo savitas, krikščioniškai – lietuviškas velnio paveikslas. Jam būdingesnės įstrigusios virsme vėlės savybės, bet kartu jis jau turi ir krikščioniškos piktosios dvasios, t. y. blogio, esančio šalia žmogaus, bruožų. Tad tikrasis lietuviškas velnias (kaip ir slaviškasis, kuris vadinamas *нечистый, нечисть* – ‘nešvarusis’) ženklina žmogaus vidinę būseną, ne įsmenintą blogį (82; 61–65). Ypač tai pasakytina apie senesniuose padavimuose ir pasakose sutinkamą nelabąjį. Tai, kad velnias bijo *lino kančios*, yra akivaizdus minėto teiginio įrodymas.

Velnio vaidmenį vestuvėse taip pat reikia suprasti žmogaus vidinės būsenos atžvilgiu. Studijoje „Chtoniškasis lietuvių mitologijos pasaulis“ (107) N. Vėlius skyriuje „Velnio meilė“ aptaria nelabojo vaidmenį vestuvėse. Pasinaudodami surinkta medžiaga, apžvelkime velnio bruožus, išryškėjančius vestuvių apeigose.

Norint atsikratyti velnio, jam būdavo pasakojama *lino kančia*. Mūsų protėvių nuomone, *velnias gali viską padaryti, bet negali iškentėti linų mūkos*; jis *bijo lino žiedo ir paklydus reikia skaičiuoti linų mūką, norint apsisaugoti nuo velnio* (107; 142). Senesnėse sakmėse velnias turėdavęs ne vien paprastai išklausyti pasakojimą, bet pats kentėti lino kančią, t. y. pavirsti lino sėkla, būti pasėtas, išdygti, išaugti, būti nurautas, paklotas, mirkytas, džiovintas, brukamas ir t. t. Tada *velnias pabėgdavo ne dėl gaidžio giedojimo, bet negalėdamas ištverti lino kančios* (107; 142).

Čia susiduriame su mažai tyrinėta, tačiau lietuviškai savimonei labai svarbia *lino kančios* sąvoka, kuriai vienai, pasak A. Greimo, *reikėtų paskirti atskirą studiją* (39; 46).

Mes *lino kančios* prasmės ieškosime pačiame žodyje *linas*, sudarytame iš priebalsių skeleto **l** – **n**. Raidės **l** prasmė jau aptarta. Ji susijusi su individualybe, asmeniškumu.

Raidė **n** slėpininga ir pasižymi dviem vienas kitą paneigiančiais bruožais. Visų pirma, ji yra neigiančioji (visi neiginiai prasideda raide **n**), bet kartu ir jungianti (kristalizuojanti), kurianti naujas savybes ar ypatybes. Įsigilinkime į žodžius, sudarytus tik iš vienos priebalsės **n** : *ynis* ‘šerkšnas, šarma’ (*Saulei šviečiant labai gražiai blizga ant medžių ynis*, – LKŽ), *ainis* ‘naujoji karta’ t. y. naujas senosios

kartos pavidalas. Minėtinas ir primirštas veiksmazodis *anuoti*, besiskleidžiantis dviem prasmėmis. Pirmoji prasmė – ką nors su vargu, per prievartą ir sunkiai, kažką skaudaus daryti (*vaiką anuoti* ‘auklėti’; *baltinius anuoti* ‘skalbti’; *obelis anuoti* ‘genėti’), tikintis gero rezultato. Antroji prasmė – neigimo, naikinimo: *Nuanavau* (nupešiau) *tą vištą*; *Mergelė kurpes visai nuanavo* (nuplėšė) (LKŽ).

Tad žodyje *linas* **l** pasireiškia per **n**. Prasmės požiūriu tai – asmens ar objekto kaita, per atmetimą (neigimą) įgyjant, auginant naujas, iki tol neturėtas savybes. Trumpai sakant, *linas* ne tik prasmės požiūriu, bet ir garsine išraiška reiškia nuolatinį keitimąsi – virsmą iš vienos kokybės į kitą.

Veiksmazodis *linti* (plg. *linti* – *linas*) jau yra praradęs gilesnę prasmę ir LKŽ aiškinamas ‘linams augti, derėti’: *Gal anam velnias pade-da linti* (LKŽ). Tačiau *linti* susijęs ir su kaita. Palyginkime su slavišku to paties priebalsių skeleto veiksmazodžiu *лунять* ‘blukti, šertis’, t. y. **keistis** ir su mūsų būdvardžiu *liaunas*, kurio prasmės ‘lankstus, vi-krus, silpnas, lieknas’ nusako sugebėjimą keistis. Minėtinas ir veiksmazodis *liauninti* ‘daryti liauną, lankstų, mankštinti’: *Liaunina kojas, labai nori boba šokti* (LKŽ). Mieste gimusiai ir augusiai dabartinei žmonių kartai jau reikia *lino kančios* paaiškinimo. Tuo tarpu mūsų protėviams, kurie savo rankomis atlikdavo visus lino darbus, tai buvo savaime suprantamas ir gyvenimiškas virsmo (kaitos) įvaizdis. Iš tiesų linui, iki jis taps balta drobe, tenka patirti įvairiausių pasikeitimų (kankinimų): rovimą, mirkymą, brukimą, šukavimą, verpimą ir t. t. Todėl neatsitiktinai linai tapo **nuolatinės kaitos** – **vienos formos ar kokybės virsmo kita** – įvaizdžiu. Yra nemažai dainų, kurių turinys yra *lino kančios* (jo keitimosi – virsmų) išvardijimas. Pavyzdžiui, „Pasė-jo broliukas geltonus liniukus“ (73;136): pasėjo broliukas liniukus; liniukai išdygo, užaugo, pražydo; juos nurovė, iškūlė, pamerkė, paklojo, suėmė, išmynė, suverpė, išaudė, dėvėjo. Kitose dainose dainuojama apie kanapes ar kviečius ir išskaičiuojami visi pasikeitimai (virsmi) iki pasėtų kviečių (rugių) virtimo pyragu (duona).

Psichologija jau pripažino ypatingą simbolių reikšmę. Simbolis yra žmogaus pasąmoninių energijų **nukreipėjas** ir **perkeitėjas**. Simbolio prasmė senose kultūrose, kuriose vyravo bendruomeninė pasąmonė, yra didžiulė, nors mažai tyrinėta.

Yra daug įvairių simbolių, pasižyminčių perkeičiamuoju (virs-

minių) poveikiu. Juos nuo senų senovės vartojo įvairios religinės mokyklos bei tautinės kultūros. Šiame skyrelyje nagrinėjame vieną tokį lietuviškai savimonei ypač būdingą įvaizdį – *lino kančią*. Jį drąsiai, sekdami K. Jungu, galime pavadinti archetipu – *archetipas* (gr. *archetypon*: *arche* ‘pradžią’, *typos* ‘pavyzdys, vaizdas’) reiškia ‘pirmavaizdis’. Tokie pirmavaizdžiai (archetipiniai simboliai) asmeninę žmogaus sąmonę, galbūt net labiau sąmonę, susieja su visos tautos kultūrine patirtimi arba, pasak K. Jungo, su bendrąja (kolektyvine) sąmonė. Įprastomis sąlygomis psichinę energiją valdo žmogaus sąmonė. Persilaužimo, lemiama gyveno atvejais, koks yra ir vestuvių virsmas, asmeninė sąmonė dažnai nepajėgia teisingai nuspręsti ir net virsmui priešinasi. Tada, ypač jeigu tam sudaromos palankios sąlygos, pradeda veikti simbolio (archetipo) *perkeičiančioji* (transformuojanti) galia arba bendroji (kolektyvinė) sąmonė. Sąmonės veiklai apriboti vestuvių apeigose būdavo naudojami įvairūs sąmonės perkeitimo būdai (žr. sk. *Atskyrimas – vienuma*).

Pirmavaizdžio (archetipo) veikimas, pasak K. Jungo, yra *dvilypis, prieštaringas*. Jis gali žmogų iškelti į dvasines aukštumas, bet gali nustumti ir į kūniškųjų geismų prarają (žr. sk. *Pirmosios nakties išbandymai, Velnias ir kasos, Grasa ir apsauga*). Dėl tokio prieštaringumo pirmavaizdžio (kolektyvinės sąmonės) veikimas yra demoniškas arba numinozinis (iš graikų k. *daimon* ir iš lotynų k. *numen*, reiškiančių demoną ar galingesnę už žmogų dievybę, dvasią). Toks demoniškas kolektyvinės sąmonės veikimas, kai ji tarsi kokia antgamtinė galia ar dievybė paveikia arba tiesiog valdo žmogų, atsispin di minėtuose padavimuose ir pasakose.

Šiuolaikiniai psichologai naujai atranda senąsias poveikio priemones. Psichosintezės kūrėjas R. Asadžiolis (Assagioli) siūlo sveikiesiems ir ligoniams atstatantį dvasinę pusiausvyrą kviečio arba kavos ciklo (kančios) psichologinį pratimą. Jo patarimu reikia įsivaizduoti kviečio (kavos) augimą – visus jų vystymosi (keitimosi) tarpsnius: nuo pasėjimo iki virtimo gardžiu pyragu (kvapniu kavos puodeliu), kuris, suvartotas kaip maistas, virsta gyva organine žmogaus kūno medžiaga. Šio psichosintezės pratimo metu žmogus tapatina save (atlieka *introjekciją*) su minėtais simboliais. Toks dvasinis savęs suvienijimas (psichosintezė) padeda atgauti dvasinę pusiausvyrą ir suvokti savo tapatumą visuose gyvenimo pasikeitimuose (virsmuose)

bei pajauti vienijantį sąmonės centrą – esmingąjį Aš. R. Asadžiolis siūlo ir kitus augimo ciklo įvaizdžius (1). Suprantama, kad lietuviams geriausiai tiko lino kančia (ciklas), nors neretai būdavo naudojami ir kiti įvaizdžiai: kanapės, rugio, kviečio, duonos (žr. sk. *Senos formos naikinimas*).

Taigi, minėtos dainos apie linus yra ne tik darbo ar vestuvinės, kaip esame įpratę sakyti, bet kartu tai veiksmingas, sąmonę veikiančias išgyvenimas (pratimas), įtakojantis tolesnį žmogaus reiškimąsi pasaulyje. Simboliai, kaip teigia psichologija, turi didelę įtaką žmogaus pasaulėvokai. Jie vidines asmens galias nukreipia viena ar kita linkme. Todėl tokios ir panašios dainos moko žmogų nebijoti keitimosi (virsmo), nes tai – tikrovė, tokie yra gamtos ir visos būties dėsniai. Viską, ką žmogus gauna ar turi, teks prarasti. Kai žmogus nenori ar nepajėgia prarasti ir keistis, tada praradimą ir keitimąsi jis laiko blogiu.

Būtis galima tik ten, kur vyksta kaita. Tuo pačiu žmogus mokosi esmės pajautimo (psichosintezės), t. y. įsiliėti (integruotis) į bendrą visumą ir išlaikyti savo tapatumą visuose virsmuose. Tam ypač tinka ratelių ir žaidimų dainos, kurios nuo mažens diegdavo į sąmonę virsmo įvaizdžius. Galima paminėti plačiai paplitusią ir dabar tebedainuojamą dainą (ratelį) „Pasėjau linelį ant pylimo, dėl jauno bernelio dėl mylimo“ arba šią dainą – žaidimą (ratelį): *Aš pasėjau linelį, Aš pasėjau žalią liną, / (Tam ta dridi, žalią liną, trum.) / Ir išdygo linelis, ir išdygo žalias linas. / Ir užaugo linelis, ir užaugo žalias linas. / Ir nuroviau linelį, ir nuroviau žalią liną. / Ir nukaršiau linelį, ir nukaršiau žalią liną. / Ir pamerčiau linelį, ir pamerčiau žalią liną. / Ir paklojau linelį, ir paklojau žalią liną. / Ir pakėliau linelį, ir pakėliau baltą liną. / Ir sudžioviau linelį, ir sudžioviau baltą liną, / Ir išmyniau linelį, ir išmyniau baltą liną. / Ir nubrukau linelį, ir nubrukau baltą liną. / Ir šukavau linelį, ir šukavau baltą liną. / Ir suverpiaiu linelį, ir suverpiaiu baltą liną. / Ir išaudžiau linelį, ir išaudžiau baltą liną. / Ir pasiuvau marškinius. / Ir vilkėjau marškinius* (JLD; 282).

Yra ir įvairius virsmo įvaizdžius (ariamo lauko, lino, žirgelio, rūtelės, dienos) apimanti daina (JLD; 286), kurios priedainis ir pabaiga aiškiai rodo ją esant vestuvine.

Vestuvių dainose nuotakos parvedimas prilyginamas linų pasėjimui: *Pasėjau linelius, kur lyguma, paėmiau panelį, kur mylima* (NS;

613); arba: *Pasėjo linelius lankoj, parvedė mergelę rankoj* (57; 33). Linai, kaip apeiginis ženklas, naudoti visuose žmogaus virsmuose, o ypač vestuvių: *Linavo lineliai linuose, uliavo seselė broliuose* (LKŽ). Vilniaus gubernijoje nuotakai ant galvos dėdavo tris linų sruogas, kitur linų sruogą įpindavo į kasą ar įdėdavo į batus (157; 184), o kupiškėnų vestuvių oracijoje rūtų vainikas vadinamas *lino medeliu* (9; 218). Iš savo namų jaunoji išeidavo drobės takeliu ir, nuvažiavusi į svetimą šalį, iš vežimo lipdavo ant patiestos drobės. O prie altoriaus jaunieji taip pat stovėdavo ant lininio patiesalo.

Kodėl velnias bijo lino kančios? Lino kančia, t. y. visas lino darbų ciklas nuo pasėjimo iki baltos drobės, yra vienas po kito sekantys marinimas ir prisikėlimas – tai nuolatinis virsmas į naują kokybę. Virsme, kuris susijęs su seno netektimi, visada slypi kančia, todėl ir lino darbų ciklas vadinamas *lino kančia*. Šia plačiąja prasme virsmo kančia labai vaizdžiai išreiškta latvių dainoje: *Neduoķ Dieve tokios dalios, / Kokiķ turi linelis: / Rauna plaukus, kerta galvķ, / Dar ķmerķķia vandenin, / Dar ir ķauļeliķ sulauķo / Triķķ medķķķ vidury* (60; 51).

Akivaizdu, kad *lino kančia* ir vestuvės yra tas pats virsmas, kuris tik *per mirtį (seno atmetimą) veda į naują kokybę*. Jeigu velnias bijo *lino kančios* – pasikeitimo, tai jis turi bijoti ir vestuvėse glūdinčio virsmo, išreikšto martavimo papročiais.

Velnio baimė lino kančios arba tapsmo vengimas atskleidžia jo prigimtį. Lietuviškas velnias – vėlinas, virsme įstrigusi vėlė, bijo išeiti iš neapibrėžtos būsenos – virsmo ir kartu kenčia, negalėdama šito padaryti. Velnio viešpatija – neapibrėžtumas ir chaosas. Virsmas į naują kokybę ir darnos atkūrimas pakerta velnio prigimties šaknis ir naikina blogį. Jeigu martavimas įneša nedarną tiek į bendruomenės, gyvenančios šeimomis, tiek ir į žmogaus vidinį gyvenimą, tai velnias virsmo (martavimo) laikotarpiu įgyja didžiausią galią. Ir priešingai, martavimo pabaigimas įvykus vestuvių virsmui yra neapibrėžto martavimo pažeistos darnos atkūrimas arba, anot žemiau minimos pasakos, bėgimas nuo velnio ar jo viešpatijos.

Dauguma senųjų pasakų įvykių pakartoja vestuvių apeigas. Tokia yra pasaka „Bėgimas oželiui padedant“. Anot N. Vėliaus, ši pasaka ir jos gausūs variantai *rodo didelį velnio vaidmenį senosiose vestuvių apeigose* (107; 149). Pasakoje velnio pagrobta mergelė bėga padedama oželio; velniai vejasi, o oželis juos tris kartus apgauna ir pražudo.

Pratęsdami N. Vėliaus mintį apie velnio vaidmenį senovinėse vestuvių apeigose pastebėsime, jog šis vaidmuo nepakito ir dabartinėse vestuvėse, tačiau jei anksčiau nuo velnio buvo bėgama ir pabėgama, tai šiandieninėse vestuvėse jaunoji dažnai atitenka nelabajam ir tampa *velnio vogta nuotaka* arba laume – slogute (žr. sk. *Marčios, laumės ir raganos*). N. Vėlius, pastebėdamas atitikmenis tarp pasakos ir vestuvių apeigų, padėjusį mergelei pabėgti ožį sugretina su vienu svarbiausių vestuvių veikėjų – piršliu (107; 144). Tai nėra visai tikslu, tačiau svarbu tai, kad piršlys, kaip ir padedantis pabėgti oželis, vadovauja vestuvių apeigoms, kurios buvo tarytum bėgimas nuo vidinės ir išorinės nedarnos martaujant.

Be piršlio būdavo dar vienas (minimas S. Daukanto) labai svarbus ir dabar jau primirštas vestuvių apeigų veikėjas: *Vienas buvo jų vyresniuojų arba gaspadoriumi, vadinamas marčelga* (25; 76). Užrašyti vestuvių papročiai atskleidžia keletą galimų piršlio ir marčelgos paskirčių vestuvių apeigose. S. Daukanto ir M. Valančiaus liudijimu, iki vestuvių pradžios (t. y. piršlyboms) vadovaudavo piršlys, o *vestuvėms susitaisant jaunasį paprastai paskiria žmogų, gerai tas apeigas žinantį, kuris ir viską veda* (106; 328). Gali būti ir taip, kad tas pats piršlys paskiriamas marčelga. L. Jucevičius nurodo, kada tai būdavo daroma: *Pagaliau drauge su piršliu, kuris šiuokart* (vestuvių išvakarėse, – mūsų past.) *gauna maršalkos vardą, išvyksta į jaunosios namus* (46; 260). Kernavės apylinkėje dar XX a. pab. *vestuvių pradžioje svotą* (piršlį, – mūsų past.) *pakeldavo į maršalkas* (21; 211). Ignalinos apylinkėje piršlys jau nuo piršlybų pradžios vadinamas maršalka (48; 160). Bet, matyt, dar anksčiau, kai jaunojo ir nuotakos pulkai būdavo atskiri, piršlys ir maršalka veikdavo savarankiškai ir lygiagrečiai: nuotakos pulkui vadovaudavo marčelga, o jaunojo – piršlys (svotas). Tai patvirtina ir dzūkų vestuvės: *Kaip mergos pulke vestuvių metu – maršalka, taip berno pulke – svotas prižiūri, kad visa būtų atliekama pagal tradicijas, kaip tėvų nustatyta* (50; 33).

MARTI, MARTAS IR MARTYS

Asmuo, vadovavęs nuotakos pulkui, pasak S. Daukanto, *marčelgos* pavadinimą gavo *nuo to, jog marčią martavo* (25; 76). LKŽ randame pavadinimus *marčelga, marčelka, maršelka, maršalka*. Anks-

čiau žodis *marčelga* buvo tariamas *martelga* (*t* virsta į *č*; plg. *svetys* – *svečias* ir pan.). Galima ir tokia kaita: *martelga* – *marteiva* (plg. *vertelga* – *verteiva*). Vėlgi *marteiva* – *martys* (plg. *kareiva* – *karys*). Vadinasi, galime daryti išvadą, kad nuotakos pulkui vadovaudavo *martys* (*maršalka*). Taigi sudarėme visą, senojoje kalboje dažnai sutinkamą trijulę: *marti*, *martas* ir *martys*.

Palyginimui – keletas tokių trijulių pavyzdžių: *grūstuvė* ‘dubuo, kuriame grūdama’, *grūstuvis* ‘įrankis, kuriuo grūdama’, *grūstuvys* ‘abu kartu: ir grūstuvė, ir grūstuvis’; *parvagė* ‘skylė bačkoje alui išbėgti’, *parvagis* ‘volelis skylėi užkišti’, *parvagys* ‘abu kartu: ir parvagė, ir parvagis’ (10; 257). Toks mąstymas, kaip pastebi P. Budkus, buvo būdingas kaimo žmonėms.

Mums svarbiausia ne pavadinimas, bet marčio ar maršalkos paskirtis, jo pareigos. Tačiau pavadinimas, juo labiau jeigu jis senas, pats byloja apie juo pavadinto daikto ar reiškinio esmę. Čia pastebėjime, kad indoeuropiečių kalbų žodis *maršalas* priklauso tam pačiam prasminiam (semantiniam) žodžių krūmui. Tad maršalas – karo veiksmų tvarkytojas – yra tiesioginis senųjų apeigų vykdytojų palikuonis. Šių pavadinimų – *martys*, *martelga*, *marčelga*, *maršelka*, *maršalka* ir galiausiai *maršalas* šaknis *mar-* (*marinti*) rodo, kad senosios indoeuropietiškos kultūros prasmę ir esmę sudarė virsmas: naikinant seną (atgyvenusį) sudaryti sąlygas naujo radimuisi. Tam pačiam žodžių krūmui priklauso ir *marti*, *martas* bei siuvinėjimo rašto pavadinimas *marinkinis*. Tai prasminga, nes, kaip tvirtina A. Kargaudienė, *beveik visi senieji (XIX a.) siuvinėtieji daiktai buvo skirti apeigoms* (virsams): *krikštynomis, vestuvėms ir laidotuvėms. Ir dauguma jų vestuvėms* (56; 64). Jei taip yra iš tikrųjų, tai senosios kultūros žmonių gyvenimo grįšmeniu buvo patys naujausi (mūsų dar menkai suvokti) mokslo atradimai – minėtieji savikūros (sinergijos) dėsniai.

Paviršutiniškai žiūrint, *martys* – tai vestuvių apeigų tvarkytojas. Bet gi vestuvių apeigos ir papročiai buvo taip surėdyti, kad jie ne tik išreiškėdavo juos sukūrusios tautos dorinę kultūrą, bet, tinkamai juos atliekant, jaunieji būdavo nukreipiami į tos bendruomenės priimtas gyvenimo normas. Tai patvirtina ir gyvavusi nuomonė, kad *jaunųjų nebūsiąs taikus sugyvenimas, jei ne visa bus atlikta, kaip tėvų nustatyta* (50; 33). Žiūrint iš esmės, *martys* (*martelga*) – tai marčią martuojantis tiltininkas, kuris pavojingiausioje vietoje statydavo tiltą jaunie-

siems pervesti į kitą šalį arba, kitaip sakant, tvarkydavo svarbiausias vestuvių virsmo apeigas.

Toliau lygindamas pasakas su vestuvėmis, N. Vėlius rašo: *dar reikėtų paminėti pasakas „Merga – ragana“, „Slibino jaunoji“, „Slibinas jaunavedžių kambaryje“, „Ištikimas tarnas“, „Dėkingas numirėlis“ ir kitas, kuriose piršlys („senukas“, „šventasis“, „ištikimas tarnas“) pirmąją vestuvių naktį „išvaro“ iš merginos velnius, iškrato bjaurības (žalčius, gyvates, rupūžes), užmuša jaunavedžių miegamajame pasislėpusį slibiną, žaltį ir pan. O išvadavus merginą iš velnio (ožio, meškos, slibino...) buveinės, tuoj įvyksta vestuvės, arba išvarius, užmušus velnią (žaltį, slibiną...) pirmąją vestuvių naktį jaunavedžių kambaryje, prasideda laimingas sutuoktinių gyvenimas (107; 152).*

Ar tai nėra pasakų kalba išsakyta esminė tiltininko (marto), o pagal pasakas – senuko, šventojo, ištikimojo tarno paskirtis?

PIRMOSIOS NAKTIES IŠBANDYMAI

Kartkartėmis mus vis nustebina pasakų išmintis. Tenka prisipažinti, kad nelengvai mums sekasi suvokti pasakų pamokymus, nes jie dažniausiai liečia dorovinį žmogaus gyvenimą, tas esmines būties tiesas, kurias mes jau pamiršome ar kurių nepripažįstame. Todėl pasakas geriau suvokia vaikai, jiems savaime suprantamos tos dorovinės nuostatos, kurias suaugusieji moka paneigti savuoju visumą skaldančiu protavimu.

Vestuvių virsme susiduriame su itin nuo doros priklausančia apeiga, tiksliau – su apeigomis apipintu vyksmu – ***naujos gyvybės pradėjimu***. Senoji kultūra, pagrįsta vienijančiu (integraliu) būties suvokimu, gerai suprato, kokia grasa ir pavojai tyko žmogaus šio dorovinio išbandymo metu, kuomet prieš asmens vidinę šviesą visu grėsmingumu iškyla kūniškoji aistra, didysis žmogaus gundytojas – geidulys. Įvairių tautų pasakose kalbama apie sugultuvių pavojus ir išbandymus. Pirmosios nakties išbandymą už pagrindinį pasakos veikėją atlaiko jo ištikimas tarnas, padėjęs nugalėti ir ankstesnius sunkumus. Kitaip jaunojo laukia mirtis: *Jeigu nori būti gyvas, leisk man gulti su karalaite vietoj tavęs* (150; 326). Jaunojo pakeitimas pirmąją naktį pasakose taip dažnai sutinkamas, jog tautosakos tyrinėtojas V.

Propas daro išvadą, kad *čia susiduriame su tam tikra pasakos norma, kanonu, pagal kurį nekaltybės atėmimą atlieka ne pats jaunikis, bet jo galingasis, magiją įvaldęs padėjėjas* (150; 326). Tai šiuolaikinio mąstymo sąlygota nuomonė. Pasakos visai apie tai nekalba. Jose padėjėjas sutramdo nuotaką, po to dar ima trijų rūšių rykštes, peria jomis karalaitę ir tik tada siunčia pas ją jaunikį. Ar tai nėra tų pačių velnių, žalčių ir kitų bjaurių išvaymas, kaip ir minėtose lietuvių pasakose, tik kitokiu būdu?

V. Propas pastebi, jog panašios pasakos ir pasakojimai *atspindi įsivaizdavimą, kad moters defloracija pavojinga ir kad tas pavojingumas yra mitologinis* (150; 327, – išryškinta mūsų). *Tai niekados neįvyko, bet tai yra visados*, – taip į klausimą, kas yra mitas, atsakė garsus senovės religijų ir klasikinių kalbų tyrinėtojas K. Kerėnijas (Kerenyi), remdamasis graikų mąstytojo Salustijaus (IV a.) žodžiais iš jo veikalo „Apie dievus ir pasaulį“. Išeina, kad mitologinis arba mitinis – tai toks įvykis, kurio istorijoje niekad nebuvo, tačiau kuris nuolat kartojosi anksčiau ir dabar tebesikartoja. Šis mito apibrėžimas liudija, kad sąvoka *mitinis* reiškia *vidinę – dvasinę patirtį*, kurios tik atgarsius regime istoriniame erdvės ir laiko pasaulyje. Priminę visą grupę mitų, kuriuose deivės savo mylimuosius nužudo pirmąją naktį, autorius daro išvadą, kad *pirmoji sueitis su moterimi vyrui yra pavojinga* (150; 328). Išvada iš esmės teisinga, tačiau gresia visų pirma ne fizinė, o *dvasinė, moralinė* žūtis. Pirmąją naktį, kuri apgaubta tokiu pat paslaptینگumu, kaip ir paparčio žiedo ieškojimas, susiduriama su kiekviename virsme slypinčia etine grasa (plačiau žr. sk. *Grasa ir apsauga*).

Senajo Testamento Tobito (Tobijo) knygoje yra pasakojimas apie nuotaką Sarą, kuri septynis kartus buvo išteklėjusi ir septynis kartus liko našlė po pirmosios nakties. Tobitas, kuris keliavo pas šios merginos tėvą, pakelyje sutiko palydovą, įdavusį jam tris stebuklingą galią turinčius daiktus: žuvies širdį, tulžį ir kepenis. Kai jo palydovas (o tai buvo arkangelas Rapolas) pasiūlė jam vesti šią merginą, Tobitas išsigando ir tarė: *Teko girdėti, kad ji buvo duota septyniems vyrams ir jie mirė; bet ir tai girdėjau, kad juos užmušusi piktoji dvasia. Bijau tat, kad kartais ir su manimi taip neatsitiktų.*(...) *Tuomet angelas Rapolas jam tarė: Paklausyk manęs, o aš tau parodysiu, kokie yra tie, kuriuos piktoji dvasia gali nugalėti. Yra tai tie, kurie eina moterystėn*

*taip, kad atstumia nuo savęs ir nuo savo minčių Dievą ir pasiduoda savo geiduliui taip kaip arklys ir asilėnas, kurie neturi proto; ant jų piktoji dvasia turi valdžią. Tu gi, kai ją vedęs įeisi į kambarį, nesiartink prie jos tris dienas ir nieku kitu neužsiimk su ja, kaip tik malda. O tą pačią naktį padegus žuvies kepenas, piktoji dvasia bus išvaryta. Antrą naktį būsi įleistas į šventųjų patriarchų draugystę. O trečiąją naktį gausi palaiminimą, kad iš jūsų gimtų visai sveiki vaikai. Praėjus trečiajai nakčiai, imsi mergaitę su Viešpaties baimė, **vedamas labiau noro turėti vaikų nei geidulio**, kad gautumei palaiminimą vaikuose iš Abraomo palikuonių (Tob 6, 14–21, – išryškinta mūsų). Palydovo žodžių padrasintas Tobitas vedė tą merginą ir sugultuvių naktį išpildė gautus nurodymus, padėjo ant žarijų palydovo duotas kepenis, o nuotakai tarė: *Sara, kelkis ir maldaukiva šiandien Dievą, o taip pat rytą ir poryt, nes per šitas tris naktis mudu susivienijava su Dievu; praėjus gi trečiajai nakčiai, gyvensiva mudviejų moterystėje. Nes mudu esava šventųjų vaikai ir negaliva susivienyti taip kaip pagonys, kurie nežino Dievo* (Tob 8, 4-5)¹.*

Šiame šventraščio pasakojime yra atpasakoti *pirmosios nakties išbandymai*. Čia randame visus senose pasakose sutinkamus veikėjus ir įvykius: ištikimą palydovą, stebuklingą galią turinčius daiktus, patarimus, piktąją dvasią, maldą ir trijų dienų susilaikymą. Nesunku įžvelgti, jog seni papročiai, kurie lietuvių ir kitose oralinėse kultūrose būdavo perduodami iš lūpų į lūpas pasakojimais ir pasakomis, vizualinėse kultūrose, t. y. tose, kur jie būdavo užrašomi, tapo šventraščių dalimi. Galbūt todėl protestantai šios knygos neįtraukė į savo Šventraštį.

Kai skirtingų lyčių santykiuose įsivyrėja geismingumas, pirmoje naktyje visada slypi moralinės žūties pavojus. Kai geismas paima viršų, vyro ir moters santykiai tampo pavojingi, o religine prasme – nuodėmingi². Tai išėjusio iš Rojaus žmogaus drama, kai mūsų veiks-

¹ Cit. pagal arkivyskupo J. Skivercko vertimą iš lotynų kalbos, Pasaulinės literatūros biblioteka, Šventasis Raštas II t., Senasis Testamentas, V., 1991. A. Rubšio vertimas skiriasi, bet esmė tokia pati, tik mažiau ryški; matyt naudotasi kitu Tobito knygos variantu.

² Pavojingos ir nuodėmingos yra visos sueitys, kuriose nenorima ir vengiama pradėti kūdikį.

mams vadovauja nebe dvasinė esmė – siela, bet kūniškasis geidulys. Žmogaus, praradusio ryšį su jame glūdinčia dieviškąja kibirkštimi, ši grėsmė tyko nuolatos. Pavojaus mastą rodo šių dienų gyvenimas: pirmoji sueitis dažnai yra ir dorovingo, ir skaistaus gyvenimo pabaiga. Dorovinę žmogaus žūtį lydi ir fizinis žlugimas arba tai, ką mes vadiname seksualinės revoliucijos pasekmėmis.

Pačia bendriausia prasme nupuolimas yra nutolimas nuo Dievo ir praradimas pirminio suvokimo, kai žmogus ne tiek savo sąmone, bet labiau savo ome juto vieninguosius gyvybinius ryšius. Tai ne vienkartinis įvykis, bet ilgalaikis vyksmas, kuomet stiprėjant loginiam mąstymui, būtis žmogaus sąmonėje suskilo į atskiras dalis ir reiškinius. Santykių tarp lyčių srityje nupuolimo esmė išsakyta cituotoje ištraukoje iš Tobito knygos: *...imsi mergaitę /.../ vedamas labiau noro turėti vaikų kaip geidulio* (Tob 6, 21), kitaip sakant, pirmosios nakties išbandymą jaunas išlaiko tada, kai jis žmonoje mato savo vaikų motiną, bet ne pasitenkinimo ir malonumų šaltinį. Malonumas, aišku, niekur nedingsta, tačiau jis nebėra pirmoje vietoje. Pirmosios sueities pavojingumo slėpinys labai paprastas, – jis priklauso nuo to, ko iš jos tikimės. Labai lengva, tačiau, kaip moko sena išmintis, pavojinga malonumą atskirti nuo gyvybės pradėjimo. Kai norima tik malonumo, bet nenorima naujos gyvybės, kuri yra dviejų žmonių meilės vaisius, – tikros meilės nebėra. Lieka meilė sau – egoistinė meilė. Tokios meilės pasekmės dabar ir pjauname. Išvarymas iš rojaus ir nupuolimas nėra vien tik pirmųjų žmonių dalia, – kiekvienas gimęs žmogus glaustai pakartoja žmonijos istoriją. Vaikas maždaug iki 2–3 metų gyvena tarsi rojuje, nesuvokdamas tokių sąvokų, kaip *mano–tavo* ar *aš–tu*. O kada jis save suvokia kaip atskirą asmenį ir kalbėdamas pavadiną save „aš“, – vaikas išeina iš rojaus. Tolesnis žmogaus tapimas vis labiau atskiru (individualėjimas) vyksta jau grynai vidinėje–dvasinėje plotmėje, – tai požiūrio į lytinius santykius formavimasis. Jei bręstančio žmogaus sąmonėje požiūris į sueitį susiformuoja kaip į malonumų šaltinį, tada pirmoji sueitis ir tampa nuopoliu – moraline žūtimi, su visom iš to išplaukiančiomis pasekmėmis.

Pirmoji sueitis, kaip ir bet kuris kitas pirmas veiksmas, įtakoja visus sekančius veiksmus. Kaip jis paveikia santykius su kita lytimi, vaizdžiai aprašė L. Tolstojus apysakos „Kreicerio sonata“ pagrindinio veikėjo lūpomis:

Aš tada nesupratau, kad tai buvo puolimas, ir pamažu pradėjau paleistuvauti, kaip anksčiau jau buvau pradėjęs rūkyti ir gerti. Ir vis dėlto tas pirmas puolimas (pirmoji sueitis, – mūsų past.) buvo kažkoks ypatingas ir graudinantis. Atsimenu, man tuojau pat, dar neišėjus iš kambario, pasidarė liūdna, taip liūdna, kad norėjosi verkti prarasto nekaltumo ir visam laikui prarasto požiūrio į moterį. Taip aš praradau normalius ir paprastus santykius su moterimi. Skaisčiai žvelgti į moterį nuo to laiko jau nebepajėgiau ir negalėjau pajėgti. Aš tapau pasileidėliu. O pasileidėlio fiziologinė būseną yra panaši į morfinisto, girtuoklio ar rūkoriaus /.../. Kaip girtuoklį ar narkomaną, taip ir paleistuvį galima pažinti iš veido. Paleistuvis gali susilaikyti, kovoti, bet paprastus, skaisčius, broliškus santykius su moterimis jis jau praradęs. Pagal tai, kaip jis žvelgia ir nužiūri jauną moterį, tuojau pat galima pažinti paleistuvį. Taip aš tapau ir likau paleistuviu, ir tas pražudė mane. (164; 17–18)

Labai nedaug kas, gal tik atskiri asmenys, šiuolaikinėje kultūroje išvengia nuopuolio skirtingų lyčių santykiuose. Vienas iš tokių buvo Vydūnas. Jo knyga *Gimdymo slėpiniai* yra tarsi skaisčių santykių tarp skirtingų lyčių vadovėlis. Tačiau ar jis buvo suprashtas? Ir tai visai natūralu, nes puolusieji ir skaistieji gyvena tarsi skirtingose plotmėse ir susikalbėti labai sunku.

Gerai suprashtamos nuodėmės įspaudu paženklintos kūniškos suėities pavojus, įvairios religijos bei senosios kultūros papročiais ir apeigomis bandė, kiek įmanoma, tvarkyti ir atkurti vyro bei moters santykių darną. O mes, neišskiriant ir tikinčiųjų, nes tarp jų ir nereliginų tebėra tik formalus, bet ne esminis skirtumas, į moterų ir vyrų santykius žiūrėdami geidulingu žvilgsniu, kitaip juos ir vertiname. Todėl pasakose minimo pagalbininko, praleidžiančio sugultuvių naktį su jaunaisiais ar su nuotaka, veiksmus vertiname savo matu: mums atrodo, kad jis elgdavosi geidulio vedamas.

Dabar pažvelkime kitomis akimis: o gal pasakose minimas padėjęs buvo jaunųjų mokytojas, mokantis ***suvaldyti geismingumą, o įsimylėjimą paversti meile***, kurios pakaktų ir judviejų meilės vaisiams. Toks požiūris padeda žymiai geriau suprasti pasakas ir senuosius sugultuvių papročius bei apeigas.

Visais laikais buvo šias dvi kraštutines nuomones atspindinčių papročių, o dauguma išsitekdavo tarp jų: nuo doriausių iki pačių že-

miausių, kuomet vadinamąja pirmosios nakties teise (157; 24) pasinaudodavo žemės, kurioje gyvendavo sutuoktiniai, valdovas. Skirtingo doros laipsnio papročius, jų pasirinkimą nulemdavo vienos ar kitos bendruomenės dvasingumo lygis. Šiame karščiausiam kovos už žmogų lauke, kaip visais laikais, taip ir šiandien, – *renkamės pagal savo sąmonės šviesą*.

Nebesuprasdami moralinio nuopuolio pavojaus, į vyro ir moters sueitį žiūrima geismingojo mąstymo apspręstu žvilgsniu. Iš jos laukiama neteisingos gyvenimo nuostatos sužadintų geismų patenkinimo. O senosios kultūros geriau suprato naikinančiąją geismo galią ir stengėsi ją suvaldyti. Todėl pasakos seka apie pavojus ir stebuklingą galią turinčius padėjėjus, kitaip sakant, apie šiam įvykiui būtiną dorovinį pasirengimą.

Mūsų laikais, kai vyro ir moters sueitį imta vertinti kaip didžiausio malonumo šaltinį, sunku, net neįmanoma suprasti senuosius sugultuvių papročius, kadangi jie jau prieštarauja išsiauigintiems geismams. Ar ne todėl apie juos nustojome kalbėti ir stengiamės pabrėžti tuos pirmosios nakties papročius, kurie atitinka dabartines nuotaikas?

Šių dienų tyrinėtojų mintys sukasi apie, jų nuomone, svarbiausią sugultuvių įvykį – sueitį. Tuo tarpu pasakose ir senuose papročiuose ji visai neminima. Svarbiausia būdavo pasirengimas, ir ne bet kam, o slėpiningiausiam gyvenimo įvykiui.

Indų šventraščiuose aprašytose vestuvių apeigose sugultuvių, galima sakyti, nėra. Jos būdavo vėliau ir, kaip matyti iš pateikiamos ištraukos, galėjo būti atidėtos net metams. Po vestuvių sekdamo *triratravratos* (trijų dienų susilaikymo) apeiga, kuri aprašyta taip: *Tris paras tegul jie (jaunieji) nevalgo sūdyto maisto, tegu miega ant žemės ir metus, dvylika dienų ar šešias naktis arba mažiausiai tris naktis susilaiko nuo sueities* (151; 185). Indų tekstuose sūdytas valgis visada siejamas su lytiniais santykiais; be to, jaunieji kurį laiką dar ir tylėdavo (151; 282). Tai labai svarbus ir verčiantis daug ką permąstyti senas ritualas, liudijantis apie iš tiesų buvusį jaunųjų išbandymo laikotarpį. Rusų pasakoje ištikimas pagalbininkas perspėja jaunąjį: *Žiūrėkite, jūsų didenybe, nežiopsokite! Pirmąsias tris naktis ji bandys jūsų jėgą, uždės savo ranką ir ims stipriai stipriai spausti; jūs niekaip to neatlaikysite* (150; 325). Šis susilaikymo, savęs suvaldymo laikotarpis buvo skirtas pasiruošti naujos gyvybės pradėjimui: *kuo ilgiau susilai-*

koma, tuo daugiau tikimybės sulaukti geresnių palikuonių (151; 186). Susilaikymo pabaigą vainikuodavo dar vienas ritualas. Jaunavedžiai užsidėdavo papuošalus ir guldavosi į sutuoktvių guolį. Tarp jų padėdavo audiniu padengtą udumbario medžio lazda, kuri vaizdavo deivę Visvavasu (atnešanti pasveikimą, gydanti). Taip perskirti jaunieji gulėdavo tris naktis (151; 186). Perskiriančios lazdos dėjimas į guolį – gana dažnai įvairių tautų pasakojamojoje tautosakoje sutinkamas motyvas (150; 330). Ketvirtąją dieną atlikus aukojimo apeigas, deivė Visvavasu būdavo prašoma palikti jaunuosius ir jos atvaizdas išimamas iš jaunųjų lovos. Tada nuotaka sakydavusi vedžiui: *Žinau, ką tu galvoji. Tu nori turėti sūnų, tėti giminę*. Jaunasis atsakydavęs: *Ir aš žinau, ką tu galvoji. Tu meiliai lauki ir geidi, kad tavo kūne būtų pasėta sėkla ir iš jos gimtų sūnus. Tegu visi dievai sujungia mūsų širdis. Tegu Sarasvati* (mokslo deivė, – mūsų past.) *saugo mus nuo nepadorių kalbų. /.../ Tegu mes liksime ateinančių genčių tėvais. Tegu Surja išmoko mus vienas kitą mylėti* (81; 31 ir 151; 186).

Jaunųjų kreipimosi žodžiai padeda suvokti ilgo susilaikymo bei tokių mums neįprastų sugultuvių apeigų prasmę: jie vienas kitame mato savo būsimų vaikų tėvą arba motiną. Nuo pirmosios nakties priklauso, kokios bus ir visos kitos sueitys. Pirmąją sueitį lydinčios mintys bei jausmai programuoja tolesnį jaunųjų gyvenimą. Jos metu pildosi Šv. Rašto žodžiai: *vyras palieka savo tėvą ir motiną ir glaudžiasi prie savo žmonos, ir jie tampa vienu kūnu* (Pr 2, 24). Ypatingai svarbios yra jaunojo mintys ir jausmai, nes jis žmonoje turi pažadinti motinystės dovaną rūpintis vaikais. Jei jaunasis į žmoną žiūri kaip į savo vaikų motiną, tai jis joje pažadina genetinę, per moteriškąją liniją einančią motinystės programą, o jei žiūri kaip į jausminio pasitenkinimo priemonę, tada suaktyvina pasitenkinimo programą.

Indų šventraščiuose, be jau minėtų, galima rasti ir daugiau netiesioginių įrodymų, kad iš tiesų šiuo atsakingiausiu žmogiškosios kūrybos metu būdavo mokoma doros. Vedų himnuose yra daug palyginių, kaip ir kada artintis prie žmonos, kad pradėjimas būtų sėkmingas. *Atharvavedoje* (XIV, 2, 31) yra kreipimasis į žmoną, kviečiantis ją pradėti gyvybę: *Ateik į guolį su geromis mintimis ir pradėk palikuonį šitam vyrui* (151; 67). Artindamasis prie žmonos ir kviesdamas ją pradėjimui, vyras malda kreipiasi į dievus, meldamas sėkmingo apvaisinimo. *Baudhajana–grichjasutra* taip aprašo sueities apeigas:

žmona pasipuošdavo, o vyras skaitydavo Vedose esantį palyginimą su pasaulio sutvėrimu ir kreipimąsi į dievus, prašant pagalbos žmonos apvaisinimui. Paskaičius Vedas, kur kalbama apie vyro ir moters gyvybinių galių susijungimą, prasidėdavo sueitis, lydima maldos dievui Pušanui (klestėjimo dievas), prašant sėkmingo sėklos išsiliejimo (151; 68). *Atharvavedoje* (VI, 11) randame tokį maldos, kalbamos prieš sueitį, tekstą: *Aš – gyvybės alsavimas, tu – kalba; tu – kalba, aš – gyvybės alsavimas; aš – melodija, tu – žodžiai; aš – dangus, tu – žemė. Sujunkime savo pastangas, sujunkime savo sėklas, kad gimtų kūdikis berniukas* (151; 230).

Ruošdamas jaunuosius gyvybės pradėjimui, tiltininkas (mokytojas) padėdavo jiems įveikti žemosios prigimties geidulius. Tai buvo apsauga nuo vyro ir moters sueityje slypinčios grąsios, nuo griauančio žmogaus gyvybinės energijos pasireiškingo.

Suprantama, kad mokymo lygis priklausė nuo mokytojo sąmonės šviesos. Galėjo atsitikti ir taip, arba net platesniu ar siauresniu mastu gyvuoti paprotys, jog padėjėjas iš tiesų, tiesiogine prasme, užimdavo jaunojo vietą, kaip rašo minėtasis V. Propas bei kiti tyrinėtojai.

Minėti indų papročiai užrašyti šventraščiuose prieš 3–4 tūkstantmečius, bet šiuolaikinėse vestuvėse jų jau, galima sakyti, nėra. Panašūs papročiai, tiksliau jų likučiai, iki naujausių laikų išliko atkampiuose, girių bei pelkių apsaugotuose lietuvių ir kaimyninių tautų kraštuose. 1975–1977 m. renkant etnografinę medžiagą Vologdos srityje, pirmosios nakties išbandymo paprotys dar buvo gyvas. Jaunieji pirmąją sugultuvių naktį pagal senųjų pamokymus susilaikydavo nuo sueities. *Ir dabar taip tebedaro*, – tvirtino papročių užrašinėtojai kai kuriuose kaimuose (122; 296). Jeigu jaunasis neliesdavo nuotakos, rytojaus rytą, kai anyta atnešdavo praustuvių vandenį, jaunoji sakydavusi: *O man, motinėle, nereikia*. Tokiu atveju virš jaunųjų galvų jų garbei uždegdavo po žvakę, o indą su praustuvių vandeniu nešdavo antros nakties rytą (122; 296).

Šitas paprotys prausynas susieja su sueitimi, kurios metu, kaip minėta, jaunųjų tyko pavojai ir net žūtis. Todėl prausynų vanduo ypatingas – tai **gyvasis vanduo**. Ir todėl jį nešdavo prieš prikeltuves (žr. sk. *Gyvasis vanduo – prisikėlimas*), nes tuščias reikalas kelti negyvus, dar gyvybės vandeniu nepašlakstytus jaunuosius.

1977 m. Baltarusijos Polesės pelkėse (Bresto srityje) kartu su kitais buvo užrašytas toks sugultuvių paprotys: *Iki dviejų savaičių jaunieji miega kartu, bet kaip brolis su seseria. Tik po pirmojo apsilankymo cerkvėje* (apeiga vadinama *уводины*), *jie gali miegoti kaip vyras su žmona* (152; 57). Tačiau tuo pačiu metu Ukrainos Polesėje užrašytas ir toks paprotys: *Pirmąją naktį su nuotaka miega pabrolys. Guldo pabrolį su jaunąja į kamara, kad išbandytų jos nekaltumą*. Pabrolio vietoje galėjo būti žentas, tėvas, krikštatėvio sūnus arba vyresnysis jaunojo brolis (152; 57). Baltarusijos Polesės gyventojai aiškino taip: *Anksčiau nuotaka pirmąją naktį privalėjo praleisti su vyresniuoju jaunojo broliu* (152; 57). Kaip jau buvo minėta, naktį su nuotaka galima praleisti labai įvairiai. Tai priklauso nuo žmogaus dvasinės brandos.

Svarbu pažymėti, kad tarp asmenų, kurie praleisdavo naktį su jaunąja, yra paminėtas krikštatėvio sūnus. Tai nieko keisto, nes slavų kraštuose žinomas paprotys, kai sūnus perimdavo krikštatėvystės pareigas (138; 98). O krikštatėvis buvo dvasinis vadovas (83; 50–62). Galima rasti daug nuorodų, jog krikštatėvis vestuvėse buvo svarbus ir labai gerbiamas asmuo, dažnai – vyriausiasis vestuvių apeigų tvarkytojas (138; 96).

Nieko nuostabaus, kad vienoje vietovėje ir tuo pačiu metu gyvavo tokie skirtingi papročiai. Kaip anksčiau, taip ir dabar mums tenka rinktis. Pirmosios nakties išbandymo papročiai XIX a. pab. dar gyvavo ir atkampiuose Šiaurės Karelijos miškuose. *Pirmąją naktį, o neretai ir tris sugultuvių naktis jauniems patardavo susilaikyti nuo sueities. Daugelyje šaltinių tiesiog sakoma, kad asmuo, vadovaujantis vestuvių apeigoms (karelių „patvaška“), drausdavo jaunajam liesti nuotaką, kol pasibaigdavo jo nustatytas apsaugos laikas* (156; 185). Prisimenant ir minėtąjį *triratravratos* paprotį Indijoje, galima daryti svarbią išvadą, kad ***sueitis nepriklausė vestuvių apeigoms ar bent nebuvo joms būtiną.***

Peržiūrėtuose lietuviškų vestuvių aprašymuose autoriai nerado tiesioginės užuominos apie susilaikymą nuo sueities sugultuvių metu, tačiau svarus netiesioginis tokio papročio įrodymas yra tai, kad nebūdavo tikrinama sugultuvių paklodė ar jaunosios marškiniai. Tuo, kaip pastebi J. Balys, lietuviškos vestuvės skiriasi nuo slaviškųjų (5; 85). A. Vyšniauskaitė, remdamasi L. Jucevičiumi, lietuviškomis apeigoms

priskiria ir *jaunosios nekaltumo įrodymų* tikrinimą (62; 505). Suprantama, kad paskutiniais amžiais, nykstant seniesiems papročiams, ši apeiga kai kur jau buvo iš kaimynų perimta. Tai rodo ir L. Jucevičiaus pavartotas nelietuviškas apeigos pavadinimas – *revizija*. Z. Slaviūnas, kaip ir J. Balys, aiškindamas šį L. Jucevičiaus teiginį pastebi, kad tai lietuviams nebūdingas paprotys (46; 635). Pasirodo, kad sugultuvių lovos tikrinti eidavo, tačiau ieškodavo ne kraujo dėmių, o *jei lovoje ar palei lovą randa kviečio, rugio ar miežio grūdą, tai pirmasis vaikas gims berniukas, jei randa avižą – gims mergaitė. Kada lovoje ar palei lovą jokio grūdo neranda, tada spėja, kad pora bus bevaikė* (26; 353). Šitoks jaunųjų guolio apžiūrėjimas, silpstant seniesiems papročiams ir pasiduodant kaimynų įtakai, lengvai galėjo virsti jaunosios nekaltumo tikrinimu.

Lietuvių tikrinimo papročiai, palyginus juos su slavų, daug švelnesni, jautrūs. Kupiškio apylinkėje užrašytame paprotyje net nenau-dodavo raudonos spalvos. Svočia atnešdavo svečiams rūtų šakute arba bulvieno jų virkščia užkimštą degtinės butelį (62; 505). Tuo tarpu kai kuriuose slavų papročiuose ypač ryškus viešo pasmerkimo motyvas. Šiaurės Ukrainoje, jeigu jaunoji nekalta, ant aukšto stiebo iškelia raudoną vėliavą, o priešingu atveju jaunosios giminaičiams uždėdavo pavalkus (152; 56). Arba jeigu jaunoji – mergina, tai jaunojo kieme iškelia vestuvių vėliavą su pririštais raudonais kaspinais, o jeigu ne, tai jaunojo giminaičiai važiuoja pas jaunosios tėvus, išgriauna jų pečių ir visus ištepa suodžiais. Jaunasis viešai muša jaunąją ir turi teisę ją palikti (152; 57).

Kuo senesni lietuviškų vestuvių sugultuvių papročiai, tuo daugiau juose slapties, pagarbos ir šventumo. Kai kurie šaltiniai dar mini ir jaunųjų mokymą, pavyzdžiui, M. Pretorijus XVI a. Mažosios Lietuvos vestuvėse ir daug vėliau (jau XIX a.) – B. Buračas. Kupiškėnų vestuvėse jaunuosius guldydavo svočia nuleidėja, kuri jauniesiems *paaikškina viską, ką turi veikti žmonės, gyvendami šeimyninį gyvenimą. Peržegnodama jaunuosius palaimina, palinki vaisingo ir laimingo gyvenimo* (9; 266). Pajaunys, klodamas lovą *peržegnoja ir pabučiuoja patalą, kur jaunieji gulės* (9; 263). Jaunųjų lovon po pagalve būdavo dedamas didelis juodos duonos kepalas (9; 263). Sugultuvių šventumą ir slėpiningumą atspindi ir žodžiai, kuriais dar XVIII a. rusų papročiu asmuo, vadovaujantis vestuvėms, palydėdavo

jaunuosius į sugultuves: *Идите на дело благословенное* – ‘Imkitės palaiminto darbo’ (162; 114).

Požiūrį į vyro ir moters sueities šventumą liudija ir pasninko paprotys, kuris nuo senovės būdavo prieš didžiąsias šventes, įžadus ar kitus šventus (sakralius) veiksmus. Jaunųjų susilaikymo nuo valgio, gėrimo reikalaujavo lietuvių (88; 586 ir 45; 328) ir kitų tautų (151; 23 ir 39; 285) vestuvių papročiai, o indų šventraščiai (pavyzdžiui, *Parashara – grichjasutra* I, 13, 1) pataria vyrui pasninkauti prieš kiekvienas apeigas, kuriomis prašoma sėkmingo gyvybės pradėjimo.

Nuo senovės pasninkaudami visada susilaikydavo ne tik nuo valgio, bet ir nuo sueities. Taip darydavo ir pirmųjų amžių krikščionys. Rytų krikščionija (ortodoksai) šį seną paprotį išlaikė iki šių dienų. Tai labai prasmingas, visa apimantį žmogaus suvokimą atspindintis paprotys. Skonėjimosi ir lytinio malonumo sąryšio patvirtinimą randame senovės indų medicinos veikale *Ajurvedoje*. Liežuvis yra glaudžiai susijęs su genitalijomis (peniu ir klitoriu). *Ajurvedoje* penis arba klitoris laikomi žemesniuju liežuvio, o liežuvis burnoje – aukštesniuju. Kitaip tariant, liežuvio dirginimas skatina lytinį potraukį ir atvirkščiai.

B. Buračas „Kupiškėnų vestuvėse“ aprašo dar vieną svarbų lietuviškų sugultuvių įtaisą. Tai – jaunųjų lova. *Jaunųjų lova būdavo irgi savotiška, vienakojine vadinama. Tokia lova visuomet stovėdavo klėties kertėje prie durų. Ji iš vienos vietos kiton neperkeliamą: vienas lovos šonas ir galas įleisti klėties sienon, o kitas laikosi ant vienos labai drūtos kojos, kuri stovi viduryje klėties* (9; 261). Tokia plati lova, užimanti ketvirtadalį klėties, labai nepraktiška, tačiau apeiga reiklavusi kaip tik tokios. Klėties viduryje stovinti viena drūto medžio koja – tai *pasaulio, gyvybės ir pažinimo medžio – Arbor mundi* – įvaizdis. Lietuviškos sugultuvės vykdavo **gyvybės medžio** ašyje.

Visa, kas susiję su naujos gyvybės pradėjimu ir gimtuvėmis, mūsų protėviams buvo gerbtina ir šventa. Ypatinga šventumo nuojauta gaubė sugultuvių apeigas, kuriose kadaise jaunieji būdavo atskleidžiami būties slėpiniai. Šioje, galima sakyti, misterijoje būdavo atveriamas žmogaus atėjimo į erdvės ir laiko pasaulį slaptis bei vyro ir moters sueities paskirtis. Atskleidžiama tai, kad kūniška jungtis tiesia **vertikalų tiltą** tarp Šiapus ir Anapus (Gyvybės medis), kad sueitis nėra vien tik dviejų žmonių reikalas, kad tuo nepaprastai atsakingu ir

šventu vyksmu vyras ir moteris *bendradarbiauja su Dievu leidžiant į pasaulį naują gyvybę*. Šiame slėpiningame būties įvykyje dalyvauja ir į pasaulį Dievo leidžiama siela. Tai atsispindi ir latvių dainoje: *Ryški žvaigždė patekėjo / Prie jaunamartės namo durų; / Tai nebuvo ryški žvaigždė, / Tai vaikužio dvasužė* (18; 48).

DAINOS IR SUTUOKTINIŲ SUGULTUVĖS

Visos vestuvių apeigos apipintos dainomis. Daina lydėdavo ir pirmosios nakties apeigas. Sugultuvių ir prikeltuvių dainos tokios pat tyros, kupinos švelnaus lyrizmo, be menkiausios užuominos į lėkš-tą sąmojį. Nežinant sunku atspėti, kad tai pirmosios nakties dainos. Pavyzdžiui, kad ir ši dzūkų sugultuvių daina: *Vai kolgi man negerti, / Kolgi man neuliot? / Aš užmigdiau bernelį / Žaliam vyšnių sodely, / Po žalioju vyšneli. / Prašysiu sakalėlio, / Ka nelėkt pro vyšnelį, / Nepakliudzyt vyšnelės, / Nepribudzyt bernelio, / Mano didzo vargelio.*

Vai kolgi man negerti, / Kolgi man neuliot? / Aš užmigdiau merge-lį / Žaliam rūtų daržely, / Po rūtelių krūmeliu. / Prašysiu gegužėlės, / Ka nelėkt pro darželį, / Nepakliudzyt rūtelės, / Nepribudzyt mergelės, / Mano didzo vargelio (23; 134)

Kai kuriose sugultuvių dainose ištisai apdainuojami tie įvykiai, kuriuos bandėme atpasakoti. Matyt, pirmosios nakties dainos, perteikdavusios apeigos šventumą ir svarbiausias tiesas, kartu buvo senasis lietuviškas mokymo būdas, veikiantis labiau pasąmonę ir jausmus.

L. Rėzos dainų rinkinyje yra vestuvinė daina „Eisva mudu abudu“ (86; 119–120), kurios sutrumpėjęs variantas A. Juškos svotbinėse dainose pažymėtas Nr. 653 ir skirtas sugultuvių dainoms: *Eisva mudu abudu / Į žalią giružę abudu / Kirsva mudu abudu / Žaliąsias liepužes abudu.*

Toliau jie pjauna *naująsias* lentužes, dirba *naująją* lovužę, kloja *naująją* paklodę, gula į *naująją* lovužę, o tolesni posmai nusako vyro ir moters sueities prasmę: *Darysma mudu abudu / Žaliąją vygužę abudu / Guldysma mudu abudu / Mažąjį vaikėlį abudu / Vėgiuosma mudu abudu / Mažąjį vaikėlį abudu.*

Atpasakotoje sugultuvių dainoje krinta į akis nepaprastai ilgas pasiruošimas – *eisva... kirsva... pjausva... darysva... klosva... gulsva... –*

svarbiausiajam įvykiui. Iš dainos žodžių suvokiame, jog viskas daroma naujai, pagal Rasos šventės ar bet kurio virsmo formulę: *užgesinsi seną ugnį tyru vandeniū ir įkursi naują ugnį jau kitu – skaisčiu, šventu būdu*.

Yra ir praktinė (buitinė) šio apdainuoto naujumo pusė. Sugultuvėms iš tiesų visa lovos patalynė ir net šiaudai lovai būdavo pakeičiami naujais. *Jaunųjų lovai reikia pakloti viskas nauja, nė karto nedėvėta*, – rašo B. Buračas (9; 262). Sugultuvių lovos intiestuvines marškas, kurias puošdavo simbolinę prasmę turinčiais siuviniais, ir užvalkalus ausdavo iš geriausių, blizgančių linų. Tos patalynės net svečiui neklodavo, dažniausiai motinos palikdavo ją dukterų vestuvėms (56; 65).

Rigvedoje aprašytuose indų pirmosios nakties papročiuose svarbiausiu momentu jaunieji kreipiasi vienas į kitą, išsakydami sueities tikslą – *norą turėti kūdikį*. Lietuvių dainoje taip pat dainuojama apie sugultuvių prasmę: bernelis ir mergelė daro žaliąją vygužę (lopšį), guldo į ją *mažąjį vaikelį* ir abu jį vygiuoja (supa).

Tai, kas papasakota apie sugultuves, nėra vien graži teorija. Yra ir praktinė šio dalyko pusė – tai kaimo bendruomenės papročiai ir vieša nuomonė. Kai kurie šių papročių buvo žinomi, o gal dar gyvi net XX a. I-e pusėje. Vienas tokių papročių teigia: *Nėščia moteris prieš dviejų mėnesių pabaigą* (t. y. kai pastebima, kad nutrūko mėnesinių ciklas) *privėlėjo atsisakyti lytinio smaguriavimo, nes kūdikis galėjo gimti su dėmėmis, intapais, šlakais, karpomis ir pan.* (47; 214). Nevaisingos, „dykos“ dienos buvo žinomos. Tas, kurios „saugodavosi“, t. y. nėštumui išvengti naudodavosi nevaisingomis dienomis, vadindavo paleistuvėmis (47; 208). Tokias senesnės moterys, o ypač iš giminių, įspėdavo, bardavo. *Susilaukti kūdikio ir jo nemaitinti, nežindyti buvo laikoma nuodėme ir prieš Dievą, ir prieš žmogų* (47; 224). Nors iš turimos medžiagos negalime pateikti užrašytų papročių, bet bendra papročių dvasia leidžia teigti, kad ir žindymo metu kūniškoji sueitis buvo smerkiama. Papročiai taip riboja sueities galimybę, kad teoriškai, galima sakyti, ji buvo skirta tik naujai gyvybei žadinti.

Tokio lygio dora gyvenime išlaikoma tik esant veikliai dvasinei lyčių meilei (jungčiai). Šią dvasinę lyčių sąjungą, kuria dvelkia visa sugultuvių daina „Eisva mudu abudu“, paprastai ir kartu labai giliai (suvokiama labiau jausmu) išreiškia kadaise plačiai vartota dviskaita:

eisva, darysya, guldysva. Veiksmažodžių dviskaitos forma, išreikšdama dviejų žmonių santykius, žadina intymumo, atsiskyrimo nuokytį, visos kasdienybės šventumo nuotaiką. Ar šios veiksmažodinės formos išnykimo iš kasdieninės mūsų kalbos svarbiausioji priežastis nėra ta, kad beveik išnyko ir patys tauriausi dviejų žmonių (bernelio ir mergelės) santykiai, kuriems išreikšti mūsų protėviai vartodavo dviskaitą – vieną gražiausių lietuvių kalbos formų?

Jaunųjų padėjėjas ir doros mokytojas – martys, kaip ir krikštėnė, būdavo nepalyginamai svarbesnis asmuo vestuvėse nei tėvai. Yra nemažai duomenų, iš kurių galima spręsti, jog apeigoms vadovaujantis martys būdavo jaunosios krikšto tėvas (138; 96), kuris pagal seną tradiciją buvo dvasinis krikšto vaikų vadovas (žr. *Gimties virsmas* sk. *Krikštėnė ir krikštėnystė*), t. y. tas, kuris perteikdavo esmines kultūrines ir dvasines vertybes. Blėstant vestuvių apeigų šventumui, martys liko apeigų tvarkytoju – maršalka, o paskutiniaisiais laikais žemaičiuose maršalka jau *aprupindavo svečius prie stalo, pjaustydavo ir dalydavo maisto produktus* (88; 591) ir jo skiriamasis ženklas jau buvęs taukuotas rankšluostis prie juosmens. Vėl turime visą – šį kartą vestuvių apeigų vadovo *marčio (maršalkos)* – paskirties lėkštėjimo (desakralizacijos) vertikalųjį pjūvį: 1. jaunųjų tiltininkas, pervedantis per pavojingiausias vestuvių virsmo vietas; 2. vestuvių tvarkdarys; 3. stalo užvaizda.

O šiandieninių vestuvių metu neretai girdime prietarų lygio ironišką dviprasmybę: *Pirmoji naktis priklauso piršliui*. Tai visa, kas liko iš kadaise buvusio *ištikimo padėjėjo – mokytojo (maršalkos)* vaidmens.

VELNIAS IR KASOS

Velnio ir vestuvių ryšį patvirtina ir patarlės, teigiančios, kad mergelės kasose esąs supintas velnias: *Merga mergosie, biesas kasose: kasas palajda – biesą palajda; Mergų kasose velnias gyvena* (107; 152–153); *Ji tol gera, kol merga, kol velnias kasose supintas* (78; 126) ir pan. Koks ryšys tarp kasų ir velnio? Senoliai jautė šį ryšį, o jų gyvenimo patirtis atsispindi tautosakoje. Esama ir sakmių, kuriose pasakojama, jog pats Dievas išmokęs kasas pinti. *Kaip Ievą Dievas sutvėrė iš šonkaulio Adomo, tai pamokino ją plaukus pinti /.../ Nuo to laiko yra sakoma, kad kol plaukai supinti, tai merga gera, bo ten vel-*

niais, o kaip už vyro nueina, tada plaukus paleidžia iš kasų, ir velnią paleidžia (79; 164).

Dievas moko tik doros – darnos. Jei kasas pinti išmokė pats Dievas, vadinasi kasų pyrimas yra prasmingas. Galima sakyti, jog kasų, kaip ir vainiko, pyrimas yra sakralus veiksmas, palaikantis *išorinę ir vidinę darną*. Minėtos patarlės ir sakmė dar kartą patvirtina: nedarna (chaosas) – tai velnio valdžios ženklas. Mergina, dailiai supindama plaukus, t. y. naikindama netvarką išorėje, sumažina ją ir savo viduje – *supina* velnią, o paleisdama plaukus, t. y. didindama netvarką išorėje, didina ją ir viduje – *paleidžia* velnią.

Moteriškosios prigimties ypatybė – suvokti pasaulį ir būtį kaip nedalomą visumą – pagrįstai paaiškina aptariamą patarlę ir padavimą. Moteriai darna – tai darna visur, o nedarna vienur sukelia netvarką ir kitur. Todėl *supintos kasos – tvarka moters išorėje – ne tik išreiškia vidinę darną, bet ir padeda ją išlaikyti*. Ir atvirkščiai, *palaidi plaukai yra nedarnos išraiška – velnio valdžios ženklas*.

Sakydamas, jog minėtos patarlės rodytų, kad mergina, paleisdama kasas, išsivaduoja iš velnio globos (107; 153), N. Vėlius apsirinka, nes čia kalbama apie žmogaus *vidaus* pasaulį, jo gyvybines galias, – velnias žmoguje visada gyvena, tiktai klausimas, ar jis paleistas ar suvaržytas. Velnias čia suprantamas kaip tamsiosios, instinktyvios žmogaus galios, ir jų valdžion patenkama, kai jos *paleidžiamos*, joms pasiduodama. Ir priešingai, kai jas valdo sąmonės šviesa, velnias yra sutramdytas arba, kaip vaizdžiai sakoma patarlėje, *supintas į kasas*.

Jau ne kartą įsitikinome, kad keičiantis supratimui keičiasi ir žodžių prasmė. Žodžių *paleistuvis*, *paleistuvauti* prasmė taip greitai kito, kad kaimo žmogus, tebevartojantis žodžius senąja prasme, kartais nesusikalbėdavo su dabartinių pažiūrų žmonėmis, kurie tą patį žodį supranta jau kitaip. Štai kunigas, per pamokslą aiškindamas, kaip reikia pasiruošti atgailos sakramentui, papasakojo tokį netinkamą vaiko paruošimo išpažinčiai atvejį. *Ateina prie klausyklos 9–10 metų berniukas ir sako kunigui: 'Paleistuvavau!' Kunigas susirūpinęs klausia: 'O ką tu darei?' – 'Pririšau katinui prie uodegos skardinę ir paleidau, o mama barėsi, kad aš paleistuvis'*. Tačiau vaiko mama taip pat teisi. Ji žodį *paleistuvis* vartojo senąja ir, tiesą sakant, tikrąja prasme. LKŽ randame, kad *paleistuvis* reiškia 'išdykęs, neklaužada, nenaudėlis': *Ot paleistuvis tas mano mažėlis, niekur jo nenuvarysi*,

niekur nepasisiūsi; kita prasmė – ‘apsileidėlis’: *Samdom pievas, kurias jie patys par savo neišpjaun paleistuvystę*.

Žodį *paleistuvauti* dabar dažniausiai mes suprantame kūniškos paleistuvystės prasme, tačiau, kaip rodo senesni raštai, ta prasme šis žodis nebuvo vartojamas. Tokios prasmės žodžio išvis neturėjome. Tai pastebėjo kitataučiai. Pamokslininkas iš Berlyno D. Jenišas (1799 m.) K. G. Milkaus žodyno pratarmėje rašė, kad *lietuvių moterys ir merginos nuo seno itin giriamos už skaistybę, ir joms daro garbę, kad jų kalboje nėra žodžio, reiškiančio neištikimybę* (72; 328). Todėl šeštas Dievo įsakymas, kurį mes šiandien verčiame *Nepaleistuvauk*, kaip pastebi D. Jenišas, *gali būti išverstas tik aprašymu* (72; 328). Pavyzdžiui, M. Mažvydo katekizme (1547 m.) šeštasis Dievo įsakymas išverstas – *Neišžaki svetimos moters*, M. Petkevičiaus katekizme (1598 m.) – *Su svetima negyvensi*.

Vaikutis, sakęs per išpažintį *paleistuvavau*, niekuo dėtas. Jis pateko dviejų skirtingų sampratų įtakon. Mokydamasis katekizmo, jis išmoko 6-ąjį Dievo įsakymą *Nepaleistuvauk* ir sužinojo, kad tai sunki nuodėmė, o iš motinos, tebevartojančios šį žodį senoviškai, sužinojo, ką reiškia paleistuvauti senąja prasme. Matyt, tikybos mokytojas jam taip pat nepaaiškino, ką reiškia paleistuvauti. Bet kaip tą veiksmą šiandienine prasme paaiškinti vaikui? Visi keblumai pranyksta, jei prisiminsime, kad lietuviškai *paleistuvystė* reiškia bet kokią *vidinį* pasileidimą, išoriškai pasireiškiantį kaip išdykavimas, neklaūždavimas, apsileidimas ar bet koks kitas dorinių nuostatų peržengimas (plg. *paleistuvės* ‘besaikis girtavimas’, – LKŽ). Tas, kas nevaldo žemesniųjų savo gyvybinių galių, laiko jas nesutvarkytas, paleistas, tas ir yra paleistuvis. Nuo čia tik vienas žingsnis iki kūniškos paleistuvystės, kuri, tiesą sakant, tėra vidinės nedarnos, pasileidimo pasekmė.

Žodis *paleistuvis(-ė)* kilęs iš veiksmazodžio *paleisti*. Plg. *paleistė*, *paleistuvė* ‘audeklo galas, naudojamas audimui pradėti ar užbaigti’: *Pradedu austi, įsidėjau paleistę*. O žodis *palaidas* reiškia ir ‘nedoras, pasileidęs’: *Kokios tavo vaikų burnos palaidos!* (t. y. – kaip negražiai jie kalba) – LKŽ. *Paleisti plaukai* – senas žmonijos istorinės atminties įvaizdis (archetipas). Ar ne todėl dailininkai velnio gundomą Ievą ar apskritai paleistuves moteris piešia palaidais plaukais?

Palaidi plaukai – neapibrėžtumo, laisvumo, visų pirma vidinio, ženklas. Ir priešingai, supinti plaukai – vidinės darnos, kryptingumo

ženklas. Tačiau laisvumas, laisvė reiškia pasirinkimą, vienodą galimybę gėriui ar blogiui, tamsai ar šviesai. Todėl palaidi plaukai, kaip galima siaurai suprasti iš palyginimo su Ieva, nėra vien nedorumo, ištvirkimo ženklas. Jie tokiu ženklu tik gali tapti. Bendrąja prasme palaidi plaukai žymi laisvumą, galimybę pasirinkti. Vestuvių apeigose **plaukų paleidimas yra pasikeitimo – virsmo būsenos ženklas**. O pasikeitimas galimas į bet kurią pusę – į blogą ir į gerą. Valganti žalčio pasiūlytą obuolį Ieva taip pat yra virsmo – perėjimo iš rojinės į nerojinę – būsenoje...

Panašioje būsenoje po sužadėtuvių yra ir nuotaka. Todėl vykstančio pasikeitimo ženklu, kaip jau buvo minėta, jai paleidžiamos kasos, o vestuvių išvakarėse atliekamos apeigos, susijusios su plaukais. Paleisti plaukai ženkliną ir virsmo grasą, nes, pagal patarlę, išpinant kasas *paleidžiamas velnias*. Todėl nuo piršlybų pabaigos nuotaka palaidais plaukais vaikšto ne viena, bet lydimą vienos (45; 293) ar net dviejų ją saugančių pamergių (49; 119).

Palaidais plaukais ir nedengta galva vaizduojama ir Mergelė Marija – kaip Šventosios Dvasios sužadėtinė (*sponsus Spiriti Sancti*), bet niekada kaip motina. Paleisdavo plaukus ir jaunos mergaitės, eidamos pirmosios šv. Komunijos. Šis paprotys rodo, kad senovės lietuviai ne tik giliai jautė palaidų plaukų ir pasikeitimo ryšį (pirmoji šv. Komunija, kaip ir vestuvės, keitė mergaitės gyvenimą), bet senovinius papročius derino ir su krikščionybe.

ATSKYRIMAS – VIENUMA

Vestuvių, kaip ir kiekvieno kito virsmo, ašis – tai seno naikinimas ir naujo radimasis. Tam visos senųjų kultūrų tautos perėjimo apeigoms vartojo įvairius sąmonės perkeitimo būdus. Taip vadinamai *laikinajai mirčiai* sukelti būdavo vartojamos labai stiprios fizinio ir psichologinio poveikio priemonės: pasninkas, nemiga, skausmas, kūno sužalojimas, visuomeninis spaudimas, izoliacija, emocinis ir fizinis stresas, specialios psichiką veikiančios (psichodelinės) medžiagos. Pavadinimas *laikinoji mirtis* nėra visai tikslus. Nors tariamoji mirtis pasibaigia prisikėlimu, tačiau, kita vertus, mirtis psichologiniu požiūriu turėjo būti tikra ir iki galo, nes po šios *mirties* turi prisikelti visai kitas – naujos sąmonės žmogus.

Vestuvių virsmas – visų pirma dvasinis žmogaus tapsmas, reikalaujantis apsispręsti už gėrį ar blogį. Kad apsisprendimas būtų tikras, žmogus turi likti vienui vienas ir patirti visišką apleistumą. Tik vienumos pilnatvėje sukaupiamos visos dvasinės galios ištarti leliamąjį *taip* arba *ne*.

Paparčio žiedo ieškotoją veda naujos būsenos – dvasinės brandos troškimas. Bet ir čia senoji išmintis jam pataria atsiskirti ir pasilikti akis į akį su savimi. Ieškotojas aplink save brėžia ratą šermukšnio lazda ir uždegęs žvakę gaubiasi balta paklode. Taip jis pasilieka akis į akį su visu savo sąmonės turiniu: žemyn traukiančiais instinktais, gundymais, vilionėmis (gąsdinančiomis šmėklomis) ir šviesiausiomis dvasinėmis galiomis (viltimi surasti papartio žiedą).

Senovinėse lietuvių vestuvėse (kaip rodo ir papartio žiedo padavimai) sąmonės perkeitimo priemonės būdavo švelnesnės, labiau vidiinės, dvasinio pobūdžio. Suprantama, kad į paskutiniųjų amžių vestuvių aprašus pateko tik šių papročių ar apeigų likučiai, iš kurių galima susidaryti vien neišbaigtą virsmo rato papročių ir apeigų vaizdą.

Sąmonės perkeitimo pobūdis geriausiai atsispindi vestuvių dainose. Visa bėda, kad blėstant vestuvių šventumui vienumos išgyvenimas vestuvėse darėsi vis mažiau suprantamas ir toks mums tolimas, kad panašius jausmus sukeliančios dainos jau priskiriamos panašioms savo forma, bet iš esmės visai kitos paskirties dainoms. Tautosakos tyrinėtojai šias dainas, kurios dainuojamos vestuvių išvakarėse, vadina našlaičių dainomis (92; 11). Lietuvių liaudies dainyne (LLD, V t., V., 1989) jos priskirtos mergvakario dainoms. Žinomiausia jų yra „Lėk, sakalėli, per ežerėlį“. Čia pateikiame retesnės dainos „Teka saulelė“ variantą: *Teka saulelė / Per beržynėlį. / Bėga upelė / Su verpetėliu. / Ant to verpeto / Mergelė sėdi. / Ji sėdėdama / Galvą šukavo. / Nėr man tėvelio / Rengėlės rengti. / Nėr man motulės / Šarvelio krauti. / Nėr man brolelių / Keliu lydėti. / Nėr man sesyčių / Priešal sėdėti. / Mėnuo tėvelis / Rengėlę rengė. / Saulė močiutė / Šarvelį krovė. / Sietynai broliai / Keliu lydėjo. / Žvaigždės sesutės / Priešal sėdėj* (LLD, V, 151).

Dėl to, kad ši ir panašaus turinio dainos yra vestuvinės, abejonių niekam nekylo, bet paplitusi nuomonė, kad čia yra nuotakoms – našlaitėms skirtos dainos. Tačiau tai tėra pastarųjų amžių nuomonė, grįžta vien išoriniu panašumu. Visų pirma, tokiose dainose subtiliai

išreikšta *visiško* apleistumo būseną. Mergelė visai viena: neturi nei tėvelio, nei motulės, nei brolių, nei seselių. Neįtikima, kad palyginti tokiame retame visiškose našlaitės – nuotakos atvejui būtų sukurta tiek apeiginių dainų. LLD (V t., V., 1989) minima, kad yra užrašyta apie 600 įvairiausių šios dainos variantų, iš kurių išsiskiria apie 20 įvairias pradžias turinčių tipų. Antra, jose palyginti retai minimas žodis *sirata* ir jau labai retai *našlaitė*.

Senesnis ir dažniau dainose vartojamas žodis yra *sirata*, kurio prasmė buvo žymiai platesnė nei mes jį suprantame šiandien. Žodžio vartojimas dainose yra jo senumo ir tikrumo ženklas. Tautosakos rinkėjai pastebėjo, kad senieji gyventojai tautosaką vertina kaip labiausiai patikimą vietinės tarmės šaltinį. Ne kartą pastebėta, kad pateikėjai galutinai nusprendžia, kaip skamba viena ar kita sąvoka arba žodis, tik pasitikrinę pagal tų apylinkių dainas (152; 263). Žodis *sirata*, kuriant bendrinę kalbą patekęs tarp slavizmo, yra taip pat ir lietuviškas, o plačiąja prasme – baltiškas. Ar teisingai darome žodį *sirata* keisdami gerokai siauresnės prasmės žodžiu *našlaitis*? Jeigu *našlaitis* reiškia ‘tėvo ar motinos neturintis’, tai *sirata* yra ‘visų apleistas, suvargęs, vienišas, patekęs į sunkią padėtį’. Plačiąja prasme šis žodis nusako apleistumo būseną. Panašios nuomonės yra ir Pr. Budkus (11; 257). Žmogus gali turėti tėvus, tačiau būti *sirata*. Plg.: *Sirata be tėvo ir be motinėlės, o dar siratesnė* (t. y. dar labiau apleista, – mūsų pastaba ir išryškinimas) – *be rūtų vainikėlio* (LKŽ). Šiame sakinyje *sirata* pavartotas kaip aukštesniojo laipsnio būdvardis – *siratesnė*. Vadinasi, kalbama apie *vidinę* žmogaus būseną. Posakį *be rūtų vainikėlio* supraskime senoviškai (žr. sk. *Vainikas ir jaunos nerūpestingos dienos*), t. y. juo apibūdinama priešvestuvinė jau sužadėtos mergelės būseną. Iš tiesų, tuo metu, kaip dainuojama minėtose dainose, ji yra *siratesnė* už visas *siratas*, nes tenka palikti savo jaunąsias dienas – rūtų vainikėlį.

Žodis *sirata* kilęs iš seno veiksmažodžio *sirti* ‘supti, siausti’; (*ap*) *sirti* ‘apsupti, apsiausti’: *Tarnai žydų apsyre Jėzų ir surišo jį* (LKŽ). Tad *sirata* reiškia ‘apsiaustasis kažkuo, atskirtasis, atsiskyręs nuo kitų, vienišas’. Plg.: *sira* ‘beržo gumbas’ ir *siratkapiai* ‘nešventinta kapinių dalis, t. y. atskirtųjų kapinės’ (LKŽ) – juk juose laidodavo ne našlaičius, bet savižudžius ir nekrikštytuosius.

Išsakytai nuomonei pagrįsti pateikiame dar keletą pavyzdžių iš

kaimo žmonių kalbos: *Ne tas sirata, kurs tėvo, motkos neturi, ale tas sirata, kuris razumo neturi; Apėjo lietutis aplinkui ir paliko mus siratas* (sušlapusius, suvargusius); *Visi muni plėšė, muno visą turtelį atėmė, ir aš palikau sirata* (LKŽ). Tokią pat plačią prasmę turi ir rusų k. žodis *сирота*: *Без хозяйна дом сирота* – ‘Be šeimininko namas sirata’; *Без коня казак кругом сирота* – ‘Be arklio kazokas visiškas sirata’ (*хоть плачь сирота* – ‘nors verk sirata’) (130; IV, 188).

Taigi žodis *sirata* reiškia ***apleistumo, vienišumo ar pasidavimo kieno nors globali būseną***. *Aš, sirata, labai noriu jūsų klausyti ir jums tarnauti, pone*, – tokia senovėje buvo tradicinė žmogaus, norinčio gauti tarnybą, kreipimosi forma (11; 257). Panašiai ir jaunieji, ypač nuotaka, atsiduodavo vestuvių virsmo vadovo – marčio valiai. Todėl šios dainos kyla iš visiško apleistumo jausmo (nėr mergelei nei tėvelio, nei motulės, nei brolelių, nei seselių) – vienišumo, kurį vienaip ar kitaip tenka patirti paliekant savąją šalį, tėvų namus, brolius, seseris, draugus, kaimynus ir svarbiausia – jaunas nerūpestingas dienas. Tai ta pati būseną, kuri patiriama kiekvieno virsmo metu arba, paprasčiau tariant, iškeliaujant į tolimus, nežinomus kraštus. Ne veltui jaunojo pusė vadinama *svetima* šalis. Taip paaiškėja, kodėl yra tiek daug vadinamųjų našlaičių dainų: nes ***kiekviena nuotaka ar jaunasis kurį laiką būna sirata***. Apie tai vaizdžiai sakoma latvių ketureilyje: *Nesiskundžiau, nebėdojau / Ne viena aš siratėlė. / Skęste skęsta Maros žemė / Siratėlių vaikštoma* (18; 22).

Tokios dainos atstos virsmo įvaizdžiais. Dainos pradžia būtinai vienaip ar kitaip susieta su vandeniu: *Tami upelį sukas verpetas; Lėk, sakalėli, per ežerėlį; Tame ežerėly rūtų lovelė; Per dunojėlį laivelis plaukė ar pan.* Gyvenimo pasikeitimą – virsmą visada lydėdavo apeigos su vandeniu. Manoma, kad senovinių vestuvių apeigos vykdavusios prie vandens (157; 102).

Mergelė dažniausiai *galvą šukuoja* arba *galvą šukuoja ir graužiai verkia*. Apeigos, susijusios su plaukais, ir verksmo kupinas atsisveikinimas mergvakaryje, kurio metu dainuojamos šios dainos, ir sudaro vestuvių išvakarių turinį. Toliau dainoje viskas staiga keičiasi, *baigiama daina netikėtu išaukštinimu* (92; 11), kaip ir reikalauja virsmo eiga. Mergelė įtraukiama į dar nežinomą jai gyvenimą, į naują šeimyną: *Saulė močiutė kraiteliui krauti; mėnuo tėvelis dalelei skirti; žvaigždės sesutės šali sėdėti, pasikalbėti; vėjas broliukas lauku lydėti*

(LLD, V, 143). Šie, giliai prasmingi, bet mums menkai suvokiami, o seniesiems girių gyventojams labai įprasti ir suprantami įvaizdžiai bene geriausiai atitinka lietuvių, giliai jautusio ryšį su gamta, dvasinę vestuvių virsmo būseną. Tokių ir panašių apeiginių, tiesiog šventų (sakralinių) dainų dainavimas vestuvių išvakarėse papildė atsisveikinimo apeigų jau sukeltą apleistumo, vienišumo, seno *aš* sunaikinimo jausmą, tą būseną, be kurios neįmanomas tikras virsmas.

Jaunojo linija, kaip ir visur, ne tik silpnesnė, bet ir labiau išblukusi. Bernelio linijos siratų dainos Lietuvių liaudies dainyne jau nepateko tarp vestuvinių dainų (LLD, V, 1989), tačiau bent kai kurios jų tikrai yra vestuvinės: *Broleli siratėli, / Ne vis suole sėdėki, / Ir stačias pastovėki. / Juk tu žinai, broleli, / Kad esi siratėlis. / Tu neturi tėvelio / Nei senosios močiutės. / Guli tavo tėvelis / Po aukštuoju kalneliu, / Po aukštuoju kalneliu. / Prašyčia poną Dievą, / Kad leistų aplankyti, / Sūnelio pažiūrėti. / Ar gražiai parėdyras, / Ar suole pasodytas. / Atsakė ponas Dievas: / – Aš patsai aplankysiu, / Sūnelio pažiūrėsiu. / Tai gražiai parėdytas, / Tai suole pasodytas. / Širmine kepurėle, / Šilkinė kuskužėle, / Su aukso žiedeliu.*

Dainos pradžia ir ypač pabaiga (bernelis suole pasodintas, gražiai aprėdytas, širmine kepurėle, su aukso žiedeliu) neabejotinai rodo, kad tai vestuvių daina.

Širminė jaunojo kepurė, kuri minima vestuvių dainose, gali būti vienas iš minėtų jaunojo gaubimo įrodymų. Tai išplaukia iš pavadinimo *širminė*, nes žodis *širmas* reiškia ne tik spalvą, bet ir 1. ‘uždangalą (širmą)’; lovos *širma*; 2. ‘skėtį’: *Vietoj saulės širmo imk lytaus širmą*; 3. ‘kepurės snapą’: *Neimk brylę, imk kepurę su širmu* (LKŽ).

Dainos žodžiai apie tėvelį, gulintį *po aukštuoju kalneliu*, leidžia manyti, kad tai našlaičių daina, tačiau tėvo prašomas Dievas neleidžia jam aplankyti savo sūnaus. Vestuviniiais rūbais – *širmine kepurėle, šilkinė kuskužėle, su aukso žiedužėliu* aprėdytąjį ir suole pasodintąjį brolelį aplanko pats Dievas. Prisimenant, kad jaunųjų tėvų nebūdavo pagrindinių vestuvių veikėjų tarpe, o vestuvėms vadovaudavo dvasiškių (žynių) luomui priklausę tiltininkai, kurie rūpindavosi teisinga virsmo eiga, ir įvertinus vidurinės dainos dalies vaizdus bei suprantant juos netiesiogiai, ši daina yra vestuvinė. Taigi ji yra ne našlaičių, bet *siratinanti*, t. y. sukelianti apleistumo, vienumos jausmą daina, pritaikyta vestuvių virsmui. Iš šios ir panašių dainų sklindantį sirati-

nantį jausmą tikrai išgyventi galima tik ją dainuojant ar jos klausantis. Tą pačią visiško apleistumo nuotaiką patiriame ir klausydamiesi, ką dainuodavo sutikdami nuotaką svetimoje šalyje: *Vai, kai aš užkelsiu / Rytoj ankstų rytelį, / Vai, aš pasidairysiu / Tai į visas šaleles: / Nėra mano darželėlio / Nei žaliosios rūtelės. / Nėra tėvo, motinėlės, / Nėra brolių, sesulių, / Nėra tėvo, motinėlės, / Nėra brolių, sesulių, / – Vai, suskaudo širdelę / Ir ašarėlės byra* (50; 81).

Jaunųjų, o ypač jaunosios išskyrimas iš visos kaimo bendruomenės virsmo metu ne tik dainose apdainuojamas, bet išreiškiamas ir vestuvių papročiais, kurie, pamiršus jų prasmę, išnyko anksčiau už kitas apeigas. Visų pirma, prisiminkime A. Juškos aprašytus jaunosios slėpimo po maršką (prieš jungtuves) (45; 313–315) ir gaubimo (po jungtinių) (45; 368) papročius, kurie iki šiol nėra paaiškinti. Rytprūsių Lietuvoje dar XIX a. I-e pusėje giedant giesmę vesdavo nuotaką į gėlių darželį. Čia ją, atsiklaupusią ant rūtų lysvės, artimas giminaitis apsiausdavo didele balto audeklo skara (55; 161). Apgaubtą nuotaką veždavo ir į svetimą šalį, o Mažojoje Lietuvoje, kaip rašoma senesniuose šaltiniuose, veždavo tam tikru dengtu vežimu (*palagu, palagiu*), kurio viduje degdavusi ugnis (5; 121). Viskas vyksta labai panašiai, kaip ir su paparčio žiedo ieškotoju, kuris taip pat gaubdavosi paklode ir užsideddavo žvakę. Jaunojo šalyje vykdavo tam tikra nuotakos nugaubimo apeiga, dar labiau atskleidžianti gaubimo prasmę (žr. sk. *Nuotakos nugaubimas*).

Gaubimo apeigos prasmė atskleidžia ir seno, XIX a. pabaigoje išnykusio, nuotakos slėpimo kartu su pamergėmis papročio (45; 313–315 ir 9; 214–215) kilmę bei prasmę. Jau apeigų panašumas žadina mintį, kad gaubimas yra slėpimo po maršką tęsinys. Pagal senuosius papročius (26; 309) pamergėmis galėjo būti tik mergaujančios marčios. Todėl nuotakos pulką sudarydavo vien tik martaujančios, t. y. vestuvių virsme esančios merginos. Slėpimas po maršką išreiškia jų išskirtinumą visos kaimo bendruomenės tarpe, o jaunosios ieškojimas po paklode vaizduoja lygias visų marčių galimybes, tiksliau, vienodą jų padėtį. Senesnis, M. Pretorijaus aprašytas apeigos variantas nukelia mus į pasakas, kur jaunikaitis turi atpažinti savąją: *nuotaka pasirodo su merginų palyda, ir visos būna vienodai apsidengusios veidus. Jaunikis turi atspėti, kuri jaunoji. Jei nepataiko, iš jo juokiasi*. Surasta jaunoji atskiriama nuo savo seselių – marčių pulko ir sodinama ant

suolo šalia jaunojo. Toliau seka A. Juškos aprašytoji pasėdų apeiga, kurios metu dainuojama tokia pati, kaip ir jaunajam skirta anksčiau pateiktoji, siratinanti daina: *Sesele lelijėle, / Ne vis suole sėdėki / Ir stačia pastovėki. / Juk tu žinai, sesele, / Kad esi siratėlė: / Tu neturi tėvelio / Nei senos motinėlės. / O jau tavo tėvelis / Gul aukštajam kalnely, / Gul aukštajam kalnely / Po žalia velėnėle. / Ant jo aukšto kapelio / Želė žalia žolelė, / Ant žalios viršūnėlės / Žeri aukso raselė. / Maldyčiau pono Dievo, / Kad leistų atlankyti. / Dukrelės pažiūrėti. / Ar gražiai parėdyta, / Ar suole pasodinta? / Atsakė ponas Dievas: / – Aš patsai atlankysiu! / Aš patsai atlankysiu, / Dukrelės pažiūrėsiu, – / Tai gražiai parėdyta, / Tai suole pasodinta. / Ir suole pasodinta / Su šilkų kaspinėliais. / Su šilkų kaspinėliais, / Su rūtų vainikėliu. / Su aukso žiedužėliu, / Su šilkų kukužėle. / Su rūtų vainikėliu / Prie bernužio šalelės (45; 318–319).*

Šios ir aukščiau pateiktos dainų palyginimas išsklaido paskutines abejones dėl berneliui skirtos dainos paskirties. Dabar tikrai žinome ne tik tai, kad ji vestuvinė, bet galime spręsti ir kada ji būdavo dainuojama. Matyt, pintuvių metu, prieš išvykstant nuotakos pusėn, seniau ir jaunajam būdavo atliekama panaši atskyrimo (gaubimo) apeiga. Šių, iš skirtingų šaltinių paimtų dainų palyginimas papildė ne tokią ryškią bernelio liniją vestuvėse. Veliuoniškių vestuvių daina (JSD; 567), kurią, kaip nurodo A. Juška, dainuodavo sodinant į suolą iš po drobulės atvestą nuotaką, tebeturi dvi šakas – mergelės ir (dviem posmais sutrumpėjusią) bernelio. Tai dar viena nuoroda į jaunojo gaubimą. Tiesioginį jaunojo gaubimo paminėjimą galime rasti šiuolaikinių indų vestuvių aprašymuose (127; 53).

Atskirta nuo seselių pulko nuotaka, kaip jau minėjome, gaubiamą viena. Apgaubtąją veždavo ir į svetimą šalį. Dar anksčiau, kaip rašo M. Pretorijus, nuotaką į jaunojo namus veždavo dengtame vežime (88; 583). Prisiminkime, kad nė viena pamergė – marti iš to pulko, kuriame buvo surasta jaunoji, nuotakos nelydėdavo.

Vėliau, išorinio panašumo pasėkoje gaubimo apeiga susiliejo su nuometavimo (martavimo) apeiga, tapo jos palydove ir galiausiai, pamiršus apeigos prasmę, visai išnyko. Nors A. Juška dar aiškiai atskiria abi apeigas – *Po vinčiaus tėvų namuose prie lastų svočia apgaubia jaunąją, o po keltuvių šešuro klėtyje apmartuoja* (45; 368), – bet vestuvių tyrinėtojai dažniausiai šių apeigų jau nebeskiria (žr.,

pavyzdžiui, 88; 584). Gaubdavo jaunąją tėvų šalyje, o nuometuodavo (martuodavo) nuotaką jaunojo pusėje, nors kai kur, pavyzdžiui, kupiškėnų vestuvėse nuometuodavo tėvų namuose.

Rusų ir karelių papročiu nuotaką apgaubdavo tuoj pat po piršlybų, dar piršliams tebesant (122; 33), o indų vestuvėse *apgaubiami abu – ir nuotaka, ir jaunasis* (127; 53). XIX a. slavų vestuvių papročiuose dar galima įžvelgti ir jaunojo gaubimo paprotį. Penzos gubernijoje jaunąjį rišdavo skarele kaip moterį, o jaunoji sėdėdavo apgaubta (162; 285). Pietinėse gubernijose jaunajam skarelę prisiūdavo prie nugaros. Vestuvių drabužių tyrinėtoja G. Maslova mano, kad ši skarutė buvo *seno drabužio, panašaus į apsiaustą, liekana* (145; 34). Vien tik gaubimo apeiga be savo tęsinio – nuotakos nugaubimo jaunojo pusėje, būtų mažai suprantama. Tik sujungus šias abi apeigas, išryškėja apgaubimo prasmė, kuri aprašyta sk. *Nuotakos nugaubimas*.

Vienumos, o kartu ir atskyrimo (izoliacijos) nuo kitų bendruomenės narių būtinumas padeda paaiškinti lietuvių ir kitų tautų vestuvėse sutinkamą paprotį, pagal kurį jaunieji mūvėdavo pirštinėmis ar kaip nors kitaip atribodavo (izoliuodavo) savo rankas. Lietuvoje tai gana plačiai paplitęs paprotys. J. Balys studijoje „Vedybos“ (5) pirštinėms skiria atskirą skyrelį, pateikdamas įvairius šio papročio aprašymus. Su pirštinėmis ir valgydavo (5; 118). Pirštinėmis mūvinčią nuotaką pirmartyje piršlys ar kas nors kitas vesdavo paėmęs už skarelės, kurios kito kampo laikydavosi jaunoji (45; 369 ir 5; 118). J. Balys šio papročio neaiškina, tik pamini, kad jis sietinas su *įvyniotos rankos* apeiga.

Įvairios šio papročio atmainos gana dažnai minimos aptariant slavų vestuves. Apibendrinanti G. Maslovos išvada, kad visi vestuvių dalyviai negalėdavo vienas kito liesti plika ranka, yra perdėta (145; 39). Mūsų nuomone, – tai tiesiogiai nurodo ir papročiai, – plika ranka negalima būdavo liesti tik jaunųjų arba jauniems vienas kito. Pavyzdžiui, Tverės gubernijoje tėvas, prieš paimdamas dukterį už rankos kad atiduotų ją jaunikiui, apvyniodavo ranką rankšluosčiu. Jaunieji visų vestuvių eigoje laikydavosi už skarutės galų (145; 39).

Rankoms dengti naudodavo ne tik pirštines, bet siūdavo marškinius ilgomis rankovėmis, kuriomis apvyniodavo savo rankas (145; 39). XVIII a. Kursko gubernijoje moterys vestuvėms siūdavo kailinius, kurių dešinioji rankovė karodavo iki žemės (157; 27). Tad ranka su pirštine ar su ilga rankove yra atskyrimo, siratos būsenos ženklas.

Sėklos sudygimas yra tas pats virsmas (žr. sk. *Senos formos naikinimas*), todėl ir sėjant pirmąsias sėklas į dirvą berdavo su pirštine, pažymėdami jų *atskyrimą* (159; 148).

Tai, kad šie rankos dengimo papročiai susiję su jaunųjų išskyrimu (izoliacija) iš visos kaimo bendruomenės virsmo laikotarpiu, aiškiausiai liudija povestuviniai sveikinimosi su jaunaisiais papročiai. *Pirmą kartą po vestuvių susitikus jaunamartę ar jaunąjį, pagal paprotį negalima sveikintis plika ranka – reikia kuo nors (prijauoste, skvernu ar pan.) ją pridengti. Aiškinama, kad taip linkima jauniesiems turtingo gyvenimo* (5; 77). Mūsų nuomone, šis paprotys jau tėra buvusiojo nuotrupa. Anksčiau sveikintis plika ranka turėdavo būti draudžiama ne vien pirmą kartą, bet tam tikrą laikotarpį iki jaunųjų virsmo (atskyrimo) pabaigos. Šią išvadą patvirtina karelių paprotys, draudžiantis šešias savaites po vestuvių jauniesiems paduoti ranką, nes jie tuo metu esą pereinamajame laikotarpyje (plačiau apie šešių savaičių laikotarpį virsme žr. *Mirties virsmas* sk. *Nujunkymas. Mirusiųjų paminėjimai*). Jaunamartė šiuo laikotarpiu, prieš pradėdama ir baigdama visus darbus turėdavusi atsiklausti anytos ir juos jai parodyti. Taip pat šešias savaites galiojo draudimas lankyti kapines (156; 194–195). Povestuvinis išskyrimas atsispindi ir išlikusiuose bulgarų papročiuose: šešias savaites jaunoji galėdavusi kalbėtis tik su vyru ir jo seserimi (157; 203).

Čia dera prisiminti dar gyvą prietarą, draudžiantį sveikintis per slenkstį. Slenkstis, panašiai kaip ir langas, yra skirtinguose gyvenimo tarpsniuose esančių žmonių skiriamosios ribos įvaizdis. Su slenkščiu susiję nemažai vestuvinių papročių, o pastaruoju metu – ir prietarų. *Slenkstis yra šventas. Kol jaunieji žengia per slenkstį, reikia žiūrėti, kad niekas kitas tuo pačiu metu neitų per slenkstį (Liškiava). Kai jaunieji eina jungtuvėms iš trobos, peržengti slenkstį reikia dešine¹ koja, – kitaip juos kas nors pakerės ir jie gyvens nesantaikoje ir skurdžiai (Nočia); Jeigu vežant kraičius skrynja padedama ant slenkščio, tai kraitis ir nuotaka sugrįš atgal (Biržai, 5; 105).*

¹ Plg. su senu papročiu pabudus iš miego pirmiau iškelti iš lovos dešiniąją koją. Pabudimas, panašiai kaip ir vestuvės, taip pat yra virsmas – perėjimas iš miego į budriąją paros dalį.

Tai, kaip giliai žmonių sąmonėje glūdėjo slenksčio įvaizdis, matyti iš žemiau pateikiamo pavyzdžio. A. Toporovas, aptardamas vestuvinę tautosaką, palyginimui pateikia keturis tos pačios oracijos, sakomos atvykus pas nuotaką, variantus. Autorius pastebi, kad šie variantai labai skirtingi: nuo oracijose kalbamos Viešpaties maldos *Tėve mūsų* iki ironiškų dviprasmiškų juokelių (166; 156-157), tačiau savo esme, o tai dažniausiai nepastebima, visos oracijos vienodos. Visose vienaip ar kitaip nusakytas perėjimas per slenkstį, o visa kita yra tik nuo vestuvinininkų išmonės priklausantis rūbas (forma), kuriuo aprengtas perėjimo per slenkstį vaizdinys. Nors oracijų forma labai keitėsi (tai rodo maldos *Tėve mūsų* įtraukimas), perėjimo per slenkstį įvaizdis išliko.

Taigi, tampa aišku, kad seniau sveikinantis ranką vienas kitam paduodavo tik tam pačiam gyvenimo tarpsniui ar luomui priklausančias žmones (pavyzdžiui, martai sveikindavosi su martais, vedusieji su vedusiais). Sveikintis per slenkstį reikėtų gadinti virsmą ir nesilaikyti virsminės simbolikos.

GRASA IR APSAUGA

Virsmas yra Amžinosios kūrybos ir žmogaus gyvybinių galių veikimo išraiška. Jo metu įvyksta kokybinis šuolis, perkliantis į naują, aukštesnę būties plotmę. Amžinosios kūrybos prasmingumas ir kryptingumas reikalauja virsmo negrįžtamumo. Nauja pavirsminės būties kokybė ir virsmo *negrįžtamumas* suteikia laikui prasmę. Tad apie virsmą galime kalbėti kaip apie padidintos dorinės atsakomybės ir tuo pačiu etinės grąsos laikotarpį. Su šia grąsa, t. y. su blogio galimybe akis į akį susiduria tik laisvą valią turintis žmogus.

Dorinį virsmo pavojingumą labiausiai sąlygoja virsminio tarpsnio nepastovumas ir visų gyvybinių galių sužadinimas (aktyvumas). Stipriausiai reiškiantis gyvybinėms, o kartu ir kūrybinėms galioms, žmogus atsiduria tamsiųjų ir šviesiųjų galių sandūroje, jo viduje kovoja gėris ir blogis. Jei gamtos plotmėje kokybinį šuolį – virsmą lemia atsitiktinumai ar valdo Kūrėjo numatyta eiga, tai sąmoningai gyvybei – žmogui lemiamas veiksnys yra laisva valia grįstas apsisprendimas. Kitaip grąsa netektų dorinio atspalvio.

Virsmo būsenos nepastovumas (laisvumas) atsispindi ir vestuvių papročiuose. *Jaunoji turi eiti į jungtuves visais drabužiais labai liuosais: turi būti visi guzikai atsegti, visi segtukai išiminti, sijonai irgi turi būti kuo liuosiausi, kasos turi vos tik laikytis supintos, net ir kurpes reikia atrišti ar atsegti, ir kojinių raiščius atleisti taip, kad neįstotum jokio veržimo* (91; 38). Prisiminkime ir jau aptartą plaukų paleidimą. Šį paprotį Gardino gubernijoje aprašė ir P. Šeinas (145; 38). Virsmui būdingas nepastovumas (t. y. tai, kad viskas būtų atleista) paaiškina, kodėl vestuvininkai nevažiuodavo pro sustabdytą malūną, o apdovanodavo malūnininką, kad tas vėl jį paleistų, ir tik po to važiuodavo toliau (145; 25). Jei kažkas suveržta, sustabdyta ar pan., tai suprantama, kad virsmas gali nepavykti, ir todėl malūnininkas, tikėdamasis gauti dovanų, tyčia stabdydavo malūną. Tai didelės atsitiktinumo reikšmės virsme suvokimas. Malūno sustabdymas gali tapti tuo atsitiktiniu, virsmo eigą nulemti galinčiu poveikiu (*fluktacija*) ir todėl jis pašalinamas apdovanojant malūnininką.

Etinė virsmo grasa simboliškai išreikšta paparčio žiedo sakmėse. Ji ypač sustiprėja lemiamu (kulminaciniu) virsmo momentu. Tamsiausios žmogaus gyvybinės galios nenori leisti ieškotojo į šviesą, nes tai joms reiškia mirtį. Iš paskutiniųjų jos sukykla ir, trukdydamos pasiekti naują, dar nepatirtą, nenusakomą būseną, baugina pasiryžę. Vien vargas ir nusivylimas laukia joms paklususio. Šiuo lemiamu, pavojingiausiu metu išryškėja apsaugos svarba. Paparčio žiedo ieškotojui tai yra šermukšnio lazda brėžiamas atsiskyrimo (izoliacijos) ratas, deganti žvakė, šventa knyga ir, svarbiausia, širdies ryžtas.

Rodos, tokiems bendriems pamąstymams negalėtume rasti bent kiek apčiuopiamesnių įrodymų. Tačiau taip nėra. Liudijimų aptinkame dar mažai tyrinėtame mūsų kultūros klode – tautiniuose drabužiuose. Ne vien nuojauta, bet ir daiktiniais įrodymais pasiremiant jau galima tvirtinti, kad kiekvienas apeiginis drabužis turėjo tam tikrą, sakytume, sakralinę paskirtį, kurią vienaip ar kitaip jis atspindėjo.

Apeiginius drabužius ruošdavo ypatingai. Linus, iš kurių ausdavo nuometus, moterys šukuodavo ant vandens. Kai į vandenį nebekrisdavo ne tik spalvai, bet ir dulkelytės, linai buvo laikomi tinkamais nuometams austi. Nuometams skirtų gijų *tolkos* (tolkoj būna 800 gijų) turėdavo lįsti per žiedą (35; 152). Prieš ausdamos drobę nuometams, moterys meldavosi, nieko nevalgėdavo ir rengdavosi švariais

drabužiais, nes tai *šventas audeklas* (152; 236). Drabužius, skirtus apeigoms – krikštynomis, vestuvėms, laidotuvėms, – siuvinėdavo. Pasitebimas ryšys *tarp siuvinėto ornamento ir apeiginio akto* (56; 64). Tai liudija ir jau minėto (žr. sk. *Marti, martas ir martys*) siuvinėjimo rašto pavadinimas *marinkinis*, susijęs su veiksmažodžiu *marinti* (56; 64), arba puošniais raštais (ornamentais) išpuoštos *intiestuvių* marškos, kurias paklodavo tik jaunųjų sugultuvėms. Net svečiams jų netiesdavo, bet palikdavo dukterų vestuvėms (56; 65). Vestuviniai marškiniai taip pat turėjo šventą, sakralią paskirtį – juos saugodavo laidotuvėms.

Tautiniai rūbai – medžiaginė, žemiška dvasinės kultūros išraiška. Šiuo požiūriu mūsų tautiniai drabužiai beveik netyrinėti (A. Kargaudienė yra viena iš bandžusių žengti šia linkme; autoriai dėkingi jai už įžvalgą ir atradimus, kuriais čia ir pasinaudoja). M. K. Čiurlionio dailės muziejaus eksponatas ČDM–E3088 buvo priskirtas rankšluosčiams. A. Kargaudienės tyrimų dėka paaiškėjo, kad tai ne rankšluostis, o galvos apdangalas – nuometėlis, nors dydžiu ir išvaizda jis labai panašus į rankšluostį.

A. Tamošaitis studijoje „Sodžiaus menas“ tokius, į rankšluosčius panašius galvos apdangalus vadina *galvaraiščiais* (93; 14). *Galvaraiščiai būna 35–45 cm platumo ir apie 160 cm ilgumo [...]. Galvaraiščių galai apie 40 cm, į ilgį išrenkami sudėtingais raštais* (93; 189). Dieveniškių apylinkėje XX a. antroje pusėje toks galvaraištis vadintas *plotka*. Rišdavo juos taip: galvaraiščio vidurine dalimi apgaubdavo galvą, o jo galai laisvai karodavo ant nugaros arba būdavo sukeičiami, perjuosiami juostele ir dailiai surišami dviem kilpomis (35; 152 ir 93; 189).

Tai plačiai tarp Europos tautų paplitęs senovinis moterų galvos apdangalas (131; 214). Rytiniai slavai panašią galvos dangą vadina *fata* (145; 32), o estai *linik* (171; 51) arba *tarvastu tany* (171; 50). Išvežant į svetimą šalį, juo estų nuotakai uždengdavo veidą (171; 51).

Galvaraiščių sumaišymas su *abrūsais* (rankšluosčiais) rodo jų tarpusavio ryšį ir panašumą. Žodis *abrūsas*, kaip ir daugelis kitų senžodžių, skubotai buvo priskirtas slavizmams, o vietoj jo imta vartoti *rankšluostis*. Šis pavadinimas labai susiaurino ir nusakralino iki buitinio lygmens kadaise plačią apeiginę paskirtį turėjusio *abrūso* reikšmę. Rusų kalboje žodžiai *yōpyc* ir *oōpyc* (naudotas vakarinėse gubernijose) taip pat tapo senžodžiais. Kaip rašo A. Lebedeva, laikui

bėgant pavadinimą *убрус* pakeitė kiti pavadinimai: *рушник, плат, полотенце, утиральник* – ‘rankšluostis’ (142; 239).

V. Dalio žodyne randame net keturis *abrūso* sinonimus, kurie reiškia galvos aprišalus: *плат, платок, фата, начелник* (129, IV, 459). Šie slaviški *abrūso* sinonimai patvirtina jau minėtą A. Tamošaičio pateiktą medžiagą, kad galvaraiščiai būna 35–45 cm pločio ir apie 160 cm ilgio (93; 189). Tą pat teigia ir trečioji *abrūso* prasmė ‘gaidžio ar vištos pakaklės pakabučiai’: *Gaidžio didelė skiauteris, o dar didesni abrūsai* (LKŽ). Vaizdus palyginimas: gaidžio abrūsai kabo pakaklėj, kaip ir abrūso galai aprišus jį apie galvą.

Abrūsus rišdavo ne tik apie galvą. Jie būdavo skiriami ir dovanoms: *Marčios pilnos skrynios abrūsų* (LKŽ), o dovanas rišdavo (juosdavo) per petį, per juosmenį, aprišdavo medžius, arklus ir pan. Šį paprotį atliepia viena iš veiksmazodžio *aprišti* prasmų ‘apjuosiant apdovanoti’: *Marė rengiantis visus aprišti, net visai senoviškai: vyriškius abrūsais ir pirštinėmis, moteris – nuometomis ir kojinėmis* (LKŽ). Iš čia ir žodis *abrūsuotas*, reiškiantis ‘abrūsu perrištas’: *Stov bėri žirgeliai abrūsuoti, jaunosios sesytės vainikuotos* (LKŽ). Svarbu, kad tai dainos žodžiai, nes pagal dainas seni žmonės tikrindavo žodžių tikrumą.

Galima teigti, kad *abrūsas* kilęs iš veiksmazodžio *rišti, aprišti: aprišti – aprišas*, o iš *aprišo – abrūsas*. Tai rodo ir veiksmazodžio *rišti* prasmės – ‘gobti’: *Mergelė galvą rišas*; ‘juostis sumezgant’: *Šalta, riškis šaliką šiltesnį*; ‘varduvininkus rišti’: *Jonus riša, vadinasi kabiną vainikus ant pečių arba sujuosia vainiku* (LKŽ). Juostos prasmė ta pati, kaip ir abrūso, – aprišti, apjuosti, sujuosti, surišti. Nuo abrūso ji skiriasi tik raštais ir pločiu.

Pradėję skaičiuoti, kas ir kada būdavo aprišama abrūsais ar juostomis, nustebsime pamatę, kad abrūsai ir juostos naudoti visuose virsmuose. Ką tik gimusį kūdikį pribuvėja priimdavo į naują abrūsą. Kūmus, – o anksčiau jų būdavo virš dešimties porų, – aprišdavo abrūsais ar juostomis. Slavų piršlybose jaunojo ir jaunosios rankas sujungdavo, aprišdami jas abrūsu (142; 240). Iš čia, matyt, bus kilę žodžiai *абручать, обручить* ‘sužieduoti’, *обручень* ‘apyrankė’, *обручальное кольцо* ‘sužadėtuvių ar vestuvinis žiedas’. Tą pat teigia ir žodžio *rišti* prasmė ‘tuoktis’: *Riša panelę prie jauno bernelio, kaip prie rūtų kvietkelio*. Dar viena, jau nebenaudojama veiksmazodžio

aprišti prasmė – ‘įpareigoti’, – Tie tada zokanai kitiems pagonims neyra įsakyti, nei juos apriša (LKŽ), – atskleidžia abrūso ar juostos surišančiąją, įpareigojančią galią. Tai rodo ir papročiai: Prie alto-rius per jungtuves nuotaka ir jaunasis laikydavo rankose abrūsus (142; 240). Abrūsais ryšėdavo piršlys ir maršalka, jaunosios pabroliai (pasekėjai), jaunojo pabroliai (vedžiai), aprišdavo jais ir jų žirgus. Dažniausios marčios dovanos būdavo abrūsai ir juostos. Prie mirusiojo karsto stovinčius svotus, kurie dabar vadinami garbės sargyba, rišdavo ir teberiša abrūsais ar juostomis. Karstą išnešdavo, o kartais ir iki kapinių nešdavo ant abrūsų, abrūsų pagalba karstą įleisdavo ir į duobę. Po laidotuvių jais aprišdavo kapo kryžių. Šešias savaites po laidotuvių abrūsai kabėdavo mirusiojo namuose.

Išnykus buvusiems papročiams pamiršta ir abrūso apeiginė – rišamoji, įpareigojančioji prasmė, išnyko ir nuometėlių (abrūsų) nešiojimo paprotys. Kitaip sakant, abrūsas prarado savo apeiginę prasmę ir todėl dėsninga, kad jis tapo tik rankšluosčiu (slavų *рушник, полотенце, утиральник*), t. y. vien buitinės paskirties dalyku ir Lietuvoje, ir kaimynų šalyse. Tačiau juostos, kuriomis Lietuvoje vis dar teberišama, išlaikė savo rišančiąją, įpareigojančią galią.

Galvos danga buvo svarbiausia drabužių dalis, nurodanti žmogaus priklausomybę tam tikram amžiaus tarpsniui ar visuomenės grupei. Lietuvos moterys, kaip teigia išsamiau galvos apdangalus tyrinėjusi A. Kargaudienė, nuometėlius nešiodavo martaudamos: prieš vestuves ir po jų, iki susilaukdavo pirmojo kūdikio, t. y. iki įvedybų (56; 64). Tad marti – nuotaka nuometėlį nešiodavo vestuvių virsmo – didžiausios grąsios laikotarpiu. Gėrio ir blogio sankirta bei pasirinkimo, nuo kurio priklausė virsmo baigtis, galimybė ryškiai išreikšta meniniu nuometėlio papuošimu. Aptariamo nuometėlio galų siuvinėjimo raštai skiriasi tarsi gėris nuo blogio ar šviesa nuo tamsos. Viena jo gale pavaizduota darna – gyvybės medį saugantys raiteliai, o kitame – tvirka (darnos ardymas) – tą patį medį naikinantys pasakiški gyvūnai (žr. pav. 7). Ilgainiui nuometėlius pakeitė skarelės, kurių raštuose, pavyzdžiui, Žemaitijoje dažnai taip pat vaizduotos *priešpriešos* (56; 64).

Vestuvių papročiuose yra daug apsaugos priemonių nuo ragavimo ar kitokio blogio. Ypač saugota, kad nebūtų pakenkta jaunųjų

vaisingumui. Virsme slypinti grasa paaikšina mums nebesuprantamas apsaugos priemonės, kurias papročių tyrinėtojai vadina magiškėmis. Tai ir kryžmai segamos adatos rūbuose, ir grūdų, aguonų ar druskos pylimas į batus, ir sidabrinio pinigų dėjimas į batą, ir duonos su druska dėjimas į užantį ar česnako į burną, ir tinklo vyniojimas apie kojos pėdą, ir šermukšnio šakelių įteikimas jauniems (5; 75–76). Apsaugai skirta taip pat ir žvakės liepsna, vestuvininkų važiavimas per degančius šiaudus ar tiesiog ugnies koridoriumi tarp abiejose kelio pusėse liepsnojančių šiaudų kūlių. Šios priemonės nėra magiškos, bet aplinkos švarinimas natūraliais būdais – šventos erdvės kūrimas.

Pilniausiame lietuviškų vestuvių apraše „Kupiškėnų vestuvės“ paminėta, kad jaunasis samdydavo *raganius*, kad *atraganotų* (9; 221). Tačiau pastarojo veiksmai neaprašyti. Apie raganiaus vaidmenį lietuvių vestuvėse galima spręsti tik iš padavimais tapusių pasakojimų (9; 279–283). Kitų tautų vestuvėse tai bene svarbiausias iškilnių veikėjas. Jis duodavęs ženklą, kada pradėti svarbiausias vestuvių apeigas. Karelių vestuvėse tai samdomas asmuo (*patvaška*), kuris atlikdavo apsaugos ritualus (*varotus*), kalbėdavo užkeikimus (156; 114–120). Slavų vestuvėse – tai žiniuonis (*знахарь*), kuris apžiūrėdavo visus kampus, staktas, slenksčius, skaitydavo užkalbėjimus, girdydavo užkalbėtu vandeniu, šluodavo lubas, mesdavo po slenksčiu raktą, išvarydavo iš kiemo juodus šunis, smilkydavo pirtis, rišdavo jaunųjų guolio pėdus ir kt. (157; 169). Šios priemonės taip pat yra aplinkos švarinimas – sakralios erdvės kūrimas suprantant, kad kiekvienas, nors ir nestiprus poveikis (vartojant sinerginę sąvoką – *fliktuacija*) gali nulemti vestuvių virsmą.

Pastaraisiais amžiais vartotos maginės apsaugos priemonės dažnai jau yra virtę prietarais. Esame aptarę svarbiausią vestuvių apeigų tvarkytoją – *martį*, kuris, mokydamas jaunuosius atsakingumo ir gyvybinių galių valdymo, lyg tiltu pervesdavo juos per pavojingiausią vestuvių virsmo tarpsnį – pirmosios nakties išbandymus. Tai pati tikriausia ir švenčiausia apsauga, kai žmogus saugomas ne tik išorinėmis (maginėmis) priemonėmis, bet ir pats sąmoningai imasi atsakomybės už savo veiksmus. Senosios, etinėmis normomis pagrįstos sugultuvių apeigos, aptartos sk. *Pirmosios nakties išbandymai*, būtent ir buvo geriausia apsauga nuo graso. Irstant ir lėkštėjant šventoms

7 pav. Darna ir grasa nuometėlio galų raštuose.

sugultuvių apeigoms, vis daugiau atsirasdavo išorinių, vadinamųjų maginių apsaugos priemonių.

Išorinė jaunųjų apsauga sugultuvių metu gana ryški slavų vestuvėse. Vis labiau prarandant šventumą, lėkštėjo ir išorinės (maginės) apsaugos priemonės. Ši slinktis ryški pastarųjų amžių sugultuvių apeigose. XVI–XVII a. būdavo paskiriamas bajoras, kuris su nuogu kalaviju visą naktį jodinėdavo aplink jaunųjų miegamąjį. XIX a. šis

paprotys buvo išlikęs tik kai kuriose gubernijose (157; 21). Gyvavo ir tarsi iš paparčio žiedo legendų paimta apeiga: svočia su šermukšnio šaka rankose apeidavo pastatą, kuriame suguldyti jaunieji (157; 184). Tačiau greta šių atsirado ir žymiai lėkštesnis paprotys: suguldžius jaunuosius pabroliai *su muzika ir dainuodami išgertuvių dainas triukšmingai vesdavo ratelius visame kaime* (157; 164–165). Jeigu pirmuoju atveju (saugant su nuogu kalaviju) išreiškiama pagarba, ir paprotys dar pagrįstas darna, tai išgėrusių pabrolių šėlsme ryškėja nedarnos (chaoso) apraiškos. Silpstant dorai, vis daugėja pasileidimo (senovinė prasme, t. y. vidinio), ir paprotys irsta toliau. Atsiranda geidulius skatinantys, orgijų šėlsmą primenantys sugultuvių nakties papročiai: *Suguldę jaunuosius vyrai ir moterys atsiduoda siautulingai linksmybei ir šokiams, moterys nuplėšia skareles, galvos apdangalus ir, paleidusios plaukus, šoka, sukasi, geidulingas dainas dainuodamos* (157; 165). Išvardintieji trys jaunųjų saugojimo sugultuvėse papročiai, gyvavę beveik vienu metu, rodo skirtingą žmonių sąmoningumą ir iš jo kylančias apeigas.

Vienu metu gyvavusį skirtingą sąmoningumą patvirtina ir mūsų laikų papročių palyginimas su indų šventraščiais, kuriuose aprašytos net aštuonios santuokos rūšys: 1) *brahma*, 2) *daiva*, 3) *arša*, 4) *pradžapatja*, 5) *asura*, 6) *gandharva*, 7) *rakšasa* ir 8) *paičasa* (151; 144–151). Keturios pirmosios yra priimtinos, o likusios – ne. Pirmoji – geriausia, 5 ir 6 – dar pakenčiamos, o 7 ir 8 – draudžiamos (151; 144).

Laiko veiksnys čia tik sąlyginis. Paprastai manoma, kad pirmiausia atsirado žemiausios santuokos rūšys. Ši nuomonė (hipotezė), paremta nekritiškai pritaikytu darvinizmu (kuriuo vis labiau abejojama), taip ir liko nepatvirtinta. Vis daugiau randama įrodymų, teigiančių ankstyvųjų šeimų vienpatystę. Geras to įrodymas yra gyvūnų poros, iš kurių, pavyzdžiui, iš gulbių ar vilkų, galėtume pasimokyti ištikimybės. Pirmųjų žmonių dvasinė prigimtis buvo šviesesnė ir tik vėliau, praradus kūno ir dvasios darną (išvarymas iš Rojaus), atsirado iš žemesniosios prigimties kilę papročiai, kurie išstūmė daugumą tauriųjų skausmingą sugyvenimo tradicijų. Taip nuo pat žmonijos pradžios tarp žmoniškumo ir, pasak Vydūno, pažmoniškumo vyksta kova už žmogų.

Mes jau išaugome iš vaikystės, pamiršome senuosius dorus papročius, todėl apmąstant būties dėsnius tenka patiems pro storą paviršinio gyvenimo luobą išvelgti esmę ir savo kasdieniu gyvenimu kurti dorą gyvenseną, atitinkančią šių dienų sąlygas. Dori papročiai neturėtų būti vien mėgdžiojimas ar vien religijos prisakymų vykdymas. Jie turėtų kilti iš mūsų dvasinės gyvybės, iš gyvenimo išminties. Nuo mūsų priklauso, kur nukreipsime savo pastangas: ieškokime savosios esmės – sielos, tos amžinai mumyse rusenančios dieviškosios gyvybės kibirkšties. Mūsų valioje, ar padedami Amžinosios Išminties iš tos kibirkšties įžiebsime amžinos, jau negęstančios ugnies liepsną, ar teliks ji tik kibirkštis, neišnaudota galimybė. Šviesindami savo sąmonę įkursime sielose Amžinąją Ugnį, kuri geriausiai apsaugos mus nuo visokios, ypač nuo virsmo metu pasireiškiančios, grasos.

Lšvedimas iš virsmo

NUOTAKOS NUGAUBIMAS

Dar XIX a. pabaigoje slavų kraštuose gyvavo toks paprotys. Keltuvių rytą, svočiai renkant iš vestuvininkų dovanas nuometui, apgaubta nuotaka stovėdavusi pirkioje, o vestuvininkai, mesdami svočiai dovanas, klausdavę vedžio: *Kuri tavo žmona?* Vedys atsakydavęs: *Nežinau, nes negaliu pažinti* (7; 81). Tai jaunosios nugaubimo apeiga (*вскрывание* ‘atskleidimas’, *снятие покрыва* ‘gaubtuvo nuėmimas’). Ši sena vestuvių misterijos apeiga, daugiau ar mažiau pakitusi, Lietuvoje išliko iki XX a. pradžios. Jos prasmę tautosakininkai aiškina paviršutiniškai – ji priskiriama maginės apsaugos priemonėms (145; 55). Šios reikšmės nenorime paneigti (vėlesniais laikais ji galbūt net tapo vyraujančia), tačiau teigiame, kad nuotakos apgaubimas (kurį jau aptarėme) bei nugaubimas turėjo ir gilesnę, su vestuviniu *perkeitimu* (virsmu) susijusią prasmę.

Bendras nuotakos nugaubimo apeigų bruožas yra nugaubimas visų svečių akivaizdoje. Akivaizdi, ypač slavų papročiuose, šios apeigos parodomoji pusė. Pabrolys, botkočiu nuimdamas nuotakos gaubtuvą, visų klausdavo: *Ar graži jaunoji?*, o vestuvininkai garsiai šaukdavo: *Graži, graži!* (145; 55). Karelai, pažymėdami marčios perkeitimą, nugaubdami jaunąją daužydavo indus (156; 179). Užrašytos lietuvių nugaubimo apeigos paprastesnės. Jose ne tokia ryški parodomoji pusė. Dažniausiai nugaubia anyta ir pasveikina nuotaką (5; 127). XX a. antroje pusėje Dubičiuose užrašytas nuotakos nugaubimas atrodė taip: *Marti jaunojo namuose sėdėdavo galvą ir net veidą apsigaubusi skara. Anyta prieidavo prie marčios ir nuimdavo skarą – atidengdama veidą* (37; 181).

Tačiau kodėl aukščiau aprašytoje apeigoje jaunikis sakosi nepažįstas nuotakos? Tai taip pat galima aiškinti paviršutiniškai: uždengtu veidu, todėl ir nepažįsta, arba – dar nespėjo pažinti. Bet kam tuomet reikalinga ši komedija? Iš tiesų, kai pamirštama apeigos prasmė, ji tampa nebesuprantama, tarsi žaidimas. O kartu iš jos telieka tuščias ir trapus, greitai suyrantis lukštas. Todėl išnyko tiek daug vestuvinių apeigų.

Parodomoji nugaubimo apeigos pusė, t. y. tai, kad po nugaubimo marti tampa *kitokia*, atskleidžia gilesnę skyriuje *Gaubimas – vienu-ma* aptartos gaubimo apeigos prasmę. Šiaurės Rusijos gubernijose marčią apgaubdavo dar piršliams neišvažiavus. Apgaubta nuotaka iki vestuvių nedirbdavo jokių darbų, neišeidavo iš namų, nesirodydavo svetimiems, o kartais nesisėdavo prie bendro stalo (132; 87). Apgaubta marti (panašiai kaip vikšras, kuris įsisupęs į kokoną pasislepia lemiama pasikeitimui iš lervos į vabzdį) tampa *lėliuke*, kuri ruošiasi virsti į kitą kokybę. Tai rodo ne tik senovės graikų kalbos žodis *nim-fa*, reiškiantis vienu metu ir ‘marčią’, ir ‘lėliukę’ (plačiau žr. sk. *Marčios, laumės ir raganos*), bet ir slaviškas apeiginio gobtuvo, kuriuo gaubdavo mirusiuosius, pavadinimas – *куколь* (145; 89–90), kilęs iš žodžio *куколка* ‘lėliukė’. Slavų vestuvinė rauda, kurioje sakoma, jog nuotaką laimindama motina įteikia jai įkapes, ir pasakos, kuriose nuotakai įteikiami *mirties marškiniai* (132; 92), o taipogi lietuviškose vestuvių raudose minima *giltinėlė* (103; 310) rodo, jog marčią gaubdavo tuo pačiu apdangalu, kaip ir mirusiuosius. Šie papročiai, anot V. Jeriominos (В. И. Еремина), mena senųjų laikų išventinimo (inicijacijų) apeigas, kuriose *pašvęstuosius apvilkdavo mirusiųjų drabužiais ir laikydavo juos mirusiais* (132; 92). Tai patvirtina ir lietuviškos *marčios marinimo* apeigos (žr. sk. *Marčios marinimas*). Apgaubta marti, kaip ir į kokoną įsisukęs vikšras, tampa *lėliuke* (*куколкой*), kuri virsta *nauja kokybe*.

Nuotakos nugaubimas yra gaubimo apeigos tęsinys ir jos pabaiga. Gretindami šias apeigas prisimename, kad senose pasakose jaunoji vadinama dvigubu vardu *marti – nuotaka*. Tada išskleistas jaunosios pavadinimas, išreiškiantis vestuvių virsmą, skambėtų taip: *miršta marti, o naujam gyvenimui keliasi nuotaka, tekuolė*. Todėl vestuvės ne tik liūdnos, jose ne tik verkama. Slavų vestuvėse nuotaka, važiuodama į jaunojo pusę, išmesdavo verkimo skarelę, su kuria iki šiolei šluostydavosi ašaras (155; 98). Jos jau neberekės – visos raudos baigėsi. Šiaurės Rusijoje labai ryškiai skyrėsi vestuvių dainos: iki lūžio būdavo raudamos tik raudos (*причеты*), o po lūžio – tik šlovinimo (*величальные*) dainos (122; 220).

Pagal XX a. 8-e dešimtmetyje surinktą medžiagą, tautosakininkai taip aprašo vestuvinį lūžį: *Ir štai dabar įvyksta lūžis. Nuotaka rauda raudą, o pamergės jau pradeda ‘стадoводницy’* (t. y. šlovinančią

dainą). Nuotaka dar teberauda savo raudą, o merginos jau balsingai užtraukia 'виноградье' – iškilmingą jaunuosius šlovinančią dainą. Dar kurį laiką dvi stichijos kovoja tarpusavyje, savotiškai viena su kita susipindamos (nuotaka vis dar rauda raudas, o choras jau dainuoja svečių dainas), bet paskui nugali džiaugsmingas motyvas: greitai jaunieji važiuos į cerkvę tuoktuvėms (122; 220).

Antroji vestuvių dalis – linksma: joje aidi juokas, trykšta džiaugsmo ašaros. Vestuvės yra *perkeitimo* misterija. Jos ne tik *mirtis*, bet ir *prisikėlimas*. Mirtis nugalima mirtimi. Pažymėdami pergalę prieš mirtį kupiškėnai tuo metu, kai tėvas dovanodavo nuotaką jaunajam, giedodavo giesmę: *Iš verksmo stojos linksmyba* (9; 245). Prisikėlimas yra daugiau nei mirties išvengimas. Tai mirties nugalėjimas – gyvenimo viešpatavimas.

Apžvelgę pažiūras į mirtį, matome du požiūrius arba logikas. Pirmasis – bijoti ir priešintis mirčiai. Tai civilizuoto žmogaus logika. Antrasis – priimti mirtį kaip skaudų, bet neišvengiamą perkeitimą, už kurio slypi prisikėlimas naujam gyvenimui. Tai senųjų kultūrų pažiūra. Išnyko kadaise buvusios *slaptos* senosios misterijos. Visų misterijų pagrindas yra mirtis ir prisikėlimas. Po misterijos žmogus jau kitoks. Lietuviškų vestuvių misterija *vieša*. Ir ko gero, ji ilgiausiai išliko – iki pat Pirmojo pasaulinio karo, iki 1914 metų. Kuria logika renkamės ar rinksimės šiandien?

GYVASIS VANDUO – PRISIKĖLIMAS

Jeigu pereinant aukščiausią, nulinį virsmo tašką pasiekiami tokia įtampa, kurios metu apmirštama, tai savaime suprantama, kad pirmartyje prikeliant jaunuosius juos reikia gaivinti. Rasos šventėje paparčio žiedo ieškotojas saulei tekant prausiasi gaivia vasarvidžio nakties rasa, o jaunesiems prikeltuvių rytą nešamas prastuvių vanduo, kuris pasakose vadinamas gyvuoju vandeniu. Keltuvės prasideda prastuvėmis, nes tai sakralioji apeigos dalis, skirta jaunųjų atgaivinimui. Ši apeigų tvarka aprašyta A. Juškos veliuoniškių vestuvėse. Kol parvežama svočia gaubėja, vestuvininkai ruošiasi prikeltuvėms, o *anyta neša į klėtį drungno alaus su bliūdu nusiprausti jaunesiems* (45; 336). Ir tik vėliau, *atvažiavusi ties klėtimi, svočia iš godingo vežimo su dūdomis, smuikais ir su laukiančia svotba eina stačiai į klėtį kiloti*

jaunavedžius ir rėdyti jaunosios galvą (45; 337). Svarbu, kad prausdavo prieš prikeltuves, o tai reiškia, kad prausynų vanduo – **gyvasis vanduo**, kuriuo reikia pašlakstyti ir pažadinti virsmo viršūnę praėjusių jaunuosius.

Praustuvių vanduo ypatingas. Kitaip ir būti negali, nes tai – *gyvasis vanduo*. Veliuoniškiai praustuvėms neša drungno alaus, žemaičiai praustuvių dubenį įstato į rėtį, o kupiškėnai neša *marių vandenėlio*, ir beveik visur į vandenį metami sidabriniai pinigai. Ypač ryškus vandens pagerinimas, ruošiant jį pirmosioms kūdikio prausynoms (žr. *Gimties virsmas* sk. *Viešosios prausynos – senasis krikštas*). Lavono apiplovimui (prausynoms) taip pat turėjo būti vartojamas ne paprastas, o pagerintos kokybės – gyvasis vanduo, tačiau turėtoje lietuviškoje etnografinėje medžiagoje dar neradome tokio papročio aprašymo, bet jis yra žinomas slavų šarvojimo apeigose.

Vien praustuvių vandens negana. Vedant jaunuosius iš klėties į trobą, vestuvinininkai juos dar purkšdavo ir laistydavo vandeniu (48; 171). Kitur įtaisydavo *vestuvių malūną*: apvyniodavo tekinį šiaudais, įstatydavo jį į lovą su vandeniu ir, sukdami ratą, praeinančius jaunuosius laistydavo (45; 335 ir 14; 183). Vandens purškimas, taškymas, dubens statymas į rėtį ar panašiai – tai tekančio, gyvastingojo vandens vaizdavimas. Toks jaunųjų laistymas vandeniu yra savotiškas žadinimas ir gaivinimas.

Pažadintus *gyvuoju vandeniu* ir vis dar vandeniu gaivinamus jaunuosius vesdavo iš klėties į trobą. Kupiškėnų vestuvėse nuotaką už rankos vesdavo šešuras. Prie priemenės durų giedoriai pasitikdavo marčią giedodami giesmę „Iš verksmo stojos linksmyba“ (9; 268). Šių dienų bendrine kalba ji skamba *Verksmai pavirto linksmybe, mirtis pražydo gyvybe*. Tai mūsų prosenelių sudėta giedamojo Mergelės Marijos rožyno (rožančiaus) trečiosios dalies pabaigos giesmė, kurioje apmąstomi į senovines vestuves panašūs įvykiai – Kristaus prisikėlimas (mirties nugalėjimas mirtimi) ir garbingas Marijos perkeitimas (paėmimas į Dangų) (64; 427).

Žadinimo apeigoms priklauso ir marčios juokinimo paprotys. Kupiškėnų papročiu pirmartyje siųsdavo kaiman pasiuntinį sukviesti visus kaimynus marčios lankyti. Kvieslys, įėjęs trobon ir pasveikinęs šeimininkus, kviesdavo tokiais žodžiais: *Prašom marčios jukdytų, prašom marčios šokdytų, prašom marčios sveikintų* (9; 267). Paso-

dinta už stalo marti turėdavo liūdėti. Liūdinčią marčią reikėdavo kaip nors *prajuokinti*. Didysai svotas turėdavo net tam tikrą pypkę marčiai juokinti. Marčiai prasijuokus visi smagiai plodavo rankomis ir šaukdavo iš džiaugsmo (9; 269).

Po dovanų dalijimo vykdavo marčios šokdinimo apeiga, kuri, pasak B. Buračo, buvo laikoma labai svarbia ir visų laukiama. Marčią šokinant visi sustodavo ratu, degindami rankose balanas arba žvakes. Muzikantams grojant, marčią iš eilės šokindavo šešuras, anyta, svočios gaubėjos vyras, dieveriai ir visi kiti. Šokdavo ilgai – kol visi pašokindavo (9; 227). Marčios šokinimas taip pat priskirtinas žadinimo apeigoms.

Marčios juokinimas – senas paprotys, aprašytas XVII–XVIII a. šaltiniuose (E. Vagneris, M. Pretorijus). Svarbu, kad M. Pretorijaus minimoje apeigoje nuotakos prajuokinimas derinamas su nugaubtuvėmis. Nuometuojant, t. y. keičiant nuotakos galvos dangą, nuėmus vainiką būdavo uždedamas jaunojo nupirktas kykas, o jaunasis ją vėl apgaubdavo marška ir uždėdavo ant jos dar ir dieverio kepurę (88; 585). Taip po sugultuvių aprengtą nuotaką vesdavo į trobą. Už stalo ji turėdavo liūdėti, o dieveris stengdavosi ją prajuokinti. Kai marti nors šiek tiek nusišypsodavo, dieveris jai nuo galvos nuimdavo savo kepurę ir nugaubdavo maršką, o prajuokinta nuotaka (*verksmai pavirto linksmybe, mirtis pražydo gyvybe*) likdavo su naująja galvos danga (88; 584).

TEKĖJIMO ŽADINIMAS

Apžvelgę jaunųjų prikėlimą gyvuoju (gyvybės) vandeniu ir apėiginį marčios juokinimą, pasekime tolesnį nuotakos žadinimą, išsamiau aptardami vidinę žadinimo ir prisikėlimo prasmę. Marti, perėjusi nulinį virsmo tašką, turi prisikelti jau nauju žmogumi. Koks tas naujas žmogus turėtų būti? Atsakymas slypi mūsų kasdieninėje kalboje, kurios žodžiuose gyva šimtmečių išmintis.

Lietuviškai sakome, kad bernelis *veda*, o mergelė *išteka, teka*. Todėl vedantis bernelis vadinamas *vedžiu*, o ištekanti mergelė – *nuotaka, nuotakuole* arba tiesiog *tekuole*. Neatidžiai žvelgiant gali pasirodyti, kad tai nereikšminga kalbos detalė, tačiau ši „smulkmena“ nusako lietuvišką vyro ir moters pašaukimo sampratą. Ką žmogus suvokia, tą jis

išreiškia savo kalba. Sąmonės pasikeitimai iškart pasireiškia kalboje ir todėl, nebesuvokdami vyro ir moters pašaukimų skirtumų, šiandien šiuos žodžius painiojame ar pakeičiame kitais: *Mes sakydavom tekėti, o dabar ženijas ir bobos* (LKŽ). Matyt, pamiršome kažką labai svarbaus, esminio, t. y. tai, kas mūsų protėviams buvo akivaizdu.

Žodžiais *tekėti* ir *vesti* ne tik nusakomas moters ir vyro *pašaukimų skirtumas*. Juose užkoduota ir *moteriškosios bei vyriškosios prigimties esmė*. Vyriška prigimtis labiau linkusi imti ir veikti. Todėl bernelis yra *vedys* (vedantysis) ir jo žmoniškumas skleidžiasi veikloje ir vadyboje. Jis *veda*, o santuoka jam yra vestuvės arba *vedybos*. Moters prigimtis yra linkusi kaupti ir teikti (dalinti), t. y. *tekėti*. Todėl mergelė yra *tekuolė* (*tekėtoja*). Jos žmoniškumas skleidžiasi kaupiant ir atiduodant, t. y. tekant, o vestuvės jai yra *tekybos*.

Skirtingus veiksmazodžius *vesti* ir *tekėti* vyro bei moters vestuvėms nusakyti vartojo ne vien lietuviai, bet ir kitos indoeuropiečių tautos. Galima sakyti, kad tai sena, vis prisimenama ir vėl pamirštama žmonijos išmintis. Su vestuvėmis susijusi žodžio *tekėti* prasmė yra išlikusi vokiečių kalbos senžodyje *brautlauf*. Tai sudurtinis žodis (*braut* ‘nuotaka’, o *lauf* ‘tekėjimas’), reiškiantis vestuves, vestuvių šokį, o pažodžiui – nuotakos tekėjimą. Plg. ir kitų germanų tautų panašius žodžius: *brudlauf*, *brydlop*, *brylop*.

Rusų kalboje išliko ir garsiniu pavidalu panašus žodis *mekamь*, t. y. *tekėti* (130; IV–404). Šio veiksmazodžio ryšį su vestuvėmis (buvusį ir tebeesamą) rodo žodžio *мок* prasmės: ‘paukščių tuoktuvietė’, ‘paukščių tuoktuvės’ ir ‘moters galvos apdangalas’ (125; IV, 410–411). Pastaroji žodžio *мок* prasmė primena mums, kad ištekančioji keisdavo galvos dangą.

Senajoje graikų kalboje žodis *tokas* reiškia: ‘besilaukianti motina’, ‘turinti vaikų motina’, ‘gimdė, motina’; o *toketos*, *tokos* tai ‘gimdymas’. Teologijoje iš senosios graikų kalbos išliko žodis *Theotokos* ‘Dievo Gimdytoja’, kurio antroje dalyje aiškiai skamba lietuviškasis *tekėti*.

Kalboje slypinti tautos išmintis sako, kad *teka* ne tik mergelė, bet ir upelė, šaltinėlis, teka ir saulė.

Ypač ryškiai mergelės tekėjimas atsispindi sutartinėse. Z. Slaviūno išleistų „Sutartinių“ I-e tome yra virš 20 tokių „tekančių“ sutar-

tinių. Vienose iš jų marčios tekėjimas lyginamas su vandens, kitose – su saulės tekėjimu:

Kas tar teka / Per dvarelį? / Saula riduolėla / Saulala! / Saulala! / Saulala riduolėla. / Kų tar neša / Tekėdama? / Saula riduolėla. / Saulala! / Saulala! / Saulala riduolėla! // Atneša Dovanėlių... / Kam paduosi / Dovanėles... / Kų patiksiu / Pirmam ryti... / Pasitikau / Šešurėlių... / Atidaviau / Dovanėles... / Dėkavoja / Dovanėlės (94; 336-337).

Dai kas teka, sauliule? / Sauliulė, saulikė. / Per dvarelį sauliule? / Sauliulė, saulikė. / Marci teka, sauliulė, / Sauliulė, saulikė. / Per dvarelį, sauliulė, / Sauliulė, saulikė. / Dai kų neša, sauliule? // Sauliulė, saulikė. // Dovanėlių, sauliule, / Sauliulė, saulikė. / Dai kam duocie, sauliule? / Sauliulė, saulikė. / Dovanocie, sauliule, / Sauliulė, saulikė. / Šešurėliui, sauliule, / Sauliulė, saulikė. / Stamenėliai, sauliule, / Sauliulė, saulikė (94; 337-338; antroji šios dainos pusė – apie anytos apdovanojimą).

Latviai mergelės ir tekančio vandens panašumą išreiškia tokiomis eilėmis: *Upė, upė, mergė, mergė, / Abi vieno dailumėlio: / Teka upė ringuodama, / O mergelė dainuodama (60; 32)*. Paminėtina ir tai, kad kai kurių tyrinėtojų nuomone senųjų vestuvių apeigos būdavo atliekamos prie vandens (7; 34).

Nors jau esame pamiršę, tačiau kalboje ir dainose atsispindinti tautos savimonė mums primena, kad tekantis vanduo, saulė ir mergelė turi bendrų esminių ypatybių, kurios nusakomos veiksmažodžiu *tekėti*. Pabandykime jas sugretinti: saulės nebuvo ir pasirodė – ji patekėjo; šaltinėlio, upelės nebuvo ir pasirodė – jie ištekėjo; nuotakos nebuvo ir pasirodė – ji atitekėjo.

Senovinėse vestuvėse nuotaka tikrąja to žodžio prasme atitekdavo. Aprašydamas kupiškėnų vestuves, skyrių, kuriame pasakojama apie nuotakos atvykimą vedžio šalin, B. Buračas pavadino „Atiteka martelė“. Marčios išlydėtinėje dainoje visi posmai prasideda žodžiais: *Aušť aušrelė, tek saulelė...* Jaunojo pusėje visas kaimas susirinkdavo pažūrėti atitekančios marčios. Šiuo atžvilgiu saulę, tekančią vandenį ir mergelę sieja pasirodymo iš kažkur – nežinios – ypatybė. Vedžio šalyje pasirodo *nuotaka* – *nebuvelė*, nežinia iš kur, kaip saulė ar upelė atitekėjusi. Slaviškas nuotakos pavadinimas *невеста*, kaip nurodo lenkų kalbos etimologiniame žodyne A. Briukneris (7; 18), susijęs su nežinia, t. y. ‘nežinomoji’. Plg. žodžius *невеста* ir *невесть*: *Невесть*

куда он запропастился 'Nežinia kur jis dingo'. Nežinomoji ne tik ta prasme, kad svečioje šalyje ji dar nebuvelė, bet ir ta prasme, kad ji po gaubimo apeigos tapo kitokia (žr. sk. *Nuotakos nugaubimas*).

Patekėjusi saulė ima iš savęs energiją ir siunčia žemei spindulius. Upelė surenka lietaus ir šaltinėlių vandenį ir drėkina žemę, girdo augalus, malšina troškulį. O kaip ši saulės ir tekančio vandens savybė pasireiškia mergelės atžvilgiu?

Šeimos ir bendruomenės gyvenime atsiskleidžia esminė moteriško žmoniškumo ypatybė – **tekėjimas**, apimantis du priešingus polius – **kaupimą** bei **teikimą**. Tik kaupimo ir teikimo darma – tekėjimas – pražydira moteriškojo žmoniškumo, moters sielos gražiausiąjį žiedą – **motiniškumą**.

Ypač giliai senojo mūsų kaimo žmonių nuotaikas, jų dvasią jautė Vaižgantas. Jo aprašytas vestuvių vaizdelis atskleidžia ne tik tekėjimo esmę, bet ir pradedančios tekėti nuotakos sielos virpesius tampant, pasak Vaižganto, „pilnu žmogumi“: *Visas sodžius laukia jaunamartės iš anos šalies parvažiuojant. /.../ Visame sodžiujė tą vakarą niekas apie nieką daugiau nekalba, kaip tik apie naują savo kaimynę. Nuostabu: ničniekas neužsimena, ar graži, visiems terūpi, ar gera. /.../ Dar daugiau rūpi visiems, ar sunkios buvo kraičio skrynios* (110; 140, – išryškinta mūsų).

Pabrėžtina, jog per piršlybas dėl kraičio nesiderėdavo. Pasak B. Buračo, *kraičius duoda nesuderėtus* (9; 207), nes pagrindinė kraičio vertė ne medžiaginė. Derėdavosi tik dėl dalies (*pasogos*). Kraitis buvo nuotakos rankų darbas ir suprantamas kaip jos darbštumo, vertumo ženklas.

Skaitydami vestuvių aprašus nustembame: tiek daug kartų nuotaka, sekama vestuvių papročiu, atidaro savo kraičio skryniąs ir apdovanoja įvairius vestuvių dalyvius, ką nors *išperka* ar pati *įsiperka*. Kaip sako dzūkės, *per vestuves tik rėžyk ir dalyk kiekviename žingsnyje. Kur žingsnelis, ten dovanėlė* (3; 320). Dovanų dalijimo tiek daug, kad dainoje mergelė bernelio klausia: *Ar daug tavo giminėlės, ar daug reiks man dovanėlių?* Bernelis atsako: *Oi mergela, ne sesula, / Šimtas mano giminėlės, / Šimtas mano giminėlės, / O du šimtai susiedėlių. // Giminėlei – plonos drobės, / Susiedėliams – abrusėliai, / Mažiems vaikams – margos juostos, / Piemenėliams – karnų vitulėliai* (102; 341–342).

Apdovanojami visi: giminės, kaimynai, maži vaikai ir net piemenėliai. Gausu dovanų būdavo ir slavų vestuvėse. Rytų slavai sakydavę, kad *vestuvės be dovanų – netikros vestuvės* (142; 241). Mergaudama mergelė daugiausia kaupė, t. y. krovė kraitį, o vestuvės – tekėjimo pradžia. Todėl kraičio skrynių atidarymas be tiesioginės prasmės (apdovanoti, išpirkti, įsipirkti ar pan.) turi ir paslėptą prasmę – *pažadinti* ir *skatinti* tekuole virstančios marčios *tekėjimą*.

Vestuvių papročiai apima du tekėjimo sandus – ir *teikimą*, ir *kau-pimą*. Vestuvėse ne tik nuotaka dalija dovanas. Yra nemažai apeigų, kur dovanos duodamos nuotakai. Kupiškėnų vestuvėse *kiekvienas svečias ar viešnia atveža jaunajai dovanų. /.../ Dovanos būdavo duodamos neplikos, bet suvyniotos stuomenin, abrūsan ar margon juoston* (9; 210). Žemaičių ir veliuoniškių vestuvėse marčios apdovanojimo apeiga vadinosi *ačiavimas* (nuo žodžio *ačiū*): *Trys puikiausios ir gudriausios iš viso tunto mergos su kviesliu ima ačiuoti, t. y. rinkti davanas nuotakai. /.../ Ačiuojant eina prie žėdno, pradedant nuo vyriausiojo ligi mažiausio, dailiai kloniojas ir dėkavoja, kas ką duoda arba pažada: ar gyvulį, ar daiktą kokį* (45; 320). XIX a. antroje pusėje kai kur dovanas nuotakai atiduodavo, kai ji atsisveikindama lankydavo viso kaimo trobas. Gautas dovanas nešdavo ją lydinėčios pamergės (19; 78). Tai vis dovanos, skirtos nuotakai josios pusėje. Apdovanodavo nuotaką ir svetima šalis. Kupiškio apylinkėje jaunojo šalies dovanas atiduodavo pirmaryčiais, valgant *kaimynų pietus*. Kaimynai ir giminės užgerdavo marčią su dovanomis: *Sveika, marte, aš tau linų pundelį ant pradžios gyvenimo; Dėkui, susiedėl, dėkui, atminsiu aš tavo gerą širdį* (9; 269). Tokiu abipusiu dovanų pasikeitimu išlaikoma darna tarp priešingų tekėjimo sandų – kaupimo ir teikimo.

Didysis dovanų dalijimas ištis išpūdingas: *Du pasekėju, abudu jaunosios broliu, ant dalbos (karties) suvertus stuomenis, rankšluosčius, jaunosios dovanas įneša iš klėties į seklyčių* (45; 343). Dalinančios dovanas marčios tekėjimas apdainuotas sutartinėje: *Kas ti teka, lyliule, / Marci teka, lyliule, / Per dvarelį, lyliule, / Dai kū neša, lyliule, / Tekėdama, lyliule, Dovanėles, lyliule* (95; 526).

Tautosakos rinkėjai, aprašydami dovanų dalybas, perteikia tik išorinę (formaliąją) apeigos pusę. Tuo tarpu skaitydami Vaižganto vestuvių vaizdelį pajuntame tekėjimo (dovanų dalybų) sukeltus nuotakos sielos virpesius: *Kiekvieną sodžiaus mažvaikį čiabuvės moterys*

(dovanos dalijamos jaunojo pusėje, – mūsų past.) *marčiai pristato skyrium /.../. Kiekvienas dovanojamas stiebias greitai, godžiai tveria juostelę drauge su jaunamartės rankele ir paukši (bučiuoja) kaip dėdinei, nors dar jauna. Dėdienė (būta gi „dėdienės“) iš pradžių lyg drovisi. Kaip gyva, dar niekas nebuvo jai rankon pabučiavęs. /.../ Matės tad jai patinkant ir dėdienės rolę, ir tą asmens pagerbimą kaip jau **pilno** žmogaus. Tai juo daugiau dalija, juo meiliau šypsosi, juo gražiau ir saldžiau lyg paukštytės balseliu malonina: „– Susijuosk, Gabriuk...“ „– Susijuosk, Aleksiuk...“ (110; 143–144).*

Bučiuojant rankon, nuotaka pagerbiama jau kaip **pilnas** žmogus, kaip tekėtoja (kaupianti ir teikianti). Kiekvieną sodžiaus mažvaikį pristatant skyrium, vardu pavadinant, nuotaka tarsi įvesdinama į naują bendruomenę kaip viso kaimo motina. Ta dovana, juostele, pasak Vaižganto, marti pririšo vaikų širdes ne tik prie savęs, bet ir prie viso savo kiemo.

Visi šie paminėti ir nepaminėti nuotakos apdovanojimo ir dovanų dalijimo papročiai ją įtraukia, tarsi įtekina naujon bendruomenėn kaip jau **pilną, tekančią** žmogų.

Savęs išdalinimo prasmę aptinkame ir vestuvių papročiuose, susijusiuose su apeigine duona. Vestuvėse jaunajai po rūtų vainiku būdavo segama duonos plutelė (61; 168). Šalčininkų apylinkėje iki XX a. antros pusės išliko paprotys į nuotakos vainiką įpinti tris rugių varpas (111; 32). Ir visoje Lietuvoje jaunuosius sutikdavo ir tebesutinka su duona. Visuose vestuvių papročiuose minimas jaunosios duonos kepalas, su kuriuo ji išsiskirdavo tik važiuodama į bažnyčią, o dzūkės jį imdavo kartu su savimi net važiuodamos į jungtuves.

Žodyje *duona* slypi davimo, duodimo (*duodimas*=*davimas*, LKŽ) prasmė. *Duona* mūsų kalboje susijusi su žodžiu *duoti*. Plg.: *duodingas* ‘tas, kuris lengvai duoda, dosnus’; *duoslus* ‘dosnus’; *duosnė* ‘dovana’ (LKŽ). Iškepta duona *duodinama*, dalijama, t. y. duona susijusi su dalinimu, teikimu. Duonos ir žmogaus sugretinimas lietuvių doros kultūroje išsakomas K. Bradūno eilėraštyje „Susitikimas Kiršuos“, parašytame pagal jo auklės J. Šulinskienės pasakojimus. Tame eilėraštyje žmogus, atnešęs duonos, taria: *Valgykit ir gerkit – tai viskas, tai mes patys – duona ir vanduo* (15).

Dzūkijoje nuotakos duonos kepalas po vestuvių būdavo laikomas iki kito sekmadienio. Sekmadienį nuveždavo prie bažnyčios, su-

raikydavo ir išdalindavo ubagams. Anot pasakotojų, taip darydavo, kad jaunavedžiai *su duona visada būtų* (32; 165). Šis paaiškinimas išreiškia senovinę išmintį, kad žmogus turtingas ne tiek, kiek jis turi, bet kiek jis dalina. Gyvenimiška šios išminties išraiška yra dzūkės žodžiai, kuriais ji ragina svečius vaišintis: *Valgaite, valgaite! Kad padėta – nepavydėta! Gal ir mano vaikus dabar kas valgydina* (2; 366).

Panašaus elgetų apdovanojimo papročio būta ir kupiškėnų vestuvėse. Tik čia jau pati nuotaka, atvykusi tuoktuvėms į bažnyčią, *atsiskiria nuo pamergių pulko ir eina ubagų rankų bučiuoti. Kiek tik sėdi ubagų prie bažnyčios, visiems jaunoji nusilenkia ir bučiuoja rankas. Kartais ubagams ji dar ir pinigų šiek tiek duoda, kuriuos ji gavo ši rytą užgėrose* (9; 227).

Aukštaičiai marčios duoną į jaunojo pusę perveždavo ypač pagarbiai. Kraičvežiams įduodavo *gražiai drobės stuomenin suvyniotą duonos kepalą ir statinaitę alaus*. Kupiškėnai tuomet sakydavo, kad *marčios rūgštį veža* (9; 254), o Zarasų apylinkėje kraičvežius vadindavo *duoniais* (19; 70). Duoną kraičvežiai veždavo suvyniotą į patalus, kuriais klodavo jaunųjų lovą (9; 254), o atvežtą duonos kepalą pajaukais, klodamas jaunesiems patalus, padėdavo po pagalve (9; 263). Rusų papročiu duoną į sugultuvių klėtį pats jaunasis nešdavosi užsidėjęs ant galvos (157; 179).

Duonos ir sugultuvių ryšys atsiskleidžia per savęs išdalijimo (tekėjimo) įvaidį. Svarbiausias įvykis, ypač skatinantis nuotaką tekėti, yra sugultuvės. Čia pradedama nauja gyvybė, kuriai nuotaka, tapdama motina, tikrąja to žodžio prasme atiduoda, dalina save.

Moteriškojo žmoniškumo savybė – tekėjimas užkoduotas ir indoeuropiečių tautų žodžiuose. Slavų kalboje bendrinis moters vardas yra *deba* (*dieva*). šis žodis taikomas *visoms moterims nuo mergaičių iki senelių* (118; 33). Kalbininkai žodyje *deba* įžvelgia moters sugėbimo *maitinti vaikus krūtimi* prasmę (168; 115–117).

Palyginkime šį žodį su sanskrito k. žodžiu *deva* ‘dievybė’, lietuvių k. – *Dievas*, latvių k. – *Dievs*, rusų k. veiksmažodžiais *davat* (*davat*) ‘duoti’, lietuvių k. žodžiais *dovis* ‘davimas, davinytis, dalis’ (LKŽ), *dovana*, *davā* ir latvių k. žodžiu *deva* ‘davinytis’. Visus juos, kaip ir žodį *Dievas*, sudaro tas pats priebalsinis skeletas *d – v*. Taigi šiuose žodžiuose įrašyta, kad *davimas yra ne tik dieviškoji, bet ir*

prigimtinė moters savybė, o maitinimas krūtimi ryškiausiai išreiškia savęs išdalinimo prasmę.

Visi šie suminėtieji ir neminėti nuotakos apdovanojimo ir dovanų dalijimo papročiai bei apeigos su duona išreiškia nuotakos, upelės ir saulės antrąjį tarpusavio panašumo bruožą – *tekėjimą*.

Trečiąją saulės, upelės ir mergelės bendrą ypatybę nusako žodis *gaiva*. Saulė patekėjusi visa sušildo ir atgaivina, tekantis vanduo drėkindamas teikia gaivastį. Kur šviečia saulė ir teka drėkinantis vanduo, ten gyvybę skatinančiuose saulės spinduliuose tarpsta vešli ir gaivinanti žaluma. Nuotakos (mergelės) skleidžiama gaiva pasireiškia aukščiausiuoju, dvasiniu – kūrybiniu žmogaus lygmeniu. Tai žmogaus sielos gyvumo išraiška, *dvasinis tekėjimas*.

Ar buvo gyvas mūsų kultūroje šis aukščiausias tekėjimo – gaivasties sandas? Ar iš tikrųjų moteris buvo šeimos, aplinkos, viso gyvenimo gaivintoja – kaip saulė ar upė? Ar šis trečiasis tekėjimo lygmuo atsispindi vestuvių papročiuose?

Piršlybose piršlys ieško *ugnies kūrėjos ir sergėtojos* (45; 290). Tai galima suprasti ir buitine prasme, bet ji, kaip matysime toliau, – ne vienintelė. Nuotaką *su ugnimi rankoje* sutikdavo jos tėvas, kai ji, per mergvakarį aplankiusi visas kaimo trobas ir atsiveikinusį su kiekvienu, grįždavo namo (102; 195). Šis paprotys atsispindi ir vestuvių raudoje, kurią sugrįžusi iš jungtelių, lipdama iš vežimo rauda jaunoji: *Oi, kur mano tėvulis seniausias, / Oi, kur mano šlovelė didžiausia, / Oi, kol senas neišeini ant didelio dvarelį / Su kaitriąja ugnele* (102; 214).

Pasak S. Daukanto, jaunojo šalyje nuotaką taip pat sutikdavo su ugnimi, tardami: *Šitai ugnelė šventa, neraudok, marte, kurią kaip pas tėvelius saugojai, taip ir pas mus saugosi* (25; 80), o dzūkų papročiu užkūrusią krosnį ir už stalo atsisėdusią jaunamartę vestuvininkai sveikindavo tokiais žodžiais: *Sveikiname naują mūsų šeimnininkę ir linkime, kad tavo rankose ugnis neužgestų, ant stalo duonos netrūktų* (išryškinta mūsų, – 50; 90). Prisimenant, kad senovės lietuviams ugnis buvo dvasinės gyvybės ženklas, paminėtuose papročiuose ir šiuose sveikinimo žodžiuose nesunku įžvelgti ir dvasinės gaivasties linkėjimus.

Tarp delnų paėmus šventą indą, / Ji per slenkstį žengia verkdam. / Tarp delnų namų ugnelė spindi: / – Dek, ugnele, šviesk negesdama. (K. Bradūnas „Jaunamartės ugnies malda“)

Svarbi vieta vestuvėse tenka ir naujų namų papuošimui svetimoje šalyje. Atvykusi į jaunojo namus, prikeltuvių rytą *jaunamartė, jau prieš pusryčius apsiruošusi, visus savo klėties ir svečių galo priegalius apvalkstė savais ančvilkais, visus stalus nutiesė savomis staltiesėmis, visur prikabinėjo savo rankšluosčių. Visas skrynias tam kartui iškraustė: rietimus sudėjo lentynose, kėdeles apdangstė kilimėliais* (110; 143).

Šiame vestuvių vaizdelyje Vaižgantas pabrėžia nuotakos audimo raštų ir dovanų (juostų, rankšluosčių) grožį. Išvydę kurį nors apdovanotąjį vestuviniškai tuoj jį apstoja, *ima varstyti dovanas ir džiaugtis jų raštais. – Tai, kad dovanota Jonui rankšluostis! Bent dvylikanytis, sesele, – kalba viena mergaitė. /.../ – O juostų, juostų! Kas juosta, tai kitas raštas. /.../ – Raštų raštai. Nebent dvidešimt keturiomis austa, ne kitaip* (110; 143).

Tai ne Vaižganto kūrybos išmonė. Iš tiesų dovanomis grožėdavosi. Kaip pastebi B. Buračas, kiekvienas apdovanotasis dovaną nešiodavo viešai, susijuosia, persisveria per petį arba ant kaklo užsikabina. Dovanas pagerbdavo jas šokindami: *Su dovana taip šokama, kad dovana būtų matoma ir gerbiama. Šoka visi – seni, jauni ir patys mažiausi vaikai* (nes visi apdovanoti, – mūsų pastaba), *dėl to ir vadinama 'bazdolių tuncius' ar 'dovanų šokinimas'* (9; 272). Iš tiesų, pasak Vaižganto, *visus surišo nagingos lietuvės audimėliai* (110; 144).

Moteris į rankdarbius įlieja savo vidinę gyvybę. Moters menas, jos rankdarbiai tvieskia ypatingą šviesą, spinduliuoja jos širdies šilumą. Išdalintos dovanos ir seklyčios padabinimas nuotakos kraičiu visiems namams suteikdavo naujo gaivastingumo. Šios ir panašios apeigos bei papročiai naujuosius jos namus tarsi *įraugdavo* nuotakos dvasia, pavergdavo raštų grožiu, suteikdavo gaivasties. *Per juostą – į širdį. Per grožį – į namų Ugnelę*, – tokiais žodžiais baigia vestuvių vaizdelį Vaižgantas.

Taigi margos juostos, rankšluosčiai ir kiti audiniai vestuvėse užimdavo ypatingą vietą. Audimo raštų grožis, kuris spinduliuodavo moters gyvybines galias ir priklausė nuo jos dvasinių savybių, daug lemdavo ir pasirenkant nuotaką. Apeigų, susijusių su juostomis, vestuvėse būdavo tiek daug, kad Dzūkijoje dainuodavo net tam tikras dainas, vadinamas *juostaitėmis*.

Dzūkų vestuvėse grįžtančią iš bažnyčios nuotaką pasitikdavo mo-

tina, nešina stikline vandens ir rankšluosčiu. Vandeni ir rankšluostį įteikia dukrai, tardama ypač reikšmingus žodžius: *Laiminu tave, dukrele, tyru vandenėliu ir margu abrūsėliu, kad tavo gyvenimas būtų tyras, kaip tyras šis vandenėlis, laimingas ir įvairus, kaip šitas margas abrūsėlis* (50; 65). Duona šioje apeigoje reiškia rūpestį medžiaginė šeimos gerove, o vanduo – dvasinį šeimos gyvenimą. Reikšminga yra tai, katras iš jaunųjų paims duoną, o kuris vandenį ir pavaišins vienas kitą. Jaunasis, paėmęs duoną ir ją pavaišinęs nuotaką, pasirenka atsakomybę už duoną kasdieninę, o nuotaka, paėmusi vandens stiklinę, prisiima namų gaivintojos, tekėtojos ir gyvybės teikėjos pareigas. Ir iš tikrųjų, kaip tyras yra tik tekantis vanduo, taip motinos ar mergelės dvasinė gaivastis – tyrumas yra susijęs su tekėjimu. Tekanti moteris, rūpindamasi artimaisiais, jiems tarnaudama bei dalindama sukaupą gėrį, gaivina ir gražina kasdienę buitį. Upė, kad galėtų tekėti, iš aplinkos renka vandenį, o tekančio žmogaus kaupimas reiškiasi bitelės darbštumu. Tačiau svarbiausias yra dvasinis tekėjimas. Dvasia tekanti (teikianti) moteris yra tyra lyg šaltinio vanduo ir skaisti kaip saulė. Tekėjimas ir skaista yra neatskiriami dalykai. **Ten, kur teka, ten tyra ir skaistu.** Tokia motina ar moteris tampa tarsi gyvybės susibėgimo, sankaupos centru, į kurį iš begalinio dvasinės gyvybės vandenyno plūsta dvasinis gėris – gaivastis, kuris neužlaikomas, bet dalijamas. Jis teka, pasireiškdamas motinos ar moters mintimis, žodžiais, jausmais ir rankų darbais.

Tokia moteris traukia prie savęs visus tarsi žiedas bites. Vien pabuvęs šalia tekančios moters, paragavęs jos vaišių ar pasiklausęs jos giedamų dainų, žmogus jaučiasi tarsi prisilietęs prie **dvasinės gaivasties** šaltinio. Tai ypač pasakyтина apie visą gyvenimą dirbančias ir dainuojančias senojo Lietuvos kaimo motinas. Pasak jų, *darbas – tai malda, o daina yr žmogui in sveikatą* (2; 220). Iš tiesų senoviškas **dainavimas** taip pat yra **tekėjimas – jausmo dalijimas**. Nors vaikai jau išsklidę po pasaulį ir ji sulaukusi senatvės gyvena viena, bet vis dar teka ir gaivina visa, kas gyva. Pasak dainų rinkėjų, *kiek pabuvus ir vėl traukia pas močiutę. Ir ne vien dainų pasimokyt* (2; 224). Tekančioji, kaip ir šaltinėlis, teikia taiką ir spinduliuoja tyką (ramybę). Čia galima susimąstyti, kodėl tekėjimas teikia ramybę arba kodėl nurimstama žiūrint į tekančią vandenį (plg.: *teka – teika – tyka – taika*)...

Tekėjimo judesys – tai slėpingas ritmas, gražinantis mums

prarastąjį rojų, kelionė į ištakas, į pradžių pradžią. Tai pasinėrimas į begalybę, iš kurios išteka ir kurion suteka visos upės ir upeliai, kur išnyksta visi skirtumai, o laikas praranda prasmę, nes čia niekas niekada nesibaigia ir neprasideda.

SENOŠ FORMOS NAIKINIMAS

Rytų Lietuvoje užrašyta gilia senove dvelkiančių apeigų. Švenčionių apylinkėje *pasitinkant marčią kiemo viduryje būdavo pasta-tomas šiaudų kūlys, ant kurio nuotaka mesdavo duonos kepalėlių, o svažia jį perrišdavo juosta. Po to visi šokdindavo nuotaką ir šiaudus sutrypdavo* (19; 223). Apeigos su šiaudų kūliu ar šiaudais žinomos visoje Lietuvoje, o į šią sudėtingą apeigą dar įtraukta ir duona. Joje persipina du virsmo įvaizdžiai: javai pavirto duona, o marti – nuotaka. Senoji forma – šiaudai ir marti – tai, kas nebereikalinga, yra naikinami. Senos formos naikinimo ir marčios vartimo nuotaka ženklas yra jos šokinimas ant sutaršyto, naikinamo šiaudų kūlio.

Apeigos su šiaudų kūliu ar šiaudais, kurie grūdams subrendus tampa nebereikalinga ir naikintina senąja gyvenimo išraiška (forma), plačiai žinomos ir būdingos žemdirbiams. Įvairūs papročiai su šiaudais yra simbolinis praėjusio laikotarpio arba *išgyvento tarpsnio naikinimas*. Juos rasime pagrindinėse kalendorinėse šventėse, visuose virsmuose. O ypač jų gausu vestuvėse. Priežodis – *likti ant pernykščių šiaudų* (arba *rugienių šiaudų*) – skirtas apibūdinti tais metais neištekėjusioms ar senmergėms, vaizdžiai paaiškina apeigų su šiaudais prasmę. Paliekant senąjį prasideda naujas metų, gamtos ar žmogaus gyvenimo laikotarpis, todėl aslą šiaudais nubarstydavo Kūčių vakare ir per įkurtuves (157; 185). Ukrainiečiai jau mergvakario metu visuose nuotakos namų kampuose pastatydavo po rugių pėdą (157; 141).

Lietuvių apeigos su šiaudais dažniausiai būdavo atliekamos antroje vestuvių pusėje – jaunojo šalyje. Bet tai ne taisyklė. Jau piršlybose, atvykus nežinomiems piršliams pas kurio nors berno mylimą mergelę, kiti kaimo vyrai uždegdavo šiaudų kūlį kaip ženklą, kad piršliai susiprastų ir išvažiuotų (62; 482). M. Pretorijus rašo, kad parvežant marčią prieš vartus būdavo uždegamas šiaudų kūlys, per kurį pervaziuodavo vežimu (62; 504). Toks paprotys žinomas ir Didžiojoje Lietuvoje (29; 143).

Labai prasmingos yra pirmaryčio apeigos su šiaudais. Po prikel-
tuvių jaunieji, tarsi pamindami po kojomis savo jaunystės dienas, iš
klėties į trobą eidavo šiaudais išklotu taku (45; 336 ir 338). Vitebsko
gubernijoje vietoj šiaudų jauniesiems po kojų mesdavo šiukšles (157;
195) arba, jiems važiuojant tuoktis, taką iki cerkvės nubarstydavo
šiaudais. O senoviniu indų papročiu nuotaką sodindavo ant šiaudų
(157; 185). Lietuvių vestuvėse pagrindinė apeiga su šiaudais – tai jau
minėtas marčios šokinimas ant išdraikyto šiaudų kūlio arba, kaip da-
ryta Utenos apylinkėje, ant asloje prikreiktų šiaudų (19; 28).

Kita plačiai žinoma senos formos naikinimo apeiga – tai indų
daužymas ir, rečiau, daiktų *laužymas*. Sakoma, kad *šukės laimę neša*.
Dabar tai vadiname prietaru arba suprantame tiesiogiai. Teko girdėti,
kad šiuolaikinėse vestuvėse, linkint jauniesiems didesnės laimės, iš-
tisas takas buvęs nubarstytas šukėmis. Aišku, kad ne sudaužyto indo
šukės neša laimę. Jos yra tik jaunų nerūpestingų dienų praradimo
(naikinimo) išraiška. Todėl kuo tikriaus netenkama, numirštama jau-
nystei arba, perkeltine prasme, kuo smulkesnės daužomo indo šukės,
tuo tikresnė naujojo gyvenimo pradžia su visa jai tenkančia atsako-
mybe ir tuo pačiu tikresnė laimė.

Indų daužymas, kaip ir apeigos su šiaudais, būdavo atliekamos
įvairiose vestuvių dalyse. Žemaičiai pirmą kartą puodą daužydavo
dar per piršlybas. Kai tik piršlys suderėdavo, šeimnininkės virtuvėje
tuojau pat sumušdavo kelis puodus arba *kas nors iš namiškių įnešęs*
meta jaunikiams po kojų pripiltą pelenų puodą, kuris sudūžta, ir pele-
nų debesis pakyla į viršų (74; 64). Gervėčių apylinkėje dzūkai stiklinę
daužydavo per mergvakarį. Pamergės, nupynusios vainiką, gerdavo iš
žalių rugių varpų (jaunų dienų ženklas) padarytą girą. Mergina, išgė-
rusi paskutinę, *butelį ar stikliuką sudaužydavo į trobos kertę, o vasarą*
pro atdarą langą mesdavo į namo kampą (42; 167). Kitur stiklinę ar
ąsotį daužydavo prieš išvežant nuotaką į svetimą šalį (88; 582 ir 36;
213). Ir apskritai, paprotys reikalaudavo per vestuves *sudaužyti* keletą
puodų ar kitokių indų (5; 103).

Šiaurės Rusijos vestuvėse molinį puodą daužydavo keldami jau-
nuosius (122; 297). Karelijoje indus daužydavo nugaubiant nuotaką:
Pakėlus maršką nuo jaunosios galvos, visi šaukdavo 'graži jauna-
martė!' ir į durų staktą ar į pečiaus kampą daužydavo puodą ar lėkštę
(156; 179).

Ypač audringai senąją formą naikindavo ukrainiečiai. Jų paprotys panašus į nevaldomų jausmų proveržį. Keltuvių rytą patikrinę patalynę ir radę, kad nuotaka buvusi nekalta, vestuvinininkai vykdavo į jos namus ir džiaugsmo ženklais *daužydavo langus, pečius, laužydavo stalus, kėdes, suolus, daužydavo indus ir visa, kas po ranka papuola, bet nuotakos tėvai ne tik kad nepykdavo, bet ir dėkodavo, dovanodami jiems rankšluosčius* (162; 533). Kursko gubernijoje taip darydavo svočia, kuri *su jaunosios marškiniais rankose šokdavo ant suolų ir daužydavo viską, kas tik pakliūdavo po ranka*. Vestuvinininkai taip pat šokdavo, dainuodavo ir daužydavo indus bei langus (170; 188).

Vykstantis jaunųjų persikeitimas (virsmas) perkeltine prasme dar labiau nei daužant indus išreiškiamas barstant sutuoktuvinininkus grūdais. Tačiau šioje apeigoje ryškesnis **naujos pradžios – prisikėlimo** įvaizdis: sunykdamas grūdas išleidžia naują želmenį (*daigoti – dygti*).

Grūdų barstymo paprotys plačiai žinomas ne tik Lietuvoje (88; 581), bet ir kaimyninėse šalyse (156; 170). Vienur vestuvinininkai barsto nuotaką ar jaunuosius, o kitur pati nuotaka barsto grūdus po kambarį ir po visus trobesius. Šis paprotys aprašytas knygelėje „Sūduviai“, jį mini ir M. Pretorijus (88; 581). Užrašytuose šio papročio aiškinimuose dažniausiai jau atsispindi tik turtingumo, vaisingumo prasmė: *Jaunavedžiai visą amžių turėsią duonos, seksis darbai arba nuotaka barsto, nes nori būti turtinga* (19; 49). Gilesnę šios apeigos prasmę atskleidžia rytojaus dieną tariami žodžiai, kai šluojami išbarstyti grūdai: *Jau grūdai išleido šakneles – bus vaisingi jaunieji* (62; 497). Ir iš tikrųjų, **daigas dygdamas daigoja grūdą**. Kad žmogus galėtų sėkmingai pradėti gyventi naują gyvenimą, reikia apmirti senajam, jau išgyventam gyvenimo tarpsniui. Per senovines mūsų kaimo vestuves būdavo įvykdomi Evangelijoje pagal Joną užrašyti Kristaus žodžiai: *Iš tiesų sakau jums: jei kviečio grūdas nekris į žemę ir neapmirs, jis pasiliks vienas, o jei apmirs – jis duos gausių vaisių* (Jn 12, 24). Tik apmirdama, mardama, marti tampa motina, kuri, priimdama į save ir augindama naują gyvybę, virsta tekuole, dalijančia ir duodančia save kaip duoną.

Kita vertus, barstymas grūdais (kaip ir laistymas vandeniu) reiškia gyvybingumą, naujos gyvybės žadinimą. Gyvybė, slypinti sėklose (grūduose), pasirodo (sudygsta) gležnu želmeniu. Vestuvės taip pat yra sėja, tarsi grūdo bėrimas į dirvą laukiant naujos kokybės radimosi.

Gyvybingumo motyvas slypi ir svarbiausių duoninių grūdų pavadinimuose: slavų *жумо* (tariama *žito*) – bet kokie nemalti grūdai, javai (plg. *жить, житие* ‘gyventi, gyvenimas’) ir lietuvių *javai* (j=g; tai gi javas = *gava, gyvas*).

Vietoj grūdų barstymo slavų kraštuose dažnesnis paprotys valgyti apeiginę košę (grūdus, kruopas, plg. *житная крупа* ‘miežių kruopos’). Tai senoviškas rytinių slavų paprotys. Voskresensko metraštyje, kuriame minimos kunigaikščio Aleksandro Nevskio vestuvėse, žodis *košė* pavartotas vestuvinės puotos reikšme (157; 123).

Barstymo grūdais apeigoje slypi mirties (naikinimo) ir gyvybės (žadinimo) priešara, todėl šis paprotys yra ir virsmo arba perėjimo per nulio tašką įvaizdis. Šiuo požiūriu jaunųjų barstymo grūdais gilesnė prasmė labai artima apeigoms su išvirkščiais kailiniais. Slavai neretai šias savarankiškas apeigas sujungdavo: *Grūdus barstydavo motina, svočia ar kuri nors kita moteris, bet būtinai apsigobusi išvirkščiais kailiniais* (157; 98).

Dažniausiai pasitaiko trys apeigų su išvirkščiais kailiniais atlikimo būdai: 1. sutinkant sutuoktuvinius, jaunoji ar jaunieji apgaubiami išvirkščiais kailiniais (36; 213); 2. išvirkščiais kailiniais užtiesiamas slenkstis, kurį jaunieji peržengia naujuose namuose, kartais kailiniai patiesiami jauniesiems po kojų (156; 169); arba 3. jaunieji sodinami ant išvirkščių kailinių (157; 98). Apeigos atlikimo būdas jos prasmei reikšmės neturi – svarbu vien *išvirkštumas*, reiškiantis įvykusį virsmą. Kursko gubernijoje tėvai jaunuosius laimindavo su ikona ir duona, padėta ant išvirkščių kailinių (170; 175). Čia dera prisiminti, jog jaunieji taip pat vilkdavosi išvirkščius vestuvių marškinius ir drabužius (145; 35). Išvirkšti kailiniai, marškiniai, drabužiai ar veidrodis – tai vis *išvirkštumo – perėjimo per nulinį virsmo tašką* įvaizdžiai (žr. sk. *Tyla, tiltas ir tiltininkai*).

MARČIOS, LAUMĖS IR RAGANOS

Pabandykime rasti atsakymą į naivų klausimą: kodėl anksčiau labai stengtasi ištekinti dukras, kodėl mergelės pačios stengėsi ir dabar tebesistengia (jei per daug nepaveiktos naujųjų pažiūrų) ištekėti? Juk per vestuves verkiama, atsisveikinama, apmarstama (mirštama) jaunoms nerūpestingoms dienoms – seserystei. Anksčiau atsisveiki-

nimas būdavo ne tik paprotinis, bet ir gyvenimiškai tikras – grįžti, t. y. skirtis būdavo negalima. Tačiau ištekti vis tiek stengtasi. Kodėl? Žinomas pasakojimas apie nuotaką, labai gailiai verkusią vežant ją į jungtuves. Ėjusiam pro šalį žmogui pagailo verkiančiosios, ir jis taręs vestuvinėkam: *Ar jūs neturit širdies? Paleiskit ją, kad ji taip gailiai verkia*. Nuotaka, tai išgirdusi, sušuko: *Tevežie, tevežie!* Netikėta. Nors skaudu ir sunku, bet ištekti reikia, kažkas vis tiek traukia.

Jau žinome, jog tik tekanti moteris, tampa *pilnu* žmogumi. Esama ir patarlių, patvirtinančių, kad netekėjusi ar nevedęs – tai pusė žmogaus. Tekėjimas – tai moteriškumo atsiskleidimas, visapusiškiausia jo išraiška. Mergelė tekėdama išlaisvina ir nukreipia savo prigimties galias gyvenimui įprasminėti. Tekant neapibrėžtas, beformis gyvybingasis moteriškumas įgauna kryptingumą ir reiškiasi tauriausiais motiniškumo bruožais. Tik per motiniškumą mergelė atsiskleidžia savuoju žmoniškumu, per kurį vyras gali priartėti prie moters dvasinio pasaulio ir patirti jo gyvybingumo bei grožio gelmes.

Vestuvės yra labai stipri paskata dvasiniam mergelės skleidimuisi – *tekėjimo pažadinimui*, jos gyvenimo įprasminimui. Moteriškasis pradas yra pasyvus ir todėl, jeigu neįvyks vestuvės, t. y. nebus aktyvaus vyriškojo prado – vedžio, kuris nutiestų krantus tekėjimui, tai tekėjimo gali ir nebūti. Tuomet martaujanti mergelė tampa panaši į stovintį vandenį, o ypač jei ji įstringa martavime. Taip ji tampa pavaldi ne tik martavimo dėsniui *nokti* – *nykti*, bet ir tiesiogiai susiduria su vestuvių virsmo grasa.

Blogio grėsmė – grasa virsmo metu nepaprastai sustiprėja. Kalbant sinerginėmis sąvokomis, virsmo metu sistema yra labai jautri (nepastovi), dėl to ypač padidėja mažo poveikio, atsitiktinumo (fluktuacijos) įtaka. Atsitiktinumo poveikis priklauso nuo vidinių sistemos savybių. Net ir visai nedidelis poveikis, atitikęs vidinės sistemos savybes (rezonavęs), persmelkia ir perkeičia visą sistemą. Todėl labai svarbu tai, kaip marti (bendru atveju – sistema) yra paruošta arba sužadinta, kitaip sakant, – kokios jos vidinės savybės. Nuo to priklauso tolesnis jos likimas. Kad blogas poveikis neturėtų įtakos, jis neturi rasti atgarsio virsmo būseną išgyvenančioje marčioje. Jeigu anksčiau buvusi dorinė kultūra teikdavo teisingas gyvenimo nuostatas ir gesindavo neigiamus poveikius, tai šių dienų gyvenime to beveik nebėra. Nors virsmą labiau valdo bendroji (kolektyvinė) sąjauja, tačiau

šiais laikais, kai atmestos senosios vertybės ir akivaizdžiai smuko bendras doros lygis, ypač svarbu asmeninis kiekvieno sąmoningumas. Sąmoningas virsmo grąsios ir jos apraiškų suvokimas, aktyvinantis žmogaus dvasios galias, padeda išvengti virsmo grąsios. Taip doros kultūra ir senieji papročiai įveikia griaušančią laiko tėkmę ir gyvuoja toliau pagal sinergijos dėsnį – ir *suyla*, ir *išlieka*.

Pagarsinta į marčias mergelė pradeda martauti. Ruošdamasi ištekti ji *krauna* ir *kaupia* kraitį. Kraičio krovimas tęsiasi iki tekų. Vestuvės yra lūžio taškas, kuriame marti, virsdama tekuole (tam, kaip matėme, skirta daugybė vestuvinių apeigų), pradeda tekėti. Kitas labai svarbus įvykis marčiai virstant motina, reiškiantis martavimo pabaigą, – tai kūdikio gimimas. Atėjusi nauja gyvybė jau savaime, paklūstant motinystės instinktui, skatina tekėjimą.

Toks yra natūralus mergelės virsmo motina kelias laikino martavimo metu. Nors visos mergelės subręsta ir tampa marčiomis, tačiau dėl vienokių ar kitokių priežasčių ne visos išteka. Martaujanti mergelė ne tik dailosi bernelio – vedžio, bet ir kaupia kraitį. Kaupimas yra natūralus moteriškumo bruožas, tačiau martaujant jis tampa vyraujančiu. Jeigu vestuvės, pažadindamos tekėjimui, atkuria kaupimo ir teikimo darną, tai neištekėjusi mergelė, paklūsdama moteriškajam pastovumui (inercijai), kaupia kraitį ir toliau. Taip pagalbinė priemonė – kraičio kaupimas – tampa tikslu. Šiuo atveju martaujanti mergelė virsta vestuvių virsmo grąsios įsikūnijimu, kurį senovės lietuviai pavadino bendru *laumės* vardu. Laumė – tai legendose iš dalies mitologizuota, tačiau gyvenime visai tikra, perkeičiamajame tarpsnyje, t. y. *martavime įstrigusi marti*. Arba kitaip – moteris be lygsvaros, kurioje vyrauja arba yra veiklus tik vienas tekėjimo polių – kaupimas.

Nesunku sakmėse sutinkamose laumėse atpažinti marčią. Laumės, kaip ir marčios, dirba moteriškus darbus, *kurie susiję su drobių gaminimu. Jos verpia, audžia, skalbia (velėja)* (108; 96). Tačiau jų darbas skiriasi nuo kitų žmonių veiklos neprotingumu, pusiausvyros neišlaikymu, t. y. nors dirbančios gerai ir greitai, *laumės negalinčios jokie darbo nei pradėti, nei baigti* (108; 98). Šis laumių bruožas išreikštas sakmėse. Pasakojama, kad atėjusios į namus laumės padeda šeimininkei verpti linus. Kol linų užtenka, viskas gerai. Linus pabaigus, šeimininkė neša pakulas, spalius, o laumės vis verpia ir verpia. Ir jeigu laumių koku nors būdu neatsikratoma, šeimininkės laukia

liūdnas likimas. Laumės ima verpti visa, kas tik verpiasi: samanas iš trobos rąstų tarpų, o galop šeimininkės plaukus ir net žarnas (63; 13). Ši laumių savybė pasireiškia ir kitaip: laumės neturtingosioms dovano *nesibaigiantį* audeklo gabalą (63; 17).

Skaičiai *nulis* (0) ir *aštuoni* (8), kurie rašant neturi nei pradžios, nei pabaigos, yra laumių ženklai (108; 109). Vienpusiškas kaupimas taip apvaldo laumėmis tapusias marčias, kad iškreipia jų žmogiškąją prigimtį – jos nesugeba nei pradėti, nei baigti.

V. Vaitiekūnas vaizdžiai aprašo 1932 m. įvykusį susitikimą su martaujančia moteriške – laume. Sužinojęs, kad Kretingos apskrities Darbėnų valsčiuje gyvena B. Vičiulaitė (apie 70 m. amžiaus), turinti retą kraitį, nuvykęs pas ją su bendradarbiu, tikėdamasis jį nupirkti Šiaulių „Aušros“ muziejui. Juos pasitiko *skvarbus, aštrus, įtarus ir kupinas nepasitikėjimo žvilgsnis* [...]. „*Aš savo drabužių nei kalėdovančiam klebonėliui nerodau, nei mokytojams jų vakarėliams bei iškilmėms neskolinu* [...], *jei kitų reikalų nėra – išeikite iš kiemo*“. Ir tik po pusės dienos įtikinėjimų ji leidusi nufotografuoti dalį kraičio (109; 285–288).

Be kraičio krovimo darbų laumės dar turi reikalų su bernais: bernai užkabinėja laumes arba laumės pristoja prie vyrų. *Jeį bernai pavėluodavo – užpuola laumės. Ir tos, nutvėrę berną, pradeda tუსyti viena in save, kita in save, ir kolei ateina dvylikta adyna nakties, tai palieka berną ledvi gyvą* (108; 107). Žinomos taip pat laumės – slogutės, kurios jodo gyvulius ir slogina vyrus. *Nuvargęs it laumės nujotas* (LKŽ).

Dar vienas labai ryškus ir aiškiai nusakantis laumių prigimtį bruožas – tai noras turėti vaikų. Laumės vagia arba apkeičia vaikus. Šis noras toks stiprus, kad panaudojamas joms apgauti. Pasakius, jog kažkurioje pusėje girdėti vaiko riksmas, laumės tuoj puola pro duris jo ieškoti ir taip atsikratoma nepageidaujamomis viešniomis. Vaikų vogimas aprašytas ne tik sakmėse. Žinomas ir vaikų žaidimas „Lauminėjimas“, kurį žaidžiant vienam vaikui užrišamos akys ir jis – laumė – turi pagauti kitus vaikus. Nuo laumių ypač buvo saugomi nekrikštyti kūdikiai, prie jų būdavo deginama šviesa, kad laumė *nepavogtų* arba *savuoju nepakeistų* (51; 37). *Ot, laumės keistas*, – sakydavo apie negražų vaiką (108; 104).

Bernų užkabinėjimas ir vaikų vogimas atskleidžia laumių, kaip ir

marčių, norą ištekti ir turėti vaikų. Vaikų turėjimas reiškia martavimo pabaigą. Šis noras rodo jų labiau ome suvokiamą (instinktyvų), nei sąmoningą nenatūralios savo būsenos supratimą.

Tai atspindi ir laumių išvaizda. Laumės sakmėse vaizduojamos kaip pagyvenusios moterys arba merginos, tačiau turinčios išskirtinių ypatumų: jų didelės krūtys ir palaidi plaukai. Šios laumių savybės atsispindi ir patarlėse: *Tešmuo pritvinkęs kaip laumės krūtys* arba *Ko sėdzi, kaip laumė apsikūdojus* (108; 94). Tai išskirtiniai subrendusių ir martaujančių merginų bruožai (žr. sk. *Martavimo taisyklės*). Kai kuriose sakmėse laumių vardas neminimas, tiesiog kalbama apie moteriškes ir tik *iš jų veiksmų suvokiama, kad tai laumės* (108; 93). Visa tai rodo, kad *laumės – tai martavime įstrigusios marčios*.

Patvirtinimą šiems samprotavimams randame graikų kalboje. Senojoje graikų kalboje yra septynios žodžio *nimfa* (*nymphē*) prasmės: 1) jauna mergina; 2) nuotaka, marti; 3) jauna, ką tik ištekęjusi moteris; 4) laumė; 5) lėliukė bei jauna, dar be sparnų bitė ir 7) šaltinis. Žodžių daugiaprasmiškumas, kaip rašyta įžangoje, yra visų senųjų kalbų bruožas, išreiškiantis visuminį arba holistinį suvokimą. Matome, kad žodis *nimfa*, reiškiantis laumę, apima visas tris lietuviškos *marčios* prasmes, t. y. visus martavimo tarpsnius nuo subrendimo iki motinystės. Lėliukės prasmė susijusi su perkeičiamuoju (tapsmo) laikotarpiu, aprašytu sk. *Nuotakos nugaubimas*. Gaubimo ir po jos sekanti nuotakos nugaubimo apeiga yra apeiginė lėliukės tarpsnio išraiška. Įveikdama tarpinę lėliukės padėtį (plg. sk. *Salinimas – pasiruošimas* aprašyto žaidimo pavadinimą „Snaudalė“) marti, virsdama tekuole, tarsi prasiveržęs į paviršių požeminis vanduo, pradeda tekėti. Šiuo požiūriu labai prasminga septintoji *nymphē* prasmė ‘šaltinis’ (nors dar neatsivėręs, bet potencialiai esantis).

Lietuvių kalboje išlikęs to paties priebalsinio skeleto *n – m* veiksmazodis *nemti, užnemti*, reiškiantis ‘netekti žado, nekalbėti’: *Nemte užnėmęs jau tris dienas* (t. y. nekalba); arba ‘nutirpti’: *Šokau, laksčiau – jau ir rankos ažnėmo* (LKŽ). Rusų kalboje yra ir trečia to paties veiksmazodžio *неметь* prasmė ‘apmirti, sustingti’. Paminėti žodžiai apibūdina virsminio stingulio (*snaudalės*) tarpsnį, kurio metu tarsi netenkama žado. Iš šios būsenos reikia išeiti ir prabusti.

Biologinėje plotmėje šis laikotarpis visoms lėliukėms baigiasi vienodai – jos virsta vabzdžiais. Čia veikia vien gamtinio vystymosi

dėsniai. Žmogui, kuris yra gyvas ne tik biologinėje, bet ir bendruomeninėje – kultūrinėje bei dvasinėje plotmėse, tarpinės padėties įveikimas priklauso dar ir nuo visuomeninių – kultūrinių sąlygų bei dvasinių pastangų. Dažniausiai pasitaikęs atvejis – tai natūrali vystymosi tėkmė, t. y. kai marti išteka. Jeigu ši savaiminė tėkmė dėl kokių nors priežasčių sutrinka ir marti neišteka, ji gali tapti laume. Tiksliau – pasilikti laume, nes pagal senąją graikų kalbą ir žemiau aptariamus laumės išvaymo papročius *marti jau yra laumė*.

Taigi vestuvių virsmas visoms reiškia tarpinę padėtį arba tapimą laume. Skirtumas tik tas, kaip ilgai ten pasilieka. Šią išvadą patvirtina ir tarp Polesės gyventojų paplitusi nuomonė, kad laume (*русалкой*) tampa jau sužadėtos, bet dar prieš vestuves arba per jas mirusios merginos (marčios) vėlė, o taip pat ir vaikino (marto) vėlė (124; 91).

Tarpinei padėčiai įveikti lemiamą reikšmę turi vestuvės. Nuoseklu, kad tai vienaip ar kitaip turėjo atsispindėti ir pačiose vestuvėse. Iš tikrųjų, vestuvėse būdavo žaidžiamas žaidimas „Laumė“, užrašytas skirtingose Lietuvos vietose (45; 374 ir 98; 115). Laumės išvaymui arba numarinimui buvo atliekama jau aprašyta *marčios kraujo* gėrimo apeiga (žr. sk. *Marčios marinimas*), lietuviškų vestuvių misterijoje išlikusi iki naujaisių laikų. Čia dera prisiminti ir *marčios kraujo* apeigos tęsinį krikštytųjų puotoje (žr. *Gimties virsmas* sk. *Krikštynos ir virsmo ženklas* arba 59; 145–146). Ši apeiga, atliekama gimus kūdikiui, yra vestuvėse pradėto marčios marinimo pabaiga, reiškianti tikrąją martavimo baigtį. Apeigos pobūdis atskleidžia, jog kaimo bendruomenė jautė atsakomybę už kiekvieną savo narį. Marčią *marina* visi vestuvininiai. Gerdami po šaukštą jos *kraujo*, jie prisiima bendrą atsakomybę už marčios numarinimą. Todėl bet kokius su motinyste nesuderinamus veiksmus pasmerkdavo visi bendruomenės nariai.

Su laumėmis susijusių papročių ir tikėjimų tyrinėtojus trikdė tai, kad duomenys apie laumes tokie prieštaringi. Laumės ir padeda, skatina augimą (geros), ir kenkia, būna pavojingos (blogos), jos gražios ir bjaurios. Nesuprasdami šių prieštarių vienybės, daugelis tyrinėtojų bloguosius laumių bruožus ir bjaurių jų išvaizdą priskiria vėlesniam, krikščionybės sąlygotam kultūriniam sluoksniui. Tačiau atidesni tautosakininkai šį požiūrį atmeta (124; 93). Tariamasis laumių bruožų prieštaringumas kyla iš jų prigimtės: laumė (marti) – tai virsmo

tarpsnis, kuriame *negalima ilgai užsibūti*. Jaunystė, gyvybinių jėgų suvešėjimas yra ir gerai, ir gražu, bet per ilgai užtrukti mergelei martaujančiai ar gamtai vešinėiai, t. y. užsibūti *kupoje* reiškia prasižengti būties rėdai, jos prasmingumui. Vien augimas (vešėjimas) dėl augimo ne tik nieko gero neduoda, bet ilgainiui virsta blogiu. Kita vertus, suvešėjimas tiek gamtai, tiek mergelei yra reikalingas. *Kur laumės šoko – ten žolė vešlesnė ir žalesnė, ten ir rugiai geriau dera*, – sako Polesės gyventojai. Arba: *Laumės šoka ir žaidžia rugiuose, kad jie žydėtų ir derėtų* (124; 101). Nuo kupos – sukaupų gyvybinių galių – priklauso ir būsimas derlius ar kitoks vaisingumas. Tačiau ko sulauktume, jei pasiekusi kupą gamta tik žaliuotų, bet nežydėtų, o marti tik martautų ir netekėtų? *Laumės rugiuos voliojasi – išmynė rugius*, – sako tie patys Polesės gyventojai (124; 101). Gyvybinė, augimą skatinanti galia turi pasikeisti, virsti kitos kokybės, jau vaisius nešančia galia. Todėl ir laumė iš pradžių būna gera ir graži, o vėliau tampa bloga ir bjauri.

Taip mąstant labai prasminga tampa slaviška laumių išvarymo apeiga. Laumės, kurios kasmet pasirodo žydint rugiams, jiems nužydėjus, po laumių savaitės išvaromos į rugių lauką ir ten *naikinamos*. Išvarę laumes sakydavo: *Уже нема русалки* 'Jau nėra laumės' (124; 118). Naikinamos jos tam, kad jų galia virstų derlių brandinančiu gyvybingumu. Tuomet suprantama, kodėl išvartotosios (perkeistos) laumės vainiką ir kitus ją puošusius žalumynus nešdavo į javų laukus, daržus, klėtis, kad derlius gausiai derėtų ir gerai laikytųsi (124; 129). Šiuos samprotavimus patvirtina ir lietuviški švenčių papročiai. Tve-rečiaus apylinkėje užrašyta, kad per Sekmines (gamtos kupos metas) merginos vaikščiodavo parugėmis ir, pindamos vainikus, dainomis ragindavusios rugelius ne tik augti ir žydėti, bet *peržydėjus prinokti*: *Vosilka, vosilkėlė, / Sakė vosilka rugeliams: / – Augte ir žydėte, / Peržydėjus prinokte* (28; 175).

Laumių išvarymas buvo Kupolės (Rasos) švenčių apeigų dalis (124; 117). Išoriškai skirtingą, tačiau prasme panašią kupolės (laumės) naikinimo apeigą XIX a. dar atlikdavo ir Mažosios Lietuvos merginos. Merginos parugėje ant aukštos karties iškeldavo žolynų puokštę – kupolę ir saugodavo ją nuo vaikinų, kurie norėdavo ją pagrobti. Išsaugotą kupolę merginos pačios sunaikindavo ir tarpusavyje pasidalindavo žolynus (28; 185). Toks laumės (kupolės) naikinimo

paprotys yra simbolinė užuomina apie busimą marčios kraujo gėrimo apeigą vestuvėse.

Gamtoje laumės išeina savaime – tokie natūralūs gamtos virsmų dėsniai. Daug sudėtingiau yra žmonių bendruomenėje. Natūraliems virsmo dėsniams kartais esti nepalankios visuomeninės ir kultūrinės aplinkybės arba jiems priešinasi kūniškoji žmogaus prigimtis ar laisva jo valia. Dėl to senovės graikų vestuvės vadintos *nimfos* (marčios) *paaukojimu*, o lietuviai vestuvėse gerdavo *marčios kraują*.

Prisiminus *marčios kraujo* gėrimo apeigą reiktų pabrėžti ir kitokį martavimo (marčios) pavojingumą. Vestuvių virsme slypi dar ir grėsmė įstrigti erotikoje, t. y. tapti *laume* – *slogute*, o vėliau ir *laume* – *ragana*. Yra ir vestuvinių apeigų bei papročių, skirtų nuo to apsisaugoti. *Marčios kraujo* gėrimo apeigos nepakanka, ir baigiantis vestuvėms *svočios vyras augina dėles kraują nuleisti iš karštos vietos jaunajai ir dėl to bevalgant pietus renka iš mėsos baltas gyslas ir deda ant stalo* (45; 345). Randame žinių ir apie pasninką (susilaikymą). Sugultuvių dieną jaunesiems neduodama valgyti mėsos (88; 586). Marčiai pavojingas ir vyrų artumas, todėl veliuoniškių svotbinė rėda nurodo griežtą elgimosi su marčia taisyklę: pirmaryčiais nuometuotos marčios jau *niekas negali prisilytėti* (45; 338). Prisiminkime ir sk. *Martavimo taisyklės* minėtą pamergę – pauodegę, kuri plaukėjimo tarpsnyje visur lydėdavo marčią. Panašus yra ir ispanų paprotys saugoti jauną merginą ir ką tik ištekęsiją moterį, – ją saugodavo vyresnio amžiaus moteris – *duenja*.

Sakmėse sutinkame gerąsias ir blogąsias laumes. Laumės dar vadinamos *raganomis* ir *laimėmis* (108; 89). Raganos vardas skirtinas blogosioms, o laimės – gerosioms laumėms. Dvejopa laumių prigimtis atsispindi ir latvių tautosakoje. P. Šmito paskelbtose latvių dainose laumės vadinamos ir *Dievo mergelėmis*, ir velnio *vogtomis nuotakomis* (apie velnio ir nuotakos ryšį jau rašyta sk. *Velnias ir lino kančia*): *Kas ten graudžiai verkia / Dumblino ežero dugne? / Laumės, Dievo mergelės, / Velnų vogtos nuotakos* (108; 124).

Yra sakmių, kuriose vienu metu veikia ir gerosios, ir blogosios laumės (108; 108). Jų savybių ir išvaizdos dvilypumas išreikštas pavadinimuose *laumė* – *ragana* ir latv. *lauma* – *ragana*. Tą patį atspindi ir polesiečių nuomonė: *русалка* – *это ведьма* ‘laumė – tai ragana’ (124; 105). Tokį laumių dvilypumą gerai paaiškina virsmo įveikimo

dėsningumai. Tad natūralu, kad ilgiau virsme užsibuvusi laumė pamažu virsta blogąja laume, o dar vėliau – ir ragana.

Raganos vardo negalima vien tik bloguotu minėti. Blogio įsikūnijimu ji tapo nykstant senajai kultūrai. Senovėje raganos ir raganiai, kurie su blogiu siejami rečiau, priklausė žynių luomui. Vėliau, smukus dvasiniam lygiui, kai žinios buvo panaudotos piktam, raganos įgijo blogą vardą. Vyrai – raganiai ar regeniai (nuo *regėti*) taip žemai nenusirito.

Rusų k. žodžio *ведьма* (*viedma*) ‘ragana’, panašiai kaip ir *ведунья* ‘žynė’, *ведун* ‘žynys’ prasmė yra susieta su veiksmazodžiais *ведать* ‘žinoti’ ir *видеть* ‘matyti’. Skirtumas tik tas, kad *ведьма* yra tapatinama su blogi, o *ведунья*, *ведун* su gėrį nešančiu žinojimu ir regėjimu. *Видеть* yra tas pats lietuviškas senžodis *vydėti* (*увидел* ‘išvydau’), kuriuo pasinaudojo V. Storosta, rinkdamasis savo slapyvardį – *Vydūnas*. *Vydūnas* ir *vydūnė* atitinka slaviškuosius *ведун* ir *ведунья*.

Regėjimas (vydėjimas) ir matymas yra skirtingų fraktalų (skirtingo masto) žinojimai. Jeigu regintysis regi ne tik daiktų ir reiškinių išorę, bet ir esmę bei vidinius, gelminius ryšius, tai matantysis mato tik paviršių. Reginčiam visata ir visi daiktai yra prisunkti esmės ir gyvi, o matančiam – medžiagiški ir negyvi. Jei žiūrėsite į vidų – išvysite, o jei žiūrėsite į išorę – matysite.

Įsivyraujant matančiam arba moksliniam žinojimui, regintysis žinojimas – regėjimas (regenius, raganius, regena, ragana) ir vydintysis žinojimas (vydūnas, vydūnė) pamažu tapo vis labiau nebesuprantami, ir jiems buvo priskirta neigiama prasmė. Žodžių *vydėti* ir *regėti* prasmių panašumą rodo ir žodis *vydraga*, kuris į žodyną pateko jau tik neigiama prasme.

Lietuvių kalbos žodyne yra ir žodis *vydėti*, bet jau tik neigiama, pavydėjimo prasme: *An mane žmonės kalbėjo, jaunai vydejo*. Teigiama veiksmazodžio *vydėti* prasmė LKŽ išliko tik žodžio vediniuose: *vidonas*, kas reiškia ‘draugas’ (plg. *nevidonas*) ir *vidnas* arba *vidnus*, reiškiantys ‘gražus, aiškus’.

Raganų išvaizda, jų veikla bei ypatybės panašios, galima sakyti, tokios pat, kaip ir blogųjų laumių. Raganos lietuvių sakmėse vaizduojamos kaip pagyvenusios moterys arba merginos ilgais (susivėlusiais) plaukais (108; 220–221): *Viena ragana ant suolo, kaltūnai po suolo, kita ragana ant lovos, kaltūnai po lova* (LKŽ). Raganos kenkia žmo-

nėms (ypač per vestuves), jodo, slogina žmones ir gyvulius (108; 227), kenkia ir augalams (108; 231). Priešingai nei laumės, kurios nori turėti (pavogti) vaiką, raganos jau marina vaikus, geria kūdikių kraują (108; 225). Ryškesnis raganų ryšys ir su velniu (108; 223–224).

Laumės – tai neįprasmintas moteriškumas. Įveikiant vestuvių virsmą galimos įvairios išeitys. Pirmas ir dažniausiai pasitaikantis atvejis – kai marti išteka ir, tapdama motina, išeina iš martavimo tarpsnio. Antras atvejis – kai marti nori ištekėti, bet dėl vienokių ar kitokių priežasčių neišteka ir martauja toliau, liaudiškai tariant, tampa *bergždininke*. Trečias variantas – kai marti vestuvių metu (pagal pasakas) nepabėga nuo velnio ir, įstrigdama erotikoje, tampa *velnio pavogta nuotaka*. Ir nors tokia marti, susilaukusi vaiko, išoriškai lyg ir išeina iš vestuvių virsmo, bet ji netampa motina tikrąja to žodžio prasme, nes vėl grįžta į martavimą, t. y. dairosi į vyrus. Tai blogiausias, *atkritėlio* arba *atžindo* variantas, šiandien gana dažnai pasitaikantis. Tokia *motina* – *gegutė* pavirsta *laume* – *ragana*. Ar ne dėl to apie žmonos apgautą vyrą sakoma, kad jam *įtaisė ragus*? Juk latviškai žmonos apgautas vyras vadinamas tiesiog *ragainis*, t. y. raganinis, o rusų kalbininkas J. Otkupščikovas žodį *ragana* kildina iš žodžio *ragas* (108; 220). *Bene nuo tų ragų ir yra tas raganų vardas* (LKŽ).

Gegelės ir raganos ryšys apčiuopiamas ir kalboje: *gegelė* – *žiežu-la* (*g* virsta į *ž*), o baltarusių ir ukrainiečių kalbose *gegutė* vadinama *зозуля*. Toks atvejis minimas ir lietuvių patarlėse: *Ir gera merga gali ragana virsti, už vyro ištekėjusi; Užsėdo ragana ant savo vyrelio – nulipt nei pradėt* (LKŽ).

Ir ketvirtasis atvejis – kai įėjusi į virsmą mergelė, nors ir neištekėdama, jame nepasilieka. Ji pasirenka kitokią – dvasinio tapsmo išeitį. Apsisprendusi nesantuokiniam gyvenimui mergelė įveikia tarpinę padėtį dvasinėmis pastangomis ir vienokiu ar kitokiu būdu pereina į naują, jau vaisių nešantį gyvenimo būdą, trumpiau sakant, ima tekėti. Toks vien dvasinėmis pastangomis pradėtas tekėjimas, nors ir yra aukštesnės kokybės už tekėjimą motinos, kuri teka labiau skatinama motinystės instinkto, – ne kiekvienai pasiekiamas kelias. Todėl tokios mergelės (vienuolės) lieka išskirtinėje padėtyje. Matyt, tai gerosios laumės arba latvių dainoje minimos *Dievo mergelės*. Pavadinimą *Dievo mergelė* atitinka ir gerosios laumės išvaizda. *Graži kaip laumė*, – sako patarlė (108; 95).

V. Dalis, aiškindamas žodį *невеста* ‘nuotaka’, pastebi, kad pietvakarių Rusijos kaimuose kai kurios merginos atsisakydavo santuokos ir gyvendavo būtent joms pastatytuose nameliuose tėvų kieme arba atskiroje tokių namelių eilėje. Liaudis jas vadindavo *Kristaus sužadėtinėmis*.

Bendriausia ir dažniausiai pasitaikanti laumių buvimo virsme išraiška – palaidi plaukai. Slavų kraštuose kai kurie laumių bruožai, pasak V. Sokolovos, XIX a. jau buvo pakitę, tačiau būdingiausias jų požymis – palaidi plaukai – išliko.

Kitas ryškus slaviškųjų laumių bruožas, liudijantis virsminę jų prigimtį, – tai laumių pasirodymas tam tikru metų laiku. Jos pasirodo laumių savaitės (*русальная неделя*) pradžioje ir išvaromos jos pabaigoje. Ši laumių arba žalioji (*зелёная*) savaitė paprastai būna birželio antroje pusėje ir sutampa su gamtos bei augalijos suvešėjimu – *kupa*, kuomet švenčiama *Kupolė*.

Laumių arba žalioji savaitė neturi griežtos datos. Dažniausiai tai savaitė po arba prieš Švč. Trejybės dieną, švenčiamą pirmąjį sekmadienį po Sekminių. Kai kur laumių savaitė sutapdavo su Kupolės švente (*Купала*) (124; 117). Lietuvoje ši savaitė – nuo Sekminių iki Švč. Trejybės – buvo vadinama *žoline* (4; 149). Mūsų nuomone, tai turėtų būti *žalioji* savaitė, nes, kaip sakydavo plungiškiai, tą savaitę nieko nesėk, nes viskas *prapulės žolėse*. Tai reiškia, kad šią savaitę labai stipri augimo galia.

Galima tvirtinti, kad labiausiai paplitęs slaviškas laumių pavadinimas *русалка* susijęs su jų pasirodymu būtent tuo metų laiku. Gardino srityje būdavo sakoma: *Як жыто рясце (цветѣм), то у жици есть не яка русаука, што пилнуе, коб нихто колосоу не ламоу, расы (цвета) не обтрасау* – ‘Kai rasoja (žydi) rugiai, rugiuose yra laumė, kuri prižiūri, kad niekas nelaužytų varpų ir rasos (žiedų) nenukrėstų’ (124; 101). Slavų ir lietuvių tartims susidūrus, matyti aiškus prasmimis ir garsinis žodžių *rasa* (žydėjimas) ir *русалка* ryšys: *posa* ‘rasa’, *расавка, русавка, русалка* ‘laumė’. Ir lietuviai rugių žydėjimą lygina su rasojimu: *rugiai rasoja* (LKŽ). Lietuviškai *русалка* galbūt skambėtų *rasinė* arba *rasalė* (plg.: tingėti – tinginė; miegoti – miegalė; rasa, rasoti – rasalė) ir būtų augimo galios (gerosios laumės) įvaizdis. Palyginkime su laumių savaitės pavadinimo sinonimu – *росальница*.

Nemažai duomenų rodo, kad pavadinimas *русалка*, panašiai kaip

ярыло ar купала, kurie jau įgiję asmens bruožų ir mitologų priskiriami slaviškoms dievybėms, pradžioje reiškė tam tikro gamtos laikotarpio ar šventės pavadinimą. Iš tiesų, pirmoji laumių savaitės diena vadinama *русалка*, kitur taip vadinamas laumių savaitės sekmadienis (124; 102), kartais net visa laumių savaitė vadinama *русальница* (124; 110), taip pat ir bulgarų laumės pasirodo žydėjimo metu, kuris vadinamas *росена* (124; 127). Šią išvadą patvirtina kitas laumės pavadinimas – *купалка*¹ (146; 472) – t. y. *kupolė* ir tai, kad laumių savaitė vadinta dar ir *žaliąja* (124; 125). Nagrinėdama laumės išvairo apeiigas L. Vinogradova pastebi, kad galima dėti lygybės ženklą tarp žemiau išvardintų ritualinių laumės (*русалка*) įvaizdžių: 1) vainiku ir žalumynais papuošta mergina; 2) vainikas; 3) vainikais papuoštas berželis; 4) Devintinių žalumynai (*троицкая зелень*) (124; 125). Visi šie duomenys akivaizdžiai rodo, jog *русалка* (*купалка*) yra ir gamtos bei augmenijos suvešėjimo simbolis – kupolė.

Lyginant lietuviškus Sekminių ir Devintinių papročius su slavų *laumių savaitės* ir laumių išvairo apeigomis aiškiai matyti, kad Devintinių berželiai ir puokštė, kurią lietuvės nešdavosi į bažnyčią paskutiniams mišparams, yra tos pačios kupolės (*купалка*, *русалка*) lietuviška išraiška, o Devintinių berželių laužymas – *laumių išvairymas*.

Slavų laumėms būdingi ne tik gamtiniai, bet ir metafiziniai bruožai. Slavų tautosakoje jomis tampa laumių savaitėje mirusių ir gimusių merginų vėlės, prieš vestuves ar tuoj po jų mirusių merginų bei vaikinių vėlės, nekrikštytų vaikų, ne sava mirtimi mirusiųjų vėlės (124; 91). Todėl laumė (*русалка*) dar vadinama *навка*, *мавка* arba *мертвушка* (124; 108). *Навий*, *навь* senovės slavų kalba reiškia ‘numirėlis’. Polesės gyventojai sakydavo: *Laumės ateina iš ano pasaulio, paskui vėl eina atgal; Laumės gyvena kapuose; Po laumių savaitės jos sugrįžta į kapus* (124; 100).

¹ Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad *купалка* sietina su veiksmažodžiu *купаться* ‘maudytis’, – ryšys su vandeniu yra, tačiau, žvelgiant plačiau, ji kilusi nuo *купти* ‘vešliai augti’. Ir V. Dalio žodyne yra veiksmažodis *кѹпѹтъ* (ne *кунѹтъ*), kuris reiškia *скоплять, копить, собирать в купу* – ‘kaupiti, rinkti į kupą’, taigi tos pačios prasmės, kaip ir lietuviškas *kupėti, kupti* (185; 184-185). Plg. ir lot. *cupio* ‘labai norėti, siekti’.

Ypač daug sakantis užrašymas iš Gomelio srities, – jog metuose yra trys laumių (*русальные*) savaitės: Didžioji savaitė prieš Velykas, Trejybės ir Kalėdų savaitė (124; 110). Ši senų žmonių nuomonė, rodanti laumių ryšį su mirusiais, patvirtina virsminę laumių prigimtį. Iš tiesų yra ne trys, o keturios *laumių savaitės*. Ketvirtoji – tai Vėlinių savaitė. Šios keturios savaitės, atitinkančios keturis metinio gamtos ciklo virsmus, yra skirtos mirusiems paminėti. Slavai šį paprotį išlaikė beveik iki dabarties laikų. Apie tai, kad mirusiuosius minėdavo keturis kartus per metus, lietuviškuose šaltiniuose duomenų randame mažiau. Pavyzdžiui, apie buvusį pavasarinį mirusiųjų paminėjimą galima spręsti iš to, kad Didysis ketvirtadienis vadintas *vėlių velykėlėmis* (43; XI, XIV).

Keturis kartus metuose minėti mirusius yra dėsninga, nes gamtos virsmuose vienas prie kito priartėja, galbūt labiau vienas kitą permelkia regimasis ir anapusinis pasauliai ir kartu pagausėja susitikimų, ryšių su dvasinio pasaulio gyventojais. Kadangi laumėmis būdavo vadinamos ir mirusiųjų vėlės, tai metuose yra keturios laumių arba vėlių savaitės. Tai, kad laumių savaitė iš tiesų yra virsminė, patvirtina ir tos savaitės draudimai, būdingi visiems virsminiams laikotarpiams. Laumių savaitėje būdavo draudžiama austi, verpti, siūti, vyti virves, mesti metmenis (124; 102).

Kita vertus, remdamiesi labiau lietuviška medžiaga, apie laumes kalbėjome kaip apie kūniškas, vestuvių virsmo neperėjusias moteriškes. Panaši yra ir N. Vėliaus nuomonė: *Savo išvaizda ir funkcijomis laumės panašios į paprastas valstietes, visą laiką aktyviai santykiauja su žmonėmis. Todėl jas iš dalies galima laikyti socialinėmis būtybėmis* (108; 127). Taigi laumėms netikėtai gali būti būdingi ir kūniško žmogaus, ir vėlės bruožai. Lietuviškomis laumėms būdingesni pirmieji – vestuvių virsmo neperėjusios (martaujančios) marčios bruožai, o slavų laumėms – mirties virsme esančios vėlės bruožai.

Jau minėjome, kad laumėmis tampa vestuvių virsme mirusiųjų merginų – *marčių* ir vaikinų – *martų* vėlės. Tokia *laumė-vėlė*, galima sakyti, yra tikroji ar net dviguba laumė. Ji yra tarsi dvigubame virsme, nes būdama mirties virsme ir sąmoningai nesuvokdama savo padėties ji tęsia veiksmus, turėjusius ją išvesti iš vestuvių virsmo. Tokia laumė neturi biologinio kūno, bet elgiasi kaip martaujanti ir norinti iš vestuvių virsmo išeiti marti, t. y. ji krauna kraitį, užkabinėja vyrus ar vagia vaikus.

Laumės buvimas mirties virsme paaiškina jos ryšį su velniu. Velnias taip pat yra mirties virsme esantis velionis. Plačiau apie tai žr. *Mirties virsmas sk. Grastos įsikūnijimas. Velionis ir velnias*. Jas, kaip ir velnią, galima sutikti kryžkelėse, ant ežios, kapinėse, balose, ant tilto (124; 98). Laumės, panašiai kaip velnias, *bijo lino žiedo arba negali įbristi į linus* (108; 106). Apie linus kaip virsmo įvaizdį žr. sk. *Velnias ir lino kančia*.

Jeigu laumė tampa *velnio pavogta nuotaka*, tai ji, kaip ir velnias, bijo lino žiedo, bijo *lino kančios*, reiškiančios virsmą ir išėjimą iš neapibrėžto martavimo. *Bergždininkės* atveju laumė irgi bijo lino, bet ta baimė yra kitokia: tokia laumė tik *negali įbristi į linus*, t. y. ji norėtų įeiti į linus – ištektėti, tačiau jai trukdo ilgo martavimo inercija. Ji tarsi įstringa kaupdama ir nepajėgia liautis, kaip taikliai sekama sakmėse: *laumės gražiai dirbti mokėjo, tik pradėti bei baigti negalėjo* (108; 108).

Laumės noras ir negalėjimas įbristi į linus meistriškai pavaizduotas Šatrijos Raganos apsakyme „Kraitis“. Trys seserys, visos jau metuose, bet netekėjusios, martaudamos krauna vis didėjančius kraičius. Kasmet vasarą kraičiai išdžiaustomi sode ir vėdinami. Ir štai vieną vasarą, vėdinant kraičius atvažiuoja klebonas su nevedusiu miestelio vaistininku, kuris ketina vieną iš jų vesti, tik neapsisprendęs kurią. Klebonas pataria pasirinkti tą, kuri daugiausia aukosianti jų steigiamai labdaros ligoninei. Visos seserys pagyrė gražų sumanymą ir prižadėjo atsiųsti patalynės, nes labai norėjo ištektėti. Iš tokios gausybės, tikėjosi vaistininkas, kiekviena suruoš po lovą. *O kuri pridės dar viršaus, tą ir vesiu*, – nutarė jis. Rytojaus dieną klebonas gauna mažą siuntinėlį, kuriame nuo visų trijų buvo įdėta *dvi drobulės ir vienas užvalkalas. Visos trys aukos buvo vienodo amžiaus, vienodos vertės ir vienodos medžiagos* (97; 236). Seserys vaistininko savo namuose daugiau nebematė. Jos ir šiandien, pasak Šatrijos Raganos, tebekrauna ir tebevėdina savo kraičius. Šitokią virsmo grąsą galima būtų įveikti žinojimu ir dvasinėmis pastangomis.

Senosios kultūros, kartu ir dorinė lietuvių kultūra, įvairiais būdais, papročiais stengėsi išvengti martavimo pavojų bei virsmuose tykančios grastos (žr. sk. *Martavimo taisyklės*). Kaip lietuvių paprotinė tradicija padėdavo toms mergelėms (marčioms), kurios pasirinkdavo ketvirtąjį vestuvių virsmo įveikimo atvejį – dvasinį tekėjimą arba

tekėjimą neištekant, pasakyti sunku, nes per mažai yra duomenų. Krikščioniškais laikais, be abejo, daug ką lėmė vienuolynai. O pirmasis laumės variantas, kai laumiaujama tik iki vestuvių, yra neišvengiamas ir būtinas žmogaus gyvenimo tarpsnis, iš kurio išeinama ištekant ir susilaukiant vaikų.

Žurnale „Mokslas ir gyvenimas“ (1988, Nr. 5) išspausdinta žinutė iš prancūzų žurnalo „Nouvel observateur“, pavadinta *Paryžius – vienišų moterų miestas*. Apie netekėjusias moteris (laumes), kurių vis gausėja, jame rašoma kaip apie *socialinį reiškinių*. Tų metų duomenimis Prancūzijoje jų buvo apie 4 mln. Manoma, kad vienišų moterų kasmet daugės. Miestas sudaro sąlygas šiam neigiamam reiškiniui plisti. Netekėjusios moterys yra pagrindinės grožio salonų, gimnastikos salių lankytojos, tačiau gyvenimas *pernelyg dažnai užgriūva jas visu sunkumu. Neretai jos jaučiasi be galo pavargusios. O taip norėtųsi turėti gerus namus, šeimą – gyventi realybėje, o ne svajonėse*, – rašoma žurnale.

Įveikti šią asmeninio ir bendruomeninio gyvenimo suirutę galima tik dviem būdais: prievarta, kuri mums nepriimtina arba sąmoningai rūpinantis žmogaus gyvenimo įprasminimu, kitaip sakant, ir asmeninį, ir visuomenės gyvenimą grindžiant sąmoningai suvokta dorine kultūra.

MARTAS, BUBILAS IR AITVARAS

Vyriškoje (bernelio) vestuvių virsmo linijoje (kur grasa ne tokia ryški) galima įžvelgti du variantus. Pirmasis – tai *bergždininkės* atitikmuo – besiruošiantis ir niekada neprisirengiantis vesti senbernis. Tai – *bubilas, babilas, bobelis, bobilis*. LKŽ aiškinimu, tai ‘storulis’: *O buvo babilas, pro tas durikes kai tik įtilps*; antroji reikšmė – ‘trobelninkas, neturtėlis’: *Varo bobelėlius, kurie maža žemės teturi*. Rusų kalboje tas pats žodis *бобыль* turi ir trečią prasmę ‘senbernis’.

Babilą ir bubiną A. Greimas laiko bičių dievybe (39; 270). Mūsų nuomone, visi paminėti bobilio variantai reiškia įstrigusį vestuvių virsme bernelį, t. y. jau įbingusį, įbubėjusį senbernį. Jei vyriškasis pradas neišsiskleidžia veikla, tai atsiliepia ir jo išvaizdai – jis *subobėja*. Visi minėti pavadinimai, tarp jų ir slaviškasis, tikriausiai kilę iš veiksmažodžio *bobėti* (plg. *bubti, įbubti* – ‘darytis panašiam į bobą,

storėti; tižti': *Tu jau bobėji*; arba *bobinis* 'panašus į bobą; bobinis vyras' (LKŽ).

Kitas, blogesnis grasos įsikūnijimo atvejis yra *aitvaras*. Aitvaras – tai vyriškas blogosios laumės – slogutės atitikmuo. Net ir neati-džiu žvilgsniu galima atspėti, jog tai – erotikoje įstrigusio vyro vėlė, o kartais ir pats vyras. Įsidėmėtinas ir vyriškojo laumės varianto pa-vadinimas *laumakis*(ys?): *Laumės būdavo moterys. Būdavo ir vyrų – laumakių* (LKŽ). Polesės gyventojai dar XX a. 8-e dešimtmetyje sakydavo: *Jeigu miršta jaunieji, nesvarbu, vaikinai ar mergina, tai visą gyvenimą vaikščios laume. Jo vėlė aname pasaulyje vaikščios. Jau laidodami verkdamo, kad visą gyvenimą bus laume. Išeis ir vaikš-čios kaip gyvi. Ir vaikinai tapdavo laumėmis* (124; 92).

Apie aitvarą yra išsakyta įvairiausių nuomonių. Tai nieko nuos-tabaus, nes aitvaras, kaip ir laumė, pasižymi prieštariniais bruožais. Kita priežastis ta, kad ilgainiui keitėsi ir pats požiūris į aitvarą. Pama-žu jis įgijo vis daugiau mitologinės būtybės bruožų. Tačiau ankstyvie-ji šaltiniai (K. Sirvydas, J. Lasickis, M. Pretorijus, J. Brodovskis, P. Ruigys ir K. Milkus) aitvarą vadina *slogučiu* (*inkubu*, – lot. *incubus*; – „vyriškos giminės demonai, lytiškai santykiaujantys su miegančio-mis moterimis“). T. Narbutas, remdamasis liaudies padavimu, tvirti-na, jog pirmą kartą aitvaras nematomu pavidalu per sapną užpuolęs moterį. Antrą kartą su moterimi jis suartėjęs meteoru pavidalu. Aitva-ras iš senų moterų sandėlių vagia pieną ir kitokį maistą, net pinigus ir neša savo sugyventinėms. Po to jau sunku juo nusikratyti (108; 134). L. Ivinskis 1864 m. kalendoriuje aitvarą apibūdina prieštarinai, ta-čiau visų pirma – kaip palaidūnų dievybę ir kaip naudos skalsinto-ją (*palajdunų diwelis, o pas žiamajcziu naudos skalsintojas*) (108; 134). Panašiai aitvarus „Lietuviškoje enciklopedijoje“ apibūdina P. Dovydaitis. Pasak jo, aitvarai slogina žmones ir gyvulius, meilinas jaunoms moterims ir neša dovanas (34; 125–128).

N. Vėlius tvirtina, kad P. Dovydaitis rėmėsis V. Krėvės straips-niu apie aitvarus (52), tačiau, pasak jo, *V. Krėvės aitvaras neatitin-ka liaudies sąmonėje tuo metu egzistavusio aitvaro paveikslo* (108; 138). Tuo metu galbūt ir neatitiko, nes, kaip jau minėjome, ilgainiui aitvaras vis labiau panašėjo į mitologinę būtybę. Bet V. Krėvė rėmėsi liaudies padavimais ir, matyt, sugebėjo įžvelgti juose tai, ko nepastebi mokslininkas-statistikas. N. Vėliaus nuomonė apie V. Krėvės straips-

nio nemoksliškumą mūsų neįtikina, nes V. Krėvė, kaip ir kiti tyrinėtojai, rėmėsi senais padavimais, vadovavosi labiau vidine nuojauta ir menininko intuicija, kuri kartais vienu sakiniu pasako daugiau nei mokslinis veikalas. Toks yra ir šio skyriaus gale cituojamas M. Ake-laičio sakinyss apie laumes. Iš esmės tas vienas sakinyss apie jas pasako daugiau, nei ilgas, statistiniais tyrinėjimais paremtas straipsnis.

Žodžio *aitvaras* pirmąkart prasmė laikoma nežinoma arba neti- kra. Pasak A. Greimo, tai sudurtinis žodis: *aiti* + *varas* (39; 85). Tos pačios nuomonės yra ir kalbininkas J. Kazlauskas (108; 146). Sutik- dami su šia nuomone, patiksliname pirmąjį sandą: *aitas* ‘nenuorama, padauža’: *Kad pradėjo lakstyti su tuo aitu, nebelauk gera* (LKŽ). Pri- tariame N. Vėliaus nuomonei, kad pirmoji šio žodžio dalis yra *ai- tra* (108; 181). Taigi *aitvaras* = *aitra* + *vara(s)*. *Aitra* – tai ‘karštis, užsidegimas, didelis noras’, kita prasmė – ‘pasiutimas, patrakimas, pagedimas’: *Jie (vilkčiai) visada vilkais nebūdavo, bet užeidavus toki aitra, tai palikdavo vilku* (LKŽ). Tokią išvadą patvirtina ir trečioji *aitvaro* prasmė ‘nenuorama, padauža’: *Tas žmogus didelis aitvaras. O tu, aitvare, sėdėk!* (sakoma neramiam vaikui) – LKŽ.

Šitą *aitvaro* pirmojo sando prasmę atitinka ir jo išvaizda: *Paukš- tis, kuriam per uodegą liepsna ejo, paukštis, kuriam iš po sparnų ugnis pilasi, o iš snukio ugningus obuolius pirm savęs leidęs* (108; 150); *O iš snukio taip kaip kibirkštys lėkė* (108; 149). Padavimuose *aitvaras* vaizduojamas kaip ugningos, ai(s)tringos prigimtios būtybė.

Nesutarimai kyla dėl antrosios žodžio *aitvaras* sudėtinės dalies. Mūsų nuomone, antrasis sandas *vara* yra veiksmažodžio *varyti* abs- trakcija (plg.: *varyti* – *vara*, *skalsyti* – *skalsa*, *naudoti* – *nauda* ir pan.). Tad *aitvaras* yra *ait(ra)vara(s)*, t. y. aitros varomas. Tokia jo prigimtis atsispindi ir patarlėse: *Laksto kaip aitvaras; Atbėgo aitvarą pasižabojęs; Eina kaip aitvaras medžių viršūnėmis* (108; 151); *Bėga arklys kaip aitvaras* (53; 5).

Ilgiau neapsistodami paminėsime keletą *aitvaro* bruožų, išryški- nančių jį kaip virsmę (erotikoje) įstrigusios *laumės* – *slogutės* vyriš- kąjį variantą. *Aitvaras*, kaip ir *laumė*, turi bendrų bruožų su velniu: neretai sakmėse sutinkame *aitvaru* vadinamą velnią, kuris, pasivertęs bernu, stoja tarnauti pas ūkininką; *aitvaras*, kaip ir *velnias*, sutinka- mas (randamas) kryžkelėje; *aitvarą*, kaip ir *velnią*, muša perkūnas. Kai kurios sakmės byloja, kad *aitvarus* velniai siųsdavo *žmonių mo-*

nyt arba kad aitvarus žmonėms davė velniai (108; 156).

Viena iš aitvaro prasmų yra *sloginanti dvasia, slogutis* (LKŽ), kuris, kaip ir laumė, jodo gyvulius ir slogina žmones.

Aitvaras gali žmogui galvos plaukus suvelti – *kaltūną* įvaryti. Kaltūnas Prūsų Lietuvoje buvo aitvaro sinonimas (39; 86). Kaltūnas, pasak A. Greimo, *yra vidujinė liga, išoriškai pasireiškianti plaukų susivėlimu*. Vidinė būseną atsispindi ir akyse: *Tikras tu man kaltūnius, akys tik žiba per plaukus* (LKŽ). Aitvaras įsikuria namuose, tačiau *kaip liga jis apsigyvena šeimininkės širdyje* (39; 88). Pasakoje aitvarą pardavęs vokietis duoda patarimus, kaip su juo elgtis: *Kaip parvažiuosi prie vartų, sėdėdamas ratuose šauk savo pačią, sakyk: pati, o pati! Aik atkelk vartus, kad tau velns į širdį įlistų* (39; 88).

Aitvaras, pasak A. Greimo, yra asociali, t. y. visuomenės dar-
ną ardanti būtybė (39; 88). Priešingai paplitusiai nuomonei, aitvaras naudos (ilgalaikės) neatneša. Jo apsigyvenimas namuose visada baigiasi nelaime. Yra užrašyta tiesioginių pasakymų, jog *aitvaras turtų žmonėms neneša* (17; 340) arba *atima skalsą* (39; 74).

Aitvarus turį žmonės laikomi blogais. Jie yra pasižadėję aitvarui (velniui), dabar jiems aitvaras (velnias) tarnauja, o po mirties turėsią jie jam tarnauti. Kitose sakmėse sakoma, kad žmogus, kuriam aitvaras turtus neša, esąs *visada neramus, susirūpinęs, greit pasensta, net iš proto išeina* arba *turįs būti piktas, keiktis ir pan.* (108; 157).

Kodėl senmergė ar senbernis turi blogą vardą? Ne todėl, kad neištekėjo, bet todėl, kad įstrigo virsme. Kaupia savo kraitelį, gražina savo butėlį ir niekaip negali pradėti *prasmingo* gyvenimo, t. y. neteka – nepradeda dalinti, teikti. Ši pereinamoji būseną iš esmės nėra bloga, tačiau ilgas buvimas joje daro savo: įstrigusi martavime marti ilgainiui pradeda įgyti blogosios laumės bruožų. Senbernis taip pat smerkiamas ne todėl, kad nevedė, bet dažniausiai, kad neįprasmino gyvenimo, neatskleidė savo vyriškosios prigimties veikloje.

Vestuvės yra natūrali kiekvieno asmens raida. Mūsų protėviai žinojo būties dėsnius ir, laikydamiesi martavimo apribojimo papročių, vestuvių virsmą derino su gamtos bei žmogaus gyvybinių galių suvešėjimu. Tai buvo natūralus gyvenimo įprasminimo kelias per motinystę ir tėvystę. Povestuvinis martavimas turėjo būti kuo trumpesnis, – siekta, kad šeimoje greičiau rastųsi vaikai. Lietuviai *medaus mėnesio* neturėjo. Buvo siekiama, kad tekėjimas prasidėtų

natūraliai ir toliau tęstusi visą gyvenimą.

Šiandien jau nėra nuo virsmo grąsios saugančių senųjų martavimo papročių, todėl mums kur kas sunkiau jos išvengti. Mes jau patys turime suvokti gyvenimo prasmę ir sąmoningai vengti vestuvių virsmo grąsios.

Niekas senmerge ar senberniu nevadina tų, kurie įstojo į dvasinį – vienuolių ar kunigų – luomą. Jie skiriasi tuo, kad pasirinko kitokį gyvenimo įprasminimo būdą. Žinoma, tai daug sunkiau, nes natūralus kelias, sekant prigimtimi, yra lengvesnis. Labai gražus pavyzdys – Motina Teresė iš Kalkutos. Jos tekėjimas, jei taip galima sakyti, aukštesnės kokybės, negu moters – motinos. Negalima sulyginti meilės savo vaikui ir meilės svetimam vaikui, kiekvienam sutiktam, pagalbos reikalingam žmogui – taip, kaip mylėjo Motina Teresė ir jos vienuolijos nariai.

Lieka paminėti labai įžvalgų, jau daugiau nei šimto metų senumo M. Akelaičio pastebėjimą: *Laumė išreiškia kliūtį, kurią žmogus gali pašalinti protu ir pastangomis ir netgi panaudoti savo labui* (cit. pagal 108; 127). Šią kliūtį protu ir sąmoningomis pastangomis galėjo pašalinti ir Šatrijos Raganos apsakymo „Kraitis“ seserys – laumės, tačiau jos nepajėgė *įbristi į linus* ir įžiebtį savo širdyje prasmingo, *perkeičiančio praradimo* liepsnos. Ar pajėgsime mes?

KASOS IR NUOMETAS

Ištekėjusioms moterims kirpdavo kasas, o jų galvas svočia gaubė gaubdavo nuometu. Kodėl nuotakai nukirpdavo plaukus? *Kad nuometą dėvint nebūtų taip šilta*, – aiškina B. Buračas (9; 199). Labai praktiškas ir pagrįstas aiškinimas. Jis būtų pakankamas, jeigu žmogus būtų tik kūniška (biologinė) būtybė. Į tokią vienpusišką aiškinimą galima atsakyti klausimu: argi kasos tik šildydavo?

Kasos – tai seserystės ženklas ir gražiausias mergelės papuošalas. Pereinant į naują gyvenimo tarpsnį – moterystę – jis, kaip ir senasis gyvenimo būdas, yra naikinamas (žr. sk. *Senos formos naikinimas*). Kasų nukirpimas pažymi perėjimą į naują gyvenimo laikotarpį – moterystę, o dvasinėje – kūrybinėje plotmėje reiškia, jog išorinis grožis netenka reikšmingumo. Apgaubiant galvą nuometu ir paliekant neuždengtą tik veidą, pabrėžiamas dvasinis, žmogaus sielos grožis.

Ryšėjimas nuometu liko praeityje. Kartu su juo išnyko ir gaubimo apeiga vestuvėse. Vestuvių pradžioje, dar tėvų šalyje, nuotaka būdavo gaubiamą balta paklode. Apgaubtą ją veždavo ir į svetimą šalį. Ir tik jaunojo namuose prikeltuvių rytą nuotaka būdavo nugaubiama, bet tik tam, kad ją apnuometuotų baltu nuometu. Gaubiant galvą nuometu, būdavo dainuojamos apeiginės dainos, kuriose akivaizdus gyvenimo tarpsnių skirtingumas prieš ir po nuometavimo: *Kol su kaspinėliais, / Kol su vainikėliu, / Linksma mano širdužėlė / Prie jaunųjų seselių. / – Sese rėle mano, / Lelijėle mano, / Svočia nuries kaspinėlius / Ir rūtų vainikėlį, – / Nuries kaspinėlius, / Nuims vainikėlį, / Uždės jaunas bernužėlis / Šilkelių muturėlį. / Uždės muturėlį, / Suspaus galvužėlę, / Smūtna tavo širdelė, / Sunki tavo galvelė. / – Bernužėli mano, / Dobilėli mano, / Kad uždėjai sunkumėlį / Ant mano galvelės. / Uždėjai sunkumą / Ant mano galvelės, / Ramink mano širdužėlę / Per visą amžėlį* (JSD; 685).

Nuometas reiškė negrįžtamą jaunų, nerūpestingų dienų pražūtį, todėl nuometavimui priešindavosi. Kupiškietės, kurių papročiu nuometuodavo dar jaunosios namuose, pasakojo, kad apgaubimui priešindavosi pati nuotaka. *Nuometu gaubiamą jaunoji, –* rašo B. Buračas, *– nesiduoda, plėšia nuometą nuo savo galvos, stumia svočių gaubėją šalin ir rauda. Tik iš kokio trečio karto apskuri gaubėja vis dėlto užgaubia jaunąją nuometu* (9; 244). Veliuonos apylinkėje marčią martuodavo prikeltuvių rytą klėtyje. Čia jaunosios perkeitimui priešindavosi josios brolis. Jis du kartus nutraukia ir nuteškia šalin naująją nuotakos galvos dangą, sakydamas: *Ne tokia buvo mano sesuo!* Ir tik trečiąją kartą, kai pats jaunasis suieško ir uždėjęs ant galvos pabučiuoja jaunąją, marti lieka su nauja galvos danga (45; 338). Nuo tada ji jau niekur negalėdavusi be jos pasirodyti. Galiojo griežtos nuometo nešiojimo taisyklės: jo nebuvo galima nusiimti nei krosnį kuriant, nei rugius pjaunant – jokiais atvejais. Jeigu pasitaikydavo trumpam išbėgti be nuometo, tai viršugalvį būtinai pridengdavo ranka. Bent kiek susitėpusiu nuometu nebuvo galima ryšėti ne tik svečiuose, bet ir savo namuose (9; 199–200). Ištekęsias su nuometu ir laidodavo.

Panašios galvos dangos keitimo apeigos buvo ir mūsų kaimynų kraštuose. Olonecko gubernijoje, pakeitus galvos apdarą, jaunajai atnešdavo veidrodį ir sakydavo: *Dabar, balandėle, tu jau moteris* (145; 56). Šiaurės Karelijoje nuometuodami sakydavo: *Nuometą ant galvos*

*uždėjome, /.../ į moteriškes pakėlėme, moterimi paskelbėme. Vaikys-
tę dabar padėk po suolu, o vaikiškumą po šluota! Pietų Karelijoje,
kreipdamiesi į nuotaką ir jaunąjį, pridėdavo: Tapk moterim, virsk
vyru! (156; 177).*

Nuometo nešiojimo paprotys pradėjo nykti XIX a. Ilgiausiai jis išsilaikė šiaurės rytų Lietuvoje. Poeto A. Baranausko giminaitė Juozapota Rimkutė – Kairienė (g. 1864 m.) prisimena, kaip jau būdama išteklėjusi atkėlė atvažiuojančiam A. Baranauskui vartus. Šis, nors ir žinojęs, kad ji išteklėjusi, ir tuokart, ir vėliau vadinęs ją *mergyte*, kol Baranauskienė nebeiškentusi: *Ji nebe mergaitė, o moteriškė išteklėjusi. Nu kurgi*, – atsiliepęs A. Baranauskas, – *jei išteklėjusi, tai nuometą tegu nešioja* (2; 17). Ta pastaba įsmigo J. Kairienei į širdį visam gyvenimui. Užsirišo nuometą ir ryšėjo jį net tada, kai niekas Anykščiuose jo neberyšėjo. Nuometas buvo atlikto virsmo ir priklausymo moterystės luomui ženklas, palaikantis žmonių bendruomenės darną.

Gaubimo prasmė, t. y. išskirtinė padėtis lydi išteklėjusią moterį visą gyvenimą. Nuometo nešiojimas – tai tarsi gaubimo apeigos tęsinys, tik jau kitu, labiau sukultūrintu pavidalu. Plg.: nuosprendis – sprendinys, nuometas – metinys, t. y. tai, kas užmetama, kuo gaubiamą. Taip pat galima palyginti su nuometo sinonimu *palmetis*: *Mūsų močiutė su palmečiu paskavojo* (LKŽ); *palmetis* – sudurtinis žodis: pala + mesti; *pala* ‘drobulė, paklodė, skraistė’: *Ji apsisupo balta pala ir nuėjo* (LKŽ).

Nuometas, kaip ir vienuolės gobtuvas, išreiškia išteklėjusios moters išskirtinę padėtį (atskirtumą). Lyginant su Evangelija (Lk 10, 38–40), nuometo nešiojimas reiškia, kad išteklėjusi moteris yra vienu metu ir Morta, ir Marija. Morta – tai ta, kuri rūpinasi aplinkiniais, kurios gyvenimas kupinas kasdienių rūpesčių, o Marija, kurios simbolis – baltas nuometas, – tai gyvenanti dvasinį gyvenimą, išlaikanti nenutrūkstamą metafizinę jungtį su gyvybės teikėju – Dievu. Dvasinis gyvenimas moterystėje, skleidžiantis tauriausiams motiniškumo bruožams, yra natūralus moters dvasingumas. Tik per plačiąją prasme suprastą motiniškumą moteriškoji prigimtis atsiskleidžia pilnai.

Sakralūs mūsų tautos papročiai darydavo motiną namų siela. Meile spinduliuojančios akys visada baltai įrėmintame veide buvo tarsi altorius, kur kiekvienas namiškis rasdavo suraminimą ir paguodą. Motina buvo tarsi saulė, teikianti visiems šilumą, meilę ir gaivastį,

o kartu ir centras, aplink kurį sukdavosi visų šeimos narių likimai. *Saulė saulę paėmė*, – sakoma patarlėje apie šviesų, gerą žmogų, vedusį tokią pat mergelę (69; 136).

Nuometas, pasak senųjų, *kaip ir rūtų vainikas, būdavo didelės pagarbos daiktas* (9; 200). Tai, ką kitos tautos seniai prarado, lietuviai išlaikė iki pat naujausių laikų. *Kai kurios lietuvės*, – rašė Vydūnas, – *išlaikiusios savo žmoniškumą ir savo esmę persunkusios šeimos gyvenimą, dar ir šiandien yra aiškiaregės, kunigės ir teurgės* (115; 431) (gr. *Theos* ‘Dievas’ + *ergon* ‘darbas’; teurgė – dieviškai arba dvasiškai kurianti).

Lietuvos statutas (XVI a.) už moters nužudymą arba sužeidimą skyrė dvigubai didesnę bausmę, negu už vyro. Dvigubi atlyginimai už moters nuskriaudimą būdavo *skiriami apskritai moteriškajai lyčiai – tekėjusioms ir netekėjusioms* (114; 63). Tai ypatingas Lietuvos statuto bruožas, kuriam istorikai neranda paaiškinimo. Pagal tą patį statutą už neištikimybę baudavo ir vyrus, ir moteris. Čia akivaizdūs motiniškosios (matristinės) kultūros bruožai, būdingi ir kitoms indoeuropiečių tautoms, ypač slavų, tik ten jie anksčiau nunykę. Pavyzdžiui, IX a. saksų teisynas dvigubą išpirką skiria tik netekėjusioms merginoms (114; 58). Tokie Lietuvos statuto įstatymai tampa suprantami, suvokus mūsų kultūros matristiškumą.

Ypatinga moters vieta, t. y. aišių kultūros matristiškumas atsispindi ir kalboje. Dabar mes vartojame sąvokas *vyras* ir *moteris*, o anksčiau (kai kur ir dabar) būdavo sakoma *žmogus* ir *žmona*. Lietuvių kalbos žodžiai skirtingoms lytims nusakyti yra kilę iš to paties kamieno. Žodžių *žmonės*, *žmonija* daugiskaitos forma padaryta ne iš žodžio *žmogus*, bet iš *žmona*. Dar daugiau – yra du žodžiai, apibūdinantys žmogaus veiklą: tai – *žmogiškumas* (nuo *žmogus*) ir *žmoniškumas* (nuo *žmona*).

8 pav. Nuometas.
Juozapota Kairienė dešinėje;
nuotrauka iš (2; 384).

Pirmuoju nusakomos visos žmogaus apraiškos, o antruoju – tik tos, kurios iš tikrųjų vertos žmogaus vardo. Tad nuoseklu, kad Vydūnas moteris laikė geresniąja *žmonijos* dalimi.

ANYTA IR MARČIOS ANAVIMAS

Šiandien apie santuoką dažniausiai sakoma, kad tai dviejų jaunuų žmonių reikalas. Ar taip yra iš tikrųjų? Senieji vestuvių papročiai rodo, jog tai buvo įvykis, susijęs ne tik su šeimos, bet ir su giminės bei visos kaimo bendruomenės gyvenimu. Todėl nuotaka vadinama *žmonių martele: Kelk, mano tėveli, kelk mano senasis, pirk margas skrynužėles, leisk į žmonių marteles* (LKŽ). Tą pačią prasmę turi ir latviškas sužadėtinės bei jaunamartės pavadinimas *laudava* (nuo latvių k. žodžio *laudis* ‘žmonės’), t. y. ta, kuri nuo dabar, virsdama motina, šeimos židinio saugotoja, yra visų matoma ir stebima: *Nežinau, neišmanau, tarp šių baltų kaimynėlių kaip martystę vesti* (LKŽ).

Einu lauke juoda, / Sako: tinginėla; / Einu lauke balta, / Sako: mudrinėla. // Einu kalbėdama, / Sako: tatauškėla, / Einu tylėdama, / Sako: nečikėla. // Nesimanau, / Neprimanau, / Tarp šių baltų kaimynėlių / Kaip martauti (NS; 39).

Visiems bendruomenės nariams, ypač senesniesiems, rūpi, kad marti kuo greičiau taptų motina ir darniai įsitrauktų į bendruomenės gyvenimą, nes nuo to priklausė viso kaimo gerovė. Nepamirškime, kad vestuvinių apeigų prasmę žinodavo visi jų dalyviai. Vestuvės buvo ne vaidinimas, bet teisinę, tiesiog sakralią galią turintys veiksmai, kur kiekvienas apeiginis paprotys išreiškė visiems žinomą prasmę. Apeigos atlikimas įgydavo teisinę paprotinės tradicijos galią. Prasižengti papročiams buvo tolygu mesti iššūkį visai bendruomenei.

Ir šiais laikais užtveria jaunesiems kelių arba stato užtvaras, tačiau tikroji šio papročio prasmė jau pamiršta. Šių dienų suvokimu užtvara – tai būdas gauti iš vestuvinių išpirką. Užtvaras seniau darėdavo tik grįžtant iš jungtuvių ar vežant nuotaką į svetimą šalį ir jas vadindavo *vartais* (9; 228). *Grįžtant vestuvėms iš šliūbo, padaro godo* (garbės) *vartus* (LKŽ). Pastatę vartus gražiai juos papuošdavo ir pasiruošę vaišes laukdavo vestuvinių. Vartai simbolizuoja grįžtančių iš jungtuvių jaunujų perėjimą į naują gyvenimo tarpsnį. Praleidimas pro vartus – tai *naujos padėties pripažinimas* ir *jaunujų pagerbimas*.

Todėl vestuviniukus prie vartų pasitikdavo su vaišėmis, kurias patiekdavo žolynais apkašytuose induose, dainuodami sutiktuvių dainas ar grojant muzikantui (9; 228). Vestuviniukai už pagerbimą atsidėkodavo duodami lauktuvių. Kuo daugiau padaroma vartų, tuo didesnė pagarba jauniems ir tuo labiau pripažįstama jų nauja padėtis. Šiuolaikiniai vestuviniukai jau stengiasi išvengti užtvarų (vartų). Keičiantis suvokimui, prasmingos apeigos išnyksta arba įgauna kitokią prasmę. Tad sutuoktiniai tampa tarsi *žmonių jaunaisiais*, nes šie juos praleido ir priėmė į savo bendruomenę. Suprantama, kad perėjusiems į kitą gyvenimo tarpsnį (praleistiems pro vartus) jauniems tekdavo prisiderinti prie kitokių gyvenimo nuostatų bei papročių. Todėl nenuostabu, kad iš pradžių jaunavedžiams, o ypač marčiai, būdavo nelengva ir tekdavo pasitempti.

Kad išteklėjusioje mergelėje galutinai apmirtų marti ir ji iš tikrųjų taptų tekuole – gaivastį skleidžiančia namų siela, t. y. kad galutinai įvyktų kokybinis virsmas, vestuvinių apeigų nepakanka. Vestuvių virsmas tebesitęsia: nuotaka įvesdinama į naują kokybę – moterystę. Siekiant sėkmingai pabaigti vestuvių virsmą, martaujančią nuotaką reikia prižiūrėti. Senųjų vestuvių papročiai ir apeigos tęsdavosi iki marti tapdavo motina. Visa kaimo bendruomenė, o ypač šeimos, į kurią atitekėdavo nuotaka, nariai rūpindavosi pradėtuojų marčios marinimu ir tradicinių kalendorinių švenčių apeigų metu. Tokio, visos kaimo bendruomenės atliekamo viešo marčios marinimo likučių randame Užgavėnių apeigose. Užgavėnių (gauties, naujos gyvybės atsiradimo) šventėje daug apeigų būdavo skirta tais metais susituokusiems, dar tebemartaujantiems. Slavai šią šventę net vadina *jaunavedžių švente*. Užgavėnėse (gimimo šventėje) martaujantys apeigomis būdavo raginami pabaigti martavimą (plačiau žr. 185; 132-136).

Kurše ir Žiemgaloje (Latvija) Užgavėnių persirengėlius vadindavo *budeli*, o dainas *budeliu dziesmas*. Vienoje iš tokių giesmių sakoma: *Budelėli, stiprūnėli, / Išperk mano martužėlę. / Aš tau duosiu baltą vištą / Už martelės išpėrimą* (13; 88). Dainoje minimas apeiginis pėrimas yra ritualinis ir prievartinis marčios marinimas, o kartu jau aprašytas nuotakos tekuolės žadinimas, budinimas, kurį atlikdavo budelis.

Netikėta, tačiau budelio, kurį šiandien suprantame kaip žiaurų baudmės vykdytoją, pavadinimo kilmėje nėra nieko baisaus. Matyt,

budelis kilęs iš veiksmažodžio *budinti* (žadinti). Budelis – tai tas, kuris numarindamas sėna tarsi atveria naują, pabudina, pažadina naujų gyvybinių galių pasireiškimą (plg. *budė* ‘galastuvus dalgei, pustyklė’, t. y. ta, kuri aštrina, *budina* dalgi).

Rytų slavai Užgavėnėse marindami marčias ir martus, užkasdavo juos kelioms minutėms į sniegą (159; 40 ir 89). Veisiejuose užrašytas paprotys, kad per Užgavėnės marti ant verpstės turi vežti anytą (4; 65). Suprantama, kad šią apeigą atlikdavo tik *tebemartaujanti* jaunamartė. Šis paprotys atspindi dažnai dainose minimus marčios ir anytos santykius, apie kuriuos kalba ir patarlė: *Marčiai dantis gelia, o anyta dejuoja* (80; 152).

Šeimos, į kurią atitekdavo marti, nariai įgydavo tam tikrus (jau beišnykstančius) pavadinimus jos atžvilgiu: *šešuras* (jaunojo tėvas), *anyta* (jaunojo motina), *dieveris* (jaunojo brolis) ir *moša* (jaunojo sesuo). Tikėtina, jog tuose pavadinimuose slypi marčios santykių su naujos šeimos nariais prasmė. Kad tie santykiai buvo skirtingi, tiesiogiai nurodo Lietuvių kalbos žodyne esantis žodžio *savastinės* paaiškinamasis sakiny: *Visokių savastinių yra – skyrium dieveriam, skyrium mošom* (LKŽ, XII t., p. 241). O *savastinės*, pasak LKŽ sudarytojų, tai – papročiai, kurių turi laikytis šeimos nariai, bendraudami su nėsčia moterimi, ypač jaunamarte, t. y. su anuoja marčia.

Didžiausią įtaką tolesniam marčios tapsmui tekuole, kaip galima nujauti ir kas aiškiai matyti iš tautosakos, turėjo anyta, kuri perimdavo marto (maršalkos) pareigas. Anytos ir marčios santykis išreikštas sakiniu: *Anyta anuoja marčią* (17; 464). Veiksmažodis *anuoti* jau beveik užmirštas, tačiau jo prasmės randame žodyne, – *anuoti*: 1) ‘ką nors negreitai, sunkiai vargstant daryti, knebinėti, taisyti’: *Kūdikį anuoti* (gaišti su juo, mokyti); 2) ‘valyti, šveisti, mazgoti’: *Reik anuoti (genėti) tankiai, kaip kamieną, taip ir didžiąsias šakas*; 3) ‘gadinti, naikinti’: *Mergelė klumpes visai nuanavo* (LKŽ).

Kaip sodininkas anuoja medį, kad gautų gausų derlių, taip ir anyta anuodavo (prižiūrėdavo ir kreipdavo reikiama linkme – auklėdavo) marčią, kad ji, tapdama tekuole, subrandintų kuo gražesnę vaisių. Tokioms pareigoms atlikti reikia didelės vidinės kultūros, nes, kaip matyti iš veiksmažodžio *anuoti* prasmių, reikėdavo paspausti, pavartoti prievartą, bet nenuanuoti (nepagadinti).

Tautosakoje aptinkami sakiniai: *Bijo mano motutė anyta būti*;

Nebijok, motute, anyta būti!; Visų žmonių močiulės anyta buvo (17; 464) – rodo, jog tai iš tikrųjų buvo iš kartos į kartą perduodamos pareigos. Anavimas reikalavo vidinės šviesos ir išminties, nes nuotaką reikėjo išvesti iš vestuvių virsmo – martavimo, laikantis priimtų bendruomenės gyvenimo normų ir kartu neužgožiant jos kaip asmens atsiskleidimo.

Prielaidai patvirtinti ieškokime žodžio *anyta* prasmės, gilindamiesi ir į garsinį žodžio pavidalą. Atmetus balses, žodyje *anyta* lieka jo skeletą sudarančios priebalsės **n – t**. Kiti tokius pat priebalsinius griaučius turintys žodžiai – tai *nytys, nata, natis* ir *notė*.

Kas sieja sąvokas *anyta* ir *nytys*? *Nytys*, kaip aiškinama LKŽ, tai *ant dviejų lazdelių suverti siūlai su kilpelėmis audeklo metmenims suverti ir, mindant pakojas, žiomenims padaryti*. Šis nyčių apibrėžimas nusako tik technišką jų paskirtį, tačiau *nytys* ne tik praskiria metmenis, padarydamos žiomenis šaudyklei prašauti, bet nuo jų priklauso ir *audeklo raštas*: su daugiau nyčių ausi – magesnį, gražesnę audeklą turėsi. *Anytos* paskirtis – nyčių paskirtis. Kaip *nytys* skirtos ne tik žiomenis tarp metmenų padaryti, bet ir raštą išgauti, taip ir *anytos* paskirtis – anuojant marčią išgauti iš jos kuo gražesnę raštą, t. y. anuoti taip, kad ji iš tikrųjų taptų namų židinio siela bei gaivintoja, verta nuometo nešiotojos – motinos vardo. *Anytos* – *nyčių* sąsają lietuviškoje savimonėje patvirtina ir posakis: *Mergos, kur nei į nytis, nei į skietą netinka, man nereik* (LKŽ).

Kiti minėti to paties priebalsių darinio žodžiai leidžia daryti panašią, tik šiek tiek sunkiau įžvelgiamą išvadą. Pasigilinkime į žodžius *nata* ir *natis*. *Tas vyras su nata* (LKŽ) – sakoma apie žmogų, kuris viską daro gerai apgalvojęs. Arba: *Be naties* (be darnos) *kuliant, spragilas ištašo rankas* (LKŽ). *Notė* – tai didelis noras, reikalas ką nors daryti, viltis: *Kad prieis notė, padės kiaušį višta ir nededinama* (LKŽ).

Tam pačiam prasmių krūmui priklauso ir priebalsinio skeleto **n – d** (**t** virsta į **d**) žodžiai *nuda* ‘niežulys’, *nūda* ‘kas grasu, įkyru’, *nūdinti, nūdyti* ‘nuolatos barti, ūdyti’ (LKŽ); taipogi slavų žodžiai *нуда* ‘nelaisvė, prievarta, vargas, niežulys’; *нудить* ‘priversti’: *Неволя нудит* ‘Nelaisvė kamuoja’ (130). Šių žodžių prasmės, apimant visas veiksmazodžio *anuoti* prasmes, gerai dera su minėta *anytos* prasme.

Anavimo tikslas yra martavimo pabaigimas ir nuotakos įvedimas

į naują gyvenimo tarpsnį – moterystę. Todėl tuoj po vestuvių anyta, apkraudama marčią darbais, įtraukdavo ją į kupiną rūpesčių šeiminį gyvenimą. *Jau gana apsmartavai, martele, rytoj darban – rūgių pjautie* (LKŽ), – sakydavo anyta marčiai pirmomis dienomis po vestuvių. Karelijoje po vestuvių, ypač per pirmąsias 6 savaites marti, pradėdama kiekvieną dar šiuose namuose nedirbtą darbą, prašydavo anytos palaiminimo, o baigusi klausdavo, ar tinkamai padaryta (156; 194). Anyta rūpinosi ir tuo, kad marti kuo greičiau pradėtų lauktis. Tai patvirtina ir patarlė: *Anytos kalbos šiurkščios, tik kol anūko susilaukia* (80; 146).

Žodžio *anyta* prasmę galima įžvelgti, pasinaudojant ir jau atskleistomis raidžių prasmėmis. Yra dvi priešingos raidės **n** prasmės: neigimo ir auginimo, o apibendrinus – tai perkeitimo prasmė (žr. sk. *Velnias ir lino kančia*). O raidė **t** nurodo apibrėžtumą, aiškumą (žr. sk. *Tyla ir tiltas. Tiltininkai*). Žodyje *anyta* **n** reiškiasi per **t**. Neigimas marčioje to, kas tiko ir buvo reikalinga iki vestuvių, ir skatinimas to, kas tinka ištekęsiai moteriai, veda į apibrėžtumą, t. y. į marčios vartimą motina. Tokia yra anytos paskirtis marčios atžvilgiu. Žodyje *anyta* esančios dvi širdies balsės **a** pabrėžia darnos tarp neigimo ir naujo augimo būtinumą.

Pastebėjime dar vieną svarbų anytos ir marčios santykių bruožą: anyta turi *mažėti*, o marti, tapdama motina, – *augti*, t. y. anyta turi užleisti vietą nuotakai. Šis santykis išreikštas ir vestuvių apeigose. Jaunąją nuometavimui *nusiveda į klėtį, kur kėdėje ant padėto prieglavio jau besėdinti anyta, jaunojo motina, ir tik po didelių ceremonijų besutinkanti užleisti vietą nuotakai* (59; 246). Toks požiūris ypač parodo vidinės kultūros pažeidimą, nes, pasak Vaižganto, *kitam savo vietą užleisti – nepiga* (110; 114).

Nesunku įžvelgti, kiek nedaug tereikia, kad anyta, užuot išnavusi marčią, tikrai vertą nuometo nešiotojos – motinos vardo, taptų, pasak patarlės, *anyta – velnio pramanyta*. Formos požiūriu viskas lieka taip pat: marti lieka marčia, o anyta – anyta, tačiau esmė jau visai kita. Marčios ir anytos santykių suprastėjimas iki *velnio pramanyta* atspindi senosios virsmo kultūros praradimą.

Jeigu mergelė teka ir tampa nuotaka, tekuole, tai bernelis veda ir atitinkamai yra vadinamas *vedžiu* (45; 290) arba *martvedžiu* (LKŽ). *Vedys veda* – tai *vedybos*; *tekuolė teka* – tai *tekybos*. Jeigu upelei, kad galėtų tekėti, reikalingi krantai, tai mergelę – tekuolę nukreipia ir ją veda, tekina *vedys*, *per žiūros mėnesį išprantavojęs vesimą nuotaką* (45; 290, – išryškinta mūsų). Stovintis vanduo greitai tampa pūvančia bala, o mergelei – marčiai be bernelio – vedžio yra pavojus tapti *velnio pavogta nuotaka*, blogąja laume. Mergelei – nuotakai, atstovaujančiai moteriškajam (esmės, inertiškam, esiškajam) pradui, reikia krypties ir formos, kurią ir suteikia vyriškąjį (aktyvų, raiškos, skvarmos) pradą atstovaujantis bernelis – vedys.

Žodį *vesti* T. Gamkrelidzė ir V. Ivanovas sieja su nuotakos išvedimu jėga. Šis žodis, pasak jų, yra pagrindas sąvokos, kuria nusakomi senieji indoeuropiečių vedybiniai santykiai (128; 756). Suprantama, kad šis žodis vyriškose (sūniškose) indoeuropiečių kultūros atšakose galėjo turėti ir tokį aspektą, tačiau tai vyriškas požiūris. Aisčių kultūroje ypač ryškus būtent *dorinis* vedimo sandas.

Vidinė kultūra, dora sunkiau pastebima nei išorinė. Ji išryškėja žmonių tarpusavio santykiuose, o šiuo atveju – kuomet bernelis nusprendžia vesti. A. Juškos „Svodbinėje rėdoje“ skaitome: *Vaikinas, kuris kės lauja ir jau keta netrukus susidoroti (ženyti), laiku jau pradeda po jaunimus, jomarkus ir veselijas stebėtis į mergas*. Vedybos berneliui tolygios susidorojimui: *Raiti atkanka prie nuotakos padaryti pilnas sanderybas apie susidorojimą* (45; 289, 291, – išryškinta mūsų). Besirengiančio vesti bernelio ketinimas susidoroti leidžia palyginti marčios ir marto martavimą. Jeigu marčios martavimas yra labiau pasyvus, neveiklus laukimas, kad ją išvestų – ištektų (prisiminkime marčios prasmes – *laumė, lėliukė, jauna be sparnų bitė*), tai marto martavimas yra aktyvus, jis *pats ruošiasi susidoroti*, vesdamas mergelę. Tad susidoroti – tai sutvarkyti save. O save sutvarkyti galima tik *vidujai, doriškai*. Martaujantis bernelis (žr. sk. *Martavimo grasa ir pavojai*) įneša nedarną į šeimomis gyvenančią bendruomenę. Taigi susidoroti reiškia baigti neapibrėžtą martavimą ir, vedant mergelę, tapti pilnu žmogumi – tėvu arba nukreipti savo gyvybines galias kita, gyvenimą įprasminančia linkme. Todėl keti-

nimas vesti buvo **dorinis** veiksmas, įvedantis darną ir kryptingumą martaujančio bernelio gyvenime.

Ketinimo vesti ir vedybų nusakymas veiksmazodžiu *su(si)doroti* (*Sudorotus jaunuosius po sukeltuvių išveda šokti*, – LKŽ) padeda įžvelgti svarbų lietuvių pasaulėvokos bruožą. Pasaulis lietuviškai savimonei yra vidinės būsenos išraiška ir visiškai nuo jos priklauso, t. y. visos pastangos gerinti pasaulį turi prasidėti giliai viduje. Jei žmogaus viduje viešpatauja netvarka, tai jo veiksmai (išorinis pasaulis) tėra vidinės nedarnos išraiška. Ir atvirkščiai – vidinio pasaulio darna sustyguoja ir išorinį. Todėl ketindami keisti išorinį pasaulį, o šiuo atveju – vesti, mūsų protėviai pradėdavo **nuo savęs**, nuo susidorojimo. Plačiaja prasme (susi)doroti reiškia tinkamai (susi)tvarkyti.

Susidorojimo prasmė slypi ir vestuvinių apeigų pavadinimuose. Sutartuvės arba sugertuvės (baigiamoji piršlybų dalis, po kurios piršlybos nebeįsira) XVI a. tekstuose vadinamos *dorais*: *Jaunikis mergą kokią mylėdamas, jospi piršlius siunč, su ja dorus geria, potam svodbą pakel* (LKŽ). Taipogi didvakaris – vestuvių išvakarės vedžio pusėje (nuotakos namuose jos vadinosi mergvakaris, pintuvių vakaras ar žilvitvakaris) – vadinamas *didžiąja roda* (46; 409). *Roda* tai: 1) ‘patarimas’: *Vaikeli, visuomet senesnio žmogaus rodos pasiklausk*; 2) ‘tvarka’: *Sakau, daryk rodą – anys man gyvent neduoda*; 3) ‘išeitis’: *Bus bėda, bus ir roda* (LKŽ).

Išvardytos daiktavardžio *roda* prasmės leidžia daryti išvadą, kad vestuvių išvakarėse jaunojo šalyje vykdavusi *didžioji roda* yra išeitis iš etiškai pavojingo martavimo ir kartu tvarkos bei darnos atkūrimas žmogaus vidiniame ir išoriniame pasaulyuose. **Susidorojimas**, t. y. **dorai** (sugertuvės), virsta didžiąja **roda**. Iš tikrųjų, žodžiai *dora* ir *roda* paklūsta veidrodinio atspindžio (38; 108–111) dėsniai: $d - r \rightarrow r - d$. *Dora* virsta į *rodą* (išeitį, tvarką), o *gera roda* virsta į *dorą*. Tai, kad iš kiekvienos keblios padėties lietuviams išeitis buvo *dora*, matome pamirštosie pasisveikinimo formulėse: *Gerą rodą, vyrai!* arba *Skalsi roda!* Atsakymas: *Prašom į rodą* (LKŽ). Jau pamirštas ir veiksmazodis *dorytis* ‘sektis’: sekasi tam, kas *dorai* gyvena.

Dorinis apsisprendimas (susidorojimas) ryškus sugultuvių ir prikeluvių papročiuose. Pasak Pretorijaus, jaunuosius suguldžius *nuplėšiami nuo nuotakos vežimo, vadinamo palago, visi papuošalai,*

vainikai, žvakės, jis visas sukapojamas į gabalus. Aplink jį šoka, žaidžia, šūkauja jaunimas (cit. pagal 88; 583). Nuotakai atitekinti skirtas vežimas sudaužomas į gabalus. Vadinas, naikinamas tiltas, – kelio atgal nebėra! Sugultuvės – jaunojo ir nuotakos sueitis kartu yra ir dorinis veiksmas, *įpareigojantis* jaunuosius. Nuo šiol jie atsako ne tik už save, bet įsipareigoja ir prisiima atsakomybę už būsimąjį savo meilės vaisių.

Todėl prikeltuvių rytą jaunieji žadinami ne linksmomis nerūpestingoms dienoms, o darbo garsais naujam, rūpesčių kupinam gyvenimui. Kupiškėnų vestuvėse pabroliai *atsineša iš klojimo nekultų javų, pasitiesia bent du ar tris pėdus prie klėties durų ir gražiai kultuvais kulia, sutartinai kaip klojime. Kūlėjai dainuoja: Kelkis, marti, / Ilgai miegi, / Apsuk girnas, / Kiaulas žviegia* (9; 267). Ramygalos apylinkėje *nusinešdavo ant prieklėčio mintuvus, bruktuvę, šepečius linams šukuoti, ratelį ir šių darbo įrankių skleidžiamais garsais žadindavo jaunuosius*. Kiti tuo tarpu dainuodavo: *Kelkis, marčia, ilgai miegi, / Apsuk girnas: kiaulas žviegia, / Tu ilgai pamigai su jaunuojų berneliu* (111; 43). Ignalinos krašte keturios dainininkės jaunuosius keldavo dainuodamos sutartinę: *Sėčiu, rėčiu, kelkis, martel, / Sėčiu, rėčiu, kelkis, jaunoji, / Sėčiu, rėčiu, pečius nekurtas, / Sėčiu, rėčiu, šaukštai nemazgoti, / Sėčiu, rėčiu, pirkia nešluota, / Sėčiu, rėčiu, kiauless kriuksi, / Sėčiu, rėčiu, karvelės baubia, / Sėčiu, rėčiu, rišk padzvinkėlį, / Sėčiu, rėčiu, laukia martelės, / Sėčiu, rėčiu, visa šeimynėlė* (48; 170).

Jaunieji, žadinami įprastais darbo garsais ir dainos žodžiais, kviečiami naujoms pareigoms. Tik vėlesniais laikais buvo pradėta *kuliant mušti kultuvėmis į duris, skambinti pečiadangtėmis, petelnėmis, pjūklais, puodais* (9; 267). Jeigu sugultuvės labiau sietinos su galutiniu jaunų nerūpestingų dienų praradimu, tai keldami jaunuosius ryškiau pabrėždavo iš moralinės atsakomybės išplaukiančias pareigas ir rūpesčius. Sugultuvės, kuriuo į šį regimąjį pasaulį kviečiama nauja gyvybė, *įpareigoja*.

Dažnai mes vengiame pareigos, kaip sunkaus ir primesto dalyko. Gilinantis į žodį *pareiga* nesunku pastebėti, jog mūsų protėviai pareigą suprato giliau nei mes ir jos nevengdavo. Pareiga reiškia ne tik tai, kas būtina, privaloma atlikti. Antroji pareigos prasmė yra ‘parėjimas, pareitis’ (LKŽ), t. y. *priklausymas* nuo ko nors.

Lietuviška savimonė tarp žmogaus ir pareigos išvėlgė dvipusį

ryšį. Pareiga ne tik reikalauja iš žmogaus, bet ir jam duoda. Todėl ir sakoma, kad pareiga yra šventa. Atlikdamas pareigą žmogus auga vidine, dvasine prasme, vis labiau laisvėdamas nuo siauro, savanaudiško pasaulio. Kalba, tautosaka ir papročiai liudija, jog mūsų protėviai pareigą suvokdavo ne vien kaip prievolę, bet ir kaip gyvenimą įprasminančią bei žmogaus dvasios skleidimąsi skatinančią priemonę. Nors ir sunku palikti motulę, tėvelį, sunku atsiskirti su jaunomis nerūpestingomis dienelėmis, – *Verkė seselė, / Verkė jaunoji, / Per aslelę eidama, / Į suolelį sėsdama. // Verkė brolelis, / Verkė jaunasis, / Per aslelę eidamas, / Į suolelį sėsdamas*, – tačiau dainoje du kartus skamba ir nuotakos, ir vedžio ryžtas bei vidinis apsisprendimas ištesėti: *Ne vienai dienai / Nei valandėlei, – / Visam tavo amželiui, / Pakol gyvai galvelei* (JSD; 567).

Ėjimas į santuoką su doriniu apsisprendimu (susidorojimu) – *visam amželiui* – liudija, jog skirtingų lyčių jungtis buvo suprantama ne tik kaip visuomeninė sankloda žmonių giminei pratęsti, bet visų pirma kaip dvasinė (kūrybinė) bernelio ir mergelės jungtis.

Tokią, iš pirmo žvilgsnio rodos neparemtą išvadą patvirtina ir kalba. Dorinėje lietuvių kultūroje buvo svarbu, ar vedamoji yra mergelė ir ar tekama už bernelio. Jei ne, – tam pažymėti būdavo vartojami kiti besituokiančiųjų pavadinimai: *preikšas* – tai našlę vedęs ir jos namuose apsigyvenęs vyras: *Išėjo į preikšus pas tą, kaip tos našlės pavardė?* (LKŽ); *preikšė* – už našlio išteklėjusi ir jo namuose apsigyvenusi moteris: *Jisai turi preikšę pasiėmęs* (LKŽ). Trečias našlės vyras būdavo vadinamas *užtupiu* (41; 98); ketvirtas – *bobkaliu* ar *kali-boba*, o penktas – *baigys* (LKŽ). Dabar šie žodžiai jau nebevartojami, nes vis labiau prarandama dvasinė – kūrybinė santuokos prasmė ir į pirmą vietą iškeliama šeimyninė sąjunga ir net kūniškoji sueitis. Tad tampa nebesvarbu, kelintą kartą tuokiamasi. Anksčiau, jei ir būdavo tuokiamasi antrą kartą (savaiame suprantama, tik tapus našliu ar našle), bet suvokiant, jog kažkas nebe taip: *Jau gal negerai padariau, ką preikšą prisiėmiau* (LKŽ). Kokia prasme tai negerai, pasako *preikšo* ir *preikšės* antroji prasmė – ‘meilužis (-ė)’: *Jau čia kitas preikšas tos paleistuvės* (LKŽ). Juk tuokiantis antrą kartą ar daugiau sykių, į pirmą vietą iškyla žemesniosios skirtingų lyčių jungtis. Jei pirmą kartą tuokiantis būdavo sakoma *mergelė išteklėjo*, o *bernelis vedė*, tai antrosioms vedyboms pažymėti buvo vartojami posakiai *nuėjo į preikšus*,

prisiėmė preikšę. Šiems posakiams atliepia patarlė: Pirmasis diedas nuo Dievo, antrasis nuo svieto, o trečiasis nuo velnio (LKŽ). Neigiamą pažiūrą į našlių vedybas išreiškia ir slavų patarlė: Pirmoji žmona – nuo Dievo, antroji – nuo žmogaus, trečioji – nuo velnio (162; 372), o lietuvių patarlė antrina: Pirmoji pati, kad ir netikus, geresnė už antrąją (80; 156).

Visa tai atsispindi ir vestuvių apeigose. Dzūkų vestuvėse, *jei jaunasis ne bernelis, bet našlys, jo pulke muzikanto nebūna* (50; 34). Jaunosios duonos bakanas ir vestuvių sodas *daromi tiktai merginoms nuotakoms, bet nedaromi našlėms* (8; 61). Dar prieš keletą šimtmečių slavų vestuvėse, jei jaunasis našlys, vainikas būdavo dedamas ne ant galvos, bet ant dešiniojo peties. Taip pat daryta ir su jaunosios vainiku, jei ji buvo našlė. O jeigu besituokiantieji abu našliai, tai atliekamos tik jungtuvės bažnyčioje, o vestuvių apeigos visai nevykdavo (162; 88).

Dvi žemesniąsias skirtingų lyčių jungtis – šeimą, skirtą vaikus gimdyti ir auginti bei su tuo susijusią kūniškąją sueitį pagrindžia ir nuolat gaivina dvasinė (kūrybinė) bernelio ir mergelės jungtis, kurią išreiškia vidinis apsisprendimas *pakol gyvai galvelei*. Rūpesčiai bei pareigos, kylantys iš dviejų žmonių bendruomenės – moterystės, neatsiejami nuo dvasinės – kūrybinės jungties, skirtos žmogaus vidiui augimui ir asmens pilnatvei, nes laisva valia prisiimta pareiga skatina dvasinį žmogaus skleidimąsi, įprasmina jo gyvenimą. Tokio lygio dora buvo gyva ir visos tautos gyvenime. Berlyno pamokslininkas Jenišas (Jenisch) apie 1800 m. rašė: *Lietuvių merginos ir moterys nuo seno giriamos už skaistumą, ir joms tenka garbė, kad lietuvių kalboje nėra savo žodžio vedybų iširimo nedorybei nusakyti* (115; 89).

SESERYSTĖ IR MERGYSTĖ

Natūralu, kad ribojant martavimą, o vyro ir moters sueitį skiriant visų pirma gyvybės pradėjimui, žydėjimo (erotinė) meilė stipriai nepasireikšdavo. Pasak L. Jucevičiaus, *Lietuvos kaimo žmonių abejingumas meilei kyla daugiausia iš prietaro, nes kurie mylisi, tie manosi esą vienas prieš kitą kalti* (46; 254). L. Jucevičius čia, matyt, kalba apie juslinę (kūniškąją) meilę. Kitoje vietoje jis pažymi, kad *meilė tyra, nesutepta, platoniška, kurios nepažįsta kitų Lietuvos apylinkių*

kaimo žmonės (Jucevičius čia kalba apie žemaičius, – mūsų past.), *meilė, susijusi su aukščiausia egzaltacija, beveik visada čionai jungia moterystės ryšius* (46; 446). Palyginkime: *mylėti* ir *įsimylėti*. Dabar dažniausiai įsimylime, o anksčiau daugiau būdavo tikros meilės. Minėtą L. Jucevičiaus pastebėjimą apie dvasinę mergelės ir bernelio meilę patvirtina lietuviškos vestuvių dainos ir pasakos.

A. Juškos vestuvinių dainų rinkinyje yra 1100 dainų. Tačiau žodžių *mylimasis, mylimoji* jose nerasime. Nuotaka vadinama *sesele* arba *mergele*, o vedys – *berneliu* ar *broleliu*. *Lietuvių dainose*, – rašo D. Sauka, – *mergelė netampa mylimąja [...]. Bernelis nevirsta mylimuoju, draugužiu, šauniu jaunikaičiu, kaip įprasta kitur* (87; 242–243). Ta pačia dvasia persunktos ir mūsų pasakos: *Ne pasakos apie nepaprastą nuotaką – rusų gražuolę Vasilisą ar Vakarų Europos miegančią karalaitę išreiškia lietuvių tautos dvasią. Lietuvių pasakos seka apie brolių ir seserį, apie moterį – žmoną, dukterį ir motiną* (87; 414). Jeigu taip yra, tai kuo remdamiesi A. Juškos „Lietuviškų svodbinių dainų“ leidejai (1955 m.) žodžius *mergelė, brolelis, bernelis* įtraukia į žodynėlį ir aiškina juos kaip *mylimasis, mylimoji, vyras, žmona*. Ar tik ne todėl, kad anie žodžiai jau neatitinka šiuolaikinės mūsų ir kitų tautų dvasios? Ar tai ne aistiškosios kultūros iškraipymas? Reikėtų bandyti suvokti, kodėl, pasak D. Saukos, *mergelė netampa mylimąja, o bernelis – mylimuoju*.

Lietuvių tautosakos tyrinėtojai neranda meilės dainų, kurios kitų tautų folklore sudaro maždaug trečdalį (87; 414). Kaip tik todėl, kad kiti jas turi, o mes – ne, D. Sauka rašo: *Lietuvių poezija* (t. y. liaudies poezija, – mūsų pastaba) *be bučinių, aistringų žvilgsnių, žavėjusi savo natūraliu dorovingumu bemaž kiekvieną tyrinėtoją, tuo pačiu yra iš dalies nepilna, truktina* (87; 416). Vertiname save, žiūrėdami pro kaimynų akinius. Ir jeigu ko nors tokio, ką turi kitos tautos, neturime, – jau blogai: *nepilna, truktina*. Tuoju stengiamės „prilygti“ kaimynams. Nors meilės dainų ir nėra, tačiau leidžiamo „Lietuvių liaudies dainų katalogo“ VI tomas skirtas Meilės dainoms (68). Ar ne per ilgai sergame nepilnavertiškumo kompleksu? Suvokime pagaliau, jog esame (gal jau tik – buvome?) tiesiog kitokie. Jeigu nėra meilės dainų, tai turime nuostabų lyrizmą. Nors neturėjome žydėjimo (erotinės) meilės kultūros, bet buvo *amžino žaliavimo – rūtų kultūra* ir iš jos išplaukiantis natūralus dorovingumas.

Panašios šiuo atžvilgiu yra ir karo dainos. Jose apdainuojami brolelio – seselės, motulės – sūnelio bei mergelės – bernelio santykiai, o vyro ir žmonos santykiai karo dainose beveik neatsispindi. Argi vedę vyrai nejojo į karą? Ir apskritai, dainose *pats, pati* – beveik nesutinkami žodžiai. Yra nemažai dainų, kuriose aiškiai matyti, jog kalbama apie sutuoktinius, tačiau jie vadinami arba vadina vienas kitą *berneliu* ir *mergele*. Pavyzdžiui, šioje dainoje: *Tai girdžiu verkia mano mergelė, / Mano mergelė rūtelių daržely, / Oi, cit, neverki, mano mergele, / Aš tave leisiu į jaunimėlį. // Oi, tu, berneli, bernuželi, / Oi, ką aš veiksiu tam jaunimėly? / Žmonių mergelės su vainikėliais, / O aš jauna su nuometėliu* – nuometas išduoda, jog kalbasi vyras ir žmona (101; 135).

Minėti pavyzdžiai rodo, kad sąvokomis *seselė, brolelis, mergelė, bernelis* būdavo nusakomi žymiai platesni tarpusavio santykiai, nei šiandien įprasta manyti. Senąją aisčių kultūrą galime apibūdinti kaip etinę, su ryškia moteriškojo prado persvara – kaip motinišką kultūrą. O *sesuo*, kaip rodo minėtos dainų ypatybės ir žemiau pateikti pavyzdžiai, joje užėmė ypatingą vietą. Šiuo atžvilgiu senąją aisčių kultūrą galime pavadinti *natūralaus dorovingumo* – *tyros* arba *seseriška* kultūra. Jeigu etinė, doros kultūra apibūdinama kaip vidinio žmogaus pasaulio kultūra, tai seseriškos kultūros giliausioji esmė pasireiškia rojinio gyvenimo atspindžiais.

Sesuo – tai aukščiausia moteriškojo prado dorovinė išraiška. Brolio ir sesers santykiai – tai pats doriausias ir skaisčiausias žmonių tarpusavio ryšys. Žmogaus nupuolimas ypač stipriai palietė lyčių santykius. Vyro ir moters ryšiai tapo paženklinti nuodėmės žyme. Aisčių kultūros seseriškumas reiškėsi tuo, kad skaisčius, rojinį gyvenimą primenantys brolelio ir seselės santykiai gyvavo ne tik prisiminimuose, bet ir tikrovėje.

Rojinio gyvenimo atspindžius lietuvių dainose pastebėjo A. G. Krauzė (Krause), kuris knygoje „Lietuva ir jos gyventojai“ (1834 m.) rašė: *Jose yra ypatingas jausmo švelnumas, labai gili šeimos ir tėvynės meilė bei nepagražintas papročių skaisnumas. Nėra jose nieko neprideramo, nežaboto jausmo ar nešvankumo ir net nepadorios užuominos. Kaip tyriausi rasos lašai, kuriuose atsispindi dangus ir žemė, spindi jos Dievo sode. Jų klausantis kyla nenumaldomas noras, kad tokia nepaprasta pagarba žmonių tarpusavio santykiams ir toks*

meilės tyrumas, koks jis yra šios tautos dainose, rastų dirvą ir apsišvietusiose tautos (115; 98).

Europos sengirė, margas tėvų dvarelis, kaimo bendruomenė buvo tas rojus, kur sesuvoje ir broluvoje augo broleliai ir seselės. Sąvoka *sesuva*, kuri jau įgavo žodžio *sesuo* prasmę, kaip ir *broluva*, yra kuopiniai žodžiai, reiškiantys seselių arba brolių būrį. Žodis *sesuva* pagal priebalsinį skeletą ir prasmę yra tapatus sanskrito kalbos žodžiui *šaišava*, kuris Induizme reiškia pirmąjį iš keturių žmogaus gyvenimo tarpsnių arba ašramų (154; 26). Tarp induizme dabar paplitusių žmogaus gyvenimo tarpsnių, sesuvos (šaišavos) tarpsnio jau nėra. Sesuvą (šaišavą) arba natūralų vaikystės ir ankstyvosios jaunystės tarpsnį mes pavadiname seseryste.

Brolių ir seserų draugystę senesnės kartos žmonės prisimena su ypatinga šiluma. Ypač gražus būdavo vienu metu martaujančių brolio ir sesers ryšys (87; 417). Piršlybų dainoje sakoma, kad geriausia mergelė bus ne turtingiausia ir net ne darbščiausia, bet: *Kur brolių / mylimiausia, / tai tavei ji / bus geriausia* (JSD; 1).

Ypatingi brolio ir sesers santykiai atsispindi ir vestuvių apeigose. Atvykęs jaunasis vietą prie nuotakos turi *išpirkti iš jos brolio* (8; 49). Nuotakos brolis priešinasi sesers išėjimui iš seserystės. Nuometuojant jaunąją jis du kartus nuima naująją josios galvos dangą (45; 338). Vestuvėms baigiantis *du jaunosios broliai, o jeigu brolių neturi, tai paprasti du jos pajauniai pasilieka jaunojo namuose dviem dienom marčiai raminti* (9; 278).

Brolio – sesers santykiai nesibaigdavo šeimos rateliu. Visas kaimo jaunimas sudarydavo vieną didelę šeimą, grįstą seseriškais santykiais. XIX a. jaunimas žaisdavo gegužės žaidimą. *Visi sustodavo ratu, – rašo L. Jucevičius, – o vidury sėdi ant krėslo šventės herojė užrištomis akimis. Taip visi šoka. Po kiekvieno pašokimo vyrai prieina prie sėdinčiosios, paima už rankos ir dainuoja: „Karaliūne gegele, kū–kū, kū–kū! Aš tavo brolelis, kū–kū, kū–kū!“*. Sėdinčioji, spėdama iš balso tuos, kurie jai labiausiai patinka, išsirenka tris bernelius, atsiriša akis ir jau visą dieną šoka su jais. Kai skirstosi, ji dovanoja jiems po savo austą margą juostą, o berneliai taip pat jai ką nors dovanoja. Nuo tol mergaitė bernelius vadina savo broliais, o jie ją – sesute (46; 102–103).

Gražūs tai papročiai, primenantys slavų kraštuose sutinkamus dvasinės giminystės – kūnavimosi (кумовство, кумиться) papročius.

čius. Kūmaujantis, panašiai kaip ir *gegužės* žaidime, pasirenkami asmenys, su kuriais palaikomi seseriški santykiai. Kūmavimosi papročius ir L. Jucevičiaus aprašytą *gegužės* žaidimą galima laikyti visa apimančių baltiškų seseriškųjų santykių daline išraiška.

Visai kas kita, kai seseriški santykiai palaikomi ne su vienu ar kitu pasirinktuoju, bet su viso kaimo jaunimu. *Abejoju, ar kam nors teko matyti, – rašo R. Mackonis, – kai dzūkų bernas pagauna į glėbį merginą. Be blogos intencijos, šiaip sau. Žinia, jauno kraujas ne vanduo. Norisi paglamonėti merginą, pajusti sveiką jos kūno šilumą. Dzūkė nebėga, jėga nemėgina išsprukti, nes žino, kad bernas skriaudos jai nepadarys. Ji ir pati noriai prisiglaudžia ir, kai ilgai bernas glamonėja, dzūkė randa kitą išeitį. Ji tiesiog prašo: „– Brolali, sakalėli, palaisk. Gana. Dar pamatys. Paskui juoksis. Apklegės. / – Sesula, gegula, nebijok, aš tau krivydos nepadarysiu, – teisinasi bernas. – Duok tavi pabučiuosiu. / – Brolali, neseka. Grieikas. Kunigas spaviedzin nepriims.“ Paspaudę vienas kitam šiltas rankas, nueina savais keliais (87; 450–451).*

Su latvių kaimo kultūra esame mažiau susipažinę, tačiau žodyne šalia žodžio *baleliņš* ‘brolelis, broluželis’, randame tokį paaiškinamąjį sakinį iš tautosakos: *Visas ciema zeltenītes sauca mani baleliņš – ‘Visos kaimo mergužėlės brolužiu mane vadino’* (12; 103). Matyt, iš tiesų broliški – seseriški santykiai buvo ne tik lietuvių, bet visų aiščių kultūros sudėtinė dalis.

Bandydami atsakyti į anksčiau keltą klausimą, kodėl mūsų dainose mergelė netampa mylimąja, o bernelis mylimuoju, darome išvadą, kad seseriški santykiai būdingi ne vien tik žaliaam (skaisčiam) kaimo jaunimui. Vienokia ar kitokia forma, perkeičiant juos į skaisčius mergelės ir bernelio santykius, jie išlikdavo ir santuokiniame gyvenime. Kitaip tariant, *seserystė buvo perkeičiama į mergystę*. Broliškai seseriški kaimo jaunimo bendravimo papročiai, bergždavimą ribojančios martavimo taisyklės ir ypač žmogaus sielos skleidimąsi skatinančios dvasinės kūrybinės jungties veiklumas buvo svarbiausieji tokio perkeitimo veiksniai.

Kuo skiriasi brolelio – seselės santykiai nuo bernelio – mergelės santykių arba seserystė nuo mergystės? Atsakymo ieškokime kalboje. Turime veiksmažodį *sarmoti* (*sarmojus, sarmoties*), kurį šiandien suprantame kaip ‘drovėtis, gėdytis’: *Būdavo su apatiniais, kad nepa-*

matyt – sarmojies (LKŽ). Tačiau anksčiau, pasak K. Būgos, *jos (sarmatos) reikšta ne gėdą* (16; 39). K. Sirvydo raštuose randame: *Buvo pilna tuo metu sarmatos ir giedos. Sarmojuos, – rašo K. Būga, – rodo kadais, kitkart buvus daiktavardį sarma /.../: Kaip iš ‘dienos’, ‘šakos’, ‘vagos’ turime pasidarę ‘dienoja’, ‘šakoja’, ‘vagoja’, taip iš pražuvusios ‘sarmos’ turime jos vaiką – ‘sarmojasi’* (16; 38–39). *Sarmà, sarmoties* susijusi su raudoniu. Plg.: *sartas* ‘raudas’; *latv. sarts* ‘rausvas’, *sarkans* ‘raudonas’; *sirpti* ‘raudonuoti’, iš čia serbentai (16; 38–39) ir *sarpė* ‘raudonveidė mergina’ (LKŽ). Taigi *sarmos* ir *gėdos* pasireiškimai yra skirtingi. Sarmos pagrindinis požymis yra raudonis, o gėdai jis nebūtinas.

Seselė ir mergelė skiriasi taip, kaip skiriasi sarma ir gėda. Jeigu sarma yra natūralus, nesąmoningas raudonis, net nesuvokiant jo priežasties, tai gėda yra jau sąmoningai suvokta, sukultūrinta sarma, žinant dėl ko gėdijamasi. Natūrali seselės skaista tokia tyra, kad dar nespėjus mintimis suvokti sarmos priežasties žmogaus esmė, jo siela, aplenkdamą protą, jau regimai pasireiškia, nutvieksdama veidą skaisčiu raudoniu – **sarma**. Sarmoja tik nesudrumstas, tyras, skaistus žmogus.

Lygiai taip pat ir seserystė yra betarpiškai iš kūdikystės išaugantis natūralus tyro ir skausaus gyvenimo tarpsnis, ypač svarbus dorinėje kultūroje. Kaip tik šia prasme aiškių kultūra yra pažymėta sesers ženkle, jo atspindžiai ryškūs tautos savimonėje. Kaip sarma yra natūrali drova, taip seserystė yra prigimtinei skaista. Aukščiau aptartas natūraliai skausaus žmogaus tekėjimas yra savaiminis, prigimtinis, natūralus, o sarma yra tyros liudytoja.

Mergystė (mergelė), atitinkamai kaip ir gėda, yra per gyvenimo žaizdą perleista, sukultūrinta, nauja kokybė virtusi seserystė. Trumpai tariant, **seserystės santykis su mergyste yra kaip natūros su kultūra**.

Seselė ištekdama netenka prigimtinių skaistos – seserystės, kuri neišnyksta, bet yra perkeičiama į sukultūrintą skaistą – mergystę. Natūrali sarma virsta protu suvokiama gėda. *Istekėjusios moters*, – liudija L. Jucevičius, – *mergystės ženklas buvo baltas nuometas* (46; 290). Rūtų vainikėlis ir nuometas yra skaistos simboliai, tačiau jeigu rūtų vainikėlis (rūtos) yra mergystės ženklas seserystėje, tai nuometas yra mergystės ženklas moterystėje. Seserystė yra prigimtinei mergystei, o išteėjusios moters arba vedusio vyro mergystė – prigimtinės

mergystės (bernystės) nauja sukulturna kokybė. Vestuvių virsmas **rūtų vainikėlių** – natūralios skaistos (tyros) ženklą pakeisdavo **baltu nuometu** – sukulturnos skaistos ženklu.

„Lietuvių tautosakos apybraižoje“ yra išspausdinta nuotrauka „Sutartinių dainuotojos“. Joje keturios senyvo amžiaus moterys – trys ištekėjusios, su nuometais, ir viena netekėjusi, su rūtų vainiku (61; 272). Ano meto moterims rūtų vainikas ir nuometas – lygiaverčiai simboliai (9 pav.).

Seserystė ir moterystė šeimomis gyvenančioje visuomenėje buvo atskiri žmogaus gyvenimo tarpsniai. Seselė brandynų apeigomis ar per vyresniosios sesers vestuves būdavo pagarsinama į marčias. Marti ištekėdavo ir susilaukusi kūdikio tapdavo motina. Kita vertus, kaip matėme, ir seselė, ir marti, ir šeimos motina vadinama *mergele*. Atitinkamai *berneliu* vadinamas ir brolelis, ir martas, ir vedęs vyras.

Dainose *mergelė* visada minima šalia *bernelio*. Nenusižengtumė tiesai, sąvoką *mergystė* pakeitę *bernyste*, o *seserystė* – *brolyste*. Bernystės (mergystės) atspindžiai išliko ir mus pasiekusiuose papročių nuotrupose. S. Daukantas mini, kad *vyriškas ir motriška nueiti į kapus su rūtų vainiku per didžių garbę turėjo* (25; 72). Vestuvių išvakarėse (kai kuriose Lietuvos vietose jos vadintos pintuvių vakaru arba tiesiog pintuvėmis) rūtų vainiką pindavo ne tik nuotakai – *mergelei*, bet ir jaunajam – *berneliui* (37; 177, 88; 575 ir 42; 166). Rūtų vainikais puošdavo ne tik netekėjusių merginų, bet ir nevedusių vyrų karstus. Panevėžio apylinkėje dar 1955 m. laidojant nevedusį 70-ies metų vyrą, jo karstą papuošė rūtų vainikais: *Kavalierius mat, – sakė žmonės, – reikia su rūtelėmis* (31; 236).

Vedusių vyrų bernystė (mergystė) atsispindi ne tik dainose, bet ir gyvojoje kaimo žmonių kalboje. *Iš berno diedą išvertė*, – sakoma apie našliu tapusį vyrą (LKŽ). Vadinasi, ir vedęs vyras yra bernelis, kaip atsispindi šioje dzūkų dainoje: *Atlyja lietus / Per pačius pietus, / Dar mano bernužėlio / Iš karčemėlės nėra. / Oi barsiu, barsiu / Šelmį bernelį, / Po šeimynos akelių, / Kad šeimyna girdėt. // Oi nebark, nebark / Mani, mergela, / Po šeimynos akelių, / Kad šeimyna girdėt. / O ciktai pabark, / Mano mergela, / Stainioj pas žirgelį, / Kad žirgelis girdėt* (99; 93). Tačiau našlys nebevadinamas berneliu. Antroje vedybose jis jau *eina į preikšus*, skirtingos ir sutuoktinių apeigos.

Iš viso to seka kiek netikėta, tačiau nuosekli išvada – dorinėje

(amžinai žaliuojančios rūtos) lietuvių kultūroje *mergelė* buvo *dorovinė* sąvoka, nusakanti žmogaus dvasios jaunumą. Visą žmogaus gyvenimą apimanti *mergystė* arba *skaista* ir buvo *Įvade* minėtas, Rasos šventėje ieškotas *gyvybės* (gajos) ir *mirties* (maros) viršsprendinys.

Mergystės (amžino moteriškumo) ir žaliavimo sąsają pastebime lotynų kalbos žodžiuose. Daiktavardis *virga* reiškia ‘jauna šakelė, atžala’, o *virgo* ‘mergelė’ ir ‘skaistus, tyras’. Mergystė – tai tarsi liaunos šakelės ar gležno rūtos lapelio amžinas žaliavimas. Jaunos šakelės ir mergystės ryšį lietuviška savimonė išreiškė vestuvių išvakarių pavadinimu *žilvitvakaris*. Įdomu, kad ir rankdarbiai, kuriuos nuotakai dovanodavo jos seselių pulko mergelės, būdavo vadinami *žilvičio lapeliais*, o tą vakarą dovanoti jaunajam pabrolių dirbiniai – geldos, šaukštai, druskinės ar pan. – *žilvitiniais* (62; 490). Tokia lietuvių kultūroje yra amžinojo moteriškumo, kurio taip atkakliai ieškojo Viduramžių Europos riteriai, išraiška. Mergystė – tai gyvenimas savo esme, kai žmogus nesustabarėja vienoje gyvenimo formoje ar būsenoje, bet visada išlieka *gyvybingas ir liaunas*, kaip jauna atžala.

9 pav. Sutartinių dainuotojos.

Vestuvių ir ypač gimties bei mirties virsmai nenutrūkstamą žmogaus būti tarsi padalija į dalis. Atskiri būties tarpsniai tarp gretimų virsmų yra suyrančios gyvenimo formos, kurias sujungti į vientisą visumą gali tik esminis gyvastingumas – žmogaus siela. Tačiau tik skaistaus žmogaus siela pajėgia aprėpti būties visumą. Mergystė ir buvo tas lie-tuviškas, skaistus, būties gelmes atveriantis gyvenimo būdas.

MERGYSTĖ IR MOTERYSTĖ

Ar yra prasmė vadinti mergele (berneliu) moterystėje gyvenančius, kaip tai daroma senosiose dainose? Pilnutinė mergystė, pasak teologų, turi dvi dalis: formaliąją – kūno pilnatvę (neliestybę) ir esminę – laisvą pasiryžimą išlaikyti dvasios skaistumą. Taip pat žinome, kad prievarta išniekintos mergelės nelaikomos praradusiomis mergystę (67; 559). Taigi mergystė nėra vien kūno savybė. Jos esmę sudaro vidinė nuostata, žmogaus dvasios būseną.

Šiuos teologinius samprotavimus lietuviška savimonė nusako vienu žodžiu *skaista*, neatsiejamu nuo dorinės *mergelės* sąvokos. Skaistos sąvoka išryškina mintį, jog kūno neliestybės praradimas, išlaikant tyrą ir nesuteptą dvasią, nepaliečia mergystės esmės. Neliestybės praradimas susijęs su moterystės įprasminimu ir todėl santuokoje yra neišvengiamas. Skaistą moterystėje apsprendžia kūniškosios sueities tikslas. Skaista išlaikoma, nujaučiant gyvybės prasidėjimo slėpinio šventumą ir laikantis minėtųjų, tautos dorinėje kultūroje gyvavusių, kūniškąją sueitį ribojančių papročių.

Meilės dainų, palaidų švenčių nebuvimas, martavimo taisyklės bei kūnišką sueitį ribojantys papročiai leidžia pagrįstai teigti, kad aisčių moterystė buvo pažymėta mergystės ženklu. Ar ne todėl dainose mergelė netampa mylimąja, o bernelis – mylimuoju? Bet nereikia manyti, kad meilės nebūdavo. Nebuvo tik žydėjimo (erotinės) meilės, apspręstos dėsnių *nokti* – *nykti*. Dorinėje aisčių kultūroje taip pat pražysdavo meilės žiedas. Tačiau jis pražysdavo ne tiek kūno, kiek jausmo ir dvasios srityje. Tai – amžinai žaliuojantis, rasom laistomas skaisčios, jau nedeginančios ugnies paparčio žiedas.

Prisiminkime išvadą, padarytą aptariant aukščiausią tekėjimo sandą – moters teikiamą dvasinę gyvastį (sk. *Tekėjimo žadinimas*).

Skaista ir tekėjimas (teikimas, dalinimas visokeriopa prasme) yra tarpusavyje susiję dalykai, kuriuos jungia mūsų dainų sąvoka *mergelė*. Apgaubta nuometu ir tekanti, skaisti Lietuvos motina vadintina *motina – mergele*.

Šiais laikais mes jau tik samprotaujame apie mergystę moterystėje, tačiau, kaip rodo tautosaka, liaudies padavimai ir net istoriniai duomenys, dar prieš keletą šimtmečių tai buvo savaime suprantama. Argi to neliudija legenda tapęs vaidilutės Birutės gyvenimas? Po Kęstučio mirties ji *vėl sugrįžusi į Palangą ir tarnavusi iki mirties Praurimei, saugodama šventąją ugnį [...]. Mirusi 1416 m. ir ten pat Palangoje, ant kalno, buvusi palaidota. Birutės kapas esąs liaudies gausiai lankomas* (T. Narbuto pateiktos žinios, cit. pagal 30; 22).

Aistiškoji mergystė išryškėja lietuvių vaidilutes palyginus su senovės romėnų vaidilutėmis (vestalėmis). Vestalės – tai senovės romėnų šeimos židinio deivės Vestos šventykloje degusios amžinosios ugnies saugotojos. Būdavo parenkamos 6–10 metų mergaitės, kurios pasižadėdavusios iki 30-ies metų netekėti ir saugoti šventyklos ugnį. Už skaistybės įžado netesėjimą jos būdavo gyvos užmūrijamos. Tačiau jei nusikaltėlis, vedamas į mirties nuosprendžio vykdymo vietą, sutikdavo vestalę, jam būdavo dovanojama gyvybė.

Ar galima įsivaizduoti, kad ištekėjusi (sulaužiusi duotą įžadą) vestalė ne tik sugrįžtų saugoti šventosios ugnies, bet po mirties būtų gerbiama kaip šventoji? Birutės sugrįžimas ir pomirtinis jos gerbimas (46; 441) rodo, jog tautos savimonė *moterystės nesiejo su skaistos praradimu*. Tai įmanoma tik tada, kai mergystės ženklu paženklintas visas žmogaus gyvenimas. Nesunku suprasti, kad ir čia lietuviams rūpėjo esmė. *Skaistą, o kartu ir mergystę moterystėje* jie suprato kaip *vidinį žmogaus dvasios gyvenimą*, skirtingai nei romėnai, kuriems skaista jau buvo tapusi išorės dalyku ir tapati kūno neliestybei.

Daug pasakantis bei mūsų išvadas patvirtinantis yra ir L. Jucevičiaus liudijimas apie Birutę: *Paliko Trakus ir persikėlė į Palangą, ir tenai likusią dalį savo gyvenimo praleido rūmuose, vyro jai pastatydintuose, visuotinai atsidavusi vaidilutės pareigoms ir rūpinamasi paprastųjų žmonių laime* (46; 441). Birutė rūpinosi, dalino, teikė, trumpai tariant, tekėjo – taigi buvo skaisti. O gal rūpinimasis kitų laime ir yra mūsų ieškomoji vaidilučių esmė?

Lietuviškos skaistos, kurią palaiko vidinė žmogaus šviesa, supra-

timas atsako į lig šiolei neraminantį klausimą: būta ar nebūta Lietuvoje vaidilučių? Tokių, kaip romėnų vestalės, matyt, nebūta – istoriniai šaltiniai jų nemini. Tačiau garsas apie lietuvių vaidilutes sklinda. Tik gaila, kad vaidilutes, kaip ir visą savo kultūrą ar religiją, dažniausiai vertiname pritaikydami joms kitų tautų ir atneštinės kultūros bruožus bei įvaizdžius. Romantinėje literatūroje aprašytosios vaidilutės, matyt, atsirado romėniškų vestalių įtakoje. Lietuvių vaidilutės iš esmės skiriasi. Jeigu į vestales mergaitės būdavo parenkamos, tai Lietuvoje kiekviena *seselė*, gyvendama tyroje seserystėje, buvo tarsi vaidilutė. *Seselė* – lietuviškų dainų žodis, pažymintis margam tėvo dvarelyje augančias dukreles. Tačiau tuo pačiu žodžiu vadiname ir skaistybės įžadus davusias mergeles – vienuoles. Ir šis lietuviškas, pasak A. Macceinos, *regėjimo kampas*, o žvelgiant plačiau – indoeuropietiškas, dar kartą liudija natūralią tautos skaistą. Jeigu vestalės pasižadėdavo netekėti ir už įžado laužymą būdavo baudžiamos, tai Lietuvos mergelės – vaidilutės tokio įžado neduodavo, bet, jaunų dienų seserystės tyrą perkeisdamos į dorinės kultūros kūrinį – skaistą, išlikdavo skaisčioimis mergelėmis – vaidilutėmis ir moterystėje. Jos saugodavo šeimos židinį¹ visą gyvenimą, – kaip matyti iš žodžių, kuriais nuotaka sutinkama jaunojo namuose: *Štai ugnelė šventa; neraudok, marte, kurią, kaip pas tėvelius saugojai, taip ir pas mus saugosi* (25; 80).

*Po baltu nuometu ji amžiais vaidilutė,
Šventam tautos ugniakure kūrenas vardas jos,
Aušrinė rytmetį rasom palaisto žalią rūtą,
Ir budi įsčiose gyva gyvybė Lietuvos.* (B. Brazdžionis „Lietuvos motina“)

Baltų kultūros vainikas – dorinė *mergelės* sąvoka, visą žmogaus gyvenimą apimanti *mergystė kiekvieną seselę ir brolelį paženklindavo vaidilutės ženklu*.

Kur degė Lietuvos vaidilučių kūrenama ugnis? Kaip įvaizdis dvasinės ugnies, degančios skausmingo žmogaus širdyje, ji būdavo kure-

¹ Tai, jog vestalės, kaip aukščiau minėta, saugodavo amžinąją ugnį šeimos židinio deivės Vestos šventykloje, patvirtina prielaidą, kad jos buvo aistiškųjų vaidilučių sustabarėjusi (formali) išraiška vyriškoje, formos ir daikto kultūroje.

nama alkuose ir ramuvose. Tačiau tikroji ugnis, jau ne įvaizdis, bet gyvoji dvasios liepsna degė kiekvienos vaidilutės – Lietuvos mergelės ar motinos širdyje. Nors ši širdies ugnis yra praradimo liepsna, tačiau ji nieko nedegina, nenaikina, tik perkeičia. Perkeičiančios ugnies liepsnojimas žmogaus širdyje teikia jam dvasinę gaivastį ir amžiną jaunumą. Lietuvos dukros, pakylėjusios ant aukuro tai, ką dar taip neseniai brangino, kas buvo neatskiriama jų gyvenimo dalis, tapdavo skaisčiomis vaidilutėmis, saugančiomis Lietuvos gyvybę – šventą šeimos židinį.

Protėvių kultūroje *skaista* ir *mergystė* buvo lyg ir natūralus dalykas, sąlygotas tūkstantmečiais susiklosčiusių gyvenimo normų bei papročių. Šiandien, suirus buvusiai gyvenimo sanklodai, skaista ir mergystė turėtų išaugti iš mūsų vidaus, iš sąmoningo nusiteikimo eiti protėvių pramintu ir lietuvišką prigimtį atitinkančiu keliu.

Natūralios seserystės – rojaus kampelio margam tėvo dvarelyje, kur būtume apsaugoti nuo neigiamos išorinės įtakos, nebėra. Skaista nuo pat pradžių turėtų būti iškelta į dorinės sąmonės šviesą ir tapti visą mūsų gyvenimą vainikuojančia nuostata. Tai ir yra skyriuje *Martavimo taisyklės* minėtas gyvybinių galių perkeitimas. Ypač sąmoningai skaista turi būti moterystėje. Nors žmogui yra natūralu kūniškas gyvenimas, bet dar natūraliau yra dvasinis gyvenimas – mergystė, nes tai yra *kažkas labai objektyvu, tiesiog prigimtios dalykas* (67; 600). Ir iš tikrųjų, giliausioji mergystės esmė yra ne tik dorinė, bet ir *ontologinė* (susijusi su pačiomis giliausiomis žmogaus būties gelmėmis). Kitaip sakant, kiekvienas žmogus yra *pašauktas būti mergele*, t. y. *skaisčiu*. Kitaip ir būti negali, nes žmogus yra Dievo paveikslas ir panašus į jį (Pr 1, 26). O Dievas yra *skaistus* (1 Jn 3, 3) ir *tik skaistieji regės Dievą* (Mt 5, 8).

Sąmoningai suvokiama ir tapusi pagrindiniu (esminiu) gyvenimo principu mergystė gaivina dvasinę žmogaus gyvybę. Skaistus žmogus peržengia siauro, savanaudiško pasaulėlio ribas ir, jausdamas dorinę atsakomybę už visus savo veiksmus, o ypač už žmogaus ir žmonos santykius, aktyviai įsitraukia į perkeičiantį ir visa nuskaistinantį vyksmą.

Amžinosios Ugnies kibirkštis, žėruojanti kiekvieno žmogaus sie-loje, yra mūsų valioje. Nuo mūsų priklauso, kur nukreipsime savo pastangas: ar tenkindami žemuosius savo polinkius taip ir liksime tik rusenančia kibirkštimi, ar atverdami savo širdis Dieviškajai Kūrybi-

nei Išminčiai įžiebsime jose visa perkeičiančios Amžinosios Ugnies liepsną.

Visa, kas šioje knygoje pasakyta apie seserystę, mergystę ir skais-tą, galbūt atrodo tik graži idilija, kurios jau seniai nebėra ir apie kurią neverta net kalbėti. Tačiau verta ir net labai verta, nes, kaip sako po-etas, *reikia vėl grįžti į save, bet jau ne vakarykštį*. Ką tai reiškia? Kad ir kokia graži buvo ta idilija, ji nebuvo asmeninio apsisprendimo ir sąmoningumo vaisius. Tai buvo tik rojinio gyvenimo atspindžiai, pa-grįsti kolektyviniu mąstymu ir gyvavusiais papročiais, kurie būtinai turėjo sunykti tam, kad galėtų nevaržomai pasireikšti laisvoji žmo-gaus valia, kad augtų jo asmeninis sąmoningumas. Papročių suirimas reiškia tvarkos vartimą chaosu. Iš chaoso vėl turi rasti nauja tvarka. Netvarka yra galimybė gimti naujai, geresnei, aukštesnės kokybės tvarkai.

Galima sakyti, kad baltams, gyvenusiems Europos sengirėje, iš-ėjimas iš rojaus užsitęsė. Išėjimo iš rojaus kelias veda į atsiskyrimą nuo Dievo, į vientisos būties suskaldymą bei gėrio ir blogio pažinimą. Jis sukelia skausmą ir kančias, kurių dėka auga žmogaus sąmoningu-mas, ryškėja jo dvasios šviesa. Esame patekę į virsmą: tai, kas buvo, – beveik sunaikinta, o naujo dar nieko nėra. Prieš akis – skaudžių nu-sivylimų ir didelių atradimų kelias, kuriuo mes dabar einame. Skau-dūs išgyvenimai, kuriuos sukėlė atsiskyrimas nuo Dievo ir būties suskaldymas, vėl verčia mus ieškoti būtį vienijančios esmės, ieškoti **rojaus, bet ne vakarykščio**. Tai reiškia, kad naujos gyvenimo formos, papročiai bei skaista, kurie mus iš chaoso grąžins į tvarką arba į rojų, jau bus apspręsti ne kolektyvinės pasąmonės, ne *mistinio dalyvavimo*, kaip sakė L. Levi-Briulis (Lévy-Brühl), o kils iš mūsų **asmeninio są-moningumo** ir visa jungiančios širdies centro.

Kita vertus, skaista turėtų nušviesinti visus mūsų tarpusavio san-tykius. Skaistus požiūris į visas gyvenimo apraiškas yra gyvenimas be prisirišimų, nepaliekant pėdsakų. Rytų kultūrose atitinkama būse-na vadinama nušvitimu ir jos siekiama sąmoningai. Panašų kokybinį šuolį turėtų atlikti ir aistiškoji paprotinė skaistos kultūra.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

įvadu ir vestuvių virsmui

1. Assgioli R. Psychosynthesis. – New York, 1965.
2. Aš išdainavau visas daineles. Pasakojimai apie liaudies talentus – dainininkus ir muzikantus. Sudarė Krištopaitė D., – V., 1985.
3. Atbėga elnias devyniaragis. Sabaliauskienės O. tautosakos ir etnografijos rinktinė. – V., 1986.
4. Balys J. Lietuvių kalendorinės šventės, Lietuvių tautosakos leidykla Silver Spring. – Md., 1978.
5. Balys J. Vaikystė ir vedybos. – Čikaga, 1979.
6. Balys J. Mirtis ir laidotuvės // Lietuvių tautosakos leidykla Silver Spring. – Md., – 1981.
7. Baldžius J. Vogtinės vestuvės // Darbai ir dienos. – K., 1940. – T. II.
8. Baldauskas J. Pirktinės vestuvės // Mūsų tautosaka. – K., 1935. – T.10.
9. Buračas B. Kupiškėnų vestuvės // Tautosakos darbai. – K., 1935. – T. 1.
10. Budkus Pr. Vadinkime daiktus tikraisiais vardais // Gimtasai kraštas. 1934. – Nr. 2.
11. Budkus Pr. Vadinkime daiktus tikraisiais vardais // Gimtasai kraštas. 1938. – Nr. 1–2.
12. Balkevičius J., Kabelka J. Latvių – lietuvių kalbų žodynas. – V., 1977.
13. Butkus A. Mūsų broliai latviai. – V., 1990.
14. Butėnas P. Vestuvių apeigos (Joniskėlio valsč.) // Tauta ir žodis. 1924 – T. 3.
15. Bradūnas K. Krikšto vanduo joninių naktį. – Čikaga, 1987.
16. Būga K. Rinktiniai raštai. – V., 1959. – T. 2.
17. Būga K. Rinktiniai raštai. – V., 1961. – T. 3.
18. Brastinis E. Dievturių sielmokslis. – K., 1994.
19. Čepienė I. Lietuvių liaudies vestuvių veikėjai. – V., 1977.
20. Čepienė I. Šiuolaikinės Dzūkų vestuvės // Kraštotyra. – V., 1971.
21. Čepienė I. Vestuvių papročiai // Kernavė. – V., 1972.
22. Čilvinaitė M. Piršlybų papročiai // Eržvilkas. – V., 1970.
23. Čiulba ulba sakalas. P. Zalansko tautosakos ir atsiminimų rinktinė. – V., 1983.
24. Daukantas S. Žemaičių tautosaka. – V., 1983. – T. I.
25. Daukantas S. Būdas senovės lietuvių kalnėnų ir žemaičių. – K., 1935.
26. Dulaitienė – Glemžaitė E. Kupiškėnų senovė. – V., 1958.
27. Dundulienė P. Duona lietuvių liaudies gyvenime // LTSR Aukštųjų mokyklų mokslo darbai, Istorija. – V., 1974 – T. 14 (1).
28. Dundulienė P. Lietuvių liaudies šventės: tradicijos, papročiai, apeigos.
29. Dundulienė P. Namų židinio kultas Lietuvoje // Istorija. – V., 1984. – T. 6.
30. Dundulis Br. Birutės šlovės Palangoje prasmė // Mokslas ir gyvenimas. 1985. – Nr. 10.
31. Daunys S. Rūta lietuvių liaudies tradicijoje // Kraštotyra. – V., 1969.

32. Daunys S. Karvojus // Kraštotyra. – V., 1967.
33. Dovydaitis J. Joninės // Gimtasai kraštas. – K., 1935, Nr. 6.
34. Dovydaitis P. Aitvaras // Lietuviškoji enciklopedija. – K., 1933. – T. 1.
35. Dieveniškės. – V., 1968.
36. Dubingiai. – V., 1971.
37. Dubičiai. – V., 1989.
38. Ethos. Baltų kultūra ir lietuviškoji savimonė. – K., 1984. – Savilaida.
39. Greimas A. J. Apie dievus ir žmones. – Čikaga, 1979.
40. Greimas A. J. Folkloras ir mitologija: metodo problemos // Kultūros barai. 1988. – Nr. 12.
41. Gaivenis K. Margas žodžių pasaulis. – V., 1987.
42. Gervėčiai. – V., 1989.
43. Iš gyvenimo vėlių bei velnių. Surinko J. Basanavičius – K., 1928.
44. Juška J. Lietuviškos svodbinės dainos. – V., 1955. – T. 1.
45. Juška J. Lietuviškos svodbinės dainos. – V., 1955. – T. 2.
46. Jucevičius L. A. Raštai. – V., 1959.
47. Kriauza A. Vaikai ir jų auginimas Kupiškio apylinkėje // Gimtasai kraštas. – Šiauliai, 1943.
48. Karaliūtė E. Vestuvių papročiai – Ignalinos kraštas. – V., 1966.
49. Katkus M. Raštai. – V., 1965.
50. Krėvė – Mickevičius V. Dzūkų vestuvės // Mūsų tautosaka. – K., 1930. – T. 2.
51. Krėvė – Mickevičius V. Krikštytųjų apeigos Dzūkijoje // Mūsų tautosaka. – K., 1933. – T. 7.
52. Krėvė V. Aitvaras dzūkų legendose // Mūsų tautosaka. – K., 1931. – T. 2.
53. Krėvė V. Aitvaras liaudies padavimuose. – K., 1933.
54. Kolupaila S. Vietovardžių logika // Gimtasai kraštas. – Šiauliai, 1943.
55. Kairiukštytė – Jacinienė H. Balta spalva senovės lietuvių aprangoje // Pergalė. 1976 – Nr. 10.
56. Kargaudienė A. Lietuvių liaudies siuvinėjimo menas XIX a. // Kultūros barai. 1991 – Nr. 9.
57. Kazlauskienė B. Vestuvinės dainos jaunojo pusėje. Lietuvių liaudies dainų katalogas. – V., 1977.
58. Kavaliauskas Č. Tarp fizikos ir teologijos. Rinktiniai straipsniai ir pokalbiai. Aidai, 1998.
59. Lietuvinkai. Apie vakarų Lietuvą ir jos gyventojus XIX a. – V., 1970.
60. Lekia mano žirgelis. Latvių dainos. Vertė S. Geda. – V., 1989.
61. Lietuvių tautosakos apybraiža. Red. kolegija. – V., 1963.
62. Lietuvių etnografijos bruožai. – V., 1964.
63. Laumių dovanos. Lietuvių mitologinės sakinės // Paruošė Vėlius N. – V., 1979.
64. Liturginis maldynas. – V. – K., 1968.
65. Maccina A. Mysterium magnum // Naujoji Vaidilutė. 1933, Nr. 5.
66. Maccina A. Liaudies daina kaip tautos sielos išraiška // Ethos, Baltų kultūra ir lietuviška savimonė. – K., 1984. – Savilaida.
67. Maccina A. Nekaltybės problema // Tiesos kelias. – K., 1933. – Nr. 10.

68. Mažiulienė E. Jaunimo dainos. Meilės dainos. Lietuvių liaudies dainų katalogas. – V., 1956. – T. 6.
69. Mažiulis A. Saulės dievinimo atošvaistos Pasarčių kaime // *Gimtasai kraštas*. – Šiauliai, 1937. – Nr. 2 – 4.
70. Montessori M. Vaikas dirba // *Židinys*. 1937 – 1 pusm.
71. Montessori M. Vaikas – suaugusiojo žmogaus tėvas // *Židinys*. – 1937 – 1 pusm.
72. Milkus K.G. Pilkainis. – V., 1990.
73. Misevičienė V. Darbo dainos. Kalendorinių apeigų dainos. Lietuvių liaudies dainų katalogas. – V., 1972.
74. Mickevičius J. Žemaičių vestuvės // *Mūsų tautosaka*. – K., 1933. – T. 7.
75. Medžiaga rinkta pagal B. Imbrasienės sudarytą anketą: „Vaikas šeimoje“, VLKC, 1996.
76. Mickevičius J. Žemaičių krikštynos // *Tautosakos darbai*. – Kaunas, 1935. – T. 1.
77. NN. Saulė ir kryžius. Kaunas, 1983 (savilaida, mašinraštis).
78. Oi tu kregždele. A. Čepukienės tautosakos ir kūrybos rinktinė. – V., 1973.
79. Pasakos, sakmės, oracijos. Surinko M. Davainis – Silvestravičius – V., 1973.
80. Patarlės ir priežodžiai. – V., 1958.
81. Poška A. Seniausios vestuvės // *Mokslas ir gyvenimas*. 1981 – Nr. 9.
82. Patackas A., Žarskus A. Mirties virsmas. – V., 1990.
83. Patackas A., Žarskus A. Gimties virsmas. – V., 1990.
84. Poeplau W. In die mitte der Welt fuhrst du Spur, Texte indianischer Weisheit. – Freiburg, 1984.
85. Petrulis J. Rūtų darželis gruzdėtės // *Gimtasai kraštas*. – Šiauliai, 1940. – Nr. 3–4.
86. Rėza L. Lietuvių liaudies dainos. – V., 1964. – T. 2.
87. Sauka D. Tautosakos savitumas ir vertė. – V., 1970.
88. Slaviūnas Z. „Svodbinės rėdos“ pastabos ir paaiškinimai // *Lietuviškos svodbinės dainos* (užr. Juškos A.). – V., 1955. – T. 2.
89. Sruoga B. Lietuvių dainų poetinės priemonės // *Tauta ir žodis*. – K., 1926. – T. 4.
90. Skrodenis S. Baltai ir jų šiaurės kaimynai. – V., 1989.
91. Suvalkiečių vestuvės. Red. J. Balys. – Cleveland, Ohio, 1953.
92. Sauka L. Mergvakario ir jaunojo sutiktuvų dainos // *Lietuvių liaudies dainynas*. – V., 1989. – T. 5.
93. Sodžiaus menas. Lietuvių moterų tautiniai drabužiai. – K., 1939. – T. 7 – 8.
94. Sutartinės. Sudarė Slaviūnas Z. – V., 1958. – T. 1.
95. Sutartinės. Sudarė Slaviūnas Z. – V., 1959. – T. 3.
96. Šimkūnaitė E. Santuoka ir liaudies medicina // *Mokslas ir gyvenimas*, 1991. – Nr. 7.
97. Šatrijos Ragana. Raštai. – K., 1928. T. 3.
98. Tautosakos darbai. – K., 1938. – T. 3.
99. Tautosakos darbai. – K., 1938. – T. 4.
100. Tautosakos darbai. – K., 1940. – T. 7.
101. Tautosakos darbai. – K., 1938. – T. 5.

102. Tauta ir žodis. – K., 1924. – T. 2.
103. Tauta ir Žodis. – K., 1923. – T. 1.
104. Vanagas A. Mūsų vardai ir pavardės. – V., 1982.
105. Vatikano II susirinkimo nutarimai. – V. – K., 1968.
106. Valančius M. Raštai. – K., 1931.
107. Vėlius N. Chtoniškasis lietuvių mitologijos pasaulis. – V., 1987.
108. Vėlius N. Mitinės lietuvių sakmių būtybės. – V., 1977.
109. Vaitiekūnas V. Vieno kraičio likimas // Kraštotyra. – V., 1969.
110. Vaižgantas. Pragiedruliai. – K., 1943. – T. 2.
111. Vyšniauskaitė A. Lietuvių šeimos tradicijos. – V., 1967.
112. Vyšniauskaitė A. Laidotuvių papročiai Lietuvoje XIX – XX a. // Iš lietuvių kultūros istorijos. – V., 1961. – T. 3.
113. Vyšniauskaitė A. Kai kurie duomenys apie Rytų Lietuvos valstiečių papročius // Kraštotyra. – V., 1969.
114. Valikonytė I. Dviguba išpirka už moterį Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje XVI amž. pirmoje pusėje // LTSR Aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija. – V., 1963. – T. 17(2).
115. Vydūnas. Sieben Hundert Jahre deutsch – litauischer Beziehungen. – Tilžė, 1932.
116. Žemaitis V. Tą, kuri siūlo gėles // Švyturys – 1991 – Nr. 8.
117. Бернштам Т. А. Будни и праздники: поведение взрослых в русской крестьянской среде XIX – начало XX в. // Этические стереотипы поведения. – Ленинград, 1985.
118. Бернштам Т. А. Молодежь в обрядовой жизни общины XIX – нач. XX в. – М., 1988.
119. Бернштам Т. А. Свадебная обрядность на поморском и онежском берегах Белого моря // Фольклор и этнография. – Л., 1974.
120. Бернштам Т. А. К реконструкции некоторых русских переходных обрядов совершеннолетия // Советская этнография. – 1986. – № 6.
121. Белов В. Лад. – Архангельск, 1985.
122. Балашов Д. М. Марченко Ю. И. Калмыкова Н. И. Русская свадьба. – М., 1985.
123. Вольтер Э. А. Материалы для этнографии латышского племени Витебской губернии. – С – П., 1890. – Часть 1.
124. Виноградова Л. Н. Мифологический аспект полесской „русальной“ традиции // Славянский и балканский фольклор. – М., 1986.
125. Волкова Л. Ведунья // Наука и религия. – 1991. – № 4.
126. Гроф С. и К. Сияющие города и адские муки // Жизнь после смерти. – М., 1990.
127. Глушкова И. Давай поженимся, или брак по – индийски // Азия и Африка сегодня. – 1989. – № 2.
128. Грамкелидзе Т. Иванов В. Индоевропейский язык и индоевропейцы. – Тбилиси, 1984. – 1–2 часть.
129. Даль В. Пословицы русского народа. – М., 1994.
130. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. Т. 1–4, М., 1955.
131. Древняя одежда Восточной Европы. – М., 1986.
132. Еремина В. И. Ритуал и фольклор – Ленинград, 1991.
133. Жизнь после смерти. Под редакцией П. С. Гуревича – М., 1990.

134. Иванов В. Вс. Славянский и раннебалканский глагол. Индоевропейские истоки. — М., 1981
135. Капра Ф. Уроки мудрости. — Киев, 1996.
136. Конкка У. С. Карельская свадебная причитальщица // Фольклор и этнография. — Л., 1974.
137. Круглый год. Русский земледельческий календарь. — М., 1989.
138. Косвен М. О. Кто такой крестный отец? // Советская этнография. — М., 1963. — № 3.
139. Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы: конец XIX в. — начало XX в. Весенние праздники. — М., 1977.
140. Князева Е. Н. Случайность, которая творит мир // Философия и жизнь. — М., 1991. — № 7.
141. Лао Цзы. Книга пути и благодати — Дао де цзин. — М., 1994.
142. Лебедева А. А. Значение пояса и полотенца в русских семейно — бытовых обычаях и обрядах XIX—XX в. // Русские: семейно — общественный быт. — М., 1989.
143. Мифы народов мира // Энциклопедия. — М., 1982. — Т. 2.
144. Мылникова К. Цинциус В. Северновеликорусская свадьба. Материалы по свадьбе и семейно—родовому строю. — Л., 1926.
145. Маслова Г. С. Народная одежда в восточно славянских традиционных обычаях и обрядах XIX — начало XX в. — М., 1984.
146. Мифологический словарь. — М., 1991.
147. Потегня А. А. Переправа через реку как представление брака // Археологический вестник. — М., 1866.
148. Пригожин Ю. Стенгерс И. Порядок из хаоса. — М., 1984.
149. Пропп В. Я. Русские аграрные праздники. — Л., 1963.
150. Пропп В. Я. Исторические корни волшебной сказки. — Л., 1986.
151. Пандей Р. Б. Древнеиндийские домашние обряды. — М., 1982.
152. Полесский этнолингвистический сборник. — М., 1983.
153. Пригожин И. Природа, наука и новая рациональность // Философия и жизнь. — М., 1991. — № 7.
154. Рагхава Менон Р. Звуки индийской музыки. — М., 1982.
155. Русский народный свадебный обряд. — Л., 1978.
156. Сурхаско Ю. Ю. Карельская свадебная обрядность. — Л., 1977.
157. Сумцов Н. Ф. О свадебных обрядах преимущественно русских. — Харьков, 1881.
158. Сумцов Н. Ф. Хлеб в обрядах и песнях. — Харьков, 1885.
159. Соколова В. К. Весенне — летние календарные обряды русских, украинцев и белорусов. — М., 1979.
160. Скворцова З. Р. О причитаниях в свадебном обряде // Фольклор и этнография. — Л., 1974.
161. Соловьев В. С. Собрание сочинений. Под редакцией С. М. Соловьева — Санкт-Петербург, 1896. — Т. 7.
162. Терещенко А. Быт русского народа. Свадьбы. — Санкт-Петербург, 1848. — Т. 2.
163. Тихоплав В. Ю., Тихоплав Т. С. Физика веры. — Санкт-Петербург, 2001.
164. Толстой Л. Н. Крейцеров соната. Собрание сочинений в четырнадцати томах, Т. 12, М., 1953.
165. Топоров В. Н. Язык и культура: об одном слове — символе // Балто—славянские исследования 1986. — М., 1988.
166. Топоров А. В. К вопросу о жанровой классификации свадебного фольклора

- // Фольклор и этнография. — Л., 1977.
167. Толстая О. Н. Ритуальные бесчинства молодежи // Славянский и балканский фольклор. — М., 1986.
 168. Трубачев О. Н. История славянских терминов родства и некоторых древнейших терминов общественного строя. — М., 1959.
 169. Шевелев И. Ш., Марутаев М. А., Шмелев И. П. Золотое сечение. — М., 1990.
 170. Чижикина Л. Н. Свадебная обрядность сельского населения Курской губернии в XIX — начале XX в. // Русские: семейный и общественный быт. — М., 1989.
 171. Эстонская народная одежда XIX — начала XX века. — Талин, 1960.
 172. Элиаде М. Космос и история. — М., 1987.
 173. Якобсон Р. Избранные труды. — М., 1985.

Papildoma literatūra antrajam leidimui:

174. Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. I t. Nuo seniausių laikų iki XV a. pabaigos. Sudarė Norbertas Vėlius, V., 1996.
175. Daunys S. Pirtis kaimo kultūroje. Liaudies papročiai. I. — Lietuvos liaudies buities muziejus, 2003.
176. Gurevičius A. Viduramžių kultūros kategorijos. — V., 1989.
177. Krėvė-Mickevičius V. Tautosakos rinkimo darbas ir jo sunkumas // Mūsų tautosaka I, Kaunas, 1930.
178. Lietuvos TSR flora. Lietuvos TSR Mokslų akademija. Botanikos institutas. V t., Vilnius, 1976.
179. Maceina A. Filosofijos kilmė ir prasmė. Raštai VI t., antras leidimas, V., 2000.
180. Maceina A. Didieji dabarties klausimai, Raštai V t., V., 1993
181. Sabaliauskas A. Iš kur jie? Vilnius, 1994.
182. Šeškauskaitė D. Erotika tautosakoje. Monografija, UAB Kruenta, 2011
183. Vydūnas. Sąmonė. Raštai I t., Vilnius, 1990.
184. Vydūnas. Gimdymo slėpiniai. Raštai II t., Vilnius, 1991.
185. Žarskus A. Rėdos knyga. Baltų kalendorinės šventės. UAB Dakra, Kaunas, 2009.
186. Pearce J. Ch. Magical Child. A Plume Book, printed in the USA, 1992
187. Иванов В. Вс. Чет и нечет. Асимметрия мозга и знаковых систем. М., 1978.
188. Уотс А. Книга о табу на знание о том, кто ты есть. Изд. София, Киев, 1995.
189. Mūsų senovė. Red. Juozas Tumas, Nr. 4/5, 1922.
190. Каплан Р. Сознательное зрение. София, 2003.
191. Beresnevičius G. Trumpas lietuvių ir prūsų religijos žodynas, Aidai, V., 2001.

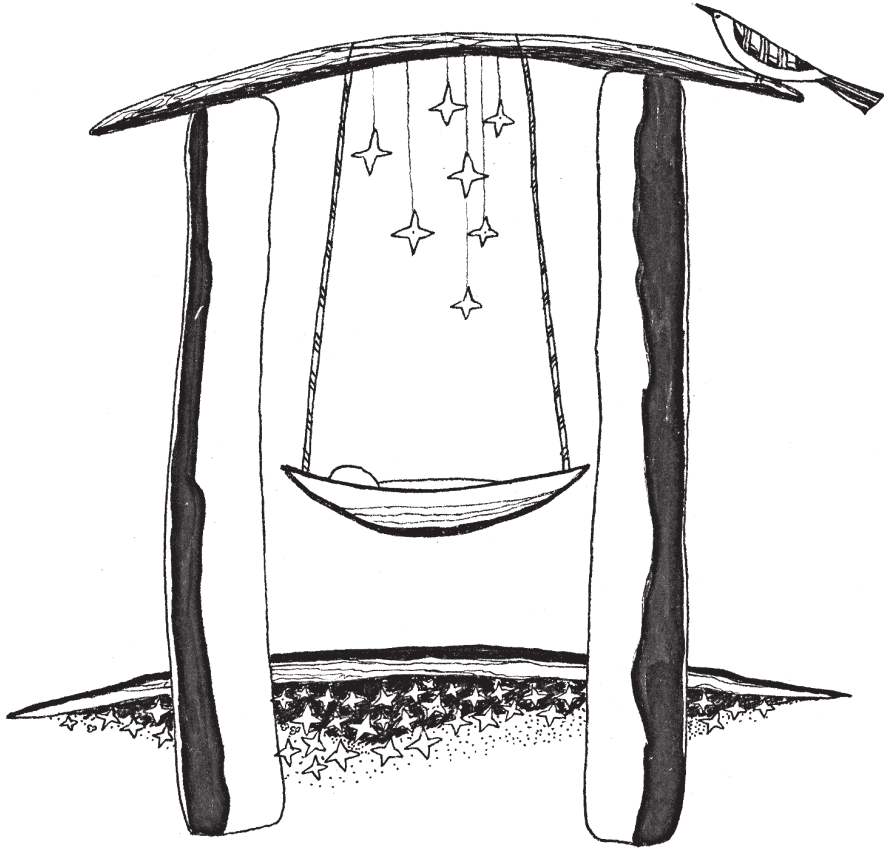
II dalis

GIMTIES VIRSMAS

gimimas ir krikštynos

Jūsu vaikai nēra jūsu.
Jie - savēs paties išsiilgusio Gyvenimo
sūnūs ir dukros.
Jie atējo per jus, bet ne iš jūsu,
Ir nors jie su jumis, jie jums nepriklauso. /.../
Jūs - lankai, iš kurių lyg gyvos strėlės
paleisti jūsų vaikai.

Kahlilis Džibranas

Žmogiškosios būtybės gimtis, gimimas, radimasis tebėra paslaptis ir šiuolaikiniam žmogui. Būtent žmogaus gimime vyksta vienas didžiausių „naujosios barbarijos“¹ nuopolių ir nusikaltimų – tai negimusios gyvybės žudymas. Senoji mūsų kultūra buvo iš esmės doros kultūra ir turėjo šio slėpinio – žmogaus radimosi – raktą. Gimties sakralioji kulminacija – krikštas – yra labai vertinamas ir krikščionybėje, pakeltas net į sakramento lygmenį. Kalbant apie krikščionybės prigimtį, dažnai prisimenama vien judaistinė tradicija. Tačiau krikščionybė savo etinį turinį sėmė taip pat ir iš indoeuropietiškų kraičio skrynių ir, drįstume tvirtinti, būtent doros srityje ji patyrė esmingiausią Indoeuropos įtaką.

Istoriškai buvo lemta, kad krikščionybė formavosi Indoeuropos pakraštyje, toli nuo savo ištakų. Tik gana vėlai buvo pažintas Indoeuropos lopšys – aisčių girios, aistiškoji kultūra. Tuo galima paaiškinti paviršinę, dažnai iki šiol nesuvoktą indoeuropietiškų tradicijų sampratą Bažnytinės teisės kanonuose. Kai ką šioje knygoje bandoma patikslinti ir pagilinti. Tegul tai bus, gal ir menka, lietuviškosios kultūros įnašo pradžia į Vakarų Bažnyčios katalikybės lobyną, iš kurio mūsų Lietuva kol kas tik sėmėsi. Skolas reikia grąžinti. Pavyzdžiui, žvilgsnis į senąją ikikristinę krikšto sampratą, į jo indoeuropinę šaknį turėtų padėti mums ir vakariečiams geriau susivokti bei išpildyti šį krikščioniškąjį sakramentą. Pažintis su aisčių kultūra, kaip viena esmingiausių ir seniausių etinių kultūrų pasaulyje, yra be galo reikalinga dabarties Bažnyčiai, kuriai gresia paviršutiniškumo ir susitaikėliškumo pavojus.

¹ Dž. B. Viko (Giambattista Vico) tarmuo.

Mums gi, lietuviams katalikams, sąlytis su protėvių kultūra, jos atsiminimas padės geriau įsisąmoninti Lietuvos krikšto viršistorinę reikšmę. Dar kartą turėtume atsigręžti į mūsų kalbą – vienintelį ir brangiausią lietuviškojo žmogaus labą, – kad atgaivintume sąmoningą ir teisingą santykį su ja, o ne vien su paviršinėmis kalbinėmis formalybėmis, kurias vadiname kalbos kultūra.

BENDROS PASTABOS

Didelė praraja skiria dabartinį žmogaus atsiradimo supratimą nuo to gyvo slėpiningumo, kuriuo mūsų protėvių kultūra apgaubdavo kūdikio rasties stebuklą. Suvokimo pasikeitimas atsispindi kalboje, kuri kinta, keičiantis mūsų požiūriui. Palyginti dar ne taip seniai sakydavo: *Jie susilaukė kūdikio* arba *Dievas davė vaikėlį*, o dabar sakome: *Jiems gimė kūdikis* arba *Ji pagimdė*. Yra didelis skirtumas – ar *susilaukti* vaikelio kaip svečio iš Anapus, kaip Dievo į žemę leistos sielos, ar *pagimdyti*, o neretai ir – *pasigimdyti*, kaip visiškai nuo tavo valios priklausančią būtybę.

Pažiūros į gyvybės atsiradimą pasikeitė taip labai, kad dabarties žmonės, nebesuprasdami senųjų papročių ir apeigų, kurie buvo skirti naujai gyvybei įvesdinti į erdvės ir laiko pasaulį, pavadino juos prietarais ir atmetė. Racionalus, vieningą būtį į atskiras dalis ir reiškinius skaldantis mąstymas taip paveikė net ir kaimo žmonių mitinę sąmonę, kad trumpiau nei per šimtmetį buvusieji gyvybės rasdinimo papročiai beveik išnyko. Išliko tik nuotrupos senesnių žmonių prisiminimuose.

Žmogaus gimimas šiandien suvokiamas vien kaip biologinis vyksmas. Didysis slėpinys – žmogaus pradėjimas, nužemintas iki fiziologinio akto, virto geismų tenkinimo, žaidimo žmonėmis ir jų valdymo priemone. Prarastas suvokimas apie žmogaus esmę – sielą, kuriai ateinant į erdvės ir laiko pasaulį, per slėpiningiausią dieviškos kūrybos vyksmą gimsta naujas žmogus. Dievas leidžia į pasaulį naują sielą, o tėvai, apvilkdami ją žemiškuoju rūbu – kūnu, bendradarbiauja su Dievu.

Naujas žmogus pradeda augti, kai sutampa vyro ir moters sėklos. Šis vyksmas pastebimas visame gamtos gyvenime – nuostabus ir slėpiningas. Jį vykdo pati Kūrybos galia. Tik apie tai retai kas tepamąsto. Gyvybės sėkla, rasdamasi vyriškame kūne sukelia gimties patirties troškimą. Moteryje ji sužadina ypatingą ilgesį didesnio gyvumo arba tiesiog naujos gyvybės. Abiem lytim patenkinant skatinimą, abi Kūrybos galios tarsi apliejamos malonumu. Vyrui, tiesa, tas malonumas niaukia vidinę šviesą, bet moters sąmonė tiesiog subunda. Pasidaro net numanu, kad į ją leidžiasi nauja sąmonybė (išryškinta

mūsų), kuri jai yra giminiška ir labai maloni.

Nauja sąmonybė liekasi moteryje, kai jos kūne sutampa vyro ir jos sėklos, arba, tiksliau pasakius, jų gyvumas sutampa sėklosms susivienijus. Todėl abiem ir yra – tarsi jų pačių gyvumas jų asmenyse sukilo. Patiriama tai beveik kaip kokį palaiminimą, kuris nėra kūniškumo davinys. Abu asmeniu jaučiasi susitikę prie naujo gyvumo laipsnio. /.../

Dabarties laikais apie abiejų lyčių santykiavimą teaušta išmanymas. Žmonėms paprastai atrodo, kad gimtiškas santykiavimas yra tik pasismaguriavimo dalykas, kurio pasėka gali būti kartais ir pradėjimas, bei toliau ir gimdymas. O tai rodo labai menką žmoniškumą. Nuostabiausias žmogaus gyvenimo įvykis laikomas tik žaidimu. (61; 33–34)

Taip rašė Vydūnas – žadintojas naujos, vienijančios sąmonės, kuri matomus ir nematomus gyvybės reiškinius apjungia į vientisą būtį.

Senųjų kultūrų žmogaus mitinė sąmonė regėjo ryšį tarp visų būties reiškinių ir visų žmogaus veiksmų. Visų gyvenimo reiškinių esminė sąsaja atsispindi jų sukurtoje paprotinėje – ritualinėje kultūroje, kuri visų pirma rūpinosi gyvybės tęstinumu. Vestuvės buvo įžanga į gimties virsmą. Ritualinėmis vestuvių virsmo apeigomis nuotaka ir vedys būdavo ruošiami didžiajai misijai – žmonių giminės pratęsimui. Sugultuvių apeigose jaunieji buvo mokomi suvaldyti dauginimosi galias ir nukreipti jas naujos gyvybės pradėjimui. Senosios sugultuvės buvo sakraliausias vestuvių virsmo vyksmas, galutinai pašventinantis ir sujungiantis jaunuosius, nes naujos gyvybės pradėjimas yra kartu ir įsipareigojimas žadinamajai gyvybei. Jaunieji tampa gyvybės medžiu, sujungiančiu Šiapus ir Anapus. Nuo jų elgesio ir pareigos supratimo priklauso sėkmingas gimties virsmo atlikimas ir naujo asmens įvedimas į žmonių bendruomenę. Gyvybės medis – vertikalus tiltas tarp Šiapus ir Anapus – auga ir vešliai žaliuoja, kai jį augina abu, taip, kaip vaizduojama liaudies mene, – ir mergelė, ir bernelis.

Gimties virsmas iš kitų virsmų išsiskiria tuo, kad žmogus vienas jo negali atlikti – tam reikalinga kitų bendruomenės narių pagalba. Tai mazgas, siejantis visus žmonių giminės narius. Šiuolaikinis, vis dar materializmu pagrįstas mokslas jau pradeda suvokti nėštumo ir

kūdikystės (gimties virsmo) reikšmę visam tolesniam žmogaus gyvenimui. Bundanti jungiančioji arba integralinė sąmonė jau išvelgia ryši tarp visų gyvenimo reiškinių. Kai kurie psichologai ir kiti tyrinėtojai pastebi, kad šiuolaikinio žmogaus (gimusio XX a. antroje pusėje, kai gyvybės pradžia buvo visai nuvertinta ir įstatymais įteisintas pradėtos gyvybės naikinimas – abortai) svarbiausios psichofizinės problemos slypi nėštumo ir kūdikystės laikotarpyje. Taip žmogus per skaudžią patirtį iš naujo atranda tai, kas buvo žinoma senose kultūrose kitokių žinojimu, kurį etnopsichologas L. Levis-Briulis (Lucien Lévy-Bühl) taikliai pavadino *mistiniu dalyvavimu*. Medicina, psichologija, sociologija ir pedagogika jau kalba apie tai, kaip svarbu yra laukti ateinančiojo žmogaus, rūpintis juo nuo pat kūdikio pradėjimo ir su meile pasitikti. Kitaip sakant, pradedama kalbėti apie mūsų protėviams buvusias savaime suprantamas kasdienio gyvenimo normas ir gyvybės slėpinius; apie tai, kad gimimas nėra žmogaus būties pradžia, o tik perėjimas į kitą būvį.

Gimties virsmas yra bene svarbiausias žmogaus gyvenime. Jame siela gauna žmogiškąją prigimtį – kūną, nuo kurio kokybės priklauso visa žmogaus veikseną ir reiškinys pasaulyje. O žmogiškoji prigimtis, į kurią yra „įsodinama“ į žemiškąją būtį ateinanti siela, priklauso nuo tėvų prigimties, betarpiškai perduodamos savo vaikams. Todėl gimties virsme tenka rūpintis būtent tėvų „dalimi“ ateinančiose kartose.

Gimties virsmas – ypač nestabili būseną, kuriai svarbi kiekviena įtaka ar įtaka. Senoji baltų išmintis saugojo kūdikį nuo šioje netikrumo (perėjimo) būklėje slypinčios grąsios šimtais nurodymų, draudimų, perspėjimų. Iš mūsų akiračio ir suvokimo jau išnyko tai, kas senovės lietuviams buvo slėpiningas vyksmas, kuriame jie – daugiau ar mažiau sąmoningai – dalyvaudavo. Giliai išgyvendami naujos gyvybės atėjimą į žemiškąją būtį mūsų protėviai padėdavo gimties virsmą įveikti kitiems. Laikydami paprotinės kultūros dorovinių nuostatų jie sukurdavo palankias sąlygas naujai gyvybei atsirasti. Įvesti naują gyvybę į erdvės ir laiko pasaulį, pažadinti (plg. *gimti* – *migti*) sielą žemiškai būčiai ir buvo skirti visi su gimties virsmu susiję senieji lietuvių papročiai bei apeigos.

Įvedimas į virsmą

VAIKŲ LAUKIMAS IR NAUJOS GYVYBĖS PRADĖJIMAS

Nuo senovės gyvavo nuostata: juo daugiau vaikų, tuo garbingiau. *Pagirta ir Dievo, ir žmonių*, – sakydavo apie daug vaikų turinčią motiną (33; 203). Vaikai reiškia Dievo palaimą ir Šventosios Dvasios veikimą šeimoje, jie yra parama ir laimė, – toks buvo vyraujantis požiūris. Vaikų neturėti buvo didelė nelaimė ir nepasisekimas. Jeigu praėjus metams po vestuvių troboje nesisupdavo lopšys, šeima buvo nelaiminga. *Šeima be vaikų – ne šeima*, – sakydavo šiaurės Rusijoje (67; 120). Dėl to, kad daugiavaikėje šeimoje vaikai bus mažiau ap rūpinti, nesijaudindavo. *Gimė vaikas – gimė ir jo dalia*, – sakydavo mūsų protėviai (39; 228). Vedų tradicijoje į vaikų gimdymą yra žiūrima kaip į skolą, kurią reikia gražinti tėvams ir protėviams (88; 264). Vaikai lieka skolingi savo tėvams, tačiau skolą jie atiduoda augindami savo vaikus.

Todėl didžiausias vedusiųjų rūpestis būdavo *susilaukti šeimynos ir juo daugiau, tuo geriau* (33; 203). Būsimosios šeimos gausa rūpindavosi ir bernelis – vedys. Kupiškio apylinkėje *važiuojant piršlius, jaunikis išgerdavo žalią kiaušinį, kad gautų vaisingą pačią. Važiuojant į šliūbą, jaunikis įsideda į kišenę pilną javų varpą, kurią kunigas užvinčia voja, kad ir gyvenimas būtų pilnas. Grįžęs tikrina kišenę: kiek yra prisitrynusių grūdų, tiek bus ir vaikų* (33; 206).

Mergaitė motinystei būdavo rengiama nuo pat kūdikystės. Jos paruošimu rūpindavosi motina. Kūdikystėje mergaitės krūtimi maitindavo nors savaite ilgiau nei berniukus *dėl stiprumo gimdant* (33; 205), nujunkydavo sekmadienį – *daugiau bus vaikų ir jie sveikesni augs* (33; 205). Dukrai augant, motina užsakydavo mišias ir maldydavo ubagus, *kad Dievas vaisių užlaikytų*. O prieš prasidedant pirmosioms mėnesinėms mergaitę Nekalto Prasidėjimo šventėje nuvesdavo į bažnyčią ir, jai nežinant, motina meldavosi bei prašydavo elgetas pasimelsti *ta intencija* (33; 205).

Pirmosios mėnesinės yra mergaitės brandos pradžia, kai ši išgyvena savotišką susirūpinimą ir jaudulį. Nauji reiškiniai bręstančiame kūne yra slaptis, kurią tėvai, stebėdami augančias mergaites, imdavosi atskleisti. Pirmosios mėnesinės senu papročiu būdavo iškeltos viešumon, virsdavo tarsi švente. *Motina nelauktai pliaukšteli mergaitei per veidą ir paklausia: 'Ką tu čia turi' (savo veide)? Iš tikrųjų mergaitės veidas išduoda, ką ji jau turi, kas joje pasireiškia. Kad tas veidas panašiais atvejais nebūtų išbalęs, motina pliaukšteli, kad mergaitė paraustų ir jos veido spalva vėl atsigaitytų. Šitai motina daro sąmoningai prie tėvo, senelio ir senelės. Kai mergaitė išrausta, pasakoma: 'Žiūrėk, tu būsi graži, skaistaveidė!'* Pasakiusi komplimentą, kad ji būsimanti graži, motina dukrą pabučiuoja. Pabučiuoja ją po to ir tėvas. Nuo šiol į mergaitę kreipdavo daugiau ir dėmesio (26; 168–169).

Sudavimas per veidą yra senas paprotys, ir šiandien likęs Sutvirtinimo sakramente. Senovės Babilonijos valdovui Naujųjų Metų išvakarėse vyriausias žynys suduodavo per veidą. Vergvaldys, paleisdamas vergą į laisvę, sušerdavo jam per veidą pažymėdamas, kad šis perėjo į laisvųjų luomą. Vyskupo žodžiai *Pax tecum* – 'Ramybė tau', tariami Sutvirtinimo sakramente, teigia, jog tai yra *perėjimo paprotys, praktikuojamas žmogui pereinant iš vieno luomo į kitą: vergui pereinant į atleistinių luomą, ūkininkui į valdantį luomą, mokiniui į padėjėjo luomą, pažui į ginkluotųjų luomą* (15; 122).

Mėnesinių apraiškos buvo vadinamos *žiedais*, nes jos žymėdavo pražystančią, bręstančią mergaitę. Mergaitės ir moterys mėnesinių dienomis mesdavusios į upelį žiedus ar žoles (26; 169). Brandynų papročiais iškeldami į viešumą pirmąsias mėnesines, tėvai nuramindavo mergaitės jaudulį, išreikšdami jai savo rūpestį ir pagarbą.

Jau nuo piršlybų rūpestis būsimais vaikais nenutrūkdavo iki pat jų atsiradimo. Baigiantis piršlyboms mergaitės motina, išleidusi piršlius *sušluosto nuo stalo trupinius į prijuostę ir neša gurban. Ten sušeria juos veršingai karvei, kad Dievas laimintų vaisiumi. [...] Prieš išvažiuojant (į bažnyčią), visiems sustojus užstalėj, jaunosios motina paprašo dukterį tris kartus apeiti stalą kartu su pamergiais. Einant apie stalą, pamergiai turi pačiupinėti staltiesę. Keli pamergiai ją pačiupi-*

nės, tiek bus ir vaikų. /.../ Išleidžiant į vyro pusę jaunąją, svotas viešai meta į aslą qsoť, puodą arba dubenį, kad sudužtų į daug šukių: kaip pilasi šukės, taip pilsis iš jaunosios jos ainiai (33; 205). Vestuvėse nemažai papročių buvo skirta ir apsisaugojimui nuo *pagadinimo*, t. y. nuo pakenkimo jaunosios vaisingumui.

Iki naujausių laikų gyvavę kaimo papročiai bei viešoji nuomonė taip riboję kūniškąją jungtį, jog galime teigti, kad iš tiesų ji tebuvo skirta naujai gyvybei žadinti. Kupiškio apylinkių ūkininkas ir kraštotyrininkas A. Kriauza XX a. viduryje rašė: *Nėštumo vengimas buvo laikomas labai negarbingu, ir moterys, sužinojusios savo tarpe tokių, jos nekėsdavo, plūsdavo, bardavosi ir t. t. /.../ Jeigu sužinodavo, kad kuri moteris 'atsikratė', tai pusę metų neleisdavo jai pereiti per savo laukus, nes tokios perėjimas gadinęs javų derlių. Einančių tokių tuoj koliodavo, o kartais vydavo ir su pagaliais. /.../ Nelabai gerbiamos buvo ir tokios moterys, kurios, nors ir 'neatsikrato', bet kitos jausdavo, kad 'saugos'. Tokias vadindavo paleistuvėmis, skraistėmis ir pan.* (33; 208).

Tokie buvo papročiai ir santykių tarp lyčių normos, kurie nuo XX a. pradžios pradėjo gana greitai irti. Nors G. Popovas knygoje „Rusų liaudies medicina“ aprašo įvairias priemones nėštumui išvengti ar persileidimui sukelti, tačiau ir Rusijos kaimuose požiūris į gyvybės šventumą tebebuvo gyvas. *Dauguma valstiečių, ypač pagyvenusių, į persileidimo sukėlimą žiūri su pasibjaurėjimu ir laiko jį sunkia nuodėme. /.../ Kaimo viešoji nuomonė labai griežta toms merginoms, kurias pastebėdavo prasižengus prieš gyvybę. Tokioms sunkiau ištektėti. Žymiai daugiau šansų ištektėti turi pagimdžiusi mergina, negu ta, kuri sukėlė persileidimą. Ypač neigiamai žiūrima į tuos, kuriems vaisiaus išvaymas tapo amatu. Dažnai – tai patys 'paskutiniai', niekšingi žmonės, kuriuos ir užmušus nebus nuodėmės, o tas pats, tarsi iš daržo išrauti piktžolę* (89; 431).

Be šių bendrųjų nuostatų, tvarkančių kūniškąją jungtį, yra nemažai jai keliamų apribojimų, nurodymų, patarimų, iš kurių matyti, jog intymiai santykiaujant jau būdavo galvojama apie būsimą kūdikį. Aluntos apylinkėje vyrams buvo draudžiama *eiti į moteris* per pamaldas – vaikas būsiąs nesveikas arba keistuolis. Tverečiaus apylinkėje

reikia vyrams neit į moteris metinėse šventėse: blovieščiuose¹ (vaikas bus nesveikas), pirmomis Kalėdų, Velykų ir Sekminių dienomis (jei tėvas kiek girtas – vaikas bus be atminties), Didįjį Penktadienį (bus didelis verksnys), sekmadieniais (bus kvaišas) (2; 1). Kiti nurodymai liečia būsimo kūdikio lytį: Vyras eina gulti su kepure – bus berniukas; arba Guldami pasidėdavo po galva kamanas – bus raitelis, kirvį už juosmens užsikišdavo – išeis meistras; arba Norint susilaukti sūnaus, moteris po santykių turi apsiversti ant kairio šono; arba Prieš vedybas vyrui nereikia dirbti, kultuvės velėjamos arba kočiojamos – pirmutinis kūdikis bus mergaitė (33; 209).

Gali pasirodyti, kad šie nurodymai yra tik tamsių žmonių prietaisai, tačiau šiuolaikinė psichologija jau kalba apie pradėjimo traumas. Mintys, jausmai bei sąlygos, kuriose bus pradėtas kūdikis, turės vienokią ar kitokią įtaką tolimesniam jo likimui. *Ateik į guolį su geromis mintimis ir pagimdys palikuonį savo vyrui* – tokiais žodžiais pagal vedų tradiciją vyras kviečia savo moterį į sueitį (88; 71). Manome, kad pateikti ir nepaminėti nurodymai yra tik nuotrupos buvusių pradėjimo papročių, apie kuriuos galima šiek tiek numanyti iš sugultuvių papročių (žr. *Vestuvių virsmas* sk. *Pirmosios nakties išbandymai*) ir į šventraščius surašytų vedų, kur ne tik aprašytas pradėjimo ritualas bei draudžiamos dienos, bet ir nurodytos tinkamiausios dienos, kada vyrui derėtų susieiti su savo moterimi: 4–16 dienomis nuo mėnesinių ciklo pradžios; tinkamesnės dienos yra šio laikotarpio pabaigoje (88; 73). Kaip tik tomis ciklo dienomis būna vaisingosios dienos.

Kūniškosios jungties ribojimas ir *Vestuvių virsme* aptarta dorovinė mergystės sąvoka leidžia teigti, jog dar visai neseniai naujos gyvybės įvedimas į gimties virsmą arba kūdikio pradėjimas būdavo daugmaž *sąmoningas*.

Doros ir sąmoningumo pradedant naują gyvybę įtaka būsimo kūdikio prigimčiai plačiai ir pagrįstai aprašyta Vydūno knygoje „Gimdymo slėpiniai“ (61). Tokia knyga galėjo gimti tik ypatingos – senos ir gilios – kultūros terpėje. Remiantis lietuviškame kaime iki

¹ Apreiškimas Švč. M. Marijai, švenčiamas kovo 25 d.

XX a. vidurio gyvavusiais papročiais, drąsiai galima teigti, kad toji terpė – tai senojo Lietuvos kaimo doros kultūra. Iš tiesų, nors minėta knyga aprašo tokią aukštą dorą, kad mes neišdrįstame apie ją viešai kalbėti, joje sunku rasti teiginį, kuris nebūtų paremtas kuriais nors senojo kaimo papročiais. Dar viena šios knygos ypatybė ta, jog Vydūnas neįrodinėja, nesiremia papročiais, netgi nepateikia taisyklių, – jis kreipiasi tiesiog į žmogaus sąmonės šviesą.

Žmogaus pradėjimo akimirkos svarbą jau pripažįsta ir šiuolaikinė medicina. Visi esminiai būsimo žmogaus duomenys nulemiami pradėjimo metu: lytis, intelektas, išvaizda, galimi trūkumai ir t. t. Pradėtoji gyvybė yra žmogiška būtybė nuo to mirksnio, kai užprogramuojamos genetinės savybės, t. y. nuo tada, kai susijungia vyro ir moters sėklos. Toliau jau vystosi vienintelė ir nepakartojama žmogiška būtybė.

TĖVŲ DALIS KŪDIKIO PRIGIMTYJE

Vaiko auklėjimu ir ateitimi pradedama rūpintis jam dar pasauly nesant, nuo užuomazgos. [...] Kiekviena motina savo būsimo kūdikio auklėjimą pradeda nėštume, laikydamasi gamtos, papročių bei mistiškų nuostatų, – rašo A. Kriauza (33; 210). Jaunamartę jų pamokydavo senesnės moterys (33; 211). Pastojusioji ne tik pati saugodavosi, bet *nėščią moterį turi kiekvienas saugoti, kad ji nenusigąstų, kad ko nemalonaus, baisaus ar baimingo nepamatytų, nes visa tai gali atsiliepti tokiu ar kitokiu būdu vaiko sveikatai ir ypač jo likimui* (40; 87).

Nėščia moteris buvo ypatingai gerbiama ir globojama. *Moteris palaimintame stovyje,* – taip liaudyje pagarbiai vadinta kūdikio besilaukiančioji (45; 16). Visi, kas tik su ja bendraudavo, saugodavo ją nuo nemalonumų ir susierzinimo (32; 30). Net ir visai nepažįstami manydavo turį pareigą perspėti nėščią moterį, jeigu ji kur nors užsimiršdavusi (32; 30).

Šiandien mus stebina gausybė, tiesiog šimtai perspėjimų, nurodymų kūdikio besilaukiančiajai, kurių ji turėdavo laikytis, ypač *pirmąjį ir paskutiniaisiais mėnesiais* (40; 89). Prisimenant, kad nėštumo (intrauterinis) laikotarpis yra nestabilumu pasižyminti virsmo būseną, kurioje kiekvienas įspūdis ar elgesys kartais turi lemiamą reikšmę,

tenka tik stebėtis senųjų išmintimi. Kokie sąmoningi yra šie nurodymai galima spręsti ir iš to, kad jie būdavo skirstomi į dvi grupes: vieni taikomi moteriai pirmoje nėštumo pusėje, vadinamoje *negyvojoje*, o kiti taikomi *gyvajai pusei, kada vaisius motinos išsčiose pradeda judėti* (2; 8).

Tokio nėštumą tvarkančių (reglamentuojančių) papročių suskirstymo pagrįstumą patvirtina šiuolaikiniai bandymai su vaisingomis triušėmis. Jeigu triušėms sudarydavo nepalankias stresines sąlygas pirmoje nėštumo pusėje, tai triušiuškai gimdavo su įvairiais apsigimimais ir kūno trūkumais. O jeigu stresą sukeldavo antroje pusėje, tai triušiuškai gimdavo maži ir fiziologiškai silpni. Pirmoji nėštumo pusė yra svarbesnė todėl, kad jos metu formuojasi kūdikio kūnas ir todėl nepalankios sąlygos jį labiau pažeidžia, o antroje nėštumo pusėje jam belieka tik augti, nes jau 12-tą savaitę kūdikis turi visus susiformavusius kūno organus. Dėl to net būta pasiūlymų nėštumo ir gimdymo atostogas moterims suteikti nėštumo pradžioje.

Paminėsimė keletą senųjų papročių. Nėščiai negalima nieko svetimo imti, grobti, vogti: paaugęs vaikas turės *ilgus pirštus*. Draudžiama apkalbėti, liežuvausti: vaikas gims su *prisegtu liežuvėliu*. Besilaukiančios kūdikio labai saugodavosi *nusižiūrėti, stebėti tais žmonėmis, kurie turi kūno trūkumų: vaikas, augdamas viduje, įgauna tų pačių trūkumų – lieka klišis, kupris, šešiapirštis ir pan.* (33; 211). Negalima bartis, išsigąsti, žudyti gyvą padarą ar būti prie skerdžiamų gyvulių. Buvo draudžiama valgyti tam tikrą maistą, naudoti alkoholį, ištvirkauti ir, pasak A. Kriauzos, *dar begalė visokių kitų papročių bei prietarų, kurių nesilaikant arba jiems prieštaraujant, motina buvo pajuokiama, šmeižiama, vadinama 'padraika', 'skraista' ir kitaip. Gimus vaikui arba jam augant su koku trūkumu, vėliau buvo tyčiojamas ir kaltė metama motinai* (33; 214). Besilaukianti moteris stengėsi, kad kūdikiui kas nors neatsitiktų, kad jam nepakenktų, siekė jį teigiamai paveikti, auklėti, laikydamosi kaimo bendruomenės dorovinių normų. Ypač stengdavosi būti darbšti, kad ir vaikas būtų darbštus (16; 183). Yra daugybė patarlių ir priežodžių, kuriuose atsispindi ryšys tarp motinos elgesio ir būsimojo kūdikio savybių, sveikatos, išvaizdos: *Jei nėščia, nežiopsok, o tai žioplį pagimdysi; Dar motinos*

nėščiuje yra vilko sielą pagavęs; Nėščia būdama uliosi, giedosi, tai vaiko susilaukus ašarėles liesi; Ne sakalu, bet nusipėrusiu gaidžiu tavo motina pasigėrėjo, todėl ir gyveni visą amžių sparnus nuleidęs (32; 31). Rusų patarlė sako: *Чрево все грехи скажетъ* – ‘Įsčios visas nuodėmes pasakys’ (74, IV, 590). Tai patarlė, rodanti gerą žmogaus psichologijos išmanymą: tai, kas tėvuose buvo paslėpta, vaikuose pasirodo regimai. Pavyzdžiui, motina turto trokšti gali tik mintyse, o kūdikyje tie troškimai įsikūnys, – vaikas kaups ir grobs turtus leistiniais bei neleistiniais būdais. Motinos ir vaiko ryšys atsispindi ir liaudies dainose: *Motušėle širdužėle, / Kodėl savęs nedabojai, / Kodėl mano skaistų veidą / Žiauriai sužalojai? / Kad tu būtai pasižvelgus / Į tą raibą sakalėlį, / Tai būtau aš jaunas gimęs / Puikiu bernužėliu. / Kad tu būtai pasižvelgus / Į širmą žirgelį, / Būtau šiandien jaunas buvęs / Narsus raitužėlis. / Vai, nelėmė man motulė / Geresnės dalelės, / Nedabojo sveikatėlės / Mane nešiodama* (32; 32).

Nors paskutiniaisiais amžiais dalis nurodymų besilaukiančioms jau buvo virtę prietarais, bet iš tikrųjų jie rodo ne prietaringumą, bet dėmesingumą ir rūpinimąsi būsimuoju kūdikiu. Sąmoningos motinystės idėja buvo ir tebėra gyva visose senose, dar civilizacijos nesugadintose tautose. Palyginimui pateiksime keletą kitų tautų papročių. Laosiečiai mano, kad vaiko auklėjimas prasideda iščiose ir motina nuolat apie tai turi atsiminti (100; 84). Javos salos gyventojų papročiai ne tik besilaukiančiai motinai, bet ir tėvui draudžia žudyti gyvas būtybes. O jeigu tai būtina padaryti, tuomet tėvas atsiprašo kūdikio sakydamas: *Tūkstantį kartų atsiprašau, mažyli* (100; 14). Tailandiečių šeimoje nėštumo metu vengiama ginčų, vyras turi išsaugoti gerą žmonos nuotaiką, o prieš miegą sutuoktiniai privalo melstis. Paaiškėjus, jog kūdikis pradėtas, šventa tėvo pareiga yra rinkti malkas židiniui, prie kurio po gimdymo gulės jo žmona (100; 64). Pietinės Indijos gyventojai dravidai nėštumo metu atlieka daug apeigų. Pirmoji apeiga, *garbhadhana* susieta su pradėjimu ir užtikrina teisingą vaisiaus padėtį bei neleidžia, kad įvyktų persileidimas (100; 139).

Motina yra **vartai**, pro kuriuos nauja gyvybė ateina į žemiškąją būtį. Ji besibeldžiančią į erdvės ir laiko pasaulį sielą apvelka žemiškuoju rūbu – kūnu. Motinos gyslomis tekantis kraujas yra kūniško-

sios prigimties nešėjas, maitinantis ir kūdikio kūną. Kitaip sakant, motina kūdikiui betarpiškai perduoda savo kraują, t. y. kūniškąją prigimtį. Žmogiškosios prigimties arba žemiškojo rūbo – kūno kokybė tiesiogiai priklauso nuo tėvų ir ypač nuo motinos. Besilaukianti moteris, rūpindamasi savo vidinėmis būsenomis, skaudina ir apvalo savo kraują, tekantį ir kūdikio gyslomis.

Tėvo vaidmuo nėštumo metu mažesnis, tačiau svarbus, nes nuo jo požiūrio į ateinančią gyvybę priklauso, kokius jausmus jis sužadina motinoje. Jo rūpestis yra apsaugoti nėščiąją nuo nepalankių sąlygų ir išpildyti dažnai keistus besilaukiančios norus. *Nėščios norai*, – rašo G. Popovas, – *pildomi besąlygiškai. /.../ Jeigu ji užsiori suvalgyti kažką neįprastą, perka be atsikalbinėjimų. Kartais nėščiosios 'kaprizo' neišpildymą laiko nuodėme, nes to nori kūdikis* (89; 435). Kazachų kalboje yra net specialus žodis *talgak*, reiškiantis besilaukiančios norą, kurį vyras būtinai turi išpildyti. Tėvo vaidmenį patvirtina ir šiuolaikiniai statistiniai duomenys. Nemylimai ir nedarnioje santuokoje gyvenančiai moteriai daugiau nei 200% didesnė tikimybė pagimdyti fiziškai ar emociškai nesveiką kūdikį (58; 48). Dėl to kai kurie autoriai vartoja išsireiškimus *nėštumas trise* (75; 13) arba *nėščiųjų pora* (91; 22).

Tėvo ryšys su ateinančia gyvybe yra žymiai didesnis, negu paprastai manoma. Kūryboje visada dalyvauja abu pradai – vyras ir moteris. Vyras atstovauja idėjinę kūrybos pusę, todėl jis ateinančią esybę pagauna kaip idėją, o moteris ją įkūnija, nuausdama jai savo išsčiose žemiškąjį rūbą – kūną. Indų šventraščiuose yra nurodyta, jog būsimojo kūdikio siela keletą metų prieš pradėjimą ateina prie tėvo, o vėliau pereina prie motinos. Šį laikotarpį galima vadinti *dvasiniu nėštumu* (65; 18–50). Apie jo buvimą galima spręsti ir iš atsiradusių nesklaidumų tose šalyse, kuriose labiausiai pasireiškė medžiaginis požiūris į gyvybę. Vis daugėja nevaisingų šeimų, kurios į „atsilikusias“ šalis važiuoja įsivaikinti. Lietuvos Respublikos Seimui teko išleisti įstatymą, kuris ribotų vaikų išvežimą. Nevaisingumo priežastis, kurios medikamentinė medicina nepajėgia paaiškinti, yra ta, kad JAV ir kitose „išsivysčiusiose“ šalyse anksčiau nei Lietuvoje masiškai buvo pradėtos vartoti kontraceptinės priemonės, t. y. apsauga nuo gyvybės. Šeima,

vartojanti priešnėštumines priemones, nenori gyvybės, ją atstumia. Jauna pora susituokia, o gyvybės priimti ji nenori, nes yra tam neruošta ir nepasiruošusi, todėl apsisaugojimui vartoja priešnėštumines priemones. Tuo savo *nenoru ir atstūmimu šeima – vyras ir žmona – pažeidžia dvasinį nėštumą*. Po ilgų saugojimosi ir nenoro metų šeimai prisireikia palikuonių, bet neretai jie jau nebeateina, o jeigu ir ateina, vaikai būna pažeisti psichologiškai, nes visos neigiamos mintys ir jausmai jų atžvilgiu dvasinio nėštumo metu „įsirašė“ į jų sąsmonę. Tai taip pat yra tėvų dalis vaikų prigimtyje. Tokių šeimų, kaip skelbia statistika, gausėja ir Lietuvoje.

Vaikų laukimą ir mergaičių ruošimą motinystei, aprašytą aukščiau, taip pat galima vadinti dvasinio nėštumo papročiais (reglamentavimu), kurių dėka besileidžiančiai į žemę sielai sudaromos palankios įsikūnijimo sąlygos. Mums atrodantys keisti buvę vaisingumą skatinantys papročiai padeda gyvybei ateiti, nes tie, kurie juos atlieka, yra *palankiai* nusiteikę naujos gyvybės atžvilgiu.

Taigi, sąmoningas naujo žmogaus įvedimas į žemiškąją būtį yra daugiau nei auklėjimas, tai – laimingos kūdikio ateities ir savo asmens kūryba.

Tik doras žmogus gali ateinančiai į šį pasaulį sielai perteikti sveiką kūniškąją prigimtį. Dora yra pagrindinis veiksnys, lemiantis perduodamos žmogiškosios prigimties kokybę. Prisimindami buvusį didelį dėmesį dora galime sakyti, kad nauja gyvybė mūsų protėviai rūpinosi daug metų prieš jos pradėjimą. Svarbiausia nevaisingumo priežastimi buvo laikomos jaunystės nuodėmės. Ieškodami nevaisingumo priežasčių, prisimindavo kelias kartas ir žiūrėdavo, ar nebuvo prasižengta (33; 204).

Šiuolaikinis mokslas dar tik pradeda kalbėti apie esančio išsčiose kūdikio auklėjimą, todėl gerokai atsilieka nuo mūsų protėvių, kurių rūpestis būsimojo žmogumi prasidėdavo daug metų prieš jo pradėjimą. Ypač dora ir skaisčiu elgesiu rūpindavosi nėštumo laikotarpiu. Užrašas iš Girkalnio apylinkės tarsi apibendrina: *Nėščia moteris turi būti kuo geriausia, kuo teisingiausia, neimti svetimo daikto, nepliotkavoti ir nesirodyti svetimiems vyrams* (2; 7), nes besilaukiančiai motinai, ypač nėštumo pabaigoje, *ką tik padarius bloga arba gera, visa*

tai atsiliepdavo į vaiko sveikatą, auklėjimą ir gyvenimą (33; 211).

Pastojusi moteris, kaip rašo Kupišchio apylinkės papročių rinkėjas A. Kriauza, *privalėjo atsisakyti lytinio smaguriavimo, nes kūdikis galėjo gimti su dėmėmis, inlapais, šlakais, karpomis ir t. t.* (33; 214). Panašias taisykles mini ir G. Popovas knygoje apie rusų liaudies mediciną: *Kai kuriose vietovėse (Jaroslavlio gubernijoje) vyrai antroje nėštumo pusėje vengdavo lytinių santykių su žmona, nes tuo laiku angelai atneša kūdikio sielą ir įdeda ją į gimstantį vaisių* (89; 435). Šitoji taisyklė sunkiai suprantama materialistinių pažiūrų žmogui, tačiau ji yra daugelio tautų tradicijose ir religijoje, ją patvirtina ir psichologų pastebėjimai: lytinis aktas nėštumo metu neigiamai veikia išsčiose esantį kūdikį, o *ypatingai sueitis kenksminga*, – rašo kelių knygų apie vaikų auginimą autorius ir 7-ųjų vaikų tėvas B. Nikitinas, – *per pirmuosius tris ir paskutiniuosius du nėštumo mėnesius* (87; 34).

Per paskutinį šimtmetį, vis labiau gręždamiesi nuo dvasinio pasaulio, nustojome vertinti ir beveik pamiršome dorines protėvių nuostatas. Prie to prisidėjo ir mokslas, E. Hekelio (Ernst Haeckel) dėsniu paskelbęs pasauliui, kad motinos išsčiose žmogus praeina visas evoliucinio vystymosi pakopas. Tuo remiantis buvo nuspręsta, kad nėštumo pradžioje žmogaus vaisius yra ne žmogus, o kažkoks varliagyvis. Tačiau šių dienų eksperimentinė embriologija ir vaisiaus foto nuotraukos išsčiose parodė, kad pradėtoje būtybėje nuo pirmųjų dienų vystosi žmogaus organų užuomazgos, o vėliau ir patys organai (11), (35) ir (9). Ką tik apvaisintame kiaušinėlyje jau yra visas žmogus, tačiau dar neišsiskleidusiu pavidalu. E. Hekelio biogenetinis dėsnis tik patvirtino nedalomą visos gyvybės **vieningumą**.

Nuo pradėjimo iki kūdikio atsiskyrimo nuo motinos vyksta sparčiausias naujo žmogaus tvėrimas, kurio metu nulemiamas būsimas žmogus. Neperlenksime sakdami, kad naujos sielos įvedimas į žemiškąją būtį turėtų būti sąmoningas ir atsakingas dalyvavimas nuostabiliausioje kūryboje – naujo žmogaus tvėrime. Taip mąstant, suprantamas tas dėmesys ir rūpestis, kuriuo mūsų protėviai apgaubdavo pažadintąją gyvybę.

Ekspperimentinių duomenų šviesoje ir šiuolaikinis medicinos mokslas pamažu grįžta prie senųjų tiesų. Psichologai jau teigia,

kad tam tikros asmenybės problemos susidaro dar jai negimus. Priešlaikinis gimdymas, išsigimimai, emociniai sutrikimai, elgesio nenormalumai, nusikaltamumas, šizofrenija, epilepsija ar protiniai nenormalumai – visi jie gali būti susiję su **motinos emociniu nusi-teikimu vaisiaus atžvilgiu ar jos emocije aplinka nėštumo metu** (9; 57, – išryškinta mūsų). K. Cimer (Katarina Cimer) straipsnyje „Gyvenimas iki gimimo“ rašo, jog galėtume netgi pavadinti vaisių socialia būtybe – *juk jis jaučia ir gali reaguoti judesiais. Žinoma, jo suvokimas žymiai skiriasi nuo vėlesnio žmogaus suvokimo, bet veikiausiai jis jau savotiškai jaučia, ar tėvai jo nori ir ar laukia su meile. Viena yra tikra: visi šie ankstyvi pojūčiai atsiliepia tolesnia-me gyvenime [...]. Daugelis tyrinėjimų rodo, kad motinos, džiugiai laukiančios kūdikio, dažniausiai gimdo lengvai ir be komplikacijų, o jų vaikai pasižymi dvasine pusiausvyra. Tuo tarpu abejojančių ar netgi priešingai nusiteikusių moterų gimdymai dažnai būna perne-lyg ankstyvi ir komplikuoti, o jų kūdikiai nervingi ir perdėtai judrūs. Patirtis motinos iščiose pasitarnauja ne tik ankstyvajai vaikystei, bet gali nulemti ir suaugusio žmogaus polinkius* (11; 22–32). Dar aiškiau apie tai, kaip svarbu kūdikio laukti ir su meile jį pasitikti, kalbama V. Suchorukovo straipsnyje „Auklėkime jau iščiose“ (52; 8–9). Rašo apie tai ir Vydūnas knygoje „Gimdymo slėpiniai“.

Aptardami kūdikių apsigimimus pastebime, kad iššvaistėme, su-gadinome tautos paveldą. Daug bėdų gyvenime išvengtume ir didžią-ja dalimi susigrąžintume prarastąjį tautos genofondą, jei prisimintume pamestąją doros kultūrą ir nuostabiausiam įvykių – žmogaus pradė-jime bei jo įvedime į žemiškąją būtį – dalyvautume **sąmoningai**, jaus-dami visą naujo žmogaus kūrimo atsakingumą ir reikšmę. Praktinis žingsnis šia kryptimi būtų suvokimas, jog gyvybė yra vientisas audi-nys be siūlių, ir kad pakenkimas bet kurioje gyvybinės drobės vietoje atsiliepia visam audiniui bei mums patiems. Toks suvokimas skatintų teigiamą požiūrį į gyvybę visose jos apraiškose ir sukurtų palankes-nes sąlygas atkeliaujančiai sielai nuo pirmųjų jos atėjimo į žemiškąją pasaulį akimirkų (dvasinis nėštumas) iki jos įsibūtinimo fiziniame žmogaus kūne.

Nėščioji, kaip ir kūdikis, nuotaka, jaunasis ar velionis yra ribinė, t. y. virsme esanti būtybė, kuriai galioja virsminės padėties apribojimai, draudimai bei nurodymai. Nėščiajai nieko nederėdavo skolintis (2; 14 ir 32; 34). Nieko neskolindavo ir nuotaka (53; 38). Nėščiosios negalima kviesti nei į svočias (2; 12), nei į kūmas (33; 222). Ji kai kuriais atvejais, kaip ir velionis, gali būti pavojinga ar sukelti nepageidaujamas pasekmes: *Jei nėščia moteriškė prašo ką paskolinti ar padėti, negalima jai atsakyti, nes turėsi kokią nors nelaimę* (2; 14–15). Po gimdymo moteris, kaip ir velionis ar jaunavedžiai (žr. *Mirties virsme*), yra šešių savaitių „karantine“. Jai buvo draudžiama išeiti iš namų ar bendrauti su svetimais žmonėmis, o karelių papročiu šešias savaites ji nevalgydavo prie bendro stalo. Po šešių savaitių būdavo atliekamos įvesdinimo į normalių žmonių bendruomenę apeigos – įvedybos. Gimdymas kai kur liaudies tradicijoje prilygdavo mirčiai (68; 66). Toks požiūris į gimimą užrašytas įvairiose Rusijos vietose (67; 115). Sibire gyvenantys rusų senbuviai gimdyvę laikė *pusiau numirėliu* (69; 62 – cit. pagal 68).

Gimdavybės tapatumas nuotakai ir mirusiajam išreikštas ir žodžiuose *palagas* ‘gimdymas’: *Jonienė vis dar palagu serga*; ir *palagine* ‘gimdyvė’: *Tik po gimdymo palaginei duodavo arielkos, su sviestu virytos, gerti* (LKŽ). Tačiau *palagis* reiškia ir mirties guolį: *Baltos liepos lentužėlės (karstas), penkių mėstų drobužėlės (įkapės) – tai mano palagis* (LKŽ), ir vestuvių vežimą, kuriuo nuotaką išveždavo į svetimą šalį (38; 583).

Kaip jauniems prieš vestuves ar ligoniui prieš mirtį, taip ir gimdyvei būtina vidinė rimtis – roma. Iš anksto prieš gimdymą nėščioji eidavo taikytis, atsiprašyti visų kaimynų. Kupiškėnai sakydavo: *Kai atlais, tai ir palais*, t. y. gimdymas bus lengvesnis ir greitesnis (18; 400).

Pasakymas – *kai atleis, tai ir paleis* – yra tikslus pažodžiui. Gimimas, kaip ir kiekvienas virsmas lengvai vyksta, kai žmogui nėra vidinės įtampos, kurią sukelia pykčio, keršto ar nuoskaudos jausmai. Nesantaika įtampa raumenis, kurie gimdymo metu turi būti visiškai

atpalaiduoti. Šios virsmo sąlygos veiksmingumu ne kartą įsitikino šiuolaikiniai dvasiniai akušeriai, kurie priima gimstančius kūdikius namuose. Todėl jie gimdyvėms pataria būtinai susitaikyti mažiausiai bent su trimis asmenimis: su savimi pačia, su savo vyru ir su savo motina. Jeigu gimdymas sunkus arba staiga sustoja, dvasinė akušerė imasi tarsi kunigo vaidmens. Kai gimdyvė išsipasakoja, išsiverkia ir atleidžia savo skaudintojams (dažnai tai būna vyras), gimdymas lengvai juda pirmyn: *atleidžia* ir *paleidžia*. Tokiomis aplinkybėmis gydytojai vartoja peilį (daro cezario pjūvį), o pakanka tik atleidimo. Sunkiu gimdymo atveju panašiai elgdavosi ir kaimo gimdyvės. Taip paaiškėja, kodėl daugelyje Rusijos vietovių kūdikio gimimą nusakydavo žodžiais *Бог разрешил* (Dievas atleido) (89; 446). Atleido ir paleido. *Gimdyme yra daug mistikos*, – privačiame pokalbyje pasakė plačių pažiūrų, t. y. pripažįstantis ne tik šiuolaikinę mediciną ginekologas.

Gimdyvei, kaip ir jauniems ar mirštančiajam, atleisdavo, dovanodavo ir kaimynai, nes *naujagimį lankyti reikia būtinai, nežiūrint kokie santykiai* (33; 223).

Rusų valstiečių papročiu, sunkiai gimdant abu sutuoktiniai paleidimui prašydavo žmonių (surinktų į trobą vyrų ir moterų) atleidimo: *Мирущо, православный народушко, простите за беззаконность* – ‘Žmonės, pravoslavai, atleiskite už prasižengimus’. G. Popovas, rašydamas apie rusų liaudies mediciną, išvardija įvairius atleidimo – atsisveikinimo variantus: Simbirsko gubernijoje gimdyvė prašo tėvų ir prosenelių palaiminimo (kaip nuotaka); Penzos gubernijoje gimdyvė prašo giminių ir kaimynų atleidimo, o kartais atsisveikina su visais: *Atleiskite man visi šventieji, motina – sieroji žemele, tėveli su motinėle, mano ištikimas vyre ir mano mylimi vaikai!* Kartais gimdyvė prašo atleidimo tik savo namiškių ir vyro, o Orlovo gubernijoje gimdyvės atleidimo prašo vyras (89; 443). Atleidimas ir atsisveikinimas yra neatsiejami reiškiniai: atsisveikinant atleidžiama, o atleidžiant paleidžiama (žr. *Mirties virsmas* sk. *Atsisveikinimas. Vidinė rimtis – roma*). Tačiau kartais atsisveikinimo ritualas prieš gimdymą būdavo atskiras: *Gimdyvė prieš gimdymą atsisveikina su namiškiais, pradėdama nuo šešuro, anytos, o paskui ir su visais šeimos nariais* (78; 98).

Taip buvo senovėje. Buvo papročiai, apeigos, ritualai, kurie padėdavo tuometinėms gimdyvėms tinkamai pasiruošti, susitaikyti, priimti, atsipalaiduoti. O kaip šiais laikais? Juk pasiruošti gimdymui yra labai svarbu. Gimimas ir gimdymas yra virsmas ne tik kūdikiui, bet ir gimdyvei. Senoviniu supratimu gimdyvė, kaip ir kūdikis, yra virsme – kartu su kūdikiui ji miršta ir gimsta. Todėl ir pasiruošti reikia atitinkamai. Šiuolaikinei moteriai toks požiūris gal ir nėra pilnai priimtinas, bet jis labai tinkamas, galima sakyti, pats tinkamiausias. Tai kyla iš gimties virsmo esmės. O esmė ta, kad gimdyvė turi būti viskam pasiruošusi ir *visiškai atsipalaidavusi*. Kai kūnas yra atpalaiduotas, gimdymo eiga lengva, greita ir sėkminga. O kūno atpalaidavimas priklauso nuo gimdyvės vidinio pasiruošimo, nuo jos požiūrio į tai, kas vyksta. Gimdyvės mintys ir jausmai turėtų būti sutelkti į visišką priėmimą ir atsidavimą vyksmui bei pasitikėjimą juo. Tada išorinės pagalbos mažai tereikia, – gimimas vyksta savaime ir natūraliai, be medikamentinio skatinimo ar chirurginio įsikišimo. Tą būseną trumpai galima taip nusakyti: vidinė roma – susitaikymas, atsisveikinimas kaip prieš mirtį ir pasitikintis atsidavimas natūraliam vyksmui.

Virsmo viršūnė

PRIBUVĖJA IR PASIRUOŠIMAS

Beveik kiekviename kaime būdavo moteris, vadinamoji *pribuvėja* ar tiesiog *bobutė*, kuri eidavo priimti kūdikius. Pagarsėjusias pribuvėjas kviesdavo ir tolimesni kaimai.

Nėščioji apie besiantinantį gimdymą kalbėdavo tik pašnibždomis, nes *gėda vaikų*; manoma, kad *kai mažai kas apie tai žino, gimdymas būna lengvesnis* (18; 401). Yra dar viena, galbūt svarbiausia, bet primiršta priežastis – tai didžioji būties slaptis – gimties virsmas. Todėl viskas, kas susiję su gyvybės atsiradimu, buvo apgaubta šventos slapties.

Nors senovės lietuviai (esmės atžvilgiu) apie būties slėpinius žinojo nepalyginti giliau nei šiandieninis mokslas, tačiau gyvybės ir būties reiškiniai, o ypač naujos gyvybės rasti jiems buvo neišsemiamą slaptis. Kitaip tariant, mūsų protėviai gyveno nuolatinėje šventoje nuostaboje šio giliausio neišsemiamo būties ir gyvybės slėpinio akivaizdoje. Šis išskirtinis lietuviškojo būdo bruožas atsispindi ir būdingiausioje lietuviškos savimonės apraiškoje – liaudies dainoje. Tarp L. Rėzos užrašytų dainų randame ir tokią: *Duktė mano, Simonienė, / Kur gavai tu vaiką? / Dam, dam, dalidam, / Kur gavai tu vaiką? / Mamuž, mamuž, garbužėle, / Per sapnus parėjo. / Dam, dam, dalidam, / Per sapnus parėjo*. Toliau dainoje Simonienė klausama, kuo vystys, kur guldys, kuo valgydins, kur jį nuleis bei kuo jis ten bus (47; Nr. 67). Vokiečių rašytojas H. Zudermanas teigia, jog čia dainuojama apie netekėjusios vaiką. *Betgi*, – prieštarauja jam Vydūnas, – *Simonienė – tai juk Simono žmona. Šioje dainoje išreikštas gilus būties slėpingumas, atsispindintis ir Gėtės žodžiuose: 'Poetai kūrinįs gimdo, kaip ir moterys vaikus – nežinodami kaip'* (62; 443). Pateiktame pavyzdyje, Vydūno nuomone, regime didelį skirtumą tarp lietuviškos savimonės, suvokiančios naujos gyvybės atsiradimą kaip

slėpinį, ir „civilizuoto mąstymo“, kuriam viskas aišku. Jei žmogus būtų tik kūnas, slėpinio nebūtų. Slėpinys atsiranda tik tada, kai gimimas suvokiamas kaip sielos nusileidimas į medžiaginį rūbą – kūną.

Todėl nenuostabu, kad ir pribuvėjos atvykimas būdavo apgaubtas paslapties. *Vyras, važiuodamas bobutės parsivežti, su niekuo apie tą reikalą nekalbėdavo. Pati bobutė kartais, jei būdavo labai žinoma, užsimaudavo vyrišką kepurę, kad niekas jos nepažintų – taip viskas turėjo būti slapybėje*, – rašo E. Glemžaitė, dar prieš Antrąjį pasaulinį karą daugelį metų dirbusi akušere Kupiškio apylinkėse (18; 402). Nes *kuo mažiau žino, tuo lengvesnis gimdymas* (83; 145). Vaižganto apysakos „Nebylys“ pribuvėja Butkienė, eidama priimti kūdikį, visados gaubdavosi didžiule skara: *Gaubės šita skara Butkienė, išeidama į bobutystes, ne reikalu, bet taip sakant ritualiniu tikslu. /.../ Ji čia dalyvavo didžiausioj šeimyninėj šventėj ir giliausioj gamtos paslapyt /.../ jautė, kad tai reikia pareikšti bent viena išeigine drapana – bent skara, o visa savimi vaizduoti slėpinį* (išryškinta mūsų). Grįždama į namus Butkienė dabar nereikalingą ritualinę skarą nešdavosi gražiai sulankstytą ant rankos (57; 134–136).

Atkreipkime dėmesį ir į kaimo akušerės – bobutės pavadinimą *pribuvėja*. Pribuvėlis – kas atvyko, atvykėlis: *Laivininkas pribuvėlis gražiai žvejį pasveikina* (LKŽ). Yra ir veiksmazodis *pribūti*. Jeigu pribuvėja būtų sietina su veiksmazodžiu *pribūti*, tai ji būtų *pribuvėlė* (plg. atvykti – atvykėlė). Priesaga *-ėj* (plg. veikti – veikėja) gali rodyti ir tai, kad ji yra ta, kuri priima *pribuvėlius*, t. y. kažką iš toli. Iš toli atvyksta siela, kūnas nėra pribuvėlis. Vadinasi, panašiai kaip mirties virsme lygusonys (lydusonys) ir tylusonys, kurie ligindavo ligonį ar palydėdavo velionį, taip gimties virsme pribuvėja buvo viena iš tiltininkų, sutinkančių *pribuvėlius* iš Anapus. Kaip matysime vėliau, atvykimo – pribuvimo motyvas yra ir sutikimo – pasveikinimo formulėje.

Pribuvėjos kaip tiltininkės padėtį patvirtina jai keliama etiniai reikalavimai. Pribuvėja galėjo būti tik vyresnio amžiaus, padori, visų gerbiama, būtinai ištekėjusi bei turinti savo vaikų ir, be abejo, gerai išmananti savo darbą moteris. XX a. etiniams reikalavimams teikta jau mažiau reikšmės (46; 79), tačiau Pivašiūnuose gyvenusi

K. Vitunskienė – Jaškevičiūtė (g. 1905 m.) pribuvėją apibūdino taip: *Kviesdavo doriausias, teisingiausias ir dievobaimingas, daug vaikų turinčias motinas, kurios buvo tvarkingos išvaizdos ir visų gerbiamos.*

Griežtus etinius reikalavimus pribuvėjoms taikė baltarusiai ir rusai: pribuvėja turėjo būti pagyvenusi, dora ir ištikima vyrui moteris; kai kur žiūrėdavo, kad būtų našlė. Buvo manoma, kad nedorovingos pribuvėjos priimti vaikai negyvena arba būna nesveiki (83; 149–150). Kalugos gubernijoje užrašytas atvejis rodo, kaip griežtai būdavo žiūrima į profesinės etikos pažeidimą: toje apylinkėje visos pribuvėjos pasninkaudavo dar ir pirmadieniais ta intencija, kad priimant *ranka būtų lengvesnė*. Viena pribuvėja, kuri dažnai būdavo kviečiama pas gimdyves, užsimiršusi prie žmonių sulaužė pirmadienio pasninką. Po to jos jau niekas nebekvietė (83; 150).

Etiniai reikalavimai pribuvėjai grindžiami tuo, kad priimdama kūdikį ji gali perduoti jam savo būdo savybes (46; 81) arba kad visi pribuvėjos žodžiai ir veiksmai gali atsiliepti kūdikiui (83; 151). Pribuvėjos, kaip tiltininkės, visuomeninę padėtį patvirtina ir tai, kad ji pasilikdavo iki krikštyną ir joms vadovaudavo: ruošdavo kūdikį krikštui, įduodavo jį krikštatėviams, o šiems sugrįžus paimdavo iš jų pakrikštytą kūdikį ir perduodavo jį tėvams (32; 41–45). Yra žinių, kad ji *parnešdavo kūdikiui vardą* (72; 71).

Atvykusi pribuvėja priimdavo kūdikį – pribuvėlį, naudodama virsmą (atsiskyrimą) lengvinančias priemones. Dalis šių priemonių yra apeigų pobūdžio ir sutinkamos kituose – vestuvių ir mirties – virsmuose. Kaip ir nuotaką vestuvėse, *gimdyvę veda triskart apie stalą* (2; 16). Pažymėdami perėjimą iš vienos padėties į kitą *veda gimdyvę per tris slenksčius* (2; 17). Mirties virsme karstas traukiamas per langą ar slenksčio apačią (2; 80).

Vestuvėse plačiai žinoma kasų išpynimo apeiga. Pasirodo, kad kasas išpina, paleidžia ir gimdyvei: *Bobutė išpina gimdyvei kasas, kad lengviau ir greičiau gimdytų* (2; 16). *Karelijoje dar keletą dienų prieš gimdymą nėščioji išpindavo kairiąją kasą* (95; 22), o gimdant išpindavo abi kasas (95; 27). Slavų gimdyvė paleisdavo plaukus, atsisėgdavo apykaklę, nusiaudavo, nusimaudavo žiedus nuo rankų, t. y. išsilaisvindavo iš bet kokio suvaržymo (84; 101). Černigovo gu-

bernijoje ir vyras atsisegdavo marškinių apykaklę bei atlaisvindavo kelių juostą, o namuose likusios merginos taip pat paleisdavo plaukus (84; 101). Agonijai palengvinti išpindavo kasas ir mirštančiajai (95; 61), o rytų slavų papročiu, mirus tėvui ar motinai, dukterys pasileisdavo plaukus (84; 98). Galime daryti išvadą, jog yra bendra kasų išpynimo prasmė visuose virsmuose: tai žymi virsmo viršūnę (kulminaciją) ir atlaisvinimą visko, kas stabilu, t. y. surišta, susukta, susegta. Šią išvadą patvirtina ir kiti panašūs papročiai. Vestuvėse *jaunoji turi eiti į jungtuves visais drabužiais labai liuosais: turi būti visi guzikai atsegti, visi segtukai išimti, sijonai irgi turi būti kuo liuosiausi, kasos turi vos laikytis supintos, net ir kurpes reikia atrišti ar atsegti ir kojinių raiščius atleisti taip, kad nejustum jokio veržimo* (53; 38). Mirštančiajam taip pat atsegdavo sagas, atriškavo mazgus, net ant kaklo kabančio kryželio susuktą virvelę pakeisdavo paprastu siūlu (95; 61). Dėl to įkapes siūdavo gyvuojų *siūlu*, nemegzdami mazgų (3; 59). Gimdyvei taip pat *nuriša skarelę nuo galvos, kad jokio mazgo nebūt* (2; 17).

Gimdymui palengvinti *atidaromos visos durys, atvožiamos visos dėžės bei skrynios, atidaromos visų spintų durelės, iš dūmtraukio išimamos juškos* (2; 17). Sunkesniu atveju *pribuvėja reikalauja, kad būtų atidarytos visų tvartų durys ir gyvuliai išleisti kieman* (32; 35); prašo kunigo atidaryti *cimboriją* – bažnyčios didžiojo altoriaus centre esantį tabernakulį, kuriame laikomas Švč. Sakramentas (33; 17); Karelijoje atidarydavo cerkvės ikonostaso (aukšta, uždara, ikonomis papuošta pertvara, atskirianti altorių nuo šventyklos pagrindinės erdvės) vidurines duris (95; 27). Nesunku suprasti, kad kasų išpynimas, mazgų atrišimas, durų atidarymas ir pan. yra tolesnis pačios gimdyvės pradėto atleidimo – paleidimo skatinimas, kad virsmas, šiuo atveju – gimimas būtų kuo laisvesnis ir lengvesnis. Visi šie gimdymą lengvinantys papročiai ir veiksmai, kalbant dabartinėmis sąvokomis, yra silpnosios sąveikos. Silpnosios ta prasme, kad jas labai sunku apčiuopti ar išmatuoti.

Šiuos papročius sugretinę su mirties virsmo papročiais matome, kad per agoniją durų, langų, dūmtraukių ir pan. atdarinėjimas reiškia ne tik *kad siela turėtų pro kur išeiti* (3; 44). Iš tikrųjų, atdarinėjimas

plačiąja prasme yra bet kurio virsmo, taip pat ir mirties agonijos palengvinimas, t. y. skirtas sielai lengviau atsiskirti nuo kūno.

Prieš gimdymą vaikai išvežami į kitą ūkį pas kaimynus, o prasi-dėjus skausmams vyrai *ir netekėjusios moterys (taip pat ir laukiamo kūdikio tėvas) turi išeiti iš gyvenamosios pirkios, kur guli gimdytoja, kad negirdėtų dejavimų, nes juo labiau artimieji gailės gimdančios dėl josios skausmų, tuo sunkesnis ir skaudesnis bus gimdymas* (40; 90). Tolygus paprotys yra ir mirties virsme: neverkti ir negailėti mirš-tančiojo, nes juo labiau gailimasi, tuo sunkesnė mirtis. Prie gimdyvės pasilieka tik pribuvėja ir senesnės moterys.

Tėvo vaidmuo gimdymo metu paliudytas prieštariniais teiginiais: *Vyras gimdymo metu turi išeiti iš pirkios ir nebūti prie gimdančios* (2; 25), *ir Tėvas būna prie motinos, jis iš anksto suneša visus įrankius: praustuvą, muilą, rankšluostį ir kitus daiktus* (2; 25). Salako apylin-kėje užrašyta, kad *gimdymo metu tėvas turi gražiai užsilaikyti* (2; 25). Žodis *gražiai* gali turėti daug prasmų.

Plačiau tėvo vaidmenį 1903 m. aprašė G. Popovas. Rusijos kaime tėvo vaidmuo taip pat vertintas prieštariniais: *tėvas negali dalyvauti gimdyje, nes pasunkėja gimdymas arba todėl, kad vyrams ne vieta, kur moterys savo darbus dirba; tėvo dalyvavimas neturi reikšmės; tėvo dalyvavimas yra pageidaujamas arba net būtinas, todėl, kad jo buvimas palengvina gimdymą, nes vyrui tenka dalis gimdymo kančių* (89; 447). Skiriasi ir tėvo užsiėmimai gimdymo metu: kartais jo vei-kla yra religinio pobūdžio – su grabnyčine ar vestuvine žvake ranko-se jis meldžiasi, eina aplink pirkią šventu paveikslu nešinas, šlaksto gimdyvę švęstu vandeniu ir pan.; dažnai jo veikla yra pasyvi: atsisega apykaklę, atleidžia diržą, nusiauna batus, apsivelka moteriškais marš-kiniais, sijonu, apsiriša galvą skarele ir pan.; jeigu gimdymas sunkes-nis, jis laiko žmoną už pečių, padėdamas jai stangintis arba stovėda-mas galvūgalyje dejuoja ir rėkia kartu su žmona. Pasak valstiečių, jų tarpe iš tiesų yra tokių jautrių vyrų, kurie jaučia skausmus gimdymo metu. Jie neranda sau vietos, negali miegoti, dejuoja, voliojasi ant grindų (89; 448).

Nors tėvo vaidmuo paliudytas, tačiau tiesiogiai tėvas gimdyje nedalyvaudavo, nebent ypatingais atvejais. Vedų tradicijoje gimdyje

taip pat dalyvaudavo tik turinčios vaikų moterys (88; 86). Tradiciškai tėvas parveždavo pribuvėją ir, būdamas gretimoje patalpoje, šildydavo vandenį bei atlikdavo kitus paruošiamuosius darbus. Apie kūdikio gimimą tėvui pranešdavo ir Lietuvos kaime (32; 35), ir Indijoje (88; 87).

Dabar, kai moterys gimdo šiuolaikinėse modernia aparatūra aprūpintose ligoninėse, vyro dalyvavimas gimdyme tapo normaliu ir pageidautinu reiškiniu. Taip atsitiko pasikeitus gimdymo sąlygoms. Prie šiuolaikinės gimdyvės nebėra žmoniškai su ja bendraujančios pribuvėjos, ją supa šalta ir bejausmė medicinos įranga, o akušerė ir gydytojas yra tapę tos įrangos aptarnautojais. Tokioje aplinkoje gimdyvė pasigenda šilto, žmogiško bendravimo. Vyras šiuolaikiniame gimdyme sužmogina šaltą ir nejaukią gimdyklos aplinką, tačiau dauguma moterų ir vyrų jaučia, kad taip būti neturėtų. Geriausiai tai nusako sena nuomonė: *Vyrams ne vieta, kur moterys savo darbus dirba*, kitaip sakant, vyrui moteris turėtų išlikti tam tikra slaptimi. Garsus prancūzų akušeris M. Odenas (Michel Odent) iš pradžių pritarė vyrų dalyvavimui gimdyme, tačiau pastebėjęs, kad tai neigiamai veikia poros tarpusavio santykius, pakeitė nuomonę. Geriausia, pasak jo, kai tėvas yra šalia, bet ne toje pačioje patalpoje (44).

Kūdikui ateinant į šį pasaulį, kaip ir mirštant, būdavo *deginamos šliūbinės žvakės* (2; 18), o Rusijoje uždegdavo žvakes prie šventų paveikslų (89; 442). Būdavo *palaikoma tyla* ir meldžiamasi: *Kai bobutė priima naujagimį, tada ji turi visai nešnekėti, tik melstis, kol neatskiria kūdikio nuo motinos* (2; 19); *Gimdymo metu visa šeimyna užsilaiko kuo ramiausiai* (2; 25). Tylos, kaip matysime vėliau, būdavo laikomasi ir krikštytynų metu.

SUTIKIMAS IR PASVEIKINIMAS

Kiekviename virsme yra išėjimas ir atėjimas – atsisveikinimas ir pasveikinimas. Jeigu, ruošiantis mirties virsmui, būdavo atsisveikinama, tai gimties virsme Amžinasis keleivis – žmogus sutinkamas ir pasveikinamas. Dzūkijoje kūdikį priėmusi *pribuvėja kviečia tėvą pirkion tokiais žodžiais: 'Iš nežinomų kraštų, iš negirdėtų šalių atvyko pas tave nematytas dar svečias. Jis sakosi esąs tavo giminaitis. Ar nori ji*

pamatyti, savo giminaičiu pavadinti? 'Tėvas atsako: 'Noriu' (32; 35). Kvietimas kartojamas tris kartus ir tik po jo tėvas eina gyvenamajon pirkion, kur ties slenksčiu jį sutinka pribuvėja nešina kūdikiu ant rankų. Ji kreipiasi į tėvą taip: *Pasiuntė tau Viešpats Dievulis arti, akėti, gelsvus rugius kulti pagalbininką. Ar nori jį priimti, savo sūneliu pavadinti?* Jei kūdikis yra mergaitė, buvo sakoma: *Pasiuntė tau Viešpats Dievulis linų verpėjėlę, plonų drobelių audėjėlę, gelsvų rugelių pjo-vėjėlę. Ar nori ją priimti, savo dukrele pavadinti?* Tėvas atsakydavo: *Noriu ir už malonę Viešpačiui Dievuliui dėkavoju!* (32; 35).

Kiti šeimos nariai sveikindavo kūdikį – **pribuvėlį** viešose prausy-nose. Prausdama kūdikį pribuvėja kviečia prieiti iš eilės visus šeimos narius: tėvus – sūneliu ar dukrele pasidžiaugti; senelius – anūkeliu ar anūkele senas akeles pradžiuginti; brolius ir seseris – broleliu ar sesele pasigėrėti. Pakviestasis prieidavo ir kryžiaus ženklų laimin-davo kūdikį bei mesdavo vandenin piniginę dovaną pribuvėjai (32; 36). Prausynų apeigoms pasibaigus vienas iš šeimos narių siunčiamas *pranešti tėvo vardu, kad jam gimė vaikelis, kuriuo jis galės su gerais žmonėmis pasidžiaugti ir su gerais kaimynais pasididžiuoti* (32; 36). Kitose apylinkėse, kaip ir mirties atveju, sutartinis ženklų pranešdavo apie gimimą (42). Tai senesnis ir anksčiau išnykęs paprotys.

Po pirmųjų viešų prausynų prasideda kūdikio lankymas. Etnografai užrašė keletą lankymo apeigos pavadinimų: *radynos, palankynos, patekylai, apgėlai, apgelvos* (36; 466). Ne visi šie žodžiai yra sinonimai. Kuris iš jų tikrasis?

Pavadinimas *radynos* netinka, nes Dzūkijoje juo *pažymima tik-tai pats kūdikio gimimo faktas* (36; 466). Ankstesniuose šaltiniuose (XVIII a. Brodovskio žodyne) aprašyta apgėlų apeiga. Nors ji ir su-sijusi su gimties virsmu, iš teksto gana aišku, jog tai nėra kūdikio lankymo apeiga. Lieka nekeliantis abejonių pavadinimas *palankynos*, kilęs iš žodžio *lankyti* ir daug variantų turintis pavadinimas *pateky-nos, patekylai, patekai, patekėlai, patekos* (LKŽ). Mūsų nuomone, tikrasis naujagimio lankymo apeigos pavadinimas ir yra *patekynos, patekos*. Viena, šis pavadinimas atspindi apeigos prasmę: *patekylas* – kas išeina pasitikti (pateka) (8; 630). Antra, kas ypač svarbu, ati-tinkama jaunųjų sutikimo apeiga žinoma ir vestuvių virsme: *pātekos*

‘jaunųjų sutikimas’: *Tą pačią antrądien po šliūbo moterys eina patekės* (LKŽ).

Naujo šeimos ir kartu bendruomenės nario sutikti ir pasveikinti eidavo visas kaimas. Lankydamo ištekęsios moterys. Rūdiškių apylinkėje į patekynas *moterys eidavo iškilmingai, poromis*. Susirinkusios vaišindavosi, dainuodavo ir šokdavo (20; 250). Lankytojos atnešdavo tradicinių apeiginių dovanų – kiaušinių ar kiaušinienės: *Ką neš, ką ne, o kiaušinių būtinai* (33; 223). Kiaušinių simbolika atitinka grūdų, kuriais vestuvėse barstydavo jaunuosius, o mirties virsme – karstą, prasmę (*dygti – daigoti*, t. y. seno mirimas ir naujo rasti – prisikėlimas). Tik apeiginių kiaušinių naudojimas gimties virsme labiau pabrėžia gyvybės atsiradimą. Kiaušinius randame ir krikštynų apeigose: *Apei Veliuoną, įėjus kūmams, tariamieji kūmai paimdavo iš jų kūdikį ir įduodavo į rankas kiaušinį* (20; 253). Milano muziejuje yra P. Frančesko paveikslas, kuriame pavaizduota Marija su kūdikiu, o virš jų kabo kiaušinis. J. Boscho paveiksle Kalėdų tema centre pavaizduotas gimęs dieviškasis Kūdikis, o atokiau dega laužas, prie kurio sėdi du piemenys, rankose laikantys kiaušinį.

Be kiaušinienės ar kiaušinių Ukrainoje tradicinis ir kartu ritualinis valgis, kuriuo pribuvėja vaišindavo visas aplankiusias moteris, buvo košė, pakeičianti grūdus (ją rasime ir lietuvių krikštynų papročiuose). Pirmoji košė ragaudavo gimdyvė, po jos ir visos moterys, palinkėdamos gimdyvei ir kūdikiui geros kloties (72; 81). Prisiminkime, kad mirties virsmo apeigose, per lietuvininkų šermenis ant stalo stovėdavo virti žirniai, virtomis pupomis ar grūdais senovinių laidotuvių metu vaišindavosi kapinėse, dalindavo elgetoms grūdus, barstydavo juos išlydint, o rusų laidotuvėse ant altoriaus statydavo dubenį stambių kruopų košės (*кутья* ‘kūčia’), kuria vaišindavosi visi laidotuvininkai.

Kita patekynų apeigų dovana – tai duona. Jei neturi ką nunešti dovanų, *tai nors duonos riekutę* (33; 223). Kitose apylinkėse tėvas, pakviestas pasitikti ką tik gimusio kūdikio, ateidavo su duonos kepalu ir dėdavo jį ant stalo (42). Duonos apeigų reikšmė labai ryški ukrainiečių papročiuose. Centrinės ir pietinės Ukrainos srityse pagrindinė kūdikio lankymo dovana būdavo duona (72; 76 ir 85), o į krikštynas

būtinai nešdavo duonos kepalą (72; 156). Varėnos apylinkėje pirmą kartą po gimdymo atėjusi į pirtį motina *atsineša duonos ir visoms pirtyje esančioms duoda po mažą šmočiuką suvalgyti* (2; 31–32), o Rytų Aukštaitijoje *išvežamą krikštyti kūdikį padėdavo ant stalo, kur gulėdavo duonos kepalas* (20; 252).

Su duona žmogus būdavo sutinkamas, su duona tuokdavosi, su duona būdavo ir palydimas. Pašarvojus numirėlį, prie jo galvos arba ant stalo padėdavo kepalą duonos, o baltarusiai su duonos kepalu ant karsto lydėdavo iki kapinių. Eidamos į šermenis moterys nešdavosi gabalėlį duonos. Apie duonos prasmę plačiau žr. *Vestuvių virsmas* sk. *Tekėjimo žadinimas*.

IŠĖJIMAS IŠ ĮSČIŲ. GAUBIMAS IR VIENUMA

Tai, ką mes dabar vadiname gimimu, tėra kūdikio išėjimas iš motinos įsčių. Šį perėjimą iš vienos padėties (būsenos) į kitą arba nulinio taško įveikimą, be jau minėtų grūdų, kiaušinio ir duonos, ženkлина išvirkšti marškiniai ar kailiniai, langas, slenkstis, veidrodis. Jeigu vestuvėse ant jaunųjų užmetami išvirkšti kailiniai, jais užtiesiamas slenkstis, per kurį žengia jaunieji, arba jie sodinami ant išvirkščių kailinių, tai Dzūkijoje gyvavo paprotys ant išverstų kailinių guldyti gimdyvę (2; 19). O slavų papročiu ant išverstų kailinių šarvodavo mirusįjį (84; 92). Kupiškio apylinkėje ką tik gimęs kūdikis apvelkamas išvirkščiais marškiniais: *Naujagimį išmaudžius, pirmą kartą jam marškinėlius velkant, juos reikia vilkti išvirkščius – siulėm į viršų* (18; 405). Gardino gubernijoje iš bažnyčios su pakrikštytu kūdikiu grįžtančius kūmus pribuvėja sutikdavo ant slenkščio, apsigobusi išvirkščiais kailiniais (98; 13). Yra užrašytas ir priešingas patarimas: *Reikia stengtis neapvilkti jo išvirkščiais marškiniais* (2; 21). Kuris jų teisingas, nustatome iš gimties virsmo sąvado (žr. 10 pav. šios dalies pabaigoje) ir atitinkamų papročių kituose virsmuose. Randame, kad Dusetų apylinkėje vestuvėse jaunieji taip pat vilkėdavo išvirkščiais marškiniais (2; 76), o mirusysis būdavo velkamas išvirkščiomis įkapėmis (85; 250 ir 84; 86). Vadinasi, patarimas nerengti kūdikio išvirkščiais marškiniais jau yra pakitęs, t. y. destruktinis. Galbūt, su išvirkš-

tumu yra susijęs ir virkščios, kūdikio bambagyslės pavadinimas.

Nulinio taško perėjimas pažymimas ir pritaikant lango įvaizdį. Imbrado apylinkėje gimusį kūdikį išnešdavo iš trobos ir vėl įnešdavo per langą (2; 24), o Žemaitijoje pirmųjų prausynų vanduo išliejamas laukan taip pat per langą (40; 92). Vanduo, kuriuo buvo apiplautas lavonas, taipogi išpilamas per langą.

Lango įvaizdį sutinkame ir krikštytųjų apeigose. Dzūkijoje ir Žemaitijoje, vežant krikštyti ir grįžus iš krikšto kūdikis būdavo paduodamas pro langą (2; 36).

Draudimas kūdikiui žiūrėti į veidrodį (2; 52) taip pat susijęs su nulinio taško perėjimu. Žiūrėjimas į veidrodį – tai žvilgsnis Anapus, nes veidrodis viską atspindi išvirkščiai. Baltarusijoje kūdikiui žiūrėti į veidrodį būdavo draudžiama iki vienerių metų (98; 163). Veidrodžiai uždengiami ir prie mirusiojo, nes juose galima išvysti mirusiojo vėlę (3; 46–47).

Virsmo viršūnė, pats virsmas reikalauja atsiskyrimo, atribojimo, vienumos. Atskyrimas, vienuma yra įžanga į tylą. Šią atsiskyrimo būtinybę atitinka *gaubimo* apeiga, esanti visų trijų virsmų eigoje. Balta įkapių drobule uždengiamas velionis, o jaunamartė gaubiamą vestuvių pirmoje dalyje.

Nors ir ne tokia ryški, gaubimo apeiga yra ir gimties virsme. Veliunos apylinkėje gimusį vaiką apgobdavo balta skarele (2; 21), o Kupiškio apylinkėje *naujagimį močiutė įsupa į didelę švarią baltą staltiesę* (18; 405). Tai vienumos išraiška virsme. Gimties virsmo apvainikavime – krikštynose gaubimo skara ar paklodė įgyja naują išraišką – ji tampa krikšto marškiniais. Panašiai ir vestuvėse nuotakos gaubimo marška, pala virsta nuometu, palmečiu (žr. *Vestuvių virsmas sk. Kasos ir nuometas*).

Kita plačiai žinoma, atskyrimą simbolizuojanti forma ar apeiga yra ratas. Ėjimą ratu ar buvimą rate rasime visuose virsmuose. Pasak apeiginių šokių tyrinėtojos D. Urbanavičienės, 90% vestuvių šokių yra rato formos. Šokiai ir žaidimai ratu yra žinomi laidotuvėse ir krikštynose (56; 18). Latvių ansamblio „Skandinavieki“ repertuare yra krikštytųjų šokis, kurį šokant kūdikis būdavo šokėjų sudaryto rato viduryje. Ratas *atskiria* nuotaką, jaunąjį, mirštantįjį

ar gimusį kūdikį nuo prieš tai buvusios jo padėties. Slavų paprotys priimti gimusį kūdikį į didelį rėtį (*ratq*) pabrėžia įvykusį naujagimio atskyrimą (46; 83).

GRASA IR APSAUGA

Mirtį žmogus pasitikdavo degant graudulinei žvakei. Žvakė (gram(b)nyčinė ar graudulinė) degdavo ir vestuvėse (gaubimo apeigoje, vežant nuotaką į svetimą šalį bei įvedant ją į naujus namus). O ar degdavo žvakė žmogui, ateinančiajam į žemiškąją būtį? Atitinkamos vestuvių ir lydetuvių apeigos leidžia teigti, kad žvakė būdavo uždegama ir senovinėse gimties apeigose. Ir iš tiesų, vien tik panaudotoje etnografinėje medžiagoje randame, kad Degučių apylinkėje *prie sunkaus gimdymo deginamos šliūbinės žvakės* (2; 18), o Švenčionių apylinkėje, *gimus vaikui ir jį pirmą kartą prausiant, uždegdavo žvakę* (20; 249). Kūdikiui gimstant, vestuvines žvakes degindavo ir Rytų slavai (84; 101).

Žvakės deginimas kūdikiui gimstant minimas ir padavimuose. *Vieno ūkininko vaikai vis mirdavę. Atsirado gudri pribuvėja, kuri žinojusi, kaip apsaugoti nuo mirties gimstančius kūdikius. Pribuvėja, dar jam negimus, uždegusi **gramnyčinę** (išryškinta mūsų) žvakę ir ją apvožusi moliniu puodu. Kūdikiui gimus ir atnešus geldelę su vandeniu jam maudyti, ji nukėlė puodą nuo gramnyčinės žvakės ir tuoj didelė žuvis įkrito į geldelę. Tuomet pribuvėja peiliu nuskuto jai žvynus nuo abiejų šonų ir išmetė žuvį pro duris. Ryte sužinojo, kad ją artimoji kaimynė staiga sunkiai susirgusi, greitai mirė. O to ūkininko nė vienas vaikas daugiau nebemiręs* (40; 92).

Šiame padavime kalbama apie *grabnyčinę* žvakę, naudojamą kūdikio apsaugai. Taigi, galime daryti išvadą, kad tiek vestuvėse, tiek mirštant, tiek ir kūdikiui gimstant naudodavo kiekvienuose namuose turėtą **graudulinę** žvakę, kuri yra išsamiau aprašyta *Mirties virsme*. Graudulinei degant mūsų protėviai ateidavo į žemiškąją būtį, prie graudulinės atlikdavo vestuvių virsmą ir jai degant Amžinojo keleivio – žmogaus siela skirdavosi nuo žemiškojo rūbo – kūno. Graudulinės žvakės šviesa saugojo mūsų protėvius nuo blogio jėgų svarbiausiuose žmogiškosios būties įvykiuose.

Apsauga gimties virsme tęsdavosi iki virsmo viršūnės apvainikavimo – krikštyną. Paviršutiniškai žiūrint atrodytų, kad aukščiausias gimties virsmo taškas (kulminacija) yra kūdikio išėjimas iš motinos iščių, bet papročiai rodo, jog virsmo viršūnė yra krikštynos. Iki jų kūdikis net nebūdavo pripažįstamas pilnai gimusiu, laikytas lyg tebesančiu motinos iščiose. *Kol naujagimis dar nekrikštytas, jį galima slopiai apkloti – jis neuždūsta. Kada jau kūdikį apkrikštija, kunigas per krikštą jam 'kvopų' ipučia, tada jei tik troškiai apklosi, jis gali uždusti* (Kupiškis, – 18; 407). Biržų apylinkėse nekrikštyto kūdikio nedėdavo į lopšį (29; 38). Į lopšį nekrikšto nedėdavo ne tik Lietuvoje, bet ir Baltarusijoje (98; 4) bei Rusijoje (84; 103). Tai rodo ir patys žodžiai *krikštas*, *krikštyti*, kurių pagrindinė prasmė, kaip bus parodyta sekančiame skyriuje, yra naujo pradžia. Šitokį požiūrį patvirtina ir daromi vartai (bromai), pro kuriuos praleisdavo su pakrikštytu kūdikiu grįžtančius kūmus, bei paprotys iki krikšto nevadinti kūdikio tikriniu vardu (plačiau žr. sk. *Įvardijimas*). Vartai, kurie būdavo, o ir dabar tebedaromi taip pat ir grįžtantiems iš jungtųjų jauniesiems, yra perėjimo į naują gyvenimo tarpsnį įvaizdis, o krikšto vardas padaro kūdikį tikru šios žemės gyventoju. Vardo svarba išreikšta ir mįslėje: *Be ko niekas nebūna?*(atsakymas – *be vardo*).

Virsmas – nepastovi būseną, o ypač tai ryšku aukščiausiam jo taške. Todėl nuo išėjimo iš motinos iščių iki krikšto kūdikis būdavo saugojamas. Gimusį kūdikį pribuvėja *pasmilko per Dievo Kūną šventintomis rūtomis arba Žolinės žolėmis, pašlaksto švęstu vandenių, ant kaklo uždeda rožančių ir škaplierius, kad piktosios dvasios neturėtų ant vaiko galios ir čerauninkės vaiko nepasmaugtų* (40; 91). Kol kūdikis nepakrikštytas, per visas naktis prie jo budėdavo ir degindavo žvakę ar lempelę. Žemaitijoje, *kai tik saulė nusileidžia, pribuvėja įžibina šviesą, peržegnoja langus, duris, visus kampus ir užpečkiaus, per kuriuos čerauninkė, laumė ar kuri kita pikta dvasia gali pirkion patekti ir nepakrikštytą vaiką pasmaugti ar jam pakenkti* (40; 91). Šalia kūdikio visada būdavo šermukšnio vytelė, kad, *reikalui esant, akies mirksniu galėtų ją pagriebti ir apraižyti visas puses apie lopšį* (40; 91). Panašiai ir papročio žiedo ieškotojas šermukšnio lazda brėžia ratą apie save, ar svočia su šermukšnio šaka rankoje sugultuvių naktį

eina aplink jaunųjų klėtį. Dzūkijoje nekrikštytą kūdikį naktimis saugodavo paauglės mergaitės, o *rakto skylės duryse užkemšamos šermukšniu ir kryžiumi paženklinamos šventa kreida; pirkia kas vakarą smilkoma šventintais žolynais* (32; 38).

Kaip jaunieji, važiuodami jungtuvėms į bažnyčią, naudodavo įvairias apsaugos priemones, taip ir vežant kūdikį krikštui, į vystyklų paklodės kertę įrišdavo žiupsnelį druskos, kūma įsidėdavo česnako galvelę, o vaiką dar pašlakstydavo švęstu vandeniu ir pasmilkydavo šventintomis rūtomis (40; 100). Grasa ir būsenos nestabilumas gimties virsme ryškūs ir dzūkų papročiuose. *Nedraugingų žmonių, nors tai būtų giminės, kviesti negalima, nes jie jei ne žodžiais, tai mintyje gali blogai palinkėti. O ko krikštytynų dienoje, kūdikį bažnyčion išlydint, susirinkusieji palinkės, tai būtinai įvyks, kūdikiui beaugant ir paskui suaugusiu žmogumi begyvenant* (32; 40).

Ši žmonių nuomonė yra padavimų apie laumes, kūdikio likimo lėmėjas (gerąsias ir blogąsias), pagrindas. Nors mes jomis nebetikime, tačiau laumės lemia ir dabar. „Laumėmis“, to net neįtardami, tampa visi tie, kurie gimusiam kūdikiui ko nors linki, o ypač linkintieji su stipriu jausmu. Tai pastebėjo atidesni gydytojai ir psichologai. Yra pavyzdžių, kaip po sunkaus gimdymo motinos palinkėjimas gimusiai dukrelei, kad šiai nereikėtų kentėti gimdant, išsipildo taip pat, kaip ir padavimuose: dukrai jau virš 20-ies metų, o mėnesinių vis dar nėra. Gyvūnų atžvilgiu šį reiškinį etnologas A. Lorencas pavadino *imprintingu* (angl. *imprint* ‘žymė, atspaudas’). Gyvūnai instinktyviai tai žino ir atsivesdami vaikus slepiasi.

VIEŠOSIOS PRAUSYNOS – SENASIS KRIKŠTAS

Netrukus (dažniausiai rytojaus dieną po gimimo) rengiamos pirmosios viešos kūdikio prausynos, pasak A. Kriauzos, turinčios *daug įtakos jo gyvenimui* (33; 216). Viešųjų prausynų vanduo paruošiamas ypatingai. Kupiškio apylinkėse vandenį košia per rėtį (žemaičių vestuvėse dubuo su vandeniu jaunųjų prausynoms taip pat įstatomas į rėtį), įmeta šakutę naminio ėglio ir šermukšnio, įpila švęsto vandens (33; 217). Žemaitijoje pirmosioms prausynoms vartojamas upelio

vanduo ir įdedama kvietinių miltų sėlenų (40; 91). Tverečiaus apylinkėje į vandenį meta sidabrinį pinigą (2; 23). Taigi tai *gyvasis vanduo*, kuris naudojamas visuose virsmuose.

Pirmųjų prausynų vanduo išpilamas *ant kryžkelės arba kryžtakio* (33; 217), *ant vartų stulpelio* (2; 22). Mažonoje Lietuvoje pirmųjų prausynų vanduo *rūpestingai saugojamas supiltas į indą, išpilamas tik po krikšto* (37; 143, – išryškinta mūsų). Šis paprotys tiesiogiai nurodo, jog pirmosios viešos prausynos buvo kartu ir senasis krikštas. Šią išvadą patvirtina ir tokia tradicija: krikštyną dieną, atvykus kūmams motina turi gulėti lovoje, nesvarbu ar ji jau yra visai sveika, ar dar sirguliuojanti (32; 40). Motina, nors jau pasveikusi, guli lovoje ir kūmams sugrįžtant iš krikšto (32; 44). O pribuvėja neapleidžia namų tol, kol vaikas pakrikštijamas (40; 90). Jos pareiga – paruošti kūdikį ir atiduoti jį kūmams (40; 100 ir 32; 41).

Šie papročiai rodo, jog viešosios prausynos – senasis krikštas – vykdavo netrukus po gimimo. Tai savaime išplaukia iš virsme esančios grasos. *Kol vaikas nekrikštytas, jį labai lengvai gali pagadinti raganos, velnias apsėsti ir kitos negerovės pagriebti* (33; 220). Atkreipus dėmesį ir į tai, kad *nekrikštytas vaikas labai silpnai auga ir vis serga* (33; 221), suprantama, jog buvo stengiamasi kūdikį kuo greičiau išvesti iš pavojingos virsmo būsenos, t. y. pakrikštyti, o iki krikšto – akylai jį saugoti.

Per viešąsias prausynas visi šeimos nariai ir jose dalyvaujantys giminės būdavo kviečiami po vieną pasidžiaugti kūdikiu. Priešęs pakviestasis laimindavo jį kryžiaus ženklą (32; 36) – tai vaiko įvedimas į šeimos ir giminės narių tarpą. Ir tik po viešųjų prausynų *gali kūdikį matyti ir kiti žmonės* (32; 36).

Suprantama, kad XX a. pradžioje aprašytos viešosios prausynos nėra pilnos tiek, kad jas būtų galima pavadinti senuoju krikštu. Įvedus krikščioniškąjį krikštą, šios apeigos supaprastėjo. Senajame krikšte (viešose prausynose) turėdavo dalyvauti ir krikšto tėvai (žemiau bus parodyta, kad krikštą tėvystės tradiciją gavome ne iš krikščionybės, o galbūt kaip tik atvirkščiai), kurie parinkdavo kūdikiui vardą.

Mūsų protėviams nereikėjo aiškinti, kad kūdikį pakrikštyti būtina. Nekrikštyto kūdikio saugojimas rodo, jog jie žinojo neregimus

būties dėsnius ir kodėl gimusįjį būtina kuo skubiau krikštyti. Karelių įsitikinimu nekrikštytas kūdikis (kaip ir jaunavedžiai virsmo metu) neturi savo asmeninių dvasių globėjų – *haldia* (95; 31). Lygiai taip pat ir lietuvių nuomone, globėją – angelą sargą kūdikis gauna tik po krikšto. Dzūkų krikštynose kūmai, prašydami iš pribuvėjos kūdikio – *šventon bažnytėlėn nuvežti* – sako, jog *jam angelą sargą parinksia, kad visą amžėlį tasai angelėlis jį saugotų* (32; 42). Rusų vardynų sinonimas – Angelo diena (81; 155) patvirtina minėtą prielaidą.

Todėl nieko nuostabaus, kad gimus kūdikiui skubėta jį pakrikštyti. Jeigu šis silpnas, pribuvėja čia pat namuose krikštijo kūdikėlį iš vandens, o jei gimdymas sunkus ir kūdikis galėjo mirti dar negimęs, pribuvėja krikštydavo iš vandens, kai tik *paliesdavo gimstančiojo bet kokią sąnarį. Krikštija tradiciniu vardu – Jonu ar Ona, nes nežino ar gimstantysis yra berniukas ar mergaitė* (40; 98). Jei vaikas lieka gyvas, jis perkrikštijamas bažnyčioje, *tik tuo pačiu vardu, koku buvo pakrikštytas bobutės, kad patronų neglumytų* (33; 221). *Patronų glumijimas* – aiškus patvirtinimas aukščiau minėtos nuomonės, jog tik krikšto metu kūdikis gauna patroną – globėją.

Ypatingas pribuvėjos rūpestis, kad kūdikis nemirtų nekrikštytas, liudija ne tik gilius šios apeigos šaknis, bet ir krikšto (įvardijimo) svarbą gimties virsme senojoje kultūroje. Toliau, skyriuje *Kaukas* aptarsime kauko ir nekrikštyto mirusio kūdikio ryšį.

KŪDIKIŲ KRIKŠTO KILMĖ

Vaikų krikšto ir jo kilmės byla krikščionybėje nėra galutinai išspręsta. Diskusijų bangą dėl vaikų krikšto sukėlė žymaus teologo K. Barto (Karl Barth) 1943 m. pareiškimas, *kad vaikų krikštas yra didelė netvarka*. Katalikų liturginis žinynas pateikia tokias žinias apie kūdikių krikštą: *Keisčiausia, kad praeityje nebuvo kūdikių krikštui pritaikyto ritualo. Naudodavo suaugusiųjų krikšto ritualą ir su kūdikiu vedavo dialogą lyg su suaugusiu. Niekas iš esmės nepasikeitė ir 1614 m., kai buvo išleistas naujas apeigynas 'Rituale Romanum'. Nors jame vaikų krikštas ir atskirtas nuo suaugusiųjų krikšto, tačiau tai tebuvo tik senojo ritualo ir tekstų kiekybinis redukovimas* (1; 248).

Pirmųjų amžių krikščionys krikštydavosi suaugę po trejų metų katechumenato (gr. *katechumenos* 'išmokytas'), t. y. pasiruošimo krikščionybei. Tiesioginių nuorodų apie kūdikių krikštą pirmaisiais krikščionybės amžiais nėra. Nurodomos tik dvi Šv. Rašto vietos (1Kor 1, 16 ir Apd 16, 15), kuriose minimas *visų namiškių* krikštas. Suaugusius krikštydavo tik per Velykas ir Sekmines, o Rytų bažnyčiose dar ir per Apsireiškimo (Epifanijos, sausio 6 d.) šventę. Ilgus amžius vaikus krikštydavo taip pat tik šiomis nurodytomis dienomis. Kai kuriuose kraštuose tik tam tikromis dienomis vaikus krikštijo net iki vėlyvų viduramžių. Pamažu viduramžiais įsigalėjo paprotys, o vėliau buvo duotas ir raštiškas nurodymas krikštyti kūdikius kuo anksčiau (1; 249). Įdomu palyginti Bažnyčios, sakytume, buvusį abejingumą kuo skubesniam kūdikių krikštui ir ypatingą mūsų pribuvėjos rūpestį, kad joks vaikas nemirtų nekrikštytas.

Net iki 1966 m. Bažnyčia dar nebuvo panaikinusi formalių kliūčių vaikų krikštui. Tik Antrasis Vatikano bažnytinis Susirinkimas nurodė patobulinti esamą krikšto ritualą ir pritaikyti jį kūdikių krikštui. Bažnyčios potvarkiu vaikų krikšto apeiga pasirodė tik 1969 m. Šiuos metus galima laikyti seno baltų ir kartu indoeuropiečių papročio, kuriuo ką tik gimęs kūdikis viešųjų prausynų ir įvardijimo, t. y. senojo krikšto apeigomis būdavo įvedamas šeimos ir giminės globon, galutinio įsigalėjimo katalikų Bažnyčioje data. Pravoslavai ir šiandien kūdikius tebekrikštija pagal suaugusiųjų ritualą.

Dėl žodžių *krikštyti* ir *krikščionis* panašumo, *krikštijimą* mes dabar dažniausiai suprantame kaip tapimą krikščioniu. Tačiau, kaip ir kitos tautos, turėtume vadintis ne *krikščionys*, o *kristonys*, t. y. ne nuo žodžio *krykštyti*, bet nuo *Kristus* (rus. *xpucmuaue*; vok. *Christen*; angl. *Christians*).

K. Būgos nuomone, sąvoka *krikštyti* (kaip ir nemažai kitos krikščioniškos terminijos), reiškianti 'daryti krikščioniu', atėjo iš rusų nuo žodžių *крест* 'kryžius', *крещение* 'krikštijimas' arba iš vokiečių nuo *christen* 'padaryti krikščioniu' (7; 341). Tačiau vokiečiai turi kitą žodį *taufen* (plg. *tauschen* 'nardinti'), kuris reiškia 'krikštyti'. K. Būga, darydamas minėtą prielaidą, nepasidomėjo senosiomis lietuvių žodžio *krikštyti* prasmėmis, bet kartu su krikščionybe atėjusią sąvoką

‘padaryti krikščioniu’ palaikė vienintelę šio žodžio prasmę, – tarytum Europos istorija prasidėjo nuo krikščionybės. Tačiau skoliniai neišleidžia naujų atžalų gyvame kalbos medyje, jie taip ir lieka vieniši kaip stagarai ar nudžiūvusios šakelės. O lietuvių kalboje žodžiai *krikštas* ir *krikštyti* turi didelį, plačiai vartotą ir dalinai tebevartojamą prasminį lauką. Patyrinėkime jį (visos prasmės ir aiškinamieji sakiniai – iš Lietuvių kalbos žodyno).

Krikštas: 1) ‘priėmimo į krikščionių religiją apeigos, vardo suteikimas’ (krikštytos ir vardo suteikimo apeigos, kaip jau matėme ir dar pastebėsime, yra prieškrikščioniškas lietuvių ir apskritai indoeuropiečių paprotys); 2) ‘pirmas dalyvavimas kovoje ar kur nors kitur’: *Abu ten gavom kovos krikštą*; 3) ‘kryžius, pastatytas prie kapo, nelaimingo atsitikimo vietoje arba prie kelio’: *Krikštas – nedidelis kryželis, pastatytas toje vietoje arba netoli tos vietos, kur kas nors nuskendo* (paaiškinimas A. Juškos žodyne). Statyti tokioje vietoje krikštą reiškia *krikštyti*, kitaip sakant, *pažymėti*; palyginkime su rusų k. žodžiu *крестило* ‘įrankis, kuriuo žymima’. Taip pat ir mirusiajam, pažymint mirtį kaip *naujos būties pradžią*, statomas krikštas: *Ant jos kapužėlio žyd brūnas bijūnėlis, o ant krikštužėlio tup raiboji gegelė* (dainos žodžiai); 4) ‘trys ar keturi surišti pėdai gubos pradžiai’; 5) ‘kertė, garbingoji vieta už stalo, kur susikryžiuoja suolai’: *Kai atsigulsi krikštan* suolelio (mirsi ir būsi pašarvotas krikštasuolėje, – mūsų pastaba), *tada išvargsi didį vargelį* (dainos žodžiai); *Sėdi muzikontas krikšte*. Ta vieta, kurioje būdavo sodinami krikštijantys kūdikį kūmai, jaunieji ir šarvojami mirusieji, turėjo daug sinonimų: *krikštalangė, krikštalangis, krikštastalė, krikštasuolė*. Tai rodo, kad pagal senovinę lietuvių ritualą žmogaus gimimas, vestuvės ir mirtis prasidėdavo *krikštakelėje*, ten kur prasideda *naujas* kelias (dar palyginkime su žodžiais *krikštkelis, krikšto kelias*, kurie reiškia ‘kryžkelė’).

Krikštai: 1) ‘trys kryžiuokai, rašomi ant durų Trijų Karalių šventėje’; 2) ‘pusiaugavėnis’ (ketvirtasis gavėnios trečiadienis) ir ‘pusiažiemis’ (laikas apie Tris Karalius, kai kur sausio 25 d., kai meška ant šono apsiverčia).

Krikštyti: 1) ‘suteikti krikštą, duoti vardą’: *Išvežė vaiką krikštyti*; 2) ‘pažymėti, padaryti pradžią’: *Eisme gubų statyti: vienas krikštysi-*

me, kiti statysime (padarydami pradžia, pažymime vietą, o žymėdavo dažniausiai krikštu, t. y. kryžiumi, – mūsų pastaba); 3) ‘pradėti pirmą kartą ką nors daryti’: *Nedėlioj jau krikštysim obuolius* (pradėsime valgyti); 4) ‘išsprogti, sudygti’: *Pernai pasodinau kriaušės sėklą, tai šiemet jau lapiukai krikštinasi*; 5) ‘gerinti, paskaninti’: *Biskį pakrikštinom blynus: vieną kiaušinuką indėjom, biski pieno*; 6) ‘kryžiaus ženklų žymėti, žegnoti’: *Alesius visa krikštijasi ir dreba visas čyst kaip epušė*; 7) ‘mušti, perti kailį’: *Kadais aš jį krikštijau už ganyką po svetimas pievas*; 8) ‘apvirsti’: *Jonas su pirmu vežimu rugių apsikrikštijo* (apvirto).

Apžvelgus šias prasmes akivaizdu, kad žodžių *krikštyti*, *krikštas* pamatinė prasmė yra **pažymėti, padaryti pradžia**. Šia prasme jie buvo plačiai vartojami ir tebevartojami šiandien: *Tu mano stalą pakrikštijai*, – pasakė masažistė. *Kaip tai pakrikštijau?* – nustebau. *Tu pirmas ant naujo stalo*, – atsakė ji. Pažymėdami pradžia, krikštydavo varpus, laivus, o pirmakursius („fuksus“) tebekrikštijame ir dabar. Argi tai krikščioniškas paprotys?

V. Dalio žodyne esantys veiksmazodžiai *крестать, крестить*, reiškiantys ‘išskelti ugnį’ rodo, kad rusų *крестить* ir lietuvių *krikštyti*, turintys tą pačią prasmę ‘padaryti pradžia’, atsirado tada, kai žmogus, sudėjęs kryžmai du pagaliukus, išmoko įžiebtį ugnį arba kažką pažymėti kryžiaus ženklų, t. y. **padaryti pradžia, pažymėti, pagimdyti**. Tai rodo ir lietuvių žodžiai *krikštynuotis, krikštynauti*, reiškę ‘susi-laukti kūdikio’. Nėščioji buvo vadinama *krikštininga, krikštynota* arba *krikštynuota*, o rusiškas sekmadienio pavadinimas *воскресенье*, kaip rodo V. Dalio žodynas, kilęs iš *кресенье* ‘atgaivinti, prikelti’: *Игорева храброго полку не кресити* – ‘Narsiojo Igorio pulko ne-atgaivinsi’. Rusų kalboje, kaip ir lietuvių, viena iš veiksmazodžio *крестить* prasmų taipogi yra ‘mušti’. Taigi, žodyje *krikštyti* yra priešingos *krikšto* ritualo prasmės – mušimas, panardinimas į vandenį (numarinimas) ir atgaivinimas (ugnies įžiebimas). Įžiebiant skiltuvu ugnį taip ir būna – mušamas titnagas ir įsižiebia ugnis. Senojo lietuvių krikšto, kuris išliko iki XX a., pagrindinė apeiga taipogi buvo kūdikio maudymas: naujagimis panardinamas į vandenį (numarinamas) ir iškeliamas (atgaivinamas).

Krikštyti dar sietinas ir su veiksmažodžiu *krykšti, krykštauti*, kuris reiškia ‘linksmai šaukti, rėkti, džiūgauti’: *Vaikai taškosi vandenyje ir krykščia. Krikštyne* ‘kas krykščia, juokiasi’: *Na, tik gerk, krikštyne, nežvengus!* Iš tiesų, krikštijamasis prisikelia *krykštaudamas*. Ši prasmė yra tapati rusų žodžio *кресить, кресенье* prasmei ‘prikelti, atgaivinti’. Pavasaris (naujas) taipogi būdavo sutinkamas (kviečiamas) *krykštavimu*.

Rytų bažnyčiose, ilgiau išlaikiusiose pirmųjų krikščionių papročius, vaikų krikšto ritualo nėra iki šių dienų (1; 506). Panaši, galbūt dar ryškesnė senųjų papročių įtaka yra ir krikšto tėvams. Tai, jog viešosios prausynos buvo senasis krikštas, patvirtina ir paskaitų metu klausytojų perduota žinia, kad Lazdijų apylinkėse dar visai neseniai būdavo sakoma, jog bažnytinis krikštas negalioja be viešųjų prausynų. Ši senomis tradicijomis tebegyvenusių kaimo žmonių nuomonė yra labai svarbi. Ji liudija senųjų papročių gyvybingumą ir jų natūralų peraugimą į krikščionišką tradiciją.

Rašytiniuose šaltiniuose minima, kad dar XVI a. lietuviai kai kur vaikus krikštijo prosenių būdu (20; 250). Kaip teigia P. Dundulienė, Vakarų lietuviai XV a. ir dar vėliau *atlikdavo naminių krikštą, nors jau ir sumišusį su bažnytiniu krikštijimu* (20; 251). Ir tuoj pat pažymi, kad nors lietuviai nešė vaikus krikštyti į bažnyčią, bet *buvo sugalvoję, kaip nusivalyti bažnytinį krikštą: tuoj po krikšto nešdavo savo vaikus prie šaltinių, upių, ežerų ir kitokių vandenų, kur, juos nuplaudami, atlikdavo atkrikštijimo apeigas* (20; 251). Mūsų nuomone, jeigu taip ir buvo, tai lietuviai ne atkrikštydavo vaikus, o bažnytinį krikštą papildydavo senojo krikšto apeigomis.

Vienas iš svarbiausių įrodymų, kad krikštas yra ikikrikščioniška apeiga, yra jo ir krikstatėvių minėjimas latvių ketureiliuose, kuriuos kalbininkai laiko itin senais. Juos rasime skyriuose *Krikšto tėvai ir krikstatėvystė* bei *Tiltas ir tyla*.

Jeigu viešųjų prausynų apeigomis naujagimius pirmiausia priimamas į šeimos ir giminės narių tarpą, o po jų prasidedančiomis patekynų apeigomis – ir visos kaimo bendruomenės globon, tai bažnytiniu krikštu kūdikis įvedamas krikščionių bendruomenėn. Tokiu būdu jis patenka krikščionių bendruomenės – Bažnyčios globon ir

tampa visų Bažnyčios teikiamų malonių dalininku.

Taip suvokdami krikšto prasmę Lietuvos kaimo žmonės senąsias apeigas ne priešpastatydavo naujosioms, bet derino, darniai sujungė jas su gilesnės prasmės bei universalaus sakralumo krikščioniškuoju krikštu. Panašų reiškinį stebėsime ir įvedybų apeigose.

IVARDIJIMAS

Gimusiam vaikui tuojau parinkdavo vardą. Tačiau kol vaikas ne-krikštytas, juo niekuomet nevadindavo. Mažonoje Lietuvoje *naujai gimusį kūdikį vadino 'ramučiu', mergelę – 'ramute', kitaip neva-dino iki krikšto* (55; 33). Kupiškio apylinkėse bendrinis gimties virsmo vardas *ramutis (-ė)* (palyginkime su *martas (-i)* ir *velionis (-ė)*) XX a. pradžioje jau buvo užmirštas, tačiau *kol vaikas dar nekrikštytas, jo nevadina jokių šventu vardu, o kalbėdamos moterys vartoja pavadi-nimus 'žydukas, pagonas, nekrikštas' ir kt. Vadinti kokiu nors vardu, nors kūdikis ir bus juo vėliau pakrikštytas, yra nuodėmė, svieta ap-juoka ir t. t.* (33; 221). Paprotys kai kur išlikęs ir šiais laikais. 1996 m. Lietuvos Liaudies kultūros centro (LLKC) surinktoje medžiagoje Šeduvos apylinkėse užrašyta: *Iki krikšto niekas vaiko išrinktu vardu nevadino; sakydavo lėliuks, lėlytė, pupytė, pupuliuks* (42). Slavai taip pat iki krikšto naujagimio nevadindavo tikriniu vardu, bet *куколка* (rus. 'lėlytė, lėliukė' – vabzdys paskutinėje vystymosi stadijoje) arba tiesiog *nauju žmogumi* (78;139). Slavai ir gobtuvą, kuriuo apgaub-davo mirusįjį taip pat vadino *куколь*. V. Dalis savo žodyne rašo, kad *богдан, богданушка* – 'dievo duotasis' yra bendras abiejų lyčių visų nekrikštytų kūdikių vardas (74, I, 102).

Kyla klausimas, katras kūdikio pavadinimas iki krikšto buvo ben-drinis naujagimio vardas, atspindintis virsmo dėsningumus. Iš pami-nėtųjų aiškiai netinka *žydukas, pagonas, nekrikštas* bei *vaikelis, pupy-tė, pupuliuks*. Lieka du – *ramutis (-ė)* ir *lėliuks, lėlytė*. Duomenų apie *ramutį (-ę)* daugiau neradome, o *lėlės koja* yra vienos gimties virsmo apeigos pavadinimas. E. Volteris, aprašydamas Vitebsko gubernijos latvių gimtųjų papročius, pastebi: *Kaip lietuviai geria 'lėlės koja', žemaičiai geria 'papelenį', taip ir Vitebsko gubernijoje latviai švenčia*

‘radeibas’ (71; 134). LLKC 1996 m. pagal B. Imbrasienės programą surinktoje medžiagoje randame, kad Šilalės apylinkėse *lėlės koja* – tai kūmos vaišės ir lauktuvės iš krikštynų. Šiame pavadinime visiškai neaiškus žodis *koja*. Galbūt tai yra pakitęs panašiai skambėjęs žodis. Prisiminus, jog *lėlė* yra mirti turinti *lėliukė* ir kad slavai iki krikšto kūdikį vadindavo *куколька* ‘lėliukė’, tuomet virsmo prasmės požiūriu (krikštynos reiškia *lėlės, lėliukės* tarpsnio pabaigą) žodį *koja* galima susieti su *kajuk* ‘galas, baigta’: *Tam paršui rytoj bus kajuk* (LKŽ).

Lėlei, ramučiai ar kitokiu vardu pavadintam kūdikiui krikštas reiškia pabaigą. Tai patvirtina ir kitas panašios apeigos pavadinimas – *Papelenį gerti. Papelenis* – tai ‘vaišės vaikui gimus’: *Aš buvau ant tavo gimtųjų arba papelenio ir praustuvių* (LKŽ). Jau žinome, kad pirmosios praustuvės buvo senasis krikštas, kuris taip pat reiškė *lėlės, ramučio* pabaigą. Pavadinimas *papelenis* kilęs nuo žodžio *pelenai: Papelenė – Pelenų diena* (LKŽ), o *pelenai* reiškia pabaigą. Pelenus maišeliuose nešiodavosi ir Užgavėnių persirengėliai – kaukai, kurie vaizduodavo norinčiuosius gimti. Kai tik piršliai suderėdavo, jauniems po kojomis sudaužydavo puodą su pelenais. Pavykę piršlybos jauniems, kaip ir lėlei ar ramučiai (-ei), reiškė ankstesnio gyvenimo tarpsnio pabaigą.

Iš šių nepilnų duomenų pagrįstai galima teigti, kad bendrinis kūdikio vardas iki krikšto arba, anksčiau, iki pirmųjų prausynų (senojo krikšto) buvo *lėlė (lėliukas, lėlytė)* arba *ramutis, ramutė*, kurių prasmė panaši. Lėliuke kūdikį iki krikšto, kaip jau minėta, vadindavo ir slavai.

Kaip ir kituose virsmuose, taip ir gimties virsme žmogus neturi tikrinio vardo ir vadinamas bendriniu vardu. Virsmo sritis yra tapsmo būseną ir tik ją įveikus žmogaus būtis įgyja prasmę ir formą. Vardo suteikimas gimties virsme įprasmina žmogaus atėjimą į erdvės ir laiko pasaulį. Įvardijimas – tai dvasinis žmogaus gimimas, įprasminantis ir įforminantis jo. *Vardo parinkimas*, – rašo A. Kriauza, – *siejamas su gyvenimu, nes tikima, kad to paties vardo patronas – šventasis melsis už savo bendravardį ir, ištikus nelaimei, jį gelbės. Taip pat tikėta, kad pasirinktuoju vardu vaikas seka augdamas ir išauga, jei ir ne visai toks, kaip buvo jo bendravardis, tai nors labai panašus elgesiu, būdu,*

gabumais ir t. t. (33; 220 – išryškinta mūsų). Žinoma ir patarlė: *Vardą pakeisi – laimę pakeisi*.

Jeigu kūdikis dažnai sirgdavo manyta, jog vaikui netinka vardas ir todėl jį reikia pakeisti. Vardo pakeitimo apeiga, kuri vadinta „vardo išmetimas į šiukšlyną“, užrašyta Udmurtijoje: *Kūdikio tėvai iššluodavo pirkią ir kartu su šiukšlėmis išnešdavo į kiemą vaiką ir jį ten palikdavo. Iš anksto perspėti kūmai atnešdavo jį atgal, bet jau su nauju vardu* (78; 72).

Taigi, krikštynos ir įvardijimas yra išvedimas iš pavojingos, ribinės (kulminacinės) virsmo būklės (plg. *virsti* – *vardas*, t. y. vardas – kaip virsmo įrankis). Kartu tai yra įvardintas (prasmingas) įvedimas tam tikron žmonių bendruomenėn. Kitaip sakant, įvardijimas (krikštynos) yra atėjimo į žemiškąją būtį pabaiga ir dvasinio pabudimo (gimimo) pradžia (palyginkime su sanskrito kalbos veiksmažodžiu *vardh*, kuris reiškia ‘augti, stiprėti, kelti dvasią, įkvėpti’).

Minėdami dvasinį žmogaus gimimą grįžtančius iš bažnyčios su pakrikštytu kūdikiu kūmus mūsų protėviai sutikdavo apeiginiais žodžiais. *Ką pargabenate jūs čionai?* – kreipdavosi į kūmus motina. *Je, matyk*, – atsilieps kūmai, – *šventoj Bažnyčioj pelnėm šventą krikštą mūsų ramutei ir pargabenome (tariamasis krikšto vardas)* (55; 33). Atitinkamai slavų kūmai, įnešdami į kambarį pakrikštytą kūdikį sakydavo: *Куколку увезли – Анушкы привезли* ‘Lėliukę išvežėme – Onutę parvežėme’ (78; 140).

Mūsų protėviai dar iki Antrojo pasaulinio karo nešvėsdavo gimimo dienų. Vardynų pakeitimas gimimo dienos šventimu yra senosios dvasinės kultūros ir lietuviškos savimonės praradimas. Tebegyvuojantis paprotys paminėti vardo dieną – vardynas liudija, jog lietuviams dvasinis žmogaus gimimas svarbesnis už kūniškąjį. Šiandien mes jau sveikiname vardavininką, tačiau dar prieš paskutinį karą juos ne *sveikindavo*, o *rišdavo*: *Gal eisim Jono rišti, girdėjau turi bačką alaus* (LKŽ). Dar anksčiau (XVI–XVII a.) nešvėsdavo gimimo dienos ir Rusijoje, nes, kaip rašo N. Kostomarovas, *dvasinis gimimas buvo laikomas svarbesniu už kūniškąjį ir todėl gimimo diena likdavo nepastebėta, o Angelo dieną arba vardynas, kam leido ištekliai, švėsdavo kiekvienas* (81; 155).

Dažniausiai manoma, kad vardadienio šventimas atsirado kartu su krikščionišku kalendoriumi, žyminčiu šventųjų vardų minėjimo dienas. Ši nuomonė rodo, kaip menkai mes pažįstame protėvių kultūrą. M. Katkus, senojo lietuviško kaimo papročių žinovas, rašo: *Atėjus tam tikram vakarui, draugai rišo Bernotus, Ignotus, Vaidotus, Ripikus ne dėl to, kad ryt bus švento Vaidoto ar kito diena, nes tokių šventųjų nebuvo, bet dėl ko kito. Sužinoti tą kitą ir yra įdomu. O kad rišo, tai tikra, nes jei nebūtų rišę kadaise, tai nerištų nė dabar, nė kalbos apie rišimą nebūtų. Sveikinimas vardinėje dienoje **atsibuvinėjų taip, kaip dabar visoje Europoje*** (28; 31, – išryškinta mūsų). Praėjo beveik 100 metų, kai M. Katkus rašė tuos žodžius, o mes jau *atsibuvinėjam vardynas, kaip ir visoje Europoje*. Dar daugiau, mes jau švenčiame Katkui nežinotą gimimo dieną, o Vakarų Europoje vardynas galutinai pakeitė gimimo dieną.

Apie gilią šios šventės tradicijas, jų svarbą liudija samdinių atleidimas nuo darbo jų vardynų dieną. Kaip rašo E. Glemžaitė, vardynų dieną samdinys *apsirengia išeiginiais drabužiais ir išeina į miestelį arba į namus pas savuosius* (19; 128).

Kodėl varduvininkus ne sveikindavo, bet rišdavo? Matyt, rišime ir slypi vardynų prasmė. Raktą šiai mįslei įminti randame kalboje. Tarp kitų prasmių *rišti* reiškia ‘megzti’ (vaisių): *Nelabai auga arbūzai, nesiriša* (LKŽ). Ar ne todėl vardynose eidavo rišti, kad varduvininkai geriau rištųsi, t. y. duotų, užmegztų geresnį vaisių. Rišdavo tam, kad primintų vardo, kuriame užkoduota gyvenimo prasmė – pašaukimas, prasmę. Kitaip sakant, rišimas – tai dvasinis varduvininko žadinimas vaisingesniam (prasmingesniam) gyvenimui. Matyt, varduvininką žadindavo ir mėtymo („kilojimo“) papročiu. *Ir pagavo Joną mėtyti į aukštį*, – rašo M. Katkus, – *tai stačiau, tai gulsčiau, visaip voliiodami ir vis rėkdami: ‘Opa, opa, valio!’* (28; 30). Šią vardynų prasmės prielaidą patvirtina ir E. Glemžaitės užrašyta kupiškėnų tradicija: *Senyvi žmonės savo patrono dienoje eidavo į bažnyčią nevalgę, t. y. išpažinties, ir jokių vaisių nekeldavo* (19; 128). Tokia varduvininkų rišimo prasmė paryškina krikšto (dvasinio gimimo) pirmenybę kūno gimimo atžvilgiu.

KRIKŠTO TĖVAI IR KRIKŠTATĖVYSTĖ

Gimusį kūdikį nieko nelaukdami ruošdavo krikštui. Svarbiausias rūpestis tuomet būdavo parinkti tinkamus krikšto tėvus. Kūmų parinkimas – ypač svarbus ir atsakingas reikalas. *Dzūkų manymu*, – rašo V. Krėvė, – *Dievo akyse didžiausios reikšmės vaikui turi krikšto tėvas ir motina. Jie yra tikri prieš Dievą savo krikšto vaikų atstovai ir ten, danguje, vėlės pažįsta tik krikšto tėvus, bet ne tikruosius tėvus* (32; 38). Taip yra iškeliamas dvasinių ryšių pirmumas prieš kraujo ryšius.

Krikšto tėvai parenkami su dideliu atsargumu: *Kūmus reikia parinkti gerus žmones, nes koksai būna krikšto tėvas, toksai būna ir jo krikštyti neštas sūnus; Kokia būna krikšto motina, tokia būna ir jos krikštyti nešta duktė* (2; 32). Ypač žemaičiai stengdavosi parinkti gerus kūmus, nes *kiek paaugę vaikai burnodavo ant tėvų už blogus kūmus* (40; 96). Kokia didelė reikšmė būdavo skiriama krikšto tėvams, matyti ir iš to, kad *vaikai, kuo nors tarp savęs susiginčiję vienas kitam prikaišiojo: 'Tavo kūmas senas, ar koks tenai kitoks'* (40; 96).

Aprašydamas žemaičių krikštynas J. Mickevičius pastebi, kad *kūmai, vaiko tėvai ir podė* (Žemaitijoje podė vadinamas krikštavaiškis, – mūsų pastaba), *liaudies manymu, sudaro lyg tikrus giminystės ryšius, žymiai glaudesnius ir svarbesnius, negu paprasta giminystė. Senelių pasakojimu, kūmai tikrai likdavę giminingi savo podei ir net podės tėvams. Jei kuris nors iš kūmų norėdavęs vesti ar susituokti su savo podės tėvu ar motina, ir atvirkščiai, reikėdavę gauti nuo vyskupo leidimą. /.../ Kūmai su podėmis jokių būdu negali vestis ar tuoktis* (40; 95, – išryškinta mūsų). *Kūmai didesni giminės už brolių*, – sakydavo ukrainiečiai (72; 119). Žemaičių nuomone, kūdikis lieka giminingas ne tik kūmams, bet ir visiems, kas jį krikštijant paliečia, būtent – kunigui, zakristijonui (40; 102).

Pirmaisiais krikščionybės amžiais, krikštijant suaugusius dalyvaudavo krikšto tėvai – *pate* (nuo lot. *patrinus* 'laidavimas, globa'; *patronus* 'globėjas') kaip liudininkai, laiduotojai ir krikšto padėjėjai. Pradėjus krikštyti vaikus, krikšto tėvai skiriami ir jiems, nors šv. Augustino laikais šie buvo tik pavienės išimtys. Rodos, tėvus turinčiam kūdikiui laiduotojo ir globėjo nereikia, bet, kaip rašoma liturgi-

jos žinyne, *nepageidautinas krikšto tėvų rolės augimas vedė prie to, kad palaipsniui jie perėmė visą tėvų vaidmenį krikšto metu taip, kad tėvai net nedalyvaudavo savo kūdikio krikšte* (1; 404). To (nesuprasto, todėl ir Bažnyčios požiūriu nepageidautino) krikšto tėvų vaidmens augimo šaknys buvo senosios tradicijos, pagal kurias kraujo tėvai krikštynose, vestuvėse ar laidotuvėse, t. y. su žmogaus būties pasikeitimu susijusiuose įvykiuose nebūdavo svarbūs. Kūniškus gimdytojus šiuose įvykiuose pakeisdavo ir svarbiausią vaidmenį atlikdavo dvasiiniai gimdytojai – tiltininkai, o šiuo atveju – krikšto tėvai.

Liaudies tradicijoje labai svarbi buvo kūmų ir krikštavaikių *dvasinė* giminystė. Kokios šios giminystės šaknys – tautinės ar bažnytinės? Pasamprotaukime. Senelių atsiminimuose kūmai ir krikštavaikiai negalėdavę tuoktis, o kūmų santuokai su krikštavaikio tėvais reikėjo vyskupo leidimo. Dabar tokią „giminystę“ prisimena tik senesnių kartų žmonės, ir ji nėra jokia kliūtis bažnytinėi santuokai. Vadinas, kūmų ir krikštatėvių giminystės ryšiai yra ne Bažnyčios, bet sena lietuvių (aisčių) tradicija. Jeigu ši giminystė būtų bažnytine teise pagrįsta krikščionybės tradicija, tai ji ir šiandien, nors ir silpniau išreikšta, galiojūt. Mes, būdami krikščionys, apie ją vienokiu ar kitokiu būdu sužinotume iš Bažnyčios mokymo. O ar iš tiesų taip yra? Krikšto tėvų kilmę tyrinėjęs O. Kosvenas rašo: *Nors krikšto tėvai yra bažnytinė institucija, bet kanonuose* (Bažnyčios teisėje, – mūsų pastaba) *nėra jokių nurodymų apie jų kilmę. Klausimai, kada, kuo remiantis ir kas krikščionybėje įsteigė krikšto tėvų instituciją, lieka be atsako* (80; 38). Nėra ir atsakymų, kodėl krikštijant Bažnyčiai apskritai prireikė krikštatėvystės ir kodėl, jei jau tokios tvarkos reikėjo, *krikšto tėvais negali būti kūdikio tėvai* (80; 99).

Krikštatėvystė su ja susijusius asmenis (kūmus, krikštavaiķį ir jo tėvus) jungia dvasinės giminystės ryšiais. Bet, kaip aiškina O. Kosvenas, *dvasinės giminystės sąvoka labai neapibrėžta ir bažnytinė (kanoniškoji) teisė nepajėgia jos išaiškinti. Kanoniškoje literatūroje šis klausimas ginčijamas* (80;100). Šie O. Kosveno priekaištai bažnytinėi teisei patvirtina aukščiau išsakytą nuomonę, kad krikštatėvystė iš esmės yra baltų, o bendrai paėmus, indoeuropiečių tradicija. Vadinas, krikščionybė krikštatėvystę ir su ja susijusią dvasinę

giminystę, kaip ir visa kita, kas buvo gero indoeuropiečių kultūroje, įjungė į bažnytinės apeigas, tik (deja!) neįtvirtino ir nepagrindė bažnytinės teisės įstatymais. Tai visai natūralu, nes krikščionybė, ypač ankstyvųjų viduramžių, susiformavo ne vien judaizmo, bet ir stiprioje indoeuropiečių kultūros įtakoje.

Tai patvirtina ir bažnytinės teisės žinovai teigdami, kad *krikštatėvystė atsirado romėnų įstatymo apie įsūnijimą pagrindu* (80; 98). Ir iš tiesų, nei islame, nei judaizme, t. y. neindoeuropietiškų tautų religijose krikštatėvystės nėra. Paminėsime dar ir tai, jog, kaip rašo Bažnyčios teisės specialistas M. Gorčakovas, *pagal senovines bažnytines taisykles krikšto sakramentui reikalingas tik vienas krikštatėvis ar krikštamotė (priklausomai nuo krikštijamojo lyties). Krikštatėvių pora – kūmai yra tradicijos reikalavimas* (išryškinta mūsų). Toliau M. Gorčakovas nurodo, kad *krikštatėvių poros paprotys anksčiau atsirado Vakaruose* (t. y. būtent indoeuropiečių tautose, – mūsų pasta-ba) *ir išplito į Rytus, kur Rytų Bažnyčia su šiuo papročiu netgi kovojo. [...] Bet ir Vakarų Bažnyčia pripažįsta, kad pagal taisykles turėtų būti tik vienas asmuo, ir tik kaip nuolaida leidžiami du (krikštatėvis ir krikštamotė)* (73; 264). Tuo tarpu, kaip matysime skyriuje *Krikštynos ir virsmo ženklas*, seniau lietuvių ir kaimyninių tautų krikštynose dalyvaudavo iki 10-ies ir daugiau kūmų porų.

Nesunku suprasti, kad krikštatėvystės ir dvasinės giminystės tradicija buvo nuolaida indoeuropiečių papročiams. Kol jie buvo gyvi, Bažnyčia šią tradiciją palaikė, o kai jie beveik išnyko, Bažnyčia nebeturėjo jokio pagrindo juos paremti ir todėl, kaip rašoma liturginiame žinyne, *nauja krikšto tvarka (1969 m.) atstatė tėvų pirmenybę prieš krikštatėvius. Dabar jau nebe krikšto tėvai laiko kūdikį krikšto metu ir atsakinėja į kunigo klausimus, bet patys gimdytojai, o krikšto tėvas tik uždeda dešinę ranką ant kūdikio* (1; 404).

Naujausiame bažnytinės teisės kodekse (kanonuose), išleistame po Antrojo Vatikano susirinkimo, dvasinė giminystė tarp kūmų ir krikšto vaikų visiškai neminima (10). Teisyne nurodoma, kad gali būti tik vienas krikšto tėvas, tik viena krikšto motina arba abu kartu (kan. 873). Pastebėsime ir tai, jog naujieji bažnytiniai kanonai krikšto tėvams kelia žymiai mažesnius reikalavimus už lietuviškos tradicijos

reikalavimus kūmams. 874-e kanone asmeniui, kviečiamam į krikšto tėvus, keliama tokie reikalavimai ar apribojimai: 1) *reikalingas sutikimas eiti šias pareigas*, 2) *būti ne jaunesniu kaip 16-os metų*, 3) *priėmęs Sutvirtinimo bei Švč. Sakramentą ir gyventi krikščionišką auklėjimą bei krikšto tėvo pareigas atitinkantį gyvenimą*, 4) *nenusikaltęs bažnytiniais kanonais* ir 5) *nebūti krikštijamojo tėvu ar motina* (10; 398). Pagal naujuosius kanonus lengvesnės, paprastesnės ir krikšto tėvų pareigos. 872-sis kanonas jas taip apibrėžia: *kartu su tėvais nunešti krikštijamąjį kūdikį krikštui ir padėti tėvams jį auklėti taip, kad pakrikštytasis gyventų krikščionišką gyvenimą ir ištikimai pildytų krikščioniškasias priedermes* (10; 396).

Bažnytinės ir tautinės tradicijų palyginimas rodo, kad kol dvasinė kūmų ir krikštavaikių giminystė buvo gyva tautinės savimonės dalis, tol ji ne tik neprieštaravo krikšto sakramentui, bet dar ir pagilino jo prasmę. Ji tapo ir bažnytine tradicija. Silpstant tautinei savimonei, dvasinė kūmų ir krikštavaikių giminystė, nebeturėdama nei tradicinio, nei teisinio pagrindo, išnyko ir bažnytinėje praktikoje. Todėl Bažnyčia santuokos sakramento dėl dvasinės giminystės jau neberiboja.

Apie dvasinės giminystės tradicijos kilmę ir jos stiprumą galima spręsti iš XIX a. pabaigoje Novgorodo gubernijoje etnografų užrašyto atvejo. *Vietinis šventikas, matydamas, kad jauna pora myli vienas kitą, bet nesituokia todėl, kad jų krikštamotė yra ta pati, pasišaukė vaikiną ir paaiškino jam, kad tokia santuoka nepažeidžia nei pilietinių, nei bažnytinių įstatymų. Tačiau vaikinas vis tiek nesutiko vesti sakdamas: 'Ne, dvasiškas tėve, sąžinė draudžia – užgrauš'* (82; 40). Apie tragiškas santuokos tarp krikštatėvio ir krikštadukros pasekmes rašė rusų rašytojas L. Tolstojus apsakyme „Gundymas“, o poeto A. Puškino veikėjos Marijos motina, sužinojusi apie dukros santykius su jos krikštatėviu Mazepa, pasibaisėjusi šaukia: *Бесстыжый! старец нечестивый! / Возможно ль?... нет пока мы живы, / Нет! он греха не совершит. / Он долженый быть отцом и другом / Невинной крестницы своей... / Безумец! на закате дней / Он вздумал быть ее сунузом – 'Begėdis! senis negarbingas! / Ar galima... ne pakol mes gyvi, / Ne! Jis nuodėmės nepadarys, / Jis turintis būti tėvu ir draugu / Savo nekaltos krikštadukros... / Beprotis! gyvenimo gale /*

Sumanė tapti jos sutuoktiniu’ (82; 50).

Naujausiuose bažnytinės teisės kanonuose (10) apie krikštatėvių reikšmę ir pagarbą jiems net nekalbama, tuo tarpu tradicinis senojo Lietuvos kaimo žmonių suvokimas ir padavimai kalba apie ypatingą krikštatėvių reikšmę ir jiems rodytą pagarbą. Žemaitijoje kūmai buvo labai mylimi, krikštavaikiai *meldžiasi už juos, o suaugę net gelbsti arba padeda ligoj ir varge* (40; 96). Dzūkijoje *krikšto tėvai ir tarp savęs, ir su krikštavaikio tėvais visam amžiui pasilieka kūmais ir nedera jiems tarpusavyje pyktis, nelaimėje viens kitam nepagelbėti, ar būti prieš kūmą teisme priešingos pusės liudytoju* (32; 38–39).

Dzūkijoje užrašyta legenda pasakoja: *Vieno mirusio vaiko vėlei Dievas parodė žemę, iš kurios ji ką tik buvo atkeliavusi. Paėmęs ją Dievulis už rankelės, parodęs pasilikusius ant žemės beverciančius tėvus ir paklausęs, kas jie esą. ‘Pelų maišai’, – atsakė nesvyruodama vėlė. Tada Viešpats Dievulis parodęs jai krikšto tėvelius ir paklausęs, o kas tie esą. ‘Mano tikri tėveliai’, – vėl nesvyruodama atsakiusi vėlė* (32; 38). Šiai legendai atliepia žemaičių nuomonė, kad *mirusio vaiko vėlė, nuėjusi dangun pas Dievą, pirmiausia nusilenkia už savo kūmus* (32; 95). Žinia, kad vėlės danguje pripažįstančios tik krikšto tėvus, yra nuoroda į tai, jog krikšto tėvai yra dvasios tėvai. Iš tiesų ten, kur nėra kūno, nėra nei kūno tėvų (mūsų supratimu – tikrųjų). O gimdytojai Anapus išliks tėvais tik tiek, kiek sugebėjo būti savo vaikams dvasios tėvais.

Rusų patarlė sako: *Духовное родство – пуще плотского* – ‘Dvasinė giminystė svarbesnė už kraujo’ (94; 98). Tą patį patvirtina ir Vitebsko gubernijoje užrašytas pasakojimas apie motiną, verkusią savo vaikų. Kunigas jai patarė ateiti į bažnyčią ir pažadėjo motinai pakviesti mirusius vaikus. *Kai vaikai pasirodė, kunigas jų paklausė, rodydamas į motiną: ‘Kas ji?’ vaikai atsakė: ‘Maišas, tas kuris mus leido į žemę’* (99; 624). Palyginkime su libaniečių rašytojo ir filosofo K. Džibrano mintimi: *Jūsų vaikai nėra jūsų. /.../ Jie atėjo per jus, bet ne iš jūsų. Ir nors jie su jumis, jie jums nepriklauso* (21; 89, – išryškinta mūsų).

Kursko gubernijoje nepagarba krikšto tėvams ar nesantaika su jais būdavo laikoma ypatingai sunkia nuodėme. Nei viena moteris krikšto

tėvui nedrįsdavo pasirodyti vienplaukė ar basa. Lauko darbuose visos moterys prie vyrų dirbdavo su marškiniais, bet pamačiusios savo krikšto tėvą skubėjo užsivilkti sarafaną (80; 97). Ukrainoje krikšto tėvas krikštavaikiui patardavo, galėjo jį papeikti, netgi išplūsti ir suduoti jam (80; 97). Lietuvoje taip pat krikštatėviai turėjo teisę *savo krikštavaikius išbarti, o kartais ir bausti, nors jie būtų ir nebe visai vaikai* (33; 222). Ypač gerbdavo kūmą Pietų slavai. Tuose kraštuose įžeisti kūmą – didžiausia nuodėmė. Prieš kūmą (kaip ir Lietuvoje) negalima liudyti, paduoti jį į teismą. *Stovėk kaip prieš kūmą*, – sako serbų patarlė (80; 97). XV a. keliautojas J. Šiltbergeris (Johann Schiltberger) rašo, kad Armėnijoje krikšto vaikai, sutikę kūmą (*kavorą*), puldavo prieš jį ant kelių (80; 97).

Kūmai turi ir pareigų. Jos atsispindi dzūkiškame kvietime į kūmus: *Prašau Tave (tariamasis vardas) mano namelius aplankyti, mano mažą kūdikėlį ant rankelių palaikyti, savo sūneliu (dukrele) pavadinti, šventon bažnytėlėn nuvežti, su Dievuliu supažindinti, globoti, auklėti, gerų darbų mokyti, kad augtų žmonėm naudon, Dievui garbėn* (32; 39, – išryškinta mūsų). Paminėta ir tam tikra apčiuopiamą pareigą: *Kai pasiūgėjęs vaikas pirmą kartą eina išpažinties, krikšto motina turi jį už rankos привести prie Dievo stalo* (32; 39). Rusų vestuvėse (Smolensko gubernijoje), jeigu nuotaka jau buvo praradusi nekaltybę, vestuvinininkai vienur gėdindavo motiną, o kai kur – tiktai krikšto motiną. O jeigu nuotaka buvo nekalta, girdavo krikšto motiną, kad *išsaugojo nuotaką* (82; 47).

Krikštatėvių vaidmuo dar labiau išryškėja vestuvių apeigose. Krikšto tėvo nuomonė būdavo ypač svarbi piršlybose, o kai kur ir lemianti: *Jei krikšto tėvui gerai, tai mums juo labiau*, – sakydavo Orenburgo kazokai, leisdami dukteris už vyrų (80; 96). Rusijoje jaunamartės krikšto tėvas paprastai būdavo *‘посажённым отцом, тысяцким, старостой’*, t. y. svarbiausiu vestuvių apeigų tvarkytoju (80; 96). Krikšto tėvas Juodkalnijoje, būdamas svarbiu vestuvių veikėju, ir toliau pasilieka sutuoktos poros draugu, jų *dvasiniu tėvu* (80; 96, – išryškinta mūsų).

Aptarkime svarbią dėdės iš motinos pusės – avyno bylą. Apsiribosime tik susiedami avyną su krikštatėvio ir marčio (maršal-

kos) pareigomis, t. y. atkreipsime dėmesį į tai, jog jaunosios brolis, atlikdavęs svarbų vaidmenį vestuvių apeigose, būdavo sesers vaikų krikštatėviu, o jiems tuokiantis – ir jų vestuvinių apeigų tvarkytoju – marčiu (maršalka). Šią prielaidą patvirtina gyvavę papročiai. Pasak M. Kosveno, *paprastai krikšto tėvu būdavo dėdė iš motinos pusės* (80; 103). Rusų ir ukrainiečių vestuvėse apeigų tvarkytoją (jis, kaip jau minėjome, buvo krikšto tėvas) vadindavo *dėde*. Šis visą laiką būdavo prie jaunojo, vesdavo jį už rankos, važiuodavo su juo ir kitais vestuvininiais pas nuotaką ir tokia pat tvarka grįždavo. *Dėdė nuotaką ir jaunąją vesdavo į klėtį sugultuvėms* (80; 102, – išryškinta mūsų). O tai, kaip prisimename iš vestuvių virsmo, bene atsakingiausioji marčio pareiga.

Jei dėl kokių nors priežasčių mirdavo ką tik gimę vaikai, kad ir krikštyti, būdavo imamasi šitokių priemonių: lietuviai (2; 36 ir 5; 32) ir slavai (72; 120) *ypatingais* krikšto tėvais kviesdavo pirmą sutiktąjį, o žemaičiai – elgetą (40; 96). Kokia šio papročio esmė? Gal tai ir nebūtų atkreipusi mūsų dėmesio, tačiau pirmo sutiktojo pagerbimas aprašytas rusų laidojimo papročiuose. Išlydint velionį iš namų, pirmąjį sutiktą žmogų pasitikdavo su uždegta žvake ir apdovanodavo jį į drobę įvyniota duona, pyragu ar pinigais. Priimti dovanas (*принять невью встречу*) buvo laikoma laime, nes manyta, jog mirusysis pirmą sutiktąjį (*спрешиника*) globosias aname pasaulyje (84; 95). Pateikėjo aiškinimu, apsaugą šiuo atveju patiria ne virsme esantis, t. y. velionis, bet pirmas sutiktasis. Tačiau prisiminus, kad visos laidotuvių apeigos buvo skiriamos nestabilioje ir pavojingoje būsenoje esančiam velioniui, taps aišku, kad ir šįkart (plg. su gimties virsme esančiojo apsauga: pirmas sutiktasis kviečiamas į kūmus, kad kūdikis nemirtų) globa iš tiesų teikiama ne apdovanotajam, bet į mirties virsmą patekusiam velioniui. Mirusiojo artimųjų dovana yra duodama **jo vardu** pirmam sutiktajam, kurį velionis sutinka Anapus.

Virsmo sąvoka yra raktas ir šiai mįslei įminti. Gimimas, mirtis ar vestuvės yra perėjimas į naują, dar nepatirtą būvį ir todėl labai svarbus yra pirmas sutiktasis, kuris naujai atėjusiam suteikia pirmąją pagalbą ir jį globoja. Peržengusiam mirties slenkstį velioniui paramą suteikia pirmas sutiktasis Anapus, tačiau dovanos jam atiduodamos

velionio vardu Šiapus. Atitinkamas pirmo sutiktojo vaidmuo ir gimties virsme. Suprantama, kad šiuo atveju vietoj kūdikio pirmą sutiktąjį sutinka tėvas. Darome išvadą, kad pradinė papročio forma turėjusi būti tokia: ne tik išlydint velionį, bet ir gimus kūdikiui apdovanojamas pirmas sutiktasis (*супрешник*). Kadangi krikšto tėvas, kaip ir pirmas sutiktasis, yra dvasinis kūdikio globėjas, tai suprantama, kad jis ypatingesniu atveju prašomas ir į kūmus. Belineka pridurti, kad pirmas sutiktasis turėjo būti apdovanojamas ar pavaišinamas ir vestuvių apeigose. Pirmo sutiktojo apdovanojimo papročio sąsają su virsmu patvirtina dovanai naudojama *vienadienė* (*обыденная новина*), t. y. per vieną naktį ar dieną pagaminta drobė (84; 95, – plačiau apie ją žr. sk. *Kaukas*). To reikalauja esminis virsmų panašumas. Nors peržiūrėtoje etnografinėje medžiagoje pirmo sutiktojo pagerbimo vestuvėse neradome, tačiau nuo Tauragės kilusi paskaitų klausytoja patvirtino, jog ji mačiusi, kaip jaunieji išėjo į gatvę ir pavaišino pirmą sutiktąjį.

Aptarta medžiaga leidžia teigti, jog krikšto tėvai iš tikrųjų buvo dvasios tėvai, kurių pareiga buvo rūpintis dvasiniu žmogaus gimimu ir tolesniu jo sielos brendimu. Jei miršta tikrieji tėvai, *kūmai turi savo podę* (krikštavaikį, – mūsų pastaba) *paimti savo globon* (40; 96).

Kitaip sakant, krikšto tėvai, perduodami dorinę tautos kultūrą, įprasmindavo krikštavaikių gyvenimą. Matyt, vardo parinkimas, kuris būdavo *siejamas su gyvenimu* (33; 220), taip pat buvo kūmų prieidermė (yra žinoma, kad kai kuriose tautose vardą rinkdavo krikšto tėvai, – 80; 96). Ukrainoje vardą *parnešdavo* pribuvėja, kūmai, arba *eidavo vardo* pribuvėja su kūmais kartu (72; 71). Latvių ketureilis netiesiogiai pasako, jog vardą duodavo krikštatėviai: *Krikšto tėve, krikšto mote, / Neškit mane krikštytų. / Mane ruošės tėvas, motė / Be vardelio auginti* (6; 35).

Jeigu kūmai yra krikštavaikio dvasiniai tėvai, tai savaime suprantama, kad vaikai augdami *seka krikštatėvių pėdomis* (33; 221): *Kokie padraikos buvo kūmai per krikštynas, tai toks auga ir vaikas* (33; 223); Mažojoje Lietuvoje sakydavo, kad *kūmų nuodėmės kūdikiui prilimpa* (55; 33), o Biržų apylinkėse – kad *kokie kūmai, toks ir kūdikis* (29; 38).

Suprantama ir tai, kodėl tėvai stengdavosi kūmais parinkti do-

rus ir garbingus žmones, o eiti į kūmus buvo laikoma savotiška garbe, iškilimu kitų akyse. Kuris žmogus kaime turtingesnis, *doresnis*, tai kartais yra buvęs net 10–15 kūmijų (33; 221, – išryškinta mūsų). Mano dėdė tris dešimtis krikštasūnių turėjo, – tai sakinsys, paaiškinantis žodį *krikštasūnis* LKŽ. Smolensko srities gyventojas 1982 m. pasakojo, kad jo tėvas, kuris buvo visų gerbiamas ir negėrė, turėjo 43 krikštavaikius (82; 46). Bulgarijoje krikštatėvystė taip gerbiama, kad bulgaras greičiau neteks viso turto, negu atsisakys tokios giminystės (80; 98).

Jei krikštatėvių vaidmuo dvasinis, tai aišku, kad krikštavaikių (dvasinių vaikų) skaičius liudijo žmogaus *dorą* ir *garbingumą*. Tad suprantama, kodėl žmonės, ypač jaunimas stengdavosi būti pakviesti kūmais. Kad pakviestų į kūmus, pašovę duoną skubiai išnešdavo ližę ar duonkubilį; stengdavosi valgyti kepalą prariekimus (kampelius). Prasmingi tampa ir priežodžiais virtę posakiai: *Su šluota mušto niekas į kūmus neprašo*; arba *Jeigu sėdėsi ant kaladės, kūmu niekas neprašys* ir t. t. (2; 33).

Dvasinė giminystė yra aukščiausio lygio giminystė, t. y. didesnė už tėvo – vaiko ar brolio – sesers giminystę. Tokia giminystė negali būti pažeminta ir paniekinta. Matyt todėl kūmų ir krikštavaikių vedybos buvo griežčiausiai draudžiamos.

Platelių apylinkėse užrašytame padavime pasakojama, kad jei tuokiasi brolis su seserimi ar tėvas su dukterimi, tai jie *dar išsipakūtavos*, bet jeigu tuokiasi kūmas su krikšto dukra, tai *jokiu būdu neišpakūtavos* (40; 95). Krikšto tėvų reikšmė, mūsų nuomone, glūdi ir kūmų sinonime *podė* ‘krikštamotė, krikštatėvis’: *Užsiprašė mane už podę; podis, podžius* ‘krikštatėvis’: *Aš lemiu, kad tave į podžius paprašys*; ir *podžiai* ‘krikštatėviai’ (LKŽ). Taip kūmai vadinami Suvalkijoje, pietinėje Žemaitijoje ir Šiaurės – Vidurio Lietuvoje. Tuo tarpu šiaurinėje Žemaitijoje (Plateliai, Seda, Darbėnai) *podė* vadinamas krikštavaikiu (40; 94, – LKŽ).

K. Būga žodį *podė* kildino iš vokiško *pathe* ‘krikšto tėvas’ (7; 341), bet lengvai galima įtarti, kad žodis *podė* yra tos pačios darybos kaip *sudiev* ar *dėkui*. Palyginkime: ‘su Dievu’ = *sudiev*, *sudieu*, *sudie*; ‘Dieve padėk’ = *dėkui*; ‘po Dievo’ = *podie*, *podė*, *podis*, *podžiai*.

Ši kalbos detalė dera ir su papročiuose bei padavimuose glūdinčia podės (krikšto tėvo) reikšme. Tai asmuo, vaiko atžvilgiu svarbesnis už tėvus – dvasinis gimdytojas, t. y. pirmasis žmogus po Dievo. Tai patvirtina ir Rusijoje vartoti krikštavių pavadinimai, kilę iš žodžio *Бог* ‘Dievas’: *божат* ir *божатка* (84; 104) arba *боженька* (82; 40), o *боженька* reiškia ‘dievulis’. V. Dalis pateikia keturis krikštavių sinonimus, kilusius iš žodžio *Бог* ‘Dievas’: *божатый*, *божат*, *божатко*, *божатушко* ir trylika krikštamotės pavadinimų: *божатая*, *божата*, *божатка*, *божатушка*, *божать*, *божина*, *божатинка*, *божатишушка*, *божа*, *боженька*, *божуха* (74, I; 107). Iš to galima spręsti, kaip plačiai buvo paplitęs toks krikštavių pavadinimas. Kartais rusai taip vadindavo ir netikrus našlaičio ar pamestinuko tėvus.

Vedų tradicijoje labai ryški dvasinio mokytojo (guru) visuomeninė sankloda. Jos prasmė gerai dera su baltiška krikštaviųyste. Guru induizme taip pat yra dvasinis gimdytojas. Indų šventraštyje „Apastamba – dharmasutra“ rašoma, kad *jis (mokytojas) priverčia jį (mokinį) gimti, teikdamas jam šventąjį žinojimą. Šitas (antrasis) gimimas – geriausias. Tėvas ir motina (mokinio) pagimdo tik jo kūną*. Kitame šaltinyje (*Manusmriti*) rašoma, kad *iš dviejų (tėvų) – duodančių (fizinį) gimimą ir teikiančio vedų žinias – garbingesnis tėvas, teikiantis vedų žinias, nes vedų duotas gimimas amžinas ir po mirties, ir šiame pasaulyje. Kadangi tėvas ir motina pagimdo (mokinį) iš tarpusavio meilės, tai šis gimimas yra iš iščių. Tačiau gimimas, kurį pagal taisyklės duoda mokytojas, žinantis vedas, – tikrasis (gimimas): jis išlaisvina nuo senatvės ir mirties* (93; 9–10). Šios ištraukos ir daug kitų vedų literatūros nuorodų nedviprasmiškai teigia, kad mokytojo (guru) tikslas yra *naujas, dvasinis mokinio gimimas* (93; 8). Dvasinė mokytojo asmenybė atgimsta mokinyje ir taip perduodama dvasinė tautos tradicija – etinė kultūra.

Gretindami vėdišką ir baltų tradicijas galime teigti, jog ir krikštaviųyste, skirta dvasiniam žmogaus gimimui, užtikrindavo senos etinės kultūros perdavimą iš kartos į kartą. Dvasinio gimimo prasmė slypi lietuviškoje mergystėje – skaistoje (žr. *Vestuvių virsmas* sk.

Seserystė ir mergystė) ir vedų tradicijos mokymosi laikotarpio pavadinime *brahmačarija*, kuris taip pat reiškia *mergystė*. Žinant, kad arijai yra atkeliavę iš Indoeuropos lopšio – baltų protėvynės, galima teigti, kad mokytojo (guru) visuomeninė sankloda yra įteisintas (kanonizuotas) senovės lietuvių krikštatėvystės variantas (krikščionybė, kaip minėjome, to nepadarė), perduodantis dvasinę kultūrą ir tautinę savimonę. Šią prielaidą patvirtina ir kiti panašumai. Tarp mokytojo (guru) ir mokinio, kaip ir tarp kūmų ir krikštavaikio, atsiranda dvasinės giminystės ryšiai: mokiniui draudžiama vesti mokytojo dukterį. Mokinys ar mokytojas mirties atveju paveldėdavo dalį mokytojo ar mokinio turto (93; 26). Žemaitijoje *kūmai mirdami savo podei palieka atminimui ir palikimo* (40; 96). Mirus krikštavaikiui, *krikštatėviai rūpinasi laidotuvėmis: kūma – įkapėmis, kūmas – karstu* (33; 222), o Indijoje, mirus mokytojui mokinys atlieka laidotuvių apeigas (93; 7). Belineka pridurti, kad krikšto tėvai būdavo gerbiami ne mažiau negu vedų tradicijos mokytojai.

Minėtasis naujusias (1969 m.) bažnytinis vaikų krikšto ritualas *vėl atstato tėvų pirmenybę prieš krikšto tėvus* (1; 404). Pagal naujas apeigas nebe krikšto tėvai, o kraujo tėvai atsakinėja į kunigo klausimus, ir kūdikį, jei tik gali, laiko motina, o krikšto tėvas tik uždeda dešinę ranką ant vaiko. Prisiminę jau minėtus mažesnius reikalavimus krikšto tėvams, dvasinės giminystės bei krikšto tėvų pareigų išnykimą, pastebėsime, jog dabartinis, patikslintas krikšto tėvų vaidmuo, palyginus su senąja, dar prieš šimtą metų Lietuvoje gyvavusia krikštatėvystės nuostata, tėra formalumas.

Bažnyčia palankiai žiūri į tautų kultūrines tradicijas. Brangiai mokant už dorinės protėvių kultūros praradimą reikėtų pamąstyti, ar nevertėtų atgaivinti senuosius lietuviškus krikštatėvystės ir dvasinės giminystės papročius.

TILTAS IR TYLA

Krikšto tėvų kaip tiltininkų vaidmuo išsakytas latvių ketureilyje, kur krikštavaikį jie simboliniu tiltu perneša per upę: *Krikšto mo-*

tin, krikšto motin, / Pernešk mane per upelį. / Pernešusi per upelį, / Paduok man į ranką sūrio (71; 142). Šiame posme paminėtas apeiginę reikšmę turintis sūris. Jis minimas ir kupiškėnų krikštynose: *Jei gimsta duktė, sako: 'sūrį duokš' – mat, ateina į namus šeimininkė, motutės užvadėlis. Sūrį bobutei pati gimdyvė pažada* (18; 405). Šiame užrašyme sunku įžvelgti apeiginę sūrio prasmę, tačiau sūris vartotas ir vestuvių apeigose. Latvijoje, vedant sugultuvių, *dalina visiems po gabalėlį sūrio bei duonos* (71;187) ir dainuojama: *Jaunoji, sesule, / Sugultuvių sūrio / Ir aš tau daviau, / Kai mane suguldė* (71; 188).

Žemaičių vestuvėse sugultuvių naktį taip pat kapojamas sūris (41; 115). Sūris yra vienas iš virsmą vaizduojančių apeiginių valgių. Jo simbolikos esmė slypi, matyt, pieno kokybės (konsistencijos) pakitime: beformis pienas, *įdėtas į skvarmą* (formą) tampa kieto pavidalo sūriu (*supilk tešlą į skvarmą*, – LKŽ). Panašiai ir žmogaus siela, perėjusi per motinos iščias, įgyja apibrėžtą pavidalą – kūną.

Aukščiausiam virsmo taškui, jo viršūnei būdinga tylą (žr. 1 pav. ir 2 pav.). Tyla krikštynose yra paliudyta Mažojoje Lietuvoje: *Kai veža krikštyti, važiuojantieji laikosi pritinkančios tylos ir rimties, kaip bažnyčioje. O laukiant sugrįžtančių kūmų svečiai susirenka, netardami nei žodžio, netgi pasisveikina tylomis. Šitoji tyla trunka tol, kol nešančioji kūma [...] padeda kūdikį į gimdyvės lovą* (37; 144, – išryškinta mūsų). Kai kur Lietuvoje reikalauta, kad veždami krikštyti kūmai nesikalbėtų: Tverečiuje – *Išvežus vaiką krikštyti, reikia kūmam nesikalbėti, kitaip vaikas bus rėksnys* arba Varėnoje – *Jei veždami krikštan vaiką kūmai šneka, tai vaikas bus negeras, vis verks* (2; 35). Tačiau labiausiai tikėtina, kad kūmų nekalbumas (tyla) šiose vietovėse sietinas su visoje Lietuvoje žinomu įsitikinimu, jog nuo kūmų elgesio priklauso, koks bus vaikas, o tikroji tylos prasmė jau yra pamiršta. Grįžtančius iš bažnyčios kūmus tylomis sutikdavo ir Baltarusijoje (98; 6–7). Tyla linksmoje krikštynų puotoje rodo, jog mūsų protėviai į krikštynas rinkdavosi ne tik pasilinksinti, bet, visų pirma, kaip į šventą, dvasinio susitelkimo reikalaujančią apeigą, kuria naujas žmogus, gavęs vardą, priimamas bendruomenėn ir Bažnyčios globon.

Tylos akimirklų aukščiausiam virsmo taške randame ir laidotu-

vėse bei vestuvėse. Bažnyčioje, per Didįjį Virsmą – Eucharistiją, visa bažnyčia taip pat nutyla. Tad tylą – tai tiltas tarp Šiapus ir Anapus, nulinio taškas virsme pereinant iš vienos būsenos į kitą.

SENOŠ FORMOS NAIKINIMAS

Senos formos naikinimo apeigos lydėdavo kiekvieną žmogaus virsmą. Vaizdžiausia ir dažniausiai sutinkama tokio pobūdžio apeiga yra indo (formos simbolio) daužymas. Dzūkų krikštynose, prieš važiuodami į bažnyčią, kai jau visa paruošta *kūmai atsisėda greta ant suolo truputį atsilsėti, didelėn kelionėn pasirengę. Tėvas pavaišina juos alaus stikline, kurią kūmai, alų išgėrę, sudaužo į grindis. Jei stiklinė sudūžta į smulkius gabalėlius, vadinasi, laimingai klosis kūdikio gyvenimas, jei į didesnius – sunkesnis bus jo gyvenimo kelias* (32; 43). Šioje apeigoje yra ir vestuvių bei mirties virsmuose sutinkamas simbolis – suolas. Tai susikaupimo, įėjimo į savotišką transą ir didelio būsimą įvykio laukimo išraiška. Iš tiesų, kuo smulkesnės bus formą simbolizuojančio indo šukės, tuo tikresnis bus virsmas ir radimasis naujoje kokybėje, o kartu laimingesnis gyvenimas. Aukštaitijoje ir Suvalkijoje indą daužydavo per kūmos pietus. Juose būtinas patiekalas būdavo dubenyje kepta kiaušininė, *kurią suvalgius sudaužydavo indą* (20; 253). Ukrainoje būdavo daužomas puodas su koše. Šią apeigą atlikdavo taip. Baigiantis krikštyną pietums pribuvėja statydavo ant stalo puodą su kietai (*є крмтмю*) virta koše. Krikšto tėvas lazda arba tris kartus pakeldamas puodą, paskutiniu smūgiu į stalą jį sudaužydavo. Indas suduždavo, o kietai virta košė išlaikydavo puodo formą (72; 142–143). Baltarusijoje taip pat kūmas daužydavo puodą su pribuvėjos koše (84; 109).

Senos formos naikinimas išreiškiamas ir kitais būdais. Ypač dažnos vestuvių virsme yra apeigos su šiaudais. Jos žinomos ir gimties virsme: *Kai mažas vaikas ateina į pasaulį, reikia nevysčius padėti ant šiaudų* (2; 23). Senas gimdymo būdas ant šiaudų (95; 26), kaip ir marinimas ar jaunųjų sugultuvės ant specialiai paruoštų 27-ių šiaudų pėdų (96; 141), taip pat yra senos formos naikinimo išraiška. Ukrainoje kūma su kūdikiu rankose peržengia per ant slenksčio pa-

dėtus degančius šiaudus (72; 138). Palyginkime su vestuvių vežimo pervažiavimu per degantį šiaudų kūlį Lietuvoje arba vestuvinių važiavimų tarp degančių šiaudų, tarsi ugnies koridoriais, Baltarusijoje.

Senojo gyvenimo būdo (formos) naikinimas visada susijęs su skausmu ir verksmu. Vestuvėse nuotaka apverkia prarastas *jaunas nerūpestingas dieneles* ir yra gaudinama dainomis, o krikštynose virkdinamas kūdikis. Grįžus iš krikšto *kūma pasakoja, kaip kūdikis krikšto metu laikėsi. Jei stipriai verkė – ilgai gyvens, sveikas, stiprus bus, jei mažai verkė – neilgas bus jo amžius, o jei visai neverkė – greitai numirs. Tas įsitikinimas tiek gilus, jog krikšto metu, kad vaikas stipriau verktų, kūma kunigui nematant, geriau pasakius, nepastebint, stengiasi vaiką skaudžiau įgnybti, kad jis labiau verktų* (32; 45–46). Palyginimui – kai kuriose Baltarusijos ir Rusijos vietovėse 7-ųjų metų berniukui pasiūdavo kelnes, o mergaitei sijoną. Šiuos drabužius velkant vaikai turėdavo priešintis. Buvo manoma, kad kuo labiau vaikai priešinsis, tuo ilgiau jie gyvens (84; 106).

J. Brodovskio žodyne (XVII a.) aprašytoje apgėlų apeigoje, naujagimiui sulaukus kelių savaitių, kūmai turėdavo nukirpti vaikui plaukus (50; 495). Šioje apeigoje įsidėmėtinos dvi detalės: plaukų kirpimas ir tai, kad jį atlieka krikšto motina. Pasak M. Kosveno, krikšto tėvas yra senos naujagimio plaukų kirpimo (*nocmpuza*) apeigos vykdytojas (80; 96). Plaukus kirpdavo ir vestuvėse. Senesniuose šaltiniuose minima, jog ne tik nuotakai, bet ir jaunajam šukuodavo ir kirpdavo plaukus (96; 125). Slavų papročiuose aprašytos plaukų kirpimo apeigos sutinkamos dažniau ir yra pilnesnės. Pirmą kartą plaukus kirpdavo vienerių arba 2–3 metų amžiaus kūdikiui. Ši apeiga buvo šeimos šventė, kurioje dalyvaudavo krikšto tėvai. Rusų caro šeimos sūnums plaukus kirpdavo sulaukus 2–3 metų amžiaus ir sodindavo ant arklio. Ši apeiga iki XIX a. vidurio išliko ir tarp valstiečių: krikšto tėvas kirpo plaukus, o tėvas sodindavo sūnų ant arklio. Krikšto tėvas dažniausiai dovanodavo arklį, o kūma – juostą ir pirštines (84; 106–107). Plaukus Rusijoje ir Ukrainoje kirpdavo ir septintaisiais vaiko gyvenimo metais, kai dygdavo dantys (84; 107). Plaukų kirpimas, kaip ir vestuvių virsme (prieš nuometavimą), reiškia seno naikinimą ir perėjimą į naują gyvenimo tarpsnį.

KRIKŠTYNOS IR VIRSMO ŽENKLAS

Krikštynums keldavo pokylį, į kurį pakviesdavo gimines ir visus artimiausius kaimynus bei pažįstamus. *Jaunuomenei krikšty-nų pokyliuose nedera dalyvauti, tai tik suaugusių ir vaikų balius* (40; 99). Nevedusieji ir netekėjusios nedalyvaudavo krikštynose ir Baltarusijoje (98; 11). Iškilmingos krikštynos tęsdavosi 2–3 dienas.

Kūma krikštynums paruošia krikšto marškinius, kurie *esti ilgi, kad, kūdikį apvilkus, kojų pirštai visai pasislėptų* (40; 97). Ukrainoje kūma, eidama krikštyti, atnešdavo maždaug pusantro metro ilgio drobės gabalą, vadinamą *крыжно, плащик, покрывец*, ant kurio po krikšto guldėdavo kūdikį (72; 117). Rusijoje krikšto marškinius vadindavo ir krikšto vystyklų. Kartais krikšto vystyklą siūdavo kaip vyriškus marškinius, bet kaklo iškirptę ir rankoves darydavo tokias siauras, jog jie vilkėti netikdavo (84; 104). Riazanės gubernijoje krikšto marškinių būdavo vestuviniai tėvo marškiniai (84; 104).

Iš pateiktos medžiagos matyti, kad senoviniai krikšto marškiniai buvo ir dažnai tebėra panašūs labiau į maršką nei į marškinius. Akivaizdu, kad *marška* buvo pradinis žodis, iš kurio atsirado ir *marškiniai*. *Marška* turi keletą prasmų ('lovos paklodė', 'antklodė', 'staltiesė', 'didelis maišas', 'nedidelis tankus tinklas'), bet pagrindinės jos prasmės yra 'danga' ir 'gaubtas': *samanų marška, sniego marška, dangaus marška*; mįslė: *Pilna marška trupinių, dar kampelis lašinių* (LKŽ). Taigi krikšto marškinių būdavo gaubiamas panašiai, kaip jaunieji ar velionis.

Slaviški krikšto marškinių siuvimo būdai išliko artimesni senoviškiems krikšto marškiniams, skirtiems labiau *gaubimui* nei vilkėjimui. Jie panašūs į lietuvių sakmėse siuvenus marškinius – skraistes kaukams. Krikšto marškiniai, panašiai kaip nuometas vestuvėse (juo gaubdavo jaunojo namuose po sugultuvių), yra pilnai įvykusio gimties virsmo ženklas – naujo gyvenimo rūbas. Šią išvadą patvirtina ir senųjų nuomonė, kad jei vaikutis numirtų pakrikštytas be krikšto marškinėlių, tai *aname pasaulyje jis vaikščiotų plikas* (18; 407), ir krikšto marškinių saugojimo paprotys: *Tėvai krikšto marškinius saugojo, laikė skrynioje, suaugus atiduodavo pasidėti atminimui* (40;

97). Vaikui mirus, *įkapėms apvelkami krikšto marškinėliai* (40; 97). Gavęs gimties virsmo ženklą – krikšto marškinius, kūdikis baigia kelionę per virsmo viršūnę. Vėliau, kalbėdami apie kaukus, dar grįšime prie krikšto marškinėlių ir bandysime parodyti, jog jie, kaip ir krikšto tėvai, yra sena lietuviška, bet jau sukrikščioninta tradicija.

Jau minėjome, kad kūdikis iki krikšto nebuvo laikomas pilnai gimusiu. Ypatinę jo būsenos nestabilumą iki krikšto regime ir apsigimusio kūdikio gydymo papročiuose. Kūdikio plėmus ar dėmes, atsirandančius nėščiai moteriai nesisaugant, gydydavo tik iki krikšto, nes po jo jau negelbsti: *Jei vaikas apsigema su plėmais, tai, kol dar nekrikštytas reikia patrinti numirėlio ranka* (2; 12). Aluntos apylinkėje patardavo, kad *dėmė išnyktų, reikia ją kūdikio motinai liežuviu laižyti kiekvieną kartą, kai ima kūdikį kiloti. Taip daryti kas dieną ir tik iki krikšto, po krikšto negelbsti* (2; 8, – išryškinta mūsų).

Šiuo įsitikinimu pagrįstas ir kūdikio kojų atrišimo paprotys. Grįždami iš krikšto kūmai skuba atrišti surištas kojeles. Rimšės apylinkėje kūmai atleidžia surištas kūdikio kojas privažiavę rubežių (2; 36), o Kupiškio apylinkėje – tuoj pat parvežus iš krikšto, kad greičiau vaikas vaikščioti pradėtų. Kojas atrišti turi kūma, nes jei atriš motina, tai vaikas ilgai nevaikščios (33; 222). Žinodami minėtą krikšto tėvų vaidmenį bei krikšto prasmę, lengvai suvoksime, kodėl kūdikio kojas turi atrišti kūmai ir kodėl *ant rubežiaus* (ribos, ežios).

Užrašytose lietuvių krikštytųjų apeigose likę jau tik apeiginės košės valgymo nuotrupos. Merkinės apylinkėse, belaukiant sugrįžtant kūmų iš krikšto *pribuvėja verda grikinės košės*, o tik peržengusius slenkstį kūmus *pasitinka pribuvėja su puodeliu košės* (32; 44). Liškiavos apylinkėse laukti grįžtančių kūmų subėgdavo viso sodžiaus vaikai. Mažiesiems buvo dalijami riestainiai ir *po šmotelį grikinės košės*. Riestainius dalija kūmai, o košę pribuvėja (2; 37). Žemaičių krikštynose pribuvėja, visiems pavalgius, *atnešdavo apdengtą košę*. Kūmai ragaudavo košę ir padėdavo piniginę dovaną (20; 253). Košės dalijimo apeiga Merkinės apylinkėse jau buvo praradusi savo simbolinę prasmę ir XX a. pradžioje košė buvo tyčia verdama neskani (sūri ar karti), kad pribuvėjai ja vaišinant svečius, šie stengtųsi atsipirkti dovanomis (32; 44).

Košės (grūdų) simbolika panaši į apeiginės dovanos (kiaušinių ar kiaušinienės) simboliką patekynose. Aukštaitijoje ir Suvalkijoje krikštnų apeigų valgis per kūmos pietus būdavusi *dubenyje kepta kiaušiniene* (2; 253). Grūdai ar apeiginė stambių kruopų košė (kruopos – tai valgymui paruošti grūdai be lukšto) vartojama ir vestuvių bei laidotuvių išskilmėse.

Įvairių grūdų vartojimo prasmę vestuvėse ir laidotuvėse jau minėjome. Kaip rodo senesni šaltiniai, košė buvo ir vestuvių apeiginis valgis: *XVI–XVII a. carų vestuvėse jaunieji pirtyje valgė košę. Be to, košė kuo pagarbiausiai buvo pateikiama ir svečiams* (96; 123).

Ne išimtis ir gimties virsmas. Plinijaus liudijimu, ir senovės romėnai, gimus kūdikiui, virdavo košę (96; 123). Košė, kaip apeiginis krikštnų valgis, aprašytas rusų papročiuose. Orlovo gubernijoje krikštnuose *pribuvėja dėdavo ant stalo puodą košės ir dvi tuščias lėkštes, uždengtas rankšluosčiais. Po šventiko maldos pribuvėja virš stalo keletą kartų pakelia ir nuleidžia kūdikį. Tą patį veiksmą su košės puodu atlieka krikšto tėvas. Ši apeiga vadinama ‘молить кауу’ – melsti košę* (96; 124). Apeiginis krikštnų valgis – košė – XIX a. antroje pusėje dar plačiai buvo paplitęs ir Ukrainoje (72; 142) bei Baltarusijoje (98; 10).

Dzūkijoje tradicinis valgis prie mirusiojo buvusi grikių košė, o Aukštaitijoje – grucė (verdama iš nemaltų, tik nugrūstų grūdų kruopų). *Todėl mirus žmogui, – rašo P. Dundulienė, – sakydavo, kad jis privirė košės* (20; 264). Ypač plačiai stambių kruopų košė (кутья arba kūčia) būdavo vartojama slavų laidotuvių ir mirusiųjų paminėjimo apeigose. Dėl to košė, kaip apeiginis valgis, siejama su laidotuvėmis ir mirusiųjų paminėjimais.

Pateikti pavyzdžiai rodo, jog košė (grūdai) yra visų svarbiausiųjų žmogaus gyvenimo įvykių (gimimo, vestuvių, mirties) – virsmų – apeiginis valgis, simbolizuojantis seno mirtį ir naujo gimimą (*dygti – daigoti*), t. y. esminę permainą – virsmą amžinoje žmogaus būtyje. Tokių apeiginių valgių, sutinkamų visuose virsmuose, be stambių kruopų košės yra dar keletas – tai kiaušiniai ar kiaušiniene, duona, sūris ir kisielius. Paskutinieji du sutinkami rečiau.

Įdomumo dėlei pateiksime buvusį moksleivių paprotį, parodantį,

jog apeiginė košės valgymo prasmė iš tiesų buvo gyva liaudies sąmonėje. *Senesniais laikais*, – rašo N. Sumcovas, – *Ukrainoje, Kursko gubernijoje, Minsko gubernijoje ir dabar* (XIX a. II pusė, – mūsų pasta) *mokslo metų pradžioje moksleiviai valgo košę ir lazda sudaužo puodą* (96; 123–124). Mokslo metų pradžia – svarbus pasikeitimas (virsmas) moksleivio gyvenime, pažymimas apeiginiu košės valgymu ir išgyvento (atostogų meto) naikinimu – puodo daužymu.

Jau visai pakitusi, t. y. išlaikiusi tik pavadinimą, krikštynų košė aprašyta Gaidės apylinkėje. Po krikštynų pietų *bobutė atneša uždengtą lėkštę, taip vadinamą 'košę', ant tos užvožtos lėkštės padėta lėkštelė, į kurią kūmai turi įmesti bobutei pinigų. Įmetus pinigus, ji duoda kūmams paragauti 'kas ten buvo užvožta' ('košės'); dažniausiai ten esti kokie saldumynai* (2; 39). Suprantama, kad kadaise buvusi privaloma košės dalijimo apeiga, praradusi apeiginę prasmę, virto kūmų pyrago dalijimu: *Pavalgius ar bevalgant pietus, visi prašo 'kūmų pyrago' (2; 38).*

Leidinyje „Lietuvių etnografijos bruožai“ rašoma, kad Biržų apskrityje turtingų valstiečių krikštynose dar XX a. pirmoje pusėje dalyvaudavo 5–6 poros kūmų, o neturtingieji apsieidavo su viena pora. Kuršių Nerijos žvejų ir Klaipėdos, Šilutės apylinkių valstiečių (laukininkų) krikštynose kartais būdavo iki 10-ies porų kūmų (36; 469–470). Pasirodo, kad kviesti daug porų kūmų – ne vien Lietuvoje žinomas paprotys. Latvių krikštynose dalyvaudavo iki 10-ies porų, Ukrainoje – iki 5-ių porų (72; 121), kitose indoeuropiečių šalyse – nuo 3-jų iki 12-os porų (80; 101).

M. Kosvenas šį paprotį vadina *kolektyvine krikštatėvyste* (80; 101). Ar iš tiesų taip yra? Vestuvėse būdavo pamergių ir pabrolių pulkas, kurio dydis priklausė nuo vestuvių apeigų iškilmingumo. Mirusįjį palydėdavo irgi pulkas – „pamergės“ ir „pabroliai“ (žr. *Mirties virsmas* sk. *Virsmo ženklas*). Suprantama, kad ir gimties virsme naują žmogų sutikdavo ir įvesdavo į bendruomenę kūmų pulkas, kurio dydis taip pat priklausė nuo kūdikio tėvų išgalių ir krikštynų iškilmingumo. Paprastesnės krikštynos būdavusios su viena pora kūmų (kaip ir vestuvėse privaloma yra tik viena pora liudytojų). Kaip vestuvių, taip ir kūmų pulko dalyviai nebuvo lygiaverčiai: *Iš tokios kūmų grupės*

išsiskirdavo pagrindiniai: vienas krikšto tėvas ir viena krikšto motina (80; 101). Kūmų pulko dalyviai turėjo atskiras pareigas ir pavadinimus. Mažosios Lietuvos krikštynose minima kūma *nešėja* ir *laikančioji* kūma (37; 145–146). Ukrainoje kūmų hierarchija atsispindėjo jų pavadinimuose ir pareigose. Jeigu buvo kviečiamos trys poros, tai pirmoji pora vadinosi *vyresnieji kūmai*, o likusios *jaunesnieji kūmai*. Vakarų Ukrainoje – Podolijoje be vyresniųjų ir jaunesniųjų kūmų dar būdavo priekūmiai (*прикумы*) ir papriekūmiai (*ноприкумки*) (72; 122).

Daugelio kūmų porų buvimas krikštynų esmės nekeisdavo. Kūmų pulko dydis priklausė nuo krikštynų iškilmingumo. Minėta M. Kosveno kolektyvinės krikštątvystės prielaida yra nepagrįsta, nes į registravimo knygas būdavo įrašomi tik vyriausieji kūmai ir tik toji pora buvo vadinama krikšto tėvais (72; 122).

Lietuvninkų krikštynose aprašyta apeiga, kai antrą krikštynų dieną kūma *nešėja pasiima alavinį dubenį, pilną medaus su degtine ir razinomis, ir, lydima laikusios kūmos /.../, eina stuboj apsukui su daina, kreipdamosi pirmiausia į kūdikio krikštątvę (o paskui iš eilės į kitus dalyvius), pakol joms įteikiama dovana. Dovanotojas atpildo gauna šaukštą iš bliūdo ir priedo dar pyrago* (37; 145–146). Ši apeiga labai artima *marčios kraujo* gėrimui (žr. *Vestuvių virsmas* sk. *Marčios marinimas*). Ta pati gėrimo sudėtis (degtinė, medus, razinos) ir gėrimo ritualas (dubuo, šaukštas, nešimas aplinkui) liudija, jog susiduriame su vestuvėse pradėtos *marčios kraujo* gėrimo apeigos tęsimu, tiksliau jos pabaiga. Dubingių apylinkėje užrašytas moterų stengimasis prieš gimdymą gauti medaus, nors ir netiesiogiai rodo, jog minėtas apeiginis gėrimas buvo geriamas ir Didžiojoje Lietuvoje (17; 140). Vestuvėse *marčios kraujo* gėrimu rituališkai pradėtas *marčios marinimas* baigiamas krikštynose, pažymint martavimo baigtį, t. y. *marčios* tapimą motina. Martavimo (vestuvių virsmo) pabaiga ir visiškas pereėjimas į naują gyvenimą pažymimas ir galvos dangos (šį kartą galutiniu) pakeitimu (37; 146).

Aprašytoji krikštynų apeiga padeda įminti iš pirmo žvilgsnio keistai atrodantį kepurių atėmimo paprotį. Gimus berniukui, pribuvėja visiems apsilankantiems vyrams atiminėja kepures, kurias šie turi išsipirkti (40;

89). Kepures pribuvėja atima ir krikštynose: *Bobutė nuo svečių atima kepures, jas turi atsivaduoti šnapsu, saldainiais* (2; 39). Kitose vietovėse (Butrimonyse, Leipalingyje, Kaltinėnuose, Antalieptėje) gimus berniukui pribuvėja atiminėja kepures vyrams, o gimus mergaitei – atima skareles iš moterų (2; 39). Svarbu pažymėti, kad Antalieptės apylinkėje kepures atiminėdavo *tik iš nevedusiųjų* (2; 39).

Kepurių ir skepetų atiminėjimo paprotys susijęs su minėtu paskutiniu galvos dangos pakeitimu martavimo pabaigoje. Todėl, suprantama, galvos danga turėtų būti atimama tik iš martaujančiųjų. Šis paprotys plačiai žinomas Užgavėnėse, kurios švenčiamos ir kaip martavimo pabaigos šventė (101; 135). Tai, kad kai kur kepurės buvo atiminėjamos tik gimus berniukui, paaiškina senas S. Daukanto pateiktas paprotys, pagal kurį martavimas tęsdavosi tol, kol jaunamartė pagimdydavo sūnų: tik gimus berniukui, galvos danga būdavo keičiama paskutinį kartą (12; 82).

Remiantis minėtais papročiais pradinis aptariamos apeigos pavidalas turėjęs būti toks: pribuvėja, gimus berniukui, atiminėjo galvos dangą tik iš martaujančių (vyrų ir moterų), t. y. nevedusių ir vedusių, bet dar neturinčių vaikų. Kitaip sakant, iš tų, kuriems galvos dangos keitimas dar buvo ateities dalykas. Kepurių ir skepetų atėmimas iš martaujančiųjų buvo simbolinis priminimas jiems – žadinimas – neužsibūti pavojingame martavime ir kuo greičiau pabėgti iš *nokti* – *nykti* dėsno veikimo srities.

Lšvedimas iš virsmo

ĮVEDYBOS

Praėjus šešioms savaitėms po gimdymo, būdavo atliekamos įvedybų apeigos. Vėliau 6-ių savaitių laikotarpio nebuvo griežtai laikomasi, bet įsivesti vis tiek eidavo. Pogimdyvinio laiko, t. y. 6-ių savaitių trukmę nuo gimimo iki įvedybų, liudija ne tik papročiai bei atitinkmenys su vestuvių bei mirties virsmomis, bet ir kalbos duomenys. Plg.: *šešiauninkė* ‘šešias savaites po gimdymo gulinėjanti, negaluoianti moteris’: *Marija su sūneliu savo, kaip kita žydiška šešiauninkė, /.../ apsičystijo; šešios* ‘laikas po gimdymo’: *Ji dabar yra šešiose; Į šešias eiti* – ‘Po gimdymo būti įvesdintai į bažnyčią’ (LKŽ). Gimdyvės pavadinimai, susiję su šešių savaitių trukme, žinomi ir kitose indoeuropiečių tautose. Panašiu vardu *wochnerin* (nuo vok. *woche* ‘savaitė’), t. y. *savaitininkė*, gimdyvė vadinta ir tebevadinama Vokietijoje, nors yra ir naujadaras *gebärerin* (nuo vok. *gebaren* ‘gimdyti’), atitinkas lietuviškąjį *gimdyvės* pavadinimą. Rusų kalboje 6-ių savaitių arba 40 dienų laikotarpį atspindi įvedybų maldos pavadinimas *сороковая* ‘keturiasdešimtoji’ – tai apvalomoji malda, skaitoma gimdyvei po šešių savaitių: *принять сороковую* – ‘įsivesti’ (pažodžiui – ‘priimti keturiasdešimtąją’, o posakio prasmė – ‘įsivesti su apeigomis’) (74; IV, 275). Plačiau apie 6-ių savaitių laikotarpį, susijusį su žmogaus virsmis, žr. *Mirties virsmas* sk. *Nujunkymas. Mirusiųjų paminėjimai*.

Dažniausiai šis laikas siejamas su nešvara ir apsisvalymu. *Kol dar moteris neįsipravodijus, tai ji laikoma nešvaria. Tuo laiku jai negalima bendrauti su kitomis moterimis ir išeiti net iš savo sodybos* (33; 224). Tuomet, pasak senosios išminties, *šešiauninkė esanti tiek pati pavojinga aplinkai, tiek ir aplinka jai* (36; 465). Žagarės apylinkėse, *kol motina po gimdymo dar nėra buvusi bažnyčioje, tai kitą kartą, kai į kaimynus ko nueina, pvz. ugnies, tai po langu atsistojus šaukia: ‘Man ugnies išmeskit’, – bet pati į vidų neina* (2; 41). Panašūs

papročiai žinomi ir kitose tautose. Karelijoje gimdyvė negalėjo eiti į kapines, bažnyčią, svečius, o eidama iš namų apsaugai pasiimdavo žirkles, peilį (95; 36) ir dėl „nešvaros“ šešias savaites ji nevalgydavo prie bendro stalo (95; 45).

Nors šie papročiai atrodo keisti ir prietarų lygio, bet, matyt, jie nėra nepagrįsti. Akivaizdžiausias yra biologinis pagrindas. Medicinos mokslo duomenimis 6 savaitės – tai laikotarpis, per kurį moters organai grįžta į normalią fiziologinę būklę (66; 228). Reikia pabrėžti, kad gimdyvės *nešvara* nereiškia, kad ji yra susitepusi. Toks požiūris – tai, turbūt, judėjų (žydų) tradicijos įtaka. Gimdanti moteris, matyt, atsiveria ne tik fiziologiškai, bet ir visokeriopaip ir todėl pasidaro imli įvairioms įtakoms. Šešių savaitių atskirtis ir vienuma gimdyvei skirta ne tik todėl, kad ji yra *nešvari* ir nuo jos galima susitepti, bet kad atsivėrusiajai nepakenktų netinkama aplinka. Apie tai kalba papročiai, kuriuose nurodoma, jog šešiauninkė, išeidama iš namų, turi pasiimti ką nors apsaugai: *Kai moteris pirmąkart po gimdymo išeina iš kambario, tai turi pasiimti duonos ir druskos, kitaip jai vėjas pakenks* (2; 31), o karelių gimdyvė *apsaugai pasiimdavo žirkles ir peilį* (95; 36).

Vyras bet kokią įtaką priima labiau galva, o moteris daugiau išsioimis, – byloja sena išmintis. Šį požiūrį patvirtina ypatingas dėmesys žiurstui (prijuostei). P. Galaunė knygoje „Lietuvių liaudies menas“ rašo, kad *dar šiandieną senos kaimietės laiko nepadoriu daiktu rodytis gatvėj ar pašalaičiams be žiursto. Vienas audinių rinkėjas, pamatęs turguje moteriškę su gražiu žiurstu, paklausė jos, ar neparduotų jo. Moteriškė, matydama čia savo garbės įžeidimą, dėl to baisiai įsižeidė* (23; 266). Žiurstus ausdavo spalvingus ir ypatingais raštais, todėl audimas buvo lėtas: geriausia audėja per visą dieną išausdavo ne daugiau kaip sprindį. Žiursta minimas ir vestuvinėse dainose, kuriose nuotaka dėkoja tėvui už dalį, o motinėlei – už *devyndryžį žiurstelį* (51; 50).

Žiursto vaidmenį padėjo įminti P. Rožnovos, kilusios iš šiaurės Rusijos kaimo ir vadinančios save *ведунья* ‘vydūnė’ žodžiai, kuriuos ji pasakė trumpą sijonėlį vilkinčiai miesto merginai: *Tavo protėviai tau pasakytų, jog tu negerbi savo giminės* (103). Prijuostė arba žiursta uždengia ypatingiausią (švenčiausią) moters vietą – iščias. Jo įvai-

riaspalvių raštų sukurtas laukas filtruoja į iščias patenkančius spinduliavimus – informaciją. O latvių ketureilis rodo, kad nauja gyvybė traukiama į prijuostę arba, tiksliau, – per prijuostę į motinos iščias: *Iš dangaus nusileidau / Sidabro virvužėmis / Mielos Maros lopšin, / Motušėlės skreitužin* (6; 47).

Gimdyvė atsiveria, joje viskas atsipalaiduoja, paleidžiama – at-rišami raišteliai, mazgai, numaunami žiedai, paleidžiamos kasos ir pan. Todėl šešiauninkė, kaip ir nėščioji, yra virsmo būsenoje (žr. sk. *Atsisveikinimas. Vidinė rimtis – roma*), kuriai dėl jos nestabilios būsenos gali būti pavojinga aplinka arba ji pati gali pakenkti kitiems. Šiuo požiūriu labai prasmingas yra draudimas šešiauninkei lankytis kapinėse ar žmonių susibūrimo vietose. Šešios savaitės yra visuose virsmuose žinomas laikotarpis, kurio metu šešiauninkės fizinė ir dvasinė būseną grįžta į įprastą ir ji išsina iš virsmo.

Atidžiau save stebinčios moteris junta, jog būseną 6-ųjų savaitės laikotarpyje po gimdymo iš tiesų yra kitokia. Jauna moteris pasidalijo savo įspūdžiais. *Būseną po gimdymo maždaug 6 savaites ypatinga. Buvo labai padidėjęs jautrumas. Viskam didelis dvasinis pakilimas. Naktimis negalėdavau užmigti, žiūrėdavau į kūdikį, būdavo taip gera, norėjosi aprašyti savo išgyvenimus. Buvau nepaprastai jautri šalčiui ir triukšmui, ko iki tol ir vėliau nebejaučiau. Kai po dviejų savaitių nuo gimdymo pirmą kartą išėjau į gatvę, pasijutau taip keistai ir nesmagiai tarp žmonių, kad norėjosi tuoj grįžti į namus.*

Praėjus 6-ioms savaitėms, gimdyvė važiuodavo į bažnyčią įvedyboms. Anksčiau motina kartu veždavosi ir kūdikį (40; 111). Suvalkijoje iki Pirmojo Pasaulinio karo buvo įprasta einant įvedybų neštis su savimi kūdikėlį: *Motina ir kūdikis apsisiausdavę balta linine drobulė ir atrodydavę labai iškilmingai, šventiškai* (51; 54). Šis paprotys rodo drobulės ir kitų mūsų tautinių drabužių, ypač išėginių, sakralumą, t. y. tai, kad dažnas jų buvo susijęs su svarbiais žmogaus gyvenimo įvykiais.

Atvykusį įvedyboms motina laukdavo *bobinčiuje arba zakristijoje, kol kunigas pastebėjęs jos neįveda su tam tikromis apeigomis* (33; 224). Įvedybas atlikdavo ir neteisėtai sulaukusios kūdikio, tačiau jos būvę vedamos skirtingai, kad visi matytų ir žinotų, kuo nusidėjusios

(33; 224). Baisogalos apylinkėje *netekėjusios motinos įsikabina vyrui į skverną, kad įvestų ją į bažnyčią, nes kunigas jos neveda, kaip kitas* (2; 41).

Iškilmingesnės įvedybos turėjo būti sulaukusioms pirmojo kūdikio. Joms šios apeigos buvo ne tik įvedimas bažnyčion, bet ir marta-vimo pabaiga, pažymima ir išoriškai, t. y. galvos dangos pakeitimu. Toks paprotys buvo Mažojoje Lietuvoje dar XIX a. Aprašydamas lie-tuvninkų krikštynas, E. Gizevijus pastebi, kad motina, pirmąsyk po krikštynų važiuodama į bažnyčią, *pasiriša nebe nuometą, tą puošniai siuvinėtą galvos apdangalą su šydu ir šaliu, bet muturą – lininę pūstą skarą su nukarusiais už pečių galais* (37; 146). Be to, Gizevijus rašo, kad ši tradicija jau visai išnykusi ir moterys gali ryšėti muturu ne tik po gimdymo, o ir tuojau po vestuvių (37;146). Šį paprotį patvirtina ir kiti šaltiniai: *Seniau lietuvių moterys keisdavo galvos našystą tik gimus kūdikiui, bet XIX a. vidury ėmė tai daryti tuojau po vestuvių* (2; 42).

Įvedyboms ruošdavo ir vaišes, į kurias kviesdavo artimuosius ir gimines (40; 111). Iš nuotrupų susiklosto pilnas apeigos vaizdas: sa-kralioji dalis – įvedimas į bažnyčią ir kultūrinė – bendruomeninė dalis – vaišės bei pakeitimas išorinio ženkle (galvos našystos), simbolizuo-jančio naują moters padėtį.

Lietuvoje ši apeiga palyginti lengvai įgijo krikščionišką išraišką, tačiau pietryčių Lietuvoje dar XX a. pradžioje greta bažnytinių įve-dybų gyvavo ir senųjų apsišvarinimo vandeniu, t. y. įvedybų į pirtį papročių likučiai. Panašias apeigas atlikdavo ir slava.

Adutiškio apylinkėje XX a. pradžioje gimdyvės įvedimo į pirtį apeigose S. Daunys išskiria 4 dalis: gimdyvės sutikimą, dovanų davi-mą, vadinamą *pirties dengimu*, maudymąsi ir vaišes (13; 61).

Gimdyvės įvedybose ryškiai matomas senųjų papročių ir krikš-čioniškų apeigų derinimas. Anykščių apylinkėse XX a. pirmoje pusė-jė sakydavo, kad *gimdyvė negali eiti į pirtį, kol ji nebus su tam tikro-mis apeigomis įvesdinta bažnyčion* (13; 64), o kitur, priešingai, *buvo griežtai žiūrima, kad gimdyvės neitų į bažnyčią, kol nėra išsiprau-susios pirtyje* (13; 64) arba *Kol gimdyvė nenueidavo į pirtį, kunigai atsisakydavo įvesdinti ją į bažnyčią* (24; 140). Suprantama, iš kaimo

kilę kunigai žinojo senuosius papročius ir ne tik jų nedraudė, bet dar ir skatino. Atkreipkime dėmesį ir į žemiau minimą kunigo barimąsi už kūdikio atžindymą.

Senujų gimdyvės apsisvalymo – įvedimo į pirtį – apeigų įtaką atsirasti bažnytinėms įvedyboms iškalbingai liudija tai, kad pamiršus senąsias apeigas nebeinama įsivesti ir į bažnyčią. XX a. 6-e dešimtmetyje kaimo moterys dar eidavo įsivesti į bažnyčią, o šiandien ši apeiga visai išnykusi. Ar kartu su ja neprarandama senoji doros kultūra ir žmogaus atėjimo į šį pasaulį slėpiningumo suvokimas? Išnyko ir draudimai, nustatantys ir ribojantys gimdyvės elgesį iki įvedybų, kurie, kaip jau minėjome, yra rūpinimasis gimdyvės sveikata.

Keturiasdešimties dienų (šešių savaitių) laikotarpis – įvedybos reikalingos ne tik gimdyvei, bet ir pribuvėjai bei kūdikiui. Ukrainoje po 6-ių savaitių gimdyvė kartu su pribuvėja atlikdavo apsiplovimo apeigą, kurią baigdavo pribuvėjos apdovanojimu (72; 91–94). Tik apsiplovusi pribuvėja galėjo eiti priimti kitą kūdikį. Yra žinoma, kad gimdyvė, dar nepakilusi iš patalo, pildavo vandens ant pribuvėjos rankų – *bobutei, kad bobautų* (*бабу ую бабула*), t. y. kad galėtų priimti kitą kūdikį ir atiduodavo dovanas, kurias paprastai duodavo po 6-ių savaitių (72; 97). Kai kuriose vietovėse pribuvėjos apdovanojimo apeiga (paprastai po 40-ies dienų) buvo vadinama *отвязины*, t. y. ‘atrišynos’ (72; 105).

Nėštumo metu ir motina, ir kūdikis paveikia vienas kitą, todėl 6-ių savaitių laikotarpis išsiskiria ir kūdikio gyvenime. Šis laikotarpis – tai savotiškas karantinas ne tik gimdyvei, bet ir kūdikiui: 40 dienų po gimimo kūdikį vengdavo rodyti žmonėms, nes tuo metu jam lengvai galima pakenkti. Pasibaigus šiam laikui, eidama į bažnyčią įvedyboms, motina nešdavosi ir kūdikį. Rusų papročiu 40 dienų po gimimo vaiko nejuosdavo juosta ir tik praėjus 6-ioms savaitėms krikšto motina dovanodavo jam juostą, marškinius ir kryželį (84; 104). Tverės karelai kūdikį marškiniais vilkdavo tik po 6-ių savaitių (95; 34). *Šešias savaites karelai kūdikį vystydavo vystyklais. Tuo paaiškinamas ir tokio amžiaus kūdikio pavadinimas ‘kapalo lapsi’ – suvystytas kūdikis* (95; 35).

Įvairiuose šaltiniuose yra aprašyta sena, bet anksčiau už kitas

išnykusi plaukų kirpimo apeiga, kurią atlikdavo ir mūsų kaimynai slaviai, ir lietuviai. Paskutiniaisiais šimtmečiais rytų slaviai šią apeigą dažniausiai atlikdavo metams praslinkus po kūdikio gimimo, tačiau gimdymo apeigų Ukrainoje tyrinėtojas N. Gavriľukas pastebi, kad ten, kur plaukus kirpdavo moterys (požymis rodantis apeigos senumą), juos kirpdavo ne po metų, o žymiai anksčiau (72; 196). Tai patvirtina ir L. Niderle sakydamas, kad seniausiomis žiniomis ši apeiga būdavo atliekama kūdikystėje (86; 184). Tikslus plaukų kirpimo laikas nenurodomas ir Brodovskio žodyne aprašytoje plaukų kirpimo – apgėlų apeigoje. Tačiau sakoma, kad naujagimiui sulaukus *kelių savaičių* lietuviai keldavo vaišes, *į kurias jokio vyro nekviisdavo, o kviesdavo tik vieną moteriškę būti kūma. Ši moteriškė turėjo nukirpti vaikui plaukus, laikydama galvą ant dubens ar puodo, pilno gėralo, pridengto ašutine skepeta, arba, kaip jie vadina, nuometu, ir pagal išgales įmesti ten kiek pinigų. Tuos pinigus jie vadino **apgėlais*** (50; 495, – išryškinta mūsų). Plaukai užkasami, o *tokia kūmystė* nusakoma žodžiu *apgėlėti* (50; 497).

Paminėti papročiai leidžia teigti, kad 6 savaitės vienaip ar kitaip būdavo pažymimos ir kūdikio gyvenime. Šią išvadą patvirtina Karelijoje (95; 42) bei Punsko krašte (30; 158) žinomas paprotys krikštyti kūdikį 40-ą dieną, t. y. praėjus šešioms savaitėms po gimimo. Apgėlų prasmė paaiškėja iš paties apeigos pavadinimo, t. y. žodžio *apgėlėti* (ši apeiga vokiečių k. tekste nusakoma žodžiais *apgėlu, gėlau, gėlėsu, gėlėti* (50; 496)). Plg. *gėlas vanduo* ‘grynas, be priemaišų vanduo’; *gėlėti* ‘darytis gėlam’: *Todėl pati jūra palengva gėlėja* (LKŽ). Tokiu būdu *gėlėti, apgėlėti* (plg. mąstyti – apmąstyti; vartyti – apvartyti) reiškia švarinti, apšvarinti, o *apgėlai* – kūdikio apšvarinimo apeiga, atitinkanti gimdyvės įvedybą.

ŽADINIMAS – ANAVIMAS. ŽINDYMAS

Įvedybomis iš nepastovios virsmo būsenos būdavo išvedama tik gimdyvė. Tuo tarpu kūdikį reikia anuoti, t. y. įvesdinti į naujas gyvenimo sąlygas. Šis, trečiasis virsmo etapas – žadinimas naujam gyvenimui – tęsdavosi iki virsmo baigties – nujunkymo. Tai žadinimo

– anavimo laikas. Veiksmažodis *anuoti*, reiškiantis 1) ‘ką negreitai, ilgai vargstant daryti, knebinėti, mokyti’; 2) ‘valyti, šveisti, genėti’ ir 3) ‘gadinti, naikinti’ (LKŽ), nusako auklėjimą, priežiūrą naudojant ir prievartą, tačiau saikingai, nes galima nuanuoti. Plačiau apie anavimą žr. *Vestuvių virsmas* sk. *Anyta ir marčios anavimas*.

Gimties virsmas vyksta pagal būties dėsni *gimti – migti*, nurodantį, kad siela, apsilvildama žemiškosios būties rūbu – kūnu, įminga. Ją reikia žadinti, t. y. išmokyti apsireikšti per savo medžiaginį drabužį – kūną. Lietuviai kūdikio įvedimą į medžiaginį juslių pasaulį ir vadindavo būtent *žadinimu*. Kupiškio apylinkėje kraštotyrininkas A. Kriauza taip aprašo šį vyksmą: *Pradedantį augti vaiką veik kiekvienas, jei dar jis nemiega, priėjęs žadina – kalbina. Kalbinama daugiausia su linksma veido išraiška, mimika, prisikišant visai arti prie, dažniausiai čiulpiant ir krutinant galvą. Žadinama tada, kai vaikas esti linksmas. Ypač stengiasi, kad vaikas juoktųsi, šypsotųsi* (33; 229).

Taip darydavo tie, kurie vaiką prižiūrėdavo ir retkarčiais jį aplankantys pašaliniai žmonės. Senojo Lietuvos kaimo motinos, o ypač močiutės, kurioms kūdikio anavimas buvo nuolatinis rūpestis, bendravimą su juo suvokė dar giliau. Jos kalbindavo kūdikį kaip suvokiančią, nors dar ir negalinčią tuo pačiu atsakyti, būtybę. Švelnūs, meilės įkvėpti žodžiai: *Kas mano sūneliui, kas paukštuželiui? Kas jam širdelę graudina? Gal vystyklėliai sudrėko? Va, balandėlis pajuto – nemalonu šlapiam gulėti...* (34; 17), – nebuvo monologas. Tokie ar panašūs nuoširdumo kupini žodžiai guosdavo, ramindavo ir žadindavo pamažu bundančią vaiko sielą. Prie šios, mūsų protėvių praktiškai naudotos išminties jau ragina sugrįžti ir mokslu besiremianti psichologija bei pedagogika.

Palyginkime lietuvių k. žodžius *žadinti*, *žadas* ‘balsas, kvėpavimas’ ir *žodis* – visi jie yra to paties kamieno. Kalba išreiškia žmogaus pasaulėvoką. Šie mūsų kalbos žodžiai atskleidžia sielos pabudimo žemiškajam gyvenimui slėpinį: žmogaus *siela pabunda tariant žodį* (ištarti žodį – atgauti žadą). Tardama žodį siela prabunda medžiaginiam pasauliui (tampa žmogumi) ir tuo pačiu pamiršta, užmiega dvasiniams pasauliui (*gimti – migti*).

Apie tai pasakoja senas lietuvių padavimas: *Sako, vaikai, kol nekalba, žino savo likimą. Jie juokiasi per miegus ir verkia. Jie žino, kas jų laukia gyvenime. Prieš pradedant kalbėti, ateina to vaikelio Angelas sargas ir paspaudžia smakre duobutę. Tada vaikelis viską užmiršta. Kožnam žmogui yra smakro duobutė. Kuriam Angelas labiau paspaudė, matosi labai aiškiai* (42). Žydų tradicija tą patį dėsningumą išreiškia labai panašiai. Iki gimimo siela žino viską arba, kaip teigia rabinai, *mato pasaulį nuo krašto iki krašto*. Kai kūdikis gimsta, ateina angelas ir suduoda jam per burną, o vaikas viską pamiršta.

Kūdikį žadinti – anuoti galima tik bendraujant su juo. Tobuliausiai motina bendrauja su vaikiu maitindama jį krūtimi. Paprastai manoma, kad kūdikio žindymas – tai tik alkio arba fiziologinių poreikių patenkinimas. Labai svarbu žinoti, jog kūdikio žindymas yra ne mažiau reikšmingas ir psichologiniu bei dvasiniu požiūriu. Tai bendravimas su vaikiu, jo psichinių galių vystymas arba, kaip sakydavo mūsų senolės, – sielos žadinimas. Šiuolaikinė psichologija jau pripažino, jog svarbiausias naujagimio poreikis yra bendravimas, kurio metu žadinamos jo jauslės.

Visas penkias jausles – regėjimą, klausą, lytėjimą, uoslę ir skonį – sužadina natūrali krūtį žindančio naujagimio padėtis. Tada motinos veidas būna arti kūdikio akių – sužadinamas regėjimas. Jis girdi nuo nėštumo laikotarpio pažįstamą motinos balsą ir jos širdies plakimą. Motina rankomis liečia mažylio odą, o jo kūnelis prisiglaudžia prie jos odos. Taip per lytėjimą patiriama glamonė. Pasaulinė Sveikatos organizacija pataria kūdikį žindyti nuogutėlį – taip, kaip vaizduojama klasikiniuose kūdikį maitinančios Madonos paveiksluose. Krūtinės odoje yra liaukos, kurios išskiria kiekvienai motinai būdingą kvapą, o skonio pojūčius sužadina čiulpiamas pienas.

Praėjusių amžių Lietuvos moterys gal ir nesugebėtų įtikinamai paaiškinti žindymo reikšmės, tačiau jos buvo įsitikinusios, kad iš nežindyto vaiko neišaugs nei sveikas, nei doras žmogus. Visose senose kultūrose, kaip ir Lietuvos kaime, kūdikio žindymas buvo šventas reikalas. XX a. viduryje kraštotyrininkas A. Kriauza taip aprašo žindymo būtinumą: *Kiekviena motina maitino kūdikį pati. Susilaukti kūdikio ir jo nežindyti buvo laikoma nuodėme ir prieš Dievą, ir prieš*

žmogų. Tokių moterį kitos bardavo, koliodavo ir įtarinėdavo, kad ji nori kūdikį nunuodyti, apduoti ir t. t. Nuo to būdavo „atleidžiamos“ nesveikos, „Dievo nuskriaustos“, neturinčios pieno arba kokios „paleistuvės ponios“. Tačiau ir tokiu atveju rasdavo kur žindamą moterį, kurios vaikas miręs, ir ją samdydavo maitinti. Tokių moterį, kuri nežindytų vaiko, prieš 60–70 m. (t. y. XIX a. pabaigoje, – mūsų pastaba) buvo gana sunku rasti, nebent 1–2 visame valsčiuje. Vaiko nežindo tik „susilaukusios“ mergaitės, tačiau, jei kuri „nepanaberna“, auklėdavo, kaip reikia. Tikėjo, kad nežindomas vaikas neaugsiąs, vis tiek mirsiąs, todėl tokių motiną laikydavo vaikžude (33; 224). Čia paminėtą žodį *paleistuvės* reikia suprasti senoviškai (žr. *Vestuvių virsmas* sk. *Velnias ir kasos*): šiuo atveju – tai moterys, nesilaikančios Dievo nustatytos tvarkos.

Kūdikius žindydavo ne trumpiau metų. Dažniausiai pusantrų metų, o kai kada, ypač silpnesnius – du ar net tris metus. Pasaulinė Sveikatos organizacija pataria žindyti du metus. Žindydavo *nesilaikydamos jokio grafiko*. Kai tik vaikas paprašo, tuojau jį ir maitina (33; 224). Kūdikiui esant motinos iščiose, jis buvo su ja sujungtas virkštele – maitinimas buvo nenutrūkstamas. Todėl nieko stebėtino, jei naujagimis žinda labai dažnai, – nuo vieno iki trijų kartų per valandą. Šiuolaikiniai tyrinėtojai nustatė, kad necivilizuotų tautelių moterys naujagimius vidutiniškai žindo kas 24 minutes. Prie retesnio žindymo kūdikis pripranta tik vėliau. Kita dažno maitinimo priežastis yra ta, kad žindymas yra geriausias motinos ir naujagimio bendravimo būdas. Gamta taip sutvarkė, kad moters pienas yra skysčiausias visų žinduolių tarpe ir pritaikytas **dažnam** maitinimui. Tiek, kiek naujagimis pageidauja. Dažnas žindymas pirmaisiais mėnesiais patenkina visus naujagimio bendravimo arba žadinimo poreikius.

Pasak kaimo moterų, maitinti vaiką krūtimi reiškia **turėti jį prie savęs**. Tai paliudijo šiuolaikinė mama (gydytoja terapeutė), kuri apie žindymą taip pasakojo: *Kai nuvažiuodavau su savo mažyle į kaimą (Ignalinos krašte), tai senutės klausdavo: 'Ar da laikai pria savįs?'. Toks paklausimas mane privertė susimąstyti ir įžvelgti gilesnę natūralaus maitinimo prasmę. Kilo net tokia mintis: ar nesam motinos gegutės net ir tos, kurios nenorim laikyti vaikelių 'prie savęs'? Pieno*

visada turės mamos, jei to labai norės. Manau, jei esi jauna mama ir nori, kad ir tavo dukra laikytų jai ateisiančius vaikelius 'prie savęs' tai šitai jai perduosi, tik pati taip darydama. O, kokia tai ramybė, palaima ir kartu praktiškas patogumas – pasakys ne viena tai patyrusi.

Šiuolaikinės motinos, prisikankinusios augindamos vaikus medicinos nurodytais metodais, pamažu vėl atranda natūralaus žindymo, prie kurio sugrįžti jau ragina ir medicina, privalumus. Penkių vaikų mama (J. Janulaitienė iš Vilkaviškio) taip papasakojo savo vargus ir atradimus: Motinai, kuri su buteliukais užaugino du vaikus, galima duoti kankinystės vainiką. Todėl moterys nenori gimdyti. Po pirmo vaiko bijojau ir pagalvoti apie antrąjį. Kai gimė antras, tris mėnesius kankinausi su buteliukais. Pieno nebuvo, buvau visai išsekusi. Atėjo draugė, surinko visus buteliukus ir liepė žindyti kas 15 minučių, nors pieno ir nėra. Dvi paras išvargau, buvau visa pamėlusi, bet pienas atsirado. Po to viskas klojosi gerai. Maitinau du metus. Galėjau ir ilgiau. Maitinimas krūtimi, palyginus su buteliukais, – poilsis. Nei plauti, nei dezinfekuoti, nei šildyti, nei pirkti, nei pieną nutraukinėti, nei į laikrodį žiūrėti. Maitini vieną vaiką, o kitam su kita ranka galvelę paglostai. Abu kartu miegam. Abiem gerai, ir vaikas ramus.

Sunku išvardinti visus natūralaus žindymo privalumus. Be jau minėtų, svarbu, jog motinos pienas yra gyvas audinys, kurio sudėtis keičiasi pagal kūdikio poreikius. Jei vaikas suserga, jis čiulpdamas krūtį praneša apie savo būklę, ir motinos organizmas pradeda gaminti antikūnius prieš ligos sukėlėjus. Žindantis vaikas mažiau serga, o jei suserga, pasveiksta greičiau. Motinos pienas yra ir maistas, ir vaistas. Jo dėka formuojasi vaiko imunitetas ir maitinamos smegenys, kurios per pirmuosius metus užauga dvigubai. Motinos pieno dėka formuojasi pirminė sveikata, nuo kurios priklauso žmogaus sveikata apskritai. Taip mes vėl naujai atrandame motinos pieno ir žindymo – žadinimo reikšmę (44).

Motinių, pamiršusių senuosius kūdikių auginimo papročius ir prižiūrinių vaikų pagal gydytojų sugalvotas taisykles, vargai yra dėmesio verta XX a. pabaigos tautosaka. Štai ką apie iškentėtus vargus ir natūralaus žindymo privalumus pasakoja penkių vaikų mama (gydytoja) iš Kauno.

Pirmasis kūdikis gimė vakare, ir mudu susitikome tik ryte. Trumputis pamaitinimas. Vaikelis pačiulpė truputį ir užmigo. Atsibudo prieš išnešant ir vėl ieško, bet jau laikas skirtis, seselės nelaukia. Mums, motinoms, prasideda „darbas“ – nutraukti likusį pieną. Ne veltui girdėjau net iš kelių motinų: „Sutikčiau dar kartą gimdymo skausmus iškentėti, kad tik nereikėtų vargti su tuo pieno nutraukimu“. Pritvinkusios, pieną gaminti pradedančios liaukos ir taip pakankamai skausmingos, o čia dar įvairiais būdais spaudomos, minkomos, kad tik nuvarvėtų koks lašas į sterilią stiklinę. Šiam sunkiam darbui kantrybės man įkvėpdavo matyti vaizdai, kaip buvo pjaustomos ir perrišinėjamos moterys, sergančios mastitais – supūliavusiomis krūtimis. Jas prisiminus, sukaupdavau jėgas ir vėl iš naujo nutraukinėdavau pieną. Po kelių dienų šalia gulėjusi moteris patingėjo po paskutinio maitinimo (kūdikius išneša be 20 min. pirmą val. nakties) nusitraukti tik iš vienos krūties likusį pieną. Ryte ji jau verkė graudžiomis ašaromis – krūtyje užčiuopė skausmingus guzus ir pakilo temperatūra. Atrodė, kad negali būti jokios abejonės dėl būtinybės nusitraukti po žindymo likusį pieną.

Gyvenome griežtu ritmu – 6⁰⁰, 9⁰⁰, 12⁰⁰, 15⁰⁰, 18⁰⁰, 21⁰⁰, 24⁰⁰; maitindavome po 40 minučių. Taigi, pas mamą kūdikis būna 7x40 min., t. y. viso 4 val. ir 40 min. Tiek pat laiko trunka pieno nutraukimas. Šitaip žindant, per parą iš viso sugaištama apie 9 val. Pažįstama gydytoja, prisiziūrėjusi sesers mastitą, po kiekvieno maitinimo nusistatydavo žadintuvą ir masažudavo bei nusitraukinėdavo pieną valandą laiko. Aritmetika paprasta: paroje 9 val. skiriamos maitinimui ir pieno nutraukimui, 8 val. būtina miegoti, dar patariama bent 2 val. pabūti lauke, – tai jau 19 val., o paroje tėra 24 val. Siaubas ėmė pagalvojus, kad reikės dar vystyklus skalbti, valgyti virti, grindis plauti, kūdikį kasdien maudyti ir kitus darbus atlikti. Kada gi? Pasąmonėje viena mintis vis kribžda: o kaip kaimo moterys suspėdavo, kai vaikų pulkas ir ūkio darbai pečius slėgdavo? Į šį klausimą nesugebėdavau atsakyti.

O atsakymas labai paprastas. Gamta, sukūrusi žinduolius, nenumatė pieno nutraukinėjimo. Ji kuria tobulai. Nei mūsų prosenelės, nei dar necivilizuotų tautelių moterys nežinojo ir nežino apie mai-

tinimo grafikus ar pieno nutraukinėjimą. Ir jokiais mastitais neserga. Žindymas pagal gydytojų sugalvotus grafikus *suardo natūralią, tobulai suderintą motinos – kūdikio sistemą*. Jai sutrikus, motina ir vaikas serga. Tada gydytojas tampa labai reikšmingas, o motina ir vaikas nuo jo priklausomi.

Pamažu prabėgo 6 dienos, – tęsia savo pasakojimą mama, – ir aš jau namuose. Kadangi labai sąžiningai nusitraukinėju, pieno atsiranda vis daugiau. Išpilti gaila, nes draugė, taip pat auginanti vaikelį, pieno nebeturi. Užtenka abiem. Nusitraukinėjimas vis paprastesnis. Dukrelė jau nepajėgia ryti, pyksta, nervuojasi. Kadangi gydytojai reikalauja papildomai duoti dar ir arbatų iš buteliuko (po 150 ml per parą), tai ir maitinti pradėdau iš buteliukų anksčiau nutrauktu pienu. Taip maitinimas krūtimi baigėsi po 3 mėn., nors iš buteliuko savo pienu dar maitinau 9 mėn., kol pradėjus lauktis antrojo, pieno sumažėjo.

Panašiai ši mama vargo ir su antruoju vaikiu. Besilaukiant trečiojo ją labiausiai kankino mintis apie būsimą maitinimą. Ieškodama išeities, ji pateko į natūralaus maitinimo kursus. Juose sužinojo apie neurohormoninį motinos ir vaiko ryšį ir pagrindinę natūralaus žindymo taisyklę, kuri skamba taip: ***nenusistatyti jokių išankstinių taisyklių, žindyti kūdikį, kada jis nori, kiek jis nori ir vien tik krūtimi.***

Tai mane labai sukrėtė, bet aš žinojau, kad privalau išmokti taip daryti, kad turėsiu pasitikėti savo organizmo išmintimi, nes kankintis taip, kaip su pirmaisiais kūdikiais, nebeturėjau jėgų.

Gimus trečiajam man neleido būti visą laiką kartu su juo, t. y. 'laikyti prie savęs' ir maitinti natūraliai. Pasakė, jog nepakelsiu tokio krūvio, o be to ir vietų nėra tokiam malonumui. Ligoninėje maitinau pagal valandas ir su nusitraukinėjimais. Tačiau parvykusi į namus ėmiau maitinti natūraliai, t. y. kada kūdikis nori, kiek nori ir be nusitraukinėjimų. Pirmą dieną pakilo temperatūra iki 39°C (to nebūtų įvykę, jei ji natūraliai būtų žindžiusi nuo pradžių, – mūsų pastaba). Namiškiei ėmė jaudintis ir prikaišioti, jog nesilaikau gydytojų nurodymų. Truputį nutraukiau pieną ir toliau žindžiau vaikelį kiek jis norėjo. Po kelių dienų pieno kiekis susiregulavo. Jo buvo tiek, kiek reikėjo kūdikiui. Nusitraukinėti nebereikėjo. Ne iš vienos moters gir-

dėjau: 'Sutinku dar kartą iškęsti gimdymo skausmus, kad tik nereikėtų nusitraukinėti'.

Pamažu pradėjau suvokti tokio žindymo dėsningumus: pagrindinė taisyklė – nesilaikyti jokių taisyklių. Ir jokio papildomo maisto, net vandens. Tai, kad nesilaikiau jokių taisyklių, privertė mane pajusti kūdikį, jo poreikius, nuotaikas, jo ritmą. Nereikėjo žiūrėti į laikrodį (tai sukeldavo nuolatinę įtampą), o turėjau įsiklausyti į save ir į kūdikį. Maitindavau dažnai – nuo 20-ies iki 30-ies kartų per parą, bet trumpai – po 2–3 minutes. Pamaitinu, pasidžiaugiu, paguldau ir vėl einu tvarkytis. Kiek daug laiko atsirado, nereikia nutraukinėti pieno, nereikia žadinti vaikelio, nereikia čiulptukų, buteliukų, nereikia nieko virti. Išsimiegu kiek noriu – vaikelis guli su manimi. Kai jis nori valgyti, aš prabundu – jis nė karto neverkė naktį. Įdomiausia, kad savaitės laiko naujagimis kažkaip priartėja, prisikapsto prie pieno šaltinio, nors jo judesiai dar nekoordinuoti.

O kokia palaima laikyti jį ant rankų ir maitinti. Tai gyvenimo pilnatvės pojūtis. O kiek jėgų! Jokio išsekimo, kurį jaučiau maitindama pagal grafiką. Po pirmųjų vaikelių aš vos vilkau kojas, o dabar skraidžiau. Susireguliovo svoris, ko anksčiau nepasiekiau, net ir norėdama bei laikydamasi dietos. Vaikelis niekada neverkdavo norėdamas valgyti. Jis visą laiką buvo sotus ir saugus dėl to. Kartais jį maitindavau kas 20 min., o kartais būdavo kelių valandų pertrauka. Atsirado ryšys su vaiku. Tiesiog žinojau, kada jis nori valgyti ir ne tik valgyti.

Žindantis kūdikis ir maitinanti motina tebėra viename. Todėl maitinant, kaip ir nėštumo metu, galiojo draudimai bei nuorodos, nustatantys motinos elgesį ir laikyseną. Maitinanti motina saugodavosi jaudulio, pykčio, išgąsčio, nevartodavo aštrių valgių ir pan., nes visa tai atsiliepia vaiko sveikatai ir augimui (33; 225). Ko nors išsigandus vaiko žindyti taip pat negalima, reikia palaukti, nes užvalgydinus vaiką tokiu metu gali vaikui įdėti priemetį, o kartais ir nuomartą (33; 225). Susijaudinus ir paraudojus taip pat reikia palaukti, nes vaikas bus neramus. Nušalus pačiai žindyvei vaikui gali atsirasti sloga, jis susirgs. Taip pat vaikas susirgs, jeigu žindyvė nevenss aštrių valgių, gėrimo, nes, kaimo žmonių nuomone, valgiai pereina į kraują, krau-

jas į pieną, o moters pienas yra jos kraujas, kuris tik neraudonas, ir jį reikia laikyti pagarboje (33; 225).

Nors turimoje etnografinėje medžiagoje neradome tiesioginės nuorodos, draudžiančios kūniškus santykius su maitinančia motina, tačiau reikia manyti, kad anksčiau jie būdavo draudžiami kaip ir nėštumo metu, nes žindymas yra nėštumo tęsia. Teko kalbėtis su šia taisykle besivadovavusiomis moterimis (64; 23–24). Tai visose pagrindo kultūros tautose, dar suvokiančiose būties dėsningumus, galiojanti nerašyta taisyklė. Jos laikantis, vaikai šeimoje atsiranda kas 2–4 metai (100; 162). Draudimas labai prasmingas, užtikrinantis motinos ir vaiko sveikatingumą.

Pasaulinė sveikatos organizacija (PSO) pataria kūdikius žindyti 2 metus ir draudžia dirbtinio pieno reklamą gimdymo namuose.

Nemažai šiuolaikinių gydytojų jau suprato, kad Gamta nepalyginamai išmintingesnė. Kai kurie jų važiuoja į civilizacijos mažai palietas vietas ir stebi, kaip natūraliai gimsta ir auga sveiki vaikai bei mokosi natūralaus maitinimo papročių iš paprastų moterų. Mums nebūtina toli važiuoti. Pagrindines senosios kaimo kultūros nuostatas kūrybiškai pritaikę šiuolaikinėms sąlygoms ir naujiems atradimams, jau patvirtinantiems senųjų kultūrų papročius, mes išvengtume daug kančios, o savo ir vaikų gyvenimą padarytume malonesniu.

NUJUNKYMAS

Kūdikį moterys maitindavo dažniausiai metus ar pusantrų, o kai kurios ilgiau – net iki 3 metų. Ilgiau žindydavo tuomet, kai vaikai mirdavo maži (33; 225). Baigus maitinimą kūdikis nujunkomas tam tikromis apeigomis. Latvių ketureilyje dainuojama: *Junkē mane motinēlē / Du kartus gyvenime – / Nujunkē mane mažā, / Atskyrē mane tekindama* (71; 147).

Mažojejo Lietuvoje motina, nujunkydama, t. y. paskutinį kartą maitindama kūdikį, *atsisėda su juo lauke už durų, ant akmens* (37; 146). Šioje apeigoje vėl sutinkame slenkstį – atsisėdama ant akmens, už durų, t. y. peržengus *slenkstį*. Serbijoje motina nujunkydavo kūdikį sėdėdama ant slenkščio (2; 47). Taip simbolizuojamas perėjimas

iš vienos padėties į kitą, t. y. galutinis išvedimas iš gimties virsmo. Sėdėjimas ant akmens – tai užmiršimas. Ant akmens sėdėdavo ir grįždami arba grįžę po laidotuvių iš kapinių (77; 29). Tačiau užmiršimas reiškia ir prabudimą, žadinimą. Užmiršamas praėjęs gyvenimo tarpsnis ir tuo pačiu žadinama, pabundama naujam laikotarpiui. Ilgiau maitintą kūdikį nujunkyti sunkiau. Pažindžiusi kūdikį paskutinį kartą, motina stipriai susiriša krūtine ir išnyksta vaikui iš akių. Jei vaikas dar labai nedidelis, nupranta, nebekreipia dėmesio. Didesnį vaiką nupratinėti sunkiau: *čia jau griebiasi visokių „šydu“, tyčiojimus* (33; 226).

Nujunkyti lengviau, jei tam parenkamas tinkamas laikas, sudeirintas su gamtos galių pakilimu ir atoslūgiais: *Negalima vaiko junkyti pavasarį arba rudenį, paukščiųėjimo laiku, vandens pakilimo ir ledųėjimo laiku* (33; 225–226). Klaipėdos krašte vaiką junkydavo vidurnaktį tarp dvyliktos ir pirmos valandos, *nes tame laike viskas tyku ir visi sutvėrimai ilsis, tada toks kūdikis tykus (ramus) užaug* (55; 13). Salako apylinkėje *vaiką nujunko tada, kai esti kuo nors pridengta žemė (sniegu, žole)* (2; 47), t. y. pastoviuoju metų laiku, bet ne pavasarį ar rudenį, kurie nėra metų laikai, bet tik gamtos kaita – virsmai.

Nujunkymas yra išvedimas iš kūdikystės ir įvedimas į naują žmogaus gyvenimo tarpsnį. Ta proga apeigų metu sprendžiama apie tolimesnį vaiko likimą. *Norint sužinoti vaiko ateitį, jį nujunkant daro taip: padeda knygą, pinigą ir duonos šmotą, kurį daiktą vaikas pirma griebia, tai prie to turės patraukimą* (2; 48). Kaltanėnų apylinkėje, nujunkant kūdikį ant stalo dedama *visokių daiktų ir, kokį vaikas pirma paims, tai prie to užaugęs turės palinkimą* (2; 48).

Latvių papročiuose yra pilnesnė nujunkymo apeiga. Latvijoje kūdikį žindydavo iki dviejų metų, kol vaikas gerai išmokdavo vaikščioti. Nujunkymas būdavo šeimos šventė, į kurią susirinkdavo krikšto tėvai ir giminės, o vaikui pirmą kartą apaudavo kojeles. Vienas iš svečių *apsirengia žydu ir, matant vaikui, apsimeta kažką imąs iš motinos užančio, bet iš tikrųjų jis į užantį įdėdavo šepetį. Kai vaikas paprašydavo valgyti, motina jam sakydavusi, kad žydas atėmė pieną ir tuo pat metu stengdavosi, jog vaikas ranka prisiliestų prie šepetio. Po to vaikui apaudavo kojas, o ant peties užkabindavo terbą, į kurią svečiai dėdavę pinigus duonai ir pyragui* (71; 128). Palyginkime su

vestuvių virsmu, kur batai būdavo privaloma jaunojo dovana nuotakai. Dovanojant batus prieš jungtuves bažnyčioje, nuotaka taip verkavo: *Sesutės broleliai mano, nepriimkit šitų kantaplėlių, ba šitieji kantaplėliai ne šiaučiaus siūti – iš juodo purvynėlio. Aš pas tėvulį kaip buvau, tai aukselio kantaplėlius avėjau, gailių rasele kėčiau, po purvynėlį nebraidžiojau* (102; 168). Novgorodo gubernijoje užrašytas apeiginis pokalbis, pabrėžiantis batų dovanojimo vestuvėse svarbą. Į jaunojo ir pabrolio klausimą, ar pasiruošusi nuotaka jungtuvėms, tėvas atsakydavo, kad ji išėjusi į mišką uogauti ar malkų rinkti. Taip tėvas atsakydavo iki trijų kartų. Ir tik padovanojęs nuotakai batus jaunasis sulaukdavo teigiamo atsakymo (84; 28). Kauno apylinkėse lietuviai prie piršlio arklio lanko pririšdavo keletą porų sudėvėtų vyžų (84; 66). Rusijoje sutikdami jaunuosius vaikai degindavo senas, šiaudų prikimštas vyžas, o kai kur senomis vyžomis apmėtydavo iš cerkvės po jungtinių išeinančius jaunuosius (84; 66).

Nujunkymas yra galutinis kūdikio atskyrimas nuo motinos. Kol motina žindo kūdikį, jos kūno fiziologija, pasak šiuolaikinės medicinos, panaši į nėščiosios: motinos endokrininė ir virškinimo sistema aprūpina kūdikį maistu. Skirtumas tik tas, kad kūdikis maitinamas ne per placenta, o per krūtis. Staigus nujunkymas kūdikiui yra didelis pasikeitimas (stresas), ypač po ilgo maitinimo, todėl lengvai gimdžiusios moterys pasako: lengviau pagimdyti nei nujunkyti.

Nujunkymo apeigose latviai, kaip ir lietuviai, spręsdavo apie vaiko ateitį, išdėliodami prieš jį įvairius daiktus. Ukrainiečiai išdėliodavo prieš vaiką daiktus ir stebėdavo, ką jis pirmiausiai paims plaukų kirpimo apeigos metu (72; 186). Tai, kaip jau minėjome, galima lyginti su nujunkymo apeiga.

Apeiginis vaiko kojų apavimas ar, slavų papročiu, vaiko sodinimas ant žirgo (84; 106) ir ateities spėjimai rodo, jog nujunkymo apeiga iš tiesų yra gimties virsmo – kūdikystės pabaiga ir pastovaus žemiškojo žmogaus gyvenimo tarpsnio pradžia. Saratovo gubernijoje motina, nujunkydama kūdikį, tris kartus jam žemai nusilenkia ir atsisveikina su juo (78; 98). Prisiminus, jog kūdikio žindymas yra *laikymas prie savęs* suprantamesnė tampa ir nujunkymo – **atskyrimo** apeiga.

ATŽINDAS

Nujunkytas ir vėl pradėtas krūtimi maitinti kūdikis virsminės kultūros požiūriu tapdavo atžindu, t. y. sugrįžėliu arba atkritėliu. Virsmo grasa ir įvedimo į naują gyvenimo tarpsnį papročiai suformavo neigiamą požiūrį į tuos, kurie po įvedimo į naują padėtį sugrįždavo atgal į jau išgyventą būseną. Tai sujaukdavo virsminiais papročiais gyvenančios šeimos ir kaimo bendruomenės darną. Visoje Lietuvoje gyvavo įsitikinimas, kad *jei motina vaiką nujunko, bet jam labai verkiant, pasigailėjus vėl duoda krūtį, tada toks vaikas užaugęs turi labai blogas akis (kenkia žmonėms ir gyvuliams), pasidaro burtininkas, jis vadinamas 'atžindas', 'atžindulis', 'atžindėjis' ir pan.* (2; 48).

Žodyne randame net aštuonis *atžindo* sinonimus: *atžinda, atžindas, atžindėlis, atžindys, atžindoklis, atžindukas, atžindūlis, atžinduolis* ir bendrosios giminės daiktavardį *atžindai* (atžindymas): *Nuo atžindų vaikas pasidaro lyg čarauninkas* (LKŽ).

Šis įsitikinimas žinotas ir kituose kraštuose (slavų, germanų). Kupiškėnų nuomone, *ypač reikia saugotis atžindų, nes vaiką padarai žalingu sau ir visuomenei. Padarai iš jo raganą, blogų akių arba kitokį burtininką* (33; 225). Dar daugiau, buvo manoma, jog *visų čerauninkų magiška galia paeina nuo to, kad jis atžindulis* (63; 71), t. y. žmogaus kenksmingumas visuomenei buvo siejamas su atžindais. Dar ne taip seniai ir kunigai pripažino atžindų kenksmingumą: *Už atžindus bardavo net kunigai, nes žmogų padaro visą gyvenimą nelaimingą* (33; 225).

Jeigu gerai suvokėme virsmo dėsningumus, tai lengvai suprasime, kodėl atžindas tampa (lengviau tampa) blogu žmogumi. Atsakymą į šį klausimą ir sunkiai pastebimą ryšį atskleidžia ***virsmo negrįžtamumas***. Jeigu nujunkymas yra išvedimas iš gimties virsmo, tai atžindymas yra grįžimas į virsmo sritį, t. y. ėjimas ***prieš rėdą, prieš būties prasmingumą***. Šia prasme atžindai gali atsirasti visuose virsmuose. Mirties virsme atžindai yra vadinamieji vaiduliai, velniai, ledokai, t. y. visi trokštantys ir besistengiantys grįžti atgal į išgyventą (buvusį) gyvenimą. Vestuvių virsme tai – išsiskyrę sutuoktiniai, motinos ir tėvai, pametusieji savo vaikus. Kunigystę metęs kunigas taip pat

yra atžindas. Ar ne todėl senovinio mąstymo lietuviai taip negerbė metusiųjų kunigystę?

Nesunku suprasti, kad motinos gegutės ir kiti vestuvių virsmo atžindai yra blogio, chaoso apraiškos, nors ir bandoma juos pateisinti. Bet kodėl nelaimingu ir visuomenei kenksmingu tampa atžindytas kūdikis? Kur gi čia blogis: juk atžindymas nepažeidžia dorovės normų? Tačiau juo nusižengiama būties prasmingumo (kryptingumo) dėsningumui. Būties prasmingumas neatsiejamas nuo doros ir todėl – grįžti negalima. Be abejo, atžindu tapęs kūdikis nepadaro tiek žalos, kiek atžindais tapę motina ar tėvas, paliekantys savo vaikus. Bendros tvarkos dėlei, net ir kūdikiams nebuvo išimties.

Tačiau nereikėtų pervertinti tos žalos, kurią padaro atžindytas kūdikis. Žymiai labiau pakenksime kūdikiui, o tuo pačiu ir visuomenei, jei vaikas bus žindytas labai trumpai arba visai nežindytas krūtimi. Po pirmojo *Gimties virsmo* leidimo skaitytojai susirūpinę klausdavo, ar kūdikis netaps atžindu, jei jis keletą dienų dėl tam tikrų priežasčių (sirgo motina, nebuvo pieno ar pan.) buvo nežindytas. Tokiais atvejais visada paaiškėdavo, kad žindomas kūdikis yra tik kelių savaičių ar 1–3 mėnesių. Visų pirma, svarbu atsiminti, kad atžindas yra po metų ar ilgesnio žindymo su *tam tikromis apeigomis nujunkytas* ir vėl pradėtas maitinti kūdikis *iš gailėsčio*, kad jis labai verkė ir buvo neramus. Be to, kūdikius seniau nujunkydavo maždaug dviejų metų amžiaus. O šiuolaikinė mama pažindo kūdikėlį mėnesį kitą ir kalba apie atžindus. Tokiu atveju aiškiai pervertinama tariamo atžindymo žala ir nesuvokiama ar nenorima suprasti, kad labai trumpas žindymas motinos pienu padarys nepalyginamai daugiau žalos augančiam kūdikiui ir šeimai, negu tariama atžindo grėsmė. Kitaip sakant, pirmiausiai reikia atkurti žindymo kultūrą, o jau tik po to, kai kūdikis žindytas ne mažiau kaip metus, yra prasminga kalbėti apie atžindus.

Dirbtinis kūdikio maitinimas sukelia vidurių užkietėjimus, pilvo pūtimą, alerginius išbėrimus ir kitas ligas. Atgimstant žindymo kultūrai, kai kurie gydytojai pamoko mamas *relaktacijos*, kad vėl galėtų žindyti savo kelių savaičių ar mėnesių kūdikėlius. Pradėjus žindyti krūtimi, ligų simptomai išnyksta, bet pasitaiko, kad senelė ar uošvė, gąsdindama vaiko mamą atžindu, tam pasipriešina ir sutrikdo jo nor-

malų vystymąsi. Toks požiūris rodo tik formalų (fariziejišką) senosios kultūros žinojimą, visiškai nesuvokiant jos esmės.

Metus ar ilgiau žindytą kūdikį staigiai nujunkyti, kaip buvo daroma mūsų kaimo kultūroje, dažnai yra nelengva. Kai kurios ilgai savo vaikus žindžiusios moterys pasako: lengviau pagimdyti nei nujunkyti. Staigiai atimtas nuo krūties kūdikis gali ilgai – keletą dienų ar net visą savaitę būti labai neramus. Jeigu šitokiu atveju iš gailėsčio kūdikis vėl pradedamas žindyti, tada jis tampa atžindu. Kad taip neatsitiktų, po nujunkymo motina kelioms dienoms išvažiuodavo iš namų (33; 226), nes atimtas nuo krūties vaikas *kimba tik prie žindyvės – ar tai būtų samdyta, ar motina, prie kitų moterų nekimba, tik pasižiūri į akis, parėkia, paniurna ir nusiramina* (33; 225).

Kai kuriose pirmąsiose kultūrose vaiką nujunkydavo švelniai. Atpratindavo jį pamažu arba jis atprasidavo pats. Nujunkant palaipsniui, atžindymo problema visai neiškyla. Kai kurios šiuolaikinės motinos, susidūrusios su nujunkymo sunkumais, kitiems savo vaikams ėmė taikyti palaipsnių nujunkymą, kuris švelniai įveda kūdikį į vaikystę.

Prisiminus mirusiųjų paminėjimus, laidojimą su gausiomis įkapėmis ir vėlių maitinimo papročius, galima sakyti, kad lietuviai ir kaimyninės tautos savo mirusiųosius nujunkydavo *palaipsniui, švelniai*, o kūdikius – *staigiai* ir *griežtai*. Galima klausti, kuris nujunkymo būdas geresnis – staigus ar švelnus. Kaip ir kitose srityse, kiekvienas būdas turi privalumų ir trūkumų. Geriausia yra neprisirišti nei prie vieno, o kiekvienu konkrečiu atveju pasinaudoti vieno ar kito metodo privalumais. Nujunkant švelniai, vaikas kenčia mažiau, bet užsitęsia žindymas, o nujunkant staigiai ilgai maitintas vaikas patiria nemenką sukrėtimą.

Daugiau vaikų auginančios moterys iš patirties atranda joms priimtinesią nujunkymo būdą. Kai kurios mamos pasirenka tarpinį variantą: nujunko staigiai, bet pasilieka su vaiku, kad jam būtų lengviau. Keturių vaikų mama apie savo jauniausios dukrelės, kurią žindė dvejus metus, nujunkymą taip pasakojo. *Nujunkiau ją kitaip negu kitus vaikus ar, kaip paprastai daro moterys, išvažiuojančios keletui dienų ir paliekančios vaiką. Nutraukiau maitinimą ir pati buvau su mergaite, nešiojau ją ant rankų. Supratusi, kad daugiau pieno negaus, ji*

ėmė verkti. Bet atrodė, kad vaikui nebuvo labai sunku, nes aš pati ją nešiojau, raminau, dainavau. Dar kokias dvi savaites ją migdydavau ant sąvės, ant krūtinės, glostydavau. Tokiu būdu nujunkiau nesunkiai.

Atžindo daromą žalą reikia suprasti simboliškai – kaip nuorodą bendrai virsmo tvarkai palaikyti ir, be abejo, psichologiškai, – atžindytas vaikas turės mažiau ryžto įveikti gyvenimo sunkumus. Taip būdavo išlaikoma viršminės kultūros samprata, kuri yra labai svarbi visos visuomenės darnai. Dar kartą pabrėžiame, kad apie atžindus yra prasmė kalbėti tik tada, kai kūdikis žindomas metus ar daugiau. Žymiai svarbiau, kad nebūtų atžindų vestuvių virsme, kurių daromą žalą stipriausiai patiria šiuolaikinė, virsmo negrįžtamumo nuostatą pamiršusi visuomenė.

Dubingių apylinkėje užrašyta, kaip netyčia atžindytą kūdikį pagydyti. Tokį vaiką *motina paimdavusi po pažastimi taip, kad galvutė būtų atsukta į priekį, o kojytės į užpakalį, atsinešdavo ant slenksčio ir nuprausdavo akytes, iš burnos išpurškusi vandens; paskui nušluostydavo savo marškinių pridurkais* (17; 202). Šiais veiksmais (tikriausiai, skaitytojas tai jau spėjo suvokti) pamėgdžiojamas gimimas (slenkstis ir prausimas vandeniu).

Mėgdžijant gimimą, nukuksmindavo ir bloga akimi nužiūrėtuosius. Aluntos apylinkėje bloga akimi nužiūrėtą vaiką išrengdavo ir *nuogą trumpam laikui padeda ant slenksčio ir vėl paima. Paskui tą vaiką motina purškia vandeniu* (2; 45). Panašiai *atitaisydavo ir gyvulius: Jei suaugęs blogų akių žmogus kokį gyvulį nužiūrėdavo ir dar pagirdavo, tą gyvulį irgi pagriebę išmurkdydavo vandeny ir savo marškiniais nušluostydavo* (17; 202–203).

Nesunku suprasti, kad minėtieji „atitaisymo“ būdai yra pagrįsti virsmo samprata, t. y. panaudojant simbolinius įvaizdžius kūdikis ar gyvulys apeiginiai pergimdomas iš naujo. Apeiginį pergimdymą naudodavo ir sunkaus gimdymo atveju gimimo traumai pašalinti. Nors pergimdymo apeigos būna skirtingos, jos imituoja gimimą. Susirenka keletas lengvai gimdžiusių moterų, sustoja ratu ir paeiliui kiekviena iš jų prakiša kūdikį pro savo tarpkojį. Išsilavinusiam žmogui tokios priemonės yra tik „tamsių“ kaimiečių prietarai, tačiau naujos mokslo srities – informaciologijos dėka jau žinoma, kad visų visatoje vyks-

tančių procesų pagrindas yra informacija. Mintys yra subtiliausia informacija, todėl neapsiriksime teigdami, kad tokios priemonės padeda tik tada, kuomet jas atliekantieji tvirtai tiki jų veiksmingumu.

KAUKAS

Gimties virsmas bene paslaptiniausias ir sunkiai suvokiamas siaurai materialistinei pasaulėvokai. Toks požiūris gyvybę susiaurino iki gryno medžiagiškumo, tačiau gyvybės samprata labai pasikeitė ir tebesikeičia. Gyvybė mokslininkų darbuose vis dažniau išsiveržia iš siaurų medžiagiškumo rėmų ir vis labiau įsitikinama mūsų protėvių pažiūrų pagrįstumu. Pamažu atrandame, kad gyvybės atėjimą į žemiškąjį pasaulį (gimimą) valdo dėsni: *nematoma tampa matoma*, o išėjimą priešingai: *matoma tampa nematoma*.

Didžiausia gimties virsmo grasa yra įstrigimas virsme, kuris nelengvai pastebimas. Įstrigusiujų vargus atspindi pasakojimai, padavimai, priežodžiai apie kaukus ir jų padėčiai palengvinti skirtos apeigos bei ritualai.

Gimties virsme susiduriame su dar vienu, materialistinei pasaulėvokai ypač sunkiai suvokiamu, pirmuoju virsmo grasos variantu, kai stringama neįveikus aukščiausio virsmo taško. Šiandien tai didžiausia gimties virsmo grasa, nes naujo žmogaus atėjimas (gimimas) į šį regimąjį pasaulį, t. y. jo pervedimas per virsmo viršūnę, įteisinus jos neperžengusių (negimusiujų) žudymą, beveik visiškai priklauso nuo jį pradėjusių (dažniausiai nenoromis ar „netyčia“) sąmoningumo ir geranoriškumo.

Gimties virsmo grasa atspindi Užgavėnių šventės apeigose. Svarbiausi ir iki šių dienų išlikę Užgavėnių veikėjai – kaukėti persirengėliai – yra kaukai. Ši nuomonė plačiai pripažįstama. N. Vėlius rašo, kad Užgavėnių persirengėliai *kumpanosiai, kuproti, pilvoti, šleivi, kreivi bergždininkų pirkėjai – aiškiai chtoninės būtybės, primenančios kaukus* (59; 148). Bulgarijoje Užgavėnių persirengėliai vadinami kukeriais. V. Toporovo nuomone, bulgarų *кук, кукур, кукер* giminiški lietuvių žodžiui *kaukas* (59; 149). A. Greimo nuomone, *kaukėmis prisidengusios būtybės atstovauja gemalines, dar neišbaigtas*

gyvenimo formas, ankstyvesnes už tikrąjį žmogaus gimimą (25; 60).

Užgavėnės yra atsigavimo po žiemos miego, atsiradimo, gimimo šventė, o persirengėliai vaizduoja kaukus, t. y. norinčias gimti, dar nematomas (todėl persirengusias) būtybes, kurioms reikia žmogaus pagalbos, kad jos galėtų gauti matomąjį rūbą – kūną. Persirengėliai taipogi išreiškia ir gimties virsmo grąsą – galimybę įstrigti virsme, todėl jie, skatindami dar tebedarmatujančius jaunavedžius ir pašiepdamie senmerges bei senbernius, prašo ir ragina padėti jiems (kaukams) pereiti į regimąją būtį.

Lygindami gimties ir mirties virsmus pastebime, kad velionis dažnai sapnuojamas, o neretai ir regimas kaip vaiduoklis buvusiuoju pavidalu. Tačiau apie ateinančios gyvybės, ar jau esančios išsčiose, panašų apsireiškimą mažai težinoma. Taip ir turi būti, nes tą skirtumą sąlygoja virsmų dėsningumai. Jeigu *mirti* reiškia *rimti* žemiškajam gyvenimui, tai *gimti* reiškia *migti* dvasiniam gyvenimui. Iš tiesų, žmogus mirdamas išeina kupinas žemiškojo gyvenimo įspūdžių ir todėl suprantama, kad visa tai jį kurį laiką čia dar traukia ir jis sapnuojamas ar net matomas. O ateinančios gyvybės dar nesieja su mumis bendro gyvenimo įspūdžiais, tačiau, nepaisant to, yra žinomi dar negimusios gyvybės apsireiškimai.

Jautresnės moterys, o kartais ir vyrai gali nemažai papasakoti apie įvairaus lygio ryšius su dar nepradėta gyvybe. Mūsų laikai pasižymi tuo, kad įteisinus negimusios gyvybės žudymą – abortus, ypač pagausėjo jau pradėtos gyvybės pagalbos prašymų. Autoriams ne kartą teko išklausyti pasakojimus apie norinčiųjų gimti (kaukų) pagalbos prašymus. Tereikia išdrįsti apie tai prabilti. Dažniausiai pačios moterys nedrįsta apie tai kalbėti, nes mano, jog to negali būti ar kad jos yra nenormalios. Pokalbis su pritariančiu asmeniu sutvirtina jų pasitikėjimą savimi.

Specialiai tuo nesidomint, vien paskaitų metu, apie ryšius su dar nepradėta ar negimusia gyvybe pavyko surinkti nemažai pasakojimų, kurie aprašyti literatūros sąrašė nurodytose knygos (64; 21–28, 127–136 ir 65; 21–47). Tautosakos rinkėjai galėtų užrašyti nemažai pasakojimų apie šių laikų kaukus ir jų ryšius su žmonėmis. Pavyzdžiui pateikiame išsilavinusios moters pasakojimą apie ryšį su dar nepradėta gyvybe, t. y. su kauku.

Kūdikio pradėjimą pajusdavau iš karto sueities metu, tačiau penktąjį vaikėlį, dėl kurio aš svyravau, pajutau keletą metų prieš pradėjimą. Daugiau kaip tris metus mane tiesiog bombardavo norinčio ateiti per mane kūdikio energija. Sakydavau jam, kad nėra galimybių, kad mes ir taip jau keturis vaikus auginame, tačiau mintis apie penktąjį niekada neapleido. Keliesi ar guli, o pasąmonėje visą laiką penktas vaikas.

Kartą gulėdama ant sofos pajutau, kaip kažkieno rankutės užtraukė ir laikė man ant veido antklodę. Gulėjau nepatogiai ir nespėjau pamatyti kas. Įsitariau patogiau ir galvoju, jeigu dar taip padarysi, aš tave pamatysiu. Ir tikrai, vėl pajutau užtrauktą antklodę ant veido. Šį kartą veidrodyje suspėjau pamatyti nubėgančio mažo vaikelio kojytes. Nežinau, kas tai buvo, bet žinojau, kad ne mano vaikai, nes jie jau miegojo. Melsdamasi bažnyčioje jausdavau įvairiausių penktojo, dar nepradėto vaikelio pasireiškimą (65; 27).

Ir dar vienas pasakojimas kuris įdomus tuo, kad pagalbos šauksmą išgirdo vyras.

Turėjau tris vaikus, todėl kai pasijutau nėščia su ketvirtuoju, pasitarusi su vyru nusprendžiau jo negimdyti. Vyrui visai nereikėjo ketvirtito vaiko. Beveik susitaikiau su tuo. Dar prieš numatytą abortą suskaudo dantis. Gydytojas pasakė, kad prireiks rentgeno nuotraukos. Kadangi nesirengiau gimdyti, žinojau, kad galėsiu pasidaryti danties nuotrauką. Nurodytą dieną negalėjau nueiti į rentgeno kabinetą. Planavau tą padaryti ateinantį pirmadienį.

Visą savaitę mačiau, kad vyras labai neramus, susijaudinęs. Klausiau, kas yra, jis nesakė. Savaitgalį pamačiau, kad jam net šaukštas rankoje dreba bevalgant. Tada treptelėjau koja: 'Sakyk, gal ką traktorium pervaziavai, ko tyli? Kalbėk!' Ėmė pasakoti, kad visą savaitę sapnuoja tą patį sapną. 'Meldais apžėlusiam ežere girdisi baisus skėstančio vaiko pagalbos šauksmas. Aš brendu, skiriu žoles, bet negaliu tam vaikui padėti. Man atrodo, kad ten yra berniukas. Kasnakt sapnas baigiasi, o man taip ir nepavyksta išgelbėti to vaiko. Taip yra tikriausiai todėl, kad mes nusprendėm negimdyti pradėto kūdikio. Mes padarėme klaidą, bet dabar jau vėlu', – sakė vyras, nes jis manė, kad aš jau „susitvarkiau“.

Tada pasakiau, kad dar nevėlu, ir rentgeno nuotrauka liko atidė-

ta. Nusprendėm, kad reikia gimdyti. Bet aš nešiodama žinojau, kad gims mergaitė. Taip ir buvo. Pasakojimą girdėjo ir užrašė žurnalistė V. Petrauskienė, gulėdama Panevėžio miesto ligoninėje.

Kaukai neišnyko, tik pasikeitė jų pavidalai, pavadinimai ir pasireišimo būdai. Blieka kaukus susieti su gimties virsmo kulminacijos baigtimi – krikštynomis. Kaukas bendrąja prasme reiškia gimties virsme esančią būtybę, kuri dar neperėjo aukščiausio virsmo taško, viršūnės – krikšto. Todėl kauku buvo vadinama: 1) namų dvasia, t. y. norinti gimti, bet dar nepradėta būtybė: *Turbūt tau koks kaukas padeda* (LKŽ); 2) pradėta, bet dėl tam tikrų priežasčių (persileidimas, abortas ar pan.) negimusi būtybė; 3) gimusio, bet nekrikštyto mirusio kūdikio vėlė; 4) gimęs, bet dar nekrikštytas kūdikis.

Krikštas yra skirtas žmogaus esmei – sielai, todėl tarp nekrikštyto mirusio kūdikio vėlės ir nekrikštyto kūdikio nėra esminio skirtumo. Pamiršus bendrąją kauko prasmę, t. y. kad visos keturios minėtos kauko reikšmės nurodo įvairias aplinkybes, į kurias gali patekti ar būtinai patenka gimstanti būtybė, pradedama painioti ar dvigubinti (dubliuoti) *kauko* prasmes. Taip, pavyzdžiui, LKŽ sudarytojai suplakė į viena III-ą ir IV-ą prasmes: aiškinama, jog *kaukas* yra nekrikštyto vaiko vėlė (mūsų prasių sąrašė III prasmė), o iš A. Juškos žodyno paimtas paaiškinamasis sakinyss atspindi IV-ą prasmę: *Kaukutis yra nekrikštytas kūdikis* (LKŽ). Labai svarbu, kad ši *kauko* prasmė yra paliudyta J. Juškos žodyne. II ir III *kauko* prasmės tautosakoje beveik nesiskiria, tačiau jas atskyrėme atsižvelgdami į dabartinę padėtį, nes antros rūšies kaukų šiais laikais ypač padaugėjo. Be to, antros prasmės kauką A. Greimas pavadino dvigubu kauku. Jis rašo, kad *dvigubas kaukas: kaukas, kaip dar negimęs, ir kaukas, kaip jau miręs* (25; 61). Mes pritariame dvigubo kauko pavadinimui, tačiau nematome senosios ir krikščioniškos pasaulėvokų priešpriešos. Aiškiai parodėme, kad krikštas nėra krikščionybės atneštas, o tik sukrikščionintas senojo krikšto ritualas (žr. sk. *Viešosios prausynos – senasis krikštas ir Krikstatėviai ir krikstatėvytė*). Todėl dvigubas kaukas yra kaukas kaip dar *negimęs*, ir kaukas kaip dar *nekrikštytas*. Jeigu būtų taip, kaip rašo A. Greimas, tai neturėtume žemiau nagrinėjamų padavimų, kuriuose kaukas reikalauja krikšto, nieko bendro neturinčio su krikščioniškąja krikšto tradicija.

Yra ir daugiau žodžio *kaukas* prasmų. *Kaukučiai*, pasak LKŽ, yra marškinėliai (vaikų kalboje). Mūsų nuomone, šis aiškinimas nėra tikslus, kadangi papročiai rodo kitokią prasmę. Kaukai – tai ne marškiniai apskritai, bet dar *nekrikštyto* kūdikio marškiniai. Naujagimį išmaudžius pirmą kartą, pagal paprotį jis būdavo apvelkamas išvirkščiais marškiniais (18; 405). Išvirkšti marškiniai velkami pažymint, kad neturintis vardo kūdikis nėra pilnai gimęs ir tebelaikomas kauku. Skyriuje *Ivardijimas* minėjome, kad nekrikštytas kūdikis buvo vadinamas ramučiu (-e), lėliuku arba žyduku, pagonuku. Galima teigti, kad dar seniau nekrikštytas kūdikis iki krikšto (senojo ar krikščioniškojo) galėjo būti vadinamas ir kauku, kaukučiu. Tik krikštas, kuomet kaukas apvelkamas krikšto marškinėliais, padaro jį vardą turinčiu žmogumi. Tai, kad kauką žmogumi padaro ne tik gimimas, bet ir krikštas, patvirtina ir minėtų Užgavėnių persirengėlių – kukerių (kaukų) Bulgarijoje veikla. Lankydami trobas jie reikalauja kiaušinių, t. y. apeiginės patekynų dovanos, išreiškiančios gimimą, o šventės pabaigoje jie atlieka apeiginį maudymąsi (krikštą) upėje (79; 278–279).

Lietuvių sakmės apie kaukus patvirtina šiuos samprotavimus. Sakmėse pasirodantys kaukai dejuoja, kad esą nuogi: *Aš pliks!, tu pliks!, kas mus aprėdys?* (25; 44). Kaukams (kaip ir nekrikštytiems kūdikiams) reikia ne paprastų marškinėlių, bet ypatingų. Tie marškinėliai arba skraistė turėjo būti pasiūti iš linų per vieną naktį iš ketvirtadienio į penktadienį. Slavų tautosakoje žinomi apeiginiai ‘ketvirtadienio verpalai’ – *четверговая пряжа*, kurie būdavo verpiami Velykų savaitės Didįjį Ketvirtadienį (68; 162).

Tą pačią naktį linai turėdavo būti išminti, išbrukti, sušukuoti, suverpti, išausti ir iš jų pasiūtas drabužis (kiti tekstai nurodo visą *lino kančios* darbų ciklą, pradedant sėja) (25; 44).

Marškinėlių siuvimas primena virsmą simbolizuojančios *lino kančios* iškentėjimą. Ypatinga *lino kančios* reikšmė ryškiai išsiskiria paprotinėje lietuvių kultūroje. A. Greimo nuomone, *jai vienai reikėtų paskirti atskirą studiją* (25; 46). Linas yra akivaizdžiausias pavyzdys, kaip kultūra kyla iš natūros. Todėl šis nepaprastu būdu pasiūtas drabužis ir yra tas apeiginis rūbas, kuriuo apvelkamas (gaubiamas) kūdikis (kaukas) krikštynose.

Vienadienės, t. y. pagamintos ne paprastu būdu, o per vieną dieną ar naktį, drobės ar marškos (rusų k. tai – *обыденная новина*; V. Dalio žodyne *обыденный* reiškia ‘vienadienis’, o šiuliakinėje rusų kalboje prasmė jau pakitusi – šis žodis reiškia ‘kasdienis’) audimas žinomas ne tik sakmėse. Kai kur net iki XX a. vidurio vienadienę drobę ausdavo viso kaimo moterys apsaugai nuo infekcinių ligų išplitimo tiek tarp žmonių, tiek tarp gyvulių (84; 125). XIX a. šis paprotys dar plačiai gyvavo Rusijoje ir ypač Baltarusijoje, o paskutinį kartą aprašytas 1957 m. Sibire, prie Angaros, perkeltųjų iš gimtųjų vietų baltarusių kaime. A. Vyšniauskaitė yra minėjusi, kad Dzūkijoje po paskutinio karo dar buvo galima pamatyti ant pakelės kryžių užrištas vienadienes prijuostėles (drobules).

Baltarusijoje apeiginį vienadienį audinį ausdavo taip: *Paskirtą dieną, prieš patekant saulei, viso kaimo merginos, pasiėmusios po sruogą linų, rinkdavosi į vieną trobą. Susirinkusios verpė, metė metmenis ir audė tylėdamos* (išryškinta mūsų). *Kai drobė būdavo išausyta, merginos, gaudžiai dainuodamos ir nešdamos šį audinį virš galvų, apeidavo visą kaimą. Susirinkdavo visi kaimo gyventojai, kurie iš kiekvieno namo atneštų skiedrų sukdavo laužą. Po ištempta vienadiene drobe visi gyventojai pereinavo per laužo ugnį, pernešdami vaikus, ligonius ir galiausiai čia pat sudegindavo ir vienadienę skraistę* (84; 125). Kitur, pavyzdžiui, Gardino gubernijoje, lauže degindavo ir senus daiktus (68; 163).

Rusijoje pagal įžadus statydavo vienadienius, t. y. per vieną dieną padarytus ar pastatytus kryžius ir cerkves. Vienadienes drobes (*обыденная новина*) kabindavo ant vartų (68; 162). *Vienadienės drobės audimo ir žodžio ‘новина’ prasmė*, – rašo T. Bernštamai, – *siejasi su mitologiniu įvaizdžiu apie kūrimą naujo – jauno, pakeičiant senąjį, t. y. mirštančiam arba užkrėstam ligą ar pavojumi reiškiniui suteikiamas naujas gyvenimas* (68; 163).

Žodyje *новина* susipynę dvi prasmės. Viena – naujumo, pradžios: *новина* ‘pirmas vaisius’, ‘pirmi derliaus grūdai’, ‘niekada nearta ar pūdiminė žemė’; *новеть, новить* ‘atsinaujinti, naujinti’: *Вся природа весною новеет* (74; II, 549–550). Priešinga, mirties, pabaigos prasmė atsiskleidžia rusų senžodžiuose: *навь, навье, навья*,

навий, навей ‘numirėlis’; навий день ‘mirusiųjų paminėjimo diena’ ir нáвид ‘mirtina žaizda’ (74; II, 389). Tas pačias priešingas prasmes matome ir panašiai skambančiuose lietuvių kalbos žodžiuose: *novyti* ‘naikinti, žudyti, galabyti’: *Mūsų katinas pradėjo viščiukus novyti*; *novė* ‘žudymas’, *novis* ‘mirtis, galas’: *Na dabar visoms musėms bus novis* (LKŽ) ir *navyna* ‘naujiena, naujas’ (*u=v*, plg. Paulius ir Povilas) bei lot. *novus* ‘naujas’, *novu* ‘atnaujinti’.

Ypač daug pasako veiksmažodžių (slaviško ir lietuviško) *нóвѣть* ir *novyti* (jau nebevartojamų šiuolaikinėse kalbose) sugretinimas. Žodžiai skamba vienodai, o jų prasmė visiškai priešinga: *naujinti* ir *naikinti*. Mitiniam pasaulėvaizdžiui peraugant į racionalųjį - mentalinį mąstymą, buvęs vientisas pasaulio vaizdas suskilo į racionalių požiūriu nesutaikomas prieštaras, šiuo atveju – mirtį (naikinimą) ir gimimą (atnaujinimą).

Mitinio pasaulėvaizdžio žmonėms buvo akivaizdu: *naūja negims tol, kol nežus sēna*, arba tam, kad padarytum kažką nauja, senąją formą tenka sunaikinti. Tai visuotinė tiek gyvosios, tiek ir negyvosios būties taisyklė: *naujos formos atsiranda tik iš suirusių senųjų*. Esame taip prie to pripratę ar jau tokie nejautrūs, kad nebemokame to pastebėti. Nenuostabu, kad senos formos irimas mūsų laikų žmogui tereiskia vien pražūtį, o mūsų protėviams tai buvo kartu ir naujo gimimas. Tai dar kartą patvirtina, kad kalba nėra sutartinių garsų rinkinys, o neatsiejama nuo pasaulėvokos, tradicijų ir apeigų.

Vienadienės drobės – skraistės pavadinimas *новина*, kaip jau matėme, jungia dvi priešingas prasmes – mirtį ir gimimą. Iš tiesų, vienadienė drobė – *обыденная новина* – yra apeiginė skraistė, kuria apgaubus įvyksta virsmas, t. y. seno naikinimas ir naujo gimimas. Manome, kad ypatingai austa drobė buvo naudojama ir svarbiausiuose žmogaus gyvenimo įvykiuose – virsmuose: gimstant, vestuvėse ir mirštant. Tai regime ir aukščiau minėtose sakmėse, kuriose gimties virsme įstrigusi esybė prašo tos nepaprastu būdu pagamintos vienadienės skraistės, nūdieniškai tariant – krikšto marškinių, kad galėtų išeiti iš virsmo, t. y. iš kauko padėties.

Jeigu šeimnininkė nesuspėja išpildyti sąlygų, t. y. pagaminti marškinių per vieną naktį, *tai palankusis kaukas tampa plikuoju kauku*

(25; 44). Negerai yra ir tada, kai *šeimininkė iš didelio gailėsčio pasišaukia siuvėją ir užsako pas jį rūbus, arba jeigu be sutartimi numatyto rūbo ji paruošia dar ir kitokių dovanų: tada kaukai pradeda verkti, aimanuoti dėl savo likimo ir tučtuojau pranyksta* (25; 44). Tas pats yra ir su pakrikštytu, bet krikšto marškinėlių negavusiu kūdikiu: *Krikšto motina, eidama į kūmus, būtinai atsineša krikšto marškinėlius, nes jei vaikutis numirtų, tada aname pasaulyje jis vaikščiotų plikas* (18; 407, – išryškinta mūsų).

Kauko troškimui gauti nepaprastu būdu išaustą vienadienę maršką – krikšto marškinius atliepia baltarusių saktmė, pasakojanti, kad nekrikštyto mirusio kūdikio vėlė septynis metus neatsiskiria nuo savo palaidojimo vietos ir tik baigiantis šiam laikui eina į dangų. Bet prieš palikdama savo palaidojimo vietą vėlė tamsią naktį apie 12-tą valandą garsiai šaukia ir *prašo vardo*. Visą gyvenimą bus laimingas tas, kuris išgirdęs jos šauksmą ištars nekrikštyto kūdikio vėlės vardą. Jei ir ištarus vardą nenutyla šauksmas, vadinasi nebuvo atspėta lytis ir, girdėjęs jos riksmą, pakartotiniam vardo ištaramui turi surasti kitą žmogų, tačiau neturi jam prasitarti apie savo nesėkmę (98;18). Ir šįkart iš neapibrėžtos virsmo būsenos išlaisvina vardo gavimas, t. y. krikštas.

Kalvarijos apylinkėje sakoma, kad jei yra palaidotas nekrikštytas kūdikis, tai vakare jo vėlė išeina ir prašo praeinančiųjų apkrikštyti (3; 102). Kupiškėnų nuomone, *mirusiųjų nekrikštytų vaikų vėlės kartais ateina namo pas tėvus ir naktimis rauda prie lango, prašo gelbėti* (33; 221). Ypač dažni tokie prašymai apie Vėlines. Poetinė nuojuota susieja krikštą ir kauko virsmą žmogumi:

*Krikšto vanduo Joninių naktį
Pavirto alkviečių rasa,
Ir baigia nuo liepsnų apakti
Sena, kaip visata tiesa.
Gerių lig paskutini lašo
Žvaigždėtą kieliką dangaus,
Rašau rasoje be jokio rašalo
Pirštu ir kauko, ir žmogaus.* (K. Bradūnas)

Padavimai apie krikšto marškinėlių prašančius kaukus ir įsitikinimas, kad be jų pakrikštytas kūdikis būtų plikas aname pasaulyje,

rodo, kad krikšto marškinėliai yra senas, dar prieš krikščionybę buvęs apeiginis, ypatingu būdu pasiūtas lininis lietuvių gimties virsmo drabužis. Ir iš tiesų, naujausiame Bažnyčios teisyne net neužsimeinama apie krikšto marškinėlius, o paskutiniame (1969 m.) bažnytinio krikšto rituale rašoma, kad Bažnyčia jau nevelka krikštijamojo krikšto marškiniais, o tik pageidauja, kad šie būtų atsinešami (1; 510). Žodžiu, krikšto marškiniai vėl lieka tik tautine tradicija. Kitos sakmės nurodo, jog šis drabužis – tai marška, padaryta iš vieno siūlo (4; 365). Vestuvių virsmo ženklą – nuometą taip pat siūdindavo iš specialiai apdirbtų linų. Linus nuometui šukuodavo ant vandens, kad neliktų nei dulkelės, o siūlus verpdavo taip plonai, kad pro vestuvinį žiedą pralįstų 800 gijų turinti lininė tolka (14; 152). Nuometo audimas taip pat ypatingas. Rengdavosi švariais drabužiais, melddavosi ir nieko nevalgę pradėdavo mesti metmenis, nes nuometas *šventas audeklas* (70; 236).

Krikščionybės laikais, sakralumo centrui persikėlus į patį krikšto sakramentą, apeiginio rūbo – krikšto marškinėlių (skraistės) paruošimo būdas savaime supaprastėjo.

Rusų krikšto marškinių ruošimo tradicijoje ilgiau išliko marškos požymiai. Krikšto marškiniai buvo vadinami *крестильная пеленка* – ‘krikšto vystykla’, o jeigu marška būdavo siuvama marškinių pavidalo, tai rankovės ir galvos iškirptė buvo tokios ankštos, jog krikšto marškiniai vilkėjimui netiko (84; 104). Ukrainoje netgi nėra krikšto marškinių pavadinimo, tačiau kūma nešdavo krikšto marškinių atitikmenį *крыжмо* (kiti pavadinimai: *плащик, увівоч, покрывец*). Tai buvo 1,5 m ilgio drobės gabalas, į kurį po krikšto būdavo įsupamas kūdikis (72; 117). Jeigu pirmųjų amžių krikščionys krikštijant būdavo apvelkami baltu drabužiu, tai jau senajame lotyniškame rituale vietoj balto drabužio naudojama tik *balto lino skraistė*, kurią krikštijamajam uždėdavo ant galvos (1; 510).

Nekrikštyto kūdikio padėtis – tai kauko padėtis. Apie sunkią jų būseną tamsybėse (kaukai yra požemio gyventojai) pasakoja, nors ir dalinai sukreičioninti, bet iš esmės nepasikeitę padavimai. *Nekrikštytų katalikų vaikų vėlės einančios drauge su gerųjų pagonių ir kitatikių vėlėmis į ‘atklanes’ (tamsybes). Atklanėse nėra fizinių skausmų, bet*

tamsybėj Dievo veido nematydamos vėlės labai nuobodžiaujančios, todėl ten sunkus joms esq̄s gyvenimas (40; 98). Katalikų katekizme ši būseną arba vietą – atkianės – vadinama *pragarais*. Ne *pragaras*, bet *pragarai*. Šis požiūris į nekrikštytųjų vėlių padėtį yra aiškiai paveiktas krikščioniškų pažiūrų.

Gimties, kaip ir mirties virsme įstrigusieji yra tarpinėje būsenoje esančios būtybės, gyvenančios matomo ir nematomo pasaulių sandūroje: *Dūšios mirusių be krikšto kūdikių pavirsta, sako, in slogučius, kurie pavidale vyrų slogina naktimis moteris, arba mergų pavidale ('slogutė') vyrus slogina. Slogučiai dienomis paežiais po akmenimis lindi ir kartais pavidale balto katino pasirodo: naktimis jie vaidenasi ir žmones slogina, ypač moteris* (5; 202).

Panašioje padėtyje atsiduria ir motinos įščiose nužudytų negimusųjų kūdikių vėlės. Tik jų padėtis dar sunkesnė, nes jie dvigubi kulkai: negimę ir nekrikštyti. Šiai padėčiai palengvinti, kaip rodo užrašytoji tautosaka, juos krikštydavo. *Iš Kelmės per Kuprės mišką Kražių link važiavo kažkoks Levickis. Išvažiavus iš miško, ant kelio atsirado mažų vaikų būrys. Jie prašė: 'Dėdė, pakrikštyk mus'. Ir pasidalino į du būrelius. Jis tuos vaikus pakrikštijęs. Vienam pulkeliui davęs Onos vardą, o antram – Jono. Tuo viskas pranykė, jis tik išgirdęs: 'Ačiū, ačiū, mes dabar laimingi'. Tas žmogus toj vietoj pastatęs kryžių ir kas metai tuo laiku daręs atminimus – užprašydamas mišias. Taip gilų įspūdį palikęs tas įvykis* (31; 496–497).

Kiti padavimai pasakoja, kad krikštijamoji vėlė gali ir pakenkti. Kai prašomasis asmuo pasilenkia pasemti vandens, vėlė jį galinti įstumti į vandenį ir paskandinti arba pasmaugti. Todėl buvo patariama pačiam nesemti vandens, o paprašyti, kad pati vėlė jo pasisemtų ir įpiltų krikštytojui į delną (27; 183–184). Tuo pasakoma, kad gimties virsme įstrigusio kūdikio vėlė gali tapti pavojinga, kaip ir velniu viręs velionis. Po krikšto vėlė išlaisvinama ištarpinės būsenos ir dėkoja krikštytojui.

Krikšto tradicija tokia gili, kad prašymus išgirdusios šiuolaikinės moterys pačios krikštija (kunigui nedalyvaujant) negimusius kūdikius (64; 114–120). Asmeniškai teko kalbėtis su tokiomis moterimis. Slavės savo negimusius vaikus krikštydavo šv. Jono Krikštytojo die-

ną. Kad taip iš tikrųjų buvo, matyti iš pravoslavų bažnytinės maldos, kurią skaitydavo jų šventikas po išpažinties moteriai, ateidavusiai po tyčinio ar netyčinio persileidimo. Joje yra tokie žodžiai: *Šventas Jonai Krikštytojau, tu krikštijai Viešpatį: pakrikštyk mano bevardžius nužudytus iščiose kūdikius, kurie kankinasi tamsybėse*. Tačiau dabar, kaip aiškino pravoslavų šventikas, ši malda skaitoma ne visada, o tik ***moteriai paprašius***. Tai rodo, jog tai ne Bažnyčios, o tautos tradicija.

GIMDYTI AR RADINTI

Į paprotinę mūsų tautos kultūrą žvelgėme per gimties virsmo esmę. Pabaigai – dar kelios mintys apie prasmę žodžių, susijusių su gimties virsmu, ir to dėka atsirandančius žmonių giminystės ryšius bei santykius.

Šiandien mes sakome: *kūdikis (žmogus) gimė, o motina pagimdė*. Gimties virsmo eiga, kalbine formule ***gimti – migti*** išreikštas dėsningumas, tautos papročiai bei žvilgsnis į senuosius lietuvių ir slavų kalbų žodžius, susijusius su gimties virsmu, leidžia manyti, jog posakis *žmogus gimė* yra teisingas, o *motina pagimdė, motina gimdytoja* yra naujadarai ir nebeatitinka senosios žodžio *gimti* prasmės. Dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą dažniausiai sakydavo: *Ji susilaukė* arba *Dievas davė*.

Formuojantis esminėms kultūrinėms sąvokoms ir jų išraiškoms kalboje, – rašo V. Toporovas, – *stebima būdinga kalbos ir kultūros sąveika: dažniausiai kalba ir kultūra veikia kartu (bet nevienodai), viena kitą pakoreguodamos arba apjungdamos savo pastangas bendra kryptimi* (97; 19). Trumpai tariant, keičiantis pasaulėvokai kinta ir kalba. Virstant aplinkybėms (naujos religijos priėmimas, kultūrinė revoliucija), kalbos ir kultūros santykiavimas sustiprėja ir *kalba keičiasi žymia dalimi sąmoningai, o jei pasikeičia nesąmoningai, tai tie pokyčiai tampa jau suvoktos kalbinės evoliucijos objektu. Kitas klausimas – teisingas ar klaidingas naujas suvokimas* (97; 15, – išryškinta mūsų). Aptartų kultūrinių papročių, susijusių su gimties virsmu, šviesoje panagrinėjime kalbinius pokyčius, kuriuos sukelia pasaulėžiūros pasikeitimai. Apie žmonių sąmonės ir atitinkamus pasikeiti-

mus kalboje rašė ir E. Fromas (22; 36–42, 50–51).

Žodis *gimti* vartotinas tik kūdikio atžvilgiu, nes gimimas yra vyksmas, susijęs su pasikeitimais gyvybėje, ateinančioje į žemiškąją būtį. Motina kūdikį ne gimdo, bet tik sudaro sąlygas jam gimti, – t. y., vartojant senžodį, motina kūdikį *radina*: *Žaliasai putinėlis nakčia pražydėjo, toj parelėj motulė dukrą radino* (LKŽ). Veiksmažodis *ras-tis*, *randasi* reiškia ‘imti dygti, augti, atsirasti, gimti’: *Baravykai daugiausia pievose po ąžuolais randas; Ten aš radaus ir augau* (LKŽ).

Bėda, kad šiuos ir kitus žodžius, panašius į slavų, dar tada, kai lietuvių kalbos senumas tebuvo nuojauta, kalbininkai „nurašė“ į slavizmus. Šiandien, jau tvirtai žinant, kad lietuvių kalba yra senesnė už slavų kalbas ir kad *slavų kalbos yra kilusios iš pakraštinių baltų tarmių* (V. Toporovas), būtų laikas ištaisyti padarytus ir iš inercijos tebedaromus nuostolius lietuvių kalbai. Dar K. Būga kovojo su neleistinu, mūsų kalbą nuskurdinančiu senų baltiškų žodžių priskyrimu slavizmams (8; 37–77).

Nagrinėdamas baltiškojo *švent-* ir slaviškojo *-svęt* (rus. *свѣт*–) santykį V. Toporovas rašo, kad *jie ne tik labai artimi vienas kitam, bet tarp jų yra neabejotina vienovė, liudijanti apie bendras ištakas* (97; 21). Pastebėdamas, kad dauguma baltų ir slavų kalbų kultūrinių žodžių rodo įvairų ***bendro paveldo*** naudojimą ir pritaikymą naujoms kultūrinėms – religinėms sąlygoms, V. Toporovas daro išvadą apie gilią baltų ir slavų kalbose slypinčią ***vienovę*** (97; 22).

Iš tiesų, lietuvių ir slavų (ypač rytų) kalbos ilgaamžės kaimynystės ir lietuvių slavėjimo pasėkoje yra taip susipynę, kad kartais vargiai įmanoma atsekti žodžio atsiradimą. Turint omenyje bendrą ir labai artimą tų kalbų kilmę, svarbu ne lietuvių ir slavų kalbų žodžių santykinė kilmė, bet senoji (teisinga) žodžio prasmė, darniai įsirašanti į dorinę lietuvių ir slavų kultūrą. Todėl įprastiniai kilmės nustatinėjimo metodai dažnai būna neveiksmingi.

Pasinaudosime skirsnyje *Apie žodį (Ivade)* aprašytomis taisyklėmis ir metodika. Rusų k. žodžius *родить, рождать, роды* ir slaviz-mams priskirtus lietuvių k. žodžius *radinti, radynos, radas* ‘giminė, kilmė’; *radukas* ‘skiepas’, *roda* sudaro tas pats priebalsinis skeletas ***r – d***. Šio semantinio krūmo žodžių ir vedinių iš jo rusų kalboje yra

ir daugiau: *радѹть* arba *радѣть* ‘rūpintis, stengtis, linkėti gero’; *раденѣ* ‘uolumas, rūpestis’; *радѣтель* ‘rūpintojas, užtarėjas, gero linkintis žmogus’; *радивость* ‘paslaugumas’; kita prasmių grupė: *радѹть* ‘patarti’; *рада* ‘patarimas, pagalba’: *подаѹ рады!* ‘patark!’; *радник*, *радѹтель* ‘patarėjas, pagalbininkas’; *радивый*, *радливый* ‘mielai duodąs patarimus’ (74; IV, 8–9). Priebalsinio skeleto *r – d* slaviškų žodžių prasmė – ‘rūpestis, parama, patarimas kitam žmogui’ atitinka lietuvių kalbos žodžio *rodà* prasmę. Visi jie – jau senžodžiai ir iš dabartinės rusų kalbos beišnyksta. Šiuolaikiniai rusų kalbos žodžiai *родѹть*, *рождать*, reiškiantys tai, ką mes šiandien nusakome lietuvišku žodžiu *gimdyti*, prasmės bei kalbos požiūriu susiję su senžodžiais *радѹть*, *радѣть*, *радѹть*.

Lietuvių dorinės kultūros papročiai leidžia teigti, kad naujos gyvybės įvedimas į žemiškąją būtį buvo pagrįstas rūpesčiu deramai pasiruošti ją pradėti ir ypatinga jau užsimezgsios gyvybės priežiūra bei globa. Taigi veiksmų, susijusių su naujos gyvybės pervedimu per gimties virsmą, visuma turėjo būti nusakoma žodžiu *radinti*, t. y. rūpintis, stengtis, padėti. O motulė – tikrai *radna* ar *radintojėlė*. Kitaip sakant, motina yra ne gimdytoja, bet *radintoja*, t. y. ta, kuri taip ilgai ir taip uoliai rūpinosi laimingu naujo žmogaus atėjimu į erdvės ir laiko pasaulį. Ši išvada atitinka A. Juškos žodyne esančio veiksmazodžio *rādyti*, kurį LKŽ priskiria slavizmams, prasmę – ‘kurti’. Naujos gyvybės radimasis iš tiesų yra pati svarbiausioji kūryba, be kurios nebūtų jokios kitos kūrybos.

Lietuvos moterys, išsaugojusios skaisčių žmoniškumą, ir šiandien teberadina tautos ateitį – savo vaikus. Šiuolaikinės motinos mintys, iš kurių dvelkia sąmoningas kūdikio laukimas ir bendravimas su besiruošiančia ateiti į žemiškąjį pasaulį siela rodo, jog beveik išnykusi senoji kultūra įgyja kitokį, jau sąmoningesnį pavidalą: *Kai tu ruošėisi ateiti į pasaulį, laukimas buvo mano kasdienybė. Tikėjau, kad nuo to gyvenimas tavasis priklausys. Aš stengiaus būt tokia, kokių tave matyti troškau. Ir kroviau kraitį tau iš to, kas nepasiekiama. Kasdien jį pildžiau mintimi tyra ir pokalbiais su tavimi, kuris ateit žadėjai. Kalbėjau tau apie rugių laukus, žalius, banguojančius, apie geltoną pienių jūrą, dangaus žydrynę, vakaro ramybę. Klajojau gamtoje ir*

gėriau grožį, – stiprybę tavo begaliniam keliui. Žinojau – tu mane jauti, kaip aš tave. /.../ Tada aš vėl tikėjau, kad su savo pienu tau atiduodu visa, ką turiu geriausio.

Taip kaip mes, lietuviai, pamiršome žodžio *gimti* prasmę ir ėmėme jį vartoti gimdymo prasme, taip slavai baigia pamiršti ar jau užmiršo *радѹть* ir *рѹдѹть* prasmes. Iš tiesų, rusų kalboje *Радунець, Радуница, Радовница* – tai per Atvelykį švenčiamos mirusiųjų paminėjimo šventės pavadinimas, kurio prasmė jau pamiršta. V. Dalis, aiškindamas mirusiųjų paminėjimo dienos pavadinimo kilmę rašo, kad *matyt visi tie žodžiai kilę nuo 'pad' – bet kur čia džiaugsmas? O gal nuo 'родитель'?* Arba nuo *'paděť'*? (43; IV, 8). Vėlesni tyrinėtojai jau neprisimena žodžio *paděť*. V. Propas šiuo klausimu rašo: *Dauguma lingvistų žodį 'радуница' sieja su šaknimi 'pad', bet toks aiškinimas neatskleidžia žodžio prasmės, nes neaišku, kuo džiaugiamasi* (90; 20).

Pažiūrėkime į šią painiavą, atsiradusią pamiršus senųjų žodžių reikšmes. Archangelsko ir Tverės gubernijose žodis *родитель*, kuris šiandien reiškia 'gimdytojas', dar XIX a. pabaigoje reiškė numirėlį. Tame krašte laidojant taip ir klausdavo: *Чьего несут родителя?* – *Kieno gimdytoją neša?* Kalugos ir Orlovo gubernijoje šis žodis vartotas ta pačia prasme, tik daugiskaitoje – *родители*, - *gimdytojai* nors kalbama apie vieną asmenį. Nežiūrint nei amžiaus, nei lyties, sakydavo: *Несут хоронить родителей* – *Neša laidoti gimdytojus*, t. y. kokį nors mirusįjį. Olonecko gubernijoje kapinės vadintos *родительское место* – *gimdytojų vieta*, o Sibire vietoj *Радуница* buvo sakoma *родительский день* – *gimdytojų diena* (99; 594). Rodos, susidūrėme su tikra painiava: mirusieji vadinami *gimdytojais*, kapinės *gimdytojų vieta*, o mirusiųjų paminėjimo šventė (šiulaikine žodžių prasme) vadinama *gimdytojų diena*. Tačiau įvertinus tai, kas bus išsiaiškinta aptariant mirties virsmą, nesunku viską sugrąžinti į savo vietas. Pavyzdžiui, Baltarusijoje visi numirėliai, nepaisant nei amžiaus, nei lyties, buvo vadinami vienu vardu – *diedas*; numirusiųjų paminėjimo diena – *diedai*. O po metų, baigus mirties virsmą, vėlė pakeliama į aukštesnį „rangą“, kurį įvardijome *diedu*. Diedu tapęs velionis iš tiesų yra vadintinas *paděť*, *рѹдѹть*, t. y. 'rūpintojas, užtarėjas, patarėjas' (žr. *Mirties virsmas* sk. *Įvardijimas*).

Iš čia kilęs ir mirusiųjų paminėjimo dienos *Радуница* pavadinimas, t. y. **rūpintojų, patarėjų diena**. Kalbėdamas apie mirusiuosius antikos tyrinėtojas E. Rodė (Rohde) rašo: *Iš jų laukiama pagalbos bet kokiaje bėdoje; ypatingai tikima, kad jie panašiai kaip ir chtoninės dievybės, į kurių sritį jie nuėjo, atneša laukams palaimą ir derlingumą* (48; 246–247).

Tad taip, kaip *ра́дуть, радéть* tapo *родить*, taip *радéтель, ра́дитель* virto *родитель*. Pamiršus žodžio *ра́дитель* (iš čia *Радуница*) reikšmę, tuo žodžiu pradėti vadinti ne tik sulaukę metinių mirusieji, bet ir ką tik mirę. Dar vėliau *ра́дитель* tapo *родитель*, dabartiniu supratimu – ‘gimdytojas’. Sunku pasakyti, kaip žodį *родитель* suvokė XIX a. rusų valstiečiai, tačiau aišku, kad kai žodis *ра́дитель*, kuris reiškė ‘rūpintojas’, ‘patarėjas’, virto *родитель* ir tapo suvokiamas tik gimdytojo prasme, tuomet neteko reikšmės ir visiškai išnyko velionio vadinimas *родитель*. Panašiai vyksta ir mūsų kalboje – šiais laikais pagimdžiusios moters jau nebevadiname *šešiauninke* ar *palagine*. Prarandant gilesnį būties suvokimą, nyksta ir senieji žodžiai.

Senasis veiksmazodis *radinti*, kuris reiškė ne tik ‘gimdyti’, bet ir ‘rūpintis’, ‘sielotis’, ‘stengtis’, išnyko iš mūsų kalbos ne tik pasikeitus pasaulėvokai, bet ir dėl to, kad jis buvo priskirtas slavizmams. Buvusį žodžio *radinti* naudojimą liudija jo vediniai: *radynuotis* ‘gimdyti, atsivesti’, *apsiradynuoti* ‘pagimdyti, atsivesti’, *nusiradynuoti* ‘atsivesti’, *susiradynoti* ‘pagimdyti, atsivesti’: *Girdėjau kaiminka susiradynotojo – reiks aplankyti* (LKŽ). Beje, šie žodžiai nelaikomi slavizmais. Įdomu tai, kad žodžio *radynos* prasmė ‘gimimas, gimtuvės’ laikoma slavizmu (nuo *родины*), o kita to paties žodžio prasmė ‘rastuvės, radimas’ – juo nelaikoma: *Ieškok, surask, tada išgersim radynas* (LKŽ). Antroji šio žodžio prasmė negali būti priskirta slavizmams, nes slavų kalboje tokios aptariamo žodžio prasmės nėra. Tai reikštų, kad *родины* yra baltizmas slavų kalboje.

Akivaizdu, kad mūsų gimties virsmo suvokimas jau kitoks, todėl naujos gyvybės atėjimą į žemiškąją būtį pradėjome nusakyti žodžiu *gimdyti*. Keičiasi pasaulėvoka, keičiasi kalba, keičiasi ir santykiai tarp kūdikio ir motinos. Žodis *gimdymas* mums reiškia tik pačią gimties

virsmo viršūnė, t. y. kūdikio atsiskyrimą nuo motinos. O *radinti – tai rūpintis būsimąja gyvybe nuo jos pradėjimo iki nujunkymo*, t. y. iki išvedimo iš gimties virsmo.

Naujausiais embriologų duomenimis, pradėtas kūdikis nėra pasyvus keleivis nėščioje motinoje, bet didžiąja dalimi būtent jis vadovauja nėštumui. Vaisius turi savyje visą būtiną informaciją, pilną kodą, reikalingą jo vystymuisi. Jis priklausomas nuo motinos tik tiek, kad yra joje patalpintas. Vaisius yra skirtingas genetiškai. Įrodinėti, kad gemalas yra motinos dalis, yra tas pats, kaip teigti, jog žmogaus kūne esantis kaspinuotis yra to kūno dalis.

Pradėtas kūdikis valdo nėštumą, – sako embriologai – Ž. Leženas (Jérôme Lejeune) ir A. V. Lilis (Albert William Liley). Pasyvi yra motina, bet ne kūdikis (35; 17–23). Penktą dieną po apvaisinimo vieno milimetro dydžio žmogiška būtybė siunčia cheminę komandą, sustabdančią motinos mėnesinių ciklą. Kiek vėliau gemalas apsigaubia gimdos gleivine ir auginasi tam tikros rūšies įrangą, kurios, kaip sako minėtieji embriologai, jie negali kitaip pavadinti, kaip tik kosmonauto skafandru. Būtent gemalas sukuria šį papildomą dalyką, šią ypatingą aplinką, tą kapsulę, o motina tik aprūpina jį maistu, patenkančiu per membraną iš jos kraujo (35; 73–74). Vaisius nulemia nėštumo trukmę ir pasirenka padėtį jo metu. Gemalo padėtį sąlygoja jo būklės patogumas. Jis pasirenka, kada ir koku būdu prasidės gimdymas.

Šie, specialia aparatūra mokslininkų padaryti atradimai tik patvirtina žmogiškosios būties dėsningumus, įrašytus senojoje mūsų kalboje ir dorinėje lietuvių kultūroje. Suprantama, naujai suvokiant gimties virsmo vyksmą, mokslininkams reikės ieškoti naujų žodžių ar sąvokų jam nusakyti, o mums tereikia prisiminti senuosius žodžius.

Stebint šiandieninį gimties virsmo suvokimą ir šiuolaikines motinas matosi, kad iš tiesų nereta jų jau tiktai gimdo, t. y. tik paleidžia kūdikį į pasaulį, nesirūpindama juo nei prieš, nei po gimdymo.

O kaip seniau vadintas įvykis, kurį šiandien nusakome žodžiu *gimdymas*? LKŽ randame, mūsų nuomone, seną žodį *palagas*, kurio viena iš prasmų yra ‘gimdymas’: *Ji mirė pirmu palagu*. Šis žodis taip pat priskirtas slavizams. Tačiau lietuvių kalboje šio senžodžio prasmų yra bene daugiau nei slavų kalbose. Mūsų prielaidai paremti ypač sva-

rus argumentas yra tai, jog žodis *palagas* sutinkamas ne tik gimties, bet ir vestuvių bei mirties virsmuose: *palagas*: 1) ‘stoginė prie kluono’; 2) ‘karieta’; 3) ‘vestuvių vežimas, kuriuo nuotaką veždavo į svetimą šalį’ (3; 583); 4) *palagis* ‘mirties guolis’: *Baltos liepos lentužėlės (karstas), penkių mąstų drobužėlės (įkapės). Tai mano palagis* (LKŽ).

Bendraja prasme priebalsinis skeletas **p – l – g** nusako neapibrėžtą, nepastovią, tarpinę padėtį (pašiūrė – nei patalpa, nei laukas; karieta, vežimas ar mirties guolis taip pat išreiškia tarpinę padėtį). Palyginkime ir su rusų k. žodžiais *положи* ‘nuožulnus’ ir *поло* ‘užstatytas daiktas’. Kitos slaviškosios šio semantinio žodžių krūmo reikšmės – *полагать* ‘guldyti, padėti’; *полаганье, положение* ‘padėtis, guldymas’; *логово, ложе* ‘guolis’, taip pat *положница* ‘gimdyvė’¹ (74, III; 256) – rodo, kad pamatinė *palago* prasmė yra gulėjimas, tačiau, kaip jau sakytą, susietas su virsmo nepastovumu.

Be minėtos šešiauninkės buvo dar vienas gimdyvės pavadinimas – *palaginė, palagninkė*: *Čia palagninkė ligonė guli* (LKŽ). Suprantama, kad žodžiai *palaginė* ir *šešiauninkė* nėra sinonimai. *Palaginė* – tai moteris *palago* būklėje, t. y. kol guli, o *šešiauninkė* – tai pakilusi iš *palago* ir esanti šešių savaičių atsistatomajame laikotarpyje moteris. Vėlgi regime, kaip senųjų žodžių praradimas skurdina mūsų pasaulėvoką ir tautos dorinę kultūrą.

Esame praradę gyvą ryšį ne tik su garsu, bet ir su pačiu žodžiu. Gyvas žodis tampa negyvu, nors ir pagal visas gramatikos ir literatūros taisykles apdailintu, tačiau vidinio suvokimo nebeatskleidžiančiu sutartiniu ženklu. Materialejantis formos ir daikto kultūros žmogus, prarasdamas dvasinę sąmonę, tapo gal ir protingesnis, bet mažiau išmintingas. Naujai gimstantis suvokimas ir besivystantis vienijantis (integralinis) mąstymas grąžina mus prie senovinės, tačiau jau ne prie paprotinės, bet *asmeniniu sąmoningumu* pagrįstos išminties.

¹ Šią prasmę V. Dalis rašo su klaustuku.

GIMTIES VIRSMO SRITIS

IŠČIOSE

Nejuntama nėštumo pusė

Juntama nėštumo pusė

PRADEJIMAS

NUO AMŽIŲ DIEVO MINTYJE

NUO AMŽIŲ DIEVO MINTYJE

VAIKYSTĖ IR JAUNYSTĖ MARGAM TĖVO DVARELYJE

BROLIS SESUO

KŪDIKYSTĖ

RAMUTIS, -Ė

LĖLIUKAS, LĖLYTĖ

KAUKAS

AKTYVUS RYŠYS

PASIVUS RYŠYS

ŽADINIMAS - ANAVIMAS

K

R

I

S

M

A

S

I

S

Č

I

U

416

LITERATŪROS SĄRAŠAS

gimties virsmui

1. Adam A. Berger R. Pastoralliturgisches Handlexikon, Freiburg – Basel – Wien, 1986.
2. Balys J. Vaikystė ir vedybos. Silver Spring, Md. 1979.
3. Balys J. Mirtis ir laidotuvės. Silver Spring, Md., 1981.
4. Basanavičius J. Rinktiniai raštai. V., 1970.
5. Basanavičius J. Iš gyvenimo lietuviškų vėlių bei velnių. Kaunas, 1928.
6. Brastins E. Dievturių sielmokslis. Kaunas, 1994.
7. Būga K. Rinktiniai raštai. T. I, V., 1958.
8. Būga K. Rinktiniai raštai. T. II, V., 1959.
9. Callahan D. Abortion: law, choice and morality. New York, 1978.
10. Codex Juris Canonici. Codex des kanonoschen Rechtes. Libreria edifice Vaticana, 1983.
11. Cimer K. Gyvenimas iki gimimo // Katalikų pasaulis, 1989, Nr. 15–16.
12. Daukantas S. Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių. Kaunas, 1935.
13. Daunys S. Pirties tradicinės apeigos Adutiškio apylinkėje // Kraštotyra, Nr. 10, V., 1980.
14. Dieveniškės. V., 1968.
15. Dovydaitis Pr. Analecta et Additamenta // Soter, Kaunas, 1930.
16. Dubičiai. V., 1989.
17. Dubingiai. V., 1971.
18. Dulaitienė – Glemžaitė E. Kupiškėnų senovė. V., 1958.
19. Dulaitienė – Glemžaitė E. Lietuvių kaimo papročiai ir tautosaka. Kupiškis, 1956 // Čiurlionio dailės muziejaus fondai (ČMD La 1113).
20. Dundulienė P. Lietuvių etnografija. V., 1982.
21. Džibranas K. Pranašas // Pergalė, Nr. 5, 1988.
22. Fromas E. Turėti ar būti. V., 1990.
23. Galaunė P. Lietuvių liaudies menas. V., 1988.
24. Gervėčiai. V., 1989.
25. Greimas A. J. Apie dievus ir žmones. Čikaga, 1979.
26. Yla S. Lietuvių šeimos tradicijos. Čikaga, 1978.
27. Jablonskis J. Budrių kaimas // Lietuvių enciklopedijos šaltiniai, t. II, V., 1993.
28. Katkus M. Raštai. V., 1965.
29. Klybaitė D. Kūdikių auginimas Biržų apskrityje. Kaunas, 1938.
30. Kompleksinės ekspedicijos į Punsko kraštą 1989 m. rugpjūčio 10–20 d. d. medžiaga.
31. Kražiai. V., K., 1993.
32. Krėvė – Mickevičius V. Krikštnų apeigos Dzūkijoje // Mūsų tautosaka, t. VII, Kaunas, 1933.
33. Kriausa A. Vaikai ir jų auginimas Kupiškio apylinkėje // Gimtasai kraštas, Šiauliai, 1943.

34. Kučinskaitė A. Meile alsuojantys motinos žodžiai kūdikiui // Caritas, 1990, Nr. 2.
35. Le Jeune J. and Liley A. W. The finest Human. California, 1977.
36. Lietuvių etnografijos bruožai. V., 1964.
37. Lietuvninkai. Apie Vakarų Lietuvą ir jos gyventojus XIX a. V., 1970.
38. Lietuviškos svodbinės dainos užrašytos A. Juškos. T. II, V., 1955.
39. Linelius roviau, dainavau. O. Bluzmienės tautosakos ir atsiminimų rinktinė. V., 1990.
40. Mickevičius J. Žemaičių krikštynos // Tautosakos darbai, t. 1, Kaunas, 1935.
41. Mickevičius J. Žemaičių vestuvės // Mūsų tautosaka, t. VII, Kaunas, 1933.
42. Medžiaga rinkta pagal B. Imbrasienės anketą: „Vaikas šeimoje“, VLKC, 1996.
43. Odenas M. Gimdymo atgimimas. Kaunas, 1985.
44. Odent M. Primal Health. Century, 1986.
45. Paukštytė R. Kūdikių laukimas tradicinėje kaimo ir šiuolaikinėje bendruomenėje (XIX a. pab. – XX a.) // Liaudies kultūra, 1995, Nr. 5.
46. Paukštytė R. Pribuvėja ir gimtųjų papročiai Lietuvos kaime XIX a. pab. – XX a. pirmoje pusėje // Lituania, 1993, Nr. 3.
47. Rėza L. Lietuvių liaudies dainos. T. I, V., 1958.
48. Rohde E. Psyche. B. I, Tubingen, 1921.
49. Rūpintojėlis. 1989, vasaris, Nr. 24, (savilaida).
50. Smulkioji lietuvių tautosaka XVII–XVIII a. a. V., 1956.
51. Stravinskienė A. Kur bėga Šešupė // Muziejai ir paminklai, 1969, gruodis.
52. Suchorukovas V. Auklėkime jau iščiose // Mokslas ir gyvenimas, 1989, Nr. 9.
53. Suvalkiečių vestuvės. Red. Balys J. Cleveland, Ohio, 1953.
54. Šimulis P., Vingras A. Jauniems tėvams. V., 1986.
55. Tautosakos darbai. T. III, Kaunas, 1937.
56. Urbanavičienė D. Apeiginis judesys laidotuvėse ir mirusiųjų minėjimuose // Liaudies kultūra, 1992, Nr. 4.
57. Vaižgantas. Vaizdai. V., 1947.
58. Verny T. Secret Life of the Unborn Child. New York, Summit, 1981.
59. Vėlius N. Senovės baltų pasaulėžiūra. V., 1983.
60. Vydūnas. Tauresnio žmoniškumo užtekėjimas. Detmold, 1948.
61. Vydūnas. Gimdymo slėpiniai. Tilžė, 1919.
62. Vydūnas. Sieben Hundert Jahre deutsch – litauischer Beziehungen. Tilžė, 1932.
63. Vitauskas A. Vaikų gimdymas ir auginimas Padubysio valsčiuje // Gimtasai kraštas, Nr. 1, 1937.
64. Žarskus A. Gyvybės medžio žaizdos. Kaunas, 1995.
65. Žarskus A. Aš iki gimimo. 2-as leidimas, Kaunas, 2003.
66. Žordanija J. Akušerijos vadovėlis. V., 1960.
67. Белов В. Лад. Архангельск, 1985.
68. Бернштам Т. А. Молодежь в обрядовой жизни русской общины XIX – начала XX в. М., 1988.
69. Виноградов Т. С. Смерть и загробная жизнь в воззрениях русского старожилото населения Сибири. Иркутск, 1923.

70. Владимирская Н. Г. Материалы к описанию полесских народных представлений, связанных с ткачеством. Снование // Полесский этнолингвистический сборник, М., 1983.
71. Волтер Э. А. Материалы для этнографии Латышского племени Витебской губернии. Часть 1, Санктпетербург, 1890.
72. Гаврилюк Н. К. Картографирование явлений духовной культуры (по материалам родильной обрядности украинцев). Киев, 1981.
73. Горчаков М. И. Церковное право. Санктпетербург, 1909.
74. Даль Вл. Толковый словарь живого великорусского языка. Т. 1–4, М., 1955.
75. Дадашева М. Беременность возможна только втроем // Путь к себе, 1993, № 7.
76. Дмитрук М. Мысль в реке времени // Строительная газета, 1988, 30 окт., № 250.
77. Духовная культура Сегозерских карел конца XIX – начало XX в., Ленинград, 1980.
78. Еремина В. И. Ритуал и фольклор. Ленинград, 1991.
79. Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы. Весенние праздники. М., 1997.
80. Косвен М.О. Кто такой крестный отец? // Советская этнография. М., № 3, 1963.
81. Костомаров Н. И. Очерк домашней жизни и нравов великорусского народа в XVI и XVII столетиях. Санктпетербург, 1860.
82. Листова Т. А. Кумовья и кумовство в русской деревне // Советская этнография, 1991, №2.
83. Листова Т. А. Русские обряды, обычаи и поверья, связанные с повивальной бабкой // Русские: семейный и общественный быт. М., 1989.
84. Маслова Г. С. Народная одежда в восточно-славянских традиционных обычаях и обрядах XIX – начала XX в. М., 1984.
85. Невская Л. Г. Погребальный обряд в Пелясе // Балто-славянские этноязычные контакты, М., 1980.
86. Нидерле Л. Славянские древности. М., 1956.
87. Никитин Б. И. Первые уроки естественного воспитания или детство без болезней. Издание 2-е, Санкт–Петербург, 1991.
88. Пандей Р. Б. Древнеиндийские домашние обряды. М., 1990.
89. Попов Г. И. Русская народно-бытовая медицина // Торэн М. Д. Русская народная медицина и психотерапия. Санкт–Петербург, 1996.
90. Проп В. Я. Русские аграрные праздники. Ленинград, 1963.
91. Равич Р. Мы ждем тебя малыш. М., 1990.
92. Ребенок влияет на отца // Литовский курьер, № 34, август 2001.
93. Семенов В. С. Проблема трансляции традиционной культуры на примере Бхагавадгиты // Восток – Запад (Исследование. Переводы. Публикации), М., 1988.
94. Семья. Составители Андреева И. С., Гульнева А. В. Т. 1, М., 1991.
95. Сурхаско Ю. Ю. Семейные обряды и верование карел. Ленинград, 1985.

96. Сумцов Н. Ф. О свадебных обрядах преимущественно русских. Харьков, 1881.
 97. Топоров В. Н. Язык и культура: об одном слове – символе // Балто–славянские исследования 1986. М., 1988.
 98. Шейн П. В. Материалы для изучения быта и языка русского населения Северо-Западного края. Том 1, часть 1, Санктпетербург, 1887.
 99. Шейн П. В. Материалы для изучения быта и языка русского населения Северо-Западного края. Том 1, часть 2, Санктпетербург, 1890.
 100. Этнография детства. Традиционные формы воспитание детей и подростков у народов Южной и Юго-Восточной Азии, М., 1988.
- Papildoma literatūra antrajam leidimui:*
101. Žarskus A. Rėdos knyga. Kaunas, 2009.
 102. Tautosakos darbai. T. IV, Kaunas, 1938.
 103. Волкова Л. Ведунья // Наука и религия, 1991, №4.

III dalis

MIRTIES VIRSMAS

mirtis ir lydėtuvės

Jei jūs iš tiesų norite įžvelgti mirties dvasią,
plačiai atverkit širdį gyvenimo kūnui.
Nes gyvenimas ir mirtis - vieningi. /.../
Tik tada, kai atsigersit iš tylos upės,
jūs iš tikrųjų uždainuosit.
Ir tik pasiekę viršukalnę pradėsite kopti.
Ir kai žemė pareikalaus jūsų kūno,
tik tada jūs sušoksit tikrą šokį.

Kahlilis Džibranas

Mirtis – tai slėpiningiausias gyvenimo įvykis. Viena vertus, tai vyksmas, apie kurį mes labai mažai žinome, o kita vertus, jis tapo toks skaudus ir bauginantis, kad šiuolaikinė visuomenė mato tik trumparegišką išeitį – vengimą apie jį kalbėti. Tačiau, nepaisant mūsų baimių ir nenorų, visiems teks susitikti su mirtimi akis į akį. Tai giliausia mūsų gyvenimo nežinomybė, kuri kartu yra ir tikriausia – nes anksčiau ar vėliau įvyks. *Kas gimė, tas mirs* (mūsų broliai jotvingiai vadino žmogų *mardos* – ‘mirsiantysis’).

Nežinios baimė yra pati didžiausia. Yra tik vienas būdas ją įveikti – tai ją pažinti, eiti į baimę, į nežinią. Sugebėjimas pažvelgti baimei ir nežiniai į akis, atsiverti, sugebėjimas pasiruošti priimti mirtį – vienas svarbiausių aukštos dvasinės kultūros požymių, kurį vargiai besurasime tarp šiuolaikinių žmonių.

Kokias mirties virsmo paslaptis žinojo senovės lietuviai, kad žvelgė į mirtį ramiai, priėmė ją, jai ruošėsi be baimės ir su pasitikėjimu keliaudavo į Anapilį? Kas slypi iš amžių glūdumos mus pasiekusiuose pavadinimuose – vėlė, velionis, velnias, vėlinas, vėluokas, skaistykla, – kuriuos ir šiandien tebevartojame ne visai suprasdami? Žvilgsnis į paprotinę mirties kultūrą padės ne tik geriau suvokti senovinius papročius, bet ir auginti naujus, iš vadinio sąmoningumo kylančius pasiruošimo mirčiai, marinimo, budėtuvių, lydėtuvių bei mirusiųjų paminėjimo papročius.

Mirties kaip virsmo suvokimas pažadins mumyse glūdinčią protėvių išmintį, sumažins mūsų baimes ir padės sąmoningiau įveikti šį baugų bei slėpiningą virsmą – iš Šiapus į Anapus. Pasitikinčiai žvelgiant į mirties virsmą, kūno irimas tampa kūrimu, o mirtis – gyvenimo sąlygų pakeitimu, naujos esaties pradžia.

BENDROS PASTABOS

Rėdos rato samprata ir virsmais paremtas požiūris leidžia ne tik giliau pažvelgti į senosios aisčių kultūros slėpinius, bet šiuolaikiniam žmogui, mirtį suvokiančiam kaip gyvenimo pabaigą, parodo visai kitokį jos suvokimą. Mirtis yra ne vien pabaiga, bet ir naujos būties pradžia. Sugebėjimas ne tik suvokti, bet ir išgyventi mirtį kaip virsmą, išrauna jai „geluonį“. Pralaimėjimas, kurį mes matome mirtyje, visada pasibaigia netikėtai – įžengimu į naują būties tarpsnį. Senoviniu požiūriu, mirtis yra būtina visko kas gyva – gamtos ir žmogaus – egzistencijos dalis. Tik jos dėka mes džiaugiamės nauja pavasario žaluma, pražystančiais žiedais, nokstančiais vaisiais ir krykštaujančiais kūdikiais. Mirtis yra būties atnaujintoja. Naikindama senus, nebegyvingus pavidalus, mirtis nepaliaujamai suka gyvenimo rėdos ratą:

*Tikiu į pabaigą,
Į kraujo irimą
Vėlybą rudenį
Kapų ramybėje.*

*Tikiu į pradžią,
Į paukščių skridimą
Anksti pavasarį
Toli amžinybėje. (K. Bradūnas)*

Rudenį švenčiamos Vėlinės. Toji šventė dar būdavo vadinama Ilgėmis. Senųjų švenčių pavadinimuose, o ir neretame lietuvių kalbos žodyje, slypi šimtmečių išmintis. Rasos šventėje yra gamtinis – buitinis lygmuo: tai Kupolė, Krešės arba Joninės. Šio lygmens atitikmuo rudens šventėse būtų Vėlinės. O Ilgės atitiktų Rasą, t. y. šventąjį (sakralų) šventės lygmenį. Ilgių pavadinime slypi giliausia šios šventės prasmė. Vėlinėse liūdesys yra savaimė suprantamas: rudens metas, rudeninio virsmo gamta žmogų nuteikia liūdesiui. Tačiau mirusiųjų paminėjimo šventė, jei joje yra vien liūdesys, nepakyla aukščiau kultūrinio – buitinio lygmens, nepasiekia Ilgių sakralumo ir lieka vien Vėlinėmis.

Giliai įsijautę į liūdesį, iššauktą mirstančios rudeninės gamtos ir netektų artimųjų prisiminimo, turėtume pajusti savyje *ilgesį* kažko labai tolimo, bet kartu net iki širdies skausmo artimo. Tai Amžinosios Tėvynės – *žmogaus Versmės ilgesys*. Lydimas švelnaus liūdesio, ilgesys sklinda iš senovinių dainų: *Oi toli toli / Toli tolumėlėj / Toli mana giminėlas / Už debesėlių. // Siųsčiau paslašį / Ir mielų tarnelį / Kad*

pribūtų tėvutėlis / Šį vakarėlį. // Nėr man paslalių / Nei mielą tarnelį / Nepribuva tėvutėlis / Šį vakarėlį.

Ilgesys, kuris skamba Ilgių pavadinime, yra vienas prasmingiausių žmogaus vardų. Jei mirusiųjų paminėjimo šventėje nėra šio ilgesio, tai šventė nepakyla aukščiau kasdieniškos, šiais laikais tesuprantamos, prasmės: praradome žmogų kaip šeimos ar bendruomenės narį ir tai mus skaudina, liūdina bei primena visų mūsų laukiantį likimą. Gerokai nutolome nuo suvokimo, kad žmogaus esmė niekur nedings, ji tik pereina į kitą būties plotmę, į dvasinę būtį. Atsiradęs prierašumas žemiškajam gyvenimui neturėtų trikdyti velionio labai atsaikingame mirties virsme. Velionio laukia dvasinės būties horizontai, jis turi rimti (mirti) ir, toldamas nuo erdvės ir laiko pasaulio, keliauti į šviesos karaliją – Amžinąją savo Tėvynę. Sužadindami Vėlinėse tolimojo skrydžio ilgesį, mes ne tik mokysimės pakilti virš kasdieniškos buities, bet ir ruošimės sąmoningam mirties virsmui bei dvasinei būčiai.

Pagal seną paprotį, gimus kūdikiui sodindavo medį, o žmogui mirus medį kirsdavo. Iš jo gamindavo kankles, kurios natūralų *išlydėjimo liūdesį* paverčia ilgesingu skambesiu. Formos požiūriu, t. y. pagal priebalses, *liūdėti* ir *lydėti* yra tas pats žodis; skiriasi tik tarp priebalsių *l* – *d* esančios balsės. Nesunku įžvelgti, jog liūdėti – tai prarasti dalį savęs arba lydėti save. Liūdime, kai tenka su kažkuo atsisveikinti arba prarasti. Tačiau liūdesys ne tik atima, bet ir duoda – jis gėlina, švarina, šviesina. Algirdas Svidinskas, kuris kankliuoja budynėse, teigia, jog iš pagrabo sugrįžta išsivalęs, švaresnis. Kanklės, pasak jo, tai dvasinės erdvės harmonizavimo įrankis. Liūdnas kanklių skambėjimas žadina amžinybės ilgesį, skaistinantį žmogaus sielą.

Žodžiuose *lydėti* ir *liūdėti* asmeniškumas, kurį išreiškia priebalsė *l*, reiškiasi per didingumą, dievišką dosnumą, t. y. per tai, ką norime pasakyti žodžiais su dviem *d*: *didis*, *duodà* (duodimas, davimas), *dedà* (dėslumas). Dievas iš tiesų yra didis – jis ne tik duoda, bet ir atima, todėl *duoti* reiškia ne tik ‘didinti’, bet ir ‘mušti, lupti’: *Kad duosiu, tai net kaulų nesurinksi. Duoti* reiškia ir ‘sumenkinti, nusilpti, pavargti’: *Jų pirtis jau pasidavus, turbūt greit visai nuvirs* (LKŽ). Žodis *dėdė*, kuriame *d* pasikartoja du kartus, reiškia žmogų. O žmogui, nors jis ir yra Dievo paveikslas, pasireiškia ne tik dieviškos, bet ir neigiamos savybės. Žmogiškos, t. y. priešingos dieviškoms, raidės

d prasmės išreikštos žodžiuose *yda*, *ūdyti*, *ūdà* ‘tas, kuris ūdija’. Žodis *auda*, kaip ir *duoti* ar *dėti*, apjungia savyje priešingas savybes. Jis reiškia ne tik audimą, bet ir mušimą, tvatijimą: *Vaikai, prisėskit, gausit audos* (LKŽ).

Lydėjimas, asmenybės (*I*) praradimas, kaip ir raidė *d*, pasireiškia dvejopai – seno netektimi ir naujo atsiradimu: miršta kūnas – prisiškia siela. Liūdesys, kad ir koks skaudus jis bebūtų, iš esmės taurina ir sudvasina žmogų: kas gi geriau už nuolatinės netektis nukreipia žmogų dvasingumo link? Tik prarasdami galime gauti iš esmės kažką naują, – toks skaudus yra virsmo dėsningumas. Tik ar sugebame praradime įžvelgti laimėjimą? Lydėdami liūdimė ir todėl tampame švaresni, šviesesni, o asmeniui švarėjant bei šviesėjant, *liūdesys virs-ta ilgesiu*. Ilgesiu to, ką atneša praradimas.

Mirties virsme šviesinančio ilgesio žadinimas yra ypač reikšmingas. Tai bene svarbiausias veiksnys, padedantis įveikti skausmingą ir sudėtingą mirties virsmą. Gamtos vaikui, gyvenusiam šventoj nuostaboj neišsemiamo būties slėpinio akivaizdoje, mirtis neatrodė gyvenimo baigtis. Ne vienas šiuolaikinis žmogus tuo jau abejoja. Dabartinėse, be bažnytinių apeigų atliekamose laidotuvėse jau nėra ilgesį žadinančių papročių. Palydint su Bažnyčia, sakralumą suteikia ir liūdesį šviesina kunigo atliekamos apeigos, net jei nebemokame velioniui ir sau patiems naudingose apeigose dalyvauti.

Aiškiau mirties virsmą suvokti padeda Rėdos rato palyginimas su paros ciklu. Tie patys dėsningumai pasikartoja visuose – dideliuose ir mažuose – cikluose. Kasdienis žmogaus užmigimas vakare panašus į mirtį žemiškos kelionės pabaigoje. Šis panašumas regimas net ir išoriškai. Tiek mirštant, tiek ir užmiegant, žmogus pradeda giliai kvėpuoti. Lengvai tuo galima įsitikinti, sekant savo kvėpavimą prieš užmiegant. Įmingant, kaip ir mirštant, nuo kūno skiriasi žmogaus esmė. Pagal senolių tikėjimą, miegant aukštesnioji žmogaus dalis tarsi nutolsta nuo kūno. Tai realus, dabar iš naujo atrandamas ir tyrinėjamas žmogaus gyvybingumo pasireiškimas. Įmigdamas žmogus patenka į „sapnų karaliją“, vadinamąją paradoksalų miego fazę.

Net pats pavadinimas *paradoksalus* (gr. *paradoxos* ‘netikėtas’) rodo, jog ši miego fazė prieštarauja paviršutiniškai būties sampratai. Atrodytų, kad įmigdamas žmogus turėtų pasinerti į nebūtį, bet yra

priešingai. Miegodamas kai kuriuos savo gyvenimo įvykius jis išgyvena vaizdžiau nei budėdamas.

Žmogus šiame miego tarpsnyje gyvena praėjusios dienos, o kartu ir viso gyvenimo įspūdžiais – jis sapnuoja. Bet vis labiau grimzdamas (rimdamas) į miegą, jis išeina iš sapnų būsenos ir patenka į giliojo miego tarpsnį. Išėjęs iš „sapnų karalijos“ (paradoksalaus miego) žmogus nurimsta. Jis eina į savo esmę. Čia ilsisi ir semiasi jėgų naujai dienai. Jei sutrikdysime giliojo miego tarpsnį, žmogus nepailsės. Prieš pabundant vėl patenkama į sapnų būseną. Prabusti skatina mintis, neatliktas reikalas ar kas nors panašaus.

Miegas – tai mažoji mirtis, kurią pergyvename kiekvieną naktį. Tačiau jeigu naktį neužmiegame (nenumirštame), rytojaus diena būna sunki. Vadinasi, mirtis mus atnaujina, suteikia gyvybingumo. Tam tikra prasme, žmogus miršta net ir iškvėpdamas, o įkvėpdamas – vėl atgimsta. Prarandu ar liūdžiu – mirštu. Gaunu ar džiaugiuosi – vėl naujai gimstu. Atidžiau pažvelgę pastebėsime, jog maždaug pusę žmogaus gyvenimo sudaro reiškiniai, nors išoriškai ir nepanašūs, bet iš esmės tapatūs su tuo, ką vadiname mirtimi. Mes vargiai bepastebime esminį įvairių reiškinių panašumą, kuris senųjų kultūrų žmonėms buvo akivaizdus.

Būtis yra vientisa, tačiau besivystantis racionalus, loginis mąstymas būtų suskaldė į atskirus reiškinius ir pavadino juos skirtingais vardais. Senųjų kultūrų žmogus, kurio sąmonę galima pavadinti magine arba mitine, būtų suvokdavo kaip įvairovę neperskiriamų reiškinių, kurie nepastebimai pereina arba virsta vienas į kitą. Aušra prasideda vidurnaktyje, o vasaros viduryje yra rudens pradžia. Šis dėsniumas įrašytas virsmo formulėse *nokti – nykti* ir *kūsti – kusti*. Viskas nuolat kinta ir tokia pati forma ar vienoda spalva egzistuoja tik tam tikrą, ilgesnį ar trumpesnį, laikotarpį. Viena virsta į kita ir to, kas buvo, nebesučiupsi, nebesulaikysi. Dar nenustojo lyti, o jau girdime čiulbant paukščius. Net po giliu sniegu ruošiasi pražysti pavasario žibuoklės. Vientisos būties suskirstymas į atskirus reiškinius ir jų pavadinimai egzistuoja tik žmogaus sąmonėje. Būtis yra tokia, kokia ji yra, nors žmogus gali ją labai skirtingai suprasti.

Jau *Ivade* rašėme, kad autorių požiūriai skiriasi. Jų nuomonės nesutampa ir šioje bei sekančiose pastraipose. Atrodo, kad ivrito kalboje *mirtis* reiškia būsenos pasikeitimą, perėjimą. Galbūt kadaise tas pats

žodis reiškė ir mirtį, ir gimimą. Tikrovėje taip ir yra, nes mirtis ir gimimas tėra to paties vyksmo dvi pusės. Kaip diena prasideda naktyje, taip ir gimimas neatskiriama seka paskui mirtį. Dėl to šiuolaikinė medicina nežino griežtų ribų mirties faktui nustatyti. Jų ir negali būti, nes nėra mirties kaip *fakto*, o yra tik mirtis kaip *vyksmas*, kuris nepastebimai pereina į naujo atsiradimą vienokiu ar kitokiu pavidalu.

Lietuvių kalboje išlikęs senžodis *novis*, kuris reiškia ‘mirtis’: *Na, dabar visoms musėms bus novis*. Veiksmažodis *novyti* reiškia ‘naikinti, žudyti’: *Visaip mes tas peles novijam, o jų vis yr ir yr* (LKŽ). Latvių kalbos žodis *nāve* taip pat reiškia ‘mirtis’, o senovės slavų žodžiai *навѣ, навуй, навеѣ* reiškia ‘numirėlis’. Tačiau kita to paties priebalsių derinio *n – v* reikšmė yra visai priešinga ir reiškia naujumą arba kitaip – gimimą: *navyna, naujyna, naujas*; rus. *новый*; lot. *novo, novus*. Veiksmažodis *novyti* išlaikė abi visiškai priešingas prasmes; tik viena šių prasmų – ‘mirti, žudyti’ – išliko lietuvių kalboje, o priešinga prasmė – ‘atnaujinti’, kurios dabartinėje rusų kalboje taip pat jau nebėra, – išlikusi V. Dalio žodyne – tai *новить: Пои новить* ‘Atnaujinti bičių spiečių’ (69; II, 550). Priebalsių derinyje *n – v* raidė *n* reiškiasi per *v*. Raidė *n* reiškia neigimą ir naujų ypatybių kūrimą (žr. *Įvadas* sk. *Apie kalbą*), o raidės *v* prasmę bandysime atskleisti jau žinomu būdu – per žodžius, sudarytus iš vieno priebalsio: *va, ova, ava, eva, ovis* ir iš dusyk pakartoto priebalsio: *evava, vaiva*. Žodelyčiai *va, ova, ava, eva, evava* reiškia ‘štai’, t. y. ‘žiūrėk, kas atsitiko ar kas yra’, kitaip sakant, išreiškia nustebimą: *Ava kiek vandens pribėgo! Ova radau! Evava ir jis atėjo!* (LKŽ). Žodžio *ovis* ‘tikrovė’ prasmę žodyne paliudija jo gramatinė forma *ovyje*: *Karalius ne ovyje, bet sapne aną paveikslą regėjo* (LKŽ); dar palyginkime su rusų *явь, на яву*. Veiksmažodis *ovyti* reiškia ‘rodytis, vaidintis’, t. y. ‘stengtis pasirodyti’, o *vaiva* reiškia ‘šviesa’, *vaivinti* – ‘šviesti’ (LKŽ). Iš jų kilusi *vaivos juosta* arba *vaivorykštė*, kuri atsiranda netikėtai, pranašaudama lietaus pabaigą. Visa tai apibendrinus galima sakyti, jog *v* išreiškia ne tik naujai atsirandantį, bet ir išnykstantį pavidalą. Taigi priebalsių derinys *n – v* reiškia, kad *nauja atsiranda per seno išnykimą*, o žodžiai su priebalsių deriniu *n – v* jungia priešingas prasmes. Naujiena visada skelbia kažko pabaigą, o pabaiga reiškia ir pradžią. Sakydami, kad prasidėjo diena, kartu pasakome, jog pasibaigė naktis, ir atvirkščiai, sakydami, kad pasibaigė žiema, pranešame ir apie pavasario pradžią.

Pradžios – pabaigos, mirties – gimimo bei panašių neperskiriamų prieštarų porose įvykstančius pasikeitimus mes vadiname virsmais. Išvažiavimas reiškia ir atvykimą, o atvykimas – iškeliavimą. Nors šiandien to ir nebesuvokiame, tačiau ištardami *mirtis* kartu menamai pasakome ir *gimimas*, o sakydami *gimimas* kartu bylojame ir *mirtį*. Jeigu nėra prieštarų poros, nėra ir virsmo.

Vaizdžiausiai mirties – gimimo ryšį išreiškia dygstantis grūdas. Šį įvaizdį randame ir tautosakoje, ir poetų eilėse:

Žvaigždė prie grumsto – grūdas.

Po lietaus ištrūksta jo dvasia – gyvybė.

Ir kaip visų stebuklingiausias daiktas

I mirtį atsispyręs ima augt. (J. Marcinkevičius)

Rusų liaudies mįslė kalba apie pro langą žiūrintį numirėlį. *Покойник, покойник, умер во вторник. Пришел по кадить, а он в окошко глядит* – ‘Numirėlis, numirėlis, mirė antradienį. Atėjo popas smilkyti, o jis pro langą žiūri’ (85; 69). L. Andriekaus poetiniais žodžiais sakant, *grūdelis žemėj atsibunda, tartum vaikas motinos glėby*.

Visa tai suvokiant, mirtis tampa *palydomis* – atsisveikinimo iškilmėmis, išleistuvėmis (LKŽ). Tad visai suprantama, jog senovės lietuviai savo mirusiųsios palydėdavo ne tik liūdėdami, bet ir su žaidimais, šokiais, o kai kuriuose šaltiniuose aprašomi pokštavimai ir net linksmybės. Požiūris į juokavimus laidotuvėse gali būti labai skirtingas: vieniems tai baisu, kitiems atrodo išniekinimas, o tretiems – savaime suprantama. Bet kuris požiūris, kuris priklauso nuo to, kaip žmogus suvokia mirtį, turi teisę gyvuoti, juolab kad ir autorių pažiūros šiuo klausimu ne visada sutampa. Todėl, susilaikydami nuo neginčytinų teiginių, bandysime iš senovinių papročių bei apeigų suprasti jomis išreiškiamą mirties virsmo esmę. Dabartiniam mūsų mąstymui kai kurie senoviniai atsisveikinimo su mirusiais papročiai visiškai nesuprantami. Tačiau svarbu žinoti, kad tai buvo *apeiginiai* šokiai ir *ritualiniai* žaidimai, kurie skirti ne linksmybėms, bet simboliškai išreikšdavo to, kas vyksta, t. y. mirties virsmo esmę. Įvairiuose šaltiniuose minimas linksmybes budynėse galima laikyti ir svetimšalių, kuriems šokiai savaime jau reiškė linksminimąsi, perdėjimu; kita vertus, jeigu linksmybių ir būta, tai jas norėtusi laikyti irimo padariniu (destrukcija). Tačiau ar tai būtų teisinga – juk humoristinių raudų buvimu neabejojama. Gal nebent linksmybes tiksliau būtų pa-

vadinti pokštavimais? Retai, tačiau ir šiandien galime sutikti žmonių, kuriems mirtis siejasi ne su baime ar liūdesiu, o su juoku. Žurnalo „Sandora“ 2001 m. lapkričio mėn. numerio, skirto mirties apmąstymui, viršelyje pateiktas redakcijos darbuotojų pažįstamos moters (O. Ladygienės) mėgiamas posakis: *Trūk juoku, kai pamįsliji apie smertį*. Kita moteris pasakojo apie savo tėtį, kuris gulėdamas mirties patale visus ramino sakydamas: *Aš ten skraidysiu ir juoksiuos*.

Pirmąją žinią (IX a.), kad budynėse prie lavono žaidžiama ir linksminamasi, paliko anglosaksų keliautojas Vulfstanas. Vėliau ši žinia nuolat pasikartoja vėlesniuose lietuvių laidotuvių papročių užrašymuose. XVI a. E. Stela (Stella) ir K. Šiucas (Schuetz) rašė apie jiems, *kaip krikščionims, neįprastą dalyką, kad dar ir tuomet prūsai ne tik radynas (gimtuves), bet ir šermenis lygiu būdu linksmai su giesmėmis ir žaidimais šventę* (8; 64). A. Džvaninis (Gvanini) 1578 m. rašė, jog minint mirusįjį būdavo *pokyliaujama, šokama už mirusiųjų vėles, grojant trimitams ir būgnams* (55; 16). Šokius prie mirusiųjų aprašo ir Karaliaučiaus miesto tarybos narys R. Lubenau. XIX a. rusų geografijos draugijos narys J. M. Kuznecovas rašė, kad Prūsų Lietuvoje būta juokingų pantomimos žaidimų (vaidinimų), o 1832 m. Mažojoje Lietuvoje aprašytose budynėse randame iš pirmo žvilgsnio keistus, bet virsmo sampratai gerai derančius laidotuvių papročius, kuriuose raudos ir verkimas kaitaliojasi su žaidimais. *Šalia lavono sėdi artimieji ir rauda raudas. Po pusvalandžio raudos nutyla ir giedamos religinės giesmės. Jos taipogi giedamos pusvalandį. Po to lavonas uždengiamas baltomis paklodėmis ir visi ima linksmintis, žaidžia fantus bučiuodamiesi ir smūgiuodami. Po to vėl rauda, gieda religines giesmes ir vėl žaidžia, juokiasi* (8; 64). Atrodo labai keista, tačiau prisiminę vestuvių virsmą regime bendrus tos pačios virsmo eigos bruožus: pirmoji vestuvių dalis būdavo liūdna, su raudomis, o antroji – linksma, su šokiais ir žaidimais.

Apie tokius lydetuvių papročius, o tiksliau apie jų nuotrupas, Šiaurės Lietuvoje dar praėjusio šimtmečio viduryje rašyta spaudoje (*Ūkininkas*, „Vyrų žygiai“, 1939 Nr. 12): *Biržų apskr. esąs paprotys, kad mirusis ilgai nelaidojamas, bet išgabenamas į svirną ar jaują, padaroma daug ir gero alaus, ne retai dainuojama ir šokama – baliavojama kelias dienas, o numirėlį kartais ir žiurkės apgraužia* (išryškinta mūsų, – 8; 65–66).

Apeiginių šokių tyrinėtoja D. Urbanavičienė rašo: *Šokis ir žaidimas – laidotuvėse! Šokiruoja? Tačiau faktas, kad lietuviai anksčiau laidotuvėse šokdavo, nenuginčijamas* (55; 15). Tai, kad laidotuvėse būdavo šokama, pasirodo, galima spręsti ir iš raudų melodijų. Raudose labai dažnai pasitaiko *transakcentacija*, t. y. kalbos ir muzikinio kirčio nesutapimas. Šį reiškinį 1938 m. pastebėjo J. Čiurlionytė: *Gali mas daiktas, kad kurie nors pašaliniai veiksmai davė melodijos ritmui šitokią kryptį* (20; 268). R. Astrauskas, nagrinėdamas raudų intonaciją, daro išvadą, kad *tik judesio (šokio) ritmas gali paveikti melodijos ritmą labiau už kalbos ritmą* (išryškinta mūsų, – 4; 16).

Pilnai aprašytų lietuviškų laidotuvių šokių ar žaidimų labai nedaug. M. Valančius mini šokį „Smertelis“, kurį Biržų parapijos Kutelių ulyčioj vyrai šoko subatos vakarą: *Patys tik vyriški trypė smertelį, tai yra, vienam gulint, kiti apsukui šoko ir kėlė gulintį* (57; 72). D. Urbanavičienė sakosi žinanti tik vieną pilnai aprašytą laidotuvių žaidimą „Žalia varia“, užrašytą 1984 m. (55; 18). Šis, visų dalyvaujančių žaistas žaidimas buvo paskutinis laidotuvių veiksmas, kurio metu visi išsiskirstydavo. *Paėmusios juostą ar rankšluostį, dvi moterys stodavo prie durų, o likusieji išsirikiuodavo vorele. Sudainavus žaidimo tekstą, vorelė lįsdavo pro moterų padarytus ‘vartus’ (po pakelta juosta), o paskutinį jos sugaudavo* (55; 18). Pagrindinis žaidimo akcentas – **var-tai**. Pro vartus praleisdavo ir iš jungtusių parvykstančius jaunosius, ir iš bažnyčios su pakrikštytu kūdikiu grįžtančius kūmus. Vartai ar durys yra vienas iš dažniausių virsmo, o ypač mirties, simbolių (žr. 11 pav., p. 448).

Daugiau laidotuvių žaidimų žino latviai: ansamblis „Skandinieki“ laidotuvių šokius yra įtraukęs į savo repertuarą. Vienas iš jų labai panašus į Valančiaus minėtąjį „Smertelį“, tik latviškąjį šoko ne vyrai, o merginos aplink ant žemės gulintį vyrą (55; 18).

Šitoks senųjų kultūrų požiūris į mirtį mus ne tik nustebina, bet ir apstulbina: koks didelis pasaulėžiūrų skirtumas! Į mirtį žiūrėta labiau ne kaip į pabaigą, bet kaip į pradžią. Todėl mirtis būdavo pasitinkama ramiai ir, kaip matyti iš latvių ketureilio, net dainuojant: *Duotų Dievas taip numirti, / Kaip numirė tėvas, motė: / Dainuodamas tėvas mirė, / Dainuodama mirė motė* (43; 29).

Virsmas yra rimtas. Visuose virsmuose yra du poliai: dvasinis – sakralusis ir kasdieniškas – medžiaginis, bei du juos atitinkantys ly-

gmenys: sielos (vidinis) ir kūno (išorinis). Tačiau tai, kas sakralu, gali sulėkštėti iki kasdieniškumo ir nusiristi iki griauinančių vulgarybių. Rimtas mirties virsmas apjungia abu polius, ir jo apibrėžimas – *šviešus liūdesys*, kuris, kaip minėta, virsta ilgesiu.

	šviesa	tamsa
sakralu	<i>švytesys</i>	<i>liūdesys (aisa)</i>
profaniška	<i>ritualiniai šokiai – žaidimai</i>	<i>verksmai</i>
destrukcija	<i>vulgarybės</i>	<i>depresija</i>

Įvairių tautų papročiuose su mirtimi susiję dalykai būdavo naudojami vaisingumui skatinti ar sveikatai gerinti. Vokietijoje jaunamartėms, kad jos būtų vaisingos, rodydavo šiaudinę giltinės iškamšą (96; 352). Panašus ir Nižnyj Novgorodo srityje palyginti neseniai (1981 m.) užrašytas paprotys: *Paima žemių nuo naujo kapo ir paberia ją prie namų, kad geriau veistųsi gyvuliai* (73; 122). Marcinkonių apylinkėje, išnešus numirėlį, ant suolo, kur jis gulėjo, dėdavo druskos ir duonos, kad javai geriau derėtų (8; 83). *Jeigu nabašniko pirštais pakrapštysi sau dantis – niekada jų neskaudės* (8; 128). Nukirstą numirėlio ranką nešdavo aplink kaimą ar sodybą, kad apsaugotų nuo gaisro ir kitų nelaimių. Kalesnikų parapijos Ryliškių kaime, artinantis vokiečiams tokia apeiga buvo atlikta 1915 m. (8; 127). Pelesos apylinkėje raištis, kuriuo buvo surištos velionio kojos ar rankos, naudotas gydant reumatą, o epilepsiją gydydavo taip: *Nuo šviežiai supilto kapo paimti smėlio ir nuo seniausio kryžio samanų. Sudėti į karštą vandenį ir tris kartus praustis saulei tekant ir leidžiantis* (82; 249). Lietuvinkai tikėjo, kad pasisavinimas mirusiajam priklaususio daikto neša laimę: *Ypač buvo branginama virvė, ant kurios pakaruoklis sau pasidarė galą, kaip ir kraujas, budelio nužudytų. Taipogi atsisėdimas ant lentos, arba ant tos vietos, kur lavono gulėta, tuojaus kaip tik jį perkelia į grabą, esąs sveikatai naudingas* (13; 9). Šie ir panašūs papročiai rodo, jog mirties nebijota. Dar daugiau – ano meto žmogaus sąmonėje mirtis reiškė naujumą, gimimą, sveikatą.

Mirties ir gyvenimo ryšys atsispindi ir gimimo papročiuose. Lopšinės, kuriose kūdikiui linkima mirties, papročių tyrinėtojams lieka

mįslė. Jų prasmė aiškinama įvairiai. Dažniausia nuomonė, kad dėl sunkių visuomeninių ir buitinių sąlygų norėta atsikratyti kūdikio. Tačiau yra ir nuomonė, kad *taip motina jam linki sveikatos ir ilgo gyvenimo* (73; 70). Lietuvoje tokias lopšines kaimo moterys užrašinėtojams padainuodavo dar XX a. pabaigoje: *A-a a mažų, / Duos Dievulis gražų. / Šitų užaugysim, / Kitų numarysim*. Arba *A-a a mažų, / Duos Dievulis gražų. / Šitų nuvarysiu, / Kitą padarysiu* (56; 87).

Paklaustos, kodėl jos dainuoja tokias lopšines, pateikėjos atsakydavo, kad savo vaikams šitaip jos jau nebedainuojančios. Tokias dainuodavo jų motinos ir senelės.

Susirgusių vaikų laidotuvių mėgdžiojimo apeigos užrašytos įvairiose tautose. Baltarusijoje, kai kūdikį apima ligos priepuolis, *namuose visi iškilmingai nutyla. /.../ Motina uždengia vaiką baltu audeklu ir laikydama virš jo degančią grabnyčinę žvakę, smilko smilkalais ar smala. Trumpai sakant, sudaroma tokia aplinka, kad pašalinis lankytojas galėtų pagalvoti, jog namuose kažkas mirė* (83; 43). Vidurinėje Azijoje panašiais atvejais atlikdavo tariamą sunkiai sergančio kūdikio palaidojimą: *Dvi mergaitės nunešdavo kūdikį į kapines ir palikdavo jį ant kokio nors seno, apleisto kapo ir grįždavo į namus. Po keliolikos minučių trečioji mergaitė kitu keliu ateidavo į kapines ir, paėmusi kūdikį, neatsigręždama, parnešdavo į namus* (73; 35).

Šiuolaikiniam racionaliam, loginiam mąstymui tokie ir panašūs papročiai ne tik nesuprantami, bet ir nežmoniški ar prieštaraujantys „sveikam“ protui, tačiau senųjų kultūrų žmonėms jie reiškė, kad pas-kui mirtį visada seka gyvybė, gimimas. O tai reiškia, kad vienas ar kitoks prisilietimas prie mirties skatina gyvybingumą, vaisingumą ar gerina sveikatą. Senųjų papročių tyrinėtoja V. Jeriomina, pastebėjusi šį mirties – gimimo ryšį, įvedė jį nusakančią sąvoką *gimdančioji mirtis* (73; 121). Tačiau ji taip pat pastebi, kad buvusi *dvasinė mirusiųjų ir gyvųjų vienybė tapo pažeista* (73; 33). Kada įvyko šis pasaulėžiūrinis posūkis arba mitinio mąstymo peraugimas į mentalinį, aiškių ribų nėra. Galbūt ryškiausia riba yra miesto kultūros paplitimas. Tai yra ilgas, šimtmečius besitęsiantis vyksmas, kurį galima tik maždaug atsekti pagal papročių ir kalbos pasikeitimus. Vakarų Europos (civilizuotose) tautose šitas posūkis ar lūžis įvyko anksčiau nei kitose.

Po šio pasaulėžiūrinio posūkio laidotuvių apeigose pradeda vyrauti mirties ir mirusiųjų baimė bei liūdesys, o buvusi **balta** gedulo

spalva tapo **juoda**, matyt materialistinės pasaulėvokos ir racionalaus mąstymo įtakoje. Dar ne taip seniai lietuviai savo mirusiuosius **lydėdavo**, o dabar jau senokai **laidoja**. Buvusios palydos ar *lydėtuvės* pavirto į *laidotuves*. Panašiai atsitiko ir rusų kalboje: buvusios *проводы* (palydos) pavirto į *похороны* (laidotuves). Didžiausi pasikeitimai požiūryje į mirtį įvyko labiausiai civilizuotose šalyse (Anglijoje ir JAV), kur mirties imta išvis vengti, ją nutylėti ir išstumti iš visų gyvenimo sričių. Atsirado netgi anoniminės laidotuvės, kai velionių palaidoja laidojimo paslaugų biuro darbuotojai, nedalyvaujant artimiesiems. Prancūzų istorikas F. Arjesas (Ph. Aries) tokį požiūrį, kai mirtis yra tapusi ne tik baisi, negraži, bet ir slepiama, pavadino *išvirkščia mirtimi* (64; 454).

Dabar pasaulėžiūra daro dar vieną posūkį: nuo skaldančios mentalinės sąmonės – į apjungiantį (integralinį) būties suvokimą. Žmogus vėl keičia savo požiūrį į mirtį, tačiau su mentalinės sąmonės išvalgomis. Šis posūkis įvyko XX a. 7-e dešimtmetyje. Lemiamą vaidmenį šiame pasaulėžiūriniam posūkyje suvaidino psichiatrė E. Kiubler-Ros (Elisabeth Kübler-Ross) ir jos knyga „Apie mirtį ir mirimą“ (anglų kalba išleista milijoniniu tiražu), kurioje mirtis ir mirštantysis vėl atranda deramą vietą šeimoje ir visuomenėje (37). Buvusi juoda gedulo spalva šviesėja. Šviesėja gedulingos bažnytinės vėliavos: jose vis daugiau baltos spalvos. Bažnytinė juoda gedulo spalva pakeista į violetinę.

Mirtis – tai vyksmas, kurio metu aukštesniosios žmogaus dalys skiriasi nuo žemesniųjų. Pirmiausiai paliekamas fizinis kūnas. Atsisikirimas nuo fizinio kūno yra tik žemiškosios būties baigtis. Tačiau tai tėra mirties vyksmo pradžia. Šv. Pranciškus Asyžietis „Saulės giesmėje“ kalba apie tuos, kuriems *antroji mirtis nebeatneš blogio*. Šv. Pranciškui antroji mirtis nebaisi, nes jis ją buvo išgyvenęs jau žemėje. Mūsų, deja, laukia dar ir antroji arba vėlės mirtis.

Apie antrąją mirtį kalba ir Mikelandželas. *Aš matau dabar aiškiai, kad visi žmogaus troškimai yra jam pačiam pražūtingi. Meilės svajonės, tuščios ir džiaugsmingos viltys, kas man iš jų šiandieną, kai aš atsistoju ant dviejų mirčių slenksčio? Dėl pirmosios man nėra jokios abejonės, o antroji man gresia* (49; 96). Tarp šv. Pranciškaus Asyžiečio ir Mikelandželo regime ir skirtumą – jeigu pirmasis sako, kad antroji mirtis jam nebaisi, tai kitam ji gresia.

Toliau svarstant, antrosios mirties pobūdis taps aiškesnis. Matysime, jog mirtis, kaip ir kiti (gimties, vestuvių) virsmai, yra ilgas vyksmas. Lyginant ją su vestuvių virsmu pastebima, kad pirmoji mirtis (atsiskyrimas nuo fizinio kūno) vestuvių virsme sutampa su nuotakos išvežimu į svetimą šalį. Prisiminkime: išvežant nuotaką, pačiame vestuvių įkarštyje, nevažiudavo nei viena jaunystės draugė pamergė, net tėvai likdavo namuose. Išlydėdavo ją tik jauniausias brolis, o pamergės, likusios kartu su motina, eidamos ratelį dainuodavo: *Paskaityk motuše, ar visos dukružės // Jau skaitau neskaitau, jau vienos ir nėra*. Antroji mirtis vestuvių virsme – tai anytos atliekamas marčios anavimas, laiduojantis greitą doriniai pavojingio martavimo baigtį ir marčios tapimą motina.

Mirdami mes visi, kaip ir užmigdami, pateksime į „sapnų“ sritį. O šiam būviui, kaip ir žemiškajam gyvenimui, vėlgi teks nurimti (numirti). Po pirmosios mirties, t. y. atsiskyre nuo fizinio kūno, kartu nusinešime vėlę, kurią, kaip ir kūną, teks palikti. Jeigu nelengvai paliekame fizinį kūną, sunkiai mirštame žemiškam gyvenimui, tai sunkiai skirsimės ir nuo vėlės, nes nutolimas nuo jos arba nuo gyvenimo fiziniame kūne metu susiformavusių įpročių (t. y. nuskaistėjimas) tėra tik jau pradėto atsiskyrimo nuo žemiškojo gyvenimo tąsa.

Šiam vyksmui pavaizduoti Vydūnas žmogų lygina su riešutu: jei liepos mėnesį nuskintą riešutą bandysime lukštenti, tai nieko iš to neišeis – lukštas plėšis su minkštimu. Panašiai yra ir žmogui: jei jis neprinokęs (nepasiruošęs) mirčiai, jam be galo sunku ir skaudu skirtis nuo lukšto, t. y. fizinio kūno. O kuomet rudenį skiname jau prinokusį riešutą, tai kevalas lengvai pats iškrenta iš lukšto, o branduolys (žmogaus esmė) lengvai skiriasi nuo kevalo (vėlės).

Vėl pasinaudokime miego įvaizdžiu. Nurimus sapnams žmogus kietai įminga, o mirties virsme žmogaus esmė – jo siela, atsiskyrusi nuo vėlės, sugrįžta, anot Vydūno, į savo šaknį. Mirties vyksmas užkodotas formulėje *mirti – rimti*. Mirdamas žmogus rimsta žemiškajam gyvenimui ir, eidamas į savo ištakas, tarsi medžio sėkla susibrandina, įgyja brandumą. Žmogaus prigimtis (kūnas, vėlė), traukiantis nuo jos žmogaus esmei, pasklinda gamtoje, o amžinoji jo dalis – siela kyla į sąmoningumo (šviesos, dvasios) sritį. Žmogus, tarsi saulės spindulys, kurį laiką švietęs žemėje ir auginęs visokius žiedus, traukiasi atgal į saulę. Savo Amžinojoje Tėvynėje jis randa atilsį Dievuje.

Pabundant iš miego (kaip ir gimties virsme) vyksta tapatūs pokyčiai, tik priešinga linkme. Žmogaus esmė, sugrįždama iš giliojo miego fazės, vėl pereina tarpinę sapnų sritį: prieš pabudamas žmogus vėl sapnuoja.

Paros ciklo virsmus galima stebėti ir bandyti juos sąmoningai išgyventi. Toks betarpiškas savęs stebėjimas praveria gyvybės slėpinio vartus ir palengvina žmogiškosios būties suvokimą.

Žinomos knygos „Gyvenimas po gyvenimo“ (47) ir „Mirtis yra visai kas kita“ (27) yra parašytos pagal žmonių, buvusių klinikinėje mirtyje, pasakojimus¹. Visos religijos po mirties nedoram žmogui žada įvairias baisybes – pragarą, demonus, velnius, verdančios smalos katilus. Tačiau tie, kas pergyveno klinikinę mirtį, nieko panašaus nematė. Jų išgyvenimai iš esmės panašūs. Visi patyrė kažką ypatingo, pasakoja apie nuostabią šviesą ir žodžiais neišreiškiamą būseną. Susidaro religijų skleidžiamai nuostatai priešinga mirties samprata. Dėl to knygos „Mirtis yra visai kas kita“ autorius J. K. Hampe daro išvadą, išsakytą jau pačiame pavadinime, jog mirtis – tai visai kas kita.

Deja, išvada netikra, nes ji remiasi tik dalinėmis žiniomis. Pabuvoję klinikinėje mirtyje nėra perėję per nulinį virsmo tašką (viršūnę), t. y. jie patyrė tik mirties vyksmo pradžią. Antroje savo knygoje (48) R. Mūdis (Raymond Moody) aprašo ir ilgiau klinikinėje mirtyje išbuvusių pasakojimus. Tie žmonės patyrė ir nemalonių pergyvenimų, regėjo *pasimetusias* vėles. Minėta Hampės nuomonė nėra pagrįsta, nes neaprepia viso mirties proceso, o liečia tik jo įžangą. Buvusieji klinikinėje mirtyje, t. y. mirties vyksmo pradžioje, visi patyrė nuostabių išgyvenimų todėl, kad toks yra natūralus fiziologinis mirties, t. y. atsiskyrimo nuo fizinio kūno, vyksmas. Visiems žmonėms, nepriklausomai nuo pažiūrų, tikėjimo, kultūros ir doros, šis mirties pradžioje vykstant atsiskyrimas nuo fizinio kūno yra vienodas, todėl ir patirtys yra panašios.

Ne tik pats mirties vyksmas, bet ir įvairių tautų bei skirtingų kultūrų laidojimo papročiai yra panašūs. Tai paaiškinama ne vien etnokultūriniais ryšiais, bet ir atitikimu aplinkybių, į kurias patenka

¹ Per keletą dešimtmečių, nuo pirmos tokio turinio knygos išleidimo 1976 metais, panašių tekstų jau išleista ne vienas šimtas.

mirštantis žmogus, nepriklausomai nuo jo kultūros ar religijos. Todėl lietuvių laidojimo papročius bei apeigas papildysime ir kitų, etniškai artimų ir tolimesnių tautų apeigomis.

Atsiskiriant nuo fizinio kūno vėlė, t. y. žmogaus psichikos turinys, kurį jis sukaupė gyvendamas žemėje, apalpsta, apmarsta. Tuo metu žmogus išgyvena tarsi abi mirtis (fizinio kūno ir vėlės) kartu. Kitaip sakant, skiriantis nuo fizinio kūno, veikli būna tik žmogaus esmė – jo siela. Todėl pergyvenimai mirties vyksmo pradžioje yra tokie šviesūs ir nepaprastai nuostabūs.

„Tibeto mirusiųjų knygoje“ (21) mirties pradžia aprašoma kaip nuostabios ir žodžiais neišreiškiamos šviesos patirtis. Tibetietiškosiose mirties virsmo apeigose prie miršančio esantis tiltininkas – lama taria jam tokius žodžius: *Kai tavo siela skyrėsi nuo kūno, tu patyrei Grynų Tiesos spindesį, švelnų, spinduliuojantį, šviesų, neapsakomai nuostabų, sukeliantį pagarbą, atrodantį lyg stebuklingas reginys, kuris nenutrūkstamai plaukia ir virpa lyg pavasarinis gamtovaizdis. Tegu tai tavęs nebaugina ir negąsdina. Tai yra tavo paties Tikrosios Prigimtės spindesys. Atpažink ją* (21; 109).

Panašiai savo patirtim dalijasi ir pabuvojusieji klinikinėje mirtyje. Skirtumas tik tas, kad nepaprastą šviesą jie išgyvena kaip susitikimą su Dievu. R. Mūdis knygoje „Gyvenimas po gyvenimo“ (47) skyrį, aprašantį tos nuostabios šviesos išgyvenimą, būtent ir pavadino „Šviesos būtybė“. Nesistenkime įžvelgti prieštaravimo tarp mirties aukščiausio, lūžio taško (kulminacijos) pergyvenimo, kaip susitikimo su giliausia savo esme – siela, ir susitikimo su Dievu kaip Šviesos būtybe. Visi krikščionių mistikai kalba apie Dievą, gyvenantį kiekvieno žmogaus širdyje. Todėl akistata su giliausia savo esme būtent ir yra akistata su Dievu. Šiai tiesai patvirtinti, pasak Bažnyčios daktarės šv. Teresės Avilietės, *pakanka Dieviškosios Didybės žodžių, kad siela yra sukurta pagal Dievo paveikslą* (50; 8).

Tris ar net septynis kartus tame įstabiaame mirties akimirų pergyvenime tibetiečių tiltininkas – lama pataria miršančiajam: *Atpažink pats save ir pasilik tame būvyje* (21; 96). Mirusysis mokomas pažinti save savojoje esmėje. Tačiau, jeigu žmogus nebuvo patyręs panašios būsenos žemėje, t. y. skaistos, apie kurią J. Aistis sako: *O skaisti ir tyra, lyg prašilusi ledą / Prasigraužus linksma vandenilio srovė, / Įsilieta širdin ir, atgavusi žadą, / Vieversėlio giesmė virpuliuoja erdvėj*

(2; 318), – tai jis mirties vyksmo pradžioje patiriamame būvyje nesusivokia ir neatpažįsta savęs. Biečia tik pakartoti šv. Jono Kryžiačio žodžius: *Nepažinau Tavęs gerai, mano Dieve, nes dar norėjau pažinti ir ragauti pasaulio dalykus*. Atsiskyrimas nuo fizinio kūno visiems suteikia neįkainojamą galimybę: kiekvienam siūlomas tiesus išsigelbėjimo kelias – ***pasilik tame būvyje!*** Tačiau toji Šviesa ir nuostabi patirtis, – priklausomai nuo žmogaus psichikos ir *karmos*, t. y. žemiškojo gyvenimo būdo, – trunka neilgai: nuo keleto sekundžių iki pusvalandžio. Atsigaunanti vėlė, t. y. žemiškajame gyvenime susikrautas psichikos turinys pamažu nustelbia žmogaus Esmės išgyvenimą. Ir taip mirštantysis, dabar jau velionis, atsibunda su visu savo sąmonės turiniu: su visais turėtais įpročiais, norais ir ydomis visiškai nepažįstamose, sunkiai suvokiamose būties sąlygose. Velionio padėties sunkumą vaizdžiai nusako „Tibeto mirusiųjų knyga“: *Kai tu suprasi, jog esi miręs, tai pasijusi lyg žuvis, ištraukta ant kranto ir užmesta ant žarijų* (21; 169). Nuo čia ir prasideda visos velionio kančios ir bėdos, apie kurias kalba religijos. L. Andriekus, įkvėptas poetinės nuojaautos, rašo:

*Sako, jog yra baugu numirus
Atsibusti užkastam kape
Ir išgirsti kaip dainuoja girios,
Jūra šaukia grįžt namo upes.*

...

*Jei nesi tam jūros balsui miręs,
Būsi gyvas užkastas kape,
Ir išgirsi, kaip dainuoja girios,
Jūra šaukia grįžt namo upes.*

Palikęs fizinį kūną ir nesusivokęs savo esmėje, velionis yra toks pat bejėgis ir reikalingas pagalbos, kaip ką tik gimęs kūdikis. Anksčiau Lietuvoje lavonas būdavo šarvojamas sėdimyje, suriestomis kojomis, vadinamojoje embrioninėje padėtyje, simbolizuojančioje gimimą iš Šiapus į Anapus (8; 55 ir 63). Tai visų senos kultūros tautų šarvojimo būdas. Tibetiečiai ir šiandien taip šarvoja. Tai dar kartą patvirtina virsmo sampratos teisingumą: gimimas ir mirtis – tai tapatūs vyksmai. Tai matyti ir B. Buračo užrašytame paprotyje: *Žagarės ir Jonišio apylinkėje pašarvotam numirėliui namuose įduodamas į rankas kiaušinis, kuris kartu su juo ir lieka* (8; 83). J. Boscho ta-

pytame Jėzaus gimimo paveiksle atokiau prie laužo sėdintys piemenys rankose laiko kiaušinį. Kiaušinis – seno (lukšto) sunaikinimo ir naujos gyvybės atsiradimo simbolis – mirtį ir gimimą sujungia į neperskiriamą vyksmą. Kiaušinius per Velykas dėdavo mirusiesiems ant kapų, o kiaušininė buvo apeiginis valgis, lankant gimusį kūdikį. Taip, kaip gimusiam kūdikiui reikalinga globa, žadinimas, anavimas, mokymas, lygiai taip pat viso to reikia ir velioniui. Tuo tikslu ir buvo atliekamos laidojimo apeigos, skirtos velionio kančioms bei vargams sumažinti ir greičiau išvesti jį iš tarpinės mirties virsmo būsenos. „Tibeto mirusiųjų knygoje“ šis tarpinis būvis vadinamas *bardo* ir skirstomas į tris dalis.

Praeityje mūsų laidotuvių apeigos buvo skirtos velioniui, tuo tarpu šiandieninėse vyrauja dėmesys išoriškumui. Jos daugiau skirtos laidojamam kūnui bei pasiliekančiesiems. Dėl to mes jas ir vadiname laidotuvėmis. Lietuvos kaime visada būdavo kviečiama ir dabar tebekviečiama velionį palydėti, bet ne palaidoti. Apie marinamą ligonį buvo sakoma: *Stovi ant kelio išeic iš šito svieto* (82; 251). Laidoti ir lydėti – skirtingi dalykai. **Laidojamas kūnas, o velionis palydimas.** Todėl Rėdos rate (žr. 3 pav.) vietoje dabar įprasto žodžio *laidotuvės* įrašyta *lydėtuvės*, kas reiškia ‘mirusiojo lydėjimas’: *Lydėtuvėse buvo 25 automobiliai; lyda* – ‘lydėjimas mirusiojo’ (LKŽ).

Mirties virsmas, kaip rodo senieji papročiai, – tai sudėtingas procesas, vyksta vienu metu dviejuose lygiuose. Visų pirma, tai pasikeitimai padėties atžvilgiu: žmogus iškeliauja – persikelia į kitos būties, sakykime, erdvę. Tai **išorinis** vyksmas, nutolinantis mirštantįjį nuo pasiliekančiųjų. Kiti, dar svarbesni pasikeitimai, kurie jau neregimi, vyksta mirštančiojo viduje, jo sąmonėje. Nuo **vidinių** pasikeitimų priklauso mirties virsmo sėkmė bei tas laikas, kurį mirusysis praleis tarpiniame būvyje. Kuo lėtesnis vidinis vyksmas, tuo ilgesnis ir sunkesnis mirties virsmas. Ir priešingai, kuo greičiau mirusysis suvokia savo tikrąją padėtį ir atsisako įpročių, polinkių ar ydų, nesuderinamų su tolesne dvasine būtimi, tuo lengvesnis ir greitesnis mirties virsmas, tuo trumpesnė skaistykla. Todėl šis procesas labai priklauso nuo mirštančiojo ir jau mirusiojo susivokimo arba sąmoningumo. Jeigu mirusysis neskiria sąmonės turinio nuo savo esmės, t. y. tapatina save su vienu ar kitu įpročiu, suprantama, kad jis tam įpročiui nemiršta arba nerimsta (**mirti** – **rimti**), nes jam atrodo, jog netekęs to ar kito

įpročio neteks ir savo tapatumo. Todėl mirusysis, pats to nesuvokdamas, pasmerkia save kankintis tarpiniame būvyje (skaistykloje) tol, kol pasibaigs to ar kito įpročio, neleidžiančio pereiti į aukštesnę būties plotmę, varomoji galia.

Mirties virsmo – lydėtuvių eiga ir pagrindiniai miršančiojo bei mirusiojo poreikiai buvo žinomi iki smulkmenų. Senoliai neklausdavo, kas atsitinka su žmogumi mirštant. Jiems buvo akivaizdu, jog mirtis nenutraukia egzistencijos siūlo. Todėl ir jų rūpestis miršančiuoju buvo *kitoks*. Jie rūpinosi ne tuo, kaip keliomis valandomis ar dienomis pratęsti gėstančio fizinio kūno gyvybę, bet kaip padėti miršančiajam, t. y. *išeinančiajam*, kad šis sėkmingai įveiktų mirties slenkstį.

11 pav. Antkapis kaip durys. Vilniaus Šv. Mykolo bažnyčioje jis buvo įrengtas LDK maršalui Jonui Stanislovui Sapiegai, mirusiam 1635 m.

Įvedimas į virsmą

PASIRUOŠIMAS MIRČIAI – NOKINIMAS

Rėdos ratą lyginant su paros ciklu, mirtis prilygsta miegui. Ar mokame sąmoningai miegoti? Šis klausimas atitinka klausimą, ar mokame sąmoningai mirti. Jeigu to teirautis gal ir ankstoka, tai bent paklauskime, ar mes ruošiamės miegui ir ar ruošiamės mirčiai. Kodėl mūsų protėviai prieš miegą meldavosi ir žegnodavo savo guolį? Senieji vaikams sakydavo, kad jeigu einant gulti nepasimelsi ir neperžegnosi guolio, tai miegant *velniai ir piktos dvasios vadžios*.

Sena legenda pasakoja, jog kartą karalius paklausė išminčiaus, kokia geriausia apsauga miegant. Išminčius atsakęs: *širdies malda*. Karaliui atsakymas nepatiko. Jo nuomone, sargyba geriau. Į tai išminčius atsakė: *Tada, karaliau, geriau nemiegok*. Sargyba nuo pavojų nesąmoningoje miego būsenoje neapsaugos.

Malda prieš miegą yra užmezgimas ryšio su aukštesnėmis dvasinėmis galiomis, kurios žmogų, esantį netikrumo, t. y. nesąmoningo miego būsenoje, palaiko ir apsaugo. Jeigu jau svarbu pasiruošti miegui, tai dar svarbiau ruoštis mirčiai.

Pasiruošimas mirčiai Lietuvos kaime dar visai neseniai buvo įprastas dalykas. Rengdamiesi jai žmonės susikraudavo šarvą – įkapes. Įkapių ruošimas ir šiandien tebėra gyvas. 1988 m. Užuguoščio apylinkės Bunciškių kaime teko kalbėtis su 63 m. amžiaus moteriške, kuri jau buvo ne tik susiruošusi visas įkapes, bet ir išsiaudusi gražiausiais raštais išmargintas juostas karstui į duobę nuleisti. Būdavo pasidirbinami ir karstai.

Senas Šilutės rajono Šyškrantės kaimo žvejys A. Deivelaitis 1956 m. pasakojo: *Dabar ir aš turiu grabą, su smala suteptą. Seniau pas mus ant bažnyčios Rusnėje būdavo eilėmis sudėta 100–200 grabų, ant kiekvieno užrašyta savininko vardas ir pavardė. Mano tėvas savo grabą ant bažnyčios laikė net 15 metų. /.../ Grabus, dar gyvi būdami, turėjo ir gaspadoriai, ir liuosininkai* (61; 141). XX a. pradžioje Šeduvos apylinkės Paežerių kaime sergančiam senam žmogui

būdavo iš anksto pagaminamas karstas, ir tada kaimynai sueidavę jo *aplaistyti* – atsisveikinti su ligoniu. Susirinkusieji gerdavo alų kartu su tuo, kurio karstas laistomas (61; 134). Nurodymus šermenims kelti duodavo pats mirštantysis. M. Pretorius rašė: *Kai mirštamai susirgęs pastebi, kad jis nebegalės išsikasti (išgyti, – mūsų past.), tai paprastai jis pats prisako, kaip jo šermenis turės atlikti: jis nurodo, kiek skirti javų duonai ir ragaišiams, kiek alaus padaryti, kas paskersti, kaip jį aprėdyti ir ką jam į grabą įdėti* (18; 38–39). Pasiruošimą mirčiai rasime visų tautų senesniuose papročiuose. Iki XX a. pradžios Rusijoje dar plačiai gyvavo įkapių ruošimo, karsto darymo bei vietos kapinėse pasirinkimo papročiai, o taip pat *paprotys melstis, prašant lengvos mirties ir tuo pačiu palaipsniui atitrūkstant nuo gyvenimo, atsisveikinant su juo, su artimais žmonėmis ir jų rūpesčiais* (66; 70).

Patarlė – *Duok, Dieve, mirti, bet nepražūti* – paryškina mintį, jog mirtis (*mirti* – *rimti*) mūsų protėviams nereiškė pražūties. Lietuviai nuo amžių žinojo, kad mirtis nėra gyvenimo baigtis, jog ji nepaliečia žmogaus esmės. Visiškam išnykimui pažymėti, kaip tvirtina J. Basanavičius, lietuviai turėjo kitą žodį – *pražuva* (13: LIV).

Slavų kalboje atsiskyrimas nuo fizinio kūno būdavo įvardijamas senžodžiu *представлять, преставить*, kuris reiškia ‘perkeisti, nutraukiant žemiškąjį gyvenimą’, ‘dovanoti dvasinį gyvenimą’; ‘perkelti į amžinybę’, ‘pasiųsti mirtį’: *Представляет Бог и праведных, и неправедных, к суду призывая* – ‘Kviesdamas į teisumą, Dievas perkeičia ir teisuolius, ir nuodėmingus’; ‘pereiti nuo laikinojo gyvenimo į amžinybę’, ‘atiduoti Dievui sielą’, ‘persikeisti’: *С вечера занемог, к утру преставился* – ‘Vakare sunegalavo, o ryte persikeitė’ (69; III, 396). P. Šeinas pastebi, kad Baltarusijoje *tuoj po mirties niekas nepasakys, kad toks ar kitoks numirė, bet paprastai sakoma ‘переставился’ (преставился)* (97; 518).

Nuotakai, kaip senojo Lietuvos kaimo žmonės pasitikdavo mirtį, atskleisti pasinaudosime Lazdynų Pelėdos apsakymu „Poilsis“. Jame aprašomas senas sodietis, kuris vieną rytą pasijutęs blogai taip samprotauja: *Turbūt man jau lemta namo važiuoti. Važiuosiu. Savo atlikau, galiu ir pasišalinti*. Kai iš šienapjūtės sugrįžta vaikai jis, jau gulėdamas lovoje, sako: *Dabar iš daržinės išsineškite lentų, sukalkite tėvui namelius*. Vaikams nuliūdus, tėvas juos guodžia: *Nenusiminkite... žmogaus dvasia nemiršta. Laikui atėjus susieisime... Aš atlikau man*

pavestą; dabar jį jums pavedu. /.../ Eisiu namo ramus (42; 299–301, – išryškinta mūsų). Paskutiniu sakiniu išsakyta etinė virsmo sąlyga, kurios neįvykdžius virsmas būna sunkus ir ilgas.

ATSISVEIKINIMAS IR VIDINĖ RIMTIS – ROMA

Ruošiantis mirčiai, kaip ir vestuvėms, būdavo atsisveikinama. Lietuvių paprotį atsisveikinti su ligoniu ir ta proga vaišintis alumi mini ir istoriniai šaltiniai. Šį paprotį mini Gvaninis, Strykovskis, Lepneris, Glagau. Kaip vestuvinėmis raudomis nuotaka atsisveikindavo su jaunomis nerūpestingomis dienomis, taip mirusiųjų apraudojimo raudomis ir išlydėjimo oracijomis velionio vardu būdavo atsisveikinama su pragyventu gyvenimu. Žemaitijoje prieš pat išlydėjimą sakydavo laidotuvių oraciją: *Išeik, išeik, mieliausias prieteliau mano, iš namų savo, eik į namus amžinus tavo. Išeidamas paskutinį kartą atsisveikina nuo to svieto tuštybių, atsisveikina nuo tėvo ir motinos, atsisveikina nuo brolių ir seserų savo, atsisveikina nuo mieliausios prietelkos savo, atsisveikina ir laimina sūnus ir dukteris savo...* (13; 11–12). Atsisveikindavo ir velionį išlydint.

Pretorijus rašo, kad moterys palydėdavusios velionį iki sodybos vartų ir čia atsisveikindamos tardavusios tokius žodžius: *Dabar eik sau Dievo vardu, mes tavęs daugiau šiame pasaulyje nematysime ir nekalbėsime, būk linksmas aname pasaulyje* (8; 68). Rusijoje gyvavo paprotys atsisveikinti ne tik su žmonėmis, bet ir su motina – žeme bei pasauliu. Senelius vesdavo ar išnešdavo į lauką, kur jie atsisveikindavo tardami: *Мать – сыра земля, прости и прими* ‘Motina – pilkoji žemele, atleisk ir priimk’ ir *Прости, вольный свет – батюшка* (66; 70); ‘Dovanok, laisvasis pasauli – tėveli’.

Atsisveikinimą su mirštančiuoju ar velioniu lydėdavo vidinė rimtis – susitaikymas. *Pagal paprotį seniau ligonis prieš mirdamas visų atsiprašydavo ir su visais susitaikydavo, atsiteisdavo, o vaikams pareiškėdavo priešmirtinę valią* (61; 134). Atsiprašyti, susitaikyti su mirštančiuoju stengdavosi ir visi kaimynai bei artimieji. Apie tai kalba ligonių lankymo paprotys, netekęs gyvybingumo po Pirmojo pasaulinio karo, tačiau dar neišnykęs ir mūsų dienomis. *Mirties patalan atgulusį gerbiama, stengiamasi jo neižeisti, nepykinti* (19; 81). Žemaitijoje, ligoniui mirštant, kaimynams apie tai pranešdavo plaktuku

mušdami į pririštą lentą. *Tada kaimynai meta visus darbus ir bėga su mirštančiu atsisveikinti, prašydami jo, kad atleistų jų kaltes, jei gyvenant galėjo kuo užrūstinti* (8; 48). Nespėjus susitaikyti su mirštančiuoju atleidimo prašydavo jau velionio. Dvasregiai pasakoja, kad prie marinamojo patalo susirenka mirštantįjį pažįstančios vėlės. Ir jei-gu tarp jų yra toks, su kuriuo mirštantysis nebuvo susitaikęs, *tai tasai didžiai rūščiu veidu į ligonį žiūri* (13; 74).

Svarbi taisyklė, padedanti velioniui įveikti mirties virsmą, yra ir šventas jo paskutinės valios pildymas. *Seniau žodinis tėvo testamentas buvo šventas, laužyti mirštančio tėvo žodį šeimai buvo negarbė* (19; 180). Tai taip pat vidinės rimties – romos, t. y. etinės virsmo sąlygos vykdymas. Šiuo požiūriu bet kokia mirštančiojo valia ar pats keisčiausias noras turi būti išpildomas. Priešingai būtų grubiai pažeis-ta virsmo eiga, nes velionis ilgai neturėtų ramybės.

Susitaikymas mirties virsme yra toks svarbus, jog jis užkoduotas apeigų pavadinime *lydėtuovės*, *lyda* ‘lydėjimas mirusiojo’. Pasigilinkime į *lydauti* reikšmes 1) ‘atleisti’: *Tu protingesnis – lydauk tu jam* ir 2) ‘apsieiti be ko’: *Lydausiu aš ir be vakarėlio, tegu linksminasi jaunesni; lydaunas* ‘nuolaidus’: *Šitas vyresnis, bet lydaunesnis: jei tėvas jam ką pasakys, tai jis tyli, anys – ne* (LKŽ). Vadinasi, lietuviška savimone bet kokias palydas (išlydėjimą) siedavo su *vidine rimtimi*. Atsisveikinimo ir vidinės rimties tapatumas užkoduotas ir slavų kalboje. Palyginkime: *просту* ‘atleisk’ ir *простился* ‘atsisveikino’; *прощать* ‘atleisti’ ir *прощаться* ‘atsisveikinti’. *Простить* – nuo *простой* ‘tuščias’, ‘niekuo neužimtas’, ‘pats savyje’. *Прощать, простить* – ‘padaryti laisvu (tuščiu) nuo nuodėmės’: *Простите или прощайте навсегда, сказал умирающий граматик детям своим, прибавив: то и другое одинаково правильно* (69; III – 513) – ‘Atleiskite arba atsisveikinu visam laikui, pasakė savo vaikams mirštantis gramatikas, pridurdamas: ir tas, ir kitas vienodai teisinga’. Rusų atsisveikinimas *прощай* ypač geras ir prasmingas. Visų pirma, kalbama būtent apie atleidimą. *Ir ne tik dabar vieną kartą atleisk (просту), bet atleisk nuolatos (прощай), visą išsiskyrimo laiką. Kiekvieną kartą, kai prisimini apie mane – atleisk man, kuo tave įžeidžiau*“ (95; 33).

Pabandykime pajusti ir lietuviškojo *atleisk* gelmę. Prasikaltimas kitam susaisto žmonės priežasties – pasekmės ryšiais. Ir tik skriaudų

dovanojimas atleidžia (sutrauko) priežastinius ryšius. *Atleisti* reiškia *paleisti* visa, kas mus laiko ir pririša prie žemiškojo gyvenimo.

Virsmas vyksta lengvai, kai žmogaus niekas neberiša prie buvusiojo gyvenimo būdo, t. y. su visais atsiteisiama, visiems dovanojama, sutvarkomi vienaip ar kitaip žmogų saistę reikalai, baigiami visi pradėti darbai. Pasiruošimo mirčiai papročius, XVI–XVII a. gyvavusius LDK aukštuomenėje, aprašė istorikas Mingaugas Paknys (104). Tuo metu buvo netgi *Gerosios mirties vadovėliai*. Tačiau paprotinėje kaimo kultūroje pasiruošimo mirčiai papročiai išliko gerokai ilgiau.

Vidinės rimties šviesoje įgauna prasmę ir štai toks paprotys ilgos agonijos atveju: miršančiojo kančioms palengvinti naikinami pradėti ir nebaigti rankdarbiai. Taip darydavo ir karelai (91; 63). Išlydint velionį iš namų vienas iš mirusiojo giminaičių garsiai visus palydintčiuosius paragindavo: *Atleiskite, dovanokite jam*. Palydintieji atsakydavo: *Atleidžiame, dovanojame*. Prasmingas ir paprotys prašyti lydimmo, nors ir nepažįstamo velionio atleidimo. Viena vertus, visi esame susiję daugybe ryšių, todėl nusikalsti galima ir nepažįstant žmogaus. Kita vertus, prašant atleidimo, velioniui siunčiami tokie jausmai, tokia nuotaika, kurios tuo metu jam labiausiai reikia.

Šitai nokinamas, t. y. ruošiamas ir pats pasiruošęs žmogus lengvai įveikdavo mirties virsmą, ir todėl pagrįstai apie tokį būdavo sakoma: *Tep ir nuvejo žmogus kaip ryto rasa* (LKŽ). Taip miršančių žmonių pasitaiko ir mūsų laikais. Žinomo tautosakos pateikėjo P. Zalansko duktė M. Zalanskaitė – Liuimienė aprašė savo senelės M. Barysiūtės – Zalanskienės mirtį. *Močiutė mirčiai ruošėsi iš anksto. Ji turėjo pasisiūdinusi įkapes, pasidirbinusi karstą gal dešimtį metų prieš mirtį. Kiek pamenu, močiutė melddamasi vis prašydavo 'gražios' mirties. Tos maldos nepraėjo veltui. Karstas stovėjo svirne, ant aukšto ir tėvelis keletą metų iš eilės jame sudėdavo obuolius. Močiutė, gulėdama karste visa buvo pakvipusi obuoliais. Tuo metu man buvo beveik dešimt metų ir aš viską gerai prisimenu... Buvo 1953 metų vasara, gražios, saulėtos dienos. Penktadienį močiutė pasijuto blogiau. Paprašė mano tėvelį P. Zalanską, kad nuvežtų į Marcinkonis, į bažnyčią. Šeštadienį tėvelis taip ir padarė. Močiutė išėjusi į lauką labai iškilmingai atsisveikino, nusilenkdama į visas keturias puses: 'Sudievu nameliai, sudievu medeliai, sudievu kiemeliai...'. Vakare grįžo patenkinta, kad atliko išpažintį ir visa, kas priklausė, atsigu-*

lė. Rytojaus dieną, sekmadienį, mums pusryčiaujant, plačiai atsivėrė durys, įėjo močiutė ir tarė: 'Eikit prie manęs kalbėt Visų šventų litanijos'. Mat, ji gulėjo kitam trobos gale, vadinamoje seklyčioje, nes vasarą ten buvo vėsiau. Tėvelis pakilo nebaigęs valgyti, mes visi iš paskos. Nuėjom, suklaupėm prie stalo, pradėjom melstis visa šeima. Kol mes meldėmės, močiutė gulėdama žiūrėjo į mus, paskui atsisėdo, pasiėmė nuo spintutės vandens, atsigėrė gurkšnelį ir atsigulusi nusisuko į sieną. Pastebėjau, kad jos nugara plika, priėjau, užklojau, apkamšiau. Baigę melstis, ruošėmės grįžti prie nebaigtų pusryčių. Brolis priėjo prie močiutės lovos ir sunerimęs pašaukė mus. Priėjom. Močiutė pradėjo mirti. Uždegėm žvakę, pastatėm ant jos krūtinės. Ji sunkiai, sunkiai pakėlė ranką, suspaudė degančią žvakę rankoje, veidu prabėgo palaiminga šypsena. Žvakės vaškas lašėjo ant močiutės krūtinės, ir aš galvojau, ar močiutei neskauda. Visi kalbėjome maldą prie mirštančiosios.

ĮVARDIJIMAS

Jau žinome ypatingą vardo prasmę ir kad virsme esantis žmogus netenka tikrinio vardo ir įvardijamas bendriniu vardu. Mirties virsme taip pat vengiama tarti mirštančiojo ar mirusiojo vardą (23; 257). Miręs žmogus jau vadinamas bendriniu vardu – *velioniu* arba *velione*. Vardo tarimas – tai pabaigto gyvenimo priminimas, kuris veikia kaip kvietimas atgal, į paliktąjį, bet jau neįmanomą gyvenimą. Todėl vardo paminėjimas gali trikdyti virsmą.

Į vestuvių virsmą būdavo įvedama brandynų (lalavimo) apeigomis. Turėtų būti ir tam tikra riba, skirianti mirties virsmo pradžią nuo aktyvaus žmogaus gyvenimo – moterystės (tėvystės). Tačiau ši riba, kaip ir reikėjo tikėtis, yra gana neryški, nes priklauso nuo žmogaus dvasinės brandos. Užuominų apie veiklaus gyvenimo baigtį randame lietuvių vestuviniuose papročiuose. Ši simbolinė apeiga atliekama jaunojo namuose, pakeliant jaunuosius pilnateisiais šeimnininkais. Marti arba pats šešuras sudeda ant pečiaus gautas vestuvines dovanas ir patiesdamas kailinius pasiruošia guolį, į kurį gulas. Tai simbolinė namų šeimnininko pareigų atsisakymo apeiga (9; 93). Tokią šios apeigos prasmę patvirtina Kupiškyje apie 1880 m. užrašyta rauda, kurioje nuotaka savo atsisveikinimo raudoje tėvelį vadina *kunigėliu*

(52; 310). *Kunigas* būtent ir yra tas mūsų ieškomas bendrinis vardas, kuriuo vadintas į mirties virsmo pradžią įžengęs žmogus.

Net ir Indijoje (Vedų tradicijoje), kur žmogaus gyvenimo tarpiniai įteisinti privalomomis taisyklėmis, nėra griežtai apibrėžtos ribos tarp *grihastvos* (šeimyninio gyvenimo) ir *sanjasos* (atsiskyrėliško, šventumo laikotarpio). Riba ir perėjimo laikas nusakytas tik apytiksliai: *Kada šeimininko veide pasirodys raukšlės ir žilė plaukuose, o jo vaikai susilauks vaikų, jam reikia išeiti į mišką su žmona arba palikti ją vaikų priežiūrai* (63; 78).

Vestuvių virsmo pabaiga būdavo įvedybų apeigos. Mirties virsmo antrąja riba (pabaiga) galima laikyti metines, nes iki jų namiškiai privalėdavo rūpintis velioniu (19; 187). Mažonoje Lietuvoje buvo sakoma: *Atsiminimai, kuriuos už mirusius daro lig metų – tai už tą vieną dūšią eina, o po metų – tai už visas, o tą dūšią tai Ponas Dievas aukščiau pakel* (išryškinta mūsų, – 13; 27). Tokios yra mirties virsmo ribos, tarp kurių yra nulinis taškas (virsmo viršūnė) – atsiskyrimas nuo fizinio kūno.

Įžengusieji į vestuvių virsmą (nuo brandynų) būdavo vadinami martu ar marčia. O kaip buvo įvardijamas žmogus, įžengęs į mirties virsmą ir pradėjęs eiti skaitėjimo bei pasiruošimo naujai, jau dvasienei būčiai keliu? Vedose toks žmogus vadinamas *sanijasi* 'atsiskyrėlis, vienuolis, šventasis'. Ar buvo kas nors panašaus aisčių kultūroje?

Senajame Lietuvos kaime gyvavo mažai tirtas *diedų, ubagų* luomas ir *diedaduonės* papročiai. Iš kalbos ir vėliau pateiktų paprotinės kultūros aprašų galima pajusti, kad *diedai* ir *ubagai* yra sinonimai. Prieblandai nusakyti be prasmės skirtumo vartojami posakiai *diedai kampuos* ir *ubagai kampuos* (LKŽ). Pasak A. Greimo, *diedai* ir *ubagai iš kitų žmonių išsiskiria, lyg ir šventi žmonės* (26; 104). *Diedai* ir *ubagai* senovėje nebuvo pavargėlių luomas. *Jų socialinė funkcija – melstis, t. y. įeiti į palankius santykius su dieviškuoju pasauliu*, – rašo A. J. Greimas, – *bet jie meldžiasi tik tada, kai patys yra maldomi, t. y. užprašomi, kad melstųsi, duodant auką, išmaldą* (26; 104).

P. Šeinas, XIX a. antroje pusėje surinkęs nemažai medžiagos apie šį visuomeninį sluoksnį, taip apibūdina ubagus. *Kiek man žinoma, niekur kitur likusioje Rusijoje ubagai nėra taip gerbiami ir nevaidina tokios svarbios rolės laidotuvėse, kaip baltarusiškose* (tai tolygu lietuviškoms, – mūsų past.) *gubernijose. Be jų čia neapsieinama nei*

laidotuvėse, nei mirusiųjų paminėjimuose. Tokiais atvejais jie dažnai pakeičia dvasiškius (97; 506–507).

Gilinantį į diedų (ubagų) vaidmenį ir jų visuomeninę padėtį, *ryškėja dviejų institucijų – ubagystės ir kunigystės paralelizmas* (26; 104). *Ana maldė kunigus, ubagus, kad melstųsi: t. y. davė alužnas; Ir ubagus maldžiau, ir mišias užpirkau – nieko nepamačijo* (LKŽ).

Mūsų nuomone, ryškėja ne tik lygiagretumas, kaip sako A. Greimas, bet ir buvęs jų tapatumas. Lygiagretumas yra vėlyvas reiškinys, atsiradęs senąjį tikėjimą pakeitus krikščionybe. Darome prielaidą, kad diedai, ubagai būtent ir buvo senosios religijos dvasiškių luomas – kunigai. Atkreipkime dėmesį į rusų k. žodžius *убогуи* ‘ubagas’; *убожный* ‘skaistus’, ‘valyvas’, ‘tvarkingas’ (69). Ar tuomet *ubagas* (plg. *urėdas*, kas reiškia ‘darantis rėdą’, t. y. tvarką) prasmės atžvilgiu nereiškia – ‘tvarkantis dvasinius (Dievo) reikalus’? Sakinys iš M. Daukšos „Postilės“, aiškinantis žodžio *ubagas* prasmę, – *Aš esmi romus ir nužemintas ant širdies, tai yra ubagas* (LKŽ), – rodo, kad ubagas ne tik išoriškai, bet ir vidine prasme yra neturtėlis, t. y. atsisakęs visų žemiškų vertybių.

Anot K. Būgos, *ubagas* ir *nabagas* kilę iš rusų k. *убог* ir *небог* (17; 640). Šie žodžiai yra sinonimai ir reiškia ‘neturtėlis’, ‘vargšas’, ‘luošas’. Pasak V. Dalio, senesnė lytis yra *небог(а)* (69, II; 503). Išėitų, kad ubagas yra neturtėlis, vargšas, ką patvirtina ir LKŽ: *Palaiminti ubagai, nes jų yra karalystė Dievo* (Lk 6, 20), – kaip ir dera dvasiškiui.

Ar ubagas, kaip senovinio dvasinio luomo atstovas, nebuvo lietuvių pasakose dažnai minimas senelis – dievas arba Dievas senelis? Dievo apsireiškimo žemėje įvaizdis yra bendraeuropietiškas. Tik, kaip pažymi R. Tatariūnienė, lietuvių Dievas senelis, skirtingai nei kitų tautų tautosakose, neturi jokių dieviškų atributų, tai tiesiog senelis, nepažįstamas elgeta, ubagas (51; 20). N. Vėlius, rašydamas apie senelio – dievo kilmę, pastebi, kad *elgetai rodoma išskirtinė pagarba: jis iškilmingai tarnų arba paties pono į dvarą atvežamas, išmaudomas pirtyje arba nuprausiamas, gražiai aprengiamas, apskutamas, sodinamas greta pono ir kartu vaišinamas* (58; 90). Turint mintyje, jog *diedu* buvo vadinamas sėkmingai mirties virsmą atlikęs mirusysis (žr. toliau), paaiškėja, kodėl neretai pasakose senelis – dievas pasirodo sapne. Peršasi išvada, jog pasakų senelis – dievas yra senasis lietuvių kunigas (vėliau – elgeta, ubagas) arba sėkmingai mirties virs-

mą atlikęs mirusysis – diedas, kuris sapne duoda gerą patarimą ar suteikia stebuklingą pagalbą. Sugretinę jau aptartą, pasakose minimą Dievą senelį ir tai, kas *Gimties virsmo* paskutiniame skyriuje buvo pasakyta apie protėvių kultą bei mirusiųjų paminėjimo šventės rusiško pavadinimo *Radunica* (Радынуца) kilmę, gal aiškiau supratume, kodėl Kristus (Dievas) liaudies mene vaizduojamas senu susirūpinusiu žmogumi ir kodėl jis vadinamas rūpintojėliu.

Nors XIX a. Baltarusijoje jau buvo atsiradę ir žemos moralės elgetų (daugiausia mieste), kurių žmonės negerbdavo, bet dar tebebuvo gyva senųjų ubagų (diedų) tradicija. *Visiškai kitaip*, – rašė P. Šeinas, – buvo žiūrima į elgetą, kuris **vertai nešioja savo vardą: tokius gerbia**. Tokie ubagai reikalingi kaime žmonės. Jų maldos laikomos ypač padedančiomis. **Jie dalyvauja visuose mirusiųjų paminėjimuose** (98; 562, – išryškinta mūsų). Pelesos apylinkėse iki naujausių laikų mirusiuosius apraudodavo **tiktai vyrai** ir ne iš savo šeimos (82; 250).

Ubagų (diedų) ir kunigų, kaip visuomeninio sluoksnio ypatumą rodo ir diedaduonės visuomeninė sankloda, gyvavusi kalėdojimo, pasėdų ir kituose šio luomo išlaikymo, t. y. diedaduonės papročiuose. Radęs užkastą lobį, žmogus trečdalį jo skirdavo elgetoms; sėją pradedęs artojas melddamasis dalį derliaus pažada ubagams; bitininkas dalį medaus skirdavo ubagams. Kalėdoti galėdavo tik du šventų žmonių sluoksniai – kunigai ir ubagai: *Kalėdninkai tik kunigai ir ubagai* (LKŽ); *ubagauti* – ‘kalėdoti’: *Išėjo svietau ubagautų (kalėdotų)* (LKŽ). Baltarusijoje XIX a. dar gyvavo ir grupinė diedaduonystės forma: *ubagai jungdavosi nedidelėmis artelėmis, laikė iš bendrų lėšų arklių su vežimu, o kartais du ar tris, kuriais važinėdavo po kaimus giedodami šventas giesmes, pasakodami legendas ir rinkdavo aukas* (98; 563). Lietuvoje taip ir nepavyko įvesti Vakarų šalyse įprastą bažnytinę dešimtinę. Krikščionių dvasininkams Lietuvoje atiteko ne tik senosios lietuvių religijos dvasiškių pavadinimas *kunigas*, bet jie turėjo prisitaikyti ir prie senųjų kunigų luomui išlaikyti skirtų diedaduonės papročių.

Mosėdiškė S. Lukošienė, g. 1910 m., apie kalėdojimą taip pasakojo: *Kad kalėdninkai atvažiuos, perspėdavo ubagas. Dėl ko taip vadinom, pati nežinau, galbūt jis prie bažnyčios priklausė. Ubagas iš anksto susitardavo, kas pietus arba vakarienę duos. Ir mes esame davę, bet tankiau pas Eidiejus valgė. Vakarienei iškepdavo kalakutą,*

visokių vyniotinių, visa klebonija suvažiuodavo (34; 63). Kunigų ir ubagų gretinimas išliko iki naujausių laikų ne tik Žemaitijoje, bet ir visoje Lietuvoje: *Kunigas su penkiais ubagais* (bažnyčios tarnais) *pradėjo kalėdoti*, – tai užrašyta Suvalkijoje. *Kunigai – Dievo ubagai*, – tai žodžio *ubagas* prasmę aiškinantis sakinytis iš Lietuvių kalbos žodyno. Išėitų, kad ubagas yra Bažnyčios, o kunigas – Dievo tarnas.

Ką gi reiškia mus dominantis žodis *kunigas*? K. Būga jį kildino iš vokiečių kalbos. Pasak jo, *žodis kunigas ir latvių kungs pateko mūsų kalbon tuomet, kai vokiečiai žodį kuning ėmė jau tarti kunig*“ (16; 91). Apie šį žodį ir jo „kelionę“ į Lietuvą kalbininkas Antanas Klimas 1956 m. JAV Pensilvanijos universitete apgynė daktaro disertaciją. Tačiau lietuviai, kaip rodo LKŽ, iki XIX a. pabaigos vartojo abi šio žodžio lytis – *kunigas* ir *kuningas*: *Ką dirbs, kunings nesakęs* (LKŽ – tautosakos rinkėjo Mato Slančiausko užrašymas). Yra šio žodžio giminaičių ir kitose kalbose: latvių *kungs* ‘ponas’; rusų *князь* ‘kuni-gaikštis’; lenkų *ksiądz* ‘kunigas’. Bet tik lietuvių kalboje yra veiksmazodis *kunigauti*. Tik lietuviai esminę kunigo paskirtį – viešpatauti, valdyti – nusako tos pačios šaknies žodžiu – *kunigauti*: *Senovės Lietuvoj kunigavo valdovų daugybė* (LKŽ). Vokiečių kalboje *kunigauti*, t. y. ‘viešpatauti, valdyti’ nusakoma kitos šaknies veiksmazodžiais – *regieren, herrschen*. Tvirtinti, kad *kunigas* yra skolinys iš vokiečių *kunig* – tai tas pats, kaip sakyti, jog *ranka* kilusi iš rusiško *рука* (palyginimui: *ranka – renka, rinkti, o pyka – собираем, собирать*). Jau vien tas faktas, kad vokiečiai išlaikė tik pakitusią žodžio *kuning, kunig* lytį – *könig*, o lietuviai ne tik plačiai tebevartoja šį žodį ir jo vėdinius, bet ir priskyrė jį krikščionių dvasiškiams, kurie anaip tol nebuvo karaliai, kaip sako vokiškojo žodžio *kunig* ar *könig* prasmė, rodo kad tai negalėjo būti skolinys.

Kalbininkų tokia nuomonė todėl, kad jie dažniausiai naudojami tik rašytiniais šaltiniais, pamiršdami, kad žodžio, miesto ar tautos istorija prasideda ne nuo tada, kai jie buvo paminėti rašytiniame šaltinyje. Sutikti su tokia padėtimi žodžių kilmės aiškinime, – tai manyti, kad lietuviai pradėjo kalbėti tik tada, kai pasirodė jų pirmieji raštai. Jei lietuviški rašytiniai dokumentai būtų atsiradę anksčiau nei germanų, tada ir kalbininkų požiūris būtų kitas.

Panaši istorija yra ir su žodžiu *krikštyti*, kurio prasmes aptarėme *Gimties virsme* sk. *Kūdikių krikšto kilmė*. Tačiau kuomet žodžio

kilmės ieškoma ir ji atrandama svetur, t. y. skoliniuose, pradinė jo reikšmė ir žodžio kilmė taip ir lieka neatskleista. Nustatoma tik kad tai skolinys. Atrodo, kad tuo viskas padaryta, tačiau žodžio prasmė ir tikroji jo kilmė taip ir lieka neatskleista. Jei kalbininkai pabandytų ieškoti žodžio *kuning*, *kunig* prasmės vokiečių kalboje, tikriausiai jiems tektų atsisąžinti į lietuvių kalbą.

Mūsų nuomone, *kunigas* yra senas baltų žodis, žinomas ir kitoje indoeuropiečių tautose, tačiau šiais laikais jau praradęs gilesnę prasmę. Tai rodo ne tik minėtas veiksmažodis *kunigauti*, bet ir kiti šio žodžio vediniai bei prasmės, kurių nėra ten, iš kur, pasak kalbininkų, skolinomės. Veiksmažodis *kunigauti*, *kuniguoti* reiškia ne tik 'būti kunigu' ar 'valdyti', bet ir 'skelbti': *Kvieslys užaina pirkion ir kuniguoja*; bei atlikti tam tikras apeigas kuriame nors virsme: *Senutė moka kunigauti* (t. y. apraudoti mirusį); *Kunigauna per veselę jaunoji* (t. y. rauda vestuvines raudas). Ketvirtoji žodžio *kunigas* prasmė yra 'stulpas paremti kam': *Kluonas su kunigais*. Tarp kitų žodžio *kunigysta*, *kunigystė* prasmių yra ir jau pamiršta prasmė 'baudžiava': *Mano tėvas dar ėjo kunigystą* (LKŽ). Žodžio daugiaprasmiškumas rodo jo senumą. Tai, kad *kunigauti*, *kuniguoti* reiškia 'atlikti virsmų apeigas', rodo, jog kunigai iš tiesų buvo senosios religijos dvasiškiai, tik, kaip matysime vėliau, kitokia prasme nei šiuolaikiniai.

Mums atrodo, kad *kunigą* galima kildinti iš veiksmažodžio *kungintis* 'trauktis, riestis'; *susikunginti* 'susitraukti, susigunginti': *Susikunginau, nes šalta ir pas pečių* (LKŽ); taipogi *kungti*: 1) 'linkti, kukti': *Rugių varpos jau kunka* ir 2) 'vargti': *Kunki žmogus per dienų dienas* (LKŽ). Tad žmogus, jo kūnui pradėjus *kungti*, t. y. trauktis, riestis, linkti, matyt, vadinosi *kungas*, *kunigas*, *kuningas*, o gyvenimo tarpsnis, kai jau *einama iš kūno*, vadinosi *kungysta*, *kunigystė*, *kuningystė* (palyginkime: *bernas – bernysta, bernystė; jaunas – jaunysta, jaunystė*). Iš tiesų, tam tikrame amžiuje kūnas pradeda kūsti, t. y. 'knotis, atšokti' ir 'prilipti, pridžiūti' (LKŽ). Tyrimai rodo, kad jeigu kūdikio kūne yra apie 90% vandens, suaugusio 75%, tai mirštančio nuo senatvės žmogaus kūne jo lieka tik 55%.

Vydūno nuomone, *kunigas*, kurio senesnioji lytis – *kuningas*, yra susijęs su žodžiu *kūnas* ir reiškia kūno tvirtumą. Nors *kunigas* yra laikomas skoliniu, pirminiu žodžiu, anot Vydūno, galėtų būti laikomas *kūnas* (60; 446).

Lietuvių kalboje sakoma: *kūnas – kūningas, širdis – širdingas, burna – burningas, galva – galvingas, pilvas – pilvingas* (LKŽ). Šalia *kūningas* gali būti *kūnotas*; *galvingas – galvotas*; *burningas – burnotas*; *širdingas – širdotas* (LKŽ). Apie galūnių *-ingas, -uotas, -otas* ir *-ėtas* prasmę dar šio amžiaus pradžioje rašė R. Bytautas: *Žmogus sako 'protingas vyras', 'pieninga karvė', 'sultingi obuoliai' bet 'gumbuotas, lapuotas medis', 'galvoti linai', 'galvoti žmonės', 'šakotas beržas', 'duobėtas kelias'. Taigi, galūnė '-ingas' parodo, jog aiškinamasis dalykas turi savyje kokį nors daiktą, tuo tarpu galūnės '-uotas, -otas ir -ėtas' parodo, jog aiškinamasis dalykas turi kokį nors daiktą ant savęs*¹ (14; 26, – išryškinta mūsų).

Prasminį skirtumą tarp *kūningas* ir *kūnotas*, *širdingas – širdotas* ir pan. galima išreikšti priešpriešomis *vidinis – išorinis, kokybė – kiekybė*. Taigi Vydūnas, sakydamas, kad *kūningas* reiškia kūno tvirtumą, iš tikrųjų nurodė žodžio *kūnotas* prasmę, o *kūningas* yra ne tas, kuris turi stambų ir tvirtą kūną, bet tas, kurio kūnas tinka žmogaus vardo vertoms savybėms, t. y. žmoniškumui reikšti.

Tad ir kalbos požiūriu artėjame prie papročiais remiantis gautos išvados, kad sąvoka *kūningas* yra *kokybinis* žmogaus apibūdinimas. Nors *kuni(n)gauti* reiškia 'valdyti, viešpatauti', bet viešpatauti visų pirma *sau*, t. y. apvaldyti save, savo kūną. Senuose raštuose randame šią pradinę, beveik jau išnykusią, kunigavimo prasmę: *Duok mums /.../ su savimi kuni(n)gauti* (LKŽ). Nors kunigas senovės lietuvių tradicijoje ir buvo valdovas, bet – būtent dvasinis ir tik prireikus pasaulietinis (60; 149). Todėl *kunigas* visų pirma reiškė *savo kūno (savęs) valdovą*, t. y. žmogų, kuris nevergauja kūno įgeidžiams, bet jį valdo. *Nuo senų laikų*, – rašė Vydūnas, – *aisčiai juto sąsają su Antgamte. Jų visas gyvenimas buvo religijos persunktas. Jie jautėsi ne tik šio pasaulio gyventojais, bet priklausę ir Anapusinei Būčiai bei Amžinybei* (60; 450).

Skaistos (antrosios nekaltybės arba kungystos) papročių senatvėje dar randama ir XIX a. Rytų slavų papročiuose. Nuo 50-ies metų vaikus gimdyti ir net gulėti kartu buvo laikoma nuodėme (66; 68).

¹ Apie žmogaus santykį su žodžiu ir lietuvių kalbos metafiziką žr. ir A. Maceinos studiją „Filosofija ir lietuvių kalba“ (44; 287-314).

Ukrainoje apie nustojusius kartu gulėti vyrą ir žmoną buvo sakoma: *Jie jau ir rankas nusiplovė* (66; 11). Polesėje (Rusija, Ukraina, Baltarusija) išliko pėdsakai tam tikros apeigos, kuria tėvai – gimdytojai, ištekėjus ir vedus visiems vaikams, *pakeliami jaunaisiais* (66; 68).

Aprašydamas savo kaimo gyvenimą iki revoliucijos, nuo Vologdos kilęs rusų rašytojas V. Belovas tarsi apibendrina šiuos papročius: *Sutuoktiniai – pirmagimiui tampant vyru ir bręstant vyresniesiems – jau nesiveržė į šeimyninį guolį... Pamažu jie sugrįždavo į jaunystės skaislą /.../. Daugelis žmonių, sulaukę gilios senatvės atrodė kaip jauni. Skaisti, beveik jaunuoliška veido išraiška – gerumo ir blogio sieloje nebuvimo ženklas* (65; 121–123).

Sėjos sėkmė priklausė nuo sėjiko skaisumo. Todėl bent pirmajai saujai išberti kviesdavo vaikus arba senelius (66; 166, 169). Tverės gubernijoje senelius vadindavo *праведник* (teisuoliais) (66; 39).

Žodis *kuningas*, *kunigas* (*kungas*) ir yra tas bendrinis vardas, kuriuo būdavo vadinami įžengusieji į skaistėjimą arba mirties virsmo pradžią. Pasak A. Greimo, kaimo žmonės diedus ir ubagus, t. y. kunigus priimdavo kaip tarpininkus tarp žmogiškojo 'šiapus' ir dieviškojo 'anapus' (26; 104). Vadinas, senieji lietuvių kunigai nebuvo profesionalų luomas. ***Kunigystė (kungysta) buvo paskutinis žemiškojo gyvenimo tarpsnis, skaistėjimo ir savęs apvaldymo kelias, kuriuo eidavo šviesesnieji žmonės.*** Tai nereiškia, kad negalėjo būti ir profesionalių kunigų, tačiau jie laikytini vėlesniu reiškiniu.

Apsivalymo keliu einantiesiems ir mirties virsmui besiruošiantiems, t. y. diedams, ubagams, kunigams išlaikyti buvo skirti diedaduonės papročiai: *Šitą paršą penėkim – tai tas pats diedinis* (t. y. skirtas ubagams atiduoti, LKŽ). M. Katkus „Balanos gadynėje“ aprašo XIX a. antroje pusėje jau beišnykstantį senųjų kunigų arba diedų (ubagų) visuomeninį luomą. *Visi elgetos, kokie tik yra parapijoje, susieina tą dieną sėdėti ant šventoriaus. Žmogus, dirbęs per amžių, pasijutęs senatvėje pavargęs, jau neištenkęs, tą dieną pirmą sykį ištisia ranką išmaldai. Parvažiavę iš bažnyčios, pasakoja naujieną: 'Gi ir Dileris jau elgeta, sėdi ant šventoriaus su elgetomis'. Prisėdo elgetų dvi eilės, nuo vartelių ligi bažnyčios durų, ir visi gauna pilnas tarbas. Moterys dalija griežiniais duoną ir ragaišį, vyrai – kapeikomis pini-gus. Ir duodantieji, ir imantieji žino, kokiame reikale dalijama: **žino, kad čia užperkamos maldos už dūšias čysčiuje kenčiančias*** (35; 169,

– išryškinta mūsų). Tad dar XIX a. pabaigoje ubagų (kunigų) luomo prasmė, nors ir nebe pilna, tebebuvo išlaikyta.

Įvedus krikščionybę, nykstant senajam gyvenimo būdai ir diedaduonės papročiams, buvę kunigai, kuriuos iki tol sodindavo garbingiausioje vietoje, pamažu tapo ubagais ir elgetomis. Dvasinio patarimo mieliau klausdavo nusenusio baltagalvio altaristos, negu pagal pareigas valdžią turinčio jaunesnio klebono. S. Daukanto žodžiais, *didžiai godingą vyresnybę visų dorasis ir išmintingasis vyras visų didžioje karšatyje, beje: 70 ar 80 metų turis, tegalėjo pasiekti, kurį nuo taip orio amžiaus vadino balta galva; kaipogi šiandien dar lietuvius ar kalnėnas, guosdamos viešpačiui, karaliui, kunigaikščiui ar jo mylistai visagalinčiam, sako: Viešpatie, prie tavo baltos galvos atėjom paguodos klūkti* (22; 161). Kaimo žmonių sąmonėje kunigas iki XX a. pradžios siejosi su senu žmogumi ar ubagu. Dar pokario metais ubagams, kaip ir kunigams, bučiuodavo rankas.

Vestuvių virsme rašėme apie ubagų (kunigų) apdovanojimą. Kupiškėnų papročiu, nuotaka, atvykusi tuoktuvėms į bažnyčią, *atsiskiria nuo pamergių pulko ir eina ubagų rankų bučiuoti. Kiek tik sėdi ubagų prie bažnyčios, visiems jaunoji nusilenkia ir bučiuoja rankas. Kartais ubagams ji dar ir pinigų šiek tiek duoda, kuriuos ji gavo šį rytą užgėrose*. Rankų bučiuoti reiškia *labai ko nors prašyti arba dėkoti* (LKŽ).

Aptikę kūno ir kunigystės ryšį, galime atsakyti ir į aukščiau keltą klausimą: kodėl nuotaka, vestuvių išvakarėse atsisveikinanti su pabaigtu gyvenimo tarpsniu ir apraudanti jaunas, nerūpestingas dienas, kunigauja. Juk ji, kaip ir į kunigystės (savęs apvaldymo) kelią stojęs senas žmogus, ruošiasi virsmui. Nesvarbu, kad vestuvių: juk virsmo esmė ta pati – apmirti ir prisikelti. Todėl ji ir **kunigauja**, t. y. **apvaldo save ir palenkia savo gyvenimą** nenumaldomiems būties dėsniams.

Taip svarstant paaiškėja, kodėl rusai, ukrainiečiai ir baltarusiai jaunikį ir nuotaką anksčiau vadindavo *князь* ir *княгиня*, t. y. ‘kunigas’ ir ‘kunigė’ (81; 9). Buvimas virsme ir yra ta priežastis, dėl kurios jaunieji vadinti *kunigu* ar *kunige*. Kupiškėnų vestuvinėje raudoje, užrašytoje apie 1880 m., nuotaka, atsisveikindama su tėvu, vadina jį *kunigėliu* (52; 310). Tai užuomina tėvui, kad neužilgo jo laukia paskutinis gyvenimo tarpsnis – kunigystė, paruošianti žmogų mirties virsmui.

Nors turėtoje medžiagoje neradome, kad ir Lietuvoje nuotaka būtų vadinta kunige, bet, kaip matėme, mūsų jaunoji *kunigauja*. Ta-

čiau juk *kunigauti* gali tik *kunigė*. Kita vertus, nėra esminio skirtumo tarp senųjų lietuvių ir baltarusių papročių. Dabartinė Baltarusija – tai senovinės baltų žemės, kuriose žodis *kunigas* pavirto į *князь*.

Taigi, sąmoningai besiruošiantieji mirties virsmui gaudavo *kunigo* (*kungo*) vardą. O perėjusi nulinį mirties virsmo tašką, t. y. atsiskyrusi nuo fizinio kūno, likusi žmogaus dalis yra vadinama *velioniu*, *vėle*.

Velionį mini ir J. Lasickis veikale „Apie žemaičių dievus“ (XVI a.), tačiau jam velionis – tai vėlių dievas, kuriam dedamos aukos, kuomet maitinami mirusieji (40; 21). Svetimšaliui tai atleistina, bet A. Greimas velionį taip pat suvokia kaip mirusiųjų dievą (26; 110–112). Neragavęs „mokslo mandrybių“ paprastas kaimo žmogus didžiai nustebtų išgirdęs tokią naujieną. Nors J. Lasickio veikalo lietuviškojo leidimo aiškintojai teigia, kad žodį *velionis* J. Lasickis palaikė mirties dievybe (40; 83), o LKŽ žodis *velionis* reiškia tik ‘miręs žmogus, amžinatilsis’: *Šiandien sveikas ir raudonas – ryt velionis; Velionys – tai yra numirėliai*, tačiau kai kurių tyrinėtojų raštuose velionis ima ir pavirsta mirusiųjų dievybe. Jei tautoje visiškai išblės žodžio *velionis* prasmė, tada mitologų pastangomis *velionis* galutinai bus paverstas mirusiųjų dievybe. Štai taip gyvas būties dėsnių suvokimas tampa abstrakčia mitologija.

O ką reiškia sąvoka *diedai* (*ubagai*)? Pasak A. Greimo, *diedai – tai ir vėlės, ir maldininkai – elgetos, ir pačios aukos, ir aukojimo ritualai* (26; 107). Laidotuvių papročių Pelesos apylinkėse tyrinėtoja L. Nevskaja pastebi, kad remiantis kalba galima daryti prielaidą, jog į elgetas buvo žiūrima kaip į mirusiųjų pavaduotojus, nes veiksmoždziai *жабрават* ‘elgetauti’ ir *дадават* ‘diedauti’ yra sinonimai, o elgetas vadino diedais (82; 253). Dzūkijoje keturios metinės šventės – Visi Šventi, Grabnyčios, Sekminės ir Žolinės – buvo vadinamos *diedais*. Per jas prisimenami giminės mirusieji (kurie, kaip matysime vėliau, taip pat vadinti *diedais*) ir ruošiami valgiai, kurie pagal diedaduonės paprotį išdalijami prie bažnyčios sėdintiems diedams (10; 285).

P. Šeino surinktoje medžiagoje apie diedus randame tokį „diedų bylą“ paaiškinantį užrašymą: *Kada kalbama apie mirusiųjų paminėjimus, žodžiu ‘diedai’ valstiečiai įvardija savo mirusius protėvius, neatsižvelgdami nei į lytį, nei į amžių: prosenelis, senelė, teta, sesuo*

ir tėvas, nors mirę ir jauni, vienodai vadinami diedais. Kaip bebūtų naivu, prie diedų kartais priskiriami ir mirę mažamečiai vaikai (97; 593). Vadinasi, *diedo* vardas nesusijęs nei su amžiumi, nei su lytimi. Šį teiginį patvirtina ir tai, kad Marcinkonių parapijoje sudėtinės mišias už mirusiuosius vadindavo *diedais* (99; 39). Tai *kokybinė* sąvoka, nusakanti žmogaus ar jau velionio vidinę būseną ir jo padėtį mirties virsme.

Diedo vardas antrina *kunigo*, *ubago*, *velionio* ir *vėlės* pavadinimams. Tai, kad *diedo* vardas XIX amžiuje ir XX a. pradžioje buvo taip plačiai taikomas, o dabar jau išnykęs, matyt yra pasaulėžiūros ir senųjų papročių irimo požymis. Prisiminę, kad *dūšių po metų Ponas Dievas aukščiaus pakel* (13; 27), darome išvadą, jog *tikruoju diedu tampama tik baigus mirties virsmą*. Tai patvirtina ir slavų papročių tyrinėtojo T. Bernštamo apibendrinimas: dar XIX a. rusų tradicijoje buvo gyva žodžių *ded* ir *дадка* religinė – mitologinė reikšmė. Tie žodžiai reiškė ne giminytės ryšius, bet *antgamtinio pasaulio būtybes ir tarpininkus tarp jo ir žmonių – velnių, protėvių, burtininkus* (66; 39). Šis pastebėjimas patvirtina jau padarytą išvadą apie senelio – Dievo kilmę lietuvių pasakose.

Apeigos taip pat rodo, jog mirties virsmo baigtis buvo mirusiojo metinių minėjimas. Iki jų velionis yra tarsi šeimos narys. Namiškliai, nuolat jį prisimindami maldose, rūpindavosi, kad iki metinių mirusysis nebūtų užmirštas (19; 187). Visos maldos iki metinių būdavo skiriamos tik jam vienam (13; 27), o prie Kūčių stalo paliekama įprasta vieta. Metinėse pirmą kartą po mirties velionis jau yra minimas kartu su anksčiau mirusiaisiais (13; 27). Pasak A. Greimo, jis įvedamas į plačiąją *diedų* šeimą (26; 107) ir kartu galutinai išvedamas iš žemiškosios šeimos narių tarpo: baigiamas gedulas ir našlė ar našlys gali vesti ar tekėti. Taip reikalauja ir virsmo logika: baigus mirties virsmą, išeinama į naują būties tarpsnį.

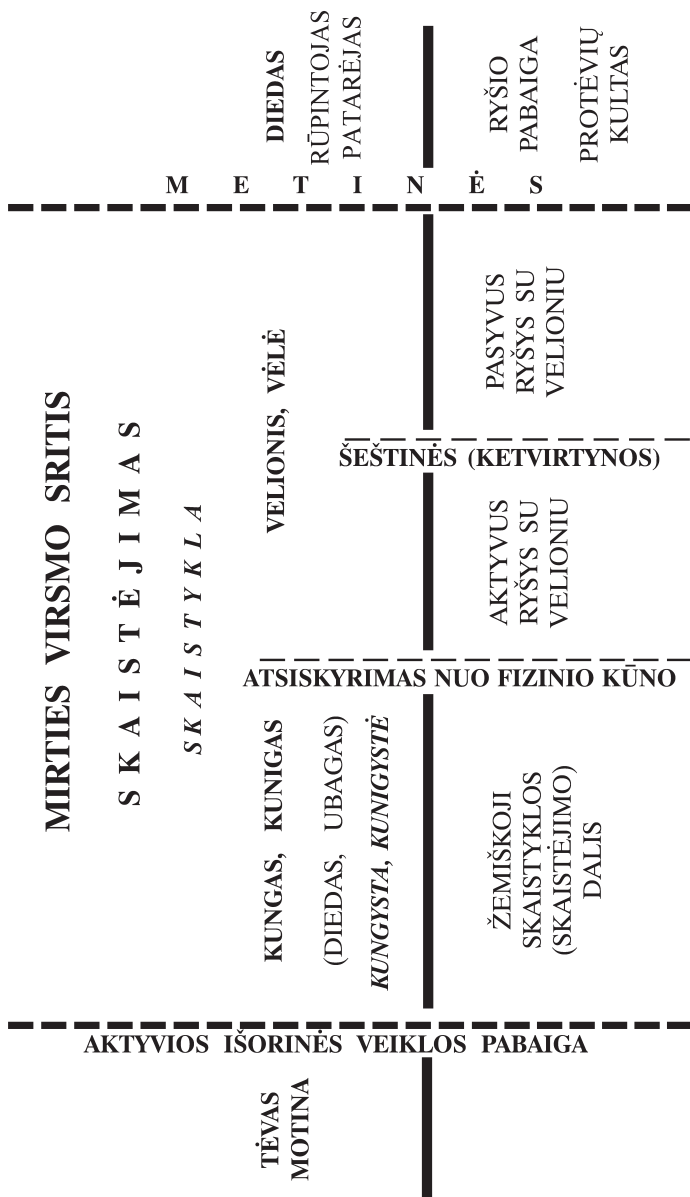
Sugretinę rugio ir žmogaus gyvenimą (prisiminkime apeigas su šiaudais ir duona *Vestuvių virsme*) suprasime, kodėl pirmas ar paskutinis rugių pėdas, nuimant derlių, taip pat vadintas *diedu* (LKŽ). Žmogaus ir rugio gyvenimą palyginančių apeigų ne mažiau yra ir mirties virsme. Ligonį marindavo, lavoną plaudavo, o Rusijoje ir šarvodavo ant šiaudų (81; 92), kuriuos po to sudegindavo kryžkelėje. Vežant laidoti, ant lauko ribos ir prie kapinių vartų numesdavo šiaudų (13; 10).

Išlydint velionį karstas barstomas grūdais. Eidami į budynes, žmonės nešdavosi gabalėlį duonos (61; 147), o dar anksčiau prie pašarvotojo galvos dėdavo jos kepalą (8; 59 ir 97; 509).

Baltarusiai, lydėdami mirusįjį, duonos kepalą uždėdavo ant karsto viršaus (97; 520). Prisiminkime ir nuotakos duonos kepalą, kuris vestuvių metu gulėdavo ant stalo šalia jaunosios, o dzūkės jį veždavosi, važiuodamos jungtuvėms į bažnyčią. Į karstą būdavo dedama duonos plutelė (61; 449), vėl atitinkanti duonos plutelę, pririšamą prie vestuvinio vainiko.

Diedu vadinta ir rugių augimo dvasia (LKŽ). Išeina, kad po mirties virsmo išliekanti aukštesnioji žmogaus dalis (vadinama *diedu*) tam tikra prasme atitinka po rugiapjūtės liekančią rugių augimo dvasią, kuri taip pat vadinta *diedu*. Toks senovinių žodžių daugiaprasmiškumas mums jau sunkiai suvokiamas.

Suradę senuosius įvardijimus ir pasinaudodami vestuvių virsmo atitikmenimis, nubrėšime pagrindines mirties virsmo eigos gaires (žr. 12 pav.), kurių išdėstymo nuoseklumas bus pagrįstas toliau.

12 pav. Mirties virsmo tarpinių sąvadas

Virsmo viršūnė

GRASA IR APSAUGA

Aptardami vestuvių virsmą pabrėžėme būsenos nepastovumą ir grasos sustiprėjimą. Virsmo būsenos netikrumas ir apsaugos būtinumas ypač ryškūs marinimo ir lydėjimo papročiuose. Artėjant svarbiausiai mirties virsmo akimircai, t. y. sielos atsiskyrimui nuo kūno, prie mirštamai sergančiojo būdavo budima. Dar XIX a. antroje pusėje, kaip pasakojo pateikėja E. Palubinskienė (g. 1860 m.), *ligonių apsėdėti (budėti) pakaitomis eidavę kaimynai dieną ir naktį* (19; 195). Yra duomenų, kad apsėdėtojai (budėtojai) dėvėdavo tam tikrą aprangą. Budėti kaimynus prašydavo patsai ligonis arba jo namiškiai (19; 182). Susirinkusieji prie ligonio giedodavo, meldavosi kartu arba, jei ligonis būdavo be žado, vieni.

Apsaugos reikšmė mirštant atskleista pasakyme: *Kad žmogus miršta ir troba dega, tai greičiau reik bėgti prie to mirštančio lankyt ne kaip tos trobos gesyt, nes žmogui mirštant, visa pekla susijudina, o kad ten prie jo žmonių sueina, tai ir angelų tiek tenai sueina* (13; 60).

Svarbu pažymėti, jog senovėje mirštantįjį marindavę *asloje*, o vėliau (XX a. viduryje) lovą atitraukdavo (jau ne visur) į aslos *vidurį* (19; 183). Prisiminkime ir vestuvinę jaunųjų lovą su vienintele koja klėties *viduryje*.

Šarvodavę taip pat seklyčios *viduryje* (tai senesnis šarvojimo būdas) arba prie galinės sienos taip, kad velionį iš visų pusių galima būtų apeiti (23; 139). Marindavę ir šarvodavę viduryje aslos ar seklyčios todėl, kad mirštantįjį ar mirusįjį galima būtų *apsėsti ratu* (*apsėdai* – ‘budėjimas prie pašarvotojo’). Kaip rodo archeologiniai duomenys, laidojamą lavoną taip pat apdėdavo ratu akmenimis, tačiau ties galva palikdavo tuščią tarpą. Tokiu būdu, svarbiausią virsmo akimirką būdavo sudaromas gyvas apsaugos (virsmo) ratas, kuris besiskiriančią nuo fizinio kūno gyvybinę galią nukreipia išėjimui per viršugalvį. Pasak budistų ir induistų, mirštančiojo likimas priklauso nuo to, per kurias kūno angas (apatines ar viršutines) gyvybinė galia palieka fizinį

kūną. Prisiminkime ir lietuvių pasaką, kurioje ligonis pagydomas, jei giltinė stovi šalia jo kojų, ir miršta, jei ji stovi galvūgalyje. Atsiskyrimui nuo fizinio kūno palengvinti, kaip rodo užrašymas Veliunos apylinkėje, *mirštantiį nuo aukštiełninkos padėties apversdavo ant šono* (8; 46). Tai rodo, kad marintojai tam tikrais veiksmais lengvindavo sielos atsiskyrimą nuo fizinio kūno. Tokia padėtis, pasak Tibeto mirusiųjų knygos, ne tik palengvina atsiskyrimą nuo fizinio kūno, bet ir nukreipia gyvybės esmę išėjimui per viršugalvį. Tibetiečių šventikas – lama tuo tikslu mirusįjį guldo ant dešiniojo šono ir užspaudžia arterijas dešinėje ir kairėje kaklo pusėje (21; 96). Šis ir kiti papročiai rodo, jog senųjų kultūrų tautos mirčiai nesipriešino, kaip kad elgiasi jau kitokios pasaulėvokos civilizuočių šalių žmonės, bet, suprasdami mirtį kaip perėjimą ir perkeitimą, miršančiojo labui stengėsi netrikdyti ir net palengvinti virsmo eigą.

Pradėjus merdėti, pirmiausia būdavo uždegama *graudulinė (grabnyčinė)* žvakė. Tai piršto storumo vaškinė žvakė (metro ar daugiau ilgio), suvyniota ant keturkampės lentelės, pašventinta bažnyčioje per Grabnyčias. Graudulinė būdavo kiekvienuose namuose ir visuomet. Ją degdavo visuose svarbiausiuose žmogaus gyvenimo įvykiuose (virsmuose) – gimstant, vestuvėse ir mirštant. Numirti be graudulinės reiškė nelaimingą mirtį. Todėl, jei veždavo silpną ligonį pas gydytoją, įsidėdavo ir graudulinę, kad mirštant galėtų uždegti (19; 183).

Tokios formos žvakė buvo žinoma ir pas rusus. Tik čia ji vadina-
ma *copokoycm*, t. y. taip pat, kaip ir maldos, kurias degant šiai žvakei kalbėdavo cerkvėje, minint 40-ąją mirties dieną (69; IV–275).

Pasak „Liturginio žinyno“, *žvakės prie mirusiojo (kaip apsauga nuo piktojo) yra ikikrikščioniškas paprotys, kurį po ilgesnio delsimo perėmė ir krikščionybė* (1; 245). Vėliau žvakės pradėtos vartoti ir kitose bažnytinėse apeigose, statytos šalia altoriaus. Ir tik nuo XIV a. jos tapo neatskiriama altoriaus dalimi. Iš minėtojo žinyno (nors duomenų ir mažoka) galima spręsti, jog ir velykinė žvakė (suprantama, įgijusi gilesnę prasmę) yra graudulinės atmaina. Nuo jos, turėtų būti uždegama krikšto žvakė, o laidotuvių Mišiose ji turėtų stovėti prie karsto (1; 389). Belieka paminėti, kad velykinė žvakė turėtų degti ir jungtuvių apeigose.

Vėliau graudulinę žvakę pakeitė grabnyčinė. Tai įprastos formos vaškinė žvakė, tik pašventinta vasario 2 d., per Grabnyčias – Kris-

taus paaaukojimo šventę. Bet šios žvakės esmė nepasikeitė. Ji taip pat buvo labai svarbi visų virsmų, o ypač mirties apeigose. Tautodailininkė J. Inčiūrienė aprašė panevėžietę A. Petravičienę, kuri *negalėjo numirti be degančios žvakės*. Jos vaikai buvusioje Sovietų Lietuvoje užėmė tam tikrus postus ir apie žvakę ar kryžių prie mirstančios mamos net girdėti nenorėjo. Iškviesti gydytojai šarvoti vis neleisdavo, nes moteris dar nenumirusi. Taip tęsėsi kelias dienas. Nerasdami kitos išeities, vaikai pakvietė J. Inčiūrienę, kurios iki tolei neprileido prie mirstančiosios. Ši gulėjo be gyvybės ženklų. *Pastačiau atsineštą kryželį, uždegiau žvakę. Tai pamatę vaikai išėjo į kitą kambarį. Ligonę patvarkiau, peržegnojau, pašlaksčiau švęstu vandeniu, į rankas įdaviau uždegtą žvakę. Ligonę suvirpėjo, mėšlungiškai ėmė judinti rankų pirštus. Aš juos pataisiau, kad apkabintų žvakę, o į kitą ranką įdaviau rožinį. Mirstančioji spaudė ranką prie širdies, kurioje buvo rožinis, vėliau, viena ranka laikydama žvakę, kitos rankos pirštais sekė žvakėje išspausdintas raides. Tuo metu labai pakilo krūtinė, nuslydo rankos, paleisdamos žvakę, ir tuo pat metu išsiveržė atodūsis: – Jėzau, Marija! – ir atsileido* (99; 190).

Uždegus graudulinę, – rašo kraštotyrininkė M. Čilvinaitė, – *atraukia lovą į aslos vidurį, įduoda mirštančiam degančią šventą žvakę į dešinę ranką, mūkelę į kairę, duoda bučiuoti ant jo paties kaklo esančias brostvas (škaplierius, rožančius), krapija švęstu vandeniu mirštantį, visą kambarį ir kerčias, kad velnias nepristotų prie mirštančio* (19; 183). Susirinkusieji (apsėdėtojai) meldžiasi ir skambina mirimo varpeliu. Šlaksto vandeniu kryžmiškai sakydami: *šalin piktosios dvasios, šalin piktosios dvasios* (24; 247). Mirimo varpelį dar XX a. buvo galima nusipirkti Žemaičių Kalvarijoje.

Skambinama buvo ne tik mirštant, bet ir lydint į kapus (97; 315). Tik vėliau skambinimą mirimo varpeliu pakeitė skambinimas bažnyčios varpais. Varpais skambindavo norėdami apsisaugoti. Jie skambėdavo epidemijų, gaisrų, įvairių pavojų ir audros metu. *Varpo balsas perskiria debesis, todėli debesiui su griausmu prisiartinant, pradedda (Bartininkų bažnyčioje) į varpus tuzgenti* (12; 24). Prieš audrą, skambinant varpeliu, būdavo einama aplink trobą, kad nugintų velnią, į kurį trenkiąs perkūnas (12; 24). Varpo skambesiu (varpas būdavo įtaisomas bityne) nusodindavo (ramindavo) bites. D. Matulevičiūtė, kilusi iš Lazdijų rajono Gerdašių parapijos, autoriams 1993 m. pa-

sakojo, kad šalia jos gimtojo Varviškių kaimo kapinaičių yra varpas, kuriuo skambinama kai kas nors miršta. Klebonui, kuris norėjo varpą perkelti į bažnyčią, varpo neatidavė sakydami: *Kol bent vienas gyvas būsim, varpas bus čia*. Anksčiau varpu skambindavo ne tik mirus ir laidojant, bet ir palaidojus (97; 541).

Varpo vartojimo prasmę galima įžvelgti ir pačiame žodyje *varpas*. Šis žodis yra susijęs su veiksmažodžiais *verpti*, *varpoti* ir *virpėti*. *Verpti* ir *varpyti* santykiauja kaip prieštaros. *Varpyti*, *išvarpyti*, *suvarpyti*, *įvarpyti* reiškia ‘ardyti, purenti, griaužti’, o *verpti* reiškia ‘iš palaido pluošto susukti siūlą’. Priešingos varpo prasmės reiškiasi per jo skambėjimą, t. y. per varpo skleidžiamų virpesių (garso) poveikį. Virpesiai griaua seną ir tuo pat metu kuria naują struktūrą. Todėl vienu atveju varpo skambesys buvo draudžiamas, o kitu – pageidautinas. Pavyzdžiui, žuvų neršto metu varpais skambinti būdavo draudžiama, o kopiant medų varpo skambesiu bites ramindavo. Tokį prieštaringą varpo garso poveikį patiria poetinė nuojauta: *Varpai! stebuklas!.. Mirusius palydi, gyvuosius šaukia gyventi* (J. Grušas, LKŽ).

Varpo skambesys – virpinimas – kuria virsmo (keitimosi) aplinkybes: viena vertus, jis varpo (suaižo, naikina) seną formą, o kita vertus – varpoja, verpia (auga, struktūrina chaosą) naują kokybę. *Šiuolaikinis mokslas dar nepajėgia iki galo nustatyti varpo garso psichologinio bei fiziologinio poveikio žmogui priešasčių. Šiam garsui priskiriamos ypatingos savybės, jis laikomas tam tikru iki galo neatskleistu mikropasaulyu. Varpo virpesiai sudaro ištisą garsinės išraiškos niuansų lauką, ne tik išoriškai veikiantį žmogaus klausą, bet prasismelkiantį ir giliau, paliečiantį pasąmonės sritį* (30; 76). Ypač svarbu, ką pastebėjo ir šiuolaikiniai tyrėjai, jog varpas skleidžia **dvigubą** garsą. *Skambantį varpą vadinamieji ramybės meridianai ‘išvagoja’ taisyklingomis dalimis. Skambant pagrindiniam tonui, varpo korpusas pasidalija į keturis sektorius; priešpriešiais esančių sektorių virpėjimas sutampa pagal fazę. Šalia šių keturių pagrindinių linijų, skambant atsiranda dar keletas, o taip pat žiedinė linija lygiagreiti varpo kraštui. Tuo būdu, šalia pagrindinio tono girdimi ir daliniai* (86; 23, – išryškinta mūsų).

Kartais manoma, kad papročiai, kur minimos piktos dvasios, žvakės, skambinimas varpu, švėstas vanduo, budėjimas, giedojimai, yra grynai krikščioniški ir nieko bendro neturi su senoviniais laidojimo

papročiais. Tokia nuomonė tėra vien išankstinio nusistatymo prieš krikščionybę padarinys.

XVI a. užrašytose laidojimo apeigose velionis buvo stipriai saugojamas aiškiai nekrikščioniškais papročiais. *Po viso to jie guldo lavoną į ratus, artimieji lydi jį raiti, apsupę su ištrauktais peiliais (kardais), mastaguoja ore ir šaukia skardžiu balsu: Begeyte, begeyte Pecolle – bėkite, bėkite, velniai* (8; 79). Žinių apie lavono lydėjimą su nuogais kardais rankose ir piktųjų dvasių baidymą šauksmais vėliau kartojo daugelis metraštininkų. Žemaitijoje giedojimas lydint mirusįjį, iki tol, kol žemaičiai nepradėjo naudotis dabartinėmis ritualinėmis paslaugomis, priminė senovinę velionio apsaugą garsiai šaukiant. Žemaičiai gieda pilnais balsais – kaip jie patys sako, *šaukia*. Šaukia vadovas, o kiti prišaukia, bei tai yra būtent *šaukimas*. Prišaukiančiųjų balsuose net žodžiai neišsiskiria, girdisi vien garsas. Ir juo garsiau šaukiama, tuo geresnė esanti malda. Giesmininkai aiškina taip: *Reikia tuos velnius išgąsdinti; kai jie išsigąsta, tai mauna į pelkes ir nesiartina prie mirusiojo* (pasakojo senovinių giesmių ansamblio „Liktužė“ vadovas A. Bernatonis). Šias apsaugos priemones būtų galima pavadinti fizinėmis. Dėl tos pačios priežasties senovės šermenyse ir mirusiųjų atminimuose, kai vėlės būdavo kviečiamos ar bent norima, kad jos dalyvautų, valgydavo nevartodami peilių (8; 114–115).

Krikščionybė apsaugojimo papročių esmės nepalietė, tačiau jos įtakoje senąją apsaugos būdą pakeitė, sakytume, tobulesnės priemonės – malda ir sakramentalijos. Svarbu pabrėžti, kad mūsų protėviai ir krikščioniškas apsaugos priemones prie mirštančiojo vartodavo *sa-varankiškai*, kunigų neraginami. Apsaugos būtinumo suvokimas kilo iš jų pačių, o krikščionių dvasiškiams draudžiant vartoti senąsias apsaugos priemones, buvo pereita prie krikščioniškųjų. Svarbu ne tiek apsaugos būdas (forma), kiek mirties akimirkos reikšmės ir apsaugos būtinumo suvokimas.

Visos šios, minėtos ir neminėtos apsaugos priemonės būdavo naudojamos mirštančiojo labui. Ligonii mirus apsauga (budėjimas, maldos, žvakė, skambinimas varpeliu, šlakstymas švęstu vandeniu bei smilkymas) būdavo tęsiama.

Prie lavono budėdavo visą naktį. Nepalikdavo jo vieno ir dieną. Ši apeiga Žemaitijoje vadinama *budės*, *budynės* arba *budėtuvės* (LKŽ). *Numirus ligoniui, davė žinių gentims ir artimiems, kurie susirinkę*

budėjo, – rašė S. Daukantas. Aukštaitijoje budėjimas prie mirusiojo vadintas *apsėdai* ar *apsėda* (nuo žodžio *apsėsti*): *Kai aš numirsiu, ateik apsėduos; Prašom į apsėdą, mirė senelis* (LKŽ). Plačiai paplitęs ir slavizmu laikomas pavadinimas – *pagrabas*.

Šiandien budėjimą prie mirusiojo dažniausiai vadiname literatūroje paplitusiu žodžiu *šermenys*. Kaip rodo šaltiniai (8; 91 ir 13; 80), šermenimis buvo vadinamos vaišės po laidotuvių: *Po laidotuvių Puodžiūnas visus sukvietė į dvarą, į šermenis* (LKŽ). Šermenų pavadinimas (sinonimai – *šermenės*, *šermuo*) kildinamas iš veiksmazodžio *šerti* (šėrimas) ‘maitinti’: *Kas aria, tai visus šeria*; palyginimui: *šermenė* – ‘pašaras, ėdalas’ (LKŽ). Tai akivaizdžiausia *šermenų* žodžio kilmė, bet *šerti(s)*, *šėrimas(is)* reiškia ne tik ‘duoti ėsti’, ‘maitinti’, bet ir ‘mesti plaukus, plunksnas’, ‘blukti’, ‘nertis’: *Beaugdamas vikšras keturiskart šeriasi* (LKŽ). Pastarosios prasmės rodo, kad šermenų pavadinimas turėjo ir kitą, jau pamirštą prasmę. Ji paaiškėja, prisiminus senovinius šermenis, kurie tęsdavosi ilgai. Anglosaksų keliautojas Vulfstanas (IX a.) rašė, jog aiščiai *savo mirusiuosius laikė užšaldytus giminių ir bičiulių tarpe pagal mirusiojo turtingumą nuo vieno mėnesio iki pusės metų ir per visą šermenų laiką puotauja, švaistydami mirusiojo turtą, o laidotuvių dieną visą jo likusį turtą pasidalija, mirusiojo garbei ruošiamose arklių lenktynėse* (61; 132, – išryškinta mūsų). Šis paprotys, įvertinus žodžio *šertis* (netekti) prasmę, rodo, kad šermenys, kuriose iššvaistomas ir išsidalinamas mirusiojo turtas, yra vėlės *šėrimosi* (švarinimosi) nuo turtų ir kitų prisirišimų prie buvusio gyvenimo laikotarpis, atitinkantis skaistyklos būseną. Tokių šermenų metu giminių ir bičiulių *šėrimas padeda šertis*, blukti (skaistėti) mirusiojo vėlei. *Lengviau kupranugariui išlįsti per adatos ausį, negu turtuoliui patekti į Dievo karalystę* (Lk 18, 25). Galbūt aptariamasis pavadinimas, kuriame slypinčios prasmės dera prie buvusių ilgujų šermenų, yra seniausias, nors jo prasmingumas, išnykus seniesiems papročiams, sumenko. Atsižvelgiant į pakitusias apeigas, šiandieninį buvimą prie mirusiojo prasmingiau yra vadinti *budynėmis* arba *apsėdais*. A. Juška savo žodyne paaiškina: *Vadinasi budėtuovės, kol lavonas guli arba sėdi namuose, lydėtuovės – kelyje, laidotuovės – kapuose* (LKŽ). Paaiškinamajame sakinyje paminėtas lavono sėdėjimas – tai užuomina apie senovinį šarvojimo būdą, kuomet lavonas būdavo sodinamas gemalo, t. y. gimstančiojo padėtyje.

Į budynes nekviesdavo: apie jas tik pranešama. Kai kur pranešdavo sutartu taktu mušdami būgnelį (19; 185). Kupiškio apylinkėje moterys, išgirdę mušant būgnelį, sakydavo: *Jau bubinų pomušė, aynam apsaduos*. Eidavo apsėsti mirusiojo – *melstis, giedoti, jo vieno nepalikti, kad piktos dvasios nepristotų* (24; 248). Dieną į apsėdus eidavo moterys, vaikai, seniai, o vakare – daugiausiai jaunimas ir giedotojai, kad tik velionis neliktų vienas, nes *numirėlis vienas palikti negalima* (8; 66).

NULIO TAŠKAS. TYLA IR MIRUSIOJO GAUBIMAS

Paliekant fizinį kūną, praeinamas nulinis virsmo taškas. Tai svarbiausia virsmo akimirka (kulminacija), kuriai, kaip minėta įžangoje, reikalinga aiški sąmonė. Todėl mirštančiajam labai svarbi ramybė. Nors pasiliekančiams ir labai skaudu, tačiau išeinančiojo **negalima trikdyti** – negalima **verkti** ir **gailėti**. Atėjo laikas, ir jis išeina. Šiuo, ypač atsakingu virsmo metu artimieji, suprasdami mirštančiojo būklę, turi parodyti didelį dvasios tvirtumą ir padėti jam tyliu susikaupimu bei širdies malda.

Mirštantįjį labai trikdo pasiliekančiųjų gailėstis, nes tai yra egoistinis savęs gailėjimasis netekties valandą. Artimųjų graudeniai bei ašaros išeinantįjį **riša** prie jau pabaigto gyvenimo ir labai **apsunkina** mirties virsmą. Pateikėja R. Sabaliauskienė apie šiandien beveik nebežinomą draudimą verkti ir gailėti taip pasakoja: *Jeigu artimieji pradeda balsu raudoti (mirštant), tada kaimynai draudžia, kad neraudotų, nes sielą gali išvesti iš kelio¹ ir sunku bus sielai atsiskirti nuo kūno, tai ligonis ilgai merdės. Ypač motina kada miršta, tai vaikams draudžiama raudoti, nes sunku motinai mirti, kada girdi vaikų raudą* (5; 346–347, – išryškinta mūsų). Ne tik draudžia verkti, bet ir *tą, kuris labai gailisi, susirinkusieji pašalina iš trobos ir neleidžia trobon, kol numiršta* (8; 71–72). Negalima ir motinoms ilgai mažo vaiko verkti, nes *ten jis bus visada šlapias nuo motinos ašarų, negalės išdžiūti* (5;

¹ Prisiminkime ir aukščiau minėtą pasakymą apie marinamą ligonį: *Stovi ant kelio išeic iš šito svieto*.

350). Draudimai verkti ir gailėtis mirštančiojo ar mirusiojo yra užrašyti visoje Lietuvoje. Mirštančiojo negalima gailėti, nes tada *mirusieji vaikščioja*, sakoma (Pelesa, 82; 251); nes *yra sunkiau mirti ir jis labai kamuojasi* (Antalieptė); nes *trukdoma ramybė* (Seirijai); *jo sielai yra labai sunku* (Imbradas); *numirėlis neturi ramybės* (Girkalnis); *nes jiems pomirtiniame gyvenime sunku* (Raseiniai); *kančias čysčiui sunkina* (Marijampolė); *tai jie (mirusieji) turi tas ašaras su naščiais nešioti* (Girkalnis); *nes jie (mirusieji) turi aname pasauly nešioti verkiančiųjų ašaras* (Kupiškis) ir pan. (8; 72–73). Taip pat užrašyta daug padavimų, kuriuose mokoma neverkti mirusiojo.

Dažnai tokių ir panašių padavimų pagrindu tampa tikri gyvųjų išgyvenimai, patirti bendraujant su mirusiais žemiškojo ir anapusinio pasaulių sandūroje arba mirusiųjų perduoti prašymai. Šį, prieš keletą dešimtmečių atsitikusį įvykį autoriams užrašė dailininkė ir rašytoja A. Žiupsnytė: *Mirė penkerių metų mergaitė. Dar prieš savaitę motina jai pasiuvo žalią suknetę su žirneliais. Tos suknetės dukrelė labai norėjo ir ja džiaugėsi, tad su šia suknele buvo ir palaidota. Motinos sielvartas buvo didelis. Ji verkė visą laiką. Ką dirbo, kur beėjo, tai vis verkdama. Ir negalėjo sustoti, negalėjo nieko su savimi padaryti. Taip tęsėsi kelis mėnesius. Vieną sykį, vis taip verkdama, motina ėjo pro rugių lauką. Ir susyk ją ištiko regėjimas: virš rugių lauko pasirodė jos mirusi dukraitė, visa apgaubta liepsnų. Žalioji jos suknelė su žirneliais buvo visa šlapia. 'Mama, – tarė mergaitė, – aš niekaip negaliu išdžiūti. Tu drėkini mane savo ašaromis, o sielvartu deginį. Liaukis gailėjusi manęs'. Ir regėjimas išnyko. Motinai iškart išdžiūvo visos ašaros. Ji parėjo į namus rami ir daugiau nebeišliejo nė vienos ašaros.*

Padavimuose mirusiojo, kurio motina labai gailisi ir verkia, vėlė puola verkiančiąją ir ją vejasi, norėdama sudraskyti. Nurodymai mirusiųjų neverkti ir negailėti yra pagrįsti tuo, kad **gyvieji mirusiesiems perduoda savo jausmus**. Tą patį sako ir žinoma patarlė: *Apie mirusiuosius tik gerai arba nieko*. Širdgėlos, gailesčio ir kitokie skaudinantys jausmai mirusiųjų atžvilgiu sunkina ir taip nelengvą jų padėties mirties virsmo pradžioje, t. y. tuo metu, kai jiems labai reikia atleidimo (paleidimo), susikaupimo ir ramybės jausmų.

Tokį patį požiūrį į gyvųjų ir mirusiųjų santykius randame ir Šiaurės Amerikos indėnų folklore: *Ir Palaimintųjų šalį / Jūsų aimanos pa-*

siekia; / Bet dejavimai gyvųjų, / Šaukiančių atgal mus žemėn, / Veltui mums tik drasko širdį. / Štai mes grįžome; bet niekas / Mūsų čia žinot nenori, / Čia mes jums našta tik esam; / Mirusiems, kaip mes patyrėm, / Vietos nėr gyvųjų tarpe. // Atsimink tai Hiavata, / Ir pranešk viengėnčiams savo, / Kad nuo šios dienos per amžius / Jie vaitojimais ir skundais / Bergždžio sielvarto nekeltų / Tiems, kurie jau iškeliavo / Į Palaimintųjų Salą (29; 152).

XX a. vyko labai ryškus mirusiųjų apgailėjimo papročių kitimas. Iki Pirmojo pasaulinio karo visoje Lietuvoje būdavo draudžiama gailėtis miršančio ar mirusiojo. Tarpukaryje mirusiųjų pradedama gailėti, o po Antrojo pasaulinio karo mirusiųjų apverkimas tapo visuotiniu reiškiniu. Tokius papročių bei pažiūrų pasikeitimus sąlygojo sąmonės kitimas ir materialistinės pasaulėžiūros įsigalėjimas. 1974 m. Polesėje surinktoje etnografinėje medžiagoje sakoma: *Labiausiai verkiama motinos. Vaikų dabar daugiau gailimasi nei senų. /.../ Anksčiau sakydavo, kad motinai negalima vaikų apverkti* (88; 250–251).

Kita vertus, pažvelgę į tai psichologiškai, nuoširdžiai paklauskime savęs: ko mes gailimės, kai verkiame mirusiųjų? Ne kartą tokį klausimą teko užduoti klausytojams, ir visada atsirasdavo nors vienas drąsesnis, kuris prisipažindavo: gailimės savęs. Artimo žmogaus mirtis primena mums, kad ir mūsų laukia mirtis. Gailimės, kad ir mums teks mirti, arba gailimės, kad dabar bus mums blogai be artimo žmogaus. Šitą savęs gailestį ***perduodame ir mirusiajam***.

Nors kartais labai sunku neverkti ir negailėti savęs ar miršančiojo, bet tai būtina, norint nepažeisti virsmo eigos ir padėti miršančiajam. Panašūs reikalavimai sutinkami ir tibetiečių laidotuvių apeigose. Tibetiečių šventikas – lama, atvykęs prie miršančiojo, išvaro iš trobos visus garsiai verkiančius artimuosius ir uždaro duris bei langus (21; 19).

Nuliniame virsmo taške esantis išeinantysis tarsi panoraminiam filme regi visus savo gyvenimo įvykius, bet ne kaip pasyvus stebėtojas, o kaip vertintojas. Manoma, kad tada žemiškojo gyvenimo patirtis kristalizuojasi į dvasines vertybes. To negalima trikdyti. Tylos ir ramybės reikšmė, sielai skiriantis nuo kūno, matyti Voronežo gubernijoje ir Baltarusijoje užrašytame paprotyje mirštantįjį, dar jam gyvam tebeesant, nuprausti, aprengti ir paguldyti po šventais paveikslais (66; 70).

Palaikant rimtį, mirštantysis gaubimo apeiga atskiriamas ir nuo aplinkos. Tverečiuje užrašytas toks reikalavimas: *Visados reikia mirštantį balta paklode apdengti* (8; 56). Paklode dengdavo ir laidoti vežamą karstą: *Numirėlį veža paprastame vežime ant šiaudų ir grabą uždengia linine drobule* (8; 80). Turimoje medžiagoje neradome paliudyta, jog Lietuvoje pašarvotas lavonas būdavo užtiesiamas paklode. Toks paprotys žinomas Baltarusijoje: *Pašarvotam lavonui ant krūtinės dedama ikona ir kūnas užtiesiamas balta paklode* (97; 524). Rusų sentikiai ir šiandien taip šarvoja. Laidojant, lavoną karste taip pat uždengdavo paklode. J. Basanavičiaus surinktuose laidojimo papročiuose ir padavimuose parašyta: *Viename sodžiuje toks žmogus mirė, pagal senovišką būdą užtiesę jo kūną balta drobule ir palaidojo* (13; 241). Lavono ar karsto gaubimo paprotys kai kur išliko iki XX a. pabaigos. Dailininkas Virginijus Kašinskas, surinkęs daug etnografinės medžiagos apie XX a. laidotuves ir jas aprašęs savo studijoje „Ritualinė simbolių struktūra XX a. lietuvių nekrokulto tradicijoje“, šį paprotį matė ir nufotografavo 1990 m. Kudonių kaime, Žiežmarių apylinkėje, Boliaus Venckaus laidotuvėse. Skirtumas tik tas, kad prieš leidžiant į duobę, karstas buvo uždengtas ne balta paklode, bet specialiai tam tikslui išausta raštuota kapa (žr. 13 pav.).

Gaubimo apeiga simboliškai pabrėžia mirusiojo, panašiai kaip nuotakos ar jaunikio (žr. *Vestuvių virsmo* sk. *Atskyrimas – vienuma*), atskyrimą nuo gyvųjų ir nuliniame virsmo taške esančiojo vienumą bei tylos reikšmę. Gaubimas simboliškai išreiškia virsme vykstančius didelius pasikeitimus. Tai aiškiai matyti Archangelsko gubernijoje užrašytame paprotyje gaubti numirėlio galvą tam tikra, į maišą panašia galvos danga su nedidele prakirpte veidui. Svarbiausia, kad šį gaubiamąjį apdangalą vadindavo *куколь* – nuo žodžio *куколка*, *кукла*, kurie reiškia ‘lėliukė, lėlytė’: *Vos tik bičių motinėlių vikšrai pavirsta lėlytėmis, senoji motinėlė pradeda nerimauti* (LKŽ). Tai – paskutinė sta-

13 pav. Gaubimo apeiga laidojant.

dija, po kurios iš lėliukės atsiranda vabzdys. Slavų apeiginių drabužių tyrinėtojos G. Maslovos nuomone, minėta galvos danga – tai viena iš seniausių įkapių (81; 55). Archangelsko gubernijoje vežamą į jaunojo namus nuotaką taip pat gaubdavo panašia galvos danga, kurią taipogi vadindavo *куколь*. Šis pavadinimas atspindi senąją pasaulėvoką ir vaizdžiai išreiškia virsme vykstančius esminius pasikeitimus.

Slavų kraštuose į gaubimo apeigą mirties virsme būdavo įtraukiami ir velionio artimieji. Gedulo ženklan skareles tik gaubdavosi, bet nerišdavo, ir apskritai, drabužio *gaubimas ant galvos – būdingas jų nešiojimo būdas gedulo metu* (81; 99). Merginos po tėvo ar motinos mirties gedulo ženklan paleisdavo plaukus, išpindamos kasas (81; 98). Palyginkime kasų išpynimą mirštančiajam (agoniją palengvinti), gimdyvei (gimdymą skatinti) ir mergelei vestuvių išvakarėse prieš jungtuves.

Pašarvoto ar laidojamo lavono gaubimas paklode ne toks svarbus, tačiau būtina apsiausti paklode mirštantįjį aukščiausiam virsmo taške ir, kaip būdavo daroma seniau, laikytis tylos. Tyla agonijos metu paliudyta etnografinėje medžiagoje iš Baltarusijos. *Mirštant ligoniui, galima stebėti taip vadinamą mirtiną tylą: atrodo, kartu su mirštančiuoju mirė ir visi jį apsupusieji. Tokia tyla paprastai tęsdavosi dešimt minučių. Taip buvo daroma tam, kad mirštančiojo siela lengviau atsiskirtų nuo kūno. Jeigu agonija užsitęsdavo, arčiau mirštančiojo stovintys pasitraukdavo toliau. Dėl to, liaudies nuomone, sutrumpėdavo mirštančiojo kančios* (97; 510–511, – išryškinta mūsų). Lietuvoje (Dusetų apyl.) taip pat užrašytas panašus tylos laikymosi paprotys. *Žmogui mirus, tuose namuose reikia vaikščioti tyliai, nešūkauoti, nerėkauoti, garsiai nekalbėti, durų smarkiai nedarinėti, malkų nekapoti – žodžiu, nieko nereikia daryti, kas tiktai kelia bildesį, nes tasai namų triukšmas sunkina dūšiai skaistykloje kentėjimus* (8; 49, – išryškinta mūsų). Būtent namų garsai trikdo išeinantįjį, nes jie jam gerai pažįstami ir primena buvusį gyvenimą. Mažonoje Lietuvoje tyla palaikoma ir per mirusiųjų paminėjimus. Ketvirtynose, susėdus prie stalo *pusvalandį visi sėdi tyliai, nekalbėdami nei žodžio, tada visi suklaupia ir meldžiasi, kad Dievas suteiktų vėlei ramybę* (13; 18). Ar nebus posakis *mirtina tyla* kilęs iš šio papročio?

Mirštantysis gaubiamas balta paklode tam, kad nebūtų trikdoma mirties virsmo kulminacija, kuri tęsiasi tol, kol vėlė galutinai atsiski-

ria nuo kūno. Pasak „Tibeto mirusiųjų knygos“ (mirštantysis paklo-
de dengiamas ir Tibete), vėlės atsiskyrimas nuo kūno trunka nuo 3,5
iki 4 parų (21; 19). Ramybė mirštančiajam ypač reikalinga mirties
pradžioje. Todėl ir mūsų laikais, suvokiant apeigos prasmę, kai tik
mirštantysis išleidžia paskutinį atodūšį, reikėtų uždengti jį paklode ir
kiek galima ilgiau, mažiausiai pusvalandį, išlaikyti visišką tylą, net ir
melstis tylomis.

Mirties akimirų reikšmę tolesniam žmogaus likimui patvirtina
šiuolaikiniai psichologai (H. Wmbach, E. Fiore, R. Woolger ir kiti).
Psichologijos dr. R. Vulgeris (Woolger), ieškodamas savo pacientų
susirgimų priežasčių, padarė išvadą, kad mirtis yra psichologinis įvy-
kis, labiausiai įtakojantis būsimą gyvenimo gerovę. Jo tyrimai rodo,
kad daugelio žmogaus problemų priežastis yra *neigiamos mintys ir
jausmai mirties akimirka*. Mirties akimirų psichologinė būseną – t.
y. mintys ir jausmai – neišnyksta kartu su fiziniu kūnu. Jie supina su-
dėtingą jausmų ir minčių mozaiką, kuri įsiaudžia į sielos atmintį tokio
nepaprasto pergyvenimo – mirties – metu. Ypatinga sąmonės būseną,
kuri, pasak R. Vulgerio, yra būdinga mirties akimirkoms, mirštan-
čiojo jausmus, mintis ir pojūčius su didele jėga įspaudžia į tą asmens
dalį, kuri yra amžina. Kaip matome, psichologija patvirtina ypatingą
paskutiniųjų žmogaus minčių ir jausmų reikšmę tolesniam velionio
likimui, t. y. tai, kas nuo senovės žinota visose senosiose kultūrose ir
didžiosiose religijose.

Ypatingą mirties psichologinę reikšmę galima panaudoti išsilais-
vinimui iš gyvenime patirtų psichologinių traumų ir neigiamų jaus-
mų. Sąmoningai priimama mirtis gali tapti nuostabaus nušvitimo ir
praregėjimo akimirka, kurios metu įmanoma *daug ką suvokti ir labai
pagerinti savo likimą*. Būtent šią galimybę ir stengėsi išnaudoti virs-
minė lietuvių kultūra, įtvirtinusi minėtus pasiruošimo mirčiai, marini-
mo bei lydetuvių papročius.

Tačiau, kita vertus, mirtis yra pavojingas tarpsnis, nes nepasiruo-
šusiam asmeniui mirties patirtis gali neproporcingai padidėti ir užpil-
dyti visą jo suvokimą. Taip būna, kai žmogus „bėga“ nuo mirties ir
visaip jai priešinasi. Tokio žmogaus protas yra prisirišęs prie to, ką
jam tenka palikti, ir yra užimtas smulkmeniškėmis bei neigiamomis
mintimis. Kadangi mirties akimirkose *visos mintys ir jausmai labai
sustiprėja*, tai išauga ir neigiamosios mintys, kurios vyraus mirštan-

čiojo ir jau mirusiojo sąmonėje, darydamos įtaką pomirtiniam likimui velionio, kuris, kaip matysime vėliau, naudojant senus pavadinimus, gali tapti velniu arba nešvariuoju.

Kai mirtis būna traumuojanči – ypač netikėta, smurtinė ar savižudybė, – mirštančiajam nėra laiko apmąstyti savo gyvenimą ir mirtį. Nėra kada ir net poreikio susitaikyti, atleisti ar prašyti atleidimo už tuos nusikaltimus, kuriuos mirštantysis yra padaręs kitiems. Nebelia laiko atsisveikinti su artimaisiais ir mylimais žmonėmis, nėra laiko pabaigti pradėtus darbus. Staigios, o ypač traumuojančios mirties atveju beveik nėra galimybių numirti ramybėje. Tokiais atvejais mirtis lieka *neišbaigta* (neįvykdyta formulės *mirti* – *rimti* sąlyga), o mirties akimirkų jausmai bei mintys „pernešami“ į tolesnį velionio likimą. Jeigu mirtis lieka neišbaigta, tada mirštantysis palieka pasaulį, išsinešdamas nepabaigtus sielos darbus, t. y. su psichologinėmis problemomis. Tokiu atveju velionis praeina pro mirties „duris“ su neišspręstais sielos reikalais ir *su poreikiu pabaigti tai, kas neatlikta*. Neišspręstos problemos prašosi išsprendžiamos. Krikščionys sakytų, kad tokius nebaigtus reikalus teks spręsti arba valytis, kenčiant skaisatykloje, o pasak budistų, tai ne tik apsunkina pomirtinį sielos likimą, bet įtakoja ir būsimą sielos įsikūnijimą.

Perėjimui per nulinį virsmo tašką pažymėti vartojamas lango arba slenksčio įvaizdis. Aukštadvario apylinkėse buvo sakoma, *kad palengvinus mirštančiam kančias, šluosto tą langą, į kurį numirėlis žiūri. Taip, sako, bežiūrėdamas į tą langą, miršta* (8; 45). Salake prisimenama, kad *senovėje traukdavo grabą per langus ir slenksčio apačias* (8; 80). Lango įvaizdis tebegyvas senesniųjų žmonių sąmonėje net ir šiandien. Paskaitų klausytoja pasakojo: *1982 m. (Pasvalyje) apiprausiant mirusią senelę V. Gumbelevičienę, dalyvavo kaimynė E. Gelažienė. Mirusiąją apiplovus, dubuo su tuo vandeniu, Gelažienei nurodžius, būtinai turėjo būti išneštas tik per langą ir tada išpilamas*.

Vestuvėse jaunieji gaubiami išvirkščiais kailiniais arba velkasi išvirkščius marškinius. Gimęs kūdikis rengiamas išvirkščiais marškinieliais. Išvirkštumas – akivaizdžiausias nulinio taško perėjimo įvaizdis. Drąsiai galima teigti, kad kažkas išvirkščio būdavo ir įkapėse. Tai patvirtina Pelesos apylinkėje užrašyti papročiai, kur minima, jog numirusius vilkdavo išvirkščiomis įkapėmis (82; 250). Ir slavai įkapes rengdavo ne taip, kaip gyviesiems, bet priešingai. Pavyzdžiui, autko-

jus vyniodavo ne į dešinę, bet į kairę pusę, apyvarus kryžiuodavo ne užpakalyje, kaip paprastai, o priekyje (81; 86), o lavoną šarvodavo ant išverstų kailinių, kuriuos laikydavo 40 dienų (81; 92). Išvirkštumas apskritai yra virsmo simbolis. Todėl, mūsų nuomone, išvirkščios įkapės mirusiajam buvo ženklas, padedantis jam suvokti savo padėtį, nes, kaip liudija ir „Tibeto mirusiųjų knyga“ (21), mirusieji dažnai nesuvokia savo padėties.

TILTAS IR TILTININKAI

Tylos ir tilto ryšį (*tilti* – *tyla* – *tiltas*) jau aptarėme (žr. *Vestuvių virsmę*). Čia kalbėsime tik apie mirties virsmo apeigoms vadovaujančius žmones – tiltininkus.

S. Daukantas rašo, kad *ligonis, regėdamas mirsiąs, pavadino pas save kunigą, kursai jį dieną ir naktį sargino ir laimino, meldamas; rodos, jog tie kunigai lygusonys ir tylusonys vadinosi* (22; 186). Tokie tiltininkų vardai (*ligaschones, tulisonės*) minimi Christburgo sutartyje (1249 m.). Jie užrašyti vokiška rašyba, todėl tikrasis jų skambėjimas gali būti ir kiek kitoks. Tačiau priebalsių derinys išlaikytas: **l – g** (*liga, liginti*, t. y. ‘sarginti’). S. Daukantas *lygusonys* taiso į *lydusonys*, t. y. **l – g** keičia į **l – d** (*lydėti, lyda*). Senųjų tiltininkų pavadinimai, – lygusonys = ligintojai (sargintojai) ar lydusonys = lydėtojai (?) ir tylusonys = tildytojai, tykintojai, tylintojai (ramintojai, pagal *mirti – rimti*), – atitinka mirties virsmo prasmę.

Dar svarbiau nei pavadinimai yra tradicijos gyvybingumo klausimas, t. y. ar išliko tiltininkų tarnystė ir po krikščionybės įvedimo. Dar prieš Antrąją pasaulinę karą Lietuvos kaime buvo senųjų tiltininkų tradicijų tęsėjų. Kraštotyrininkė M. Čilvinaitė Stupurų sodžiuje (Meškuičių valsčiuje) buvo sutikusi 74 m. amžiaus trobelninkę Teresę Mačekonienę, kuri pasakojo, kad *jos numarintų žmonių per dieną nesuskaityti. Marinusi didžius, mažus, senus, jaunos. Vien savo sodžiuje numarinusi apie 30 žmonių. /.../ Susirgę senesni žmonės patys ją marinti pasiprašę: ‘Ateik, Mačekonienė, manęs numarinti’* (19; 181). Ši senųjų mirties virsmo tiltininkų tradicijų tęsėja ėjo per žmones lyg pribuvėja. Tačiau, jeigu pribuvėja sutikdavo ateinančius, tai šioji išeinančiuosius palydėdavo senaisiais papročiais ir apeigomis pastatytuoju tiltu į Anapus. M. Čilvinaitė neaprašė ma-

rintojos veiksmų, bet jie lengvai nuspėjami iš išlikusių marinimo papročių. Tačiau beveik nieko nežinoma apie Christburgo sutartyje minimų tiltininkų veiksmus.

Apie senųjų tiltininkų atliekamas apeigas galime spręsti iš kitų tautų papročių, kurių šiuolaikinė civilizacija dar nesunaikino. Afrikietis, didelio kaimo vadas iš Burkina Faso, moksladraugiams Briuselyje papasakojo apie savojo kaimo laidotuvių papročius, kurie krikščionių buvo paskelbti pagoniškais ir draudžiami, o dabar yra sugrąžinti ir įjungti į apsikrikštijusių afrikiečių krikščioniškas apeigas. Jų kaimuose „etatiniai“ marintojai tebeatlieka atsisveikinimo su žemiškuoju gyvenimu ritualus, kurie labai panašūs į dar ne taip seniai gyvavusius ir Lietuvoje. *Mirštantysis, jei jis nėra praradęs sąmonės, marintojo padedamas privalo tarsi ant Paskutiniojo Teismo svarstyklių dėti savo gyvenimą ir apmąstyti, ką dar galėtų atitaisyti, ko atsiprašyti. Į tai žiūrima jokių būdu ne formaliai: jei pamirši atsiprašyti to, kam vienaip ar kitaip pakenki, tegu ir prieš daugelį metų, rizikuoja būti protėvių nepriimtas. Kai panašūs žemiški reikalai sutvarkyti, kitaip tariant, su artimaisiais, pažįstamais atsisveikinta, mirštantysis su marintoju vieni du pradeda vis daugiau ir daugiau melstis – taip palaipsniui grimstama į tylą. Tuo metu šeimos nariai privalo iškeliaujančiojo netrikdyti, jie gali tik vogčiomis, nebyliai dirstelėti į besirenčiantįjį kelionėn ir melstis kartu (7; 35).*

Mirusiojo išlydėjimas nėra vien tik lavono išnešimas. Reikia išvesti ir mirusiojo vėlę, nes kiekvienas žmogus prisiriša prie tos vietos ir tų žmonių, su kuriais ilgai gyveno. Kad velionis buvo tikrai **veda-mas**, rodo šis šarvojimo paprotys: *Ant rankų užmauna pirštinaites, į tarpupirštį įduodama skepetaitė* (13; 10 ir 8; 58). Toks šarvojimo paprotys žinomas ir Baltarusijoje (97; 533, 531). Ta pati apeiga yra ir vestuvių virsme: pirmoryčių rytą nuotakai, apsimovusiai baltomis pirštinaitėmis, įduodama balta skepetaitė, už kurios paėmęs piršlys (tiltininkas) veda ją į seklyčią (32; 369). Tibetiečiai ir dabar, išlydėdami velionį, vieną ilgo šaliko galą pririša prie lavono, o kitą galą neša eisenos priekyje žengiantis lama (tiltininkas), kuris *garsiai ragina* mirusįjį eiti kartu aiškindamas, kad šis jau miręs ir kad nebesilankytų ir neapsunkintų gyvųjų (21; 25–26). Beveik tapatus paprotys užrašytas ir įvairiose vietose Baltarusijoje: *Arklių, vežantį karstą, vesdavo už*

alkūnės ilgumo drobės gabalo (kitur už rankšluosčio arba juostos), kuris vadinosi pavadėliu (97; 558, – išryškinta mūsų).

Tad lietuviai nuo senovės iškeldavavo į Anapilį palydėti tiltininko (kunigo), kurį dažniausiai patys ir pasikviesdavo. S. Daukantas taip ir rašo: *Ligonis regėdamas mirsiąs, pavadino pas save kunigą* (22; 186). S. Daukantas, be abejo, turėjo omenyje ne krikščionių, o senosios religijos kunigus, aprašytus sk. *Įvardijimas*. Todėl nieko nuostabaus, kad lietuviai mokėjo ir tebemoka gražiai sutikti bei pagerbti atvykusį pas ligonį kunigą ir labai rūpinasi, kad ligonis nenu-mirtų be kunigo. Sąmoningesni ir dabar patys kviečiasi kunigą. Tai senas lietuviškos savimonės bruožas, išlikęs iki šių dienų. Senujų tiltininkų pareigas perėmė dabartiniai kunigai, kurie lotyniškai taip pat vadinami *pontifex*, t. y. *tiltininkais* – pagal seną indoeuropiečių tradiciją, užkoduotą popiežiaus titule *Pontifex maximus*, paveldėtame iš vyriausiojo Romos žynio (plačiau žr. *Vestuvių virsme*).

GYVASIS VANDUO IR SENOS FORMOS NAIKINIMAS

Perėjęs nulinį virsmo tašką mirusysis žadinamas prausynų apeiga. Lavono apiplovimas (prausynos) buvo ir tebėra paplitęs Lietuvoje, nors jau praradęs sakralią prasmę. Ši apeiga vienodai svarbi gimties, vestuvių ir mirties virsmuose. Prausynoms naudojamo vandens kokybė visada gerinama, nes tai – *gyvasis vanduo*, kuriuo pašlaksčius atgyjama naujam gyvenimui. Jeigu kitose tautose apie gyvybės vandenį ar iš pelenų atgyjantį paukštį Feniksą galima išgirsti tik pasakose, tai mūsųose gyvasis vanduo tebevertojamas ir šiandien.

Jaunųjų praustuvėse ir pirmose kūdikio prausynose naudojamo vandens kokybės gerinimas paliudytas visoje Lietuvoje. Nors turėtoje etnografinėje medžiagoje lavono apiplovime naudojamo vandens kokybės pagerinimo neradome, tačiau neabejojame, kad ir šiose prausynose būdavo naudojamas ypatingas vanduo. Tai, jog šitaip iš tikrųjų buvo, matyti iš rusų etnografės I. A. Kremliovos sudarytos programos – kokius klausimus užduoti, renkant etnografinę medžiagą apie laidotuvių papročius. Pavyzdžiui, klausima: *koku* vandeniu būdavo prausiamas mirusysis, kuo šluostomas, kuo šukuojamas ir netgi kaip turėjo būti apsirengę prausėjai (79; 311). Tą pat rodo

ir apeiginis prausynų vandens išpylimas. Kaip ir pirmųjų (apeiginių) kūdikio prausynų vanduo, taip ir lavono prausynų vanduo išpilamas kryžkelėje arba kryžmai po slenksčiu (8; 56). Senovėje prausynų apeigos būdavo atliekamos ir pirtyje (8; 62).

Sėkmingo prisikėlimo laidas yra senos formos, t. y. senojo gyvenimo būdo sunaikinimas. Kaip ir vestuvių virsme, taip ir laidotuvių apeigose atliekamos indų ir kitokių daiktų daužymo, naikinimo bei šiaudų deginimo apeigos, simboliškai išreiškiančios seno, praeito gyvenimo tarpsnio naikinimą. Dar XIX a. Mažojoje Lietuvoje indą su vandeniu, kuriuo buvo mazgotas lavonas, saugodavo iki laidotuvių dienos, o išlydint *indas buvo sudaužomas į vežimo, kuriuo buvo vežamas į kapines karstas, ratą arba padedamas su vandeniu ant kelio būtinai taip, kad ratai jį sutraiškytų* (61; 137). Seni šaltiniai liudija, kad laidojant, po vaišių, čia pat kapinėse būdavo daužomi indai (23; 264). Archeologės M. Gimbutienės nuomone, šis *puodų daužymo paprotys yra išsilaikęs beveik iki mūsų laikų* (3; 71). „Sūduvių knygelėje“ rašoma, kad po laidotuvių sugrįžus į namus, *jei lavonas buvo moteris, ima jie kuodelį linų ir šiaip kas jiems patinka ir sudegina tai, taip pat ir vyrams* (8; 79). Archeologinių kasinėjimų duomenimis, dedami į karstą ar deginami su lavonu daiktai pirmiausiai buvo sudaužomi, sulankstomi (3; 57). XVII a. Lietuvos didikų laidotuvių aprašymuose taip pat randame ne vieną kartą pasikartojantį apeiginį mirusiojo daiktų naikinimą. Etmono Kristupo Radvilo laidotuvėse (1641 m.), dedant palaikus į kapą, buvo laužoma ietis, auksinis skydas su ereliu, kalavijas ir kuoka (38; 93–96).

Prisiminkime ir grūdų barstymo paprotį, kuris apjungia mirties ir prisikėlimo prieštarą. Grūdų barstymo simbolika jau aptarta vestuvių papročiuose: ***kad prisikeltum, reikia numirti***. Pamename: *daigas dygdamas daigoja grūdą* (dygti – daigoti). *Neišmanėli!* – perspėja ir apaštalas Paulius. – *Ką tu pasėji, neatgimsta, jei prieš tai nenumiršta* (1Kor 15, 36). Grūdai dažniausiai būdavo barstomi velionį išlydint. Tai savaime suprantama: grūdų barstymo apeiga rodo, kad velionis ne laidojamas, o tik išlydimas, kad mirtis – tarsi grūdo kritimas į žemę naujam dygimui, t. y. kad mirtis yra kartu ir prisikėlimas naujam būties (gyvenimo) tarpsniui.

Bet kodėl grūdelis nesibijo – Argi jam tamsoj nėra bangu? / Į tą pačią ilgo sapno karaliją / Nukeliauja grūdas ir žmogus. // O palai-

mintą ana sekundė, / Ir be galo, ir be krašto nuostabi, / Kai grūdelis žemėj atsibunda, / Tartum vaikas motinos glėby! (L. Andriekus „Atsibudimas“)

Melagėnų apylinkėje nešant iš pirkios mirusį šeiminką, api-barsto jo grabą rugiais (8; 82). Minsko gubernijoje ši apeiga užrašyta pilnesnė. Išnešant karstą iš trobos, viena iš velionio giminaičių ima indą su rugiais ir beria juos įkandin išlydimo velionio. /.../ Taip daro ji, iki karstas išnešamas už kiemo vartų. Išbėrusi paskutinius grūdus, indą sudaužo į trobos kertę (97; 534).

P. Dundulienės nuomone, barstomi grūdai – tai maistas vėlei, pri-ėmusiai paukščio pavidalą (23; 263). Kaišiadorių rajono Beištrakių kaimo gyventoja, 1958 m. paklausta apie šios apeigos prasmę, atsa-kė: *Matyt tai ką nors reiškė, nes yra priežodis: 'Posmert kviečiais atiduosiu'* (61; 149). Grūdų barstymo prasmę jau aptarėme. O kokia minėto priežodžio kilmė? Stambių kruopų košė (grūdai) ankstesniais laikais ne tik Lietuvoje, bet ir slavų kraštuose buvo pagrindinis šer-menų ir mirusiųjų paminėjimo valgis. Laidotuvėse ir paminėjimuose maldydavo ubagus ir neturtingesnius, dalindami jiems maistą, kurio didžiąją dalį sudarė grūdai (72; 28). Tie grūdai arba košė (maistas) buvo duodami velionio vardu, prašant paminėti jį meldžiantis, todėl ir būdavo sakoma: *Posmert kviečiais (ar grūdais) atiduosiu*.

VIRSMO ŽENKLAS

Virsmą įveikęs žmogus darnai palaikyti keisdavo aprangą, t. y. buvo pažymimas tam tikru išoriniu ženklu, kurį pavadinome virsmo ženklu. Gimties virsmo įveikimui paženklinti kūdikis gaudavo krikš-to marškinius. Vestuvių virsme krikšto marškiniai būdavo keičiami (virsdavo) moterims – nuometu, o vyrams – tam tikra kepure. Lai-dojimo papročiai rodo, jog mirę vaikai būdavo laidojami su krikšto marškiniais (46; 97), o suaugusieji įkapėms laikydavo vestuvinius drabužius ar bent marškinius (61; 138). Taigi, šarvodavo su jau įvy-kusio virsmo ženklu: vaikus – su krikšto marškinėliais, o ištekėjusias ir vedusias – su vestuvių virsmo ženklais: moteris su nuometu, o vy-rus su kepurėmis (61; 138). Vyrų laidojimas su galvos apdangalais pa-tvirtina negausiais liudijimais paremtą mūsų teiginį, kad vedę vyrai, kaip ir moterys, nešiodavo vestuvių virsmo ženklą – tam tikrą kepurę.

Baltarusijoje, Oršos mieste 1978 m. teko matyti laidotuves, kuriose buvo nešama velionio kepurė.

Netekėjusias ir nevedusias suaugusiuosius šarvodavo vestuviniais rūbais, t. y. drabužiais vestuvių, kurių dar nebuvo ir kurios virsmo, t. y. gyvenimo pasikeitimo prasme vyksta būtent dabar, laidotuvėse.

Vestuvių ir mirties tapatumas (virsmo prasme) atsispindi ir lydėtuvių papročiuose. *Jeigu lydi jaunikį (kavalierių), tai kartais stovi apsirengusios šešios mergaitės – teip kaip veselijoj pamergės – o kad mergele, tai šeši vaikinai su kvietkomis* (13; 14). Upynos apylinkėje palydovės prie karsto būdavo kaip ir vestuvėse – su rūtų vainikais ant galvų, jos vadinamos parėdkininkėmis, o karsto nešėjai – svotais. M. Čilvinaitė *parėdkininkes* ir *svotus* laidotuvėse laiko tarmiškumu (19; 190), tačiau tokie yra jų senieji pavadinimai.

Priežodžių ir apeigų, kuriose atsispindi vestuvių ir mirties tapatumas, yra gausu visų tautų papročiuose. Rusų patarlė sako: *Mirtis ir vestuvės – seserys*. Tverės gubernijoje, mirus netekėjusiai merginai, per jos laidotuves dalindavo dovanas kaip ir per vestuves (70; 184).

Apie šokius ir žaidimus lietuvių ir kitų tautų laidotuvėse rašo apėiginių šokių tyrinėtoja D. Urbanavičienė (55; 15–19). O Rytprūsių lietuviai prie pašarvoto lavono pakaitomis kas valandą raudodavo, giedodavo religines giesmes ir žaisdavo bei šokdavo (8; 64). Karelijoje po vestuvių sakydavo: *Vienas vestuves atšokom, liko dar vienos*. Taip sakydami turėdavo omenyje laidotuves. Po mirties, paminėjus mirusįjį keturiasdešimtą dieną, būdavo sakoma: *Paskutines vestuves atšokom, jam daugiau nebereiks vestuvių kelti* (76; 241). Huculai nevedusio bernelio laidotuvėse pindavo du vainikus. Vieną uždėdavo mirusiajam, o antrąjį atiduodavo iš palydinčių merginų išrinktai jo „nuotakai“. Puošdavo ir vestuvinį medelį (*весільное дерево*), kurį laikydavo tris dienas ir nešdavo laidotuvių eisenos priekyje (81; 92–93). Dar ryškesnį netekėjusios merginos laidotuvių sulysinimą su vestuvėmis regime mordvių papročiuose. Viena iš mirusiosios draugių būdavo skiriama nuotaka. Parinkdavo ir vaikiną, kuris atlikdavo jaunojo vaidmenį. Juos aprengdavo vestuviniais drabužiais. Lydint mirusiąją į kapines, jie eidavo laidotuvių eisenos gale ir laukdavo prie kapinių vartų laidotuvių pabaigos. Lydėtojai, paskubomis užkasę karstą, prisijungdavo prie laukiančių „jaunųjų“. Dabar visi užtraukdavo vestuvines dainas ir, išleidę į priekį jaunuosius, sudarydavo iš-

kilmingą vestuvių eiseną. Kai ši dainuojanti ir šokanti eiseną prisiartindavo prie kaimo, ją su dainomis sutikdavo parinkto jaunojo tėvai ir giminės. Jie prisijungdavo prie bendros eisenos, kuri pasukdavo į mirusiosios namus. Čia juos su dainomis sutikdavo mirusiosios motina. Dainuodama ji klausdavo susirinkusių žmonių, kur dingo duktė. Jai atsakydavo (taip pat dainomis), kad duktė nutekėjo į tokį ar kitokį kaimą, į gerą šeimą ir gerą giminę, sakydami: *štai tavo duktė, štai jos jaunas, štai tavo nauji giminės*, rodydavo į „jaunuosius“ ir parinktojo jaunojo gimines. Šokdavo ir dainuodavo tik kieme bei priebutyje, o peržengę trobos slenkstį visi nurimdavo. Prasidėdavo mirusiosios paminėjimas – gedulingos vaišės. Persirengę „jaunieji“ taip pat galėjo dalyvauti mirusiosios paminėjime. Tokios apeigos dar stebėtos 1937 m. (74; 268–270). Panašūs papročiai buvo žinomi daugelyje Rytų ir Vakarų Europos kraštų.

Netekėjusias ir nevedusias laidodavo be vestuvių virsmo ženkle, t. y. be nuometo ar kepurės, o su rūtų vainikėliais. Peršasi išvada, kad krikšto marškiniai būdavo saugomi iki vestuvių, o nevedusiems ir netekėjusioms – iki mirties. Iš tiesų, tai patvirtina Žemaitijoje užrašyti papročiai: *Tėvai krikšto marškinius saugojo, laikę skrynioje, suaugus atiduodavo pasidėti atminimui* (46; 97). Nevedusių ir netekėjusių įkapėms priklauso krikšto marškiniai, o susituokusiųjų – vestuvių marškiniai. Rusų patarlė, užrašyta Tverės gubernijoje, sako: *В чём венчаться, в том и скончаться* – ‘Kame tuokiamasi, tame ir laidojama’ (81; 85).

VĖLĖ IR SKAISTYKLA

Iki šiol nuodugniau apibūdinome išorines lydetuvių apeigas. Dabar pasigilinkime į mirties virsmą kaip į vidinį vyksmą.

Atsiskyrusi nuo fizinio kūno žmogaus dalis vadinama *vėle* arba *velioniu*. V. Kalvaičio surinkti, o J. Basanavičiaus išspausdinti pasakojimai knygoje „Iš gyvenimo vėlių bei velnių“ (13) labai padeda mums, nutolusiems nuo protėvių kultūros, suvokti *vėlės*, *velionio* prigimtį. Pasak J. Basanavičiaus, toje knygoje sudėti pasakojimai, ypač apie vėles, *turi ne vienu atžvilgiu didesnę vertę, nei indų ar iranėnų šventraščiai, ir iš jos mokslas nemažai dar laimės* (13, III). Sutikdami su autoriumi pažymėsime, jog *vėlė* – lietuviškos pasaulėvokos sąvoka

– palengvina žmogaus ir mirties virsmo suvokimą. Knygos įžangoje J. Basanavičius pateikia įvairius žodžio *vėlė* aiškinimus. Anot S. Daukanto, šis pavadinimas kilęs iš to, jog *jos vėlai naktįj teskelbies ir baldies*. A. Becenbergeriui rodėsi, kad *velioka, veliuoka* drauge su *velniu* kilusi iš *vylius, apvilti*. Anot A. Veselovskio, *vėlė, vėlys, velionis* kilę iš indoeuropiečių šaknies *uel* ‘pragaišti’, iš kurios kilęs anglosaksų *wael*, senasis vokiečių *wal* ‘prapultis, pragaištis’. K. Būgai *vėlė* susideda iš kamieno *vė-* ir priesagos *-lė* (plg. *zy-lė, pirš-lė*). Kamienas *vė* susijęs su žodžiais *vėjas, vėtyti, vėtra*. Todėl *vėlė* – tai vėjo pustoma dvasia (13; XVII). Nors J. Basanavičius išvardijo keturis *vėlės* ir *velionio* aiškinimus, tačiau jų nepakanka tokio sudėtingo reiškinio visoms savybėms ir ypatybėms atskleisti.

Žodžiai *veltis, vėlinys* ‘kas veliama ar suvelta’ rodo, kad velionis surenka, tarsi suvelia į sunkiai išraižgomą kamuolį visus besiveliančius (limpančius) prie jo buvusiojo gyvenimo įpročius bei ydas. Jis vėl ir vėl (*vėlei, velekl, veltui, veltas* ‘tuščias’) grįžta prie buvusiojo (*veldėmė, veldinys* ‘palikimas’) gyvenimo įpročių, kurie ir trukdo tolesniam velionio pasikeitimui – virsmui. Šią *vėlės* prasmę patvirtina ir latvių k. veiksmažodis *vēlēties*, reiškiantis ‘norėti, trokšti, pageidauti’. Kadangi toks susivėlęs *vėlinys* (šį žodį prisiminsime kalbėdami apie velnią) netinka naujos egzistencijos sąlygoms, tai velionis, lyg veltynėse (*veltis* ‘imtis’, *veltynės* ‘imtyinės’, *veliasi* ‘imasi’), galinėjasi su žemiškajame gyvenime išsiugdžiais įpročiais ir ydomis.

Vėlė sietina ir su veiksmažodžiu *velėti*, t. y. ‘švarinti, skalbti’. Ši sąsaja atskleidžia vieną iš svarbiausių *vėlės* aspektų: *vėlė* turi *velėtis*, t. y. *švarintis, skaistėti*.

Esmės atžvilgiu *vėlė* – tai žemiškajame gyvenime sukauptas (suveltas) žmogaus sąmonės (psichikos) turinys, ypač susijęs su turėtu fiziniu kūnu, t. y. su jo poreikiais, įpročiais, ydomis ir pan. Žmogus iš įpročio nenori jų atsisadėti, o jie turi pragaišti, todėl, kaip sako A. Becenbergeris, *vėlė* žmogų *apvilia* (*vylius*). Kitaip sakant, *vėlė* – tai žmogaus psichikos dalis, susijusi su turėtu fiziniu kūnu ir nesiderinanti su anapusine, dvasine būtimi, turinti *skaistėti* (velėtis) ir *pragaišti* (pragaištis), kas atitinka jau minėtą A. Veselovskio aiškinimą. Tai ir yra šios dalies įžangoje minėta antroji mirtis.

Įpročių ir prisirišimų prie žemiškojo gyvenimo vedama *vėlė* grįžta į buvusių namus ir dažniausiai būna matoma naktį. O tai atitin-

ka S. Daukanto aiškinimą, jog *vėlės vėlai naktį teskelbies ir baldės*. Vėlę, kuri nebeturi kūno (inercijos), mintys ir norai blaško tarsi vėjas sudžiūvusį lapą. Tai atitiktų K. Būgos aiškinimą, tik su pataisa, kad vėlę blaško ne vėjas, o jos pačios mintys, jausmai ir norai. Visas šias prasmes, kurias senovės lietuviai suvokdavo daugiau ome nei omeniu, apima žodžiai *vėlė* arba *velionis*.

Žodžius *vėlė*, *velėti*, *velti* sudaro priebalsių skeletas *v – l*. Šių priebalsių reikšmės plačiau jau aptartos: *v* reiškia naujai besiformuojančią apraišką, o *l* – asmeniškumą. Žodyje *vėlė* naujai susidaranti apraiška *v* reiškiasi per asmeniškumą *l*. Iš to seka, kad *vėlė* – tai po fizinio kūno mirties išlikusios žmogaus dalies ***naujai susidarantis asmeniškumo centras***. Todėl *vėlė velėjasi* ir *veliasi*, t. y. švarinasi ir standina, *velia* naująjį asmeniškumo (sąmoningumo) centrą.

Vėlė, ypač sugrįžtanti į namus, yra žemiško gyvenimo, prisirišimo prie praeinančių dalykų išdava arba, šiuolaikiškai sakant, „gamybos atliekos“, arba tai, ko būti neturėtų. Šventieji vėlės neužgyvena, nes jie tai, ką *vagys pavagia, rūdys ir kandys suėda ar ugnis sudegina*, ir tai, ką paprastai žmonės nešasi į Anapus, yra palikę čia, žemėje, ir todėl Ten jie – ***randa***. Randa naują, dar nepatirtą dvasinę būtį, kurią mums patirti būtent ir trukdo suveltas *vėlinys – vėlė*.

Suvokę būtinybę vėlei nuskaistėti, galime teigti, jog visa mirties virsmo sritis yra ***skaistykla***. Mūsų nuomone, krikščionybėje skaistyklos sąvoka yra atsiradusi dėl indoeuropiečių kultūros įtakos. Judėjų tradicija pagrįstoje ankstyvojoje krikščionybėje jai atsirasti nebuvo palankios dirvos. Nors ugnies įvaizdis ir skaistykla (lot. *purgatorium*) minima Bažnyčios Tėvų raštuose, tačiau skaistyklos samprata galutinai priimta tik XIII–XIV a. Todėl Rytų Bažnyčia, kuri atsiskyrė XI a., nors ir meldžiasi už mirusius, tačiau dėl skaistyklos su Vakarų Bažnyčia rimtai nesutaria. Protestantai, nepripažįstantys Bažnyčios tradicijos (kuri ilgus šimtmečius vystėsi indoeuropietiškoje dirvoje) ir visą mokymą grindžiantys Šventuoju Raštu, remdamiesi Senuoju Testamentu, iš viso atmetė maldą už mirusius ir skaistyklos sampratą, nes, jų nuomone, Šv. Raštas to nepatvirtina. Iš tiesų, Senajame Testamente yra vienintelė vieta, kuria gali remtis teologai kalbėdami apie skaistyklą. Tai Makabėjų knygoje (2 Mak 12; 42–45) minima malda už kritusius kovoje. Kitos Šv. Rašto vietos, kuriomis katalikų teologai grindžia mokymą apie skaistyklą, yra Naujajame Testamente: Mt 5,

26; Lk 12, 59; 1Kor 3, 10–15; 1Kor 15, 29; Fil 2, 10; Mt 25, 31–46; Mk 9, 42–47; Mt 12, 32.

Mažosios Lietuvos lietuviams protestantų kunigai apie skaistyklą tikrai nekalbėdavo, tačiau anie apie ją žinojo daugiau nei mes šiandien, gyvenantys katalikiškoje Lietuvoje. Pasakytume, jog Mažosios Lietuvos lietuvių žinios apie skaistyklą subtilesnės ir atskleidžia daugiau detalių, nei krikščioniškas mokymas. *I dangų tai nė viena dūšaitė negal' be čysčiaus įeiti, – sako kaimo žmogus. – Ir tuoj gimęs vaikelis, miręs tur per čysčių pareiti už savo gimdytojų griekus, nors tiek, kai smilgai perdegant* (13; 26). Katalikų Bažnyčia moko, kad krikštyti kūdikiai ir maži vaikai eina tiesiai į dangų, o kaimo žmogus mano kiek kitaip: *Maži vaikai, kiek yra prie krūties buvę, tai tiek jų dūšės čysčių kenč, nors jie be grieko, bet jie kenč už savo gimdytojų griekus* (13; 26). Tie pasakymai atspindi ne tik gilesnį skaistyklos suvokimą, bet ir gimtosios nuodėmės kilmės sampratą bei jos perdavimo būdą. Kūdikis iš savo tėvų kartu su kūnu ir krauju gauna gimtąją nuodėmę, t. y. nuodėmingą, o lietuviškai tariant, **neskaisčių** prigimtį. Prigimties nešėjas yra kraujas, o motinos pienas yra tas pats kraujas, tik baltas (39; 225). Todėl kūdikio žindymas, kaip neskaisčios (nuodėmingos) tėvų prigimties perdavimas, siejamas su skaistykla.

Jau pačiame pomirtinio būvio pavadinime – **skaistykla, skaistovė** slypi ugnies, karščio prasmė. Palyginkime – *skaistuoti* 'spindėti, blizgėti, šviesti'; *skaistčiuoti* 'kaisti, rausti'; *skaistvaris, skaistumas*: *Tas ugnies skaistumas; skaistis: Dėkui už šilimą! Ant skaisčio!; nuskaistinti. Skausmams skirta nuskaistinti žmogaus sielą* (LKŽ). Skaistinančioji skausmo, gėlos prasmė užkoduota ir žodyje *gaila*, kuris reiškia ir gailestį, ir aštrumą, ir atgailą (LKŽ). Kaip suvokti žodžių *gailestis (gaila)* ir *aštrumas* ryšį? Kuo gailėsnis (aštresnis) šarmas, tuo balčiau jis skalbia. Žodžio *gaila* sąsają su baltumu (skaistumu) patvirtina prūsų k. žodis *gailis* 'baltas'. Taigi, gėla (gailestis) gailina, t. y. baltina, skaistina sielą.

Skaistyklos sąvoka kyla iš virsmo sampratos. Besiruošiantieji mirčiai skaistyklon įžengdavo dar tebegyvendami žemėje (žr. 12 pav.). Minėtieji kunigai – savo kūno valdovai – būtent ir buvo tie, kurie jau čia, žemėje, skaistindami kūniškąją prigimtį mokėsi gyventi ne kūno poreikiais, bet savo dvasine esme. Besiruošiantieji mirties virsmui, keisdavo gyvenimo būdą, o kartu ir buvusių įsise-

nėjusius įpročius, susijusius su žmogaus veikla žemėje ir gyvenimu fiziniame kūne.

Šitoks pasiruošimas mirčiai yra gyvenimo atnaujinimas, kitaip tariant, mokymasis gyventi, kuris labai gerai dera su krikščioniškąja pasaulėvoka. *Kantrus žmogus jau čia, žemėje, turi didelę ir išganingą skaistyklą, jei, būdamas kitų užgautas, labiau kenčia dėl kito negerumo, negu dėl savo patirto skausmo, kuris nuoširdžiai meldžiasi už tuos, kurie jį skaudina, yra greitas atsiprašyti, kuris labiau linkęs pasigailėti, negu rūstauti, kuris save tramdo ir stengiasi savo kūną visai atiduoti dvasios valdžiai. /.../ Juo labiau dabar lepinį ir pataikaujį savo kūnui, juo skaudesnė paskui bus bausmė ir juo daugiau bus medžiagos amžinajai ugniai!* (36; 79–80). S. Daukantas mini senos dainos nuotrupą, kurioje sakoma: *Oi dievuti, dievuti, išskalbk man amžiuotę, kad skaisčias eiti galėčiau, plikas danguj nestovėčiau* (22; 136).

Apie tai, kaip stipriai žmogus priklauso nuo savo įpročių ar prisirišimo prie žemiškųjų dalykų, yra tiesiog su jais suaugęs, galima spręsti iš laidojimo papročių bei tautosakos.

Šarvojant velionį stengiamasi *neužmiršti numirėliui kelių parišti*, – *kai anam svieta pančėkos smukinės, rūgos ant jų, kurie užmiršo parišti* (8; 59). Ir šiandien visi gerai žinome, kad dėl tos pačios priežasties prieš pat laidojant stengiamasi atišti surištas lavono kojas. Tai rodo suvokimą, jog *vėlė tebegyvena senais įpročiais*. Nors vėlei naujose gyvenimo sąlygose persikėlimui iš vietos į vietą (vaikščiojimui) kūno nereikia, bet ji nesuvokia naujų galimybių ir neįsivaizduoja kitokio judėjimo būdo, kaip tik buvusiojo, t. y. iš įpročio tebetapatina save su paliktu kūnu, ir todėl ji sapnuojasi, prašo atišti kojas ar parišti kojines, kad vaikščiojant nesmuktų.

Pokario metais, – pasakojo panevėžietė J. Inčiūrienė (g. 1941 m.), – *žuvo mano broliukas. Jį šarvodama mama pasiuvo kelnaites, bet pritrūkusi sagos, neįsiuvo jos į kelniių juosmenį. Po laidotuvių jis prisisapnavo mamai, bet stovėjo viena ranka prilaikydamas kelnaites. Mama klausia: 'Kodėl jas laikai?', o jis atsakė, kad smunka, nes nėra sagos. Mama verkė, kad jam tenka vaikščioti su smunkančiom kelnaitėm.*

Pareinanti į namus vėlė visada rodosi turėto kūno pavidalu ir apsiengusi taip, kaip buvo pašarvotas lavonas. Jei žmogus buvo raišas –

ir vėlė raiša, jei buvo pypkorius – ir vėlė su pypke. Mažų kūdikių vėlės suvystytos ir todėl jos nemoka vaikščioti, o tik ritasi žeme ir pan.

Pasak senolių, Vėlinių naktį visos vėlės eina bažnyčion. Pasakojama, kad ...*dvasiaregys varpininkas eidavo į kapines mažų, negalinčių paeiti, vaikų vėlelių bažnyčion nešti. /.../ Užsikabindavo jos už juostos, ant pečių sulipdavo, į kiekvieną ranką po keturias paimdavo ir nešdavo bažnyčion. Iš bažnyčios vėl į kapus nunešdavo* (11; 144). Šią kūdikio vėlės negalią žinojo ir pribuvėjos: *Demeniškių kaime (Seirijų v.) gyveno nuolatinė kūdikių priėmėja (apie 80 m. senutė). Ji tik gimusį kūdikį vedžiodavo, už rankučių paėmusi, po trobą, kad po mirties (suprantama, jeigu mirtų dar neišmokęs vaikščioti, – mūsų pastaba) galėtų pareiti pasižiūrėti, kas namie darosi* (9; 54). Toks pribuvėjos elgesys atrodytų mažiausiai keistas, tačiau, susiejus jį su minėta kūdikio vėlės elgsena mirties virsme, tenka tik stebėtis senųjų papročių empiriniu pagrįstumu. Matyt, senutė buvo dvasiaregė. J. Basanavičiaus surinktuose dvasiaregių pasakojimuose randame tokį teiginį: *Kūdikius labai negerai suvystytus palaidot, tad jie negali eiti, bet turi ristis* (13; 77).

Ypač gajus prisirišimas prie turėtų ydų ar daiktų. *Sako, jei žmogus mirdamas savo pinigus pakasa žemėsna, nenorėdamas jų palikti vaikams arba giminėms, tai to žmogaus dūšia negali nueiti nei dangun, nei pragaran, o tūpčioja ant vietos, kolei kas nors jo pinigus išims* (8; 101, – išryškinta mūsų).

Panašiai šią būseną apibūdina ir ilgiau klinikinėje mirtyje pabuvę asmenys. Gydytojas R. Mūdis (Moody) taip apibendrina jų pasakojimus: *Patyrę ilgesnį mirties pergyvenimą, susidūrė ir su nemaloniais pojūčiais, jie matė suglumusias dvasias, kurios iš tikrųjų neįstengia atsipalaiduoti nuo ryšio su fiziniu pasauliu. Jos atrodė tarsi surištos su atskiru objektu, asmeniu ar įpročiu, dairėsi atgal, nežinojo ar eiti tolyn, ar grįžti atgal į kūnus, kuriuose pirmiau buvo. Kai kurie tvirtino, kad tos suglumusios būtybės neabejotinai, bet nesėkmingai bando bendrauti su fiziškai gyvais asmenimis. Vienas asmuo pasakojo, kad jis matė paprastą žmogų, einantį gatve ir nejaučiantį, jog viena tų suglumusių dvasių sklando virš jo. Jis sakė, kad jautęs, jog toji dvasia gyvenime buvusi to žmogaus motina ir; vis negalėdama atsisakyti savo žemiško vaidmens, stengėsi nurodyti sūnui ką daryti* (48, – išryškinta mūsų).

Akivaizdu, jog skaistykla nėra tam tikra vieta, kurioje uždamos žmonių vėlės perėjimui per kančios ugnį, t. y. nuskaistėjimui, tačiau asmeniniu požiūriu ji gali būti susijusi su stipriu vėlės prieraišumu tai ar kitai vietai: *Žmogus kur griešino, tai tuose pat kampuose ir pakūtavoja* (8; 110). Skaistykla yra **būseną**, priklausanti nuo užgyventos vėlės suveltumo (juodumo). Ji tęsiasi tol, kol vėlė atsisako įpročių, ydų ir norų, nesuderinamų su nauju būties tarpsniu, t. y. kol ji galutinai nuskaistėja (išsivelėja).

Skaistyklos, kaip būsenos, ir jos trukmės priklausomybė nuo **sąmoningo** savosios padėties suvokimo atspindi paprastų kaimo žmonių pamokymuose: *Kokio daikto čia žemėje būdamas nekenti, su tokiu po mirties reiks drauge būti; arba Kas gyvendamas ant žemės neišpildo savo pareigų arba duoto žodžio, to siela po mirties bus nerami, slankios prie gyvenamųjų namų ir pakūtavos* (8; 100). Jei nekenti ar patiri neatliktos pareigos jausmą, vadinasi apie tai mąstai ir su tuo dalyku anapusinio pasaulio sąlygose susiduri akis į akį. Todėl labai prasmingas pamokymas: *Niekuomet nereikia kerštaujančiai sakyti: 'Mirsiu, – neužmiršiu', nes po mirties turėsi atmonyti* (8; 99). Šie pamokymai netiesiogiai nurodo minties ar jausmo galią, kuri nulemia vėlės būseną nefizinėje egzistencijoje. Todėl ir sakoma – **mirusieji nemeluoja**, nes jie **negali pasielgti ar jaustis kitaip**, nei jie iš tiesų galvoja ar jaučia. Kitaip sakant, jie jau negali, kaip žemėje, apsimesti – viena sakyti, o kita daryti ir galvoti.

Įkapės ir šarvojimo būdas atspindi žmonių pasaulėvoką. Šarvojant seniau į karstą dėdavo ir tuos daiktus, prie kurių velionis buvo labai prisirišęs: *Įdeda kartu, ką labiausiai mėgo, ir tai, ką liepė įdėti* (8; 73). Dar prieš Antrąjį pasaulinį karą seneliai atminė, kad girtuokliams į karstą būdavo dedamas butelis degtinės, pypkoriaus – pypkė, pintis, titnagas, skiltuvai ir tabokinė su taboka (8; 75). Randame ir paaiškinimą, kodėl taip daroma – *kad po truputį galėtų lengviau atprasti nuo tų dalykų* (8; 76). Senelių atsiminimai padeda suvokti, kodėl laidojant būdavo dedami sumažinti (žaisliniai) įrankiai ar ginklai. Iš tiesų, atpratimui, kaip ir mažo vaiko pripratimui, pakanka žaislinių daiktų, kurie tam reikalui net geriau tinka. Tai patvirtina ir priežodžiu tapęs posakis: *Tu be šio daikto negali išsiversti, turbūt reikės jį tau graban įdėti* (8; 76).

Mūsų nuomone, priešingai, toks palengvinimas yra nenaudingas, nes įdėtosios įkapės užtęsia skaistyklos (virsmo) būseną ir sudaro

prielaidas grasai įsikūnyti, t. y. įstrigti mirties virsme. Pateiksime pasakojimą, vaizdžiai patvirtinantį šią nuomonę. *Motina, mirus vienu turtei dukrai, labai jos gailėjo. Iš didelio gailėsčio sudėjo į karstą jos didįjį audimų kraitį, kurį duktė jau susikrovusi buvo. Norėdama pamatyti dukters vėlę, ji žalią ketvirtadienio (Didžiojo ketvirtadienio, – mūsų past.) vakare nuėjo į bažnyčią, nes buvo girdėjusi, jog tą vakarą visos vėlės ateina į bažnyčią. Vėlės rinkosi į bažnyčią, o dukters vis nebuvo matyti. Bažnyčia jau buvo pilna, kai pagaliau pasirodė ir jos duktė, nešdama didelį glėbį rietimų, kurie nuolat krito ant žemės, o ji juos vis rinko. Duktė buvo labai pailsusi ir supykusi. Pamačiusi motiną, sviedė jai audimus, šaukdama: ‘Mama, ką padarei! Kiti gali lengvai į bažnyčią eit, o aš su audimais besitąsydama vos paeinu’ ir puolė ant motinos, bet kitos vėlės stojo į tarpą. Motina spėjo nubėgti iki klebonijos ir užsitrenkti duris, bet privėrė sijono kraštą, kurį atsiėmė duktė į skutelius suplėšė, sakydama: ‘Tai tavo laimė, kad spėjai duris užsidaryti – kitaip tave pačią taip sudraskiusi būčiau’ (13; 116).*

Šis pasakojimas iš esmės prieštarauja papročiu šarvojant dėti į karstą velionio mėgiamus daiktus. Taigi, regime du pasaulėvokos klodus, gyvavusius lietuviškoje savimonėje: 1) kai šarvojant dedami mėgstami ir mirusiajam priklausantys daiktai bei 2) suvokimą, kad įkapėms įdėti su kūno gyvenimu susiję daiktai trukdo tolesniam velionio virsmui, t. y. jo įsijungimui į dvasinę būtį. Dar ryškiau minėti pasaulėvokos klodai atsispindi 1974 m. etnografinėje medžiagoje iš Polesės. Šalia plačiai paplitusių papročių dėti į karstą velionio mėgtus daiktus, palikti ant kapo maistą, degtinę ar kitką, yra žinomas ir draudimas *palikti ant kapų maistą ar daiktus, nes kiekvieną tokį paliktą daiktą mirusysis turi saugoti, ir tai trikdo jo ramybę* (88; 249). Panašų teiginį, kad mirusiems skirti daiktai trikdo jų ramybę, randame ir Šiaurės Amerikos indėnų folklore: *Jūs numirėliams į kapą / Šitokios naštos nedėkit – / Nei papuošalų, nei kailių, / Nei qsočių, nei puodynų, – / Tai per daug dvasias slogina. / Duokit tik truputį maisto, / Tik ugnies joms pasišviesti* (29; 152).

Paprotys laidoti kartu su mirusiajam priklausančiais daiktais aiškinamas pernelyg tiesmukiškai: jų prireiksia kitame gyvenime. Priitariame Vydūno nuomonei, kad senovės lietuviai laidodavo mirusius su jiems priklausiusiais daiktais *ne todėl, kad mirusiajam jų reikėtų Anapus, – senosios kultūros žmonės tokie kvaili nebuvo, – bet todėl,*

kad tie daiktai, kaip jo darbai ir likimas, priklausė jam ir jie neturėtų būti kitų išniekinami (60; 159). Šią nuomonę patvirtina ir sulaužytų ginklų bei daiktų dėjimas įkapėms. Paskaitų klausytoja pasakojo apie savo senolę giminaitę, gyvenusią Klaipėdos krašte, kurią ji pavadino *prūse*. Kartą, nuvažiavusi senolės aplankyti, rado ją deginančią savo drabužius. Paklausta, kodėl taip daranti, ji atsakiusi: *Ruošiuosi mirčiai, nes po trijų dienų mirsiu. Deginu, kad niekas jų netampytų*.

Šarvojimas, kai įkapėms dedami tik šventi, t. y. tik su dvasiniu žmogaus gyvenimu susiję daiktai, atspindi jau labiau krikščionių pasaulėvoką.

GRASOS ĮSIKŪNIJIMAS. VELIONIS IR VELNIAS

Nesunku įžvelgti, kad *vėlė*, *vėlys*, *veluokas* (vaiduoklis), *velionis*, *velinis*, *velinas* ir *velnias* – to paties „krūmo“ žodžiai. Iš esmės *velionis* ir *vėlė* reiškia tą patį – nuo fizinio kūno atsiskyrusią žmogaus gyvybinę galią. Skirtumas tik tas, kas pavadinimas *velionis* dažniausiai naudojamas, kai kalbama apie konkretų asmenį, o *vėlė* dažniau naudojama kalbant abstrakčiai, nesiejant su tam tikru mirusiuoju. Todėl visa, kas buvo pasakyta apie *vėlę*, tinka ir *velioniui*.

O kas bendro tarp *velionio* ir *velnio*? Žinome, kad *velionis* – tai palikusi fizinį kūną žmogaus dalis. O *velnias*? A. Greimas priesagų kaitos metodu žodį *velionis* išveda iš *velino*: *milž(i)onis* – *milžinas*; *vel(i)onis* – *velinas* (26; 111–112).

Pritardami A. Greimo nuomonei dėl *velionio* ir *velino* esminio panašumo pastebėkime, kad *velinis*, *velinas*, *velionis* bei aukščiau minėtas *vėlinys* yra to paties priebalsinio skeleto *v – l – n* žodžiai. Regime, kad prie žodžio *vėlė* priebalsių derinio *v – l* prijungta anuojanti, t. y. atmetanti ir kristalizuojanti priebalsė *n*. Žodiuose *velinas*, *velionis* priebalsė *n* išreiškia tą patį, ką žodyje *vėlė* reiškia jos ryšys su veiksmažodžiais *velėti* ir *velti*. Taigi ir *velionis* bei *velinas*, kaip ir *vėlė*, *vėlėjasi*, *švarinasi* (neigiančioji raidės *n* reikšmė) ir *velia*, *standina* naują sąmoningumą (kristalizuojanti raidės *n* reikšmė). Panašus procesas vyksta ir *velėnoje* (ta pati *v – l – n*). Joje taip pat apmiršta augusi žolė, o tuo pačiu iš baigusių vegetaciją žolynų joje kaupiasi, auga humuso sluoksnis. Belieka pasakyti, jog *velinas* – *vel(i)nas*, *vel'nas* yra anks-

tesni *velnio* pavadinimai. *Nelabojo vardas 'velnias'*, – rašo K. Būga, – *kilęs iš senesnės lyties 'velinas' (taip XVI amžiuje dar tebesakydavo Daukša), yra artimiausias mūsų 'velionies' giminaitis* (15; 542). E. Frenkelis taip pat pastebi bendrą žodžių *velnias* ir *velionis* kilmę (25; 1218). Pietryčių Lietuvoje (Dieveniškės, Rodūnė, Pelesa) tai dar tebevartojamas žodis: *Kaip velinai aprūkę (traktorininkai). Bagotam ir velinas puodan šika* (LKŽ).

Nors *velionis* ir *velnias* nėra sinonimai, bet labai artimos prasmės žodžiai. Jeigu *velionis* reiškia normalų mirusįjį, tai *velnias* yra ilgiau ar trumpiau mirties virsme įstrigęs, t. y. ***nerimstantis ir gyvuosius trikdantis velionis, veluokas***: *Kerštingos vėlės esančios ir ne laiku mirusiųjų (nužudytųjų, nusižudėlių), tai vaiduliai, veluokos* (LKŽ). Lygindami su vestuvių virsmu, pastebime, kad *velniai* (vaiduliai), kaip ir laumės, nesugeba baigti praėjusio gyvenimo darbų bei reikalų ir atsiverti naujoms patirtims.

Svarbu nepamiršti skirtumo ir tuo pačiu panašumo tarp senojo lietuviško *velnio*, *velino* arba tiesiog *velionio* ir piktosios dvasios (taip pat vadinamos *velniu*), kuri yra krikščionių religijos sąvoka. Skirtumas toks, kad jeigu senasis lietuviškas *velnias* yra mirties virsme ***įstrigęs*** mirusysis, tai krikščioniškoje pasaulėžiūroje *velnias* yra ***sąmoningai*** už tamsą bei blogį apsisprendusi ir prieš Dievą kovojanti dvasia. Piktąji dvasia ir lietuviškas *vėlinas* turi ir panašių bruožų, kurie sąlygoti ne tik senosios lietuvių bei krikščionių pasaulėvokų persipynimo. Visų pirma, tai *velino* (*velionio*) ir piktosios dvasios ryšys su žemiškuoju gyvenimu. *Vėluokas, velnias, vėlinas*, kaip ir laumė, negali pabaigti pradėtų darbų. Jei *veliną* (*velionį*) su šiuo pasauliu riša nebaigti darbai, paliktas turtas, įpročiai, nusikaltimai ar pan., tai piktosios dvasios ryšys su žemiškąja būtimi išreikštas viename iš jos sinonimų – *šio pasaulio kunigaikštis*. Ir antra, *velinas* (*velionis*) taip pat gali tapti apsisprendusia už blogį piktąja dvasia, kas neprieštarauja ir krikščioniškai pasaulėvokai.

Atrodo, aiščių pasaulėvokoje nebūta blogį atstovaujančio veikėjo, t. y. nebūta blogio dievybės. Virsmo grasos įsikūnijimai arba įstrigusieji virsme (laumės, aitvarai, *velniai*, *vėluokai* ir t. t.) leidžia kitaip pažvelgti į blogio dievybės bei su ja susijusios mitologijos atsiradimą. Ypač tai ryšku lyginant aiščių – baltų, slavų ir senovės civilizacijų (Graikijos, Egipto) šventes bei mitologiją. Plačiau tai yra aptarta Rė-

dos knygoje (102; 47–56). Naujo radimasis nuolat atsinaujinančioje kosminėje Rėdoje įmanomas tik sunaikinant tai, kas jau atgyveno. Kol šioje nuolatinėje kaitoje, t. y. vienas po kito sekančiuose virsmuose, nedalyvauja laisvąją valią turintis asmuo, – virsmo grasa nepasireiškia. Tačiau žmogus, dėl esmės ir būties dėsnių nesuvokimo, gali virsmui (t. y. perėjimui į naują kokybę) priešintis. Ir todėl vietoj to, kad pereitų (virstų) į naują būtį, toks asmuo tampa atgyvena tiek žmonių visuomenėje, – neįveikęs vestuvių virsmo, tiek anapusinėje būtyje, – įstrigęs mirties virsme. Virsmo arba sinerginės pasaulėvokos požiūriu, **blogis – tai nesunaikinta sena** (jau atgyventa) **būties forma**. Tapusi atgyvena, ji įgyja mitologinių bruožų ir, blėstant esmės suvokimui bei vis labiau įsigalint formos kultūrai, pakeliama į dievybės (blogio) rangą.

Įsigalėjus krikščionybei, piktoji dvasia „įsikūnijo“ į velnią, kaip į baltiškai savimonei artimiausią chaosą atstovaujančią būtybę. Tai nereiškia, kad senovėje nepažinta blogio. Blogis buvo žinomas (tai rodo žodynas), bet baltiška savimonė ilgiau išlaikė senovinėms kultūroms būdingus bruožus nedualistinės pasaulėvokos, kurioje riba tarp gėrio ir blogio nebuvo tokia ryški, kokia ji yra racionalios dualistinės sąmonės pasaulėvokoje.

Dera prisiminti mitologų iki šiol neišsiaiškintus padavimus apie girinius žmones, kurie jau ir krikščioniškais laikais tebegarbino Dievą, kalbėdami trumpą maldą – *Tai tau, Dieve, tai man, Dieve!* – kurią kartodavo, šokinėdami per medį ar upelį (54; 253–254, 290 ir 13; 322). Prikalbinti eiti melstis į bažnyčią, jie eidavę vandens paviršiumi, tačiau bažnyčioje pamatydavę velnią, o grįždami, kaip ir visi žmonės, jau skendo vandenyje arba grimzdo tik iki kelių. Rašytojas L. Tolstojus savo raštuose perpasakoja panašų padavimą apie tris saloje gyvenusius atsiskyrėlius, kurie taip pat vaikščiodavę vandens paviršiumi ir meldęsi labai paprastai: *Jūsų trys ir mūsų trys – pasigailėkite mūsų*. Kai krikščionių šventikas pradėjo juos mokyti „Tėve mūsų“ maldos, jie taip pat pradėjo skęsti vandenyje. Tai pamatęs šventikas liepęs jiems ir toliau melstis kaip anksčiau. Padavimų panašumas rodo, jog tokia savimonė buvo būdinga senosioms kultūroms. Kunigo K. Aleknos žodžiais (XIX a. vid.): *Tuomet geriau buvo ir liuosiau, kol žmonės šitaip Dievą tegarbino* (‘Tai tau, Dieve, tai man, Dieve’, – mūsų pastaba), *tai yra buvo nekalti* (12; 9, – išryškinta

mūsų). Nekalti – vadinasi, būtis jiems dar buvo vientisa ir nesuskilusi į tamsos ir šviesos, gėrio bei blogio ir pan. priešpriešas.

Mirties virsme esantis, bet tebegyvenantis buvusio žemiškojo gyvenimo įpročiais ir bandantis bendrauti su žmonėmis velionis įstringa virsme ir tampa vienu iš mirties virsmo grąšos įsikūnijimo variantų – *velinu* (*velniu*), *veluoku*, *vaiduliu* (*vaiduokliu*). Apie tai aiškiai kalba senieji mūsų padavimai ir pasakos. Lietuvių sakmėse velniai ateina į vakaruškas, šoka su mergomis (13; 282), įsimašo į jaunimo žaidimus (13; 341), parsisamdo gaspadoriams (13; 339). Yra daug sakmių, kuriose velnias padeda žmogui, ypač patekusiam į bėdą ar pavargėliui. Todėl N. Vėlius pasakose ir sakmėse sutinkamą senelį – dievą bando susieti su velniu (58; 87–99). Velnį atveda nuo kapinių (13; 347), jis pasirodo ir kenkia žmogui apkalbėjus numirėlį (13; 355) arba numirėlis pasirodo velnio pavidalu (su ožkos kojom), kai ilgai jo verkiama (13; 342–343). Jeigu mirusiojo gailimasi, labai verkiama, tai jis šaukiamas ateina, tačiau elgiasi kaip velnias ir vadina save velniu. Susitikimas su iššauktu velioniu dažniausiai, jei nepavyksta jo apgauti, baigiasi mirtimi (pavyzdžiui, 54; 203, 204, 290). Nuo didelio gailėsčio, – sakoma Polesėje, – velionis *gali tapti vaikščiojančiu numirėliu* – *пужайлом* ‘gąsdintoju’ (88; 256).

Panašias didelio gailėsčio pasekmes matome ir Varėnos rajone 1924 m. gimusios pateikėjos pasakojime: *Jauna moteriškė numirė. Vyras labai jos gailėjosi, tai ji kožnų nakc paraidzinėjo namo. Jis jauca, kap ji pareina ir grabaliojas po pirkių. Apeina vaikus, apžiūro ir vėl išeina. Vienų roz, sako, papilniojau. Matau, ji pareina. Dzyrs ankojų – vištos kojos. Daugiau neraikėjo verkauc* (45; 21).

Velnias, kaip ir velionis, yra virsme, t. y. kryžkelėje. Todėl jis sutinkamas ar iššaukiamas kryžkelėse. J. Lasickis mini dar vieną *mirusiųjų dievą* – *Ežiagulį* (40; 24). Nesunku suprasti, kad tai yra velionio sinonimas. Senuoju papročiu lietuviai mirusiuosius laidodavo ant lauko rubežiaus (ežios) (26; 110). Šis paprotys taip pat byloja apie velionio tarpinę būseną, kuri išreiškta dar XIX a. gyvavusioje apeigoje: *Lydint, atvažiavus pas lauko rubežių, taipogi pas kapinių vartus, numetama biškėlį šiaudų, kad numirusio dvasė čion ilsėtis galėtų* (13; 10). Paskaitos metu gautame raštelyje minimi kapinių vartai: *Mano tėvelis dažnai neša karstus į Rumšiškių kapines. Jis pastebėjo, kad ties kapinių vartais karstas gerokai pasunkėja*. Yra nemažai užrašy-

mų apie vežimo, karsto ar valtės pasunkėjimą: *Jei numirėlį vežant į kapus arkliai sušyla, reiškia dvasios sulipo ant grabo* (8; 85). Pasunkėjimas gali būti vienokiu ar kitokiu ženklų: pavyzdžiui, *Jei kunigą parvežant arkliai sušilo – ligonis mirs* (8; 35), o *Jei mirusį nešant į duobę grabas sunkus – aiškiai blogas žmogus, nes ant grabo sulipo dvasios; jei lengvas – žmogus geras* (8; 85). Kapinių vartai, kaip ir ežios, yra skiriamoji riba, ir todėl tose vietose laikosi ribinės (liminalinės – lot. *limes* ‘ežia, riba’) būtybės arba *ežia guliai*. Taip pat *naktį negalima esq ant ežios gulėti, nes dūšios vaikščiojančios ežiomis* (19; 200). Ežia gulys, kaip ir velnias, velionis ar visi kiti virsme įstrigusieji, yra paribio būtybės, kurios, pasak V. Ternerio, yra *nei čia, nei ten, nei tokios, nei anokios: jos yra tarpinėje būsenoje tarp padėčių, kurias apibrėžia įstatymai, papročiai, sąlygotumai ir ceremonijos* (cit. pagal 73; 137). Todėl nenuostabu, kad velionis yra ežia gulys, t. y. **tarpinės būsenos** gyventojas. Sakmėse nuo velionio (numirėlio), kaip ir nuo velnio, galima atsikratyti tik pasakojant *lino kančią* arba pasislepiant už linų (13; 106–108).

Apie vaidulius (vaiduoklius, veluokus ir pan.) sakoma: *Vaiduliai tai būna tie patys velniai, kurie ant žemės valkiojasi. Sako: kuris žmogus būva labai nedoras [...], tai tokie žmonės numirę jie vaikščioja ir vaikščioja tokiu būdu: velnias in tokių ledokų¹ žmonių skūrą inlenda ir vaikščioja sau ant žemės kaip tas pats žmogus* (13; 237). Pelesos apylinkėje prie nedoro žmogaus kapo statydavo kryžių su žalčiais (82; 248).

Buvo manoma, kad savižudžiai (pakaruokliai) virsta velniais. *Mūsų liaudis mano, – rašo L. Jucevičius, – kad pakaruoklių kūnai pasivertę vokiečiais* (vokietis, vokietukas – velnio sinonimas, – mūsų pastaba), *su skrybėlėmis riestais kraštais arba ožių pavidalu, išlindę iš kapų, vaidenasi žmonėms ir veda juos iš kelio* (31; 165). Maldelėse apsaugai nuo pakaruoklio pastarasis yra vadinamas prakeiktu šetonu (59; 194). Ir iš tikrųjų, pagal virsmo dėsningumus, pakaruoklis yra nepasiruošęs mirčiai ir, kas svarbiausia, neįvykdęs pagrindinės virs-

¹ Ledokas – niekam tikęs, blogas: *Gailiai verkia mergelė, atitikus ledoką bernelį* (LKŽ). Iš čia kilęs ir velnio pavadinimas ‘ledakasis, ledokas’: *Ar tave ledokas apsėdo, kad taip daužais!* (LKŽ).

mo sąlygos – vidinės rimties, todėl įstringa virsme ir tampa velniu.

Velnią trenkia perkūnas. Pasirodo, perkūnui griaudžiant žegno-davosi ne perkūno bijodami, bet kad nuvytų velnią, kurį perkūnas visą laiką taikosi nutrenkti. Panašiu būdu saugodavo ir namus: *Kada perkūnija griauja, reikia su šventintu kankalėliu, apie namus bėgio-jant, skambinti, kad velniai nubėgtų ir Perkūnas, velnią trenkdamas, į namus netrenktų* (12; 24). Lygiai taip pat manyta, kad pakaruoklius, kaip ir velnius, muša Perkūnas (59; 194). Velnio ir Perkūno santykiai atsispindi ir patarlėse: *Kaip kipšas bijosi perkūnijos; Bijo it velnias Perkūno* (59; 127).

Nedoras gyvenimas, blogi įpročiai ir prisirišimas prie buvusio-jo gyvenimo ilgam sulaiko velionį ribinėje būsenoje (virsme), ir jis tampa padavimuose bei sakmėse minimu velniu (ledakuoju, vėluoku, vaiduliu ar pan.). Įstrigusieji mirties virsme pasilieka arčiausiai žemiškosios būties, jie yra savotiški tarpininkai tarp Šiapus ir Anapus. Velniai įvairiai bendrauja su gyvaisiais (vaidenasi, kenkia, ateina į pagalbą, sudaro sandėrius ir pan.).

Riba tarp velionio ir velnio gana neaiški (taip ir turi būti), nes panašiai kaip marti (t. y. subrendusi mergina) turi galimybę tapti laume, taip ir velionis gali tapti velinu, velniu, jei jis įstringa mirties virsme.

Tai, kad velionis gali tapti velniu, nėra nauja nuomonė. Taip manė ir lietuvių – latvių filologas ir etnografas E. Volteris (59; 174). Ši nuomonė tiesiogiai išplaukia ir iš slavų mirusiųjų minėjimo pa-pročių. Slavų mirusiųjų paminėjimai būdavo dvejopi. Pavasario (Atvelykyje) ir vidurvasario (Švč. Trejybės šventėje) mirusiųjų pa-minėjimai skiriami *įkaitiniams* (rus. *заложенные*) arba *nešvariesiems* (rus. *нечистые*) numirėliams. Palyginkime: *нечистый, нечистик* ‘velnias’, ‘šėtonas’, ‘piktoji dvasia’ (69; II, 543). *Nešvariuosius* mi-nėdavo kapinėse ir jų paminėjimai praeidavo siautulingose links-mybėse, girtaujant, muštynėse. Rudens ir ankstyvo pavasario pami-nėjimai (prieš gavėnią) skiriami *saviesiems*. Savuosius mirusiuosius minėdavo namuose tyliai ir ramiai. Slavuose gyvavo nuomonė, jog užmiršti mirusieji tampa vaikščiojančia nešvara, velniais, dvisie-liais, veidmainiais, apgavikais, kurie rodosi dėl įvairių priežasčių (89; 125). Slavų įsitikinimu, nešvariosios galios, t. y. velniai, taipogi laikosi ežiose ir kryžkelėse (69; II, 543).

Studijoje „Rusų mitologijos tradicijos“ D. Zeleninas dar aiškiau

parodė, kad slavai griežtai skyrė dvi mirusiųjų rūšis. Pirmajai priklausė natūralia mirtimi mirę normalūs žmonės, o antrajai – mirę ankstyva ir nenatūralia mirtimi: savižudžiai, skenduoliai, žuvusieji, nekrikštyti vaikai, mirę kerėtojai, burtininkai, raganos ir pan. Pirmieji arba normalieji buvo vadinami *родители, радители* (*радѣть* ‘rūpintis’), t. y. tie, kurie gali padėti ir padeda gyviesiems. O antrieji – *нечистые* (t. y. ‘nešvarieji’ arba velniai, kurie gali pakenkti ir pakenkia gyviesiems), kurie įvardijami įvairiai: *зложные* ‘įkaitiniai’, *домовику* ‘naminukai’, *мертвяки* ‘gyvi numirėliai’ (94; 37). Apie *nešvarius* mirusiųsčius būdavo sakoma, kad jie virsta velniais, vandeniais, laumėmis ir pan. (94; 39). Nors Lietuvoje nebuvo mirusiųjų suskirstymo į dvi rūšis, bet gyvavęs mirusiojo kaip velionio arba kaip velnio suvokimas labai artimas slavų požiūriui.

Slaviškas pavadinimas *нечистик* rodo, jog nešvarus arba nuodėmingas velionis vadintas velniu. Galų gale, visiškai nudengdami paslaptingumo skraistę, velnią galime pavadinti nesusivokusiu ir turėtais įpročiais bei žemiškais prisirišimais tebegyvenančiu velioniu. Tuo norime pasakyti, kad jis nėra blogas, o tik *nesąmoningas* mirusysis ir dėl to galintis pakenkti ir sau, ir kitiems. Kaip žemėje, taip ir Anapus, visas vadinamasis „blogis“ kyla iš nesusivokimo.

Panašus mirusiųjų suskirstymas į dvi grupes žinomas visose senose kultūrose, tačiau šis pasidalinimas yra *laikinas*. „Blogiesiems“ numirėliams reikia daugiau aukų, maldų, ritualų. Po ilgesnio ar trumpesnio laiko jie tampa normaliais.

Mirusiųjų suskirstymo į dvi grupes pagrįstumą patvirtina pastaruoju metu atliekami eksperimentai. Sankt Peterburge gyvenantis prof. K. Korotkovas savo sukurtu prietaisu matuoja lavonų energiją – informacinį lauką. Prietaiso sugaunamas nuo senatvės mirusių signalas palaipsniui silpsta 48 valandas po mirties, o po to nusistovi, bet nedingsta. Mirus dėl nelaimingo įvykio, padėtis kita: signalas smarkiai stiprėja pirmąsias 20 valandų, o po to nusistovi. Tačiau yra ir trečia, labai neįprasta mirusiųjų rūšis. Tai žmonės, mirę baisiose kančiose, smurtine mirtimi, žmogžudysčių ir savižudybių aukos. Jų pomirtinis spinduliavimas būna nepastovus visą stebėjimo laiką (5 dienas po mirties). Beje, savižudžių laukas būna toks dirglus, kad jis labai ryškiai skiriasi nuo visų kitų (77; 5).

Velnio ir velionio, panašiai kaip marčios ir laumės panašumas,

o neretai ir tapatumas, atsiskleidžia ir sakmėse. Čia dažnai kalbama apie numirėlį (velionį) ir tik iš jo veiksmų suvokiame, jog tai velnias, ledakasis ar kas nors panašaus. Pavyzdžiui, sakmėje „Miręs jaunikis nusigabena savo jaunąją“ mergina pastebi, kad jos miręs jaunikis ėda numirėlius, ir taip suvokia jį esant velniu (59; 192). Kitose sakmėse regime priešingą vaizdą: velnias (velinas), padedamas žmogaus, su-trauko jo virsmą (pasikeitimą) trukdančius ryšius ir tolsta nuo žemiškosios būties. Pavyzdžiui, sakmėje „Nuliūdęs velnias“ žmogus išvadoja velnią nuo pinigų saugojimo (būtent pinigai ir buvo tas ryšys su šiuo pasauliu, trukdęs tolesniam jo virsmui), ir tas daugiau nebesirodo (41; 65–67). Vadinas, velionis (velnias) išėjo iš įstrigimo mirties virsme būsenos, kurioje jis gali būti pavojingas gyviesiems, o, tariant senoviškai, pakilo į *diedų lygį* (žr. sk. *Ivardijimas*).

Velionio ir velnio ryšį galima palyginti su marčios ir gegutės ryšiu. Išvežta į svetimą šalį marti skundžiasi savo sunkia dalia ir pabūgusi naujo, vedybinio gyvenimo naštos virsta gegute, grįžta į namus ir gailiai kukuoja tėvų sode. Velnias, panašiai kaip ir gegute virtusi marti, yra bandantis grįžti atgal į buvusią gyvenamąją vietą velionis, kuris veltui stengiasi susigrąžinti tai, kas buvo, bet jau praėjo. Būties rėdos ratas nenumaldomai verčia jį tęsti mirties virsmą ir eiti tolyn. Priešinimasis virsmui niekuo nepadeda, bet labai temdo žmogaus sąmoningumą.

Įstrigimas mirties virsme žinomas ir kitoms kultūroms. Afrikiečiai dar ir šiandien atlieka apeigas, padedančias mirusiajam visiškai išeiti iš šio pasaulio arba, kitaip sakant, imasi priemonių, kad velionis neįstrigtų mirties virsme ir tapęs velniu nekliudytų gyviesiems. Leidžiant lavoną į L formos kapo duobę, ant kurios angos užversdavo akmenį, kartu su mirusiuoju pasilieka ir „etatinis“ lydėtojas. Jis, atlikdamas tam tikrus ritualus, padeda mirusiajam palikti savo fizinį kūną ir *visiškai išeiti iš šio pasaulio ir daugiau niekada nebetrikdyti likusiųjų prisiminimais, nebetrikdyti jų kasdieninių darbų, kitaip tariant, pasižadėti juos „paleisti“* (7; 36).

Taip paaiškėja praėjusio gyvenimo tarpsnio (senos formos) naikinimo reikšmė ir prasmė. Kaip matėme, senos formos naikinimui visuose virsmuose būdavo skiriama daug dėmesio. Kita vertus, atsižadėjimas buvusiojo gyvenimo tarpsnio, kur viskas žinoma ir įprasta, jo naikinimas yra nemalonas ir net labai skaudus, todėl mažiau sąmo-

ningas žmogus savaime tam priešinasi. Išeinantįjį kankinantį ilgesį išreiškė Č. Milošas: *O, kad galėčiau pasakyti: / Išragavau viską, ką siūlo gyvenimas. / Tačiau esu tas, kuris stovi prie lango / ir atitraukia užuolaidas / vien tik pasižiūrėti į neaprepiamą puotą.*

Nykstant virsmo ir gyvenimo prasmės suvokimui, išnyko apeiginiai, visai bendruomenei privalomi senos formos naikinimo papročiai (išliko tik simboliniai: *Šukės laimę neša*) ir tuo pačiu padaugėjo įstrigusiujų visuose trijuose pagrindiniuose žmogaus gyvenimo virsmuose. Senujų papročių dirbtinai neatgaivinsime. Reikia suvokti jų prasmę ir virsme elgtis labiau sąmoningai, suprantant galimo įstrigimo pasekmes.

PAGALBA ĮSTRIGUSIEMS

Norėdamas ir po fizinio kūno mirties tęsti žemiškąjį gyvenimą, t. y. pasukti atgal, prieš Rėdos rato kryptį, velionis, kurį senovėje tokiu atveju vadindavo velniu, dažnai vargina gyvuosius, o kartais ir pakenkia, ypač artimiausiems žmonėms. Pakenkti jis gali ta prasme, kad įstrigusysis savąjį iliuzinį norą sugrįžti į fizinį kūną gali palaikyti (bet ne išpildyti) gyvųjų sąskaita. Pasakojimų apie netinkamą gyvųjų ir mirusiųjų ryšį gausu J. Basanavičiaus knygoje (13). Šiuolaikiniam žmogui sunku patikėti, jog taip gali būti, tačiau švelnėjant materialistinėms nuotaikoms vis daugiau žmonių išdrįsta papasakoti apie sąlyčius su mirusiaisiais. Niujorko universiteto profesorius, psichologijos daktaras L. Lagrandas (Luoís E. LaGrand) knygoje „Bendravimas po mirties“ rašo, kad visuomenės apklausos duomenimis JAV 42% apklaustų suaugusiųjų vienaip ar kitaip bendravo su mirusiais (80; 6).

XX a. pabaigoje teorinė fizika atrado materialų sąmonės pagrindą – torsinius laukus, kurių plitimo greitis milijardus kartų didesnis už šviesos greitį. Atsirado nauja fizikos sritis, tyrinėjanti sąmonės reiškinius – psichofizika.

Knygos „Tikėjimo fizika“ autorių teigimu, *fizikos – matematikos m. d. L. V. Petrova, kuri jau aštuonerius metus tyrinėja psichofizinius reiškinius, kalba apie didžiulį psichinės energijos poveikį fiziniams procesams, atskiros žmogaus likimui ir apie tai, jog torsinių laukų pagalba galima paaiškinti bet kokią problemą, susietą su psichine energija, nes psichinė energija tyrinėjama kaip realiai*

egzistuojantis energinis laukas (93; 149).

Sąmonė yra lauko prigimties ir ji nepriklauso nuo erdvės, laiko ar smegenų. Technikos dr. V. Plykinas rašo: *Smegenys nieko bendro neturi su sąmone. Jie tik priima informaciją iš erdvės ir perdirba ją į signalų seką, veikiančią nervų centrus, kurie savo ruožtu veikia vieno ar kito organo raumenis... Mąstymas ir sprendimų priėmimas vyksta už smegenų ir fizinio kūno ribų. Jis vyksta sąmonės sferoje, o mūsų smegenys apdoroja tik mąstymo proceso pasekmes – jo rezultatai. Smegenys – tai kūno valdymo sistema ir fizinio kūno ryšio kanalas su žmogaus sąmone* (84; 23).

Bendravimas su fizinio kūno neturinčia sąmone šiandien yra mokslo patvirtintas ir tyrinėjamas reiškinys. *Nematomo, anapusinio pasaulio tikrumas*, – teigia prof. V. Volčenko, – įrodytas kvalifikuotais tyrimais įvairių šalių mokslininkų, tyrinėjančių sąmonės reiškinius psichofizikoje ir kvantinėje mechanikoje (93; 139-140).

Naujų mokslo atradimų apie sąmonės reiškinius ir realiai egzistuojantį nematomąjį pasaulį šviesoje senovės lietuvių žinios apie vėlę, skastyklą, velionį ir velnią įgyja neįkainojamą vertę, kuria mes dar menkai tesugebame pasinaudoti. Mums trukdo materialistinė pasaulėvoka, tvirtinanti, jog visa tai – vien tamsių žmonių prietarai.

Bijodami, kad jų nepalaikytų nenormaliais, išsilavinę žmonės retai dalijasi savo neįprasta patirtimi, tačiau pasitikėjimo sąlygomis jie papasakoja įdomių ir reikšmingų patirčių. Autoriams teko išgirsti nemažai pasakojimų apie ryšius su mirusiais. Štai vienas jų. *Tėčiui buvo 33-ji, kai jis žuvo autoavarijoje* (jaunas ir staigi mirtis; todėl pagal senovinį suskirstymą jis patenka į „nešvariųjų“ arba velnių grupę; be to, jis buvo palaidotas be įprastinių apeigų, – mūsų pastaba). *Man tada buvo septyneri. Mamai jis sapnuodavosi kas naktį. Mama viena bijojo miegoti. Buvo paruoštos medžiagos namo statybai, bet mama nieko neišmanė apie statybą. Tėtis sapne nurodydavo, kokių darbus dirbti ir kokių meistrus samdyti. Jo vadovaujama ji sėkmingai pastatė namą. Tačiau velionis mamai dažnai sakydavo, kad nori pasiimti mane, bet mama nesutikdavo. Po tėtės mirties aš pradėjau sirgti ir beveik nustojau augti. Mane vežiojo pas įvairiausius gydytojus, buvo net į Maskvą nuvežę tada, dar tarybiniais laikais. Vasarą skėsdavau po keletą kartų. Mama samdydavo žmogų, kad mane saugotų. Taip tęsėsi apie 10 metų, kol mama ištekėjo už tėtės brolio. Nuo to laiko*

velionis nustojo sapnuotis. Tada aš buvau baigusi 10 klasių, bet buvau silpna ir neužauga. Kai, tėčiui nustojus sapnuotis, po vasaros atostogų atėjau į vienuoliktą klasę, manęs nepažino, – tiek per keletą mėnesių išaugau ir sustiprėjau.

Velionio bandymas sugrįžti į buvusį gyvenimą, gyvuosius gali veikti įvairiai. Kai santykiai labai prieraišūs, mirusiojo vėlė gali „sultipti“ su gyvojo žmogaus psichiniu lauku arba aura. Taip elgdamasis (dėl nesusivokimo) velionis **pakenkia ir sau** (bandydamas atlikti tai, kas neįmanoma, jis sustabdo savo virsmą ir, senoviškai tariant, tampa velniu), **ir gyvajam**, kuriam sutrinka psichika, o kartais ir fizinio kūno sveikata. Gydytojai randa kitą priežastį, tačiau neretai pakaktų labiau pasirūpinti savo mirusiaisiais, suteikiant jiems apeiginę pagalbą.

Teko kalbėtis su motina ir dukra, jau keletą metų kasmet tam tikrą laikotarpį praleidžiančia psichinės priežiūros įstaigose. Mama pasakojo apie savo dukros ligos pradžią. *Kai senelis (mamos tėvas) buvo gyvas, jis labai mylėjo savo anūkę ir sakydavo: ‘Kai numirsiu, aš pas ją sugrįšiu’. Niekas į tai nekreipė dėmesio. Šeima buvo nelabai tikinti ir laikė tai tik seno žmogaus išsigalvojimais. Praėjus metams po senelio mirties (metinių dieną), mama pamatė velionio šmėklą lange, o dukra, kuri tuo metu buvo išėjusi pasivaikščioti, grįžo jau su pakenkta psichika. Gulėjimas ligoninėje ir slopinantys vaistai padeda tik laikinai. Priepuoliai nuolat atsinaujina. Buvo gera mokinė, darbšti, bet prasidėjus priepuoliams visa pastyra ir nieko nenori veikti. Šiuo atveju seneliui prieš mirtį reikėjo paaiškinti tokio „sugrįžimo“ žalą ir jam pačiam, ir anūkei, tačiau visa tai atlikti galima (kaip matysime žemiau) ir po mirties. Niekada nevėlu atlikti ir apeiginius bei papildomus mirusiųjų paminėjimus.*

Dar vienas atvejis, trumpai aprašytas paskaitos metu pateiktame klausime. *Beveik prieš porą metų mirė mano draugas. Žmona ir kiti namiškiei jį kasnakt sapnuoja, girdi jo žingsnius. Atrodo, kad jis ir toliau gyvena namuose, tik kad yra nematomas. Ką tai reiškia ir ką reikėtų daryti?* To reikšmę jau aiškinomės. O ką šiuo atveju daryti, galima pasimokyti iš senovinių papročių, nes trikdantys gyvuosius ar pavojingi mirusieji žinomi visose senųjų kultūrų tautose. Pavyzdžiui, Sumatros saloje gyvenanti batakų gentis pavojingais mirusiaisiais (kaip ir slavai nešvariaisiais) laiko neseniai mirusius priešiškos genties narius, žuvusius ir mirusius negarbinga arba nesavalaike mirtimi

(savižudžius, skenduolius ir pan.). Tačiau ilgainiui jie, atliekant tam tikrus ritualus, tampa *aukštesnės kategorijos dvasiomis: iš pradžių 'sumangat', vėliau 'sambaon', kurios jau artimos dievinamiems protėviams* (87; 41).

Senose kultūrose nustatytas elgesys su mirties virsme esančiais mums rodo, kad virsmas yra ilgesnis ar trumpesnis vyksmas, priklausantis nuo daugelio aplinkybių, o ypač nuo virsme esančiojo *sąmoningumo* ir nuo *ritualinės* bei *paprotinės pagalbos*, kurią išeinantiems teikdavo bendruomenė ir mirusiojo šeima. Lietuvoje tokia paprotinė – ritualinė pagalba apima daug pasiruošimo mirčiai, marinimo, budėjimo bei lydėjimo apeigų, apie kurias jau kalbėjome, taip pat ir mirusiųjų paminėjimo papročius, kuriuos dar aptarsime. Tačiau, jeigu tokia pagalba miršančiajam ir jau mirusiam dėl vienkilių ar kitokių priežasčių nebuvo suteikta (mūsų laikais tai neretas reiškinys), velionis ilgiau ar ilgam įstringa mirties virsme.

Dabar tokios pagalbos, kokia išeinantiems būdavo teikiama anksčiau, mes dažnai ne tik nebemokame suteikti, bet nebėra tam sąlygų ar net galimybių, pavyzdžiui, kai mirštama ligoninėje, o tuo labiau reanimacijos palatoje. Gyvename pereinamuoju laikotarpiu, kai baigia suirti senieji papročiai, o naujų yra dar mažai. Dėl to tikėtina, kad padaugėjo įstrigusiųjų mirties virsme, tik juos mes, pamiršę senus pavadinimus, vadiname naujais vardais (pavyzdžiui, *poltergeistu*), o jų daromą žalą gyviesiems paaiškiname kitaip.

Gyvenimas nėra sustingęs, jis kinta. Pamažu įsitvirtina nauji, paprastesni pagalbos įstrigusiems mirties virsme būdai, nukreipti į asmeninį žmogaus sąmoningumą ir savosios padėties suvokimą. Vienas iš jų yra sociologų atrastas metinių sindromo sprendimo būdas. Metinių sindromu vadinamas tą pačią metų dieną, pavyzdžiui, gegužės 7 d., šeimoje ar giminėje kas keleri metai pasikartojantis koks nors nelaimingas įvykis – mirtis, avarija, gaisras, liga ar pan. Tokiu atveju sudaroma šeimos genograma – genealoginis medis, kuriame nurodyti ne tik giminystės ryšiai, bet ir daug kitų duomenų: svarbiausi įvykiai, praradimai, šeimos narių persikraustymai, nesutarimai, nelaimingi įvykiai, nutolę ir atstumti giminės nariai, išsiaiškinami giminės mitai ir pan. Trumpiau, genograma – tai tarsi psichologinių sąskaitų knyga. Ją nagrinėjant sprendžiami šeimos ir giminės konfliktai (28; 215–230). Sukviečiami visi į nesutarimą įvelti asmenys, o mirusiems

pastatomos tuščios kėdės, ir aiškinamasi, kas ir kaip buvo nuskriaustas, kas ir ko turi atsiprašyti, susitaikyti ar atlyginti. Mirusieji taip pat įtraukiami į pokalbį. Kai reikia kreiptis į velionį, kreipiamasi į jam pastatytą kėdę. Kėdė nelieka tuščia, ją užima dėl skriaudos ar keršto jausmo mirties virsme įstrigęs velionis. Po tokio išsiaiškinimo, sąsąskaitų suvedimo (jeigu skriauda buvo medžiaginė, tai atitinkama pinigų suma mirusiojo vardu aukojama labdarai) ir susitaikymo metinių sindromas išnyksta.

Šis, šiuolaikinių sociologų atrastas būdas pagrįstas tuo, kad mirusieji jaučia mūsų jausmus ir suvokia mintis. Todėl nepageidautinas yra mirusiųjų gailėstis ir verkimas, nes jis pririša velionį prie paliekamų artimųjų ir sunkina jo virsmą. Tačiau jausmų ir minčių perdavimas mirusiajam labai pasitarnauja, kuomet reikia susitaikyti su velioniu ar jam ką nors pasakyti, jį pamokyti. Taip darydavo ir mūsų protėviai, atsiprašydami velionio, jei nesuspėjo to padaryti gyvam esant, arba išberdami ant mirusiojo kapo trečiąją žemių saują, kuri reikšdavo visišką atsiskaitymą, mirusiojo giminėms gražinus skolą, kurią buvo kaltas velionis (plačiau apie šį paprotį žr. sk. *Nujunkymas. Mirusiųjų paminėjimai*). Arba tam tikrais laidotuvių apeigų momentais aiškindavo velioniui, kaip jam elgtis: *Po pakasynų, svečius pavaišinus, nekurie vyrai, paėmę staltiesę, neša ją kurį laiką keliu ir sustoję graudena numirėlį, kad jis ramus būtų. Tai atlikę grįžta namon su persiliudijimu, jog jis juos paliks ramybėje* (13; 11).

Mes visada galime mintimis, geriau garsiai išsakytomis (nes taip mintis būna tiksliau suformuluota ir aiškesnė), susitaikyti ar pasikalbėti su velioniu. Ryšys dažniausiai yra vienpusis, tačiau to pakanka, nors jautresni žmonės neretai jaučia ir mirusiojo atsakymą. Tai suprasdami, mes patys galėsime atrasti būdus, kaip padėti sugrįžtančiam velioniui, nes kas gi geriau už artimuosius žino tarpusavio santykius ar mirusiojo įpročius. Susitikti ir išsiaiškinti su velioniu vis tiek reikės, nes jau prie ligonio lovos ateina ir tie, kurie turi sąsąskaitų su juo ir, pasak dvasregių, *labai rūščiu veidu žiūri į mirštantįjį* (13; 74).

Siūlome keletą bendrų patarimų, kaip padėti sugrįžtančiam velioniui. Visų pirma, pakeiskime tos erdvės, į kurią sugrįžta įstrigusysis, virpesius: įleiskime daugiau natūralios šviesos, pasmilkykime ar pašlakstykite švęstu vandeniu, įjunkime religinės muzikos, maldų, giesmių ar psalmių įrašą. Galima velioniui pastatyti kėdę, o pačiam

ar patiems atsisėsti priešais ją. Taip paruoštoje aplinkoje, kuri jau pati savaime šviesinančiai paveiks ir pakylės velionį, vidiniai susikaupę ir pažadinę savyje ramybės bei meilės jausmus, bendraukime su juo. Jeigu liko kas nors nepasakyta – pasakykime, jei yra skriaudų – atleiskime ar patys atsiprašykime. Pasakykime velioniui, kad jis jau nebeturi fizinio kūno (yra miręs) ir kad jam reikia palikti buvusį gyvenimą bei artimuosius. Užtikrinkime jį, kad tiems, kuriuos jis paliko, viskas bus gerai ir kad jais bus pasirūpinta. Patarkime jam pagalvoti apie anksčiau mirusius jam artimus žmones, paraginkime prašyti pagalbos iš aukščiau. Pasakykime, kad sektų paskui šviesą, jei jis ją mato. Palinkėkime jam ramybės bei savo jausmais žadinkime jame amžinosios Tėvynės ilgesį ir leiskime jam nutolti nuo mūsų. Priimkime šį laikiną išsiskyrimą kaip būtiną gyvenimo įvykį. Jeigu vienas kartas nepadės, reikia pakartoti. Labai padeda ir maldos už mirusiuosius, ir apeiginiai mirusiųjų paminėjimai, kuriuos dar aptarsime.

Žymiai sudėtingiau, jei velionis yra savižudis. Juos senoji tradicija visada priskirdavo prie įstrigusųjų arba velnių. Norint padėti savižudžiui atsiverti ir priimti naują būseną, visų pirma reikia išgyventi ar bent prisiliesti prie to nusivylimo, kurį patyrė savižudis. Atleidimas sau ir mirusiajam padės mūsų širdžiai išsivaduoti nuo kaltės jausmo ir palengvins sunkius sąžinės priekaištus. Nesipriešinkime tam, kas jau įvyko, priimkime tą įvykį ir atsiverkime savo dvasiniam skausmui, išgyvenkime ir paleiskime jį. Tik taip nustos mus kankinę nuolat pasikartojantys išgyvenimai dėl artimo žmogaus savižudybės. Perduodami tokį suvokimą velioniui, padėsime ir jam. Todėl, kai širdimi ir mintimis kalbėsime su savižudžiu, pradėkime nuo atleidimo, sutelkdami savo dėmesį į jausmus, kuriuos jam jaučiame.

Reikia atleisti savo noru išėjusiam, kad sumažintume kentėjimus jam ir sau. Atleisdami jam, mes turime atleisti ir sau už neatsakingumą, už nežinojimą ir už tokį savo elgesį, kuris galbūt pastūmėjo artimą žmogų prie savižudybės slenksčio. Neatleisdami sau mes kankiname save ir tuos savęs kankinimo jausmus, tą graužatį perduodame išėjusiam ir didinam jo kančias. Tik *atleisdami* mes galime *paleisti* savo noru išėjusį, kad jis galėtų atsitolinti ir pakilti į šviesesnės būties sritis.

Seniau pagalba mirusiesiems dažniausiai būdavo teikiama per bendruomenėje gyvavusias apeigas bei ritualus, kurie veikė daugiau

pašąmoninį – kolektyvinį psichikos sluoksni, todėl jie veikė lėtai. O šiuo metu atsirandantys pagalbos būdai yra nukreipti į mirštančiojo ar velionio suvokimą, žadina jo sąmoningumą ir todėl, jeigu mirštantysis ar velionis suvokia ir pakeičia savo požiūrį bei įsitikinimus, pagalba būna labai veiksminga. Seka išvada, kad *sąmoningumas* yra svarbiausias veiksnys, nulemiantis, kiek ilgai velionis bus įstrigęs mirties virsme.

Velnią, laumę, kauką, aitvarą ar kitus panašius reiškinius mes neigiame ar, priskirdami jiems tam tikrą galią, pakeliame į dievybės rangą, arba jie mus tiesiog baugina. Bandome apsisaugoti nuo jų įvairiomis priemonėmis, tačiau, kaip matėme, geriausia priemonė, padedanti, sakant senoviškai, net ir *velniui*, yra kreipimasis į jo *sąmonės šviesą*. Viršminė pasaulėvoka parodo, kad jie yra blogi tiek, kiek juose trūksta sąmoningo savo padėties suvokimo ir, kaip matėme, nurodo būdus įveikti virsme slypinčią grąsą. Pasinaudodami įžvalgia M. Akelaičio mintimi, galime velnią nusakyti taip: *velnias reiškia kliūtį mirties virsme, kurią, suvokęs savo padėtį ir įsisąmoninęs prisirišimų prie paliekamų žemės vertybių pragaištingumą, mirštantysis ar jau velionis gali pašalinti protu ir sąmoningomis pastangomis* bei panaudoti savo ir net kitų (padedant jiems susivokti) labui. Velnio prigimties suvokimas mažina baimę, skatina sąmoningumą bei atsakomybę už savo padėtį ar būseną.

Kai kurių asmenų būties slėpinių suvokimas gerokai pranoksta kitų žmonių supratimą. Baltarusių poetas M. Tankas rašo: *Eidami į pasimatymą, / Pasiimkit visas aušras. / Eidami į pražvalgus – gertuvę su midum, / Eidami į vestuves – dainas ir cimbolus, / Į krikštynas neškitės laimės dovaną. / Tiktai, palikdami pasaulį, / Neimkit nieko, / Net raktą durų perduokit kaimynui.*

Jeigu daugiau žmonių vadovautųsi tokiu suvokimu, tai mirties virsme įstrigusiujų, o sakant senoviškai – velnių, būtų žymiai mažiau. Tačiau, kaip matėme, galima ir reikia jiems padėti. Padėdami kitiems – padedame sau.

Lšvedimas iš virsmo

Trečioji mirties virsmo apeigų ir papročių grupė skirta velionio išvedimui iš virsmo. Tai žadinimo, anavimo, nujunkymo ir virsmo pabaigos – įvedybų papročiai.

ŽADINIMAS IR ANAVIMAS. RAUDOS

Pokario metais kai kurių apylinkių senesni žmonės dar gerai prisiminė mirusiųjų apraudojimą – raudas. Nors yra daug darbų, skirtų mirusiųjų apraudojimui tyrinėti, tačiau juose beveik neminima raudų paskirtis. Matyt, jos laikytos savaime aiškiu dalyku. Juk mirusįjį natūralu apraudoti. Tačiau ar iš tikrųjų taip?

Užrašymai apie raudas kartais yra gana prieštaringi. Šis prieštaringumas yra ryškus buvusių papročių irimo (destrukcijos) požymis. Dėl to, tyrinėdami vien tik raudas, vargu ar suprasime tikrąją senųjų raudų paskirtį. Norint atskirti pelus nuo grūdų, reikia raudas tyrinėti sąryšyje su visais mirties virsmo papročiais, lyginant jas su kitų apeigų prasmėmis.

Viena vėlyviausių ir palyginti mažai irimo paveikta žinia apie raudas – Kauno rajono Viršužiglio kaimo gyventojos T. Stankevičienės pasakojimas: ***Raudodavo žodžiais – šiaip verkti buvo negerai, tokia jau buvo mada. Daugiausia verkia moterys, bet pasitaikydavo ir vyrų. /.../ Jo, mirusiojo, vardu atsisveikina gimines, pažįstamus*** (61; 146, – išryškinta mūsų). A. Brandas (XVII a.) savo kelionės aprašyme taip pat pastebi, kad lietuviai susėdę apie mirusįjį rauda *žodžiais* (61; 142). *Raudodavo žodžiais, šiaip verkti negerai...* – šitas teiginys labai gerai atliepia jau plačiai aptartam draudimui gailėti ir verkti mirusiųjų. Todėl nuomonės, kad raudos buvo skirtos mirusiems apverkti ir apgailėti ir tokie užrašymai, *kad samdyti raudotojai turėdavę priraudoti tam tikrą asarų saiką* (19; 186), atspindi besikeičiantį (vėlesnį) požiūrį. Šis vėlesnis požiūris į raudas, kaip ir mirusiojo gailėjimo, baltos gedulo spalvos pasikeitimas į juodą, lydėtuvių virtimas laido-tuvėmis ir kiti senųjų papročių bei apeigų prasmės pasikeitimai iš-

reiškia besivystančią mentalinę sąmonę, kuri pamažu pakeitė buvusią mirties virsmo sampratą. Nepaisant to, senieji draudimai neverkti ir negailėti mirštančio ar mirusiojo išsilaikė iki XX a. pradžios, o senesnių žmonių atmintyje – iki XX a. pabaigos. Apie tai galima spręsti ir iš to, kad J. Balys į papročių rinkinį apie mirtį ir laidotuves (8) įdėjo net 22 draudimus verkti, užrašytus įvairiose Lietuvos vietovėse. Nurodymai neverkti ir negailėti bei XX a. pirmoje pusėje surinktos humoristinės raudos (8; 70) aiškiai rodo, kad raudos, bent jau kai kurios, nebuvo skirtos mirusiems apgailėti. P. Šeino liudijimu, *raudotojos saugojosi, kad ant numirėlio nenukristų ašaros, nes kiekviena ašara sunkina kapo žemę* (97; 511). Kupiškio apylinkėje dar XIX a. antroje pusėje *saviškiams raudoti mirusiojo dar nebuvo mados. Vėliau jau raudodavę ir savieji, ne samdyti* (8; 71). Latvių ketureilyje sakoma: *Vežkit mane giedodami, / Nevežkite raudodami, / Tegul eina mano siela / Pas Dievužį giedodama* (43; 41).

B. Buračas aprašo Kupiškio apylinkėje buvusią raudotoją, kuri *apsirėdydavo tam tikrais rūbais* (8; 71). Samdymas ir apranga, ypač vyrų buvimas tarp raudotojų, nurodo kitokią raudų paskirtį. Apie buvusius vyrus raudotojus užsimena ne tik jau minėta T. Stankevičienė, bet ir J. Banaitis iš Tilžės (13; 6). Jie minimi ir Vitebsko (97; 637) bei Archangelsko (67; 185) gubernijose surinktoje etnografinėje medžiagoje, o laidotuvių apeigų tyrinėtoja Pelesos apylinkėje L. Nevskaja pastebi, kad iki pastarųjų laikų mirusiuosius apraudodavo *tiktai vyrai ir ne iš savos šeimos* (82; 250). Kad raudas raudodavo tik vyrai ir ne iš savos šeimos, patvirtina skyriuje *Įvardijimas* padarytą išvadą, jog senieji kunigai (ubagai, diedai) iš tikrųjų atlikdavo laidotuvių bei mirusiųjų paminėjimo apeigas.

Užuominą apie raudų paskirtį randame cituotame T. Stankevičienės pasakyme: *Jo, mirusiojo vardu atsisveikina...* Dar aiškiau ryšys su mirusiuoju raudose išreikštas „Sūduvių knygelėje“: *Prašo, kad jis (velionis, – mūsų pastaba) aname pasaulyje jų tėvus, brolius ir draugus gražiai pasveikintų ir su jais geruoju užsilaikytų* (8; 67).

Pirmosios svetimšalių jų kalba užrašytos raudos (XVI–XVII a.) labai trumpos ir skurdžios. Pirmoji *lietuviškai* A. Brando užrašyta (apie 1673 m.) rauda skamba taip: *Ak, brolau, ak, tieteliau (ir pan.)! Kodeliai tu numirei, kodeliai mane palikai? Ak! Ak! Kur tu nuėjai? Aš pas tave būsiu, tu prieg manes ne* (8; 68). Panaši ir XVI a. užrašyta

rauda: *Ach kodėl numirei? Ar tau trūko valgyti ir gerti ar šiaip ko nors? Juk tu turėjai daug samdinių, vaikų ir raguočių, avių, vištų ir žąsų, visko pilnai ir gana turėjai, kodėl tu numirei?* (3; 55).

Iš tokių raudų galima spręsti, kad jos skirtos būtent mirusiems apgailėti. Tačiau XIX a. antroje pusėje A. Juškos Veliuonos apylinkėje užrašytos raudos skiriasi iš esmės. Jos – tai **pamokymai** mirusiajam, **bendravimas** su velioniu ir jau anksčiau mirusiais jo artimaisiais. Veliuoniškių raudose randame mirties virsmą patvirtinančias sąvokas *vėlių varteliai (durelės), vėlių suolelis, vėlių žentelis, vėlių martelė* (33). *Mes dar ir šiandien neretai sakome: ‘sėsti į vėlių suolą’ arba palaimingai mirti*, – tai sakinyis iš J. Basanavičiaus XIX a. pabaigoje leistos „Aušros“ (LKŽ).

Labai svarbu, kad A. Juškos užrašytos raudos suskirstytos į dvi rūšis: *apgarbstymus* ir *pamąstymus*. Apgarbstymai (*garbsta* ‘giriamoji kalba prie mirusiojo’, ‘gyrimas, ‘aukštinimas’ – LKŽ) skirti išvardyti velionio nuveiktus darbus, jį pagirti ir išaukštinti, o pamąstymai – bendravimui su velioniu, jo pamokymui. Štai vyro *pamąstymu* žmona kreipiasi į velionį: *O mano vyreli, tu ten rasi didelę patiekėlę; pulk po kojelių pirmiau mano tėveliui, mano motinėlei* (33; 301).

Motina savo *pamąstymu* moko dar netekėjusią mirusią dukrą: *Būk palūgni; būk pakarni, o palenk galvelę visiems draugams, visiems kaimynėliams, kurie tau kelelius taisys, už gražias giesmeles, kurie tave apsėdi, kurie nepatingėjo. Pasiklonioki ir visoms giminėlėms, kurios susirinko, kurios aplankė, paskutinį kartelį: paskutinį kartelį susirinko visos bendrės, visos seselės ir broleliai, ir kiemo draugalėliai; skirkis pulkelį, rinkis parėdkėlę* (33; 305–307). Prasmingas visų budynėse dalyvaujančių palyginimas su kelio tiesėjais velionei, o raudos žodžiai: *skirkis pulkelį, rinkis parėdkėlę* rodo, kad netekėjusios dukros mirtis suvokiama kaip jos vestuvės. Panašu į skyriuje *Virsmo ženklas* aprašytą mordvių paprotį laidojant netekėjusią.

Raudose (pamąstymuose) kreipiamasi ir į anksčiau mirusius velionio artimuosius, prašant jų, kad šie pasitiktų, priimtų į savo tarpą ir pamokytų naujai ateinančią. Sūnaus pamąstymu motina kreipiasi į anksčiau mirusį savo tėvą ar motiną: *O mano (tėveli) motinėle! O aš atleidžiu savo vaikėlį nieko neišmanantį; o nieko nemokantį; o mano (tėveli) motinėle, o paimk už baltų rankelių, pasodink į vėlių suolelį, o pamokyk mano vaikėlį* (33; 317).

Vyro pamąstymu žmona kreipiasi į velionį ir savo mirusius tėvus: *Pulk po kojelių mano motinėlei gimdytojėlei, mano tėveliui augintojėliui /.../. O priimkite savo žentelį, mano vyrelį, už baltų rankelių, o užstokite ant vėlių durelių, o atdarykite vėlių dureles; tik jūs pirmesni, tik jūs kytresni, o atdarykite vėlių dureles, o pasodinkite į vėlių suolelį!* (33; 301).

Kodėl taip skiriasi XVI–XVII a. raudos nuo A. Juškos užrašytųjų? Ar vien todėl, kad jas užrašė svetimšaliai? Ir tarp A. Juškos užrašytų raudų randame vieną, išsiskiriančią iš kitų ir gana panašią į XVI–XVII a. užrašytas raudas: *O tu mano sūneli, ko tu pasimirei? Ar duonos netekai? Tėvą, motę palikai! O kur aš tave dabar dėsiu? Pakasiu – supūsi, pakabinsiu – sudžiūsi, numesiu į patvorėlę – šuneliai suės. Aukšti kalneliai, kreivi rateliai – pamaži važiuokite, mano broleliai, neišbarstykite to truputėlio* (33; 313).

Panašią XIX a. pabaigos raudą užrašė ir M. Čilvinaitė. Tačiau iš šitokių raudojimų būdavo šaipomasi. *Mano motinos – Martinos Čilvinienės atminime*, – pasakoja M. Čilvinaitė, – *žmonės juokdavęsi iš vieno tėvo, kuris atsistojęs prie mirusios dukters verkšlenęs: ‘Marelyte, ko tu mirei? Ar tu duonos neturėjai? Ar tau putros neužteko?’* (19; 186). J. Banaitis (XIX a. antroje pusėje) iš Tilžės apie raudas taip pasakojo: *Man teip išveizd, kad tankiai prastesni žmonės be jokios tvarkos tai provydavo, ale prakilnieji prakilnesniu būdu tą raudojimą išvesdavo* (13; 6).

Platesnis žvilgsnis į raudas leidžia daryti išvadą, kad anksčiausiai svetimšalių užrašytos raudos labai mažai pasako apie mūsų laidotuvių raudojimo papročius. Anksčiausios, bet labai negausios žinios apie raudas yra iš Vakarų Lietuvos. Pirmosios užrašytosios raudos trumpos ir skurdžios, jose kartojasi tas pats motyvas: *Kodėl tu numirei? Ar tau trūko valgio, gėrimo?* ir pan. Atrodo, kad jos sudėtos ne tų lietuvių, kurie, kaip rašė E. Gizevijus, *varžydamiesi, be išankstinio pasiruošimo sudėdavo vienas už kitą gražesnius posmus*.

Pietų ir Rytų Lietuvoje raudas pradėta rinkti tik XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje. Stebėtina, tačiau čia, keliais šimtmečiais vėliau, rasta be galo išplėtotų, poetiškų raudų. Tarp jų nemažai ir humoristinių, su pašiepiamais priverkavimais. Jau vien tai rodo, kad anksčiausiai svetimšalių užrašytoms raudoms nereikėtų skirti didelio dėmesio.

Skurdžios ir labai trumpos yra ne tik seniausios užrašytos raudos,

bet ir apskritai žinios apie laidotuves, kurios seniau tęsdavosi nuo keleto mėnesių (Vulfstano pranešime, IX a.) iki keleto dienų paskutiniais šimtmečiais. Be to, žinios prieštaringos: vienuose šaltiniuose sakoma, kad per laidotuves žaidžiama ir linksminamasi, o kituose – kad gailiai verkiama ir liūdima. Pilnesnės žinios apie lietuvininkų laidotuves, užrašytos XIX a., jungia tas aprūpėjusias ir tariamai prieštaringas žinias. 1832 m. budynės Mažojoje Lietuvoje taip aprašytos. *Kitą vakarą susirenka kaimynai budėti prie mirusiojo jo namuose, ateina seni ir jauni. Jiems priimti jau iš anksto tame kambaryje, kur pašarvotas lavonas, pastatyta ant stalo degtinė, kuri šioje liūdnoje šventėje taip pat svarbios turi reikšmės, kaip ir linksmybų įvykių metu. Budynėse seniau būdavo (degtinė) šaukštu semiama, nes taip reikalauja lietuviški prietarai (apie šaukštu semiamo apeiginio gėrimo prasmę žr. Vestuvių virsmo skyriuje Marčios marinimas). Taip pat stovi ant stalo paruošta balta duona ir ragaišis, be to dar virti pilkieji žirniai (sėkla, grūdai – tai virsmo ženklas, – mūsų pastabos). Apie mirusį sėdasi artimiausio giminės, bučiuoja jį ir verkdami apgarbsto. [...] Po kokios valandos nutyla raudos, tada susirinkusieji užgieda bažnytinę giesmę, kuri taip pat gerą valandą užtrunka. Po to lavoną apdengia didelėmis baltais skaromis arba marškomis ir tada prasideda žaidimai, kuriais taip pat apie valandą laiko užsiimama. Tam laikui praėjus, lavonas vėl nudengiamas, staiga pasigirsta raudų garsai iš naujo ir pradingsta buvusi linksmybė. Po to vėl giedamos dvasinės giesmės ir vėl daroma pertrauka, kurios metu valgoma ir geriama, pokštaujiama ir juokiamasi. Taip trunka iki aušros. Tokios apeigos kartojasi kiekvieną naktį iki laidojimo dienos* (8; 63-64). Labai panašiai lietuvininkų laidotuves aprašė ir E. Volteris 1883 m. ekspedicijoje. Tik jis pažymi, kad žaidimų metu žaidžia fantus bučiuodamiesi ir smūgiuodami.

Visose senosiose kultūrose naudoti apeiginiai – ritualiniai šokiai ir žaidimai civilizuotose tautose prarado buvusią prasmę. Mentalinės sąmonės žmogus nebesugeba išvelgti panašumo tarp to, kas vyksta virsmo metu, ir apeiginio šokio ar žaidimo išraiškos priemonių. Ratas, tiltas, vartai, sugavimas, slėpimas, žadinimas, ieškojimas – tai dažniausiai senoviniuose šokiuose bei žaidimuose sutinkamos simbolinės vaizdinės priemonės, išreiškiančios vykstančių virsmų (gamtoje ir žmogaus gyvenime) esmę.

Būtent šia prasme turėtume suvokti minėtus senovinius apeigi-

nius – ritualinius šokius ir žaidimus. Jie buvo skirti ne linksmybėms, kaip galėtų atrodyti iš pirmo žvilgsnio, bet išreikšdavo mirties esmę, padėdavo suvokti ir priimti mirtį ne kaip gyvenimo pabaigą, o kaip perėjimą iš žemiškosios būties į dvasinę egzistenciją. Gaila, kad jų beveik neišliko.

Žaidimo „Žalia varia“, kuris būdavo žaidžiamas pasibaigus laidotuvių apeigoms, pagrindinės išraiškos priemonės yra vartai ir sugavimas. Visi žaidėjai praeina pro vartus, kuriuos vaizduoja du žaidimo dalyviai, laikantys iškeltą juostą. Paskutiniojo iš dalyvių „vartai“ nepraleidžia ir sugauna. O tai reiškia, kad sugautasis mirs pirmasis (55; 18). Šitaip, po laidotuvių vėl simboliškai užsimenama apie mirtį. Atrodo baisu, bet tikrasis gyvenimas yra toks: vieni ateina (gimsta), kiti išeina (miršta). Šis žaidimas tarsi ruošdavo žmones sekančioms laidotuvėms. Todėl mirtis niekam nebuvo netikėtumas ar nepataisomas pralaimėjimas, o gyvenimo tėkmės įvykis. Ritualiniai šokiai ir žaidimai pavaizduodavo gyvenimą tokį, koks jis yra, o ne tokį, kokį galbūt norėtume matyti. Šia prasme ritualiniai šokiai ir žaidimai ne tik sumažindavo netekties skausmą, bet ir praskaidrindavo, nušviešindavo natūralų atsisveikinimo su mirusiaisiais liūdesį.

Aukščiau minėti lietuvininkų būdinių papročiai paaiškina humoristinių raudų paskirtį: jos būdavo atliekamos ritualinių šokių ir žaidimų metu. Nors XX a. užrašytų pajuokiančių raudų yra nemažai, tačiau spausdinta jų nedaug. Pavyzdžiui pateikiame dvi raudas, išspausdintas rinkinyje „Aukštaičių melodijos“. *Martela tylūnėla / Gerute buva: / Minka prutelia, / Mažos sveikatėlės. / Ui, nabagyta, / Martela gerute buva, / Minka prutelia, / Mažos / sveikatėlės*). Kita humoristinė rauda skirta vyrui: *Vyre mūre zalatūre, / Palikai varguose / Kaip inkstų taukuose. / Palikai siratų, / Kaip naujų ratų. / Tava visas načynėlas / Kamaroj an lantynėlas: / Ir kaltulis, ir grūžtelis, / Ir tarbela, ir triūbela. / Kaip tu išgydavai / Žalion girelan, / Tai tu užtriūbavai / Naujon triūbelan. / Išgydamus, pargydamus, / Kaip tu triūbavai: / Tri ri ri ri ri* (6; 567–568).

Nesunku suprasti, kad pirmosios svetimšalių užrašytos trumpos raudos ir minėtoji A. Juškos užrašytoji yra humoristinės – pajuokiančios raudos, turėjusios savo vietą ir paskirtį būdinių apeigose. Vargu ar būtų prasminga priskirti šias raudas kuriam nors lygmeniui, nors ir galima būtų tai aptarti. Greičiausiai šios raudos siejasi su vestuvėse

dainuojamomis panašaus žanro lotinėmis – svetimą šalį pašiepiančiomis dainomis. Visuose virsmuose yra netekties ir praradimo sukeltas skausmas. Humoras yra bene geriausia priemonė netekties skausmui mažinti ir jį perkeisti.

Beveik neišliko ar nebuvo užrašyta žaidimų, žaidžiamų lietuvių lydetuvėse. Apie tai, kad jų būta daug ir įvairių, galima spręsti ir iš to, kad Z. Kuzelia XX a. pradžioje surinko ir aprašė daugiau nei 100 žaidimų, kuriuos ukrainiečiai žaisdavo laidotuvių metu (81; 100). Visus žaidimus lydėdavo juokas ir pokštavimai.

Šiaurės tautelėse, išlaikiusiose pirmąją pasaulėvoką, laidotuves su linksmybėmis galima pamatyti ir mūsų laikais. 1991 m. turistinio žygio po Kamčiatką dalyvė A. Matukienė aprašė vietinių gyventojų – čiukčių ir koriakų – laidotuves. *Tris dienas, kol lavonas namuose pašarvotas, visas kaimas linksminasi, žaidžia, išdykauja. Po to važiuojama į deginimo vietą, sukraunamas elipsės formos laužas, ant kurio paguldomas lavonas. Dvi bobutės lipa ant laužo, perpjauna mirusiam pilvą, įpjauna sausgysles (kad lavonas nepradėtų judėti), apibarsto žolelėmis. Uždegamas laužas. Tas, nuo kurio rankos pirmiausia pradės degti laužas, yra geriausias draugas (senos formos naikinimas, – mūsų pastaba). Laužui degant jaunimas linksminasi, žaidžia. Išeidami suskina po žolės kuokštelį iš tos pievos, kurioje sudegino mirusį, ir skuba namo (iš A. Matukienės užrašų).*

Galima daryti išvadą, kad su laidotuvių aprašymais atsitiko taip, kaip ir su vestuvinių apeigų aprašymais. Pirmieji laidotuvių, kaip ir vestuvių, aprašymai buvo trumpi, tik nuotrupos ir todėl prieštaringi: arba vestuvės liūdnos kaip laidotuvės, nuotaka juoda suknele, arba vestuvės linksmos, jose daug dainuojama, šokama, žaidžiama. Tik XX a. pirmos pusės vestuvių aprašymai, o ypač B. Buračo „Kupiškėnų vestuvės“ atskleidžia pilną jų vaizdą. Gaila, kad niekas, panašiai kaip B. Buračas, neaprašė pilno laidotuvių – lydetuvių vaizdo – pradedant nuo pasirošimo mirčiai iki paskutinio mirusiojo paminėjimo – metinių. Laidotuvės, kaip ir vestuvės, yra *ir liūdnos* (atsisveikinama su praėjusiu gyvenimo tarpsniu), *ir linksmos* (įvedama į naujos kokybės būtį). Taip ir turi būti, nes ir vestuvės, ir mirtis yra virsmas, kuriuose visada yra dvi pusės – seno naikinimas (liūdnoji dalis) ir naujo kūrimas (linksmoji dalis). O mūsų racionaliam – skaldančiam mąstymui atrodo, kad vestuvės turi būti tik linksmos, o laidotuvės tik

liūdnos. Pasikeitus žmonių sąmonei ir pasaulėvokai, taip ir atsitiko: vestuvės tapo tik linksmos, o laidotuvės tik liūdnos. Tokiu būdu labai susiaurėjo ne tik mūsų pažiūros, bet ir gyvenimas bei papročiai. Mums, savo protėvių ainiams, dabar jau nelengva patirti iš karto abi mirties ar vestuvių virsmo puses – ir liūdnąją, ir linksmąją.

Gera, kai kažką įrodinėjant nieko nereikia paneigti. Kaip matome, daliniai ir prieštaringi įvairių šaltinių pranešimai randa savo vietą pilname mirties virsmo papročių bei apeigų eigos išdėstyme. Dabar tampa lengvai paaiškinamos ir humoristinės – parodijinės raudos: jos buvo natūrali mirties virsmo apeigų dalis (prisiminkime pašėpiančias arba lotines vestuvių dainas). Šiaip jos dažniausiai nutylimos, nes niekaip nesiderina su mūsų racionalių, t. y. vieningus gyvenimo reiškinius į atskiras dalis suskaldančiu suvokimu. Pastebėjime svarbią racionalių – loginio mąstymo ypatybę: protas atsirenka tai, kas derinasi su jo pažiūromis, ir atmeta ar net visai nenori pastebėti to, kas prieštarauja jo įsitikinimams. Tokia yra natūrali racionalių – loginio mąstymo veikla, kuri turi ir plusų, ir minusų. Ją reikia žinoti ir atvirai sau prisipažinti, kad nepajėgiame priimti ar net pastebėti to, kas nesiderina su mūsų pažiūromis. Dėl tokios proto veiklos, pirmajame *Mirties virsmo* leidime (101) neišdrįsime užsiminti apie žaidimus ir šokius laidotuvių virsme. Tiesą sakant, jų beveik nepastebėjome, nors šaltinius skaitėme.

A. Juškos užrašytose raudose randame pastabą, kad dalis raudų raudama *artėjant prie kapų* (33; 301). A. Vyšniauskaitė, nagrinėdama XIX–XX a. pradžios laidotuvių papročius pastebi, kad *dzūkų raudos – tai ne tik susitelkusio gailėsčio išliejimas, bet ir tam tikra papročių reikalaujama apeiga. Būdavo raudama numirėlį prausiant, rėdant, giedojimo protarpiais, bet daugiausia kulminaciniais šermėnų momentais – dedant numirėlį į karstą, išlydint iš namų, taip pat leidžiant į duobę kapinėse* (61; 145, – išryškinta mūsų). Šios žinios labai svarbios – jos nurodo, kad skirtingo turinio raudos raudotos tam tikru laidotuvių apeigų metu. Šią išvadą patvirtina pilniau išlikę karelių mirusiųjų apraudojimo papročiai. Dar XX a. pradžioje Karelijoje kiekviena laidotuvių apeiga būdavo palydima skirtingo turinio *kanoniškąja*, t. y. *privaloma rauda* (91; 65). Jų ciklas prasidėdavo *mirties rauda*, kurią raudodavo velioniui išleidus paskutinį atodūšį (91; 63). Apiprausiant lavoną, raudodavo *prausynų raudą* (91; 65).

Lavono rengimą ir šarvojimą taip pat lydėjo privalomoji rauda (91; 69). Budynėse raudodavo *žadinimo* raudas (91; 72). Karstą išnešant iš namų, jį lydėjo *išnešimo* rauda, kurioje visas dėmesys sutelktas į velionio atsisveikinimą su buvusia gyvenamąja aplinka (91; 84). Artėjant prie kapinių vartų, kanoniškoji rauda būdavo skiriama anksčiau mirusiems velionio artimiesiems, prašant juos išeiti ir sutikti atlydėtąjį (91; 87). Prie kapo duobės privalomoji rauda prasidėdavo žodžiais: *O, prasiskirki mano liūdnoji giminėle, juk aš artinuosi prie aukštųjų buveinių. Atsidarykite Tuonelos vartai, kad aš galėčiau nueiti pas brangiuosius protėvius. Tuonelos (mirusiųjų buveinės) vartai labai primena A. Juškos užrašytose veliuoniškių raudose minimus Vėlių vartelius*. Nors ir netiesiogiai, tai patvirtina ir rusiški *raudojimo* bei *raudų* pavadinimai: *нручуманье* ‘raudojimas’, ‘raudą’ ir *нручумать* ‘raudoti’, kurie yra kilę ar net tapatūs veiksmazodžiams *нручислить*, *нручитывать*, *нручитамь* ‘priskaičiuoti’, ‘priskirti’, o raudant raudas – ‘išskaičiuoti’, ‘išvardinti’.

Grįždami į namus lydėtojai pradėdavo naują privalomų raudų ciklą (91; 112). Jas papildydavo velionio artimieji laisvo turinio raudomis, lietuviškai – apgarbstymais arba garbstomis. Suomių folkloristo L. Honko paskaičiavimu vien tik išlydėjimo dieną būdavo raudama apie 30 privalomųjų raudų, pradedant žadinimo bei duobkasiams palydėti skirta rauda ir baigiant grįžimo iš kapinių raudomis (91; 80).

Karelų laidojimo papročių duomenys patvirtina mūsų spėjimą, kad senoji raudų paskirtis – ne mirusiųjų apgailėjimas. Jos būdavo skirtos *pamokyti*, o platesne prasme – *bendrauti* su velioniu. Nors raudos buvo kuriamos čia pat (improvizuojamos), jose regime tam tikrus pasikartojančius, sakytume privalomus elementus. Privalomosios raudos karelų papročiuose ir A. Juškos raudų suskirstymas į pamąstymus ir apgarbstymus leidžia daryti išvadą, kad senosios raudos buvo mažiausiai dvejopos. Tai – laisvo turinio *apgarbstymai* arba *garbstos*, skirtos velionį *pagerbti*, *padėkoti* jam ir *atsisveikinti* su juo, kurias dažniausiai atlikdavo giminės ir artimieji, bei *pamąstymai* (privalomosios, kanoniškos raudos), skirti velionį *žadinti*, *anuoti*¹ (*mo-*

¹ *Anuoti* reiškia mokyti pavartoiant ir prievartą. Anuojant mokymas derinamas su nujunkymu, atpratimu. Prisiminkime marčios anavimą vestuvių virsme.

kyti) ir nujunkyti, kuriuos atlikdavo jau tikrai mokantys, užprašyti raudotojai arba (dar ankstesniais laikais) – žinantys, kaip pamokyti velionį, senieji aisčių kunigai (ubagai, diedai). Tikėtina, kad senąsias privalomas raudas jie patys ir sudėdavo. Suprantama, kad silpstant mirties virsmo sampratai, riba tarp šių abiejų raudų nusitrynė, o nykimas pirmiausiai palietė kanoniškąsias raudas.

Raudų suskirstymą liudija ir A. Juškos užrašyta rauda. Joje minimos dainelės, raudelės ir mąstelės, kurias atlieka maldomi (paprašyti) **vyriškos** giminės dainininkai, raudojėliai bei mąstėjėliai. *Reiks maldyt daininikus, / Kad dainuotų daineles, / Kad dainuotų daineles, / Apie mano Marelę. // Reiks maldyt raudojėlius, / Kad raudotų raudeles, / Kad raudotų raudeles, / Apie mano mylimą. // Reiks maldyt mąstėjėlius, / Kad mąstytų mąsteles, / Kad mąstytų mąsteles, / Apie mano viešnelę* (33; 371–373).

Panevėžio apylinkėse užrašytoje dainoje atpasakotas sielos kelias nuo išėjimo iš kūno iki dangaus. Pagrįstai galima manyti, jog tai – anksčiau buvusi privalomoji (gal jau sutrumpėjusi) rauda – pamąstymas arba mąstelė: *Dainava dūš' iš kūno aidamo, / Kur aš nakvosi pirmojo naktelė. / Vidur longa tarp dviejų stulpelių, / Ty aš nakvosi pirmojo naktelė. // Dūsava dūš' iš kūno aidamo, / Kur aš nakvosi untrojo naktelė. / Vidur grabą tarp dviejų luntelių, / Ty aš nakvosi untrojo naktelė. // Dūsava dūš' iš kūno aidamo, / Kur aš nakvosi trečiojo naktelė. / Vidur vartų tarp dviejų stulpelių, / Ty aš nakvosi trečiojo naktelė. Ketvirtą naktelę dūšia jau nakvos vidur lauko tarp dviejų akmenėlių; penktąją naktelę – vidur girios tarp dviejų pušelių; šeštąją naktelę – ant dangaus krašto tarp dviejų žvaigždelių; septintąją naktelę – vidur dangaus tarp dviejų angelų* (53; 605)

Privalomųjų raudų su velioniui skirtomis žiniomis ir mokymais buvimas paaiškina, kodėl *bendrauti su velioniu geriausia raudomis* (91; 80). Įžangoje minėjome, jog atsiskyręs nuo fizinio kūno velionis yra kaip tik ką gimęs kūdikis, kuriam labai reikalinga pagalba, pamokymas. Todėl ypač svarbu, kokių žinių, bendraudami su velioniu, mes jam suteiksime. Suprantama, kad tinkami pamokymai buvo senosiose kanoniškose raudose – pamąstymuose. Privalomomis raudomis velionis būdavo žadinamas ir anuojaant įvedamas į naują būties lygį. Raudų tinkamumas bendrauti su velioniu slypi ne jų magiškume, kaip dažnai manoma, bet tame suvokime (žinioje), kurį jos perteikia velioniui.

Prisimenant varpo skambesio poveikį velioniui ir senosiose kultūrose žinomą tam tikru ritmu tariamų garsų (mantrų) poveikį dvasiniam pasauliui, reikia manyti, kad raudos teikė velioniui ne tik žinias, bet jį veikė ir raudų melodijos, skleidžiamų virpesių ritmas. Tą patį galima pasakyti ir apie vestuvines raudas, kurios raudotos ta pačia tonacija. Jau vien savo garsiniu poveikiu raudos sutelkdavo virsme esančiųjų (velionio ar nuotakos) dvasines galias virsmui įveikti.

Šiuolaikinė fizika atrado informacijos nešėją – torsinius laukus. *Kiekvienas žodis, kiekvienas tariamas garsas, kiekviena mintis*, – kaip teigia teorinė fizika, – *paveikia mus supantį fizinį vakuumą ir sukuria torsinius laukus* (93; 151). Po mirties žmogus, tapęs energiniu – informaciniu dariniu – vėle, jau betarpiškai suvokia raudų (ir ne tik jų) sukurtų torsinių laukų perduodamą informaciją. Naujausi teorinės fizikos atradimai ir psichofizika, kuri atranda ir tiria sąmonės reiškinius, galbūt įrodo, kad mūsų protėvių kreipimaisi į velionį nebuvo tuščias oro virpinimas, bet tiesioginis žinių perdavimas mirusiajam (93; 144-153).

Nenuostabu, kad Karelijoje iki šių dienų išlikęs įsitikinimas, jog raudos yra būtinos sėkmingam įėjimui į „mirusiųjų karalystę“: *Be raudų neatsidaro Tuonelos vartai, arba Jeigu numirėlio neapraudos, jo nepriims į aną pasaulį* (91; 80). Dabar, kai mokančių raudas vis mažiau ir mažiau, senos karelės neretai tarpusavyje susitaria, kad vienai iš jų mirus, kita ją apraudos, kad protėviai ateitų sutikti (91; 80). Tai, kad raudos padeda velioniui įveikti mirties virsmą, matyti ir iš Vilkaviškio apylinkėse užrašyto teiginio: *Jei žmogų mirusį neapraudoja, tai jis pasirodo žmonėms* (8; 71). Akivaizdu, jog čia kalbama ne apie apverkimą ir apgailėjimą, nes *nuo didelio verkimo mirusieji vaikščioja* (82; 251), o apie senąsias raudas, kuriose esančių pamokymų dėka velionis tampa sąmoningesnis ir lengviau įveikia mirties virsmą.

Atskleista raudų prasmė leidžia mūsų laidotuvių raudas palyginti su „Tibeto mirusiųjų knyga“. Tibetiečių laidojimo ritualuose be giedamųjų maldų skaitoma „Mirusiųjų knyga“ („Bardo Thiodol“), beveik ištisai sudaryta iš pamokymų bei patarimų mirusiajam, kaip įveikti pereinamąjį būvį – *bardo*. Ši knyga skaitoma ir po laidotuvių. Kiekvieną savaitę šventikas – lama ateina į mirusiojo namus ir skaito atitinkamas knygos vietas, iki praeina 49-ios tarpinio būvio dienos

(21; 20–21). Yra žinoma, jog ir Lietuvoje dar kurį laiką po laidotuvių raudoti raudų vaikščiodavo į kapines. *Žmona arba vyras, arba kas nors iš artimųjų giminaičių, sėdi arba guli rytais ir vakarais prie kapo per ištisas 30 dienų ir nurodytu būdu didžiai aprauda* (8; 114).

Formos požūriu *rauda* ir *roda* yra tas pats žodis, kurį sudaro priebalsių skeletas *r – d*. Skiriasi tik esmę išreiškiančios balsės. Prisiminę ir kitus lietuvių bei rusų tos pačios priebalsinės formos žodžius (*podumь* ‘gimdyti’, *radinti* ‘gimdyti’, *radyti* ‘kurti’, *rěda* ‘tvarka’, *pada* ‘patarimas’, *paděmь* ‘rūpintis’), nesunkiai galime suvokti gilesnę žodžių *rauda*, *raudos* prasmę, kurią, kaip matėme, paliudija senoviniai papročiai. Mirusiųjų apraudojimas – tai *rūpestis, patarimai išeinantiems* (gimstantiems) į Anapilį.

Palyginkime ir skirtingai kirčiuojamus žodžius *ráuda*, t. y. verkia ir *raũdos, raudà*. Tariant *ráuda*, juntamas gailestis, širdies suspaudimas, bet tariant *raũdos* širdies suspaudimas išsiplečia ir nyksta. O tariant *raudá*, paskutinė trumpai kirčiuota raidė suteikia žodžiui lengvumą ir abstraktumą, beveik nebesusietą su kasdieniais pergyvenimais.

XVI–XVII a. Rusijoje 40 dienų po mirties būdavo skaitomas psalmynas. Kai kur skaitydavo ir prie kapo, ir namuose, kuriuose mirė velionis. Kiekvieną rytą ateidavo diakonas ir prie uždegtos žvakės skaitydavo psalmes (78; 179). Šešias savaites po palaidojimo karelai taip pat lankė kapines, žadindami velionį žodžiais, bet dažniau – rauda (91; 124). Todėl prasmės atžvilgiu raudų raudojimas ir „Tibeto mirusiųjų“ knygos skaitymas yra tapatūs – tai tikras, nors ir vienos krypties pokalbis su velioniu, kuriam reikia paramos ir anavimo.

Žadinimo raudos pagal paprotines taisykles atliekamų karelių laidojimo raudų visumoje užima išskirtinę vietą (75; 512). Anksti rytą, užgiedojus pirmiesiems gaidžiams, raudotoja pradėdavo žadinimo raudą, kurios žodžiais velionio klausoma, kaip jį protėviai ir angelai sutiko, kur nuvedė, į dešinę, ar į kairę ir t. t. Kiekvieną kartą, kai budynėse būdavo rengiamasi pusryčiauti, pietauti ar vakarieniauti, rauda *žadindavo velionį* (91; 73).

Žadindavo ir po laidotuvių. Karelai užkasdami karstą įkasdavo ir į jo dangtį atremtą kartį. Lankydami kapines, šia kartimi beldė į karstą *žadindami* velionį (91; 107). Žadinimo kartį laikydavo 6-ias savaites, t. y. iki aktyvaus ryšio su velioniu pabaigos. Baltarusiai, eidami į kapines žadinti velionio, prašydavo paskambinti varpais (97; 541).

Velionio žadinimas kapinėse (*побужаты могилу*) Polesėje išliko iki XX a. vidurio (88; 252).

Galima palyginti gimusio kūdikio žadinimą jį kalbinant ir juokinant ir velionio žadinimą beldžiant į karstą, raudant žadinimo raudas ar skambinant varpais. Turint omenyje, kad mirusiųjų gailėti ar verkti buvo draudžiama, o anksčiau raudos nebūdavo skirtos apverkti, matome, kad lietuviai, kaip ir kitos tautos, žadindavo savo mirusiuosius raudodami privalomąsias raudas arba pamąstymus, skirtus velioniui pamokyti. Suprantama, kad besikeičianti pasaulėvoka ardė senuosius papročius ir vis daugiau atsirasdavo raudotojų, kurie jau iš tiesų apverkdavo mirusiuosius.

Lyginant karelių mirusiųjų apraudojimo apeigas su lietuvių raudomis, nesunkiai pastebima, jog karelių raudos ilgiau išsilaikė¹. Taip būtų iš tikrųjų, jei neatsižvelgtume į kultūros perimamumą ir jos tęstinumą. Senovinės mūsų raudos, palyginus su karelių, nunyko anksčiau, nes jas pakeitė naujos raudos – budynėse giedamos krikščioniško turinio giesmės.

Pereinamąjį laikotarpį, kai privalomąsias raudas – pamąstymus pamažu keitė krikščioniško turinio giesmės, matėme budynių aprašyme (1832 m.) iš Mažosios Lietuvos: velionis vieną valandą būdavo garbstomas ir apverkiamas, po to giedamos bažnytinės giesmės, o po jų žaidžiama, valgoma, juokaujama. Ir taip paeiliui visą naktį raudas keitė giesmės, o giesmės žaidimai. Nesunku įžvelgti, kad religinės krikščioniško turinio giesmės pakeitė privalomąsias raudas – pamąstymus (nes išnyko jas atliekančių senųjų kunigų luomas), o ilgiau išliko apgarbstymai ir verkavimai, kurie pamažu virto tik ašarų liejimu ir liūdesiu. O žaidimai ir šokiai išnyko savaime, nes nebesiderino su besikeičiančiu mirties suvokimu ir stiprėjančiu racionalių – loginių mąstymu.

Senosios, taip vadinamos *kantičkinės* giesmės, kaip ir raudos, buvo liaudies sudėtos ir, kaip pastebi J. Balys, *ne visiškai atitiko bažnytines pažiūras* (8; 73). Kaip skambinimą mirimo varpeliu pakeitė skambinimas bažnyčios varpais, taip senąsias raudas pakeitė religinės

¹ Didelė baltų kultūros įtaka ugrofinams yra žinoma. Matyt galioja dėsniis, jog pakraščiuose dažnai išlieka seniausieji (archajiški), centre jau išnykę papročiai.

giesmės. Ir todėl į mirusiųjų apgiedojimo paprotį (tiesa, didesniuose miestuose jau nykstantį) reikia žiūrėti kaip į senųjų raudų tęsinį.

Kaimuose ir mažesniuose miestuose bei miesteliuose mirusiųjų apgiedojimas ne tik išlaikė senovines tradicijas, bet tebėra gyvybingas: kuriamos naujos, krikščioniško turinio bei pasaulietinio turinio mirusiųjų apraudojimo giesmės. Krikščioniško turinio giesmės atitiktų senuosius pamąstymus, o laisvo turinio – garbostas.

Pateikiame Garliavos parapijoje giedamą religinio turinio giesmę – raudą (pamąstymą): *Štai baigiau kelionę žemės šios taku, / Buvo man paskirta mirti šiuo laiku. // Viešpatie ar lauki? Einu pas Tave. / Trokštu pamatyti Tave danguje. // Gal mažai mylėjau, Viešpatie, Tave, / Gal kuo nusidėjau žemės kelyje? // Viešpatie, atleiski, mirdamas prašau, / Leiski man regėti Tave kuo greičiau. // Kad ir teks kentėti skaistyklos kančias, / Bet Dievą regėti viltis neužges. // Kad greičiau aš baigčiau skaistyklos kančias, / Mano artimieji, siųskite maldas. // Mano mylimieji, labai jus prašau, / Dovanokit visi, jei prasikaltau. // Jei jūs man atleisit iš visos širdies, / Atleis man ir Dievas, būsiu be kaltės. // O kai aš pateksiu, Viešpatie, dangun, / Mano siela džiaugsis amžinu džiaugsmu. // Viešpatie, prašysiu padėkos maldos, / Kas už mane meldės laimint visados. // Dabar aš palieku, mylimieji, jus, / Mano kūnas guli šaltas nejautrus. // Jau greitai užpils jį šalta žemelė, / Manęs nematysit žemės kelyje. // Mano siela matė jūs skausmo gelmes, / Manęs neliūdėkit, tik siųskite maldas. // Jei Dievą mylėsit širdimi visa, / Danguj susitiksim, džiaugsimės tada. // Dabar aš tariau, sudie, jums visiems – / Giminėms, kaimynams, visiems svetimiems. // Sudie, sudie tariau lūpomis kitų, / Likit jūs laimingi, o aš išeinu.*

Garliavos parapijoje užrašyta (1986 m.) ir laisvo turinio giesmė – rauda (garbsta), skirta motinai ar tėvui: *Mama (Tėti), / Užsimerkė tavo mielos akys, / Užmigai tu amžinu miegu. / Užmigai, sudie man nepasakius, / Jau negrįši tėviškės taku, mama. // Mama, mano mama mylimoji, / O kodėl su saule išėjai? / Palikai mane tu sutemoje / Ir širdyje skausmą palikai. // Tu juk nori ašaras nušluostyt, / Kūdikystės džiaugsmą sugrąžint. / Tu juk nori vėl mane paguosti, / Ir kaip vaikui širdį nuramint. // Ten aukštai pas Dievą amžinybėj / Siųsk už mus, mamyte, tu maldas. / Ir dangaus bekraštėje linksmybėj / Tiesk į mus savo globos rankas.*

„Tibeto mirusiųjų knyga“ ne vieną kartą ragina velionį šauktis

savo dvasinio mokytojo (guru) pagalbos ir prisiminti iš jo išmokus dvasinio susitelkimo būdus. Jei velionis jų nepraktikavo, tai pataria ma prisiminti visas maldas, kurias jis mokėjo gyvendamas žemėje ir kartoti dabar jam skaitomas. Senosios raudos – pamąstymai buvo neužrašyta „Lietuvių mirties knyga“. Turint omenyje, kad senovinėse raudose – pamąstymuose sudėti mirusiems skirti pamokymai, kurių mažai beliko irstant senųjų kunigų luomui ir papročiams, senųjų raudų pakeitimas religinėmis krikščioniško turinio giesmėmis bei maldomis yra giliai prasmingas. Šia prasme, senosios lietuvių mirusiųjų raudos tarsi atliko virsmą, t. y. nunyko ir prisikėlė naujam gyvenimui kitoje kokybėje.

Raudų, kaip ir kiekvieno kito senosios lietuvių kultūros reiškinių byla nebus pilna, jeigu nepažvelgsime į patį žodį. Tai nebuvo atlikta pirmajame *Mirties virsmo* leidime (101), kadangi tuomet net nekilo mintis, jog *rauda*, be gerai žinomos prasmės, galėtų turėti ir priešingą reikšmę. Tokia yra visų senųjų kultūrų visuminė (holistinė) pasaulėvoka, reginti visą reiškinį ir apjungianti jo teigiamąją bei neigiamąją puses, – skirtingai nuo šiuolaikinio civilizuoto žmogaus, kurio dualistinė pasaulėvoka ir loginis racionalusis mąstymas leidžia jam matyti tik vieną reiškinio pusę arba supriešinti neperskiriamas reiškinio puses.

Pasirodo, kad *rauda* reiškia ne tik verksmą ir raudojimą. Kitos žodžio *rauda* prasmės yra ‘raudona spalva’: *Marytė apsipylė rauda kaip žarijomis*; ir ‘rugių žydėjimas’: *Ledai išmušė rugius pačioj raudoj; rugių rauda* (LKŽ).

Raudona yra gyvybingumo, gyvybės spalva, o žydėjimas – gyvybingumo viršūnė. Netikėta, tačiau plačiau žvelgiant *raudoti* reiškia ‘žydėti’, t. y. būti aukščiausiam gyvybingume. Ištekanti marti, kaip ir raudantys rugiai, yra gyvybingumo viršūnėje – žydėjime. O *žydėti* kartu reiškia ir *žiedėti*, t. y. standėti. Marti, apgailėdama savo jaunąsias dieneles, rauda vestuvines raudas. Rauda (žydi) ir rugiai, apverkdami nykstantį žalumą. Po žydėjimo (raudos) jie ims gelsti ir nokinti varpas. O juk *nokti* kartu reiškia ir *nykti*. Tačiau, be rugių raudos nebūtų ir grūdų, o be vestuvių marti netaptų naujos gyvybės nešėja – motina. Tik prarandant seną, gimsta nauja kokybė arba, kitaip sakant, *praradimas yra naujo būties tarpsnio pradžia*.

Senoji aisčių pasaulėjauta, išreikšta jau pamirštomis gimtosios kalbos žodžių prasmėmis, sako mums, kad *rauda* reiškia ne tik pra-

radimą, bet ir žymi naujo būties tarpsnio pradžią. Gerai žinomos vestuvių ir laidotuvių raudos, tačiau beveik visai užmirštos gimtųjų raudos, kurios gimstant kūdikiui būdavo raudamos ta pačia melodija, kaip ir vestuvių bei laidotuvių metu. Yra išlikę senų žmonių pasakojimai apie tai, kad per laidotuves žmonės džiaugdavosi, šokdavo ir dainuodavo, o gimus kūdikiui labai verkdamo (103; 33–34 ir 13; 10–11). Ar tai tiesa? Vargu, nes jau pastebėjome, kad kiekviename virsme yra ir tai, kas liūdina, ir tai, kas džiugina. Su gimties virsmo raudomis, matyt, yra nutikę taip pat, kaip ir su mirusiųjų apraudojimu, tik tai įvyko dar anksčiau. Ne kartą matėme, kad seni papročiai draudžia gailėtis virsme esančiųjų, nes gailėstis ilgina virsmo kančias. Kokios kadaise buvo kūdikio sutikimo ir jo įvesdinimo į žemiškąjį gyvenimą raudos? Galima būtų tik spėliojant bandyti jas atstatyti, lyginant su kitų virsmų raudomis, tačiau tikrai aišku, kad jos nebuvo skirtos apgailėjimui.

NUJUNKYMAS. MIRUSIŲJŲ PAMINĖJIMAI

Pagalba velioniui mirties virsme teikiama ir po laidotuvių. Tai mirusiųjų paminėjimo apeigos. Malecijus (XVI a. vid.) nurodo, kad mirusiųjų paminėjimo vaisės būdavo keliamos trečią, šestą, devintą ir keturiasdešimtą dieną po pakasynų (61; 155). Įvairiuose vėlesniuose šaltiniuose dažniausiai minimi mirusiųjų paminėjimai keliami devintą dieną (devintinės), 40-tą dieną (šeštinės) arba 30-tą dieną (ketvirtynos, keturnedėlis) po mirties ir po metų (metinės). Svarbiausios iš jų, kurios būtinai keliamos, yra šeštinės arba ketvirtynos bei metinės. Kai kurie šaltiniai mini dar tarpinius – 3-jų savaitių arba 20-ies dienų ir pusmečio paminėjimus.

Trečioji diena po mirties yra laidotuvių (išlydėjimo) diena. Laidojimo dieną laikomos šv. Mišios ir kitos maldos už mirusįjį, laidotuvininkų vaišinimas (šermenys), maldos sugrįžus iš kapinių – visa tai būtent ir yra trečiosios dienos paminėjimai. Praslinkus 9-ioms dienoms po mirties keliamos devintinės. Papildę apylinkėje žemaičiai jas ruošdavo taip: *Rytą visi kviestieji svečiai važiuoja bažnyčion mišioms, o vakare renkasi į paminėjimą namuose, kur giedami 'Kryžiaus keliai'. Susirinkusieji vaišinami* (8; 116). Mūsų laikais devintinės yra išlikę tik kai kuriose Žemaitijos vietovėse, pavyzdžiui, Kretingos apylinkėse.

Keturiasdešimt dienų – tai šešios savaitės. Iš etnografinės medžiagos galime spręsti, jog tai lemiamas tarpsnis virsme, kurio įveikimas priklauso nuo tam tikrų papročių bei apeigų.

Gimties virsme gimdyvė šešias savaites neišeidavo už savo žemės ribų (9; 41). Po gimdymo moteris buvo vadinama šešiauninke arba sakydavo, kad *ji dabar yra šešiose* (LKŽ). Karelijoje šešias savaites po gimdymo moteris būdavo laikoma nešvaria, ir jai dažnai neleisdavo valgyti prie bendro stalo (91; 45). Šešios savaitės atspindi ir rusų mįslėje: *Keturiasdešimt savaitių sėdėjau aš kalėjime, šešias savaites ligoninėje, dvidešimt savaitių mane rišo ir metus laikė kartuvėse* (atsakymas – žmogus) (69; IV, 275).

Peržiūrėtoje lietuvių etnografinėje medžiagoje šešių savaitių laikotarpio vestuvių virsme neradome. Jo buvimą patvirtina kitų tautų vestuviniai papročiai. Karelų jaunavedžiai pirmąsias šešias savaites po vestuvių buvo laikomi neturinčiais asmeninių globėjų (*holdietoin*) ir todėl šį laikotarpį niekam neduodavo rankos (92; 195). Panašus paprotys žinomas ir Lietuvoje: su jaunavedžiais neatsisveikindavo plika ranka, o tik per skverną ar pan. Nenurodoma tik to laikotarpio trukmė. Jaunamartei Karelijoje šešias savaites buvo draudžiama eiti į kapines ir šešias savaites ji buvo ypatingoje anytos priežiūroje (92; 195). Bulgarijoje nuotaka šešias savaites po vestuvių kalbėdavosi su kitais tik tarpininkaujant vyrui arba jo seseriai (90; 203).

Geriausiai šešios savaitės išlikę mirties virsme. Šešios savaitės – tai laikotarpis iki privalomo velionio paminėjimo, vadinamo *ketvirtynomis*, *ketvirtinėmis*, rusiškai – *сорочины* ar *сороковины* ‘keturiasdešimtinės’ (nuo rus. *сорок* ‘keturiasdešimt’), baltarusių k. – *шасціны* ‘šeštinės’. Dabar Lietuvoje mirusieji minimi po 30-ies dienų, tačiau, kaip matyti iš įvairių šaltinių, tai vėlyvas paprotys, atsiradęs XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje. Klausimas, kodėl Lietuvoje 40-tos dienos paminėjimas buvo perkeltas į 30-ąją dieną po mirties, lieka atviras. Senesni žmonės dar atsimena, jog mirusiųjų paminėjimai daryti po 40-ies dienų ir vadinti *šeštinėmis* (E. Neverauskienė, gimusi 1896 m. Kretingos apskr. Vaineikių km.). Šešias savaites po palaidojimo neliesdavo (netvarkydavo) ir kapo.

Šešių savaitių paminėjimas yra privalomas ir karelų laidojimo papročiuose. Jų manymu, šešias savaites velionis būna ten, kur jis gyveno, gali lankyti savo namus, apvaikščioti gimtąsias vietas ir tik

praėjus šiam laikui velionis randa ramybę. Mirusysis girdi irgi tik pirmąsias šešias savaites (91; 124). Rusų caro šeimos narius XVI–XVII a. laidodavo tik praėjus šešioms savaitėms po mirties (78; 179). Tai stipraus ryšio su velioniu laikotarpis (žr. 8 pav.).

Suprantamesnį šešių savaitių prasmės paaiškinimą pateikia šių dienų mokslas. 1988 m. Maskvoje vykusios bioenergetikos problemų konferencijos duomenimis, kiekvieną biologinį kūną supa informacijos nešėjai – kvantiniai apvalkalai. A. Ochatrino ir N. Sočevanovo bandymai parodė, kad *bet kurio fizinio kūno, netekusio energinio maitinimo, kvantinių apvalkalų suirimo pusperiodis yra 5–9, o pilnas suirimo laikas 38–46 paros* (71). Suirimo pusperiodis sutampa su devintinėmis arba velionio paminėjimu po 9 dienų, o visiškas suirimas (42 paros) sutampa su šeštinėmis. Vadinasi, tai iš tikrųjų ne atsitiktinis laikotarpis, bet turintis ryšį su mirties virsmo ir apskritai su gyvybės reiškimosi dėsningumais.

Šešių savaitių laikotarpį pastebėjo ir P. Gariajevas, kuris su bendradarbiais atsitiktinai atrado *fantomą* (informacinį pėdsaką), susidarantį žūstant DNR molekulėms. Prietaisai jį registruodavo 40 dienų (93; 173). Mokslininkų aptikti kvantiniai apvalkalai yra pereinamoji grandis tarp fizinių ir dvasinių žmogaus apraiškų, todėl šešios savaitės žinomos įvairiose religinėse tradicijose kaip dvasinio atsinaujinimo laikotarpis.

XVI–XVII a. Rusijoje mirusieji būdavo minimi *3-ią, 9-q, 20-q dieną ir valomasis paminėjimas 40-tą dieną po mirties, vadinamosios keturiasdešimtinės* (сороковины) (78; 179). Paminėjimų dienos buvo siejamos su mirusiojo kūne vykstančiais pokyčiais: *3-ią dieną pasikeičia jo išvaizda, 9-q suyra kūnas, o 40-q sutrūnėja širdis* (78; 179).

Evangelijose šešių savaitių arba 40-ies dienų laikotarpis minimas tris kartus. Prieš pradėdamas viešąją veiklą, Jėzus 40 dienų pasninkavo dykumoje (Mt 4, 2), po mirties keturiasdešimtą dieną Jis įžengė į dangų (Apd 1, 3), o Mergelė Marija, pasibaigus pagal Mozės įstatymą nustatytoms apsivalymo dienoms, t. y. praėjus 40 dienų po Jėzaus gimimo, nešina kūdikiu atėjo į Jeruzalės šventyklą (Lk 2, 22). Pirmasis Šv. Rašto vertėjas į lietuvių kalbą J. Bretkūnas Mariją šioje Šventraščio vietoje pavadino *šešiauninke*, t. y. moterimi, kuri šešias savaites po gimdymo praleidžia tam tikrame „karantine“. Liturginiame Bažnyčios kalendoriuje taip pat rasime tris kartus pasikartojantį 40-ies

dienų arba 6-ių savaitių tarpsnį, pagal kurį skaičiuojamos religinės šventės: gavėnia – 6-ių savaitių pasninko (apsivalymo) laikotarpis prieš Velykas; 40-ą dieną po Velykų švenčiamos Šeštinės – Kristaus įžengimo į dangų šventė; Marijos įvesdinimo šventė – Grabnyčios, kurios data (vasario 2 d.) gauta prie Kristaus gimimo dienos, Kalėdų, pridėjus 40 dienų.

Mokslininkų nuomone, energetiškai pamaitinant, kvantinius apvalkalus galima išlaikyti ilgai. Todėl yra bandymų šį atradimą aiškinti kaip materialistinį pomirtinės egzistencijos įrodymą (71). Mūsų nuomone, kvantinių apvalkalų suirimas susijęs su jau minėta antrąja mirtimi, t. y. su žemiškame gyvenime išsiugdytais įpročiais – vėle, kuriai, kaip ir fiziniam kūnui, lemta suirti. Kam priklauso suirti, tai anksčiau ar vėliau suyra, o žmogus esmė – amžina siela – šiuolaikinio mokslo priemonėmis dar neapčiuopiama.

Prof. B. Iskakovo nuomone, *jeigu žmonės prisimena mirusįjį, įvyksta savotiškas jo informacinio – energetinio 'antrininko' pamaitinimas – jis nesuyra nei po 40 dienų, nei po metų...* (71). Mirusiųjų paminėjimai, vienoks ar kitoks bendravimas su mirusiais yra jų maitinimas, kurio kokybė priklauso nuo požiūrio į mirtį ir bendravimo pobūdžio. Viena iš bendravimo su mirusiais formų yra vėlių maitinimo papročiai, kurie labai priklauso nuo pasaulėvokos ir todėl yra kintantys bei skirtingai suvokiami.

Žinome daug senovinių vėlių maitinimo papročių; mokslininkai taip pat kalba apie galimą velionio pamaitinimą. Tačiau kodėl tuomet būtina velionio neverkti, jo negailėti (nes gailestis neduoda mirusiajam ramybės) ir net stengtis jį užmiršti? *Apie Anykščius buvo tikima, kad pabučiavus mirusiojo padus galima greičiau užmiršti* (61; 148). Karelai, grįžę po laidotuvių namo, priglausdavo delnus prie krosnies ir, žiūrėdami į užpečkį, sakydavo: *Kaip išnyksta šis šešėlis, taip ir tu išnyk iš mano širdies ir iš mano galvos* (91; 110). Grįžtant iš kapinių palaidojus velionį, jeigu kas bijodavosi mirusiojo, tai *pakelėje sėdavo ant akmens* (72; 29). Tai nujunkymo (užmiršimo) paprotys, susišaukęs su paskutiniu kūdikio pamaitinimu – nujunkymu, sėdint ant akmens.

Atrodytų, tai vienas kitam prieštaraujantys dalykai – žadinti, anuoti, maitinti ir tuo pačiu neverkti, negailėti, pamiršti – nujunkyti. Tačiau prisiminkime, jog mirtis – tai **vyksmas**. Velionis ne tik išeina iš

mūsų tarpo, bet ir keliauja toliau į naują būtį. Todėl savo prisirišimais neturėtume jam kliudyti atsiverti naujam gyvenimo tarpsniui, bet privalome jį tam žadinti, t. y. maitinti dvasiniu maistu. Dėl to negailėjimas, užmiršimas yra viso labo tik *pasyvus* žadinimas – nujunkymas nuo žemiškųjų prisirišimų. Kuo labiau pamiršamas praėjęs gyvenimas, tuo lengviau prabundama naujai patirčiai. Bet velioniui reikia ir *aktyvaus*, t. y. jį keliančio į dvasines sritis žadinimo – pamaitinimo. Tuo tikslu rengiami mirusiųjų paminėjimai.

Mirusiųjų paminėjimus sudaro dvi pagrindinės dalys – malda ir vaišės. Mažajoje Lietuvoje, maždaug prieš 200 metų, velionį minėdavo taip. Artimieji susėdavo prie vaišėms parengto stalo. *Pusvalandį visi sėdi tyliai, nekalbėdami nei žodžio, tada visi suklaupia ir meldžiasi, kad Dievas suteiktų vėlei ramybę. Po to susėda jie vėl prie stalo, pradeda valgyti ir gerti, betgi pirma visa ko, ar tai būtų mėsa, duona, žuvis, meta jie po stalu vėlėms pirmąjį kąsnį, taip pat nupila po stalu pirmąjį kaušą alaus* (8; 115). Šiame aprašyme matome du pamaitinimus. Tyla ir malda maitinama žmogaus siela, o valgiais bei gėrimais – vėlė, t. y. žemiškieji velionio įpročiai, susiję su jau prarastu fiziniu kūnu.

XIX a. Baltarusijoje, sekmadienį prieš būsimąjį velionio paminėjimą po šešių savaitių, nešdavosi į cerkvę duonos ir prašydavo šventiko sugiedoti maldas už mirusįjį. Atneštą duoną šventikas perkeisdavo į Komuniją (stačiatikių Švč. Komunija dalijama raugintos duonos pavidalu). Į šeštines visi rinkdavosi nevalgę, nes ten būdavo dalijama Komunija, t. y. minėtoji sakramentaliai perkeista duona. Ją išdalindavo šeimos galva. Prieš pradėdami vaišės, pirmuosius kąšnius ar šaukštus taip pat atidėdavo ar nuliedavo į atskirus indus vėlėms (97; 591).

Katalikiškoje Lietuvoje, seniau ir dabar, artimieji, susirinkę į ke-tvirtynas (šeštines), pirmiausiai važiuoja į bažnyčią dalyvauti šv. Mišiose ir priimti Švč. Komuniją. Po to grįžta į namus vaišintis ir toliau melstis prie apkrauto stalo. Maisto atidėjimas ar nuliejimas vėlėms kai kuriose Lietuvos vietose išliko iki XX a. pradžios. Šio papročio nuotrupa gyvuoja iki šiol – tai giedojimai prie vaišėmis apkrauto stalo.

Koks tokio vėlių maitinimo maistu poveikis? Pasak mokslininkų, šitaip maitinami kvantiniai fizinio kūno apvalkalai, o mūsų supratimu – buvę velionio įpročiai, susijusieji su turėtu fiziniu kūnu ir išlikę po žmogaus mirties. Kuo ilgiau taip maitinama, tuo ilgiau jie nesuirs

ir tuo ilgiau velionis gyvens jau pabaigto žemiškojo gyvenimo įpročiais, t. y. bus tarpiniame būvyje – skaistykloje. Žmogų po mirties suvokiant ne tik kaip vėlę, bet ir kaip dvasinę būtybę – sielą, vėlių maitinimo medžiaginiu maistu papročiai, nors ir buvo plačiai paplitę, yra nenaudotini. Jie yra atsiradę iš prisirišimo prie buvusio gyvenimo įpročių, kurių atsisakyti yra nelengva. Panašų aiškinimą Antazavėje užrašė ir tautosakos rinkėjai: *Seniau numirėliui dėdavo į grabą degtinės, pypkę ir tabokos, kad po truputį galėtų lengviau atprasti nuo tų dalykų* (8; 76, – išryškinta mūsų). Taip žiūrint, vėlių maitinimo papročiai **palengvina** mirties virsmą, tačiau, kita vertus, jie jį **prailgina** ir kelia pavojų velioniui įstrigti virsme.

J. Basanavičiaus išleistoje knygoje „Iš gyvenimo vėlių bei velnių“ yra daug žinių apie *dvasregius*, t. y. žmones, reginčius vėles. Iš jų pasakojimų matyti, kiek daug vėlių, tebegyvenančių buvusiais žemiškais įpročiais, susirenka į tokias vaišes. Todėl regintieji vėles dažniausiai nepasilieka šermenyse, t. y. laidotuvių vaišėse. Štai vienas tokių pasakojimų: *Važininkų, Ragainės pavieta mokytojas V. dvasias matydavęs. Lavoną apgiedot* (Mažojoje Lietuvoje mokytojai paprastai buvę ir giedoriais, – mūsų pastaba) *jis berods eidavo, ale niekados ant šermenų nelikdavo. Jis sakydavo: ‘Man didei dyvinu tame vakare vislab matyt – gerai tam, kursai nieko dvasiško nemato’* (13; 80). Kodėl *dvasregiai* nepasilieka šermenims, t. y. vaišėms, vienas jų taip paaiškina: *Gerai jums, kad vėles nematot, dyvinu žiūrėt, joms visoms į bliūdą dažant...* (13; 79).

Dėl savo prieštaringo poveikio ir skirtingo požiūrio į juos, vėlių maitinimo papročiai labai skiriasi. Priklausomai nuo to, kiek dėmesio skiriama vėlių pamaitinimui fiziniu maistu, juos galimas suskirstyti taip: 1) mirusiųjų minėjimas prie vaišėmis apkrauto stalo; 2) minėjimas su vaišėmis, kurių dalis atidedama vėlėms; 3) minėjimas su vaišėmis kapinėse; 4) maisto dėjimas ant kapo; 5) maisto nuleidimas iki pat karsto per specialiai paliktą angą.

Plačiau žvelgiant arba virsmo požiūriu, vėlių maitinimo papročiai yra ne tik nenaudingi, bet ir trikdantys natūralią virsmo eigą. Vėlėms medžiaginio maisto jau nebereikia, o jų noras valgyti yra tik jose likęs fizinio kūno, kurio jos jau nebeturi, įprotis. Maitinti vėles – tai reiškia palaikyti prieš mirtį buvusius būtinus, o dabar nebereikalingus turėto fizinio kūno įpročius.

Panašiai yra ir su minėtu dėjimu į karstą daiktų, prie kurių velionis žemėje buvo prisirišęs. Tai taip pat žemiškojo gyvenimo įpročių pamaitinimas. Todėl vėlių kvietimas ir maitinimas žemišku maistu, buitinių dalykų dėjimas įkapėms, nors tuoj po mirties velioniui yra gal ir yra malonūs dalykai, bet neteiktini, kaip prieštaraujantys būties dėsniams, t. y. sulaikantys velionį virsme ir sudarantys sąlygas grąšos įsikūnijimui. Šioms išvadoms patvirtinti pažymėsime, kad šalia papročių, kai ant kapo paliekamas maistas, degtinė, šaukštas ar į kapą pakasamas užmirštas karstan įdėti daiktas, Polesėje (užrašyta 1974 m.) gyvuoja ir šviesus suvokimas, draudžiantis palikti maistą ar daiktus ant kapų, aiškinant, kad kiekvieną tokį paliktą daiktą mirusysis turės *saugoti ir jam nebus ramybės* (88; 249).

Baigiantis šešioms savaitėms, velionio būvyje vyksta svarbus persilaužimas: pasak mokslininkų, suyra ar bent turėtų suirti kvantiniai buvusio kūno apvalkalai. Tada velioniui būtinas *dvasinis* pamaitinimas – žadinimas. Todėl Baltarusijoje būdavo sakoma, kad *šeštines kelti su Komunija būtina, nes jei velionis nebus po šešių savaičių paminėtas, tai jis kenčia balose tol, kol padaro paminėjimą, o jei nepadaro, tai kenčia visą amžių* (97; 591). Toks papročio nesilaikymas būtų ypač rimtas virsmo eigos pažeidimas, nes be pagalbos velioniui sunku įveikti žemiškųjų įpročių trauką.

Būdavo manoma, kad velionis šešias savaites po mirties yra netoliese, todėl Žemaitijoje šalia namų ant medžių 40-čiai dienų iškabindavo abrusus (82; 251), o baltarusiai velionio namuose šešias savaites po paveikslais nakčiai ant drobės gabalo dėdavo stiklinę vandens. Po šeštinių vanduo nebestatomas, o drobė atiduodama ubagams ar Bažnyčiai (97; 569). Po velionio mirties 40-čiai dienų iškabindavo rankšluostį ir Rusijoje. O Mažojoje Lietuvoje sakydavo, kad *šermenyse vėlės prie pakabintų už durų įlaidinių abrusų slapstosi* (13; 77). Šie papročiai, nekalbant apie patį žodį *vėliava*, aiškiai rodo, kad vėlėms kabinami abrusai, juostos ar šiaip pailgos medžiagos skiautės, kurios kai kur ir dabar rišamos kapinėse ant paminklų ir kryžių, yra vėliavos pirma-vaizdis. Į karą taipogi jodavo su vėlėmis, taigi su vėliavomis. Juostos, kurios dabar rišamos prie vainikų, taip pat yra šio papročio liekana.

Pasak karelių, *velionis po šešių savaičių išeina į anapusinį pasaulį* (91; 113). Rusijoje sakoma, kad *keturiasdešimtinėse (в сороковины) velionis paskutinį kartą pietauja prie šeimos stalo*, todėl pasibaigus

šiam laikotarpiui kepdavo kopėčias, kad siela liptų į dangų (70; 185). Lūžis arba riba po šešių savaitių laikotarpio atsispindi ir slaviškame šeštinių pavadinimo sinonime *останье* (97; 592) – ‘tvoros tarpsnis’, ‘tvora kaimo gale’ (palyginimui – *остановить* ‘sustabdyti’, ‘nutraukti ryšį’). Ir iš tikrųjų, Žemaitijoje abrusus nuo medžių nukabindavo po šešių savaitių, o Baltarusijoje nebestatydavo stiklinės su vandeniu velioniui prie abruso po šventais paveikslais ir abrusą nukabindavo. Šia apeiga, kuri baltarusiškai vadinama *останье*, baigiamas stipraus ryšio su velioniu tarpsnis. Lietuviškai tokią apeigą ir apskritai po 40-ies (dabar – po 30-ies) dienų atliekamas paminėjimo apeigas galima vadinti *palikynomis* arba *atskirtynomis*. Iš tiesų tie, kas stipriau jaučia artimųjų netektį ar atidžiau seka savo vidines būsenas, pastebi, kad po ketvirtynų palengvėja, velionis tarsi atitolsta, atsiskiria, o netekties jausmas sumažėja.

Pavadinimas *palikynos* išplaukia iš žodžio *paminėjimas*, kuris siejamas su veiksmazodžiais *paminėti* ir *paminti* bei žodžiais *paminklas* ir *pamina* ‘pakopa, kuri paminama, kai ant jos atsistojama’, *paminos* ‘tai, kas paminta, priminta’. *Paminėti* ir *paminti* yra neperskiriamos prieštaros, kurios abi yra žodyje *paminėjimas*. Paminėdami mirusiųjų mes juos ne tik prisimename, bet ir paminame – pamirštame. Jie tampa tuo pamintu pagrindu, į kurį remiasi tolesnis gyvųjų gyvenimas. Todėl mirusiųjų paminėjimas yra ne tik jų prisiminimas, bet ir atsiskyrimas nuo jų (atskirtynos) bei jų palikimas (palikynos). Tai patvirtina ir Permės gubernijoje užrašyta apeiga: *Po šešių savaitių giminės kartu su kaimynais eidavo lydėti vėlės. Už kaimo vartų purtydavo rankšluostį, žemai nusilenkdami į kapinių pusę* (81; 94). Paminėję ir pasimeldę, išlydėdavo velionį už kaimo vartų ir (pamindami) atsisveikindavo su juo. Lietuviai taip darydavo jau laidotuvių dieną: *Po pakasynų, svečius pavaišinus, nekurie vyrai, paėmę staltiesę, neša į tūlą laiką keliu ir sustoję graudena numirėlį, kad jis ramus būtų. Tai atlikę grįžta namon su persiliudijimu, jog jis juos paliks pakajingus* (13; 11).

Pirmoji panašaus pobūdžio nujunkymo (atskyrimo), galima sakyti, pervedimo į kitą padėtį apeiga atliekama laidojant. Tai – triskartinis žemių bėrimas ant velionio karsto. Taip daro kiekvienas, kas yra pilnai atsisteisęs su velioniu. Jeigu velionis kam nors skolingas, tai skolintojas, užkasant karstą, įberia į duobę tik dvi saujas žemių, o tre-

čią pasilieka sau. Kuomet mirusiojo giminės atiduoda jam skolą, tuomet skolintojas turi nunešti ir išberti ant kapo ir tą trečią žemių sauja (8; 89). Anksčiau žemes berdavo nueidami, ant jau supilto kapo (8; 89). Taip darydavo visi atsisveikinantieji, net ir tie, kurie nelydėdavo velionio į kapines, nes tai – pervedimo į naują padėtį (atskyrimo) apeiga. Atsisveikinimo vietoje (paprastai tai būdavo kaimo vartai) pasiliekan tieji karsto pusėn mesdavo tris saujas žemių, o žiemą sniego (8; 89 ir 97; 544).

Senesniuose Mažosios Lietuvos papročių aprašymuose minima, kad *budynėse seniau būdavo (degtinė) šaukštais semiamą, nes taip reikalauja lietuviški prietarai* (8; 64). Apeiginis gėrimas, semiant jį šaukštais, būdavo geriamas visuose virsmuose (prisiminkime *marčios kraujo* gėrimo apeigą vestuvėse ir krikštynose). XX a. pirmoje pusėje šis apeiginis gėrimas budynėse jau gertas nebe šaukštu, tačiau prie *pašarvoto numirėlio, kojūgalyje ant kėdutės būdavo pastatoma degtinė qsoťyje ar šiaip inde ir puodelis šalia. Kiekvienas naujai atėjęs sukalbėdavo prie numirėlio poterių, paskui priėjęs pasisemdavo iš indo puodeliu truputį degtinės ir išgerdavo. Gerti turėjo visi, suaugę ir maži vaikai, o išgėrę sakydavo: 'Amžiną atilsį, duok jam dangų!'* (61; 145). Tai nujunkymo arba atskyrimo nuo gyvųjų bendruomenės apeiga, kuria esantis virsme velionis, tariant žodžius *amžiną atilsį, duok jam dangų*, simboliškai pervedamas į naują būties tarpsnį.

Pamirštas draudimas tarti velionio vardą taip pat yra atskyrimo – nujunkymo nuo gyvųjų paprotys. J. Balys į papročių apie laidotuves rinkinį įdėjo keturis užrašymus, draudžiančius minėti velionio vardą. Pavyzdžiui, švenčioniškiai sakydavo: *Po smerčiai kai dalijasi turtus, tai nereikia jo vardas minėt, nes jam aname svieta labai sunku* (8; 94). P. Dundulienė rašo: *Kad nutrūktų ryšys su mirusiojo vėle, šermenyse ir kurį laiką po jų buvo vengiama minėti mirusiojo vardą* (23; 257). Iki šių dienų kai kuriose Lietuvos vietovėse, pavyzdžiui, Ramygalos apylinkėse šis paprotys išliko maldų už velionį paaaukojimo formulėje. Per budynes, laidotuves ir ketvirtynas, aukodami maldas už mirusįjį, netaria jo vardo, bet maldas aukoja kreipdamiesi į velionio šventąjį globėją, prašydami globoti mirusįjį. Pavyzdžiui, jei velionio vardas Antanas, tai baigus maldas giedama: *Šventas Antanai globėjau, globok sielą jo, / Melskis prie Dievo už sielą jo!*

Mirusysis, kaip ir jaunikis ar nuotaka, netenka savo tikrinio vardo

ir tampa *velioniu*, o po metų, kaip jau minėta, visi mirusieji vadinami vienu bendriniu vardu *diedas* (97; 593). Senesni žmonės (pavyzdžiui, S. Davydavičienė iš Vievio apyl., Kazokiškių) dar XX a. viduryje prisiminė, kad ant paminklinio kryžiaus nerašydavo nei vardo, nei pavardės. O jei rašydavo, tai ne vardininko, bet naudininko linksnyje. Ir per metines, kai maldos skiriamos visai velionio giminei, netariami mirusiųjų vardai, bet, naudojant minėtą kreipinį į šventuosius Globėjus, paaukojamos maldos už visus giminės mirusiuosius. Šitą paprotį yra aprašęs ir M. Katkus „Balanos gadynėje“.

Nuo šeštinių arba ketvirtynų prasideda pasyvaus ryšio su velioniu tarpsnis, bet neužmirštant už jį pasimelsti. Artimieji *rūpinasi, kad iki metinių numirėlis nebūtų užmirštas, tad ir elgetoms, duodami vertingesnį daiktą, prašo kalbėti visus metus kasdien rožančių, sekmadieniais stacijas apvaikščioti ir pan.* (19; 187). Suėjus metams nuo mirties dienos rengiamas mirusiojo atminimas – vadinamosios metinės. Jeigu ketvirtynos (šeštinės) gali būti keliamos ir be vaišių, tai metinėms vaišės būtinios. Tame atsispindi ketvirtynų ir metinių skirtumas. Jeigu ketvirtynų paskirtis yra dvasinis velionio pamaitinimas, tai metinės skiriamos dar ir gyviesiems. Jomis velionis galutinai išvedamas iš šeimos narių tarpo (baigiasi gedulas ir našlė ar našlys gali tuoktis) ir įvedamas į mirusiųjų bendruomenę, t. y. pakeliamas į naują, jau tikro *diedo* (plačiau apie šį vardą sužinojome skyriuje *Įvardijimas*) padėtį, nes *dūšę po metų Ponas Dievas aukščiaus pakel* (13; 27, – išryškinta mūsų). Iki metinių visos maldos buvo aukojamos tik už minimąjį velionį, o metinėse pirmą sykį velionis minimas kartu su visos giminės mirusiais (13; 27). Metinės yra ritualas, kuriuo baigiamas mirties virsmas. Po metinių mirusiajam paminėjimai atskirai nebedaromi. Jis prisimenamas tik paminėjimuose, kurie skiriami visos giminės mirusiesiems.

SAĖMONINGUMAS MIRTyje

Mirties virsmo suvokimas praskleidžia anapusinės būties šydą. Gyvenimas nėra pastovus ir tolygus. Tai – nuolatinis pulsavimas, kaita, tarytum amžinas tekėjimas. Ilgesnius būties laikotarpius keičia trumpesni, tapsmo tarpsniai. Žmogaus rūpestis – toje nuolatinėje kaitoje suvokti savo esmę, apčiuopti nenutrūkstamą gyvenimo giją ir ne-

pamesti jos lemiamuose žmogiškosios būties tarpsniuose – virsmuose.

Senoliai sakydavo: *Duok Dieve mirt, bet nepražūt*. Mirtis jiems nesukeldavo baimės ar pasimetimo. Jos paslaptis buvo tolygi gimimo slapčia. Mirtis būtina gyvenimui palaikyti ir žmogui atsinaujinti. Šiais laikais dauguma visa tai suvokia priešingai. Kintant mirties suvokimui kinta ir papročiai. Velionio išlydėjimas jau tapo mirusiojo laidojimu. Baltą gedulo spalvą pakeitė juoda. Iki XIX a. vidurio įkapių ir gedulo spalva buvo balta (19; 196). Nuo tų laikų ir likęs paprotys, vaizduojant numirėlį rengtis baltai ar gaubtis balta paklode (19; 193). Balta spalva vyravo ir rytinių slavų laidojimo bei gedulo papročiuose (81; 96). XIX–XX a. sandūroje iš miestų ir Vakarų Europos plintanti juoda spalva išstūmė baltą mirties spalvą (81; 97). Pereinamuoju laikotarpiu buvo nešiojamas ir dviejų spalvų – baltos ir juodos – gedulas. Balta spalva simbolizuoja naujo būties tarpsnio pradžią, o juoda – žemiškojo gyvenimo pabaigą.

Balta spalva jau dabar vėl grįžta. *Esu dalyvavusi, – pasakojo 53 metų kaunietė, – kelių savo tikinčių katalikų draugų tėvų laidotuvėse – dalis jų drabužių buvo balti. O viena mirusioji (mirusi gal nė 50 m. nesulaukusi), dar sirgdama reikalavo ją laidoti su kuklia, šviesia drobine suknyte – maišiuku, ir net apauta ji buvo ne bateliais, o iš nebalintos drobės pasiūtomis tapkutėmis. Ir karstas – be jokių puošmenų – tiesiog dėžė, sukalta iš šviesių lentų ir tiek. O ir palydėjimas, laidotuvės buvo labai gražios – be gėlių, bet su daugybe žvakių ir nuolat draugų giedamomis psalmėmis, giesmėmis, kalbamu rožiniu, garsiai skaitoma maldaknyge. Tos budynės (prie pašarvotos velionės) buvo net kažkaip linksmos – lankytojai, tuo metu kai nesimeldė, tiesiog kalbėjosi, net juokavo ir pan. O, pavyzdžiui, mano vyro tėvelio laidotuvėse (nors mes negalėjome jo šarvoti taip, kaip norėjosi mums, – dėl anytos, t. y. našlės, nes jos pažiūros kitokios) pora atėjusių draugų reiškė ne užuojautą, o sveikino mus, tėvelį palydint į Amžinybę, pas Kūrėją. Tai savaime iššaukė šypsenas, o ne ašaras. Mes su vyru taip pat nesistengėme viltis būtinai tik juodus drabužius.*

Būtina susigrąžinti prarastą mirties suvokimą ir visumos bei amžinybės jausmą. Kai suprasime, kas yra mirtis, – tuomet jos nebijosime. Žmogus bijo to, ko nežino, nepažįsta. Suvokus mirties esmę, ji vietoj netekties taps atradimu. Argi be pabaigos gali būti pradžia, o be mirties – gimimas? Ten, kur baigiasi vienas takas, prasideda kitas.

Nauja būtis atsiveria tik per senojo gyvenimo praradimą. Tuomet viskas stoja į savo vietas; į gyvenimą žvelgiame kitomis akimis, nesikabiname į jį bet kokia kaina ir gyvename tikrai žmogaus vertą dvasinį – kūrybinį gyvenimą.

Dabar didžioji dalis žmogaus minčių sukasi apie ištaigingesni gerbūvį. Ir, gink Dieve, – nieko neprarasti. Nuolat drebama, kad niekas neatsitiktų, rūpinamasi būsima pensija, trokštama ramios ir aprūpintos senatvės. Bet tai –ėjimas prieš būties dėsnius, o ir prieš senąją aisčių kultūrą. Ruošti sau šiltą vietą ar viskuo aprūpintą senatvę, – tai ruošti stinguliui, sudarančiam sąlygas ilgam strigti, t. y. merdėti mirties virsme.

Ruošimasis mirčiai yra ne tik minties nukreipimas į ateitį ir naujos sąmonės kūrimas, bet ir mokymasis gyventi. Iš tiesų, ***mokytis mirti – tolygu mokytis gyventi***, nes pusę žmogaus gyvenimo sudaro netektys, praradimai, atsisveikinimai ar pralaimėjimai. Tai vis didesnės ar mažesnės mirtys. Kitą gyvenimo pusę sudaro atradimai, pasisveikinimai ar laimėjimai. Net ir kvėpuodami mes nuolat iškvėpdami mirštame, o įkvėpdami – gimstame. Tai, ką vadiname mirtimi, yra tik didžiausias praradimas, bet todėl jis yra ir didžiausias laimėjimas. Tas, kuris moka prarasti, netekti ir pralaimėti, moka ne tik mirti, bet ir gyventi. Tik per praradimus ir netektis, kurie visada veda į naujus atradimus ir laimėjimus, turtėja ir auga žmogaus dvasia. Taip žvelgiant, žmogaus gyvenimas yra tarsi ***kelionė*** tiltu tarp mirties (arba praradimo) ir gimimo (arba atradimo) krantų. Mirdamas gyvenimui fiziniame kūne, žmogus gimsta į nefizinę būtį – gyvenimui dvasiniame kūne arba, kaip rašė apaštalas Paulius, *sėjamas gendantis kūnas, keliasi negendantis* (1 Kor 15, 42).

Į senatvę derėtų žiūrėti kaip į atsitolinimą nuo pojūčių pasaulio, nuo materialių poreikių. Sąmoningas atsitolinimas nėra mirtis, bet tik ***rimtis – ruošimasis prisikėlimui***. Gyvenimo pasikeitimas, bent jau artėjant senatvei, yra būtinas tam, kad žmogus pasijustų gyvas ne vien kūnu, ne vien jausmais, bet gyvas ir savo esme. Tai skaidėjimo (skaistyklos) pradžia žemėje. Skaistykla žemėje – tai minties kreipimasis ateitin, ateities sąmonės kūrimo pradžia. Taip kūno irimas tampa kūrimu, o mirtis – gyvenimo sąlygų pakeitimu.

Reikia tikėtis, kad besiplečianti žmonių sąmonė pajėgs apjungti

visus būties reiškinius į vieną, iš esmės nedalomą visumą ne tik teoriškai, bet ir praktiškai. Tuomet mirtis vėl taps tik perėjimu į dvasinę būtį. Visuminės (integralinės) sąmonės žmogus mirtį pasitiks su pasitikėjimu, nes, kaip sakė šv. Augustinas, tik mirties akivaizdoje gimsta tai, kas amžina – žmogaus savastis. Tik prarandant tai, ką turime, atrandama tai, kas nebeišnyksta.

Šiuolaikinė psichologija, nors ir pamažu, tarsi iš naujo atranda teigiamas mirties virsmo puses. Tarp metodų dvasinei sveikatai pagerinti vis dažniau pasitaiko patarimų įsivaizduoti savo paties mirtį ir laidotuves (18; 37).

Visais amžiais juokas ir mirtis dažnai būdavo greta. Juokaujama net mirties patale. *Pirmą kartą atiduodu duoklę gamtai*, – šmaikštavo Rusijos Imperatoriškųjų teatrų direktorius Naryškinas. Tas, kuris moka iš savęs pasijuokti, – teigia psichologai, – tas jau įpusėjo sveikimą. Panašiai ir tas, kuris sugeba pasijuokti iš mirties, jau bent dalinai įveikė mirties baimę.

Pašmaikštavimai apie mirtį, neretai verčiantys susimąstyti ir keisti požiūrį į kūno praradimą, tebekuriami ir šiandien. Psichologas I. Vaginas yra surinkęs jų nemažai ir naudoja savo darbe. Atsipalaiduokime ir pasijuokime taip, kaip lydetuvėse juokdavosi senųjų kultūrų žmonės.

Kapinės – tai žmonių, kurie galvojo, kad pasaulis be jų neišsivers, susirinkimo vieta.

Mirti – tai reiškia prisijungti prie daugumos.

Atėjo mirtis ir sako: Išėik! Be daiktų!

Dėl mano mirties prašau kaltinti mano gyvenimą.

Ligonis ant operacinio stalo. Šalia jo barzdotas, baltu chalatų chirurgas jį ramina:

– Nesijaudinkite ir užsimerkite. Viskas bus gerai.

Netrukus žmogus atsibunda ir klausia:

– Na kaip, daktare, mano reikalai?

Šalia stovinti baltai vilkinti žmogysta atsako:

– Aš ne daktaras, o apaštalas Paulius.

Miršta žmogelis ir Anapus nusineša butelį. Vienam gerti nesmagu. Iš pradžių surado antrą, o vėliau atsirado ir trečias. Ėmė pilstyti gėrimą į stiklines... Tačiau trečiasis kažkoks keistas – tai išnyksta, tai vėl atsiranda. Jam ir sako:

– Na, pasėdėk ramiai. Taip gi negalima.

– Norėčiau, bet reanimatoriai dar nepaleidžia.

Numirė senukas su senute ir papuolė į rojų. Vaikšto, su aplinka susipažįsta. Visur nuostabi gerovė, nepaprastas grožis... Staiga senelis kažką prisiminė, apsiniaukė ir trenkė senelei per ausį. Ta šaukia:

– Išprotėjai, seni! Už ką?

– Yra už ką! Jeigu ne ta tavo primesta dieta, mes jau prieš penkis metus būtume čia buvę! (68; 135–149)

Esame pernelyg įsitempę ir priešinamės tam, kas turi vykti. Juokas atpalaiduoja ir skatina sąsąmoninį visos būties reiškinių vieningumo suvokimą. Atsivalaidavę mes vis mažiau priešinsimės natūraliam vyksmui – mirčiai ir išgyvensime ją *sąmoningiau*, patirdami jos poveikį akimirka po akimirkos, stebėdami vykstančius pasikeitimus lengvai pereisime į Anapilį. Skirdami pakankamai dėmesio tam, kas vyksta prieš mirtį, nesunkiai pastebėtume atsirandančius sąmoningumo pokyčius ir tapatumo pasikeitimus, kurių neįžvelgiame elgdami si „civilizuotai“, t. y. priešindamiesi mirčiai.

Mes nemažai laimėtume, skirdami daugiau dėmesio savo pojūčiams artinantis mirčiai ir išdrįsdami atvirai apie juos kalbėti. Tokius laimėjimus nesunku suprasti kad ir iš šio, paskaitos metu gauto pasakojimo su klausimu. *Mano giminaitis, gulėdamas mirties patale, klausė: ‘Kaip čia yra, kad aš guliu ir vaikštau? Mane lanko mirusieji giminės. Va, jau ir Kęstas atėjo’. Kęstas – tai neseniai autoavarijoje žuvęs pusbrolis. Jo žmona sakosi, kad ji su juo kalbasi kiekvieną naktį. Tą naktį, kai mirė mano giminaitis, ji taip pat bendravo su velioniu Kęstu, tačiau jis išėjo anksčiau, pasakęs: ‘Einu pasitikti Mykolo’. Sulyginus valandas pasirodė, jog tai buvo mano giminaičio (Mykolo) mirties laikas. Ar iš tiesų taip yra?*

Keista, tačiau šiuolaikinis, racionaliai mąstantis žmogus labiau pasitiki *niekuo* nepagrįstomis teorijomis, teigiančiomis, kad po mirties nieko nėra, o ne tuo, ką jis pats ar kitas jaučia arba išgyvena.

Artinantis mirčiai, dvasinis kūnas arba vėlė pradeda atsiskyrinėti nuo fizinio kūno. Tačiau dauguma žmonių, kurie yra *susitapatinę* su fiziniu kūnu ir savęs be jo neišsivaizduoja, to nepastebi, nes visas jų dėmesys skirtas mėsos kūnui. Tačiau tas, kuris save suvokia kaip sąmonės reiškinių ir mirčiai nesipriešina, gali nesunkiai pastebėti prieš mirtį vykstančius savivokos pasikeitimus. Stebėdamas visa, kas vyksta, jis gali atrasti naujai atsiveriančias galimybes ir pradėti save tapatinti ne su fiziniu kūnu, nuo kurio pamažu atsiskiriama, bet su dvasiniu.

Jeigu išeinančiojo sąmoningumas per menkas, jam gali padėti slaugantysis. Jis galėtų tapti mirštančiojo tiltininku ir pamokyti jį. *Kaip gerai, kad pastebi save vaikščiojantį. Palik savo ligos ar senatvės suardytą mėsos kūną kaip sudėvėtą drabužį ir, tapatindamasis su dvasiniu kūnu, vilkis naują. Būk atidus tam, kas vyksta. Neišsigąsk atėjusių tavęs pasitikti mirusiųjų. Klausyk jų patarimų, būk uolus mokinytis ir tikėkis pagalbos iš aukščiau. Nebūk prisirišęs prie to, ką palieki. Atsimink jausmo ir minties reikšmę. Dabar kiekviena tavo mintis ar jausmas išsipildo akimirksniu. Tu net matai tai, apie ką galvoji. Kiekvienas jausmas tave nubloškia į džiaugsmo ar liūdesio būseną. Stenkis išlikti ramus. Melskis į savo dangiškuosius globėjus. Stebėk savo jausmus ir mintis. Žiūrėk, kad jos būtų ramios ir taikingos: tavo būseną priklauso tik nuo jų. Atmink, kad Dievas tave myli besąlygiškai.*

Šitaip ar panašiai pamokytas išeinantysis, jeigu jis apie visa tai buvo girdėjęs ir anksčiau, bus sąmoningesnis ir lengviau įveiks didelius pokyčius nešantį mirties virsmą. Labai svarbu, kad žmogus jau būtų apie tai girdėjęs anksčiau ir ruošęsis mirčiai, nes pakeisti savo įsitikinimus ir lūkesčius per trumpą laiką labai sunku.

Senovės lietuviams mirtis buvo šviesi. Tokia ji taptų ir mums, jei, kaip ir mūsų protėviai, išgyventume pasiruošimo mirčiai – *kunigavimo* tarpsnį. Tačiau kaip tai padaryti dabarties sąlygomis? Į mišką, ko gero, neišeisim, tačiau sukurti kunigavimo – pasiruošimo mirčiai – ramumas, kurios būtų atviros visiems pageidaujantiems, įmanoma. Vakarų šalyse jau keletą dešimtmečių (nuo 1966 m.) veikia hospisai,

t. y. slaugos namai, kuriuose ruošiama mirčiai. Tačiau į juos patenka tik mirtini ligoniai. Mirštančiojo sąmoningumas jau gali būti blausesnis, be to ne kiekvienas tampa ilgai sergančiu mirtinu ligoniu.

Senoji aiškių kultūra nurodo kitą išeitį. Materialus kunigavimo pagrindas buvo diedaduonės, pasėdų ir kalėdojimo papročiai. Šiandien tuo rūpintis nebereikia. Į pensiją išėjęs žmogus yra materialiai daugmaž aprūpintas, kalėdoti jam nereikės. Tereikia išnaudoti šią natūralią, paties gyvenimo siūlomą galimybę ir paversti ją pasiruošimu dvasiniam gyvenimui – kunigavimui. Šviesesnieji, kaip senosios kultūros tiltininkai, galėtų ruošti mirčiai sunkiai sergančius. Tokios veiklos reikalingumą parodė E. Kiubler-Ross knygoje „Apie mirtį ir mirimą“ (37). Tereikia kitokio savęs, gyvenimo ir mirties suvokimo, ir mirtis iš kankinančios baimės virs ypatingu, šviesiu išgyvenimu, tiesiančiu kelius į dvasinę būtį. Mirties priėmimas ir įjungimas į savo gyvenimą, kaip yra pastebėta, gydo ne tik žmogaus dvasią, bet ir jo kūną. Tik visiškai priėmęs mirtį, žmogus gali tapti pilnatviškas, o tuo pačiu ir visokeriopai sveikas.

Besikeičianti pasaulėvoka pakeis ir XXI a. laidotuvių – lydėtuvių papročius. Sumažės dėmesys irstančiam mėsos kūnui, kuris dabar neretai užvaldo visą mirštančiojo (ir jo artimųjų) sąmonę, ir didės dėmesys psichologinei – dvasinei žmogaus būsenai. Įgavę naują pavidalą, sugrįš kai kurie pasiruošimo mirčiai, marinimo ir minėjimo papročiai. Mums vėl teks išmokyti pasiruošti mirčiai, pamokyti išeinantįjį ar jau išėjusį. Vis mažiau liks liūdesio ir gailėjimo, kurie šviesėdami virs ilgesiu. O budynės ir paminėjimai taps šviesesni, galbūt net su pokštais, pajuokavimais, nušviesinančiais natūralų netekties liūdesį.

Lydekime savo artimuosius, gimines ar draugus šiek tiek liūdėdami, nes mūsų dar tebelaukia nelengvi darbai, bet ir pavydėdami, nes ne mes išvykstame į nuostabią kelionę ir ne mums atsiveria naujos dvasinės būties galimybės...

LITERATŪROS SĄRAŠAS

mirties virsmui

1. Adam A., Berger R. Pastoralliturgisches Handlexikon. Freiburg – Basel – Wien, 1986.
2. Aistis J. Katarsis. V., 1988.
3. Alseikaitė–Gimbutienė M. Pagoniškos laidojimo apeigos Lietuvoje // Gimtasai kraštas, Šiauliai, 1943.
4. Astrauskas R. Raudos intonacija lietuvių muzikiniame folklоре // Liaudies kultūra, 1994, Nr. 4.
5. Atbėga elnias devyniaragis. R. Sabaliauskienės tautosakos ir etnografijos rinktinė. V., 1986.
6. Aukštaičių melodijos. V., 1990.
7. Bakutytė Ž. Kaip Afrikoje keliaujama iš vieno pasaulio į kitą // Sandora, 2001, Nr. 11.
8. Balys J. Mirtis ir laidotuvės. Čikaga, 1987.
9. Balys J. Vaikystė ir vedybos. Čikaga, 1979.
10. Balys J. Lietuvių kalendorinės šventės. V., 1993.
11. Balys J. Lietuvių kalendorinės šventės. Silver Spring, Md., 1978.
12. Basanavičius J. Iš senovės Lietuvių mitologijos. V., 1926.
13. Basanavičius J. Iš gyvenimo vėlių bei velnių. Kaunas, 1928.
14. Bytautas R. Šis tas iš Lietuvių kalbos filosofijos. Kaunas, 1908.
15. Būga K. Rinktiniai raštai. T. I, V., 1958.
16. Būga K. Rinktiniai raštai. T. II, V., 1959.
17. Būga K. Rinktiniai raštai. T. III, V., 1961.
18. Carlson R. Nesigraukite dėl smulkmenų, nes tai tik smulkmenos. Kaunas, 1998.
19. Čilvinaitė M. Sarginimo, marinimo ir laidotuvių papročiai // Gimtasai kraštas, Šiauliai, 1943.
20. Čiurlionytė J. Lietuvių etnografinės muzikos apžvalga // Tautosakos darbai, t. 5, Kaunas, 1938.
21. Das Tibetanische Totenbuch. Zürich, 1953.
22. Daukantas S. Būdas senovės lietuvių kalnėnų ir žemaičių. Kaunas, 1935.
23. Dundulienė P. Lietuvių etnografija. V., 1982.
24. Dulaitienė–Glemžaitė E. Kupiškėnų senovė. V., 1958.
25. Fraenkel E. Litauisches etymologisches Wörterbuch. Göttingen, 1962.
26. Greimas A. J. Velinas ir Kalevelis // Metmenys, 1986, Nr. 52.
27. Hampe J. K. Sterben ist doch ganz anders. Stuttgart, 1975.
28. Hartman Ann, Laird Joan. Family – Centered Social work Practice. New York, 1983.
29. Henris Vordsvortas Longfelon. Hiavatos giesmė, V., 1981.
30. Jasinevičiūtė–Ivanauskienė A. Kai kurie varpų kultūros aspektai // Menotyra, Nr. 14, V., 1986.

31. Jucevičius L. A. Raštai. V., 1959.
32. Juška A. Lietuviškos svodbinės dainos. T. II, V., 1955.
33. Juška A. Lietuviškos dainos. T. III, V., 1955.
34. Kalėdojimas // Liaudies kultūra, 1995, Nr. 5.
35. Katkus M. Raštai. V., 1965.
36. Kempietis T. Kristaus sekimas. Marijampolė, 1939.
37. Kiubler–Ross E. Apie mirtį ir mirimą. Kaišiadorys, 2001.
38. Kraštas ir žmonės. V., 1988.
39. Kriauza A. Vaikai ir jų auginimas Kupiškio apylinkėje // Gimtasai kraštas, Šiauliai, 1943.
40. Lasickis J. Apie žemaičių dievus. V., 1969.
41. Laumių dovanos. Lietuvių mitologinės sakmės. Paruošė N. Vėlius V., 1979.
42. Lazdynų Pelėda. Raštai. T. I, V., 1954.
43. Lekia mano žirgelis. Latvių dainos. V., 1989.
44. Maccina A. Filosofijos kilmė ir prasmė. Roma, 1978.
45. Marcinkevičienė N. Žmonės – apie mirtį ir pomirtinį gyvenimą // Liaudies kultūra, 1997, Nr. 5.
46. Mickevičius J. Žemaičių krikštynos // Tautosakos darbai, T. I, Kaunas, 1935.
47. Moody R. Life after life. Harrisburg, 1976, (savilaida).
48. Moody R. Reflections on life after life. New–York, 1978, (savilaida).
49. Rolanas R. Mikelandželo gyvenimas. V., 1963.
50. Sämtliche schriften der heiligen Theresia von Jesu. Vierter Band, Erster Teil. Regensburg, 1922.
51. Tatarūnienė R. Dievas keliaujantis inkognito // Liaudies kultūra, 2001 Nr. 1.
52. Tauta ir žodis. T. I, Kaunas, 1923.
53. Tauta ir žodis. T. IV, Kaunas, 1936.
54. Tautosakos darbai. T. IV, Kaunas, 1938.
55. Urbanavičienė D. Apeiginis judesys laidotuvėse ir mirusiųjų paminėjimuose // Liaudies kultūra, 1992, Nr. 4.
56. Vaikų dainos. V., 1980.
57. Valančius M. Palangos Juzė. V., 1977.
58. Vėlius N. Lietuvių pasakų senelio – dievo kilmės problema // Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. 1979, t. 3 (68).
59. Vėlius N. Chtoniškasis lietuvių mitologijos pasaulis. V., 1987.
60. Vydūnas. Sieben hundert Jahre deutsch-litauischer Beziehungen. Rūta – Verlag Tilsit, 1932.
61. Vyšniauskaitė A. Laidotuvių papročiai Lietuvoje XIX–XX a. // Iš Lietuvių kultūros istorijos, t. III, V., 1961.
62. Woolger R. Other Lives, Other Selves. New York, Bantam Books, 1988.
63. Альбедиль М. Ф. Регламентация поведения в связи с четырьмя стадиями жизни в индуизме // Этнические стереотипы поведения. Ленинград, 1985.
64. Арьес Ф. Человек перед лицом смерти. М., 1992.
65. Белов В. Лад. Архангельск, 1985.
66. Бернштам Т. А. Молодежь в обрядовой жизни русской общины XIX – начало XX в. Л., 1988.

67. Бернштам Т. А. Свадебная обрядность на Поморском и Онежском берегах Белого моря. // Фольклор и этнография. Ленинград, 1974.
68. Вагин И. О. Психология жизни и смерти. Санкт-петербург, 2001.
69. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка. Т. 1–4, М., 1955.
70. Даль В. И. Пословицы русского народа. М., 1994.
71. Дмитрук М. Мысль в реке времени // Строительная газета, 1988, 30 октября, Но 250.
72. Духовная культура Сегозерских карел конца XIX–XX в. Ленинград, 1980.
73. Еремина В. И. Ритуал и фольклор. Ленинград, 1991.
74. Кавтаськин Л. С. Пережитки обрядов, причитаний и песен, связанных с древним мордовским обычаем имитации свадьбы при похоронах умершей девушки // Фольклор и этнография. Л., 1974.
75. Карельские причитания. Петрозаводск, 1976.
76. Конка У. С. Карельская свадебная причитальщица // Фольклор и этнография. Л., 1974.
77. Коротков К. Г. Экспериментальные исследования активности сознания человека после смерти // Сознание и физическая реальность. Т. 1–2, 1996.
78. Костамаров Н. И. Очерк домашней жизни и нравов великорусского народа в XVI–XVII столетиях. Санктпетербург, 1860.
79. Кремлев И. А. Программа сбора материала по похоронно-поминальным обычаям и обрядам // Русские: семейный и общественный быт. М., 1989.
80. Луис Е. Лагранд. Общение после смерти. Санкт-Петербург, 1997.
81. Маслова Г. С. Народная одежда в восточно-славянских традиционных обычаях и обрядах XIX – начало XX в. Москва, 1984.
82. Невская Л. Г. Погребальный обряд в Пелясе // Балто-славянские этноязычные контакты. М., 1980.
83. Никифоровский Н. Простонародные приметы и поверья, собранные в Витебской Белорусии. Витебск, 1897.
84. Плыкин В. Д. Вначале было слово или след на воде. Ижевск, 1995.
85. Пропп В. Я. Русские аграрные праздники. Л., 1963.
86. Пухначев Ю. В. Загадки звучащего металла. М., 1974.
87. Ревуненкова Е. В. Ребенок в представлениях батаков Северной Суматры // Этнография детства. М., 1988.
88. Седакова О. А. Материалы к описанию полесского погребального обряда // Полесский этнолингвистический сборник. М., 1983.
89. Седакова О. А. Поминальные дни и статья Д. К. Зеленина «Древнерусский языческий культ заложных покойников» // Проблемы славянской этнографии. Л., 1979.
90. Сумцов Н. Ф. О свадебных обрядах преимущественно русских. Харьков, 1881.
91. Сурхаско Ю. Ю. Семейные обряды и верования карел. Ленинград, 1985.
92. Сурхаско Ю. Ю. Карельская свадебная обрядность. Ленинград, 1977.
93. Тихоплав В. Ю., Тихоплав Т. С. Физика веры. Санкт Петербург, 2001.
94. Токарев С. А. Религиозные верования восточнославянских народов XIX века. М., 1957.
95. Топоров В. Н. Язык и культура: об одном слове – символе // Балто-славянские исследования 1986. М., 1988.
96. Фрезер Д. Золотая ветвь. М., 1982.

97. Шейн П. В. Материалы для изучения быта и языка русского населения Северо-Западного края. Т. I, часть 2, Санктпетербург, 1890.
98. Шейн П. В. Материалы для изучения быта и языка русского населения Северо-Западного края. Т. II, Санктпетербург, 1893.

Papildoma literatūra antrajam leidimui:

99. Inčiūrienė J. Aš neklausiu ar reikia, bet duodu. Kaunas, 2007.
100. Kudirka J. Vėlinės. V., 1991.
101. Patackas A., Žarskus A. Mirties virsmas. V., 1990.
102. Žarskus A. Rėdos ratas. Baltų kalendorinės šventės. Kaunas, 2009.
103. Urbanavičienė D. Lietuvių apeiginė etnochoreografija. V., 2000.
104. Paknys M. Mirtis LDK kultūroje XVI–XVII a. Aidai, 2008.

UŽSKLANDA

*Tiesa ne tai, ką galima įrodyti,
bet tai, ko negalima išvengti.*

A. de Sent Egziuperi

Tradicija miršta tada, kai prarandama gyvybingoji jos esmė, o perduodamos tik formos. Lyginant tradiciją su medžiu, galima sakyti, kad būtent sėkla yra toji esmė, o ne medis, kuris iš jos išauga. Medis miršta, palikdamas gyvybingą sėklą, iš kurios vėl išaugs medis. Jeigu perduodama tik formalioji tradicijos pusė, nesuvokiant gyvybingosios jos esmės, tada ji, kaip tas sėklos nesubrandinęs medis, pasmerkta išnykti. Tradicijos išlikimą užtikrina vidinio turinio arba esmės perdavimas. O formas kiekviena karta išaugina savas, panašiai kaip iš sėklos išauga naujas medis. Jeigu rūpinsimės tik formos išlaikymu, pamiršdami papročių ir apeigų prasmes, tradicija neišvengiamai nyks. Amžinos tiesos nepersiduoda mechanškai ar kopijuojant, bet kiekviename laikmetyje gimsta naujai, – jeigu jos išauga iš subrendusio sąmoningumo.

Senovinė tradicija bei dorinė kultūra rėmėsi į genties arba tautos sąmonę. Ji visų pirma rūpinosi ne atskiros žmogaus, bet genties ir tautos gerove. Asmeninė, į egoizmą linkusi pavienio žmogaus sąmonė dar nebuvo tokia stipri, kad galėtų įtakoti bei prireikus pasipriešinti gyvenimo normoms bei tradicijoms bendruomenės, nuo kurios jis priklausė ne tik dvasiškai, bet ir ekonomiškai. Dėl to senosios kultūros žmogus pakludavo papročiams bei gyvenimo normoms. Tačiau daugeliui šiandienos žmonių senovinės dorovės normos ir tradicijos atrodo varžančios ar, mačiau sakant, pažeidžiančios žmogaus teises.

Šiuolaikinė vakarietiškos civilizacijos raida apibūdinama kaip individualizmo triumfas. Nuolat kalbama ir kovoje už asmenines žmogaus teises ir laisves, kurios saugomos aukščiausio lygio deklaracijomis bei konstitucijomis. Žmogaus teisės ir laisvės tampa viena iš svarbiausių politikos krypčių. Tačiau, kita vertus, šiuolaikinio žmogaus asmeninė sąmonė dar nėra pilnai susiformavusi, ypač dva-

sinėje ir dorovės srityse, kuriose žmogus subręsta vėliausiai. Todėl individualizmo pergalė turi ir tamsiąją pusę, atnešę vadinamuosius neigiamus socialinius reiškinius: suirusios šeimos, tėvus turintys našlaičiai, negimusiųjų žudymas, narkomanija, asocialumas bei naujausi lytinių iškrypimų reiškiniai, kurių beveik nebūta senosiose kultūrose. Esame savotiškame virsme – perėjime nuo paprotinės tradicijos, kuri buvo visiems privaloma, prie aukštesnio asmeninio sąmoningumo bei didesnės atsakomybės – neatmetant ir paprotinio paveldo.

Papročiai ir tradicijos sunyko, tačiau juose glūdėjusios dorovės normos tebegalioja, nors „pažangieji“ vadina jas atgyvenomis. Šiuolaikiniam bręstančiam, dar neįgijusiam gilesnio dorovinio matmens žmogui jos nepriimtinos arba menkai suprantamos. Tačiau Gamtos dėsniai arba Dievo įstatymai galioja ir tada, kai jie nepripažįstami, – jų pažeidimas vis tiek neigiamai veikia tiek atskirus asmenis, tiek ir visuomeninį gyvenimą. Tai neišvengiamos kritinio laikotarpio arba virsmo grasos pasekmės. Kiekviename virsme slypi ir žlugimo pavojus (kurį regime dabartinės Europos kultūroje), bet kartu ir naujos galimybės.

Pereidami nuo bendruomeninio (gentinio, tautinio) sąmoningumo prie asmeninio, privalėsime senovinėje baltų paprotinėje kultūroje subrandintą dorovę perkelti į sąmoningos asmeninės moralės lygį – priešingu atveju žlugsime kartu su Europos civilizacija. Šia prasme senoji baltų kultūra, kuri per tautinę lietuvių kultūrą geriausiai išlaikė senąsias Indoeuropos tradicijas, gali svariai prisidėti prie Naujajame Testamente minimo „naujojo žmogaus“ asmeninio sąmoningumo, jo dorovinės brandos. Tai būtų baltiškiosios kultūros įnašas į Europos kultūrą, kuriai labiausiai trūksta būtent dorovinio matmens.

Senieji papročiai tebeglūdi ne tik mumyse, bet ir kiekviename indoeuropietiškujų tautų palikuonyje. Jie yra mūsų praeitis bei tūkstantmetė patirtis, kurią kiekvienas nešiojamės savyje. Tereikia prie jų prisiliesti ir jie atsiveria, atgyja. Mūsų pakitusioje sąmonėje jie turi atlikti virsmą. Tik tada šie praeities prisiminimai, atskleidžiantys gilius gyvenimo ir gyvybės dėsningumus, padės mums susivokti šiame esmių praradimo ir visuotinės nedarnos amžiuje.

Ne kartą teko išgirsti padėkos žodžius (ir raštu, ir žodžiu) iš klausytojų, kuriuos paskaitos apie virsmus ištraukė iš gilios psichologinės

krizės ar net savižudybės. Virsmų ir juose slypinčių galimybių suvokimas grąžina gyvenimui gelmę ir slaptį, esmę bei prasmę.

Šalia akivaizdaus nuopuolio ir vis labiau civilizuotoje Europoje plintančių bei aktyviai platinamų mirties kultūros reiškinių, galima pasidžiaugti nors ir nedideliais, bet jau pastebimais gyvenimo pokyčiais, rodančiais, jog atlikusi virsmą grįžta senoji dorinė kultūra. Ryškiausi pasikeitimai pastebimi gimties virsme (pavyzdžiui, sąmoningas požiūris į gyvybės pradėjimą ir neštumą, noras gimdyti namuose, atgimstantys natūralaus kūdikių žindymo bei auginimo papročiai). Tai rodo, nors ir nedidelės dalies, dabartinių jaunų žmonių dorinės sąmonės, ant kurios neregimo pagrindo laikosi visa kultūra, brendimą ir stiprėjimą.

Šiuolaikinės civilizacijos nesėkmių priežastis – esmių praradimas. *Virsmų knyga* yra žvilgsnis į lietuvių kalbos žodžiuose, tautos papročiuose bei apeigose glūdinčias esmes, bandymas jas prisiminti, nutvieksti asmeninio sąmoningumo šviesa ir iš atgijusios esmės auginti naujas, šių laikų gyvenimo sąlygas bei asmeninį sąmoningumą atitinkančias prasmes.

SUTRUMPINIMAI

- JLD – Lietuviškos dainos (užrašė A. Juška). – V., 1954 – T. 1, 2, 3.
JSD – Lietuviškos svodbinės dainos (užr. A. Juškos). – V., 1955 – T. 1, 2.
LLD – Lietuvių liaudies dainynas, vestuvinės dainos. – V., 1983 – T. 2; V., 1988 – T. 4; V., 1989 – T. 5.
NS – Lietuvių dainos ir giesmės Šiaurrytinėje Lietuvoje, dr. A. R. Niemi ir kun. A. Sabaliausko surinktos. – Helsinkis (Ryga), 1912.
SDŽ – S. Stanevičius. Dainos žemaičių. – V., 1954.
TD – Tautosakos darbai. – K., 1935 – 1940 – T. 1–7.
ŽT – S. Daukantas. Žemaičių tautosaka. – V., 1983 – T. 1–2.

Pastaba: Skaičiai prie sutrumpinimų žymi dainos numerį.

ILIUSTRACIJŲ SĄRAŠAS

1 pav. Pagrindinių virsmo įvykių sąvadas	– p. 45
2 pav. Bendroji virsmo eiga	– p. 102–103
3 pav. Rėdos Ratas	– p. 111
4 pav. Virsmai ir vystymasis	– p. 111
5 pav. Virsmų ir sinergijos ryšys	– p. 119
6 pav. Vestuvių virsmo tarpsnių sąvadas	– p. 154
7 pav. Darna ir grasa nuometėlio galų raštuose	– p. 242
8 pav. Nuometas	– p. 283
9 pav. Sutartinių dainuotojos	– p. 300
10 pav. Gimties virsmo tarpsnių sąvadas	– p. 416
11 pav. Antkapis kaip durys	– p. 442
12 pav. Mirties virsmo tarpsnių sąvadas	– p. 460
13 pav. Gaubimo apeiga laidojant	– p. 470

ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ

- Abraomas, bibl. 157
 Aistis J. 179, 439
 Akelaitis M. 278, 280, 502
 Alekna K. 490
 Aleksandras Nevskis 262
 Andriekus L. 431, 440, 478
 Anskaitis A. 20
 Aries Ph. 436
 Aristotelis 51
 Assagioli R. 206, 207
 Astrauskas R. 433
 Ašmantaitė M. 94
 Augustinas šv. 360, 430
 Balys J. 175, 219, 220, 234, 504,
 515, 526
 Baltrušaitis J. 16, 96
 Banaitis J. 504, 506
 Baranauskas A. 282
 Bartas K. 350
 Barysiūtė - Zalanskienė M. 447
 Basanavičius J. 444, 470, 480, 481,
 482, 485, 496, 505, 523
 Baudouin de Courtenay J. 53
 Becenbergeris A. 481
 Belovas V. 455
 Berdiajevas N. 124, 125
 Bergsonas H. 62
 Bernatonis A. 465
 Bernštamai T. 143, 153, 176,
 404, 458
 Birutė, kunig. 302, 303
 Bytautas R. 454
 Boras N. 90
 Boscho J. 343, 440
 Bouland D. 22
 Bradūnas K. 254, 256, 407, 426
 Brandas A. 503, 504
 Brazdžionis B. 303
 Brazys T. 181
 Bretkūnas J. 520
 Briukneris A. 251
 Brodovskis J. 277, 342, 372, 384
 Budkus Pr. 210, 229
 Būga K. 298, 351, 352, 368, 410,
 450, 452, 481, 482, 489
 Buninas I. 71
 Buračas B. 151, 162, 182, 199, 220,
 221, 223, 249, 251, 252, 257, 280,
 281, 440, 504, 509
 Burkhardas J. 82
 Cimer K. 332
 Chlebnikovas V. 54
 Condon W. F. 56
 Croce B. 62
 Cusching F. 86
 Čepienė I. 192
 Čilvinaitė M. 463, 474, 479, 506
 Čilvinienė M. 506
 Čiurlionis M. K. 66
 Čiurlionytė J. 433
 Dalis V. 67, 73, 80, 82, 239, 272, 273,
 353, 355, 368, 412, 415, 430, 450
 Daukantas S. 105, 153, 192, 210,
 256, 399, 378, 456, 466, 474,
 475, 481, 484
 Daukša M. 450, 489
 Daunys S. 148, 382
 Davydavičienė S. 527
 Deivelaitis A. 443
 Dovydaitis Pr. 227
 Dundulienė Pr. 354, 375, 478, 526
 Džibranas K. 134, 314, 363, 422
 Eizenšteinas S. 86
 Eliadė M. 116, 120
 Fiore E. 472
 Frančesko P. 343
 Frenkelis E. 489
 Fromas E. 410
 Galaunė P. 380.
 Gariajevas P. 520
 Gaška A. 150
 Gavriiliukas N. 384
 Gebseris J. 93
 Gelažienė E. 473
 Gėtė J. V. 336
 Gimbutienė M. 477

- Gizevijus E. 137, 189, 196, 198,
 199, 382, 506
 Glagau O. 445
 Glemžaitė E. 337, 358
 Gogenas P. 24
 Gorčakovas M. 361
 Gramkelidžė T. 289
 Greimas A. J. 35, 93, 113, 149, 204,
 276, 278, 279, 399, 402, 403, 449,
 450, 455, 457, 458, 488
 Grušas J. 464
 Gumbelėvičienė V. 473
 Gurevičius A. 82
 Gvagnini 36, 432, 445
 Hampe J. K. 438
 Heidegeris M. 66
 Heizenbergas V. 90
 Hekelis E. 331
 Hellwag Ch. F. 66
 Henrikas Latvis 42
 Heraklitas 14, 51, 54
 Herder J. G. 52
 Humboldt W. 52
 Imbrasienė B. 356
 Inčiūrienė J. 463, 484
 Iskakovas B. 521
 Ivanovas V. 64, 75, 289
 Ivinskis L. 277
 Izaijas, pranašas 123
 Jablonskis J. 25
 Jakobsonas R. 53, 54
 Janulaitienė J. 388
 Jenišas D. 226, 293
 Jeriomina V. 175, 177, 246, 435
 Jėzus 21, 123, 520
 Jonas, evang. 124
 Jonas Krikštytojas, šv. 44, 409
 Jonas Kryžietis šv. 440
 Jones W. 66
 Jucevičius L. 165, 187, 193, 209, 219,
 220, 293, 296, 297, 298, 492
 Jungas K. G. 114, 206
 Juška A. 187, 188, 190, 191, 222,
 232, 233, 247, 289, 294, 352,
 402, 411, 466, 505, 506, 508,
 510, 511, 512
 Juška J. 143
 Kalvaitis V. 480
 Kantas I. 29, 52
 Kaplan R. 23
 Kargaudienė A. 210, 238, 240
 Kašinskas V. 470
 Katkus 358, 455, 527
 M. Kavaliauskas Č. 116
 Kazlauskas J. 278
 Kerenyi K. 212
 Kiubler-Ross E. 436, 533
 Klimas A. 452
 Kolupaila S. 157
 Konkka U. 172
 Korotkovas K. 494
 Korzybski A. 21, 81
 Kostomarovas N. 358
 Kosvenas O. 360, 361, 365, 372,
 378, 377
 Krahe H. 39
 Krausas A. 94
 Krause A. G. 295
 Kremliova I. 476
 Krėvė - Mickevičius V. 92, 172, 174,
 192, 277, 278, 359
 Kriauza A. 324, 326, 327, 331,
 348, 356, 385, 386
 Krišnamurti 125
 Kuzėlia Z. 509
 Kuznecovas I. 432
 Ladygienė O. 432
 Lagrandas L. 496
 Lankelienė E. 191
 Lao Czė 89, 114
 Lasickis J. 277, 457, 491
 Lazdynų Pelėda 444
 Lebedeva A. 239
 Lejeune J. 414
 Lepneris T. 36, 169, 445
 Levi - Briulis L. 93, 305, 321
 Liley A. W. 414
 Lorencas A. 348
 Lubenau R. 432
 Lucus 127, 128, 129
 Lukošienė S. 451

Maceina A. 15, 22, 95, 125, 303, 454
 Mackonis R. 297
 Mačekonienė T. 474
 Mallarme S. 54
 Malecijus 518
 Marcinkevičius J. 125, 132, 431
 Maslova G. 234, 471
 Matukienė A. 509
 Matulevičiūtė D. 463
 Mažvydas M. 226
 Mekas J. 57
 Mickevičius J. 167, 191, 359
 Miežinis A. 197
 Mikelandželas 436
 Milašius O. 13, 16, 28, 33, 157, 188
 Milkus K. G. 226, 277
 Milošas Č. 496
 Montessori M. 145
 Moodi R. 438, 439, 485
 Narbutas T. 277, 302
 Neverauskienė E. 519
 Nevskaja L. 457, 504
 Niderlė L. 384
 Nikifirovskis N. 155
 Nikitinas B. 331
 Nirvi R. 143
 Ochatrinas A. 520
 Odenas M. 341
 Otkupščikovas J. 271
 Pakeliūnienė - Dauparaitė E. 191
 Paknys M. 447
 Palubinskienė E. 461
 Patackas A. 71
 Paulaharju S. 96
 Paul H. 52
 Paulius, apaštalas. 108, 125, 477, 529
 Petkevičius M. 226
 Petrauskienė V. 402
 Petravičienė A. 463
 Petrova L. 496
 Pijus IX, popiežius 192
 Platonas 27, 51, 55, 60
 Plykinas V. 497
 Plinijus 375
 Poe E. A. 53
 Popovas G. 324, 329, 331, 334, 340
 Potebnia A. 52, 53, 200
 Praciškus Asyžietis šv. 436
 Pretorijus M. 169, 232, 233, 249, 259, 261, 277, 291, 444, 445
 Propas V. 99, 212, 218, 412
 Radvila K. 477
 Rapolas, arkang. 212
 Puškinas A. 362
 Rėza L. 222, 336
 Rimkutė - Kairienė J. 282
 Rodhe E. 413
 Rožnova P. 169, 380
 Rubšys A. 213
 Ruigys P. 277
 Sabaliauskas A. 193
 Sabaliauskienė O. 162
 Sabaliauskienė R. 467
 Saliustijus 212
 Sander L. 56
 Sauka D. 95, 185, 189, 190, 294
 Szazanskienė - Kieraitė R. 191
 Schleier A. 54, 75
 Schmidt W. P. 54
 Schuetz K. 432
 Sent Egziuperi de A. 538
 Sirvydas K. 277, 298
 Skvireckas J. 213
 Slančiauskas M. 452
 Slaviūnas Z. 220, 250
 Sočėvanovas N. 520
 Sokolova V. 272
 Sruoga B. 181, 184, 185
 Stanevičius S. 189
 Stankevičienė T. 503, 504
 Stella E. 432
 Storosta V. 25, 270
 Strykovskis M. 445
 Suchorukovas V. 332
 Sumcovas N. 376
 Svidinskas A. 433
 Šalkauskis St. 50
 Šatrijos Ragana 275, 280
 Šėinas P. 237, 444, 451, 457, 504
 Šeškauskaitė D. 194

- Šimkūnaitė E. 166, 167, 170, 194
 Šmitas P. 269
 Špengleris O. 14, 110, 114
 Štilbergeris J. 364
 Šulinskienė J. 254
 Tacitas 28
 Tamošaitis A. 238, 239
 Tankas M. 502
 Tatarūnienė R. 450
 Teresė Avilietė šv. 124, 439
 Terneris V. 492
 Tertulianas 36
 Tobitas, bibl. 212
 Toynbee A. 28, 110
 Tolstaja S. 120
 Tolstojus L. 214, 362, 490
 Tomas Akvinietis 51
 Toporovas A. 236
 Toporovas V. 75, 94, 200, 203, 399, 409, 410
 Tumas J. 50
 Urbanavičienė D. 345, 433, 479
 Vaginas I. 530
 Vagneris E. 249
 Vaitiekūnas V. 265
 Vaižgantas 22, 27, 137, 153, 252, 253, 254, 257, 288, 337
 Valančius M. 169, 209, 438
 Vėlius N. 64, 204, 208, 209, 211, 225, 274, 277, 278, 399, 450, 491
 Venckus B. 470
 Veselovskis A. 481
 Vico G. 317
 Vičiulaitė E. 265
 Vydūnas 15, 18, 25, 51, 62, 94, 148, 215, 244, 283, 284, 320, 325, 326, 332, 336, 437, 454, 487
 Vinogradova L. 273
 Vyšniauskaitė A. 219, 404, 510
 Vitunskienė - Jaškevičiūtė K. 338
 Volteris E. 179, 197, 356, 493, 507
 Volčenko V. 497
 Vulfšanas 432, 466, 507
 Watts A. 21
 Weisgerber L. 52
 Wmbach H. 472
 Woolger R. 472
 Zalanskaitė - Liuimienė M. 447
 Zalanskas P. 447
 Zeleninas D. 494
 Zorinas N. 145
 Zudermanas H. 336
 Žiupsnytė A. 468

SUMMARY

This book investigates the cultural heritage of the ancient Lithuanians (Lithuanians, along with Latvians and the now extinct Prussians, belong to the Baltic Family, one of the most archaic Indo-European tribes).

The authors of “The Book of Transformations” which are based on ancient Baltic culture and customs, both describe and try to explain the three basic transformations of a person’s life: the meaning and essence of *Birth*, *Weddings* and *Death*. In their opinion, these transformations are linked and occur according to the same scenarios. They also correspond to the transformations of the natural world and the ideology of calendar holidays. The methodology used by the authors was to go deep to the essence into the word itself, to the unique quality of the Lithuanian language – remaining archaic connection between *sound* and *sense*, which in other languages are already lost. Therefore, comparisons with other national customs and comparative ethnological facts are only auxiliaries. The authors hope that, in this book, restored meaning of ancient customs, supported by current study about the discovery of man, will help the people of today cross over from common collective morals to the individualistic without rejecting ancient values.

UDK 39(474.5)

Pa358

Ši knyga – tai pastanga naujai pažvelgti į mūsų protėvių senovinę kultūrą, aprėpti ją kaip visumą. Tai bandymas suvokti savąją kultūrą iš savęs. Esminė sąvoka čia yra virsmo samprata. Knygoje žmogaus virsmai yra lyginami su virsmais gamtoje, tuo būdu bandant atskleisti universaliąją virsmo gelmę, svarbią ir šiuolaikiniam žmogui.

ISBN 9955-9316-1-2

Algirdas Patackas ir Aleksandras Žarskus

VIRSMŲ KNYGA

2-oji papildyta laida 2013 m.

1-oji laida 2002 m.

www.vydija.lt

Spausdino